ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

СЕРІЯ:

ІСТОРІЯ

ВИПУСК XXI

ВІННИЦЯ
2013

УДК 9

ББК 63.3(0)

Н-34

Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 21. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П.С. Григорчука – Вінниця, 2013. – 304 с.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського від 22 травня 2013 р. (протокол № 11).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

П.С. Григорчук – *кандидат історичних наук, професор (відповідальний редактор);*
Ю.А. Зінько – *кандидат історичних наук, доцент (відповідальний секретар);*
В.М. Даниленко – *доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України;*

О.П. Реєнт – *доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України;*
Ю.І. Поп – *доктор історичних наук, професор;*
І.М. Романюк – *доктор історичних наук, професор;*
О.П. Іваницька – *доктор історичних наук, професор;*
Ю.В. Легун – *доктор історичних наук, професор;*
О.А. Мельничук - *доктор історичних наук, професор;*
О.А. Коляструк – *доктор історичних наук, професор;*
С.О. Гусев - *кандидат історичних наук, доцент;*
О.І. Криворучко – *кандидат історичних наук, доцент;*
Ю.С. Степанчук – *кандидат історичних наук, доцент;*
А.В. Войнаровський - *кандидат історичних наук, доцент.*

Адреса редакційної колегії: 21001, м. Вінниця, вул. Острозького, 32, Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського, Інститут історії, етнології і права. Тел. 26-71-33.

Відповідальні за випуск: П.С. Григорчук, Ю.А. Зінько.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Л.В. Баженов – *доктор історичних наук, професор;*
М.А. Журба – *доктор історичних наук, професор;*
С.С. Падалка – *доктор історичних наук, професор.*

© Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2013.

З М І С Т

Історія України

Криворучко О.І.

ПАВЛО ПОЛУБОТОК І ДАНИЛО АПОСТОЛ У БОРОТЬБІ ЗА ГЕТЬМАНСЬКУ БУЛАВУ ……. **8**

Черепанов А.

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ СЕЛЯН КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХІХ СТ. ……... **12**

Кузнець Т.В.

КИЇВСЬКА ЄПАРХІЯ ПОЧАТКУ ХІХ СТ.: ФОРМУВАННЯ ЦЕРКОВНО-АДМІНІСТРАТИВНОЇ СТРУКТУРИ …….. **16**

Буряк Л.І.

П.Я. СТЕБНИЦЬКИЙ І Д.Л. МОРДОВЕЦЬ: НА ПЕРЕХРЕСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ …… **20**

Семенчук О.О .

РОДИНИ ПРАВОСЛАВНОГО СВЯЩЕНСТВА В УКРАЇНІ У ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.: АТАНАЗЕВИЧІ ……..……..…. **26**

Маркова С.В.

СОЦІАЛЬНО-КЛАСОВЕ РОЗШАРУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА НАПРИКІНЦІ 1920-Х РР. ……. **29**

Степанчук Ю.С.

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ ЗА ДОПОМОГОЮ ОРГАНІВ НИЗОВОЇ ПРЕСИ В 20-Х – ПОЧАТКУ 30-Х РР. ХХ СТ. .. **34**

Гандзюк В.О.

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ТА ПРОПАГАНДИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ГАЗЕТИ УВО «СУРМА» У 1927-1929 РР. …… **37**

Плахотнюк С.С., Мельников Д.О.

ФОРМИ КУЛЬТУРНО-МАСОВОЇ РОБОТИ СЕРЕД СЕЛЯНСТВА УКРАЇНИ В 20-30 РР. ХХ СТ. …… **42**

Ніколіна І.І.

ОСОБЛИВОСТІ ШКІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА В УСРР В 20-Х - НА ПОЧАТКУ 30-Х РР. ХХ СТ. …….. **46**

Ніколаєв І.Є.

БОРОТЬБА З ОПОЗИЦІЙНИМИ ПАРТІЯМИ УСРР НА СТОРІНКАХ ОФІЦІЙНОЇ ПРЕСИ В ПЕРІОД РАННЬОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ (ПЕРША ПОЛОВИНА 1920-Х РР.) …….. **48**

Прилипко Р.Д.

НАТУРАЛЬНІ ФОРМИ ДОПОМОГИ БЕЗРОБІТНИМ В УСРР У 20-Х РР. ХХ СТ. ….. **53**

Білан С.О.

ЗАПРОВАДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 30-Х РР. ХХ СТ. …… **55**

Гінда В.В.

«МАТЧ СМЕРТІ»: СПРОСТУВАННЯ РАДЯНСЬКОГО МІФУ ……... **58**

Мельников Д.О., Плахотнюк С.С.

МОЛОДЬ В РОБОТІ ВЕРХОВНИХ РАД СРСР, УРСР ТА УКРАЇНИ (80-90–ТІ РР. ХХ СТ.) …… **64**

Наукові записки

Кононенко В.В.

ЧИСЕЛЬНІСТЬ ТА СТРУКТУРА ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ І НА ПОДІЛЛІ ЗА ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ …….. **68**

Бабенко В.Я.

СІМЕЙНА ТА КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ БАШКОРТОСТАНУ ….. **74**

Красніцька Г.М.

СИМВОЛИ ТА ОБЕРЕГИ УКРАЇНЦІВ …….. **79**

Жмуд Н.В.

«ЧУЖІСТЬ» У ТРАДИЦІЙНІЙ ВЕСІЛЬНІЙ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ ……... **82**

Красніцька Г.М.

ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВИКЛАДАЧА . **85**

Мазуркевич О.П.

ЕТНІЧНІ СТЕРЕОТИПИ ТРАДИЦІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ ТА ЇХ ВИЯВ У ЕТИКЕТНИХ ЖЕСТАХ …… **87**

Чернієнко Д.А.

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ЕКСПЕДИЦІЙНОГО УКРАЇНОЗНАВСТВА В БАШКОРТОСТАНІ ……. **93**

Історія Поділля

Кузьмінець Н.П.

Т.Г.ШЕВЧЕНКО І ПОДІЛЛЯ …….. **98**

Легун Ю.В.

ПОДІЛЬСЬКІ КАРТИ І ПЛАНИ У РОСІЙСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ДАВНІХ АКТІВ У МОСКВІ ……. **101**

Вороліс О.М.

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В СЕРЕДНІХ ЗАКЛАДАХ ПОДІЛЛЯ В ХІХ СТ. ……. **106**

Рекрут В.П.

ТУЛЬЧИНСЬКИЙ ПЕРІОД МУЗЕЄЗНАВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І. ЗБОРОВСЬКОГО … **110**

Трембіцький А.А., Трембіцький А.М.

ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКА ТА ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ СТАХОВСЬКОГО (1879-1948) …….. **114**

Тацієнко Н.Л.

УМАНЩИНА ХІХ СТ. В ПОКАЗНИКАХ ДЕМОГРАФІЧНОЇ ТА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ СТАТИСТИКИ …….. **123**

Калитко С.Л., Кравчук О.М.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПИЛИПА ГУСАКОВА НА ПОСАДІ ВІННИЦЬКОГО ПОВІТОВОГО СТАРОСТИ У 1918 Р. …… **128**

Олійник М.П.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА РЕФОРМА 1923-1925 РР. ТА ДОЛЯ ПОДІЛЬСЬКИХ МІСТЕЧОК …… **134**

Єрмакова В.Я.

ДІЯЛЬНІСТЬ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ПОДІЛЛЯ ЩОДО ПОДОЛАННЯ ДИТЯЧОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ НА ПОЧАТКУ 1920-Х РОКІВ ……. **138**

Стадник О. О.

ПОДАТКОВІ ПЛАТЕЖІ СЕЛЯНСТВА ПОДІЛЛЯ В РОКИ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ …… **141**

Котик Ю.В.

СТЯГНЕННЯ ТРУДГУЖПОДАТКУ В УКРАЇНІ У ДОБУ НЕПУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ) …….. **145**

Горин М.П.

СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КАРНИХ УСТАНОВ ДЛЯ РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ НА ТЕРИТОРІЇ ПОДІЛЛЯ ТА ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ВОЛИНІ В ПЕРІОД 1941-1944 РР. …….. **149**

Зінько І.Ю.

АНТИРЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ПОДІЛЛІ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД …… **154**

Лозовик М.П., Романюк І.М.

МИХАЙЛО СТАХУРСЬКИЙ – ОДИН ІЗ ФУНДАТОРІВ ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНОГО РУХУ НА ВІННИЧЧИНІ В ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ ……. **158**

Хуторянський М.В.

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ НАСТРОЇВ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ 50-Х РР. ХХ СТ. ……. **161**

Пилипак М.А.

ЗАРУЧИНИ У ВЕСІЛЬНОМУ ОБРЯДІ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ …….. **165**

Маховська С.Л.

ОБРЯДОВЕ РЯДЖЕННЯ ГОСТЕЙ У ВЕСІЛЬНІЙ ТРАДИЦІЇ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ – 80-Х РР. ХХ СТ.: ЛОКАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ДИНАМІКА ЗМІН …… **169**

Гребеньова В.О.

ВИДИ ІНІЦІАЦІЙ У ДИТЯЧІЙ СУБКУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ ВІННИЧЧИНИ (ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ–ПОЧАТКУ ХХІ СТ.) …….. **172**

Мороко В.В.

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ОБ'ЄДНАННЯ «НАША УКРАЇНА» …….. **176**

Всесвітня історія

Лапшин С.А.

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У 40-Х РОКАХ XVIII СТ. ……. **183**

Священко З.В.

РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ ГУБЕРНСЬКИХ НАРАД З РОЗГЛЯДУ ПРОЕКТУ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НАПЕРЕДОДНІ ТА НА ПОЧАТКУ РЕВОЛЮЦІЇ 1905 – 1907 РР. …… **186**

Вальчук О.І.

СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ РОБІТНИКІВ УСТАНОВ І ПІДПРИЄМСТВ СРСР ЗА КОРДОНОМ ……. **191**

Байлема Т. М., Слободиська О. А.

СТАНОВЛЕННЯ НАДІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В ІСТОРИЧНОМУ МИНУЛОМУ …….. **194**

Мельничук О.А.

КРИТИКА НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ ТЕОРЕТИКІВ РАДЯНСЬКОГО СОЦСТРАХУ В УМОВАХ ВЗЯТТЯ КУРСУ НА МОДЕРНІЗАЦІЮ ПРОМИСЛОВОСТІ …… **199**

Григорчук П.С.

СТАЛІНСЬКІ ВСЕСОЮЗНІ ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕННЯ 1937 І 1939 РОКІВ ……. **202**

Роїк С.В.

РЕПРЕСІЇ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ УМОВ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ПОЛЬСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ПОЧАТКУ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (КІНЕЦЬ 1939 – ПОЧАТОК 1941 РР.) ……. **205**

Войнаровський А.В., Савчук А.А.

ДІЯЛЬНІСТЬ АНТИКОМУНІСТИЧНОГО ПІДПІЛЛЯ У ПОВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ (1945-1948 РР.) …… **209**

Кравченко П.М., Прокопенко О.В.

РАДНАРГОСПИ М. ХРУЩОВА ЯК СКЛАДОВА КОМУНІСТИЧНОГО БУДІВНИЦТВА В СРСР: ПЛАНИ І РЕАЛЬНІСТЬ …….. **216**

Прокопенко О.В.

РАДНАРГОСПИ ДОБИ М. ХРУЩОВА: СТРУКТУРА, ЗАВДАННЯ, ФУНКЦІЇ ……... **220**

Годлевська В.Ю.

ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ В ІСПАНІЇ В РОКИ КОНСОЛІДАЦІЇ ДЕМОКРАТИЧНОГО РЕЖИМУ (1982-1996) …….. **225**

Неприцький О.А.

ОБРАЗ ПОЛЬЩІ І ПОЛЯКІВ У ГРОМАДСЬКІЙ ДУМЦІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ПІСЛЯ РОЗШИРЕННЯ ЄС 2004 Р. ……... **230**

Пачос Ю.В.

КУЛЬТУРНА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ В РАМКАХ ПІДГОТОВКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ «ЄВРО 2012» …… **235**

Історіографія та джерелознавство

Мілясевич І.В.

ЖУРНАЛ «ИЗВЕСТИЯ ВОЛЫНСКОГО ГУБЕРНСКОГО ЗЕМСТВА» (1912-1914) – ЛІТОПИС ЗЕМСЬКОГО ЖИТТЯ ВОЛИНІ ……. **239**

Красилюк Я.В.

ФОТОГРАФІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО: ОКРЕМІ ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ **242**

Кароєва (Соломонова) Т.Р.

ДЕЯКІ ПІДХОДИ ДО МЕТОДОЛОГІЇ ІСТОРИКО-РЕГІОНАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИВАТНИХ КНИЖКОВИХ ЗІБРАНЬ …… **245**

Стопчак М.В.

ДІЯЛЬНІСТЬ ДИРЕКТОРІЇ УНР ПО СТВОРЕННЮКОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ …….. **248**

Мазур І.В., Андрійшин Н.В.

ІСТОРІОГРАФІЧНА ТРАДИЦІЯ ТА ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГУБЕРНСЬКИХ МІСТ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1920-Х РР. ……. **255**

Білоус С.В.

ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ МОЛДАВСЬКОЇ АВТОНОМНОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ У СКЛАДІ УРСР 1924-1940 РР. …. **261**

Серія: ІСТОРІЯ

Розовик О.Д.

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО УЧАСТЬ ЖІНОК В ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УСРР У 1920-Х РР. ……. **264**

Тучинський В.А.

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНСЬКОГО ТА МОЛДОВСЬКОГО НАРОДІВ З НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО СЬОГОДЕННЯ:ІСТОРІОГРАФІЧНА ДОВІДКА …… **269**

Науменко В.І.

РЕЛІГІЯ ТА ЦЕРКВА НА ВІННИЧЧИНІ У 1950–1960-Х РР.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ …….. **272**

Чорна Н.М.

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМИН В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ……. **277**

Іваницька О.П.

ПОДІЇ 11 ВЕРЕСНЯ 2001 Р. ТА ЗАХОДИ ЗІ ЗМІЦНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ США У КОНТЕКСТІ МЕМУАРІВ ДЖОРДЖА ВОКЕРА БУША-МОЛОДШОГО «КЛЮЧОВІ РІШЕННЯ» ……. **282**

Мельничук Т. А.

ЗМІНИ У СОЦІАЛЬНОМУ СКЛАДІ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ (1989 – 2001 РР.) : ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛ ……. **287**

Рецензії

Григорчук П.С.

ОСТАПОВЕЦЬ Т.М., ОСТАПОВЕЦЬ О.С. КРІЗЬ ЕПОХУ…ІСТОРІЯ С. КУПЧИНЦІ ІЛЛІНЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ. – К.:ДНІПРО, 2012. – 256 С. **293**

Романюк І.М., Зінько О.В.

ЗАГОРОДНІЙ І.М. ВТРАЧЕНІ ПОКОЛІННЯ. – ВІННИЦЯ: КОНСОЛЬ, 2012. – 848 с. **294**

Мельничук О.А.

ВЕНГЕРСЬКА В.О. УКРАЇНСЬКІ ПРОЕКТИ ТА ПРОЦЕСИ НАЦІОТВОРЕННЯ В ІМПЕРІЯХ РОМАНОВИХ ТА ГАБСБУРГІВ (КІНЕЦЬ XVIII–ПОЧАТОК XX СТ.). – ЖИТОМИР: ВИДАВНИЦТВО ПП ЄВЕНОК О.О., 2013. – 456 С.: ІЛ. **296**

Зінько Ю.А., Романюк І.М.

БАКАЛЕЦЬ О.А. СКАРБИ МОНЕТ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ ГЕТЬМАНЩИНИ (1648 – 1781 РР.) – К.: СТИЛОС, 2012. **299**

Відомості про авторів ……..... **301**

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94 (477) «17»

О.І. Криворучко

ПАВЛО ПОЛУБОТОК І ДАНИЛО АПОСТОЛ У БОРОТЬБІ ЗА ГЕТЬМАНСЬКУ БУЛАВУ

У статті досліджується боротьба за гетьманську владу між окремими старшинськими угрупуваннями на тлі посилення інкорпораційної політики російського уряду щодо Гетьманщини в першій третині XVIII ст.

Ключові слова: Полуботок, Апостол, Мазепа, Скоропадський, ПетроІ, Малоросійська колегія, Українська козацька держава,, гетьманство.

Серед представників нової української еліти, які домагалися гетьманської булави, вбачаючи в ній дієвий засіб обстоювання залишків автономії Гетьманщини, знаковими є постаті Павла Полуботка та Данила Апостола. В історіографії є різні твердження щодо характеристики взаємин Павла Полуботка та Данила Апостола. Одні дослідники характеризують їх як соратників чи бодай однодумців [1, 2, 3, 4, 5]; інші – як ворогів або супротивників [6, 7]. Окремі історики, наголошуючи, що Павло Полуботок та Данило Апостол були конкурентами на гетьманську посаду, вказують, що полковники спільно діяли проти московського тиску на Гетьманщину [8]. Загалом у цьому питанні - захисті автономії Гетьманщини, їхні погляди співпадали, та йшли вони до цієї цілі різними шляхами.

Після усунення від влади Івана Самойловича вже влітку 1687 р. його прибічники, гуртуючись навколо сина опального гетьмана Михайла, розпочали дії проти Івана Мазепи. Серед змовників були Леонтій і Павло Полуботки (в 1680 р. Павло Полуботок одружився на небозі Івана Скоропадського Єфимії, що певною мірою сприяло призначенню його батька Леонтія у 1682 р. полковником Переяславського полку). Історикам відомі документальні свідчення про те, що вже наприкінці 1687 р. переяславський полковник Леонтій Полуботок «в деякі з ханом кримським вступав поради»,маючи на меті повалити чинного гетьмана [5, с. 11].

До-речі, антигетьманівську позицію на той час займав і миргородський полковник Данило Апостол, який писав «до запорожців без відома його Гетьманського противні на збурення народу малоросійського листи» [8, с. 22].

Іван Мазепа вжив швидких і дієвих заходів щоб подолати старшинську опозицію. Змовників було усунуто від влади, частину з них заарештували, інших вислали за межі Гетьманщини (зокрема до Москви інтернували Михайла Самойловича, якого там не переслідували, а навіть залишили йому чин царського стольника). Зазнав репресій і переяславський полковник Леонтій Полуботок, якого не лише позбавили полковницького пернача, а й згодом вислали доРосії. Втратив уряд і миргородський полковник Данило Апостол.

Напередодні війни з Кримом Іван Мазепа виявив бажання «полюбовно» залагодити протиріччя з опозиційною старшиною – частині з них повернуто попередні уряди. Серед прощених були Данило Апостол, якому повернули полковництво у Миргороді, та Леонтій Полуботок, якого у липні 1689 р. гетьман Мазепа, від'їжджаючи до Москви, «постановив совершенним полковником « [5, с. 17].

В черговий раз життєві стежки Павла Полуботка та Данила Апостола перетнулися в 1691 р. у зв'язку з т. зв. «справою ченця Соломона». Соломон сфальсифікував листи Івана Мазепи до польського короля Яна III Собєського і великого коронного гетьмана Станіслава Яблоновського [9, с. 279-280]. Зміст цих листів був антиросійський. Ця провокація переслідувала мету позбавити Мазепу гетьманства. За Соломоном стояла ворожа до Мазепи партія, яку очолював Михайло Самойлович. Соломона у «підміні» було викрито. В ході слідства виявили причетність до «справи» Леонтія та Павла Полуботків, яких за наказом Мазепи було ув'язнено.

М. Костомаров у праці «Павло Полуботок» наводить дані, що Павло Полуботок намагався попередити Івана Мазепу про змову проти нього через Данила Апостола [1, с. 405]. У Б. Крупницького зустрічаємо протилежне твердження – вже 1692 р. Данило Апостол «обвинувачує Павла Полуботка перед гетьманом як людину, що має злі замисли на життя

Мазепи» [8, с. 23].Невідомо, в якій інтерпретації Данилом Апостолом було передане гетьману попередження Полуботка, – однак на той час гетьман не змінив свого недоброзичливого ставлення до Полуботків. У своєму листі до московських царів Іван Мазепа закидає Павлу Полуботку, що, «перебуваючи в Москві, не застеріг нас, володаря свого, як йому належало, тільки помічником Мишкові (Самойловичу. – О. К.) став, шукали голови нашої і зла всій старшині, і незадоволення народу»; а Леонтія Полуботка звинувачує в тому, що він «у Переяславі на полковництві перебуваючи, промишляв про гетьманство і бажав нам, гетьману, і всім, при нас будучим погибелі» [5, с. 18]. Як наслідок, у Полуботків були відібрані всі маєтності, на місце Леонтія Полуботка призначили переяславським полковником Івана Мировича (згодом Леонтй Полуботок випущений із в'язниці повернуся до Чернігова, а у 1695, помер).

Щодо Павла Полуботка, то після звільнення з під варти він ще тривалий час перебував у немилості Мазепи, час від часу виконуючи незначні доручення гетьмана. Тому певною загадкою для дослідників став стрімкий злет Павла Полуботка у 1705 році, коли за згоди Івана Мазепи він після смерті Юхима Лизогуба обійняв уряд чернігівського полковника.

Відомий сучасний дослідник життєвого шляху Павла Полуботка Віктор Горобець так коментує цю подію: «Стрімкість службового злету Павла Полуботка є чи не унікальною для державної традиції Гетьманату! І дослідникам лише залишається гадати, що стало причиною зміни ставлення І. Мазепи до сина свого колишнього противника. Тим паче, що полковий уряд у Чернігові на той час став такою собі вотчиною надзвичайно впливового у Гетьманаті козацько-старшинського роду Лизогубів» [5, с. 19].

Під рішеннями Глухівської ради (1708 р.) підписи Павла Полуботка та Данила Апостола стоять майже поряд. Та на відміну від Полуботка Апостол на той час ще перебував при Мазепі і до списку учасників ради був включений пізніше московськими канцеляристами (як, до речі, і чимало інших старшин) для того, щоб надати раді велелюднішого характеру [10, с. 64]. В історичній літературі є різні твердження щодо кількісного та персонального складу представників козацької старшини в рангу полковників , які були присутні на скликаній царем раді у Глухові; чотири (І. Скоропадський, чернігівський П. Полуботок, переяславський С. Томара (Тамара) та наказний полковник ніжинський Л. Жураківський) [10, с. 56] ; три [4, с. 160]; два (стародубський Іван Скоропадський і чернігівський Павло Полуботок [5, с. 20]).

Справедливості ради слід зазначити, що, враховуючи таку нечисельність присутніх на Глухівській раді (1708 р.) козацьких старшин, твердження М. Костомарова, що «Полуботок був одним із перших, хто відгукнувся на заклик царя» [1, с. 405], втрачає підтекст засудження.

Через призму об'єкту нашого дослідження буде доречним навести думку Н. Полонської-Василенко (хоча, на жаль, історик не називає джерел, які спонукали її до такої думки. – О.К.): « Петро не довіряв Скоропадському, але не мав іншого кандидата на гетьмана. Спочатку він хотів був запропонувати Данила Апостола, полковника Миргородського, але той був з Мазепою в шведському таборі [3, с. 70]. Про особливу прихильність у той час Петра І до Данила Апостола пише і Б. Крупницький [8, с. 29]. До речі, у Б. Крупницького зустрічаємо і цікаве посилання на німецьку біографію 1728 р., складену, очевидно, на підставі відомостей, які виходили з близьких Апостолові кіл, про те, що Мазепа у той час вбачав у миргородському полковнику небезпечного претендента на гетьманську булаву [8, с. 23].

Під час ради сталася загальновідома подія, коли Івану Скоропадському було запропоновано гетьманську булаву. Він кілька разів відмовлявся (що власне було традиційно) і називав замість себе кандидатуру Павла Полуботка. Цар зупинив свій вибір на Скоропадському.

Відомий сучасний дослідник діяльності Івана Скоропадського Олександр Гуржій у своїй монографії про гетьмана наголошує: « …як за часів І. Самойловича, І. Скоропадського й за І. Мазепи переважно використовують як посланця до Московії, а не, скажімо, до Кримського ханства, Польщі тощо. Виникає запитання, це випадковість, бажання гетьманів мати «фахівця» з українсько-російської політики, а чи за цим стоять особисті уподобання І. Скоропадського?.. І чи не далося це взнаки у 1708 р., коли І. Скоропадський не підтримав Мазепу..? [10, с. 36]. Дозволимо собіперефразувати вислів історика: « І чи не далося це взнаки у 1708 р., коли Петро І обирав претендента на гетьманську булаву?».

О. Гуржій у названій праці наводить твердження О. Лазаревського щодо розмови, яка ніби то відбулася у помешканні І. Скоропадського невдовзі по обранню його на гетьманство: один із старшин - сотник Забіла, зауважив, що справа Мазепи програна і він чоловік пропащий, на що Настя Скоропадська відповіла: «...Ми і гетьманству цьому не раді. Мазепа ще живий гетьман і ніхто не в силі взяти у нього булаву і гетьманства позбавити. А ми хоча і взяли гетьманство, так із примусу і це нам прощено буде» [10, с. 60]. Цей факт свідчить про те, що на час Глухівської ради навіть серед частини присутніх на ній старшин (до яких відносився і Скоропадський) була поширена думка, що Мазепа ще зуміє відновити свою владу, повернувши прихильність царя, чи спершись на підтримку Карла ХП. За таких обставин протекцію Скоропадського Полуботку важко сприймати як прояв щирої прихильності - доцільніше буде віднести її до «данайських дарів».

Однак, справедливості ради, варто зазначити, що до наведеного свідчення О. Лазаревського слід відноситися з певним упередженням. Адже, як відзначав М. Грушевський: «…школа Лазаревського, слідяча гріхи української старшини супроти козацтва і народних мас…забувала зазначити сю другу сторону медалі (самопожертву старшини. - О.К.), й результатом бувала не раз односторонність. З сього боку характерне було становище самого Лазаревського супроти традиційного мученика старшини – Полуботка» [11, с. 575] (передовсім йдеться про працю О. Лазаревського «Павел Полуботок. Очерк из истории Малороссии XVIII ст.». - О.К.).

Якщо ж аналізувати подальші відносини Івана Скоропадського, Павла Полуботка та Данила Апостола крізь призму теми даного дослідження, то варто відзначити, що у виборі між чернігівським та миргородським полковниками гетьман надавав перевагу останньому. Зокрема, в січні 1722 р., їдучи до Петербурга, Іван Скоропадський пропонує уряду наказного гетьмана спочатку Данилу Апостолу, а після його відмови – Павлу Полуботку (Б. Крупницький пояснює цю відмову Апостола ворожим ставленням полковника до гетьманші Насті Скоропадської [8, с. 30]). До речі, наведений факт певною мірою мав логічне продовження. Коли згодом помер Іван Скоропадський, частина старшин (Семен Савич, Павло Полуботок, Іван Чарниш та Яків Маркович) звернулася 6 липня 1722 р. до Петра І з проханням про дозвіл на обрання нового гетьмана (пропонуючи на цю посаду Полуботка). Апостол перебував у Низовому поході. Повернувшись на короткий час в Україну наприкінці 1722 р., Апостол в березні 1723 р. надіслав Петру І листа з пропозицією визначити нового гетьмана та проханням про «пожалування булавою» його як старішого полковника [8, с. 31].

Цікавий аналіз тогочасних позицій двох претендентів на гетьманську булаву знаходимо у працях видатного російського історика С. М. Соловйова. Характеризуючи Данила Апостола та Павла Полуботка, вчений наголошує, що якщо перший «розумів, де сила, і хотів отримати гетьманство за сприяння імператора», то другий « створив собі партію поміж знаті, інтереси якої, на шкоду нижчому народонаселенню, хотів підтримуватиза будь - яких умов» [6, с. 616] (поділяли оцінку діяльності П. Полуботка як захисника інтересів старшини, визискувача селянства займав О. Лазаревський, О. Єфименко та, частково, Я Шульгін [12, с. 224]).

Подібні твердження знаходимо і в роботах В. Липинського. Історик вказує, що в Гетьманщині в досліджуваний період «боролися дві течії. Течія поступова, як завжди більш на Україні популярна, що хотіла революцію побити революцією і Петровому «поступові» протиставити ще більш український «поступ». І течія непопулярна, консервативна, яка у найбільше твердім зберіганню місцевої традиції…бачила єдину – з погляду збереження нації і держави – дійсну противагу петербурзькому…напорові на Україну. Кандидатом першої течії був щирий і гарячий реформатор Полуботок; кандидатом другої, лояльний, розважливий, твердий консерватист – Іван Скоропадський» [7, с. 318]. Хоча твердження В. Липинського більшою мірою стосуються обставин обрання нового гетьмана після переходу Івана Мазепи на бік Карла XII , та воно слушне для характеристики всього завершального періоду в історії Гетьманщини. Попри те, що прізвища Данила Апостола В. Липинський не наводить, є всі підстави віднести його до прибічників т. зв. «консервативної течії».

Особливо чітке протистояння між Павлом Полуботком та Данилом Апостолом простежується на тлі україно-російських відносин 1723-1724 р. Після повернення з Низового походу Петра І Павло Полуботок активізував дії, спрямовані на відновлення колишніх прав Гетьманщини. Отримавши наприкінці квітня 1723р. указ Сенату, де містилася вимога, «...щоб полковнику Полуботку і старшинам Савичу і Чарнишу бути в Санкт-Петербурзі», Павло

…….

Полуботок в травні намагається скликати в Глухові старшинську раду для складення українських вимог (жоден полковник не з'явився). На початку червня наказний гетьман робить чергову спробу зібрати підписи старшин під чолобитними царю, де містились прохання скасувати впроваджені Малоросійською колегією податки та дозволити обрання гетьмана (старшина знову не підтримала цих вимог). Із червня Полуботок із старшинами від'їздять до Петербургу.

Яку ж позицію у цій справі зайняв Данило Апостол? Не підтримавши заходів Павла Полуботка щодо організації чолобитних царю, Данило Апостол вже в середині червня просить Генеральну Військову Канцелярію надіслати йому копії договірних статей українських гетьманів з царями (копії були надані йому в кінці червня). А вже наприкінці серпня Данило Апостол виступає ініціатором підписання чолобитних цареві з тими ж вимогами, що висував Павло Полуботок (так звані Коломацькі чолобитні). На початку вересня ці чолобитні були завізовані представниками всіх полків Гетьманщини. Факт досить промовистий - відмовивши у підтримці Полуботку, старшини відгукуються на пропозицію Данило Апостола, при цьому роблять це за більш складних обставин: після знаменитого указу царя від 23 червня 1723 р., де Петро І заборонив «докучати проханнями про обрання гетьмана».

С. М. Соловйов акцентував увагу на тому, що новий імператорський указ відбивав кардинальні зміни у підходах російського монарха щодо процедури формування управлінських інституцій Гетьманщини. Вчений наголошував, що « цей указ визначальнийтим, що государ оголошував про своє намагання знайти достойного чоловіка в гетьмани, відповідно, у всякому випадку гетьман буде призначений, а не обраний» [6, с. 616].

На нашу думку, великий російський історик у оцінці указу дещо «пом'якшує» позицію царя. Більш відвертим у своїх коментарях був один із найближчих урядовців Петра І. П. Толстой, який твердив, що « Его царское величество в том намерении гетьмана в Украине не учинил…дабы Малую Россию к рукам прибрать» [13, с. 95] (хоча буде справедливим зазначити, що ці слова Толстим були проголошені за інших обставин – коли 23 лютого 1726 р. на засіданні Верховної таємної ради в Петербурзі обговорювалося питання про доцільність відновлення гетьманства в Україні [8 , с. 63]).

У кінці вересня, повернувшись до Глухова, Данило Апостол передає чолобитні ГВК, а 20 жовтня генеральний осавул Василь Журавківський направляє їх до Петербурга. Подача Коломацьких чолобитних межувала з викликом самому Петру, який саме так і розцінив цю акцію.Отримавши 10 листопада чолобитні, цар одразу ж віддав наказ про арешт та ув'язнення старшин на чолі з Полуботком (чи не розраховував на подібну реакцію царя Апостол, який добре знав запальну вдачу Петра І?). До речі, миргородському полковнику теж не вдалося уникнути гніву царя — в кінці грудня і його було викликано в Петербург та заарештовано.

18 грудня 1724 рокуПавло Полуботок помер у в'язниці, а в січні 1725 року помер імператор Петро І. Данило Апостол все ж таки став гетьманом у 1727 році, але сталося це за інших обставин…

Прикро, що у важкий і відповідальний для Гетьманщини час щирі її патріоти Павло Полуботок та Данило Апостол не змогли переступити через власні амбіції і об'єднати свої зусилля для захисту прав українського народу. Це було лише на руку царизму, який, розпалюючи ворожнечу поміж старшинами, вбиваючи клин між старшиною та простим людом, крок за кроком наближався до заповітної мети - перетворення Гетьманщини у звичайну провінцію Росії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография. – К., 1990. – 736.;
2. М.С. Грушевський Павло Полуботок // М.С. Грушевський. Твори: у 50 т. – Т.3.: Серія «Суспільно-політичні твори (1907 – березень 1917)». - Львів, 2005. – 792 с.;
3. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т.-Т.2.- К.,1992.– 608 с.;
4. Дорошенко Д.І. Історія України в 2-х томах. Том ІІ. – К.,1991. – 349 с.;
5. Горобець Віктор. Павло Полуботок. – К., 2009. – 64 с.;
6. Соловьев С.М. История России с древнейших времен. М., 2006. – 1024 с.;
7. В'ячеслав Липинський Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму— К.: Київ-Філадельфія, 1995.- 470 с.;
8. Крупницький Б.Д. Гетьман Данило Апостол і його доба. – К., 2004. – 288 с.;
9. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах – К., 2008. – 1144 с.; 10. Олександр Гуржій. Іван Скоропадський. – К., 2004. – 312 с.;

11. М.С. Грушевський Пам'яті Олександра Лазаревського // М.С. Грушевський. Твори: у 50 т. – Т.7.: Серія «Історичні студії та розвідки (1900-1906». - Львів, 2005. – 776 с.;
12. М.С. Грушевський Нова розправа про українську шляхту (Задніпрянську) // М.С. Грушевський. Твори: у 50 т. – Т.14.: Серія «Рецензії та огляди (1888-1897». - Львів, 2008. – 432 с.;
13. Леонід Мельник Наступ царату на державний суверенітет Гетьманщини (XVIII сторіччя) // Розбудова держави – 1998 - №1/2;

Криворучко О.И. ПАВЛО ПОЛУБОТОК И ДАНИЛО АПОСТОЛ В БОРЬБЕ ЗА ГЕТМАНСКУЮ БУЛАВУ.

В статье исследуется борьба за гетманскую власть между отдельными старшинскими группировками на фоне усиления инкорпоративной политики российского правительства относительно Гетманщины в первой трети XVIII в.

Ключевые слова: Полуботок, Апостол, Мазепа, Скоропадский, Петр I, Малороссийская коллегия, Украинское казацкое государство, гетманство.

Kryvoruchko O.I. PAVLO POLUBOTOK AND DANYL APOSTOL IN THE STRUGGLE FOR HETMAN MACE.

In this article the struggle for hetman rule between separate senior force groups on the background of strengthening incorporational politics of Russian Government in regard to Hetmanship in the first third of the XVIII c. is being considered.

Key words: Polubotok, Apostol, Mazepa, Skoropadskiy, Peter I, Malorossia collegiums, Ukrainian Kazak State, hetmanship.

УДК 94:316.334.55 (477.41), «1800 /25»

А.І. Черепанов

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ СЕЛЯН КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ XIX СТ.

У статті розглядається соціально-правове становище селян Київської губернії у дореформений період.

Ключові слова: кріпосні селяни, державні селяни, законодавство, рента.

В умовах незалежної Української держави значне місце посідають питання правового становища її сільських жителів. Ретельне вивчення правового регулювання становища селян України в минулому допоможе розібратися у традиціях формування юридичних стосунків серед сільських жителів. Дослідження історії процесу формування правової держави в нашій країні дасть змогу більш досконало проводити соціальну політику як до всього населення України у цілому, так і до її сільських мешканців зокрема.

Питанням економічних, правових, соціальних вимірів станового суспільства Правобережної України першої половини XIX століття присвячена література як дореволюційних так і радянських і сучасних українських, російських, європейських науковців. Чільне місце у дореволюційних дослідженнях, присвячених проблемам селянства Правобережної України в цілому і Київської губернії, зокрема, посідають праці І. Фундуклея, Л. Похилевича, І. Ігнатовича [18,8,9,4], в яких автори широко використовуючи правові та статистичні джерела, вдало відтворили ті зміни, що відбувалися у господарському та правовому становищі селян у досліджуваному регіоні. Твори доряданських історіографів мають велике значення для об'єктивного відтворення даних проблем, оскільки їх автори були сучасниками того періоду і у своїх працях неупереджено висвітлювали історичну дійсність.

При аналізі радянської історіографії привертає увагу своєю значимістю фундаментальна праця І. Гуржія, в якій міститься аналітичний матеріал щодо причин кризи феодалізму в сільському господарстві України. Автор застосував порівняльну характеристику становища державних і поміщицьких селян в українських губерніях, описав форми експлуатації селян та їх життєві умови [1], загалом автори радянської доби, опрацювавши значні обсяги джерел та досліджень попередників з історії селянства в XIX столітті, здійснили вагомий внесок у вивчення проблеми, хоча їх творам властивий класовий підхід.

Серед сучасних українських досліджень своєю значимістю відзначаються роботи О. Реєнта, Ю. Присяжнюка, В. Молчанова [11, 10, 7], в яких автори з принципово нових позицій

розглядають соціально-економічну історію цього регіону (в тому числі і правове становище його селянства).

Дослідження соціально-правового становища селян Київщини у другій чверті XIX століття дає підстави стверджувати, що дана категорія населення за своїм економічним і юридичним становищем не була однорідною. Вона поділялася на групи і підгрупи, у яких розмір і характер повинностей та величина наділу були різними.

Найбільш чисельною групою сільського населення Київщини були поміщицькі селяни. Про що свідчить відомість 1804 р. про кількість кріпосних селян в різних повітах Київської губернії. Так у Київському повіті кріпосних селян нараховувалося 23 204 чол., вільних людей – 26 чол., Васильківському повіті відповідно – 38 000 та 107 осіб, Богуславському – 47334 та 456 осіб. У Черкаському повіті графині Олександрі Василівні Браницькій належали в селах Будище – 129 чол., Балчог – 1294 чол., Лазовіт – 120 чол., Свинарит – 424 чол., Трубощах – 187 чол., Хлистуновит – 669 чол., Хрищатит – 153 чол. [13, арк.. 31-33]. В інвентарних записах зустрічається кілька категорій кріпаків: «почворні», «потрейні», «пораві», «поєдинкові», «пісні», «загородники», «халупники» - відповідно до забезпечення землею та тяглом [5, с. 106].

Частина кріпосних селян належали посадовим особам. Так, у містечку Черкасах губернському секретарю Івану Волошину належало 10 осіб; поручнику Карлу Віклінському – 3 особи; генерал-майору Миколі Висоцькому в селі Матусов належало 1257 осіб, в селі Станіславичах 254 особи [13, арк.. 35-36].

Розміри повинностей у більшості випадків визначав сам феодал. Абсолютна більшість поміщицьких селян Київщини відбувала панщину. Поміщики, господарства яких втягувалися у товарно-грошові відносини, збільшували відробіткову ренту, намагаючись піднести прибутки маєтків. Невелика частина кріпаків сплачували оброк. Крім відробіткової ренти існувала і змішана форма – одночасно відробіткова і грошова рента. Іноді при переведенні кріпаків на оброк поміщики призначали таку велику суму, що селяни не були спроможні її вносити і після кількох років перебування на оброчному становищі готові були знову повернутися на панщину. Про непосильні повинності, що давали поміщики селянам свідчить скарга селян звернена до його Імператорської Величності та пана міністра фінансів на їх старосту і князя Сангушка та управителів його економією в якій ідеться про нелюдські умови праці та збір великого грошового чиншу [16, арк.164].

У першій чверті XIX століття регулярною була дводенна панщина з чітко регламентованими «уроками». Під час польових робіт мала місце і щоденна панщина. Поміщик визначав скільки днів на тиждень повинен працювати кожен дім і яку кількість данини (грішми, хлібом, бджільми, вівцями тощо) мусить здати йому через рік. До цієї норми додавався і чинш, який сплачували «по 2 карбованці – одиничний, по 3 – парний, плуговий – по 6 карбованців» від господарства. Крім того, селяни давали десяту вівцю або гроші, від бджіл – десятий вулик або ж за нього сплачували гроші [5, с. 22]. Селяни кріпаки мусили виконувати ще й лісові, транспортні, вартові та інші роботи. Більш повну картину про повинності, які відбували жителі Київської губернії дає «Табель про повинності, які відправляли мешканці Київської губернії з приблизним відрахуванням за місцевими цінами на повну суму за 1806 р.» в якому вказані щорічні і тимчасові роботи селян у повітах [12, арк.. 180].

У Київській губернії поміщики були зацікавлені у збільшенні кількості робочої худоби, оскільки зростав наявний обсяг робочої сили в маєтках. У деяких маєтках 17-літній вік вважався достатнім для виконання самостійної тяглової повинності. Хоча і тут все залежало від поміщика. Не існувало також і певного обмеження віку для закінчення виконання тяглових робіт. Селяни працювали доти, доки дозволяли їм фізичні сили.

Одним з найтяжчих видів панщинної праці була праця на поміщицьких мануфактурах, число яких особливо швидко почало зростати з другої половини XVIII століття. Поряд з переведенням селян у місячників і кріпосних робітних людей, почастішали випадки їх продажу поміщикам. Так з купчого запису 1803 р. відомо, що сотник Семен Тузов купив у поміщика Антона Тушинського в Радомишльському повіті Київської губернії селян Семена Пархоменка і Степана Мельника з дітьми [2, арк. 164]. Посилення панщинної експлуатації призводило до втеч селян. Свідченням цього є лист поміщика Київської губернії царю, в якому говорилося, що в 1809 р. з села Острова Васильківського повіту втекли селяни, а поміщик Мелешков записав їх за собою і тримав неправильно, тому їх потрібно повернути на попереднє місце проживання [2, арк.15].

Не дивлячись на посилення панщинної експлуатації, поміщики звертали увагу на стан селянського господарства, оскільки виснаження селян і його худоби підривало матеріальний добробут самого поміщика.

Найчисельнішою групою після поміщицьких селян були державні селяни. До їх розряду за твердженням Т. І. Лазанської входили: група державних селян, які проживали на казенних та приватних землях; козаки; військові поселенці; одновірці; кіннозаводські селяни; частково старостинські; економічні; коронні; виморочні; банківські; відписні селяни; євреї землероби; вільні хлібороби; селяни приписані до навчальних закладів; вільні матроси; кантоністи; солдатські діти; нижчі військові чини та інші. Особливістю цієї групи було те, що залишались особисто вільними, проте піддавалися позаекономічному примусу з боку держави, користуючись казенною землею, несли всю важкість земельних повинностей та податків, що наближало їх до становища поміщицьких та двірцевих селян [6, с. 6]. Юридично державні селяни займали проміжне становище між поміщицькими селянами і вільними людьми. Серед державних селян кількісно переважали ті, що були поселені на землях казни. Інші групи державних селян були не чисельні. Переважна більшість державних селян перебувала на так званому господарському становищі і тільки невелика їх частина сплачувала оброк. Перші були пожалувані поміщиком або віддані їм разом з орендованими маєтками і відбували панщину. Посесори, як і поміщики скорочували селянські наділи і сінокоси, збільшували кількість панщинних днів, встановлювали непосильні уроки, використовували державних селян у своїх власних маєтках, переводили їх у дворові і навіть віддавали до інших людей на роботи, отримуючи за них заробітну плату. Їх становище майже нічим не відрізнялося від становища кріпосних селян [5, с.107]. Так, у державних селян Київської губернії було 190,8 тис. десятин землі. На ревізьку душу припадало 3,7 дес. Економічні селяни мали по 6 дес. землі, казенні-3,7 дес., старостинські-2,3 дес. рангові-1,6 дес. [6, с.60].

Якість землі якою користувалися селяни була низькою, бо посесори відбирали у них родючу землю, а наділяли малопридатною. Розмір земельних наділів залежав від кількості робочої худоби, а також від наявності земельних угідь.

Основну частину грошових зборів з державних селян складали державні податки (оброки і подушні), а також збори на будівництво різного роду шляхів сполучення. Крім того існували земські грошові збори, які встановлювала держава строком на 3 роки. Ці кошти йшли на утримання доріг, будівництво, отеплення казарм тощо. До загальних державних податків додавалися приватні «мирські збори», такі як: виплати сільському начальству, виплати на утримання сторожів, селянських дітей, які навчалися в училищах. До натуральних повинностей належали підводна, дорожна, рекрутська. Так, державні селяни Київського повіту повинні були заготовлювати дрова і привозити їх до м. Києва. [15, арк.10].

На надмірну панщину, незаконні побори, пограбування й жорстокості скаржилися селяни багатьох орендних маєтків Київської губернії. Про це свідчать справи Київської палати кримінального суду. Зокрема, справа від 11 липня 1823 р. про утиски селян села Рубежівки Київського повіту поміщиком Рущицьким. Селяни скаржилися на «побои, несоразные повинности и прочие притеснения». У справі поіменно перераховано 44 особи, які були наказані різками, такі як Г. Харченко, І. Харко та ін. [14, арк.1-166].

Подібні справи були у різних повітах Київської губернії. Так, у повідомленні Київського губернського правління від 16 лютого 1805 р. говориться «об обременении помещиком села Потока Канивского уезда отставного солдата Шишковского податями» [17, арк.1-72].

Царський уряд протягом першої чверті XIX ст. неодноразово збільшував податки, які стягувалися з державних селян. З 1797 р. селяни Правобережної України платили 4 крб. 08 коп., у 1810 р. норми оброку були підвищені до 6 крб., у 1812 р. оброчні платежі були збільшені до 8 крб. Одночасно з оброком підвищувався і подушний податок. З 1794 по 1918 р. він зріс більше, як у 3 рази: з 1 крб. 02 коп. до 3 крб. 30 коп. За підрахунками М.М. Дружиніна, загального оподаткування державних селян з 20-х рр. XVIII ст. по 30-ті рр. XIX ст. збільшилося у 9-10 разів залежно від класу губерній [3, с.50]. Наприклад, у 1803 р. про стягування податків з селян Київської губернії свідчить відомість департаменту державного майна. Зокрема, з селян старостинських стягнуто по 3 крб. з особи; 29 622 чоловіки заплатили 88 886 крб.; з селян магістратських і рангових, які перебували у тимчасовому володінні у київського коменданта – по 3 крб., а 1285 чол. заплатило 3705 крб.; з одних магістратських селян на користь міста

стягували по 2 крб. з людини; з селян поміщицьких – по 3 крб., а з 491 312 чол. – 1.473.936 крб. [2, арк .166, 177 зв. 169].

Таким чином узагальнюючи наведений матеріал слід відзначити, що сільське населення Київщини у першій чверті XIX ст. було головною тягловою силою, завдяки експлуатації якої до держави надходили кошти і виконувалися відповідні повинності. Соціальний склад селян відрізнявся значною строкатістю, проте, основними групами були поміщицькі та державні селяни. Вивчення правової бази, яка регламентувала становище сільського населення регіону у першій чверті XIX ст., показує, що в основі цієї системи було кріпосництво. Разом з тим держава різними указами намагалася упорядкувати стосунки поміщиків із селянами і полегшити становище останніх.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Гуржій І. О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст. / І. О. Гуржій. – К.: «Наукова думка», 1954. – 452 с.
2. Державний архів Київської області /ДАКО/: Оп. 2 Канцелярия Киевского гражданського губернатора Оп. 3, 1803. – Спр. 1152 Свединия о крестьянах Киевской губерниии. – 180 арк.
3. Дружинин Н.М. Государственные крестьяне и реформа. П. Д. Киселева / Н. М. Дружинин. – М. , Л.: «Из-во АН СССР», 1958. – 620 с.
4. Игнатович И. И. Помещичьи крестьяне накануне освобождения / И. И. Игнатович. – К.: «Типография Т-ва И. Д. Ситина», 1910. – изд. 2-е доп. – 312 с.
5. Казьмирчук Г. Д. Соціально-економічний розвиток Правобережної України в першій чверті XIX століття / Г. Д. Казьмирчук, Т. М. Соловйова. – К.: ТОВ «Міжнар. фін. агенція», 1998. – 174 с.
6. Лазанская Т. И. Государственные крестьяне Украины в период кризисна феодально-крепостнической системы / Т. И. Лазанская. – К.: «Наукова думка», 1989. – 112 с.
7. Молчанов В. Б. Соціально-правове становище сільського населення України у першій половині XIX ст. (до 1861 р.). / В. Б. Молчанов // Проблеми історії України XIX – поч. XX ст. – Випуск X. – К.: «Інститут історії України НАН України», 2005. – 250 с.
8. Похилевич Л. И. Сказание о населенных местностях Киевской губернии / Д. Похилевич. – К.: «Типография Киево-Печерской лавры», 1864. – 763с.
9. Похилевич Л. И. Список землевладельцев 8 уездов Киевской губернии / Д. Похилевич. – К.: « Типография Киево-Печерской лавры», 1885. – 220 с.
10. Присяжнюк Ю. Українське селянство XIX-XX ст.: еволюція, ментальність, традиціоналізм: Навчальний посібник для студентів іст. ф-тів / Черкаський державний ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси: «Відлуння – Плюс», 2002. – 119 с.
11. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – поч. XX ст.) / Олександр Реєнт – К.: «Інститут історії України НАН України», 2003. – 340 с.
12. Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі (РДІА): Ф. 128 / Совет Министров внутренних дел. - Оп. 11, 1806, спр. 56 Отчет Киевского губернатора за 1806 г. – 190 арк.
13. Центральний державний історичний архів України (ЦДІАК України) у м.Києві. - Ф.484Киевский главный суд. - Оп. 5, 1804. – спр. 3 / Ведомости о количистве крепостных селян проживаючих в селениях Киевского, Васильковского, Богуславского, Липовецкого, Радомышльського, Махновского, Черкаского, Чигиринского поселков принадлежащих поміщикам. – 42 арк.
14. ЦДІАК України. - Ф. 485. Киевская палата уголовного суда. - Оп. 1, 1823, - спр. 6325 Дело о притеснение крестьян села Рубежовки Киевского уезда помещиком Рущицким. – 166 арк.
15. ЦДІАК України. - Ф. 533. Киевский военний губернатор. - Оп. 1, 1803. – спр. 100 Дело о позволение казенным крестьянам заготовлять дрова и привозить их в Киев для продажи без всякого опасения. – 35арк.
16. РДІА. - Ф. 128 / Совет Министров внутренних дел. - Оп. 1, 1804. – спр. 782 Об обременение чрезмерными повинностями крестьян Черкаского уезда помещиком Сангушко. Из журнала регистрации исходящих документов. – 166 арк.
17. РДІА. - Ф. 128 / Совет Министров внутренних дел. - Оп. 1, 1805. – спр. 807 Сообщение Киевского губернського правления от 16 февраля 1805 г. об обременение помещиком села Потока Каневского уезда от ставного солдата Шишковского податями. – 72 арк.
18. Фундуклей И. Статистическое описание Киевской губернии / И. Фундуклей. – СПО.: «Типография МВД», 1852. – 572 с.

Черепанов А.И. СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ КРЕСТЬЯН КИЕВСКОЙ ГУБЕРНИИ В ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XIX ВЕКА.

В статье рассматривается социально-правовое положение крестьян Киевской губернии в дореформенный период.

Ключевые слова: крепостные крестьяне, государственные крестьяне, законодательство, рента.

Cherepanov A.I. SOCIAL AND LEGAL STATUS OF THE FARMERS KIEV PROVINCE IN THE FIRST QUARTER OF THE XIX CENTURY.

In article addresses the social and legal status of the farmers Kiev province in pre-reform period.

Key words: serfs farmers, state farmers, legislation, rent.

УДК 262 (477.41) «1800/1850»

Т.В. Кузнець

КИЇВСЬКА ЄПАРХІЯ ПОЧАТКУ XIX СТ.: ФОРМУВАННЯ ЦЕРКОВНО-АДМІНІСТРАТИВНОЇ СТРУКТУРИ

На основі джерел у статті прослідковується процес формування території Київської єпархії та створення системи єпархіального управління, яка на етапі створення уніфікувалась з церковно-адміністративною структурою Російської Православної Церкви.

Ключові слова: Київська єпархія, Київська духовна консисторія, духовні правління, благочинницькі округи, благочинні, митрополит.

Історики уже неодноразово констатували, що після десятиліть своєрідного «затишшя» в дослідженні церковної проблематики, пов'язаного із пануванням марксистської ідеології із нетиповим для попередніх часів атеїстичним підходом, наприкінці 80-х років XX ст. розпочався новий етап у історіографії історії православної церкви, що було зумовлено принаймні двома подіями – так званими «перебудовчими процесами» і підготовкою до відзначення 1000-річчя хрещення Русі. Вже невдовзі інтерес до церковної історії набув додаткового потужного імпульсу завдяки пожвавленню загального інтересу до минулого України, пов'язаному з проголошенням її незалежності [1, с. 250]. В даний час цей інтерес ще більше зростає у зв'язку із підготовкою до відзначення 1025-річчя хрещення Київської Русі. Адже саме християнізація Русі-України, - як підкреслює Президент України Віктор Янукович, - ознаменувала собою нову віху національної історії і раз і назавжди окреслила цивілізаційну приналежність нашої держави [2, с. 3]. У рік відзначення цієї події переосмислення історичного досвіду історії церкви, церковно-державних стосунків і т. інше набуває особливої актуальності.

Новітня історіографія православної церкви в Україні XIX ст. має значні теоретичні напрацювання. Стосовно досліджуваної нами теми, то варто відзначити монографічні, дисертаційні дослідження та наукові статті сучасних дослідників, які уже досліджували дану проблему, але в інших аспектах. Так, В.С.Перерва своє дисертаційне дослідження присвятив реконструкції механізмів та обставин функціонування єпархіальних органів влади і діяльності парафіяльного священства у різних сферах церковного та суспільного життя [3]; Ю.В.Коптюх досліджував реформи устрою Російської православної церкви на Правобережній Україні в кінці XVIII – першій половині XIX ст. [4], а процеси модернізації єпархіальних структур православної церкви в Україні в другій половині XIX ст. розглядала І.М.Шугальова [5]. Тобто, в цілому органи управління єпархіальної адміністрації уже перебували у центрі дослідницької уваги. Але процес формування території Київської єпархії на початку XIX ст. і створення церковно-адміністративної структури як окрема тема все ще викликає науковий інтерес.

Метою даної наукової розвідки є систематизація окремих розрізнених фрагментів історії формування цілісної адміністративно-територіальної одиниці Російської православної церкви на українських землях – Київської єпархії. Хочеться сподіватися, що це актуалізує тему і приверне увагу дослідників історії православної церкви, бо на часі створення повної історії Київської єпархії, адже теоретичні напрацювання та наявна джерельна база уможливлюють виконання цього завдання.

Межі православних єпархій в другій половині XVIII ст. були вкрай не стійкими. Приєднання Російською державою українських земель супроводжувалось утворенням нових і розмежуванням старих губерній. Неспівпадання кордонів єпархії і губерній створювало труднощі і незручності в управлінні ними. Тільки в кінці XVIII ст. російський уряд унормував статус новоприєднаних земель. 31 червня 1799 р. імператор Павло I іменним указом повелів Св.Синоду перейменувати і розмежувати єпархії відповідно до нових назв і кордонів губерній. А указом від 4 серпня 1799 р. він розпорядився межі всіх взагалі єпархій співвіднести з кордонами губерній і «самі назви епархій для більшої зручності співвіднести з назвами тих губерній, в яких знаходяться їх кафедри» [6, с. 583].

У відповідь на це височайше повеління Св.Синод підготував відповідний проект, який і був затверджений царем 16 жовтня 1799 року. З того часу єпархії стали більш-менш сталими церковно-адміністративно-територіальними одиницями.

З 1-го квітня 1796 року на Київську митрополію вступив Ієрофей (Малицький) і саме йому довелося остаточно визначати кордони Київської єпархії. На той час вона включала: на лівому березі Дніпра повіти Остерський, Козелецький, Пирятинський, Лубенський, Золотоніський, Переяславський і частину Київського. На правому березі: іншу частину Київського і три округи – Рожевська, Богуславська і Білоцерківська. Останні області були включені до складу Київської єпархії від Ізяславської і Брацлавської губернії в 1795 р. Це були землі, приєднанні до Росії за другим поділом Польщі 1793 року. Але у такому складі єпархія проіснувала не довго.

1 вересня 1797 року іменний імператорський указ Св.Синоду гласив: Київську єпархію мають складати правобережні землі, а інші, що відійшли від Київської до Малоросійської губерній складуть іншу єпархію, яку передати в управління коад'ютору Київської митрополії вікарному єпископу Переяславському і Бориспільському «Киевскую епархию долженствуют составлять части, по ту сторону (т.е.правую) Днепра лежащие, а прочие, отшедшие от Киевской в Малороссийскую губернию, да будут учреждены особою епархиею, которую поручить в управление коадютору Киевской митрополии» [7, с. 585] вікарному єпископу Переяславському і Бориспільському. За цим указом лівобережні повіти, тобто майже уся колишня Київська єпархія, відійшли до новоутвореної єпархії Переяславської. З колишньої Київської єпархії залишилась тільки частина Київського повіту (правобережна) і три округи, з яких у цей же час були утворені три повіти – Київський, Васильківський і Богуславський. До них додавалися: від Брацлавської губернії – Махновський, Липовецький, П'ятигорський і Сквирський повіти, від Вознесенської губернії – Уманський, Катеринопільський, Чигиринський і Черкаський, а від Волинської – Радомишльський повіти [7, с. 401]. З цього часу територія Київської єпархії практично не змінювалась. Її межі співпадали з кордонами Київської губернії, яка складалася з 12 – ти повітів: Київський, Васильківський, Каневський (Богуславський), Таращанський (П'ятигорський), Звенигородський (Катеринопольський), Черкаський, Чгиринський, Уманський, Липовецький, Сквирський, Махновський і Радомишльський.

Процес формування території Київської єпархії супроводжувався створенням системи єпархіального управління. Адже до цього вона була практично відсутня, а нагляд за храмами і священно-церковно-служителями здійснювався досить формально. Наприклад, 86 церков Рожевської округи підпорядковувалися одному духовному правлінню – Чорнобильському – і складали одне благочиння. В Богуславській і Білоцерківській округах керівництво церковним життям було ще слабшим, адже нагляд за церквами здійснював один благочинний. Така практика була звичною і, наприклад, у віданні Канівського благочинного Іоана Крупи перебувало сорок церков Богуславської і десять – Білоцерківської округи. А Білоцерківський благочинний Василь Зражевський здійснював керівництво 89-ма церквами. Або, наприклад, Ставищенською протопопією керував священик, який мешкав у Каневі. Природно, що такий стан керівництва церковним причтом потребував кардинальних змін. Тому київський митрополит особисто взявся за створення дієвої структури єпархіального керівництва.

Митрополит Ієрофей згрупував усі діючі на території новоствореної Київської єпархії храми з населеними пунктами на невеликі округи, доручивши нагляд за ними благочинних, а дикастерії наказав скласти реєстер церков і списки благочинних. Останнім він запропонував підібрати собі на допомогу «десятоначпльників». Обрані кандидати разом з актами виборів представлялися митрополиту для затвердження. Як виявилося пізніше, це були вимушені та тимчасові нововведення, так як в подальшому процес формування управлінської структури був уніфікований.

Між тим, готувалися останні зміни кордонів Київської єпархії. Митрополит Ієрофей в листі до Київського цивільного губернатора Василя Івановича Милашевича від 6 квітня 1797 року просив повідомити які саме міста, містечка і села складатимуть Київську губернію. Бо це визначало кількість церков і губернатор не затримався з відповіддю, пообіцявши найближчим часом представити карту губернії. Але митрополит сам почав збирати такі відомості.

І от нарешті 27 серпня 1797 року імператорським указом був затверджений проект Сенату про остаточне затвердження кордонів Київської губернії, яка складалася з 12-ти повітів.

……

А через чотири дні з'явився монарший указ, за яким Київська єпархія затверджувалася в межах створеної одноіменної губернії.

Після цього київський митрополит Ієрофей безпосередньо зайнявся організацією єпархіального управління. Усі церкви Київської єпархії були розподілені на 12 округів, кожен з яких уміщувався в межах одноіменного повіту. А так як ново приєднанні повіти не ввійшли до складу Київської єпархії в попередньому вигляді, а були заново розмежовані, то у відповідності з цим розмежуванням, у дикастерії були складені точні «реєстри» як тих населених пунктів і церков, які відходили від одного до іншого повітів, так і взагалі усіх храмів повітів. Ці реєстри були розіслані в усі духовні правління з приписом прийняти справи з усіх новоприєднаних приходів.

Адміністративним центром церков кожного повіту було духовне правління. Самим зручним їх місцеперебуванням було повітове місто. Саме так було вирішено у дев'яти приєднаних до Київської єпархії повітах. Але у трьох заново створених повітах – Київському, Васильківському, Богуславському – існуючі на цій території два духовні правління (Чорнобильське і Корсунське) знаходились не в повітових центрах, а тому київський митрополит їх закрив. Перше – на основі указу від 26 лютого 1798 р., а друге – за митрополичим указом від 21 січня того ж року. Церкви, підвідомчі раніше Чорнобильському духовному правлінню, а потім включені до складу Київського повіту, були віддані у відання спеціально обраних благочинних. А замість Корсунського духовного правління було створено Богуславське.

Щодо новоствореного Васильківського повіту, то час відкриття духовного правління в ньому не з'ясовано, але згадки про нього зустрічаються раніше 1798 року. Можна припустити, що воно було створено в період формування повіту.

Отож, в одинадцяти повітах Київської губернії були збережені існуючі, перенесені в ново визначені повітові центри, духовні правління. Без такого залишався тільки Київський повіт. Рапортуючи на початку 1799 року Св.Синоду про діючі духовні правління, митрополит Ієрофей просив дозволу на утворення і 12-го духовного правління для Київського повіту. Але так як у місті Києві розташовувалась дикастерія, то утримувати ще й духовне правління в місті Св.Синод вважав обтяжливим для казни. Таким чином, Київська єпархія мала тільки 11 духовних правлінь в 11 повітах, а 12-й-Київський повіт підпорядковувався безпосередньо дикастерії.

Першим важливим завданням новостворених чи оновлених духовних правлінь були вибори благочинних. Для реалізації цього завдання усім духовним правлінням наказувалось згрупувати підвідомчі їм населені пункти в окремі округи в залежності від віддаленості їх один від одного. Рекомендувалося близько розташовані поселення об'єднувати в округ по 12-15, а віддалені один від одного – по 10. На кожен округ духовні правління мали організувати вибори двох кандидатів з протоіереїв чи священиків, які мали здібності і бажання до адміністративної діяльності, і разом з актами виборів представили кандидатури на розгляд і затвердження одного з них митрополитом. І тільки після вибору митрополита і складання присяги благочинні отримували затвердження на посаді. При цьому кожному із затверджених благочинних особисто митрополитом вручалася «благочинницька інструкція», котру підписували усі члени Київської дикастерії і їх підписи скріплювалися дикастерською печаткою.

Благочинницька інструкція за митрополита Ієрофея, тобто в період формування єпархіальної структури, мала таку назву: «По указу Его Императорского Величества и по резолюции Его Высокопреосвященства, Св.Правительствующего Синода Члена, Ієрофея, Митрополита Киевского и Галицкого, Священно-Архимандрита Кіево-Печерскіе Лавры и ордена Св.Апостола Андрея Первозванного Кавалера, - из Киевской духовной дикастерии определенному благочинным Сквирского уезда селений (следует перечесление девяти селений и при них церквей) – священнику Ефрему Корнинскому» [9, с. 601]. Ця інструкція складалася з 63 параграфів, які тематично складали читири частини: 1) §§ 1-14 окреслювали коло обов'язків благочинного стосовно церков вверeному йому округу; 2) §§ 15-45 - обов'язки і повноваження стосовно священно-церковно-служителів; 3) §§ 46-52 – регламентували стосунки благочинного з вірянами; 4) §§ 53-63 стосувалися влади і повноважень благочинного. Як видно, це був досить обширний опис прав і обов'язків благочинних, на яких покладалися наглядові, пастирські, організаційні та контролюючі функції.

Важливим завданням благочинних була організація вчасної подачі різноманітної звітності від церков до Київської дикастерії. З метою поліпшення єпархіального управління дикастерія розробила і розіслала в усі духовні правління зразки і форми звітності. Це бланки екстрактів про народжених і померлих, клірові відомості про церкви і священно-церковно-служителів, відомості про тих, що сповідалися і не сповідалися і т.д. До того ж, ці бланки супроводжувалися детальними інструкціями щодо їх заповнення. Окрім того, в усі духовні правління були надіслані точні форми складання різноманітних «прошений», скарг і доносів. Тобто уся паперова звітність і діловодство були максимально уніфіковані.

З метою поліпшення єпархіального керівництва були здійснені деякі нововведення і в канцелярії Київської дикастерії. Аби не порушувати терміни звітності Св.Синоду, була складена «обстоятельная табель», яка вивішувалась на стіні канцелярії і мало зорово нагадувати про вчасність подачі звітів. А для реєстрації усіх вихідних з дикастерії указів та розпоряджень призначено окремого канцеляриста, який на початку кожного місяця був зобов'язаний доповідати секретарю про усі невиконані розпорядження дикастерії. Секретар, у свою чергу, доповідав про це членам дикастерії, які розглядали кожен випадок і штрафували винуватців.

2 вересня 1799 р. Київський митрополит Ієрофей (Малицький) помер і 29 вересня митрополичу кафедру в Києві зайняв Гавриїл (Бодоні-Бокулєско) [10, с. 363]. До цього часу було завершене формування територіальних меж Київської єпархії і повітів в ній. 16 жовтня того ж року Св.Синод доповідав імператору Павлу І про розмежування єпархій на новоприєднаних до Росії територіях і про ліквідацію старих та створення нових архієрейських кафедр. У цій доповіді йшлося і про Київську єпархію, зокрема про те, що хоч вона і сформована тільки з правобережної частини Київської митрополії і ново приєднаних від Польщі земель, вся територія її досить велика. З огляду на це Синод просив позитивного монаршого рішення на пропозицію призначити помічника митрополиту – вікарного єпископа, який би допомагав здійснювати управління єпархією.

Дозвіл на відкриття кафедри єпископа було отримано. Місцеперебуванням вікарію було визначено Києво-Михайлівський монастир, яким він мав керувати як архімандрит. А окрім архимандричих доходів, він мав отримувати 1000 руб. казенної платні і мати під своїм керівництвом, окрім монастирської братії, ще 12 служителів. Монаршею волею стверджена доповідь Св.Синоду відводила новому вікарію землі і різних угідь (ставків і тд.) стільки, скільки визначено на монастир і, окремо, на митрополичий дім указом від 18 грудня 1797 року [11, с. 480].

26 листопада 1799 року вікарієм на новоутворене в Київській митрополії вікаріатство призначено Феофана (Шіянова), бувшого архімандрита Новгород-Сіверського Спаського монастиря. А 10 лютого 1800 року було представлено архімандрита Феофана, а ще через 2 дні відбулася його хіротонія в Лаврській Успенській церкві. Св.Синод у своєму розпорядженні не визначив найменування київському вікарію, тому митрополит Гавриїл своєю волею найменував його єпископом Чигиринським. Щодо його обов'язків, то 15 лютого 1800 р. митрополит письмовим розпорядженням доручив йому опікуватися містом Чигирином і усіма православними храмами на території Чигиринського повіту. Усі церковні вправи вікарій мав чинити з відома і від імені митрополита, спілкуватися зі Св.Синодом тільки через дикастерію, але у випадку відсутності чи хвороби митрополита він мав його заміняти і перебрати на себе усі функції архіпастиря. У підпорядкування вікарію митрополит перевів старшого канцеляриста дикастерії, губернського секретаря Коломійцова для ведення справ і письмоводства.

Упродовж XIX ст. структура єпархіальної влади удосконалювалась, а саме: було відкрити ще три вікаріатства (Канівське, Уманське, Черкаське) і митрополит мав чотирьох заступників – вікаріїв. Київська дикастерія, а пізніше – духовна консисторія – була збільшена і розширені її функції. Духовні правління в повітах удосконалювали поділ на благочинницькі округи і підвищували вимоги до благочинних. А благочинні уже у свою чергу керували парафіяльними церковними причтами. Але основні ланки управлінської структури були створені ще в кінці XVIII ст. і залишалися сталими упродовж XIX – перших десятиліть XX ст. Церковне життя було вставлене у чіткі організаційні рамки, чітко регламентувалося і контролювалося. А державне протегування православній церкві забезпечувало стабільність її організаційної структури, в т.ч. і єпархіального управління.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лиман Ігор. Сучасний стан і перспективи досліджень з історії православ'я в Україні // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2007. – Вип.17. – С.250-259.
2. Церква і держава мають бути партнерами // Урядовий кур'єр. – 2013. - №17. – 26 січня 2013 р.
3. Перерва В.С. Статус єпархіальних органів влади та парафіяльного священства в Київській митрополії кінця XVIII – XIX століття : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд.іст.наук : 07.00.01 Історія України / В, с. Перерва. – К., 2002. – 16 с.
4. Коптюк Ю.В. Реформи устрою Російської Православної Церкви на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) : автореф.дис. на здоб. наук. ступеня канд.іст.наук : 07.00.01 Історія України / Ю. В. Коптюк. – К., 2005. – 14 с.
5. Шугальова І.М.Модернізація єпархіальних структур православної церкви в Україні в другій половині XIX ст. // Гілея (Науковий вісник): Збірник наукових праць. Вип.8. – К., 2007. – С.208-219.
6. Белгородский А.Краткая биография Иерофея Малицкого до вступления его на кафедру Киевской митрополии (включительно) // Труды Киевской Духовной Академии. – 1900. – Август. – С.569-616.
7. Там само. – С.585.
8. Протоиерей Петр Орловский. Столетие Киевской епархии в настоящем ея составе (1 сентября 1797 – 1 сентября 1897 г.) и состояние церквей, в каком они вошли в этот состав // Труды Киевской Духовной Академии. – 1897. – Ноябрь. – С.400-419.
9. Див.: Белгородский А. Вказ. праця. – С.601.
10. Чеховский В. Киевский митрополит Гавриил Банулеско-Бодони (1799-1903 г.г.)//Труды Киевской Духовной Академии. – 1904. – Июль. – С.355-388.
11. Шпачинский Н. Историческая заметка о викариатстве Киевской митрополии в XVIII ст.//Киевские Епархиальные Ведомости. – 1898. - №11. – С.472-483.

Кузнець Т.В. КИЕВСКАЯ ЕПАРХИЯ НАЧАЛА XIX В.:ФОРМИРОВАНИЕ ЦЕРКОВНО-АДМИНИСТРАТИВНОЙ СТРУКТУРЫ

На основе источников в статье прослеживается процесс формирования территории Киевской епархии и создания системы епархиального управления, которая на этапе создания унифицировалась с церковно-административной структурой Русской Православной Церкви.

Ключевые слова: Киевская епархия, Киевская духовная консистория, Духовные Правления, благочиннические округа, благочинные, митрополит.

Kuznets T.V. KYIV EPARCHY OF THE EARLY XIX CENTURY: FORMATION OF CHURCH ADMINISTRATIVE STRUCTURE

The article deals with the formation process of Kyiv eparchy territory and system of diocesan government. On the first stage of its creating Kyiv eparchy was standardized with administrative structure of Russia Orthodox Church.

Key words: Kyiv eparchy, Kyiv clerical consistory, clerical government, church district, metropolitan

УДК 930.1:94(477) " П. Я. Стебницький, Д. Л. Мордовець "

Л.І. Буряк

П.Я. СТЕБНИЦЬКИЙ І Д.Л. МОРДОВЕЦЬ: НА ПЕРЕХРЕСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ

Діяльність двох знакових постатей петербурзького середовища другої половини XIX ст. розглядається як органічна цілісність на ґрунті українських інтересів. Досліджується зумовленість наукового інтересу П. Стебницького до архіву Д. Мордовця. Публікація П. Стебницького аналізується як перша спроба вивчення громадської діяльності Д. Мордовця у контексті українського національного руху.

Ключові слова: П. Я. Стебницький, Д. Л. Мордовець, українське петербурзьке середовище, архів Д. Л. Мордовця.

У 1907 р. часопис «Україна» надрукував статтю П. Стебницького «З архіву Д. Л. Мордовцева» [1]. Скромна, на перший погляд, публікація являла багатогранний інтерес, виглядала актуальною і логічною у контексті редакційної політики тогочасної «України». Як відомо, на тому етапі часопис «Україна» проіснував лише рік і кожен з надрукованих матеріалів був не просто текстом, а виявом світоглядної позиції [2]. Концептуальні засади «України», яка продовжила справу, розпочату «Киевской стариной»», вибудовувались на хвилі пожвавлення громадсько-політичного та культурного життя після відміни у 1905 р. царського

указу про заборону українського письменства. Заявляючи про необхідність збереження духу, властивого своєму попереднику, часопис «Україна» мав залишатись науковим органом, але при цьому не обмежувався історією минулого, а широко охоплював сучасні події, декларував намір об'єктивно їх висвітлювати. Гасло редакційної політики було висловлено у вступному слові до першого тому нового видання: «Не вдаючись в національний шовінізм – з одного боку, і не розпливаючись в утопіях вселюдськості до забуття свого національного «Я» [3, с. III].

Стаття П. Стебницького «З архіву Д. Л. Мордовцева» – одна з перших спроб окреслити підходи до вивчення феномена Д. Л. Мордовцева (літературний псевдонім – Данило Мордовець), а саме тієї ролі, яку він відігравав в «українському літературному русі». Акцентуючи увагу на його архіві, П. Стебницький позиціонував цього діяча як важливу постать українського руху, котра мала зайняти чільне місце у національному пантеоні. Стаття була своєрідною «підказкою», знаком, що вказував на постать, пам'ять про яку належало плекати, а діяльність досліджувати, використовуючи масив архівних документів.

Наукова за характером стаття, має оригінальний жанр, який ідентифікований як презентація через презентацію. Представляючи громадськості образ Д. Мордовця, П. Стебницький втілив у своїх міркуваннях з приводу архіву, його структури, змістовної наповненості, історичних подій у контексті оцінки архівних документів власний талант історика і публіциста. Виступаючи в амплуа дослідника, він продемонстрував знання археографічної справи, історії мистецтв, методології історичних досліджень.

Поміж тим, у статті був присутній широкий спектр різнопланової інформації, який доповнював просопографічні портрети двох непересічних постатей – Д. Мордовця та П. Стебницького, розкривав особливість стосунків між ними, їхнє ставлення один до одного, надавав більш повне розуміння атмосфери у петербурзькій громаді наприкінці XIX ст. – початку XX ст.

Але на цьому тлі постає закономірне питання з приводу мотивації звернення П. Стебницького до постаті Д. Мордовця, його діяльності та актуалізації матеріалів особового архіву. Чому цей діяч зацікавив П. Стебницького? Адже, з одного боку, багато непослідовностей, історичних неточностей, яких припускався Д. Мордовець у своїх творах, брак критичної думки та чітко сформульованого громадянського та політичного світогляду, ускладнені хиткою індивідуальною вдачею самого письменника, сформували досить неоднозначне ставлення до нього сучасників і критиків. М. Драгоманов ще у 1876 р. виніс Д. Мордовцю вирок, заявивши, що у нього «винегрет в голове» [4, с. 30–31]. Пізніше С. Єфремов дозволив собі ще більш різку критику та безапеляційну оцінку його творчості: «автори історичних романів дуже мало тямлять власне історії, опріч Мордовця, який не тямить нічогісінько» [4, с. 13]. Донька В. Александрова згадувала, що її батько був людиною м'якою і «цілком підпав під вплив моєї матері, що відбивалося добре на юнакові, як і завжди буває, коли жінка старше віком за юнака і не закохана в нього» [5, арк. 5]. На думку В. Александрової, світоглядні позиції Д. Мордовця значною мірою формувалися під впливом його дружини – Г. Пасхалової, яка була надзвичайно талановитою, мала блискучу пам'ять, дар красномовства, знала декілька іноземних мов.

Водночас Д. Мордовець здобув собі репутацію «глави петербурзького українофільства», був «на той час ніби за проводиря українського життя у столиці» [4, с. 4]. Він неодмінно брав участь у всіх заходах петербурзьких українців, допомагав у вирішенні різних питань, видавничих у тому числі. У 1896 р. широко відзначався ювілей творчої діяльності Д. Мордовця, який буквально «розворушив українське громадянство».

Попри те, що творчість Д. Мордовця зазнавала різкої критики, вона не була позбавлена й схвальних відгуків та позитивних оцінок відомих та авторитетних українських діячів. В одному з листів до Д. Мордовця, наголошуючи на його літературному таланті, М. Костомаров писав: «Ваша «Солдатка» превосходна, Данило Лукич! Ради Бога, пишите поболе. Вы теперь едва ли не лучшая надежда наша…Кулиш в восхищении от Ваших повестей…» [6 с. 212]. Окрім Петербурга та Києва, праці Д. Мордовця виходили у Львові. Високо оцінюючи його спадщину, І. Франко зазначав, що Д. Мордовець був «великим майстром української мови», який завжди симпатизував Україні [7 с. 43].

Можливо, саме через наявність суперечностей і протиріч феномен Д. Мордовця непросто піддавався розумінню. Проте, П. Стебницький з притаманною йому гострою проникливістю та талантом передбачення, одним з перших усвідомив, що творча спадщина

Д. Мордовця – це пласт, без якого неможливо уявити собі український культурний простір другої половини XIX ст. і який, звичайно, не можна ігнорувати, осмислюючи тогочасний український рух.

До того ж, П. Стебницький сприймав та оцінював Д. Мордовця з позицій свого життєвого досвіду, власної творчої та громадської діяльності. Їхні життєві шляхи перехрещувалися, а долі багато у чому нагадували та доповнювали одна одну. Навіть перший погляд на біографії П. Стебницького та Д. Мордовця дає підстави до такого висновку.

П. Я. Стебницький (1862 – 1923) – публіцист, письменник, перекладач, громадський і політичний діяч, понад 30 років прожив у Петербурзі, був одним з авторитетних та впливових діячів української петербурзької громади. Як стверджували дослідники, жодне українське питання у Петербурзі не вирішувалось без його участі. «…Українське громадянство, – писав Степан Сірополко, – якось спонтанічно вважало Стебницького своїм комісаром для відстоювання українських інтересів перед російською владою в столиці та переведення в життя різних починів всенаціонального значення» [8, 322].

Ім'я Данила Мордовця (1830 – 1905) у другій половині XIX ст. було вельми популярним, а сам він – людиною, як талановитою і неординарною, так і суперечливою та неоднозначною. Нащадок козацького роду, автор численних історичних романів та оповідань, котрий виявив дивовижну продуктивність на цій ниві, Д. Мордовець був відомим публіцистом, етнографом, поетом і просто талановитим популяризатором історії. Більшість його творів присвячувалась українській тематиці. Серед гучних у той час романів та історичних оповідань Д. Мордовця були «Царь и гетман», «Сагайдачный», «Тимош», «Булава и бунчук», «Крымская неволя», «Дві долі» (роман, присвячений Юрію Хмельницькому та Івану Сірку), «Гайдамаччина», «Палий» та інші, значна частина яких за відомих обставин виходила російською мовою і лише деякі – українською.

Як і П. Стебницький, Д. Мордовець тривалий час прожив у Петербурзі і так само вважався людиною високоавторитетною в українській петербурзький громаді. Він листувався ледь не з усіма відомими українськими письменниками та громадськими діячами тієї доби. Серед його кореспондентів були П. Куліш, М. Костомаров, О. Кониський, Б. Грінченко, М. Старицький, М. Драгоманов, І. Нечуй-Левицький, М. Лисенко, Олена Пчілка, М. Коцюбинський та ін.

Жоден з шевченківських вечорів у Петербурзі не проходив без вступної промови Д. Мордовця. «Ці промови, – писав П. Стебницький, – завжди викликали щирі й гучні оплески публіки, що відносились не стільки до змісту промов, в більшості трохи шаблонового, скільки до симпатичної постаті сивого дідуся, од котрої справді віяло сороковими роками, шевченковими часами…» [1 с. 298].

Попри усі закиди, які лунали з різних сторін на адресу Д. Мордовця, ставлення до нього П. Стебницького було напрочуд виваженим, теплим і попросту людяним. П. Стебницький сприймав Д. Мордовця, його творчість та діяльність у контексті суспільно-політичних процесів, характерних для російсько-імперського простору другої половини XIX ст. Не відокремлюючи Д. Мордовця від існуючої дійсності, реалій часу, П. Стебницький створив образ «симпатичного дідуся», у якому домінували такі позитивні риси, як чуйність, безкорисливість, патріотизм.

Шляхи Д. Мордовця і П. Стебницького у Петербурзі перетиналися на ґрунті спільних інтересів, у тому числі діяльності Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг. Д. Мордовець тривалий час був главою товариства, П. Стебницький – спочатку його секретарем, а згодом – головою (1908 – 1916). Отже, фактично перейнявши справу, якою упродовж декількох років опікувався Д. Мордовець, П. Стебницький став, по суті, його наступником і послідовним продовжувачем.

Основна увага у статті П. Стебницького зверталась на документи з особового архіву Д. Мордовцева, які передавались Чернігівському музею ім. В.В. Тарновського [9]. Першим блоком автор публікації виокремив рукописи. В них, як зазначав П. Стебницький, «спеціалісти по літературним дослідам знайдуть багато матеріалів зовсім досі невідомого і цінного для історії українського слова» [1 с. 286]. На думку П. Стебницького, особливий інтерес представляли альбоми-зшитки, у які Д. Мордовець власноруч вписував твори українських письменників з друкованих і рукописних оригіналів.

Серед частини архівних рукописів варто було згадати, як вважав П. Стебницький, «докладну записку», подану начальнику «главного управления по делам печати». До цієї

…….

записки додавались оригінали листів українських письменників (Б. Грінченка, М. Коцюбинського, В. Леонтовича та ін.), які зверталися до Д. Мордовця зі своїми скаргами з приводу важкого становища української літератури та з проханням виступити на її захист. Як пише П. Стебницький: «Записка Мордовця не дає нічого в цій справі, складена на звичайних доказах, що він не раз їх виставляв в своїх полемічних статтях, але написана з глибоким почуттям і щирим запалом старого літератора» [1 с. 303].

Другим масивом документів, вартим уваги і наукового дослідження, була епістолярна спадщина Д. Мордовця, оцінена П. Стебницьким як «листовний скарб», у якому є «чимало цікавого матеріалу для історії українського руху за ці часи, характеристики його діячів і їх відносин» [1 с. 286]. Перераховувались листи до Д. Мордовцева відомих українських діячів. Серед дописувачів П. Стебницький вважав за необхідне ще раз згадати представників тогочасного українського інтелектуального простору, галицького зокрема – О. Огоновського, М. Павлика, П. Барвінського, В. Гнатюка.

Особливо цінними у цьому документальному масиві, на думку автора статті, були невідомі до того часу вірші Я. Щоголева, один з яких під заголовком «Нерозумна мати» присвячувався Запорізькій Січі. Серед раритетних матеріалів епістолярної спадщини, як вважав П. Стебницький, не можна було не звернути уваги на запис вірша М. Некрасова «На смерть Шевченка». Цей вірш був написаний на поштовому аркуші рукою сестри поета Г. О. Буткевич під диктовку М. Некрасова 26 грудня 1876 р. Наводячи повні тексти окремих віршів з архіву, П. Стебницький тим самим прагнув передати духовний настрій одного з кумирів петербурзьких українців, його культурні уподобання та ціннісні пріоритети.

Цікавими епістолярними документами П. Стебницький вважав листи М. Драгоманова до Д. Мордовця, оскільки в них відбилась ціла палітра багатогранної діяльності «глави петербурзького українофільства», риси характеру та організаторські здібності. У контексті джерельного аналізу епістолярної спадщини Д. Мордовця було вдало презентовано як популярного літератора та корисного для української справи діяча, котрий зміг зберегти гарні стосунки з різноманітними, навіть протилежними за ідейними міркуваннями літературними і громадськими колами. «Мордовець, – писав П. Стебницький, – ходив і їздив, куди було треба, одягав фрак і регалії, щоб іти до предсідателя цензурного просити за якусь рукопис, або до канцелярії градоначальника – брати дозвіл на шевченковський вечір. Все це він робив як через те, що взагалі не вмів одмовляти людям, коли його про щось просили, так і з щирих симпатій до українського руху і з правдивої охоти допомогти тому руху, чим може» [1 с. 298].

Головну роль П. Стебницький відводив Д. Мордовцю у заснуванні «Общества имени Т. Г. Шевченко для вспомоществования нуждающимся уроженцам Южной России, учащимся в высших учебных заведениях Санкт-Петербурга». Коли серед петербурзьких українців з'явилась думка заснувати таке товариство, то альтернативної Д. Мордовцю кандидатури для втілення цього задуму навіть не розглядалось. Він узяв на себе вирішення усіх бюрократичних питань, які стосувались отримання дозволу для заснування товариства, що розпочало свою роботу у 1898 р. Головою товариства було обрано сенатора А. М. Марковича, сина українського історика, а Д. Мордовця – товаришем голови цього товариства.

Окремий сегмент архіву Д. Мордовця складав масив документів, який представляв його як колекціонера художніх творів Т. Г. Шевченка та як близького знайомого великого українського художника і поета. Це були дві великі папки, що вміщували 15 малюнків Т. Шевченка в акварелях та сепіях. Окрім малюнків в альбомі зберігалась велика гравюра, зроблена Т. Шевченком незадовго до смерті з картини Рембрандта на сюжет «Притча о работниках». На художньому творі Т. Шевченка стояв його власноручний напис: «Якову Матвеевичу Лазаревському на украшение его Вятской юдоли приносит Т. Шевченко».

В оцінках П. Стебницького, який продемонстрував свою надзвичайно широку обізнаність з приводу художньої спадщини Т. Шевченка, хист та ерудицію історика мистецтва, художня колекція особового архіву Д. Мордовця була «артистичним скарбом», який нарешті потрапляв до Чернігівського музею.

Про справжню глибину історичних знань та розуміння суспільно-політичних процесів, фахову обізнаність П. Стебницького як археографа свідчать його підходи до ще одного важливого архівного масиву Д. Мордовця – документів історичного змісту. Вони не були безпосередньо пов'язані з його літературною та громадською роботою, але демонстрували зацікавленість письменника окремими проблемами українськими історії. «З таких речей, –

…….

писав П. Стебницький, – ми знаходимо в його архіві два дуже цікавих документи – один … близько стосується до церковної політики російських імператорів XVIII століття на Україні: другий – цілком належить до політичної історії України XIX століття» [1 с. 306]. Оцінки історичних процесів, які були органічно вмонтовані в контекст розгляду документів, характеризувались концептуальністю, а висновки – цілісністю, завершеністю, логічною структурованістю.

Перший документ, на думку П. Стебницького, був важливий тим, що він яскраво ілюстрував політику русифікації, яка проводилась в Україні, починаючи з Петра І, і охоплювала всі верстви українського суспільства, духовенство зокрема. П. Стебницький робив узагальнюючі висновки у своїх коментарях щодо підпорядкованого статусу Церкви у суспільно-політичній системі Російської держави, суголосності російської імперської та церковної політики щодо підпорядкування українських земель. Русифікація українського духовенства, і в цілому Церкви в Україні була метою не лише великодержавної політики російських імператорів. У такому ж напрямі діяв, як зауважував П. Стебницький, і «духовний уряд Росії, котрий після патріархів «всея России» офіціально перейшов на становище великоросійської урядової інституції» [1 с. 307].

Другим документом з архіву Д. Мордовцева, вартим оприлюднення та наукових коментарів, була «грамота сельскому народу» за підписом «тимчасової народної старшини». Вона являла собою свого роду конституцію, у якій були викладені основи нового політичного та економічного державного устрою, яким автори намагались привернути симпатії українського селянства та сподівались організувати народне повстання у південно-західному краї з метою повернути тут своє правління. У змісті грамоти перераховувались усі права, якими «тимчасова народна старшина» збиралась наділити населення України, якби їй пощастило подолати московське панування. Коментуючи цей історичний документ, П. Стебницький чітко висловився з приводу його змісту та безперспективності подібних декларацій. «Але не уважаючи на те, – писав П. Стебницький, – що тут були зачеплені всі інтереси народнього життя, розв'язані всі пекучі питання…навіть і аграрне, не вважаючи на те, що автори «золотої грамоти» присягались «заховувати і обороняти всі надані в ній права перед народом, цілим світом і Всемогучим Богом», народ зостався, як відомо, глухий на всі ці гарні слова, бо польське повстання в його очах було тільки панське, а значить і грамота була тільки панським «теплим словом» [1 с. 307–308].

Зацікавившись історичними документами, що зберігались в архіві Д. Мордовцева, як віддзеркаленням політики в українських землях – один – Росії, другий – Польщі, П. Стебницький тим самим порушував важливу проблему перманентного історичного вибору України та впливів на неї Заходу і Сходу.

Проблема західних та східних впливів у розмаїтті її проявів була надзвичайно актуальною для Д. Мордовця, про що, перш за все, переконливо свідчили документи, які знаходились у його архіві. Вона яскраво розкривалась у багатоманітній творчості письменника-історика і зокрема у його великій праці, присвяченій жіночим історичним постатям. Галерея більш ніж півсотні жіночих образів була сформована за принципом впливовості та популярності жінок. Героїня кожного сюжету виступала якщо не уособленням епохи в цілому, то, щонайменше, втіленням найбільш характерних її рис, потреб та прагнень. Д. Мордовець розглядав жінку як своєрідний «барометр», що фіксував стан суспільства, зміни у ньому та вказував на появу нових тенденцій.

Цікавою для Д. Мордовця виявилась характеристика впливових жінок за, так званими, двома типами – «західним» та «східним». Симпатії Д. Мордовця були на боці жінок «західної Русі», до якої він відносив литовські та українські землі. Жіночий тип «східної», або Московської Русі виглядав для нього менш привабливим, оскільки мав відбиток «теремного життя». Серед західних жіночих постатей допетровської епохи Д. Мордовець звернув увагу на таких, як Софія Вітовтовна – донька великого князя литовського, що стала дружиною московського князя, Олена Глинська – племінниця нащадка старовинного князівського роду Михайла Глинського, яка зійшла на московський престол після одруження із Василієм ІІІ, Марія Гольшанська – волинська дружина князя Андрія Курбського. «Західних жінок» Д. Мордовець зображував енергійними, ініціативними, такими, що мали гарну освіту, виховувались відповідно до вимог часу, активно впливали на політику, були незалежними у прийнятті рішень. Такі риси характеру, на думку історика, могли сформуватися завдяки

сильним впливам європейських держав, а саме Польщі, Литви, Чехії, Моравії. Їхні традиції сприяли вихованню жіночої самостійності та самодостатності, забезпечуючи жінці почесне місце на сторінках історії [10 с. 139].

«Західними» жінками він вважав і тих, які попри своє східне походження потрапили у сферу західних впливів. Серед них – Марфа Борецька, що зверталась до Литви, шукаючи захисту від наступу Москви. Жінкою «західного типу» було ідентифіковано московську княжну Олену Іванівну, яка після одруження із великим князем литовським Олександром Казимировичем стала королевою польською та великою княгинею литовською.

Початок XVIII ст., на переконання Д. Мордовця, сформував новий образ жінки у політиці, уособленням якого стала Анастасія Скоропадська – дружина гетьмана Івана Скоропадського. Вона була промовисто названа «новой украинской женщиной» – на відміну від Мотрі Кочубеївни. Остання, на думку історика, була романтичним символом минулого часу і загинула через те, що не змогла оцінити нову геополітичну ситуацію, піддавшись власним почуттям. Переконаний у тому, що А. Скоропадська була повною протилежністю Мотрі Кочубеївни, Д. Мордовець показав, як жорсткий прагматизм та природна жіноча інтуїція допомогли першій із доньки прилуцького купця стати «ясновельможною гетьманшею». «Скоропадская вырвала из рук Матрены эту гетманскую булаву, потому что поняла, куда должна была тяготеть с этой булавой вся Малороссия...», – писав Д. Мордовець [11 с. 27–28].

Широкий спектр постатей, представлених Д. Мордовцем, давав уявлення про складну картину жіночої історії у контексті не менш складних зовнішніх впливів на українську історію. Історія, пов'язана з Мотрею Кочубеївною, на думку Д. Мордовця, стала приводом до розгортання політичного конфлікту, що визначив подальшу долю України. Оцінюючи вплив цієї жінки на перебіг подій, можливо дещо перебільшений, він писав: «Измена Мазепы, тайный союз его с королями шведским и польским, и страшная гибель отца Матрены, сложившего голову на плахе за несчастную дочь свою и за всю Украину, и Полтавская битва, так вознесшая Петра и Россию, весь этот ряд великих исторических событий, отразившихся на всей судьбе русской земли и соседних с ней государств и сложившихся именно так, как они сложились: – все это неразрывно связано с именем Матрены Кочубей и с ее несчастной, роковой привязанностью к Мазепе» [10 с. 346].

Отже, проблема Україна – Захід – Схід була органічною складовою у творчості Д. Мордовця. У відповідності до жанру творів-досліджень, далеких від академізму, ця проблема розкривалась через створені яскраві історичні образи, іноді у дещо гіпертрофованій репрезентації. Тим не менш, наявність у працях Д. Мордовця сюжетів, що розкривали культурно-політичні взаємовпливи в українському соціумі, як і науково-публіцистичні рефлексії П. Стебницького з приводу русифікації та полонізації українського соціуму, переконливо свідчили про спільність наукових інтересів двох лідерів петербурзьких українців. Науково-творча спадщина цих двох яскравих постатей, що уособлювали собою різні покоління українського петербурзького середовища, складає суттєвий доробок національної історіографії і є відбитком непростих соціокультурних, психологічних та ідеологічних трансформацій та настроїв суспільства.

На тлі історичних подій та тенденцій в історіографічному процесі початку XX ст. інтерес П. Стебницького до Д. Мордовця та його архіву був цілком зрозумілим і закономірним, як зрозумілим і закономірним було прагнення зберегти для нащадків пам'ять про одного з яскравих та талановитих українських діячів. Стаття П. Стебницького закінчувалась промовисто та оптимістично у відповідності до покликання, призначення та стратегії тогочасної «України». «З поданих вище коротких звісток видно, який цікавий здобуток для українського національного музею дала спадщина Д. Л. Мордовця, – підсумовував П. Стебницький. – Українському громадянству зостається подякувати жертводавцям за той, насправді найкращій спосіб, яким вони надумали пошанувати пам'ять симпатичного українського «дідуся» [1 с. 310].

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА.

1. Стебницький П. З архіву Д. Л. Мордовцева / П. Стебницький // Україна. – 1907. – Т. 3. – С. 285–310.
2. Упродовж 1907 р. вийшло 4 томи журналу у 12 книгах. Того ж року його видання було припинено і розпочато лише наприкінці 1913 р.
3. [Б. а.] // Україна. – 1907. – Т. 1. – С. III –V.
4. Дорошкевич Г. Д. Мордовець як літературна і громадська постать (1830 – 1905) / Г. Дорошевич // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Ф. Х. Од. зб. 17301.

5. Александрова В. Данило Лукич Мордовцев (спогади його доньки) 1928 / В. Александрова // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадского. Ф. Х. Од. зб. 16843 – 16844.
6. Мордовцев Д. Н. И. Костомаров по моим личным воспоминаниям / Д. Мордовцев / Д. Мордовцев // Новь. – 1888. – № 16. – С. 211–217.
7. Франко І. Данило Мордовець (Некролог) / І. Франко // І. Франко. Зібрання творів у 50-ти т. – К.: Наукова думка. – 1982. – Т. 36. – С. 43.
8. Сірополко С. Петро Стебницький як книголюб / С. Сірополко // Українська книга. – 1937. – № 7 – 8. – С. 322.
9. Архів було поділено на дві частина. Одну з них, що складалась переважно з книг, родичі Д. Мордовця подарували бібліотеці петербурзького «Общества имени Т. Г. Шевченко для вспомоществования нуждающимся уроженцам Южной России, учащимся в высших учебных заведениях Санкт-Петербурга», другу – Чернігівському музею ім. В. В. Тарновського.
10. Мордовцев Д. Русские исторические женщины. Популярные рассказы из русской истории. Женщины допетровской Руси / Д. Мордовцев. – СПб: Изд-во К. Н. Плотникова, 1874. – 363 с.
11. Мордовцев Д. Русские исторические женщины. Биографические очерки из русской истории. Женщины первой половины XVIII века / Д. Мородовцев. – СПб: Изд-во А. Черкесова и К., 1874. – 367 с.

Буряк Л.И. П. Я. СТЕБНИЦКИЙ И Д. Л. МОРДОВЕЦ: НА ПЕРЕСЕЧЕНИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ

Деятельность двух знаковых личностей петербургского общества второй половины XIX века рассматривается как органичное целое на почве украинских интересов. Исследуется закономерная обусловленность научного интереса П. Стебницкого к архиву Д. Мордовца. Статья П. Стебницкого анализируется как первая попытка изучения общественной деятельности Д. Мордовца в контексте украинского национального движения.

Ключевые слова: П. Я. Стеницкий, Д. Л. Мордовец, украинское петербургское общество, архив Д. Л. Мордовца.

Buryak L.I. P.Y. STEBNITSKIY AND D. L. MORDOVETS: AT THE INTERSECTION OF THE NATIONAL INTERESTS.

The activities of two key figures of St. Petersburg society of the second half of the XIX century is considered as an organic whole on the basis of Ukrainian interests. The logical conditionality of the scientific interest of P. Stebnitskiy to the archive of D. Mordovets is investigated. The article by P. Stebnitskiy is analyzed as a first attempt to study of social activity of D. Mordovets in the context of the Ukrainian national movement.

Keywords: P. Y. Stebnitskiy, D. L. Mordovets, Ukrainian St. Petersburg society, archive of D. Mordovets.

УДК 262.14 (477) (092)

О.О .Семенчук

РОДИНИ ПРАВОСЛАВНОГО СВЯЩЕНСТВА В УКРАЇНІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.: АТАНАЗЕВИЧІ

На основі історичних джерел персоніфіковано священицьку родину Атаназевичів, показано місце її найяскравіших представників у суспільно-політичному житті, прослідковано їх участь у найважливіших подіях суспільно-політичного процесу тогочасного суспільства.

Ключові слова: священицька родина, Уманщина, парафія, церковнопарафіяльні школи, протоієрей, суспільно-політичне життя.

З давніх-давен церква брала на себе функцію просвітництва і виховання суспільства, ставши добрим порадником і наставником в складних життєвих ситуаціях. Але за поняттям «церква» ховаються імена тих, хто творив її історію. Вона містить у собі величезну кількість імен, які до нині залишаються маловідомими, малодослідженими, а деякі зовсім ховаються у величезній масі архівних джерел і потребують пильної уваги дослідників. На сучасному етапі розвитку незалежної української держави та відродження духовності з'явилась можливість для здійснення наукового дослідження у даному напрямку. Саме виявлення та персоніфікація «нових» імен дало б можливість заповнити значні прогалини у історії церкви, а тим самим збагатити і вітчизняну історію.

Історіографія даної проблеми не набула широкого розпрацювання в історичній науці. Лише у збірці М.М. Боіовича [1] містяться короткі фрагменти біографії Іоанна Атаназевича, зокрема періоду його діяльності як депутата ІІІ Державної Думи. Публікація самого І.М. Атаназевича [2] теж проливає світло на його діяльність. А на сторінках праці Т.В. Кузнець [3] поміщені короткі відомості про священнослужителя Іоанна Макаровича Атаназевича. Але з огляду на те, що священик походив із відомої священицької родини, варто було б детальніше виявити та персоніфікувати і інших її представників, які були активними творцями суспільно-політичного життя XIX – початку XX століття.

Тому метою даної наукової розвідки є персоніфікація священицької родини Атаназевичів, виокремлення непересічних особистостей, котрі збагатили її сімейні традиції і увійшли до золотого фонду української духовної еліти, дослідження основних віх їх життєвого шляху та з'ясування найвагоміших досягнень в їх діяльності.

Отже, Атаназевич Іоанн Макарович народився у священицькій сім'ї і як його батько та дід, продовжив родинну традицію. Він закінчив Київську духовну семінарію у 1893 р. зі ступенем «студент». Після закінчення семінарії Іоанн протягом 3-х років виконував обов'язки учителя церковнопарафіяльної школи с. Шуляк Таращанського повіту. У 1896 році Іоанн Макарович відвідував курси для вчителів церковнопарафіяльних шкіл усієї імперії в Нижньому Новгороді. Із 1896 р. до 1897 р. – вчителював у церковнопарафіяльній школи села Красний Кут Уманського повіту. Попрацювавши один рік учителем, у жовтні 1897 р. за резолюцією преосвященного Інокентія, митрополита Київського та Галицького, Атаназевич був призначений на священицьке місце в село Кути того ж повіту. А невдовзі, 28 лютого 1898 р., преосвященним Сергієм, єпископом Уманським, о. Іоанн був рукопокладений у сан священика. Пастир сумлінно виконував свої обов'язки, окрім цього, в 1899 року за власним проханням був призначений учителем церковнопарафіяльної школи того ж села. Виконував ці обов'язки Іоанн чотири роки, віддаючи всю учительську заробітну платню на благоустрій Божого храму та церковнопарафіяльні потреби.

Прослуживши 10 років у с. Кутах, у 1907 р. Іоанн Макарович був переведений до церкви с. Кищенець того ж повіту. До переводу в назване село священик мав нагороду – набедреник, проявив себе як сумлінний священнослужитель. Церкву Покрови Богородиці в с. Кищенцях збудували в 1798 році, належала вона до 5-го класу. Церковної землі було 35 дес., а мирян нараховувалося 3 733 душі. У селі мешкало 263 адвентисти, їхнє сусідство з православними підвищувало вимоги до священика як духовного керівника своєю паствою [4, с. 259].

Політична активність Іоанна Макаровича та його авторитет серед духовенства та єпархіального начальства зумовили те, що серед 6-ти священиків, обраних 14 жовтня 1907 року до ІІІ Державної Думи від Київської єпархії, був і він. Погляди на місце православного духовенства в подіях першої російської революції (1905–1907 рр.) він виклав у своїх статтях. Одна з таких статей «Желательная деятельность духовенства в III Государственной Думе» була надрукована в «Киевских епархиальных ведомостях» за 1907 рік. Як депутат Державної Думи, Іоанн Атаназевич ще більше турбувався про свою складну парафію. Його діяльність звертала на себе увагу всього повітового духовенства. До дня Пасхи 1908 року священика було нагороджено скуфією, а 7 травня 1909 року він був переведений на більшу парафію – до Преображенської церкви с. Маньківки. Перші три роки служби на цій парафії були відзначені камилавкою (6 травня 1912 року). У Маньківці завдяки турботам св. Іоанна Атаназевича, як депутата Державної думи, який мав важелі фінансового забезпечення, 9 жовтня 1911 року була освячена нова кам'яна будівля 2-класної церковнопарафіяльної школи, що сприяло поширенню освіти серед місцевого сільського населення. Виступаючи на урочистостях з нагоди такої події, І. Атаназевич наголосив, що для повного задоволення потреб у навчанні і для поголовного залучення дітей до освіти в Маньківці потрібно побудувати ще дві таких школи. Новий шкільний будинок мав розміри 33 х 20 аршин з прибудовою 10 х 10 при висоті до 6 аршин. Усередині приміщення було поділене на 4 класи, 2 з яких розділялися розсувною стіною і в разі потреби утворювали величезну залу – кімнату 24 х 10, в яку могли поміститися до 400 осіб. Один із класів відводився під жіночу школу. У цьому ж будинку були виділені квартири для двох учителів та бібліотеки.

Але 23 травня 1912 року о. Іоанн змушений був покинути Маньківський приход, оскільки отримав призначення на настоятельське місце поза межами Уманщини – у

…….

Васильківський повітовий собор – величний храм преподобних Антонія і Феодосія Печерських. У Василькові Іоанн Макарович, маючи професійну педагогічну освіту (закінчив учительські курси в Нижньому Новгороді), викладав у двох церковнопарафіяльних школах: одна була в передмісті, на хуторі Каплиця, населення якого відвідувало Васильківський повітовий собор, другий – на Застугне, населення якого також було прихожанами храму преподобних Антонія і Феодосія Печерських [5]. Сім'я священика була невеликою. Він мав дружину Юлію Дормедонівну (1880 р. н.), священицьку доньку, і двох дітей [6, арк. 523-524].

Іоанн Макарович Атаназевич уособлював кращі традиції своєї священицької родини, які були визначальними у формуванні його світогляду та політичних уподобань. Ці традиції були закладені ще дідом священика, теж священиком Федором Атаназевичем [7, арк. 208]. Федір Атаназевич у кінці XVIII – на поч. XIX ст. служив протоієреєм Єленського (Балтського) округу Подільської губернії. Саме тоді відбувався активний перехід з уніатської віри у православну і Федір Атаназевич був учасником цього процесу, бо саме ним у 1794 році Хрестовоздвиженську церкву м. Кодима було повернено у православ'я [8, с. 39]. У 1794–1795 рр. о. Федір зарекомендував себе «достопримечательным» протоієреєм, який докладає зусиль до повернення з унії у лоно православної церкви [9, с. 40-41]. У 1794 р. церкву Св. Миколая с. Французьке було повернуто у православ'я [10, с. 47] знов ж стараннями Ф. Атаназевич, який очолював тоді Рашковську та Чечельницьку протопопії [11, с. 698]. Відомо також, що у 1795 р. Ф. Атаназевич повернув у православ'я уніатського священика Василя Мартиновського, який у 1791 році був висвячений на священство уніатським митрополитом Феодосієм Ростоцьким [12, с. 700-701]. Подальша доля привела Федора Атаназевича в Уманський повіт Київської губернії [13, арк. 208], де продовжувалися традиції цієї родини і де розпочав священицьку службу його син Макарій.

Макарій Федорович Атаназевич народився 1837 р. н. (інше джерело вказує на іншу дату – 1834 р. н.). Навчався у Київській духовній семінарії, після закінчення курсу якої у 1861 році за резолюцією від 28 травня 1862 р. був рукопокладений на священика Свято-Миколаївської церкви села Красний Кут Уманського повіту [14, арк. 95; 15, арк. 142-143]. Очолював парафію він до 1899 року, отримавши за сумлінну службу всі доступні сільському духовенству нагороди. Так, 19 вересня 1873 року його нагородили набедреником, а 2 вересня 1877 року – оголосили подяку архіпастира. До дня Пасхи 1883 р. Св. Синод нагородив його скуфією. 29 жовтня 1899 року за власним бажанням Макарій Атаназевич був звільнений, тому наступну нагороду (квітень 1901 року) він отримав уже як позаштатний священик. За рішенням Св. Синоду М. Атаназевич був удостоєний наперсного Хреста та продовжував трудитися на благо православ'я. Будучи позаштатним священиком, Макарій Федорович Атаназевич славився своєю мудрістю, добропорядністю, досвідченістю, за що 27 березня 1905 року був призначений на посаду духовника 6-ї округи Уманського благочиння. 6 травня 1912 року за виконання цих обов'язків Св. Синод відзначив його благословенням з грамотою. А через три роки, 6 травня 1915 року, за службу в єпархіальному відомстві заштатний священик Макарій Атаназевич був удостоєний сану протоієрея. Це була його остання нагорода, бо 26 травня 1915 року Макарій Федорович Атаназевич помер.

Священик разом із дружиною Тетяною Олександрівною, 1837 р. н. (інше джерел вказує на іншу дату – 1836 р. н.), виховали п'ятеро дітей: єдиного сина Іоанна, 1873 р. н., який, окрім продовження родинних традицій, зумів заявити про себе на політичному поприщі, і чотирьох доньок: Єлизавету (1870 р. н.), Антоніну (1871 р. н.), Неонілу (1872 р. н.), яка була заміжня за випускником Київської духовної семінарії Стефаном Залуцьким, та Олімпіаду (1863 р. н.) [16, арк. 526; 17, арк. 95].

Отже, персоніфікація священицької родини Атаназевичів уможливила виявити 3-х її представників – Федір (дід), Макарій Федорович (батько) та Іоанн Макарович (онук). Таким чином, у родини спостерігається тенденція збереження традиції служіння православній вірі від діда до онука. Всі три особистості були неперсічними, яскравими, із розумінням важливості не лише збереження єдиної віри, а й із твердим переконанням у важливості її поширення та зміцнення, про що свідчать їхня діяльність. Особливої уваги душпастирі приділяли підвищенню освітнього рівня дітей парафіян. Священнослужителі були сумлінними виконавцями своєї місії, про що свідчить кількість їхніх нагород та пошанування праці (з 3-х осіб 2-є – протоієреї: Федір та Макарій Федорович). А депутатство Іонна Макаровича у III

…….

Державній думі свідчить про його високий авторитет серед духовенства, єпархіального начальства та активну життєву позицію.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Боиович М. М. Члены Государственной думы : (портр. и биогр.) : третий созыв 1907–1912 г. / М. М. Боиович. – 4-е изд. – М. : т-во И. Д. Сытина, 1909. – 454 с., ил.
2. Атаназевич И. М. У могилы праведника и молитвенника земли русской : Паломничество чл. Гос. думы к о. Иоанну Кронштадтскому 9 мая 1908 г., торжеств. моления их в Иоаннов. жен. монастыре / [свящ. Иоанн Атаназевич] ; Иоанновский первоклассный монастырь. – СПб. : Типо-литогр. М. П. Фроловой, 1910. – 23 с.; ил.
3. Кузнець Т. В. Священники Уманщини в історії та культурі України початку ХХ століття / Т. В. Кузнець // Наук. зап. / Вінниц. держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2004. – Вип. 8. – С. 254–260.
4. Там само.
5. Школы [Электронный ресурс] // Тайны города Василькова. – Режим доступа : http:// vasilkiv. wordpress.com/ schools/
6. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІАК України). – Ф. 127. – Оп. 1009. – Спр. 1057. – 559 арк.
7. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1. – Спр. 487. – 208 арк.
8. Приходы и церкви Подольской губернии : тр. Подольского епарх. ист.-стат. ком. / под ред. священника Евфимия Сецинского. – Кам'янец-Подольск, 1901. – Вип. 9. – 994 с.
9. Там само.
10. Там само.
11. Там само.
12. Там само.
13. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1. – Спр. 487. – 208 арк.
14. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1011. – Спр. 3177. – 502 арк.
15. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1009. – Спр. 734. – 429 арк.
16. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1011. – Спр. 3194. – 599 арк.
17. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1011. – Спр. 3177. – 502 арк.

Семенчук О.А. ПРАВОСЛАВНАЯ СВЯЩЕННИЧЕСКАЯ СЕМЬЯ XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА: АТАНАЗЕВИЧИ

На основе исторических источников персонифицирована священническая семья Атаназевичей, показано место ее самых ярких представителей в общественно-политической жизни, прослеживается их участие в важнейших событиях общественно-политического процесса исследуемого периода.

Ключевые слова: священническая семья, Уманщина, приход, церковнопарафиальные школы, протоиерей, общественно-политическая жизнь.

Semenchuk O.O. FAMILIES OF ORTHODOX PRIESTS IN XIX– EARLY XX CENTURY: ATANAZEVYCH FAMILY

Based on a wide range of background materials the article personifies the priest family of Atanazyevych. Its most prominent members' status in social and political life is shown and these people are found to participate in the most important events of social and political process in the society of that time.

Key words: priest family, Uman region, parish, parish schools, archpriest, social and political life.

УДК 94(477). 084.6

С.В. Маркова

СОЦІАЛЬНО-КЛАСОВЕ РОЗШАРУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА НАПРИКІНЦІ 1920-Х РР.

У статті робиться спроба узагальнити головні механізми ранжування селян відповідно до соціальних статусів і ролей у 1920-х рр., використавши різні види групувань; за ознакою забезпеченості селян засобами виробництва, тобто землею, робочою худобою, інвентарем та ін.; за посівними групами в своєму групофуражному балансі; по середньому доходу та ін.

Ключові слова: індустріалізація, класовий поділ, групування селян, «куркуль», механізми ранжування.

Відміна кріпацтва в Росії, столипінські аграрні реформи, індустріалізація, урбанізація призвели вже на початку XX ст. до суттєвих трансформацій соціальної структури українського села.

У статтіробиться спроба узагальнити головні механізми ранжування селян відповідно до соціальних статусів і ролей у 1920-х рр., використавши різні види групувань (за величиною посівів; по господарській успішності (робочій худобі та успішності); за ознакою забезпеченості селян засобами виробництва, тобто землею, робочою худобою, інвентарем та ін.; за посівними групами в своєму групофуражному балансі; по середньому доходу; по середньому арифметичному відхиленню душового доходу (або в кожній групі господарств).

Одним із перших на початку XX ст. звернувся до вивчення питання соціальної структури українського села М. Шаповал. Вчений розглядав село, місто та державу як три основні типи громад і вищі форми людських скупчень та дав наступне визначення села: «Село – публічний правно-територіальний соціальний агрегат, що виконує у системі суспільного поділу праці функцію сільського господарства (культивування рослинно-тваринних організмів) і живе з прямого відношення до землі». М. Шаповал заперечував розуміння села та міста як різних соціальних класів [1, с. 71-73].

Основними дореволюційними соціальними інститутами селян (у повсякденному житті соціальні зв'язки досягаються саме через соціальні інститути [2, с. 49]) були громада та сход, зазвичай виокремлювали такі прошарки сільського населення: господарі, селяни-общинники, бідняки. В одних регіонах переважало общинне землеволодіння, в інших – індивідуальне [3, с. 291]. Земля належала різним категоріям власників і зокрема могла знаходитися у приватному володінні, бути надільною, в розпорядженні казни, уділу, церкви, монастирів, міст та ін. [4, с. 22]. На думку І. Рибака та А. Матвєєва, доколгоспне село являло собою двоступеневу структуру, складовими якої були бідняки і господарі (хазяї). Проте не існувало точно визначених критеріїв належності до кожної групи [5, с. 16].

О. Зінов'єв зауважував, що «комунізм мав успіх у Росії певною мірою завдячуючи національному характеру російського народу – внаслідок його слабкої спроможності до самоорганізації і самодисципліни, схильності до колективізму» [6, с. 22]. На думку ряду науковців, саме колективістська психологія селян-общинників не дозволила впровадити реформи П. Столипіна (реформатори вбачали в общині друге кріпацтво, яке оплутало селянина з голови до ніг) [7, с. 151-158]. Українці традиційно тяжіли до індивідуалізму та ведення одноосібних господарств напівнатурального типу (в Україні переважало «землеволодіння хутірське та подвірне, тоді як у великоросів все більше общинне» [8, с. 291]). На початку XX ст. українців характеризували як народ із високим почуттям індивідуалізму, але без почуття народної одноцільності [9, с. 135]. Найкращим для українських селян було особисте володіння землею [10, с. 369], індивідуальне, радше родинне трудове господарство було споконвічним ідеалом у традиції українського селянства [11, с. 293].

У листопаді 1917 р., з утворенням Української Народної Республіки, Центральна Рада намагалась вирішити найважливіше для українців питання «володіння землею». Своїм Третім Універсалом вона скасувала право власності на землю і проголосила її всенародним надбанням. Основним принципом аграрної ідеології Центральної Ради був іманентний селянській психології принцип особистої праці [10, с. 306]. Після встановлення влади більшовиків селяни отримали свободу вибору у землекористуванні, що і було зафіксовано в Земельному кодексі 1922 р. [11, с. 57]. На відміну від Росії, усі селяни України змушені були бути членами селянської громади. Найбільш поширеною формою землекористування селян в Україні у 20-х роках була дільничо-смужна. При цій формі заборонялось проводити переділи землі [11, с. 59].

У селян складалися досить неоднозначні взаємини між біднішими і заможнішими, безперечно, між ними існували суперечності, хоча класовими їх назвати не можна [12, с. 359]. Українське село кінця 20-х рр. характеризувалося незначним розшаруванням сільського населення внаслідок постійного зубожіння, домінуванням українського етносу на селі та значним агроперенаселенням (Україна була найбільш густонаселеним регіоном Російської імперії, а пізніше й СРСР. У 1907 р. П. Столипін зауважував, що «якби роздати усю землю, усіх форм власності, навіть у пригородах селянам, то в Полтавській губернії на двір прийшлося б лише по 9 дес., Подільській губернії всього по 8» [13, с. 88]).

Б. Кравченко станом на 1917 р. подає наступні дані: 57% обробляли менше трьох десятин і могли вважатися бідними селянами, середнє селянство з 3-10 десятинами налічувало 30%

господарств, «багаті» – власники понад 10 десятин і становили 12%. Середнє селянське господарство в Україні мало приблизно 7 десятин (чи 7,7 гектара) [14, с. 42].

За посівними групами селянські господарства в СРСР станом на 1927 р. розподілялись на безпосівні, ті, що засівали від 0 до 1 десятини; від 1-2 дес.; від 2-3 дес.; від 3-4 дес.; від 4-6 дес.; від 6-8 дес.; від 8-10 дес.; від 10-16 дес.; понад 16 дес. Найбільшу кількість селян становили ті, що мали від 1 до 6 дес. Відсоток тих, що володіли від 8 до 16 десятинами, не перевищував 2% , більше ніж 16 дес. – 1% [15, арк. 2].

В середньому по Україні станом на 1925 р. на один квадратний кілометр припадало 64 душі. Наприклад, серед найбільш густонаселених районів Поділля були Зіньківський – 110,8 душ на 1 кв.км., Довжоцький – 109,1 душ на 1 кв.км. [16, арк. 228; 231].

На Поділлі у Кам'янецькому окрузі, що належав до найменш забезпечених землею, на одну душу населення приходилось 1,03 гектари землі, або 0,94 десятини. По районах Кам'янецького округу (станом на 1925 рік районів було 16) загальний показник становив 1,11 гектари (1,01 десятини) [16, арк. 231]. Середня забезпеченість землею по Ганнопільському району (59 населених пунктів) становила в 1925 р. – 1,16 дес. землі на одного їдока, у 1926 р. – 1,28, у 1927 – 1,40 [17, арк. 146].

Питання успішної індустріалізації країни відразу корелювалося більшовиками із селянським питанням. Революційні зміни соціальної структури були настільки радикальними, що «не могли відбутися еволюційним шляхом у тих обставинах» [18, с. 89]. Протиборство в Росії йшло не стільки між класами (в традиційному, західно-європейському розумінні їх тут по суті не існувало), скільки між містом і селом, державою і селянством, і результат не був однозначним [19, с. 8]. Більшовики акцентували увагу на «класовому поділі всередині селянства». Й. Сталін, аналізуючи «класовий поділ всередині селянства,» виокремлював бідне селянство, яке входило до складу напівпролетарських верств населення і виступало разом із пролетаріатом проти сільських багатіїв, куркулів, спекулянтів [20, с. 211], тобто виокремлював «трудящі і експлуатовані маси на селі, як окрему групу, що складалася з сільськогосподарських робітників, напівпролетарів або парцельних селян та дрібного селянства [20, с. 213]», куркулів, які чинять постійно опір [20, с. 210] та середнє селянство, яке постійно вагається [20, с. 210]. Радянська влада відкрито визнавала неминучість класового характеру якої б то не було держави.

У науковій проблематиці становлення нової соціальної структури села перемогла марксистська концепція та витіснила всі інші (Прим. авт. Проте якраз саме К. Маркс і не зміг дати системного аналізу поняття «клас») [21, с. 294]. В. Ленін дав наступне визначення класам – це такі групи людей, з яких одна може привласнювати працю іншої (компроміс між класами неможливий [22, с. 18]), завдячуючи різниці їх місця в певному укладі суспільного господарства, також він додавав, що класи розрізняються між собою також відповідно до тих інтересів, які визначаються обставинами життя їх членів. Класовий аналіз В. Леніна, на думку А. Ахієзера, мав явний нахил до визначення робочого класу через схему «бідний-багатий», яка співпадала з антитезою добра й зла [23, с. 381].

У праці В. Леніна «Розвиток капіталізму в Росії. Процес утворення внутрішнього ринку для великої промисловості», написаній наприкінці XIX ст. під впливом базових ідей К. Маркса та на основі аналізу праць відомих тогочасних науковців та земських статистичних даних, було показано динаміку соціально-класових відносин в Російській імперії, зокрема виникнення нових соціальних груп серед сільського населення. Після приходу до влади Й. Сталін буде неодноразово посилатися на вищезгадану працю, виправдовуючи поділ селян на класи. У розділі «Розшарування селянства» В. Ленін досить схвально спочатку поставився до групування селянських дворів за величиною посівів [24, с. 61], пізніше він дещо переглянув свої погляди, зазначивши, що «ми користуємося виключно групуванням по господарській успішності (робочій худобі та посівах) [24, с. 630]». У СРСР аж до 1926/1927 рр. даний підхід будуть часто використовувати при визначенні статусу куркуля, середняка, бідняка. У згаданій роботі В. Ленін наводить висновки В. Постнікова про те, що на покриття середніх витрат сім'ї потрібно 16-18 десятин посівів (одна десятина дорівнює 1,1 гектара). Заможні селяни на кінець XIX ст. (якщо рахувати за величиною посівів) становили приблизно 21% [24, с. 64]. В. Ленін піддав критиці висновок В. Постнікова, що «кількість селян, котрі при обробітку землі застосовують найману працю, відносно із загальною масою народу, надзвичайно мала: 2-3, максимум 5 господарів із 100» [24, с. 67].

За оцінками радянських економістів, до кінця громадянської війни лише 3% селянських господарств можна було віднести до категорії куркульських (порівняно з 15 % до революції). Теоретичні дискусії з приводу класового поділу суспільства між Леніним, Бухаріним, Троцьким набули суто політичної спрямованості.

На думку С. Кульчицького, «розпалювання соціальної напруги несло в собі небезпеку повного підриву відновлених під час непу продуктивних сил сільського господарства» [25, с. 119]. Р. Конквест наводить слушний висновок Е. Карра про те, що в СРСР «політика вже не визначалася класовим аналізом: тепер політика визначала, яка форма класового аналізу відповідає даній ситуації» [26, с. 133].

Наприкінці 20-х рр. більшовики використовували класове розшарування селян на три або чотири прошарки: бідняки, середняки, куркулі та батраки, бідняки, середняки, кустарі. Бідноту ще називали безкінними або безінвентарними селянами, саме вони і мали становити фундамент більшовизму на селі. Ранжування у невеликих містечках у кінці 20-х рр., де частина населення займалася землеробством, нагадувало ранжування на селі й було переважно п'ятипрошарковим, а саме: бідняки, нижчі середняки, середняки, заможні середняки, куркулі. Середняків та заможних середняків часто об'єднували у прошарок заможників, яким і оголошували війну, часто через розкооперовування заможних господарств (інколи для цього власнику потрібно було мати у власному господарстві лише два коня).

За економічними показниками ведення господарства так званих «куркулів» на початку 30-х років в Україні фактично не залишилося (офіційні дані 1927 р. – менше 4%, 1929 р. – 1,4%). 6 жовтня 1927 р. усе землеробське населення в СРСР було поділено на пролетаріат; тих, що наймали строкових робітників; тих, що не наймали строкових робітників (див. табл. 1.).

Таблиця 1. *Динаміка росту землеробського та неземлеробського населення 1924-1927 рр.*

Групи населення	1924-1925 рр.	1925-1926 рр.	1926-1927 рр.
Неземлеробське населення	36355	41931	45093
Землеробське населення	71587	71588	72944

*Складено за: РГАЭ, ф. 219, оп. 1, д. 64, арк. 11.

Протягом 1924-1927-х років землеробське населення в СРСР зростало, але темпи були нижчими, ніж темпи неземлеробського населення, до складу якого входили пролетаріат, непролетарські трудові елементи, напівкапіталістична мілка буржуазія, мілка капіталістична буржуазія та інше неземлеробське населення.

Ідеологічний чинник при групуванні сільського населення безперечно був визначальним наприкінці 20-х років. Проте Й. Сталін розумів, що групування населення також має виконати й економічну функцію, адже фіскальна політика щодо селян мала допомогти провести не лише прискорену індустріалізацію, але й допомогти розрахуватись по зовнішнім боргам. Тому наприкінці 1920-х рр. в СРСР ще було дозволено обговорювати різні підходи до «групування сільського населення». Зокрема, відповідно до забезпеченості засобами виробництва по худобі, за посівними групами в своєму хлібофуражному балансі, по середньому доходу, відповідно до засобів виробництва та ін.

С. Струмілін вважав, що «класовий підхід вимагав групування за ознаками експлуатації. Бідняки – це ті групи, яких експлуатують, куркулі – експлуататори, середняки – проміжні групи. Теоретично чіткий та зрозумілий критерій. Але практично вказати чіткі кордони розмежування між різними прошарками за ознакою експлуатації надзвичайно важко» [27, арк. 2]. В особистому фонді науковця зберігаються статистичні матеріали, що дозволяють нам більш глибоко проаналізувати природні та штучні тенденції розшарування села наприкінці 20-х рр.У 1928 р. було надруковано працю С. Струміліна «Розшарування радянського села за податковими даними 1926/1927 рр.», у якій економіст показав, що формальні ознаки поділу селян на класи не корелюються із статистичними даними. Строковий найм на роботу наприкінці 20-х рр. Вже не був поширеним, а поденний не завжди виступав ознакою експлуататорського господарства. Крім найму використовувалися на селі орендні відносини, різні види обміну, позички та ін. Тобто у зазначений період майже усі одноосібні господарства на селі використовували суміш елементів капіталістичного господарства та докапіталістичного: «Одночасно з капіталістичним наймом заради експлуатації ви зустрінете чисто споживацький найм батрака якою-небудь бобилкою, або солдатською дружиною, в господарстві якої не виготовляється товарних надлишків на ринок» [27, арк. 2]. На думку С.

…….

Струміліна, було важливо відрізняти працю батрака від праці сусіда-господаря, який власним інвентарем допомагає обробляти землю.

Науковець поставив під сумнів часто використовуваний у другій половині 20-х поділ селянства за ознакою забезпеченості засобами виробництва, тобто землею, робочою худобою, інвентарем та. ін.

На початку 1930 р. у ВКП(б) остаточно переміг політико-ідеологічний підхід до розшарування селян.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Зотова А, с. , Хутка С. В. Цикл праць Микити Шаповала з вивчення міста і села: дослідження невідомих рукописних автографів // Наукові записки. Т.83. Соціологічні науки. www. Library. Ukma kiev ua – С. 71-72.
2. Сірий Є.В. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії / Навч. посіб. – К.: Атіка, 2004. – 480 с., іл.:
3. В. Лозовий. Аграрна революція в Наддніпрянській Україні: ставлення селянства до влади в добу Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) Монографія. – Камянець-Подільський: ПП «Мошак М.І.», 2008. – 480 с.
4. Малий В.В. Етнонаціональні процеси на Поділлі у 1861–1914 рр. – Камянець-Подільський: Аксіома, 2008. – 280 с.
5. І.В. Рибак, А.Ю.Матвєєв. Трагічний перлом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2001. – 140 с.
6. Зиновьев А. А. Гибель русского коммунизма . – М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2001. – 431 с.
7. В. Пилипенко, В. Тарасенко. Від експериментів до соціальної практики (П.А. Столипін і його реформа) // Соцілогія: теорія, методи, маркетинг. – № 3, 1998. – С. 151-158.
8. Столыпин П.А. Нам нужна Великая Россия: Полн. собр. речей в Государственной думе и государственном совете. 1906-1911 гг. – М.: Мол. Гаврдия, 1991. – 411 с.
9. Українська державницька ідея: Антол. політ. традиціоналізму / Укладання й передм.: О. Шокало, Я. Орос; Біогр. довідки: О. Шокало. – К.: МАУП, 2007. – 520 с.
10. В. Лозовий. Аграрна революція в Наддніпрянській Україні: ставлення селянства до влади в добу Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) Монографія. – Камянець-Подільський: ПП «Мошак М.І.», 2008. – 480 с.
11. Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах / [Андрощук О. В., Баран В. К., Блануца А.В. та ін.] – К.:Наук. думка, 2006. – Т.1. – 2007. – 631 с.
12. Михайлюк О. В. Селянство України в перші десятиліття XX ст.: Соціокультурні процеси: Монографія. – Дніпропетровськ: Вид-во «Інновація», 2007. – 456 с.
13. Столыпин П.А. Нам нужна Великая Россия: Полн. собр. речей. в Государственной думе и государственном совете. 1906-1911 гг. / Предисл. К.Ф. Шацилло; Сост., коммент. Ю.Г. Фельштинского. – М.: Мол. Гвардия, 1991. – 411 [5] с., ил. – (Звонница; Антология русской публицистики).
14. Кравченко Богдан. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. / Пер. з англ. – К.: Основи, 1997. – 423 с.
15. Российский государственный архив экономики (далі РГАЭ), ф. 219, оп. 1, д. 64, л. 2.
16. Державний архів Хмельницької області (далі ДАХмО), ф.р 5, оп.1, спр.55, 246 арк.
17. ДАХмО, ф.р. 31, оп.1, спр.51, арк. 146.
18. Тураев Г.М. Записки о коммунизме. – СПб.: Изд-во «Нестор-История», 2010. – 170 с.
19. Виола Л. Крестьянский бунт в эпоху Сталина: Колективизация и культура крестьянского сопротивления / Л. Виола; (пер. с англ. А.В. Бардина). – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б.Н. Ельцина, 2010. – 367 с.: табл. – (История сталинизма).
20. Й.Сталін. Твори. – Т. 9. – Київ: Українське вид-во політичної літератури, 1949. – 366 с.
21. Гіденс Ентоні. Соціологія. / Пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник; Наук. Ред. О. Іващенко. – К.: Основи, 1999. – 726 с.
22. Восленский М, с. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза. – М.: «Советская Россия» совм. с МП «Октябрь», 1991. – 624 с.
23. А. Ахиезер. Россия: критика исторического опыта. – Т. 1. От прошлого к будущему. – Режим доступу до книги: www.twirpx.com/file/405668/
24. В. И. Ленин. Полное собрание сочинений. Издание пятое. – М.: Изд-во полит. литературы, 1967. – 791 с.
25. Кульчицький С.В. К. 90 Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К.: Наш час, 2008. – 424 с.

26. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / Пер. з англ. – К.: Либідь, 1993. – 384 с.: іл.
27. РГАЭ, ф. 219, оп. 1, д. 64, л. 11.

Маркова С.В. СОЦИАЛЬНО-КЛАССОВОЕ РАНЖИРОВАНИЕ УКРАИНСКОГО СЕЛА ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ 1920-Х ГОДОВ.

В статье делается попытка обобщить главные механизмы ранжирования крестьян, согласно социальных статусов и ролей в 1920-х гг., при этом используется аналіз различных видов группировок: по признаку обеспеченности крестьян средствами производства, т.е.землей, рабочим скотом, инвентарем и др.; по посевным группам и др.

Ключевые слова: индустриализация, классовое деление, группирование крестьян, «кулак», механизмы ранжирования.

Markova S.V. SOCIAL AND CLASS DIVISION OF UKRAINIANVILLAGE IN THE END OF 1920'S..

The article attempts to summarize the main ranking mechanisms of peasants according to the social statuses and roles in the 1920's using various groupings (according to crops amount , by the economic success (workstock and achievement), in accordance with providing peasants with the means of production, ie land, labor workstock, equipment, etc., for seeding teams in their group forage balance, according to the average income to average arithmetic error of income per head (or in each group of farms).

Keywords: industrialization, class division, peasants grouping, «kulak», average income, ranking mechanisms.

УДК 94 (477) «192»

Ю.С. Степанчук

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ ЗА ДОПОМОГОЮ ОРГАНІВ НИЗОВОЇ ПРЕСИ В 20-Х – ПОЧАТКУ 30-Х РР. ХХ СТ.

Досліджуються особливості формування політико-ідеологічного світогляду населення УСРР за допомогою органів низової преси в 20-х – поч. 30-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: низова преса, робсількори,стінкори, заводські газети, радянська влада.

Однією з форм масового залучення населення до т. з. громадсько-культурної роботи, нерозривно пов’язаної з утвердженням комуністичного світогляду, були організації робітничо-селянських кореспондентів – робселькорів. Створені у сфері діяльності основних засобів масової інформації, зокрема, преси, вони стали слухняними виконавцями більшовицької політики у центрі і на місцях.

На межі 20-30-х рр. робселькорівський рух в Україні втягнув у свою орбіту понад 500 тис. чоловік [1, с. 10]. Поряд із робітничими, селянськими, червоноармійськими кореспондентами, робкормолами та селькормолами - кореспондентами молодіжної преси, існували й стінкори, які об’днувались навколо редколегій стінних газет. Редколегії стінгазет стали місцевими центрами об’єднання робселькорів, центрами по підготовці кореспондентів для впливовіших друкованих видань. Особливого поширення стінні газети набувають з 1924 р. «Значення стінгазет – відзначалось у тодішніх офіційних зверненнях, - як засобу впливу на маси і як форми виявлення їх активності, надзвичайно зросло. Як колективний агітатор та організатор, стінгазета стала відігравати самостійну роль на підприємстві…» [2, с. 31].

На початку травня 1924 р. газета «Коммунист» оголосила конкурс на тему: «Якою повинна бути стінна газета?». Конкурс продовжився до середини літа, спеціальне журі розглянуло масу запропонованих проектів. Результатом конкурсу стало присвоєння першої премії стінкору одного із харківських заводів – Л.Тираспольському. Його стінгазета «Вартовий на господарчому посту», стала зразком для оформлення інших газет такого типу [3].

З цього часу перед редколегіями ставились єдині вимоги щодо тематики та оформлення стінних газет, а саме: стінгазета повинна звертати увагу на стан підприємства (ремонт, сировина, паливо), виконання виробничих програм, виплату зарплати, взаємовідносини між заводоуправлінням та завкомом. Сторінки її повинні заповнюватись, головним чином, питаннями життя заводу, побутом робітників і т. п. Можна констатувати, що вже у цей час, у всіх містах України не було підприємства чи установи де б не існувало стінгазети. За

приблизними підрахунками, навколо стінних газет зосереджувалося понад 70 тис. стінкорів. На відміну від робселькорів, стінкори та їх редколегії певний час керувались заводськими партосередками. Постановою оргбюро ЦК КП(б)У від 1 грудня 1924 р., загальне керівництво стінгазетами повинно було зосереджуватись у відділах місцевої преси. Проте, це була лише лицемірна демонстрація позиції невтручання місцевих партійних органів у «незалежну» роботу стінних газет [4, с. 344].

У середині 20-х рр. містами України прокочується, організована відділами агітації та пропаганди, хвиля різного роду виставок, конкурсів, оглядів стінгазет. 5 грудня 1924 р. у Київському будинку комуністичної освіти на огляд було представлено 263 стінні газети. За підрахунками, лише ці газети об'єднали навколо себе понад 5 тис. стінкорів [5, с. 31]. У Харкові основною метою подібної виставки стала «...перевірка стінгазет району по виконанню ними поставлених виробничих завдань» [6].

Через рік, у підсумках чергового огляду стінних газет у Харкові зазначалось: «Стінгазета повинна організовувати свій зміст так, щоб найважливіше завдання – індустріалізація всього господарства СРСР - знаходила своє вирішення в масштабі великого і малого заводу чи фабрики. Режим економії, як основне джерело індустріалізації, повинен висвітлюватись у стінгазеті систематично та планомірно. Зовнішність газети не повинна бути самоціллю. Її потрібно підкорити загальному завданню робсількорівського руху – завданню залучення все нових і нових кадрів робітників і селян» [7]. Отже, партія вимагає подальшого розгортання масової роботи у формі стінкорства та подальшого поліпшення її якості.

Разом з швидким чисельним зростанням робітничого класу, новий ступінь розвитку низової робітничої преси України позначився появою заводських друкованих газет. За даними Української книжкової палати, на початок 1929 р. в Україні видавалось понад 110 друкованих заводських газет. Більшість з них виходила раз на тиждень. Загальний разовий тираж цих газет становив понад 250 тис. примірників. Деякі газети мали тираж понад 10 тис. примірників, що досить переважало тираж деяких окружних видань [8].

Проте в силу покладеної на робітничий клас провідної ідеологічної ролі, саме друковані заводські газети стали об'єктом постійної критики з боку державно-партійних органів. Недостатня популяризація генеральної лінії партії, невміння поєднати конкретний заводський матеріал із загальними завданнями, подати його в належному політичному висвітленні – були основними звинуваченнями на адресу заводських газет.

Влітку 1929 р., в умовах політики українізації, IY Всесоюзна нарада робселькорів констатувала, що «...надзвичайно мало уваги заводські газети приділяють питанням національної політики та національно-культурного відродження. Українізація заводських газет має формальний характер, тобто відбивається лише у мові, а не в суті друкованого матеріалу» [8]. Зрозуміла «турбота» влади станом стінних газет Донбасу. Так, в постанові ЦК КП(б)У від 21 квітня 1930 р. зазначалося, що в Луганській, Артемівській і Сталінській округах липневої (попередньої) постанови не виконано. Далі ЦК ухвалює низку пропозицій, рішень і т. п., з метою поліпшення роботи низової преси та організованих навколо неї робітничих кореспондентів [9, с. 30].

Новий період у житті низової періодичної преси та робселькорства розпочався у зв'язку з проголошенням першого п'ятирічного плану. Разом з усіма галузями народного господарства весь робсількорівський рух, вся преса України – від республіканських до цехових, колгоспних і радгоспних газет – переключилися на шлях ударництва. Поштовхом широкого залучення народних мас до соціалістичного змагання стала публікація в газеті «Правда» від 20 січня 1929 р. статті В. Леніна «Як організувати змагання?» [10, с. 174]. Вперше надрукована стаття викликала широку полеміку на шпальтах газет, що зводилась в основному до опублікування листів, які схвалювали політику партії, зобов'язань, пропозицій тощо. Критики, сумнівів чи будь-яких інших альтернатив, щодо обраного курсу офіційно не існувало. Це ознаменувало початок небаченого, порівнюваного хіба що з релігійним ентузіазмом будівничих Єгипетських пірамід суспільного руху, спрямованого на фанатичне виконання поставлених партією виробничих програм заради «світлого майбутнього». Газети стали активними популяризаторами культу дармової праці та учасниками цих процесів.

Владі потрібен був ентузіазм, творчий поштовх народних мас для завершення індустріалізації, колективізації та першого п'ятирічного плану. В листі ЦК ВКП(б) від 21 лютого 1929 р. «Про роль преси в піднесенні трудової дисципліни» було поставлено перед

партійними організаціями завдання: «Посилити висвітлення в пресі виробничих досягнень і недоліків, зобов'язати редакції періодичних газет і стінгазет вжити заходи до висвітлення питань по піднесенню продуктивності праці...» [11, с. 17] В моду увійшли організовані пресою промислові огляди, переклички, конкурси, масові перевірки стану виконання виробничих завдань.

Поряд з цим відбувалася, у визначеному більшовиками форматі, диференціація органів низової преси. Так, на промислових підприємствах з'явилися стінгазети майстрів, бригадирів, слюсарів, інструментальників тощо. На Харківському заводі сільськогосподарського машинобудівництва «Серп і молот» виходило 106 подібних газет [13, с. 3]. У сфері діяльності сільського господарства з'явились газети кухарок, доярок, свинарок, конюхів, пастухів та т. п. Навесні 1931 р. в Україні виходило, за приблизними даними, близько 40 тис. польових стінних колгоспних газет. За офіційними твердженнями, польові стінгазети виходили щодня, а деякі – по 2-3 рази в день [13, с. 2].

Проте, незважаючи на широку диференціацію органів низової преси, що є позитивною ознакою розвитку суспільства, завдання радянської преси та робселькорівського руху наприкінці 20-х – поч. 30-х рр. фактично не змінилися. Залучивши до своїх лав понад півмільйона добровольців-кореспондентів, вони продовжували формувати потрібну владі громадську думку на ті чи інші явища суспільно-політичного життя регіону, республіки чи країні вцілому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1.Тесленко П. На широкі рейки ударництва. // Робселькор. - 1931.- № 1.
2. Наша печать. - М., 1925.
3. Якою повинна бути стінна газета // Коммунист. - 1924. - 8 травня.
4. Справочник партийного работника. Вып. 5. - М.-Л., 1926.
5. Сирота О. Как вооружалась пролетарская правда. - К., 1925.
6. На смотру стенгазет. // Коммунист. – 1925. - 14 февраля.
7. Смотр закончен. Итоги общегородской выставки стенгазет. // Коммунист. - 1926. - 1 апреля.
8. За керівництво заводською друкованою газетою. // Комуніст. - 1929. – 13 серпня.
9. Про стан заводських газет. // Робсількор. - 1930. - № 9. - С. 30.
10. Партийная и советская печать за построение социализма и коммунизма. - М., 1969.
11. Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам. – М., 1957. - Т. 2.
12. Ще крок уперед. // Робсількор. - 1931. - № 3.
13. Використати творчу активність робселькора. // Червона преса. - 1931. - № 14-15.

Степанчук Ю.С. ФОРМИРОВАНИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ В СОВЕТСКОЙ УКРАИНЕ С ПОМОЩЬЮ ОРГАНОВ НИЗОВОЙ ПРЕССЫ В 20-Х – НАЧАЛЕ 30-Х ГГ. XX В.

Исследуются особенности формирования политически-идеологического мировоззрения населения УССР с помощью органов низовой прессы в 20-х – начале 30-х гг. XX в.

Ключевые слова: низовая пресса, робселькоры, стенкоры, заводские газеты, советская власть.

Stepanchuk Yu. S.. FORMATION OF PUBLIC OPINION IN THE SOVIET UKRAINE WITH THE HELP OF BODIES OF LOCAL PRESS IN THE 20S – AT THE BEGINNING OF THE 30S OF THE 20TH CENTURY.

The peculiarities of formation of political and ideological world outlook of the population of the USRR the help of bodies of local press in the 20s - at the beginning of the 30s of the 20th century are being investigated.

Key words: local press, robsilkory, stinkory, factory newspapers, the soviet power.

УДК 070/15 (477) "1918/1939"

В.О. Гандзюк

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ТА ПРОПАГАНДИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ГАЗЕТИ УВО «СУРМА» У 1927-1929 РР.

У статті визначено основні аспекти пропагандистської діяльності, ідеологічні концепти та функції газети «Сурма» у 1927-1929 рр., розглянуто окремі програмні засади Української військової організації, осмислено їхній вплив на громадську думку, національно-визвольні процеси в період до утворення ОУН.

Ключові слова: пропаганда, газета УВО «Сурма», національна ідея, автономія, громадська думка, революційний рух, терор, провокація

Часопис «Сурма» був започаткований 1927 року як пропагандистський, програмний підпільний орган УВО (Українська військова організація). Головною центральною думкою для газети була ідея націоналізму, ідея визволення рідної держави від польських (і не лише) окупантів та розбудова самостійної української держави. Головним у цьому питанні стояла боротьба за незалежність, яка повинна здійснюватись будь-якими засобами та формами.

Мета цього дослідження – з'ясувати як досягалася пропаганда та подавались ідеологічні, національні питання у газеті УВО «Сурма» в період до утворення ОУН.

Перші номери газети мають свій особливий паспорт, адже були надруковані під редагуванням д-ра Гижи та О. Сеника. Ці люди змогли створити концепцію та формат «Сурми», які протримались чи не до останнього номера (за вісім років світ побачило 80 номерів. – Авт.).

Перше число газети вийшло в січні 1927 р. на шести сторінках із пропагандистськими закликами: «Ідея без діл є мертва!» та «З хати до хати! З рук до рук!». У передовій статті автор (ймовірно, полковник Армії УНР Є. Коновалець, адже мав непересічне ставлення до «українського стрільця», він же й очолював УСС до створення УВО) підкреслює підневільний стан України: «На українських землях запанував сум та неволя». Із теплотою всю статтю присвячує історії та визвольному рухові УВО: «І шість літ минає від часу, як Українська Військова Організація, створена в галицькому підземеллю, розпочала нову, довгу і затяжну боротьбу з ляцьким наїзником».

Передовиця має назву «З Новим роком!» та носить характер певного звітування перед народом, що зроблено за рік; інформує про заснування газети, вказує на своєрідні очікування від «Сурми», визначає мету її діяльності: «Орган сповнить покладені в ньому надії та стане сурмою, яка загріватиме прибитих та змучених та кликатиме охочих до гарячого, затяжного і довгого бою, за наш світлий ідеал, за Вільну Україну» [7, с. 2].

У цьому ж числі «Сурми» вміщено об'ємну статтю про боротьбу поляків за відновлення незалежності у XIX ст., такі собі три «ляцькі залицяння». У ній описано, як поляки перед повстанням 1863 року проти Росії хотіли замучити методами обману, профанованої поваги, фарисейства, написанням віршів від імені Тараса Шевченка до цього повстання й українців, поширюючи різноманітні відозви, де обіцяли українцям вічну свободу, рівність і щастя [14, с. 3]. У статті було лаконічно та безальтернативно названо ворога: «А наш ворог – Лях» [14, с. 6]. Такий заклик має доволі яскравий пропагандистський характер. Статтю написано майстерно.

Загалом перший номер «Сурми» можна назвати найбільш літературним. Це означення стоятиме після ідеологічного та пропагандистського, але не відступатиме від них ні на крок. Приміром, у закликові чи то попередженні «Український боєвик іде!», що написаний у трохи карикатурній віршовій формі, ось як подається ціль бойовика, що відіграє роль певного збірного образу (ціль УВО, ціль «Сурми», ціль редакції і т.д.): «І ціль у нього одна: воля у власній державі, Суверенна, Соборна, Українська Держава, то його найвища Мета, а шлях до Неї – Боротьба. Апостолом Боротьби він був, є і буде» [18, с. 2].

Продовжуючи літературний дискурс, зауважимо, що вже у першому номері газети був створений «літературний підвал», що друкувався, переважно, починаючи із третьої, закінчуючи шостою сторінкою. Цей «літературний підвал», як одна із відчутних концепцій редакційної політики, можна було з легкістю вирізати та, як окремий зшиток, зберігати чи розповсюджувати. Тут друкувались літературні матеріали (вірші «Борцям!», «Допит», «Як

Пілсудський карав провокаторів»), які були нерозривно пов'язані з пропагандою. Література на сторінках «Сурми» була відверто інструментом пропаганди. Незважаючи на органічність поєднання таких елементів ідеології, невдовзі цей додаток почав курсувати всією газетою, тут почали друкувати листи. У 1929 р. початок літературного підвалу перемістився з третьої на другу сторінку і до кінця функціонування газети він не вичерпувався і як інструмент пропаганди, і як ідеологічний складник.

Варто відзначити, що вже в першому числі з'являються інформаційна та хронікальна функції газети. Стаття «Новий стріл» написана з приводу вбивства шкільного куратора Станіслава Собінського у Львові. Терористичну акцію, як заявляє «Сурма», зробила «певна і недрожача рука члена Військової Організації», газета схвалює, керуючись боротьбою проти польської займанщини: «Як почується плач тих малих дітей, катованих польськими вчителями, то тоді не співчуття до вбитого, але бажання нових подібних» [14, с. 6].

Вартий уваги й другий номер газети, що вийшов у березні 1927 р. Передовиця «Назріваючі конфлікти» не лише підкреслює те, що «на інтервенцію з Польщею йти не сміємо», а й показує нестабільність та передвійськовий стан у всій Європі: «На Заході неполагоджений спір між Німеччиною і Францією, на Півдні розріст італійського фашизму, який шукає своєї експансії...» [12, с. 4]. Тобто газета не вичерпується ситуацією на західних землях України та підняттям збройної боротьби проти польського окупанта, а й сприймає себе, УВО та загалом український народ як частину європейського суспільства, як модерну націю, хоча й підневільну.

У цьому ж номері вперше надруковано великий цикл про революційний рух Ірландії, що включає розповіді про пропаганду та провокації. Цикл, імовірно, писав О. Сеник. Тобто вже можна говорити, що газета починає виконувати просвітницьку функцію, розповідаючи про визвольні рухи інших народів, вказуючи на їх здобутки та помилки. Безсумнівно, ці статті відіграли велику роль у формуванні націоналістичного світогляду читачів та учасників українського революційного руху.

Найбільшим здобутком другого числа газети можна вважати еволюцію теоретичного аспекту. На сторінках номера присутній допис «Тримай язик за зубами!» одного з визначних бойовиків, який чимало просидів у польських тюрмах, де автор із своєї практики намагається вивести теоретичне переосмислення провокації, аби зберегти та поінформувати: «Стара як світ правда, що ліпше говорити мало, за багато». У статті «Боротьба без зброї» редакція подає головні «заповіді», які в боротьбі без зброї не тільки для революціонера, але й загалом для суспільства повинні стати основними умовами. І, зважаючи на вагомість цих заповідей, вважаємо за потрібне назвати їх: «1) не роби нічого такого, що ворогові могло б принести яку-небудь користь; 2) роби завсіди і на кожному кроці та місці це все, що наносить ворогові шкоду; 3) скріпляй свої духовні й фізичні сили; 4) боротьбу без зброї повинні вести не тільки поодинокі гурти революціонерів- боєвиків, але також цілий нарід. Революціонери-боєвики є тільки пробоєвою силою в цій затяжній боротьбі» [2, с. 2].

Крім пропаганди до необхідних елементів революційного руху можна віднести ще два важливі теоретичні положення, до яких «Сурма» весь час повертається на своїх сторінках і яким приділяє не лише багато уваги, а й намагається переосмислити, додати до загальної концепції газети. Цими важливими елементами є терор та провокація.

Якщо про провокацію йшлося у другому випуску газети у форматі надісланої статті від бойовика, який тривалий час просидів у в'язниці та має безпосереднє відношення до практичної провокації, осмислення терору роздумують уже в четвертому випуску «Сурми»: «У всіх визвольних змаганнях поневолених народів чи навіть кляс мав і має індивідуальний терор дуже важне примінення» [3, с. 3]. «Найбільшим лихом, з яким приходиться боротися кожній організації взагалі, а підпільній зокрема, є провокація» [5, с. 6]. Далі газета подає приклади та поради, як не потрапити у «лабета» провокації, робить це різними способами: через теоретичне осмислення, листи з в'язниці тих людей, які на собі відчули згубний вплив провокації тощо.

Доволі логічними є заклики «Сурми» чинити індивідуальний терор, зустрічаємо і моральний підхід до розуміння цієї багатогранної категорії: «чи не криє терор забагато в собі від'ємних сторінок, та чи він є допустимий з етичного боку» [5].

Важливим було висвітлення методів підпільної боротьби за здобуття незалежності. Так, у статті «Роль індивідуального терору в підпільній боротьбі» на прикладі діяльності російських есерів, польських революціонерів та більшовиків обґрунтовувалася тактика УВО у застосуванні

терактів: «Чи наш ворог дотримується супроти нас етики й моралі? Він з цинізмом та насолодою наносить удар за ударом... На масовий терор мусимо відповісти відповідно до наших сил індивідуальним терором... Кожний терористичний акт, виконаний Військовою організацією, підносив всебоєвий настрій та пригадував загалові, що лише боротьбою, а не якимись угодами можемо добитись нашої самостійності» [3, с. 3]. Поряд з тим наголошувалося, що «...ми є далекі від возвеличування терору (...) Терор – це лише частина боротьби... жодний терористичний акт не мусить знайти відповідний відгук серед власної суспільності. Він не сміє бути актом пімсти одиниці, навіть хоч би був і спонтанним ділом, але мусить стати немов висловом засуду, що його видав весь нарід...» [3, с. 4].

Спершу «Сурма», як бачимо, закликала до індивідуального терору в будь-якому можливому вияві, проте невдовзі вона пропагує, аби будь-який терор, що має місце, був хоча б якимось чином організованим, інакше жоден індивідуальний терор не матиме бажаних наслідків. Тут простежується еволюція переконань редакційного колективу, який відразу ж реагував на події «у краї».

Один із читачів написав до газети, що, на його думку, єдиним засобом боротьби з усіма окупантами є терор, і неправильно, що УВО називає себе «військовою» організацією, «вона мусить бути винятково терористичною українською організацією». Часопис йому відповів, що мети не можна досягти тільки терором. Державу можна здобути тільки повстанням і війною. Так, терор «це один із родів зброї, один із найбільш радикальних засобів боротьби, однак не єдиний і не єдиноспасаємий». Убивство чільних представників окупаційної адміністрації має сенс лише тоді, коли народ масово веде боротьбу на інших фронтах культурному, економічному і політичному. В іншому випадку «терор легко може стати самоціллю та виродитися у безсистемну боротьбу» [3, с. 4].

Уже в другому номері «Сурми» стають помітні рубрики, які є назвами статей та впродовж подальшого виходу газети стають постійними. Наприклад, «Бібліографія», «Хроніка», «З-поза тюремної решітки».

У 1927-1928 рр., починаючи з третього числа часопису, стає гострим «Питання Юзефа Пілсудського». Саме для Юзефа Пілсудського, голови Польської соціалістичної партії (ППС), газета відводить роль свого ідеологічного противника: «Якраз в Пілсудськім і його оточенню маємо до діла з тим рафінованим і підступним противником, який, аби нас ослабити та знищити, підходить до нас з облесними словами і всякого рода обіцянками. Він саме продумав діявольський плян нищення нас нашими власними руками» [13, с. 1]. Найбільшу увагу Юзефу Пілсудському надають номери «Сурми» 1928 р., особливо це стосується «літературного підвалу»: «Як Пілсудський карав провокаторів» (Лютень), «Як Пілсудський проводив експропріації?» (Травень).

Особливе місце у публіцистиці УВО займала героїка Листопадового чину, подій 1 листопада 1918 р. у Львові, коли українці вперше підняли над міською Ратушею національне знамено і проголосили Західноукраїнську Народну Республіку: «По віках неволі й національних злиднів, улиці города князя Данила зачервонілись молодою кров'ю тих, що з крісами в руках і з ідеєю незалежної України в серцях, перейняли заповіт предків: «През шаблю маєм право» [1, с. 1]. Саме Листопадовий чин набирає традиційного вияву в газеті та кожного року в листопадовому номері «Сурми» обов'язково присутня стаття, яка має відповідний зміст: «У великі роковини кличемо до Вас – геть із байдужістю! Сталіть віру у майбутність Української Нації і будьте готові до посвяти за Україну!» [16, с. 1], «Крівава луна понеслась небом 1 листопаду і вдарив дзвін трівоги. На сторожі відродженої волі станув у той день меч і залунав широко клич: до зброї..» [17, с. 2].

Саме члени УВО вивішували блакитно-жовті прапори на найвищих точках міста і в десяту річницю Листопадового чину на соборі Святого Юра. І все місто, власне, його українська частина, таємно раділо, що є такі «хлопці», які не бояться ні суду, ні тортур.

Із четвертого номера 1928 р. починаються пропагандистські заклики до населення, а далі фактично у кожному новому числі вони тільки розширюються та удосконалюються. Заклики полягають у тому, щоб усі остерігались провокаторів, ховали нелегальну літературу, не говорили про діяльність УВО стороннім особам та в публічних місцях, пам'ятали, що особиста кореспонденція проходить політичну цензуру, не тримали вдома жодних речей чи документів, які могли б довести приналежність до УВО тощо. Цікавим є те, що із четвертого номера видавці «Сурми» почали друкувати цитати видатних політиків того часу про

революцію, національну ідею, збройний шлях здобуття незалежності, впливаючи цим на свідомість своїх читачів.

На другому році свого функціонування редакція газети зрозуміла, що без матеріальної допомоги діяльність видання буде припинено. І хоч газеті жертвують доволі великі гроші (фонд «Сурми» та фонд революційної справи (УВО) майже 400 карбованців – березень), вже з квітня на першій сторінці газети редакція постановляє, що вартість одного примірника «Сурми» складає 30 сот. (сотників) – такою була собівартість [4, с. 118]. Ці гроші редакція зобов'язувалась передати у «Фонд політичних в'язнів», адже і ця тема була небайдужою редакції та доволі помітною у газеті.

У п'ятому номері газети «Сурма» за 1927 р. на останній сторінці, де переважно подаються замітки під рубрикою «З-поза тюремної решітки» подано невелику інформацію про вбивство куратора Собінського, якому відводилась роль польського провокатора, що мав приблизно 30 років та був студентом одного із львівських університетів. Сама газета у грудні 1927 року ще не знала, що ця справа стане однією з найбільших в історії не лише «Сурми», а й УВО. На сторінках газети друкуватимуться листи учасників процесу, через них по суті і почнеться спілкування з українцями – емігрантами в Америці.

Справа про вбивство куратора Собінського була детально описана на сторінках номерів газети за 1928 р. як «справа сімнадцятьох»: «Дня 24 січня ц. р. відбудеться у Львові великий політичний процес проти 17 українських студентів, яким акт обвинувачення закидає приналежність до УВО, протидержавну діяльність та вбивство куратора Сабінського» [8, с. 7]. Справа почалася з того, що польський трибунал засудив на смерть через повішення двох «зовсім невинних людей», як зауважує газета, Василя Атаманчука та Івана Вербицького.

Коли редакція дізналася, що буде суд над людьми, які належали до УВО, написала відкритого листа до польського трибуналу: «Рівночасно Українська Військова Організація апелює до Трибуналу, щоб не видавав засуду на невинних людей і остерігає, що на випадок засуду вжиє Українська Військова Організація для рятування невинних, всіх засобів, щоби виказати перед цілим культурним світом необоснованість цього ж присуду» [9, с. 8]. Не стало дивиною, що польський Трибунал не прислухався до листа і засудив до повішання Василя Атаманчука та Івана Вербицького. УВО через «Сурму», як і обіцяла, зробила все можливе, аби викрити сфальшовану справу та польське самоправство перед усім культурним світом.

У березні 1928 р., одразу ж реагуючи на польське самодержавство, газета із закликом про допомогу, зокрема із справою засуду двох своїх бойовиків, звертається до «Українців-Громадян в Америці»: «Допоможіть нам морально, гладженням ряду сходин та протестів проти цього звірського засуду й допоможіть нам матеріально, шляхом збірок на фонд оборони й рятування невинно засуджених на смерть жертв людського варварства» [6, с. 6]. Отож, можна зробити висновок, що «справа сімнадцятьох» стала передумовою розгортання співпраці з українською еміграцією в Америці. Вона навіть знайшла відгук в американській пресі, наприклад, показовими є статті «Голоси Американської преси про смертний засуд польським судом над Атаманчуком і Вербицьким».

Звернення до українців в Америці, до «заокеанських братів» стало предметом політичного дискурсу. Спочатку в «Сурмі» друкувались відгуки на польське самоправство, а потім почали друкувати навіть додаток до газети «Сурма», який був орієнтований саме на американців.

Газета стверджувала своєю редакційною політикою, що не залишить поза увагою справи Василя Атаманчука та Івана Вербицького, про що свідчить велика кількість статей, особливо аналітичних «Після процесу», «Після винесення засуду». Прикметно, що «Сурма» не виказала справжніх виконавців атентату польського куратора Собінського, хоча й УВО всю відповідальність за вбивство взяла на себе.

У листопадовому номері газети за 1929 р. читаємо: «Команда У. В. О. рішила поширити з новим роком «Сурму» додатком для заокеанських українців. У додатку будуть поміщувані дописі з Америки й Канади, листи наших прихильників та статті на актуальні питання з життя українського громадянства за океаном. Надіємося на живу участь у складанні додатку Відділів УВО та поодиноких наших прихильників» [15, с. 8]. Редакція газети виконала свої обіцянки, випустивши «Додатки «Сурми» для заокеанських українців» вже у 1-2 номері газети за 1930 р. Щоправда, така практика проіснувала недовго, окрім згаданого номера, додатки вийшли ще у двох – березневому (Ч. 3. – 1930) та червнево-липневому (Ч. 6-7. – 1930), й припинили своє

існування. Незважаючи на це, «Сурма» продовжувала друкувати листи з Америки [10, с. 8], [11, с. 12], статті під рубрикою «Українцям в Америці» [19, с. 7] тощо.

Крім вбивства Станіслава Собінського на сторінках газети бачимо ще багато важливих справ, які мають відгуки не лише в «Сурмі», а й в інших пресових органах України, Польщі та Америки. Наприклад, у газеті за лютий 1928 рік бачимо статтю «Дещо про провокатора Гука», яка знайомила читачів з польським «підпихачем» Михайлом Гуком та демонструвала, якої шкоди завдав він Україні та визвольному рухові зокрема, «рішила УВО усунути його з-поміж живих» [5, с. 6]. Польська сторона не могла залишити поза увагою подію вбивства Гука та стала ще жорсткіше ставитися до УВО, «Сурми» та кожного причетного до них. Наприклад, у листопадовому числі газети за 1928 р., тобто вже після факту вбивства Гука, під рубрикою «Хроніка» пишеться: «Зачався у Львові процес проти Плятона Полотнюка й Івана Сенева. Полотнюка обвинувачують у приналежності до приналежності до Української військової Організації й у вбивстві Михайла Гука».

Показовим у газеті, а саме в трьох останніх номерах за жовтень та грудень 1928 р., є те, що редакція доволі демонстративно використовує ілюстрації на сторінках газети, наприклад, світлини вбитих (жовтень), а вже в грудневому номері є практика розміщувати концептуальні фото, у цьому випадку – зображення великої панахиди у Львові, присвяченої Листопадовому чину.

Отже, на початковому етапі свого існування часопис УВО «Сурма» функціонував як пропагандистський та програмний орган, простежувалися його хронікальна, інформаційна, реакційна, аналітично-теоретична, просвітницька, навчальна і навіть захисна функції. Загалом «Сурма» мала велику кількість завдань, виконуючи які, поступово формувалась у зрілий, помітний на фоні української визвольної боротьби функціональний засіб масової інформації, що в пресовому контексті займав свою неповторну нішу. Газета виглядала цілком автономною, незважаючи на те, що залишалася органом УВО.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. 1918 – 1. Листопад – 1927 // Сурма. – 1927. – Листопад. – Ч. 4. – С. 1.
2. Боротьба без зброї // Сурма. – 1927. – Ч. 2. – С.2.
3. Війна будучності // Сурма. – 1927. – Ч. 4. – С. 3-4.
4. Галайко Б. Часопис «Сурма» – пресовий орган пропаганди Української військової організації // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – № 612. – Держава та армія / Відп. ред. Л. Дещинський. – Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2008. – С. 114-119
5. Дещо про провокацію // Сурма. – 1927. – Ч. 5. – С. 6.
6. До Українців-Громадян в Америці // Сурма. – 1928. – Березень. – С. 6.
7. З Новим роком! // Сурма. – 1927. – Січень. – Ч. 1. – С.2.
8. Звідомлення // Сурма. – 1928. – Січень. – Ч. 1-6. – С. 7.
9. Звідомлення. Письмо Української Військової Організації до польського Трибуналу // Сурма. – 1928. – Лютень. – С. 8.
10. Лист з Америки // Сурма. – 1930. – Вересень. – Ч. 9 (36). – С. 8.
11. Лист з Канади // Сурма. – 1933. – Ч. 8 (70). – С. 12.
12. Назріваючі конфлікти // Сурма. – Ч. 2. – 1927. – С. 2.
13. Під сучасну хвилю // Сурма. – 1927. – Ч. 3. – С. 1.
14. Польські залицяння і ради для українців з перед 1863 р. // Сурма. – 1927. – Ч. 1. – С. 3-6.
15. Ріжне. – Сурма. – 1929. – Ч. 11 (26). – С. 8.
16. У великий день // Сурма. – 1928. – Листопад. – С. 1.
17.У листопадову річницю // Сурма. – 1939. – Листопад. - Ч. 11 (26). – С. 2.
18. Український боєвик іде // Сурма. – 1927. – Січень. – Ч. 1. – С.2.
19. Українцям в Америці // Сурма. – 1931. – Липень. – Ч. 7 (46). – С. 7.

Гандзюк В.О. ФЕНОМЕНОЛОГИЯ И ПРОПАГАНДИСТСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГАЗЕТЫ УВО «СУРМА» В 1927-1929 ГГ.

В статье определенно основные аспекты пропагандистской деятельности, идеологические концепты и функции газеты «Сурма» в 1927-1929 гг., рассмотрены отдельные программные принципы Украинской военной организации, осмыслено их влияние на общественное мнение, национально-освободительные процессы в период до образования ОУН.

Ключевые слова: пропаганда, газета УВО «Сурма», национальная идея, автономия, общественное мнение, революционное движение, террор, провокация

Gandzyuk V.A. FENOMENOLOGIYA AND PROPAGANDIST ACTIVITY OF NEWSPAPER OF UVO «SURMA» IN 1927-1929

In the article certainly basic aspects of propagandist activity, ideological koncepty and functions of newspaper «Surma» in 1927-1929, separate programmatic principles of Ukrainian military organization are considered, their influence is intelligent on public opinion, national liberation processes in a period to formation of OUN.

Keywords: propaganda, newspaper UVO «Surma», national idea, autonomy, public opinion, revolutionary motion, terror, provocation

УДК 9/4 УКР-4В1/6

С.С. Плахотнюк, Д О. Мельников

ФОРМИ КУЛЬТУРНО-МАСОВОЇ РОБОТИ СЕРЕД СЕЛЯНСТВА УКРАЇНИ В 20-30 РР. ХХ СТ.

Стаття знайомить з особливостями різноманітних форм культурно-масової роботи серед селянства України в 20-30 рр. ХХ ст. Предметом дослідження є робота сільрад, хат-читалень, масових бібліотек, клубів, культбригад, гуртків художньої самодіяльності, театрів, кінотеатрів, радіо-установок. Автор використовує багатий архівний матеріал. Стаття розрахована на вчених, студентів, широке коло читачів.

Ключові слова: культосвітні заклади, селянство, клуби, бібліотеки, художня самодіяльність, кінофікація, радіофікація, культпохід.

Українська історична наука в своєму розпорядженні має значну кількість праць, присвячених дослідженню різних форм культурно-масової роботи серед селянства в 20-30 рр. ХХ ст. Історія культурно-освітньої роботи і бібліотечної справи в Україні висвітлена в монографіях В. В. Афанас'єва, В. О. Вєтрова, с. А. Канавенка, І. Валька, І. Міневича [1], в яких вивчається стан матеріальної бази культурно-освітніх закладів, забезпечення їх кадрами, досліджені форми і методи культурно-освітньої роботи і її вплив на підвищення культури сільських трудівників.

Глибокий аналіз змін в духовному житті селянства України подано в монографії О. О. Михайлова [2]. Сучасні оцінки культурних перетворень на селі в довоєнні роки дані в працях Е. В. Кульчицького [3].

Основу джерельної бази дослідження склали широко використані автором документи центральних і обласних архівів. Значну цінність у дослідженні вказаної проблеми мають статистичні збірники й довідники, періодична преса 1928-1940 рр.

Цікаві матеріали для дослідження зберігаються в багатьох фондах ЦДАВОВУУ і насамперед наркому УРСР (ЦДАВОВУУ. – Ф. 166, – Оп. 8. – Спр. 854. – Арк. 71.), ЦККНС (Там само. – Ф. 7, – Оп. 1. – Спр. 575, – Арк. 6.), Ради професійних спілок (Там само. – Ф. 166. – Оп. 8. – Спр. 38, 220, 737, 854; – Оп. 9. – Спр. 141, 181, 231, 526, 885, 938, 1084, 1112; – Оп. 10. – Спр. 304, 943, 1143).

В документах Ф. 166 ЦДАВОВУУ містяться відомості про роль періодичної преси у піднесенні свідомості селянства. В архівних документах дослідник знайде необхідні відомості про кінофікацію (ЦДАВОВУУ. – Ф. 166. – Оп. 10. – Спр. 1148), радіофікацію (Там само. – Ф. 166. – Оп. 8. – Спр. 220, 854; Оп. 9 – Спр. 67, 529. – Оп. 10. – Спр. 945).

Центрами культурно-освітньої роботи були сільради, хати-читальні, масові бібліотеки. На 1 жовтня 1928 р. в селах України працювало 9844 клубних закладів. На кінець п'ятирічки майже у всіх населених пунктах були ті чи інші культурно-освітні установи. Так, наприклад, в Лиховецький район на Полтавщині входило 52 населених пункти, в яких діяло 64 культурно-освітні установи, в тому числі районних будинків – 1, районних бібліотек – 1, сільбудів – 11, будинків колективіста – 3, хат-читалень – 25, червоних кутків – 4, сільських бібліотек – 3, пересувних бібліотек – 17. Так, якщо на початок 1933 р. в Вінницькій області було 138 колбудів, сільбудів і хат-читалень, 1014 червоних кутків, 114 сільських бібліотек, то на 1 січня 1934 року в Київській області за відомостями з 67 районів працювало 1622 колбуди, 310 хат-читалень, 459 червоних кутків, 89 зразкових будинків культури /ЗБК/, де була краще поставлена культурно-масова робота. В Дніпропетровській області на селі діяло колбудів – 1243, хат-читалень – 648, червоних кутків – 3909, бібліотек – 1169. Зміцненню матеріальної

бази культури і поліпшенню їх роботи сприяли щорічні конкурси на кращу установу культури. В 1935 р. у Всеукраїнському конкурсі на кращий будинок колективіста взяли участь 3472 культурно-освітні установи. Під час проведення конкурсу було завершено будівництво 136 будинків колективіста, створено кілька сотень культурно-побутових баз, побудовано 30 нових будинків колективіста. В 1936 р. в Каменецькому районі Київської області проводився конкурс на кращий колгоспний клуб [4].

Документи свідчать, що крім постійних культурно-освітніх закладів для кращого обслуговування мешканців віддалених сіл створювалися пересувні культурно-освітні заклади. Так, протягом 1927/28 р. було організовано 17 пересувних робсільтеатрів, 13 хорових капел, 9 кобзарських капел, 2 сільськогосподарські музеї, 47 стрілецьких тирів [5].

Мережа сільських установ культури безперервно зростала. В січні 1933 р. в селах України нараховувалось 12185 клубних установ, а на 1 січня 1938 р. їх стало 17333, тобто кількість культ установ виросла на 5148 [6].

Так, якщо на початок 1933 р. в Вінницькій області було 138 колбудів, сільбудів і хат-читалень, 1014 червоних кутків. 114 сільських бібліотек, то на 1 січня 1934 року в Київській області за відомостями з 67 районів працювало 1622 колбуди, 310 хат-читалень, 459 червоних кутків, 89 зразкових будинки культури /ЗБК/, де була краще поставлено культурно-масову роботу. В Дніпропетровській області на селі діяло колбудів - 1243, хат-читалень - 648, червоних кутків - 3909, бібліотек – 1169 [7].

В1927-28 рр. в селах працювало 8319 пересувних пунктів, в 1928-29 р. їх стало 4298. Зменшеннякількості пересувних пунктів пояснюється тим, що в багатьох пунктах, де раніше діяли пересувні пункти, відкривались стаціонарні бібліотеки. В 1930-31 р. діяло вже 73281 пересувний пункт. Різке їх збільшення відбулося за рахунок включення в їх число книгоносних пунктів. Про значну роботу проведену по поширенню книг пересувними і книгоносними пунктами свідчить те, що в 1929-30р. ними було видано читачам понад 959 тис. книг, або в середньому за рік на одну бібліотеку припадало 2089 книг, в 1930 31 р. видано 846 тис. книг, в середньому по2115 книг на кожну бібліотеку. Значна частина пересувних і книгоносних пунктів була відкрита в колгоспах, радгоспах, хатах-читальнях тощо. Так, в 1929-30 р. в колгоспах працювало 398пунктів, радгоспах – 104, хатах-читальнях і червоних кутках – 1920. є лікпунктах і школах для малописьменних – 180. В 1930-31 р. в колгоспах вже працювало 656 пунктів видачі книг, в радгоспах 137, в хатах-читальнях – 1162, в лікнепах і школах для малописьменних – 1125 [8].

Розглядаючи форми і методи культурно-освітньої роботи на селі, слід підкреслити, що вони тісно пов’язувалися з завданнями так званого комуністичного будівництва. Партійні організації примушували працівників культосвітніх закладів пов’язувати їх роботу з виконанням завдань, поставлених партією і в першу чергу з завданням здійснення насильницької політики колективізації сільського господарства і ліквідації куркульства як класу, пропаганди необхідності і вигідності для селянства переходу до нових форм ведення господарства.

За вимогою партійних організацій сільбуди проводили так звані агітаційні суди-свого роду інсценізовані спектаклі, в яких ролі виконували учасники художньої самодіяльності. «Суди» частіше всього проводились над «куркулями, які шкодили колективізації», були «ворогами підвішений врожайності», «експлуататорами наймитів».

Культосвітні заклади проводили велику роботу по пропаганді сільськогосподарських знань.

Станом на 15 січня 1931 р. в селах республіки працювало 1389 гуртків, в яких навчалось 44432 чол. Навчання в цих гуртках озброювало селян знаннями з ведення сільського господарства.

На протязі 1927-1928 рр. основними формами агропропаганди: лекціями, бесідами, сільськогосподарськими гуртками, курсами й екскурсіями були охоплені 2662 тис. сільського населення, в 1928-1929 рр. – 4832 тис. В 1929 р. 700 тис. сільського населення були охоплені агровиробничими нарадами, біля 20 тис. охоплені тижневими сільськогосподарськими курсами, 2 тис. активістів навчались на місячних курсах при вузах 8675 тис. чол. навчалися при сільських культзакладах.

В цьому ж році було видано біля 2 мільйонів стінних газет, листівок і плакатів. Охват агролікнепом був значним. Так, в Вовчанському районі агро лікнепом були охоплені 2600 чол., в Балахівському – 9 тис [9].

В 1929 році в сільбудах і хатах-читальнях діяло 5,5 тис. сільськогосподарських гуртків, в яких навчалися 300 тис. бідняків і середняків.

Важливе місце в сільськогосподарській пропаганді належало сільськогосподарським виставкам, які знайомили селян з передовими прийомами агротехніки, показували ефективність використання в сільському господарстві тракторів, тощо. Восени 1928 року Харківський міський сільбуд з допомогою сільськогосподарських організацій організував сільськогосподарську виставку. За період з жовтня 1928 року до липня 1929 року виставка обслужила 11районів Харківського округу. За цей період лекторською групою виставки було проведено 174 лекції і бесіди і 19 виробничих нарад, організовано 8 сільськогосподарських гуртків. Сільськогосподарська виставка мала свої радіо і кінопересувки. Лекції і бесіди супроводжувались демонстрацією кінофільмів. Всього кінопересувкою було обслужено за час роботи виставки 35 тис. чоловік [10].

Цікавою формою роботи по впровадженню передової агротехніки у виробництві стала організація хат-лабораторій.

В 1935 р. на Україні нараховувалось до 9 тис. хат-лабораторій. Для узагальнення і поширення їх досвіду в березні 1935 р. став видаватися журнал «Хата-лабораторія».

Найбільш поширеною формою культроботи в кінці 20 х початку 30-х років були агітвози. Під час перерви в роботі колгоспники слухали радіо, читали газети, з ними проводились бесіди, голосні читки. В Лихікському районі на Полтавщині весною 1931 р. працювало 26 агітвозів. В Чернігівському районі працювало 2 агітвози, було організовано 30 пересувних бібліотек [11].

Іншою формою культроботи в цей час були культ комбайни, до складу яких входили інспектор з організації праці в колгоспах, агроном, лікар, кінопересувка, виїзна редакція.

В кінці 30-х років у багатьох областях організовувались культбригади. Вони мали в своєму складі лектора, пересувну бібліотеку, виїзну редакцію, учасників художньої самодіяльності. Так, наприклад, в Могилів-Подільському районі на Вінниччині під час збиральної кампанії працювало 13 культ бригад, по 11-15 чоловік кожна, разом до 170 чоловік [12].

В роки другої п'ятирічкишироко використовувалися вже відомі форми роботи, якагітвізки, культкомбайни, культбригади, культбази.

Під час посівної кампанії на полях Вінницької області працювало агітбригад 16, кіно бригад – 28, агітвозів – 3, культ комбайнів –29. Цими закладами було охоплено понад 307 тис. чоловік, обслужено 1505 населених пунктів, 1868 колгоспів, радгоспів і МТС [13]. В Уманському районі на весняній сівбі 1936 р. працювало 13 кульбригад, якими було обслужено 17 сільрад і 22 колгоспи, 14 драматичних і 11 хорових гуртків, 12 струнних і 8 духових оркестрів, 2 районні культ бригади. За відомостями з 16 районів Київської об ласті веною 1936 р. в селах працювало 16 культурно побутових баз. проведено 912 вечорів художньої самодіяльності, 803 концерти, працювала 91 пересувна бібліотека [14].

Ріст мережі культурно-освітніх закладів сприяв розвитку художньої самодіяльності на селі. В 1928 р. в сільській художній самодіяльності брало участь 150 тис. юнаків і дівчат. Музичні, драматичні й інші гуртки художньої самодіяльності виникали в сільбудах, хатах-читальнях, колбудах.

Так, в Могилів-Подільському окрузі в сільбудах і хатах-читальнях в 1928 р. працювало 594 гуртки художньої самодіяльності, в яких налічувалося 12315 членів. В культурноосівітніх закладах Ніжинського округа в 1928 р. працювало 79 драматичних, 27 хорових гуртків, а в наступному році кількість драматичних гуртків досягла 96, а хорових – 34. В селі Якушинцях Вінницького району діяло 9 гуртків художньої самодіяльності, в яких брало участь 92 чоловіки [15].

В 1928 році в селах працювало 5 тис. драматичних гуртків, спектаклі яких за рік відвідало 12 мільйонів глядачів. В 1929 р. їх нараховувалось біля 8 тисяч. В середньому щорічно Кожний драматичний гурток готував 3-5 спектаклів. Ними було охоплено 35 млн. чоловік. Активну участь в драматичних гуртках брала молодь. Наприклад, в Луганському окрузі в 87 драматичних гуртках молодь складала 68,1% [16].

Велику роботу по пропаганді театрального мистецтва проводили пересувні колгоспні театри. За один тільки 1935-36 рік вони обслужили біля 4 млн. колгоспників. В репертуарі театрів були п'єси українських класиків, класиків світової культури. Другий колгоспний театр Київської області тільки за час весняної посівної кампанії 1936 року обслужив 98 колгоспів Шполянського, Гельмязівського, Чорнобаївського, Іркшевського, Золо-тоноського районів. Було показано 75 спектаклів, якими було охоплено 30 тисяч глядачів. Третій колгоспний театр Київської області за 10 місяців обслужив 19 районів, 244 колгоспи. П'ять колгоспних театрів і дві пересувки обласного театру обслужили 95 районів Київської області [17].

Великий вплив на піднесення села мало кіно.

Якщо в1928 р. на селі працювало 968 кіноустановок то на 1 січня 1932 р. їх стало4045, або загальна кількість установок збільшилась більш ніж в 4 рази.

Особливо велике значення для сіл мала робота кінопересувок, які обслуговували колгоспників безпосередньо в польових умовах. В 1929 р. 762 пересувки обслуговували 6 тис. населених пунктів.

Кількість кіноустановок в селах продовжувала зростати. Станом на 1 січня 1937 р. в селах республіки налічувалось 3840 кіноустановок, з них 559 звукових, в 1938-3888 [18].

На середину 20-х років дедалі помітніше місце в політичному і культурному житті трудящих посідало радіо.

Узв'язку з недостатньою кількістю радіоточок, працівники культурно-освітніх закладів на селі організовували колективне прослуховування радіопередач. З цією метою в сільських, державних і колгоспних клубах, в МТС створюються радіо аудиторії, тобто спеціально обладнані для прослуховування радіопередач кімнати. Особливо популярними серед селян були передачі «Селянської радіогазети», де систематично висвітлювалось життя села, а також давались методичні поради культармійцям.

В наступні роки посилилась радіофікація сіл. З цією метою проводилися місячникирадіофікації, культпоходи на село. В Київській області в результаті проведення культпоходу в 1933 р. було побудовано 5 радіовузлів встановлено 5683 радіоточки, організовано 96 радіо аудиторій. В 1936 р. тільки в сільських культурно-освітніх закладах працювало1698 радіоприймачіві 84 радіовузли [19].

Як свідчать документи ЦДАВОВУУ культурно-освітні заклади урізноманітнюючи форми і методи діяльності сприяли піднесенню культури селянства, пропагували агрозоотехнічні знання, розвитку масової художньої самодіяльності, формували мережу нових закладів культури.

Проте наявні культосвітні заклади не в усьому задовольняли потреби трудящих. Значна частина їх була погано обладнана, мала непривабливий вигляд, бракувало досвідчених кадрів. Саме культосвітня сфера була наймасовішим і найпотужнішим каналом, через який формувалася тоталітарна система мислення, велася боротьба проти «українських буржуазних націоналістів.»

Акцент на аналізі культурно-масової роботи серед селянства під контролем державної системи, свідчить про духовний потенціал українського селянства, надає інформацію для наступних дослідників по виробленню рекомендації щодо сучасних культурних процесів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Афанас'єв В. В., Вєтров В. О., Канавенко С. А. Нариси історії культурно-освітньої роботи на Україні (1917-1941 рр). – Харків, 1968; ВалькоІ., МіневичІ., Клуби, бібліотеки Радянської України. – К., 1960.
2. Михайлов О. О. Культурний розвиток українського села в роки соціалістичного будівництва, – К., 1963.
3. Кульчицький С. В. Між двома війнами. (1921 – 1941 рр.). Український історичний журнал. N 8, 9. 1991р.
4. Комуніст, 1928, 30 грудня.
5. ЦДАВОВУУ. – Ф. 166. – Оп. 8. – Спр. 280, 94, 208, 212, – Ф. 257. – Оп. 1., – Спр. 873, – арк. 20, 21.
6. Культурне будівництво УРСР. Ст. дов. – К., 1940, ст. 6/.
7. ЦДАВОВУУ. – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 988. – арк. 29.
8. Житомирський облдержархів. – Ф. 271, – Оп. 2. – Спр. 9, – арк. 28.
9. ЦДАВОВУУ. – Ф. 166. – Оп. 9, Спр, 1084. – арк. 7.
10. Афанас'єв В. В. Вказана праця, ст. 118.
11. Чернігівський облдержархів. – Ф. 69. – Оп. 1. – Спр. 350, – арк. 2.

12. Вінницький облдержархів. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 585. – арк. 6.
13. Там само. – Ф. 136. – Оп. 1. – Спр. 238, – арк. 21.
14. Київський облдержархів. – Ф. 144. – Оп. 1. – Спр. 1191. – арк.1330.
15. Вінницький облдержархів. – Ф. 2071. – Оп. 1. – Спр. 458. – арк. 16.
16. ЦДАВОВУУ. – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 431. – арк. 8.
17. Комуніст, 1936, 10 жовтня.
18. Культурне будівництво в УРСР – К., 1986. ст. 243.
19. Комуніст, 1936, 20 червня.

Плахотнюк С.С., Мельников Д. А. ФОРМЫ КУЛЬТУРНО-МАССОВОЙ РАБОТЫ СРЕДИ КРЕСТЬЯНСТВА УКРАИНЫ В 20-30 ГГ. XX СТ.

Статья знакомит с особенностями разнообразных форм культурно-массовой работы среди крестьянства Украины в 20-30 гг. XX ст. Предметом исследования есть работа сельсоветов, изб-читален, массовых библиотек, клубов, культбригад, кружков художественной самодеятельности, театров, кинотеатров, радиоустановок. Автор использует богатый архивный материал. Статья рассчитана на учёных, студентов, широкий круг читателей.

Ключевые слова: культпросвет учреждения, крестьянство, клубы, библиотеки, художественная самодеятельность, кинофикация, радиофикация, культпоход.

Plakhotnyuk S., Melnikov D. FORMS CULTURAL WORK AMONG THE PEASANTS OF UKRAINE IN THE 20-30 YEARS OF THE TWENTIETH CENTURY

The article introduces the features of the various forms of cultural work among the peasants of Ukraine in the 20-30 years of the twentieth century. The subject of research is the work of village councils, village reading rooms, libraries, clubs, kultbrigad, amateur art groups, theaters, cinema, radio installations. The authors use a rich archival material. This article is intended for researchers, students and the general reader.

Key words: cultural agency, the peasantry, clubs, libraries, amateur art groups, cinemafication, radiofication, cultura campaign.

УДК 930.85(477)»19»:371

І.І. Ніколіна

ОСОБЛИВОСТІ ШКІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА В УСРР В 20-Х - НА ПОЧАТКУ 30-Х РР. XX СТ.

Стаття присвячена розвитку загальноосвітньої школиУСРР в 20-х на початку 30-х рр. XX ст. У ній висвітлені особливості будівництва та динаміка росту мережі загальноосвітніх шкіл. Визначено заходи уряду по подоланню труднощів в освітній сфері

Ключові слова: загальноосвітня школа УСРР, народний комісаріат освіти, шкільне будівництво, фінансування освітньої галузі.

У 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. в УСРРспостерігалося кількісне зростання мережі шкіл. Поряд з цим, не можна заперечувати той факт, що їх матеріальна база перебувала у жалюгідному становищі не лише через загальну економічну кризу, але й через недоліки управління з боку державних органів влади.

Насучасному етапі, коли в Україні втілюється в життя програма розвитку національної культури та освіти вивчення досвіду минулих років набуває практичної значущості і тому дана тема є особливо актуальною.

Завдання цієї статті – вияснити настільки сформованість залишкового принципу фінансування і ресурсного забезпечення освітньої галузі в даний період впливала на будівництво шкіл та висвітлити процес використання альтернативних джерел фінансування, спрямованих на їх розвиток.

Значна увага цій проблемі приділяється в працях В. Липинського [1;2], В. Борисова [3;4]. На великому фактичному матеріалі у праці В. Курила, В. Шепотька [5] також висвітлюється широкий спектр проблем становлення і розвитку загальноосвітньої школи України за часів радянської влади. Автори подають вичерпну характеристику основних факторів, які визначали характер її розвитку.

Загальноосвітня школа УСРР в 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. була важливою складовою політичного, економічного та культурного життя. Особлива увага приділялася її будівництву. В постанові ВУЦВК і РНК УСРР про здійснення загального навчання,

підкреслювалося, що шкільне будівництво було найважливішим політичним завданням. Так, за період з 1918-1920 рр. було збудовано 124 школи, 1921-1925 рр. – 666, 1926-1928 рр. – 1582, 1929-1932 рр.– 1543 [6, арк. 21]. А якщо у 1918-1927 рр. в будівництво шкільних приміщень було вкладено 25,2 млн. крб. – то в 1928-32 рр. – 161, 3 млн. крб., тобто ці асигнування зросли майже у сім разів [5, с. 65].

Однак в обіжнику НКО від 19 вересня 1924 р. до всіх губнаросвіт зазначалася про велику кількість письмових звернень від сільрад та інших організацій до НКО щодо надання грошової допомоги для шкільного будівництва. НКО змушений був відмовляти через повну відсутність в 1923-24 н.р. й 1924-25 н.р. будь-яких асигнувань, передбачених на це [8, арк. 133].

Зі зростанням економіки збільшувалися витрати на освіту. Загалом в Україні витрати на освіту з республіканського і місцевого бюджетів становили за п'ятирічку в цілому (1928-1932 рр.) 1610,3 млн. крб., з них 659,6 млн. крб. на загальноосвітню школу [9, с. 75]. Однак, це зростання далеко не характеризувало дійсних вкладень. У справі шкільного будівництва на місцях допускалися порушення у використанні коштів. Так, у Волочиському районі з дотацій попереднього року на будівництво замість концентрованого використання їх застосувався розпорошений метод фінансування численних об'єктів [10, арк. 48]. Ці факти мали місце в інших районах.

Серйозним недоліком у шкільному будівництві була відсутність типових проектів. Траплялися випадки будівництва приміщень неприпустимої конструкції [10, арк. 48]. НКО та Держплан в 1925 р., враховуючи всі ці недоліки, розробили єдині норми в справі шкільного будівництва [11, арк. 166].

Проте , не зважаючи на прийняті заходи, воно в республіці проходило досить повільно. Основною причиною цього стало погано налагоджене постачання будівельними матеріалами. Особливо критичним було становище у степових районах республіки [12, с. 2]. При спорудженні нових шкіл дерев'яне будівництво займало до 72% від загальної їх кількості по всій Україні в 1929-30 рр. [13, с. 45]. А це означало, що такі приміщення були не довговічні.

Як свідчили документи НКО, для здійснення загального обов'язкового початкового навчання (1930 р.) необхідно було забезпечити приміщеннями 11200 комплектів І-го концентру, але в бюджетах 1929-30 н.р. для цього не передбачалося виділення коштів. Навіть ті 7700 нових комплектів, які пропонувалося відкрити в 1930 р., не забезпечувалися спеціальними приміщеннями. Тому для виконання поставленої мети школи відкривалися в колишніх «куркульських», в орендованих селянських будинках, в приміщеннях колгоспів, радгоспів. Зокрема, в обіжнику Секретаріату Київського окрвиконкому до всіх РВК, сільських рад Київської округи «Про запровадження загального обов'язкового навчання» від 21 липня 1930 р. рекомендувалося використовувати селянські будинки для класних кімнат, при їх нестачі [14, арк. 1]. Як показувала перевірка і свідчення представників окружних комісій по шкільній мережі на Всеукраїнській нараді (жовтень 1925 р.), у таких приміщеннях були жахливі умови для організації навчального процесу. Зважаючи на таке становище, державні та директивні органи до будівництва шкільних приміщень залучали громадськість, підшефні організації та колгоспи [15, с. 1].

Таким чином, складні економічні, соціально-політичні процеси в 20-х – на початку 30-х років XX ст. негативно позначилися на всій системі освіти. Залишковий принцип фінансування був основною перешкодою у своєчасній її відбудові, спричинив відставання матеріально-технічної бази навчальних закладів від реальних потреб. Тому досвід цих років засвідчує, що усунення недоліків у роботі загальноосвітніх закладів неможливе без покращення їх фінансового та матеріально-технічного забезпечення. Тут вкрай необхідні значні державні асигнування, а також залучення альтернативних джерел фінансування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Липинський В.В. Концепція та модель освіти в УСРР у 20-ті рр. // Укр. іст. журн. – 1999. – № 5. – С. 3-14.
2. Липинський В.В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-і роки / Донец. держ. техн. ун-т. – Донецьк: РВА ДонДТУ, 2000. – 247 с.
3. Борисов В.Л. Українізація та розвиток загальноосвітньої школи в Україні в 1921–1932 рр. // Укр. іст. журн. – 1999. – № 2. – С. 76-80.
4. Борисов В.Л. Становлення і розвиток загальноосвітньої школи в Україні 1920-1933 рр.: Автореф. дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01. / Дніпропетров. держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 2003. – 20 с.

5. Освіта України і науково-технічний та соціальний прогрес: історія, досвід, уроки / В.М. Курило, В.П. Шепотько – К.: Деміур, 2006. – 432 с.
6. Центральний держаний архіввищихорганіввладитауправління України (ЦДАВО України). - Ф 318. – Оп. 1. – Спр. 1403. – 143 арк.
7. Україна. Стат. щорічник. – х.: ЦСУ УСРР, 1926. – 417 с.
8. Державний архів Житомирської області (ДАЖО). – Ф. Р-31. – Оп. 1. – Спр. 112. – 218 арк.
9. Культурне будівництво Української РСР: Стат. довідник. – К.: Рад. школа, 1940. – 203 с.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 4203. – 86 арк.
11. ДАЖО. - Ф. Р-266. – Оп. 1. – Спр. 57. – 168 арк.
12. Шумський О. Загальне навчання на Україні та його перспективи // Вісти ВУЦВК. – 1926. – 20 лист. – С. 2.
13. Всеобщее обучение, ликвидация неграмотности и подготовка кадров: Стат. очерк. – М.:Планхозгиз,1930. –164 с.
14. Державний архів Київської області (ДАКО). – Ф. Р-1212. – Оп. 1. – Спр. 110.– 36 арк.
15. Про перебіг шкільного будівництва: Постанова Колегії НКЮ з 9 серпня 1932 р. // Бюлетень НКО УСРР. – 1932. – №54. – С. 1-3.

Николина И.И. ОСОБЕННОСТИ ШКОЛЬНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА В 20-Х - В НАЧАЛЕ 30-Х ГГ. XX СТ. В УССР.

Статья посвящена развитию общеобразовательной школы УССР в 20-х в начале 30-х гг. XX ст. В ней освещены особенности строительства и динамика роста сети общеобразовательных школ. Определенно мероприятия правительства по преодолению трудностей в образовательной сфере.

Ключевые слова: общеобразовательная школа УССР, народный комиссариат образования, школьное строительство, финансирование образовательной отрасли.

Nikolina I.I. FEATURES OF SCHOOL BUILDING ARE IN 20 - AT THE BEGINNING OF 30TH XX ITEM IN UKRAINE.

The article is devoted to development of general education school UKRAINEin1920-sat the beginning of 1930-s The features of building and loud speaker of growth of network of general schools are lighted up in it. . The measures of government on overcoming of difficulties in an educational sphere.

Keywords: general school of UKRAINE, folk commissariat of education, school building, financing of educational industry.

УДК 329(477) «192»

І.Є. Ніколаєв

БОРОТЬБА З ОПОЗИЦІЙНИМИ ПАРТІЯМИ УСРР НА СТОРІНКАХ ОФІЦІЙНОЇ ПРЕСИ В ПЕРІОД РАННЬОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ (ПЕРША ПОЛОВИНА 1920-Х РР.)

В статті на основі архівних джерел проаналізована роль більшовицької преси в утвердження монопартійної системи в Україні в першій половині 1920-х років. Автор показує роль офіційної журналістики в пропагандистській системі країни в період раннього тоталітаризму.

Ключові слова: більшовицька партія, преса, політична опозиція, ранній тоталітаризм.

В період розбудови Української державності особливої актуальності набирає питання знаходження дієвого механізму функціонування та співіснування суспільства та держави. Історичний досвід показав, що саме система партій пропонує альтернативи та варіанти, які виражають волю та інтереси населення. Враховуючи, що періодична преса на початку 1920-х років, як і сьогодні займає одне з центральних місць у державній пропагандистській політиці, особливої актуальності вивченню різноманітних сторінок її політико-ідеологічного впливу на історичний розвиток суспільства.

Метою даної роботи є вивчення газетних публікацій періоду раннього тоталітаризму, направлених на встановлення політичної диктатури комуністичної партії.

Історики радянського періоду через ідеологічний тиск не могли підійти до вказаної теми об’єктивно, роблячи наголос на остаточній перемозі більшовиків та марксистської ідеології. Здобуття Україною незалежності призвело до значної активізації науковців у вивченні окресленого питання. Значним внеском в розробку проблем, пов’язаних з темою статті внесли

праці В. Ченцова [1], М. Шитюка [2]. В них розкриваються причини виникнення сталінського тоталітарного устрою як в країні в цілому, так і на регіональному рівні. Серед іншого, акцент робиться на встановленні монопартійної системи. Дослідниками В. Греченко та О. Ярмишем, розглянуті питання генезису політичної системи в період формування тоталітарного режиму в Україні [3].Проблему функціонування радянської журналістики в період розбудови Радянської держави аналізує російській науковець Р. Овсепян [4]. Втім, незважаючи на наявність значної кількості опублікованих праць, в українській історіографії існує потреба комплексного дослідження періоду раннього тоталітаризму, вивчення різноманітних аспектів проблематики.

Після остаточної перемоги більшовиків у громадянській війні ними був взятий курс на утвердження в країні однопартійної системи. Важливим ідеологічним та організаційним чинником в цьому процесі вони бачили радянську журналістику. Виконуючи настанови РКП(б) вона приймала активну участь в утвердженні авторитарних принципів керівництва країною.

Перемігша сторона потребувала нової преси, що впроваджувала в життя її політику. Так з'являються центральні газети більшовицької партії – «Правда», «Известия». Разом з закріпленням комуністичних сил в Україні, на території країни почали друкуватися десятки більшовицьких видань. Серед основних слід виділити орган Центрального комітету комуністичної партії (більшовиків) України, газета «Комуніст», Київського губкому КП(б)У «Більшовик», «Вісті ВУЦВК», «Пролетарська правда» та інші.

З метою посилення впливу ідеологічних стереотипів редакції більшовицьких газет друкували велику кількість статей та виступів керівників держави, зокрема Леніна, Троцького, Калініна. В них йшлося про «перемогу робітничо-селянського класу», «диктатуру пролетаріату» та «внутрішню контрреволюцію». Саме до «контрреволюційних лав» було зараховано представників небільшовицьких партій, навіть соціалістичної орієнтації, з якими в період громадянської війни більшовики йшли на співробітництво.

Враховуючи особливо «тепле» ставлення більшовиків до своїх колишніх однопартійців з РСДРП, після розколу якої перетворених на меншовиків, саме вони стали центральним об'єктом нападу офіційної преси.

22 серпня 1920 року «Комуніст» на першій сторінці розміщує статтю з красномовною назвою «Врангель та меншовики». Відповідним був й текст передовиці: «Коли республіка в небезпеці, коли потрібен кожний паровоз, меншовики закликають до страйків. Республіка має Врангеля на фронті та меншовиків у тилу…Наш фронт проходитиме через Врангеля та меншовиків. Не може бути жодної пощади меншовицьким зрадникам. Меншовики хотіли отримати фронт? Вони його отримали. Переможна колісниця Червоної армії пройде через всіх ворогів…». [5]

В листопаді 1920 року газета «Комуніст» в статті «Кінець меншовизму на Україні» не вбачає жодних перспектив подальшої діяльності партії. Відзначається: «Меншовики виявили повну неспроможність в питанні здобуття популярності в робітничому середовищі…Агонія меншовицької партії закінчилася їх співробітництвом з Денікіним та остаточною зрадою інтересів робітничо-селянського класу… «. [6]

Напередодні виборів 1920 року до Рад, враховуючи факт участі в них опозиційних сил, відповідними стали гасла більшовицької партії по відношенню до своїх опонентів: «Холуям буржуазії та капіталізму меншовикам не місце в Радах», «Лише повна перемога комуністів призведе до встановлення диктатури пролетаріату», «Жодного голосу буржуям та ворогам робітничого класу» та інші.

2 вересня 1920 року, передова стаття видання «Більшовик» «Меншовики та контрреволюція» детально пояснює як «меншовики стали на злочинний шлях контрреволюції». Автори наголошують, що виступаючи проти продовольчої розкладки меншовики стають на бік ворога Радянської влади – куркуля, відстоюючи принцип «Росія ще не готова до соціалістичних перетворень в такому обсязі». [7]

Всіляко применшувалась чисельність меншовицької опозиції. Так, в статті під назвою «РСДРП (некролог)» йдеться, що «В Україні лише 1318 членів «робітничої партії» меншовиків, більшість з яких є лише на папері. З цих 13 сотень від 60 до 90 % - інтелігенти. Тобто, в «робітничій партії» багатомільйонної країни лише 300 чоловік – робітники. Смішно бачити, що навіть серед такої невеликої кількості партійців діють 10 груп, 5 фракцій. Меншовики – не тільки не робітнича партія, а навіть не партія зовсім. Адже головний чинник партійного будівництва – це в першу чергу організованість в її лавах…». [8]

Разом з цим більшовики всіляко провокували та підтримували розкольницькі течії в лавах РСДРП. Центральні газети України в листопаді 1923 року надрукували «Декларація колишніх членів російської соціал-демократичної партії (меншовиків)». Її підписанти, члени Всеукраїнського організаційного бюро колишніх членів РСДРП (меншовиків) В. Галузин, М. Колчинський, М. Масарський, В. Мосянов, А. Снігірьов прийшли до наступних висновків: «1. Залишки російської соціал-демократії не можуть більше бути виразниками робітничого класу. 2. Закордонний емігрантський центр, що виступає від імені російського робітничого класу не може таким вважатися і повинен припинити висловлювання провокаційних заяв.3. Настав час активно підтримати соціалістичну світову революцію разом з комуністичною партією та 3 Інтернаціоналом». [9]

Ця «Декларація» викликала численні схвальні відгуки на шпальтах газет. 6 грудня 1923 року в статті «Мир праху меншовизму» за авторством Земляного йдеться: «Хвиля політичної смерті меншовизму стрімко прокочується по Україні. Група старих меншовиків та бундівців Умані повністю підтримали «Декларацію» всеукраїнського організаційного бюро колишніх меншовиків…Отже, всі чесні люди, оманою залучені до контрреволюційних лав меншовиків з презирством залишають їх. Ми стоїмо на порозі остаточної смерті меншовизму!».

Під час відкритого процесу над есерами весною 1922 року, більшовицька преса керувалась інструкціями Леніна, що з'явились за тиждень до оголошення початку судового розгляду. Він наполягав на організації «зразкових, гучних, виховних процесів» проти політичних опонентів. [10]

Наприкінці лютого 1922 року «Правда» та «Известия» надрукували матеріали слідства. В березні 1922 року на XI з'їзді РКП(б) Ленін заявив, що соціал-революціонери мусять бути передані революційному трибуналу. На лаві підсудних опинилось 22 особи. Сторінки українських газет, слідом за загальнорадянськими наповнились гаслами: «Геть зрадників робітничого класу!», «Смерть опортуністам!» та іншими.

В аналогічному стилі з меншовицьким висвітлювався з'їзд колишніх есерів. Підкреслювалось, що колишні соціалісти-революціонери повністю відхрещуються від емігрантського ЦК, підтримують радянську владу та комуністичну партію. Вся партійна діяльність після Жовтневої революція була однією зрадою інтересів робітничого класу. В подібному руслі висвітлювались і збори колишніх українських есерів, на яких, крім «каяття за контрреволюційну діяльність» висловлювались прохання «дозволити разом з комуністичною партією та III Інтернаціоналом будувати нове справедливе суспільство».

Одним з ключових засобів встановлення монопартійної системи було входження партій соціалістичної орієнтації до лав більшовиків. Активно стимулювала цей процес провладна преса. Напередодні з'їзду партії борбістів на шпальтах більшовицьких газет з'явились статті присвячені цій події. В них йшлося: «Свого часу нам доводилось писати про долю партії лівих соціал-революціонерів. Ми зупинялись на тому, що в період робітничої диктатури кожна партія, що протиставляє себе комуністичній самою історією автоматично підпадає до контрреволюційного табору…Борбістам необхідно зробити вибір, або разом з комуністичною партією йти по шляху побудови соціалістичного суспільства, або висуваючи антикомуністичні гасла, як це свого часу зробила київська організація борбістів, поступово переходити на чорну стежку, прокладену анархістами…Ліквідації партії соціал-революціонерів, злиття її з партією комуністів диктується життям, ліквідація партії борбістів нанесе відчутного удару по залишкам народницьких груп, в яких самими впливовими, без сумнівів, були борбісти». [11]

Висвітлюючи IV зїзд партії лівих соціал-революціонерів (борбістів) газета «Комнуіст» від 20 липня 1920 року, особливу увагу надає промові одного з їх лідерів Алексєєва, який закликає: «На сьогоднішній момент, коли комуністична партія повела вірну лінію до селянства, цілком очевидною стала подальша неможливість існування соціал-революціонерів, як окремої партії. Сьогодні, коли жодних принципових розходжень з лінією комуністичної партії в нас не існує, єдиний почесний вихід з ситуації – це злиття з більшовицькою партією». [12]

Так само в вигідному для більшовиків світлі подається Декларація з'їзду: «Велика Соціальна революція в жовтні 1917 року передала владу з рук буржуазії пролетаріату, ознаменувавши початок світової соціальної революції…Вона стала великим іспитом для партій народницького спрямування…Ми виступаємо за подальшу побудову справедливого соціалістичного суспільства разом з комуністичною партією…». [13]

Не обходили своєю увагою кореспонденти радянських видань діяльність ще однієї лівої сили – Української комуністичної партії. Втім, абревіатура УКП в публікаціях з'являється досить рідко, як правило використовувався термін «укапісти». В першу чергу їх обвинувачували в «націоналізмі» та «петлюрівщині». Критичне відношення УКП до комітетів незаможних селян подавалося як «Меншовицька позиція в селянському питанні». [14]

В роки громадянської війни певної популярності серед населення України здобули ідеї анархізму. Тимчасово вступаючи в тактичні союзи з ними, більшовики використовували анархістів у боротьбі з Денікіним та Врангелем. Втім, з наближенням остаточної перемоги в боротьбі за владу, більшовики позбавлялися своїх колишніх союзників, серед яких опинилися й анархісти.

Преса того періоду чітко розставляє акценти в питанні взаємовідносин влади та анархістів. В статті «Програма анархо-махновців» розкривається «антинародне, контрреволюційне та злочинне обличчя анархістів». Автори публікації наголошують: «Всі анархісти проти нашої влади, проти нашої молодої республіки. Всі вони підривають революційні ряди, грають на боці дезертирів та контрреволюції…Спільна історична проблема анархістів усіх відтінків полягає в тому, що вони кожного разу, коли потрібно переходити від слів до діла, роблять повну протилежність тому, про що заявляють...».

Соціалістична революція, створивши новий тип держави, с перших днів існування висловлювала класову неприязнь до небільшовицької журналістики, вбачаючи в ній силу, що заважає побудові нового суспільства. Залишилось чимало статей В. Леніна в яких відображені його погляди на роль та місце преси в Радянській державі. В них більшовицький лідер ігнорує право на існування багатопартійної журналістики, бачачи пресу в якості вірного помічника в соціалістичному будівництві

В руслі цих поглядів не обійшла своєю увагою більшовицька преса й центральний друкований орган анархістів газету «Набат». В статті «Набат» та міщанство» розвінчується головне гасло газети «З пригніченими проти гнобителів». Більшовицькі автори заявляють: «Гучними закликами анархісти стягують до своїх лав весь людський непотріб – міщан, спекулянтів, буржуа та інших паразитів…». Далі в статті вимальовується «жахливий образ» головного анархіста України – Нестора Махно та його антирадянська політика, що автоматично трактується як «антинародна, направлена проти робітничо-селянської республіки». [15]

Необхідно зазначити, що відмінною рисою тодішньої більшовицької преси були навішування ярликів, брутальні висловлювання на адресу будь-яких опонентів. Таким чином офіційні газети намагалися переконати читачів у правоті власної позиції.

Виправдовуючи насильницьке захоплення влади «остаточною перемогою робітничо-селянського населення», більшовики намагалися здобути якомога більшу довіру суспільства для збереження радянської форми правління, при якій фактична влада концентрувалась в руках однієї партії. Одним з засобів цієї ідеологічної боротьби з політичними опонентами стало друкування в газетах десятків листів як простих громадян, так і колишніх членів небільшовицьких партій, в яких всіляко дискредитовувались як ідеї, так і методи їхньої партійної діяльності. Головний чинник газетної пропаганди в цьому питанні полягав у тому, щоб висвітлити невдачі та поразки своїх політичних противників в якості характерних рис їх стратегії та політики.

Саме згубний вплив та повну безперспективність опозиційних соціалістичних партій висвітлюють численні «листи в редакцію». Комсомолець з Харкова Станевський, в липні 1923 року, обурюється діяльністю соціал-демократичної спілки робітничої молоді. Зокрема, на його думку: «З великою відразою читав я номер «Соціалістичного вісника». В цих номерах якийсь меншовицький зрадник Еміліч пише наклепницькі речі про комсомол, звинувачуючи нас в розпусті та моральному розкладу. Вся стаття наповнена злобою проти Комуністичного Союзу молоді. Втім, їх наклепи не можуть знайти розуміння в робітничому середовищі. Сучасна робоча молодь, йдучи пліч-о-пліч з КСМ готується до ролі майбутніх хазяїв та керівників робітничо-селянської республіки». [16]

Лікар Фрідман та робітник Масарський прохають редакцію газети «Комуніст» дозволити їм публічно вийти з лав РСДРП. Оскільки: «Не згодні з позицією та загальною поведінкою партії, яка відкидає всіх порядних її членів на інший бік барикад…». [17]

Колишній член ІІ Партійного з'їзду УКП, кандидат в члени Донецького комітету Андрій Троянський заявляє: «Прошу надрукувати в вашій газеті наступне: з 1920 року я знаходився в

лавах УКП, працюючи спочатку в закордонній групі УКП в Німеччині, згодом в Україні. Переконавшись в тому, що УКП вносить розкіл в ряди пролетаріату та селянства, а також замість ідей комунізму та робітничої солідарності, проповідує, по суті, ідеї шовінізму та націоналізму, я виходжу з лав УКП». [18]

Таким чином, ми можемо стверджувати, що з перших днів свого приходу до влади більшовицька партія взяла курс на побудову авторитарного суспільства, яке не передбачало місця для жодної партії, окрім правлячої. Наведені публікації підтверджують факт прямої залежності офіційної преси від партійної політики, яка активно встановлювала монопольне право на владу та засоби масової інформації, застосовуючи різні прийоми партійного впливу в пресі на представників політичної опозиції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Ченцов В. В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. / Віктор Васильович Ченцов. - Тернопіль: Збруч, 2000. - 482с. Монографія.
2. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20- 50-ті роки ХХ ст./ Микола Миколайович Шитюк – К.: Геліон2001. – С. 183-195.
3. Греченко В.А. Україна у добу «раннього» тоталітаризму (20-ті роки ХХ ст.) / Греченко В.А. Ярмиш О.Н. – Харків: Вид-во НУВС, 2001. – 276 с. Монографія.
4.Овсепян Р.П. История новейшей отечественной журналистики (учебное пособие). / Рафаил Погосович Овсепян - М.: Изд-во МГУ, 1999.- 304 с.
5. Врангель и меньшевики // «Коммунист». 1920. 22 августа.
6. Конец меньшевизма в Украине // «Коммунист». 1920. 11 ноября.
7. Меншовики та контрреволюція // «Більшовик». 1920. 2 вересня.
8.РСДРП (некролог) // «Пролетарська правда». 1922. 27жовтня.
9. Декларация бывших членов российской социал-демократической партии (меньшевиков)// «Коммунист». 1923. 12 ноября.
10.Овсепян Р.П. История новейшей отечественной журналистики (учебное пособие). / Рафаил Погосович Овсепян - М.: Изд-во МГУ, 1999.- С. 65
11. К IV съезду партии борбистов// «Коммунист». 1920. 12 июля.
12. IV съезд партии борбистов// «Коммунист». 1920. 20 июля.
13. Декларация IV съезда партии борбистов// «Коммунист». 1920. 24 июля.
14. Вампукисты// «Коммунист». 1920. 13 ноября.
15. Набат и мещанство// «Коммунист». 1921. 21 сентября.
16. Письма в редакцию// «Коммунист». 1923. 31 июля.
17. Письма в редакцию// «Коммунист». 1923. 28 августа.
18. Письма в редакцию// «Коммунист». 1923. 15 февраля.

Николаев И. БОРЬБА С ОППОЗИЦИОННЫМИ ПАРТИЯМИ УССР НА СТРАНИЦАХ ОФИЦИАЛЬНОЙ ПЕЧАТИ В ПЕРИОД РАННЕГО ТОТАЛИТАРИЗМА (ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА 1920-Х ГОДОВ)

В докладе, на базе архивных источников проанализирована роль большевистской прессы в утверждении монопартийной сисетмы в Украине в первой половине 1920-х годов. Автор показывает роль официальной журналистики в системе пропаганды страны периода раннего тоталитаризма.

Ключевые слова: большевистская партия, пресса, политическая оппозиция, ранний тоталитаризм.

Nikolaev I. FIGHTING OPPOSITION PARTIES SSR ON THE PAGES OF OFFICIAL PRESS DURING EARLY TOTALITARIANISM(FIRST HALF 1920)

In a lecture, on the base of the archived sources the role of the bolshevist press is analysed in claim of monoparty sisetmy in Ukraine in the first half of 1920th. An author shows the role of official journalism in the system of propaganda of country of period of early totalitarianism.

Keywords: bolshevist party, press, political opposition, early totalitarianism.

УДК 94(477) «19»:368

Р.Д. Прилипко

НАТУРАЛЬНІ ФОРМИ ДОПОМОГИ БЕЗРОБІТНИМ В УСРР У 20-Х РР. ХХ СТ.

В статті висвітлюються натуральні форми соціального захисту безробітних УСРР в період нової економічної політики.

Ключові слова: безробітні, натуральна допомога, нова економічна політика.

Відродження ринкових засад в економіці УСРР у період НЕПу супроводжувалося масовим безробіттям, яке впродовж 1920-х рр. набуло хронічного характеру. Основними видами допомоги безробітним були: грошова, за рахунок коштів страхових органів та державного бюджету; трудова, через участь безробітних у громадських роботах та колективах безробітних; натуральна, що включала забезпечення продовольством, побутовим обслуговуванням тощо. В даній статті автор ставить за мету розглянути натуральні види допомоги безробітним у 20-х рр. ХХ ст..

Означена проблема не була предметом спеціального дослідження, однак знайшла певне відображення в працях радянських дослідників, що висвітлювали історію робітничого класу [1, 2]. Серед сучасних досліджень, що торкаються цієї проблеми слід назвати праці О.А. Мельничука [3], О.М. Мовчан [4], В.Г. Шарпатого [5].

Офіційно натуральні форми соціального захисту безробітних періоду НЕПу беруть свій початок з 27 березня 1921 р., коли ВУЦВК прийняв постанову про утворення Всеукраїнської комісії з покращення побуту робітників, в тому числі й безробітних. До складу комісії увійшли представники радянських, профспілкових та господарських органів, що мали об'єднати зусилля для вирішення поставлених завдань. Основними функціями в її діяльності були: акумуляція коштів для посилення матеріального постачання робітників; активізація роботи наркоматів і установ, які безпосередньо обслуговували робітників; поліпшення житлових умов; покращення громадського харчування, облаштування громадських пралень та бань. Аналогічні комісії мали розгорнути свою діяльність в губерніях та повітах [1, с. 266].

Вже в середині 1922 р., коли безробіття досягло значних обсягів, а страхові допомоги через мінімальні розміри були малоефективними, за ініціативою місцевих органів праці та профспілок колишніх Миколаївської, Катеринославської, а також окремих повітів Олександрівської губерній розгорнули свою діяльність їдальні громадського харчування [1, с. 283]. Вагому роль для забезпечення безробітних продовольством відіграло рішення Центрального комітету допомоги голодуючим про асигнування на ці потреби 1 млн. пудів хліба для видачі його упродовж 4-х місяців. Кошти та продукти для організації їдалень відпускалися і місцевими органами влади [6, с. 121]. Лише в Одеській губернії у 1923 р. було відпущено ліміт на 5 тис. безкоштовних обідів для безробітних. В Україні у червні цього ж року мали змогу безкоштовно харчуватися 10 813 осіб [1, с. 294]. Статистика свідчить, що така форма допомоги активно використовувалася і в другій половині 1920-х рр.. Так, лише в 1927/28 р. на безкоштовні обіди для безробітних було використано 681 тис. крб., а в 1928/29 р. – 810 тис. [2, с. 61].

Розроблена профспілками система заходів натуральної допомоги безробітним була затверджена постановою РНК УСРР від 26 вересня 1922 р. В ній визначалися такі пільги для безробітних: 50%-на комунальна плата; безкоштовні комунальні послуги; забезпечення паливом нарівні із робітниками та службовцями; забезпечення безробітних та їх утриманців безкоштовною медичною допомогою нарівні із застрахованими [7, с. 748].

Широкого поширення в цей період набуло навчання і перекваліфікація безробітних з метою працевлаштування на ті підприємства, де не вистачало робітників певних професій. Для цього теж виділялися певні кошти. За підрахунками В.М. Довгопола впродовж 1926-1929 рр. в УСРР було перекваліфіковано і влаштовано на роботу майже 25 тис. безробітних [2, с. 62].

Серед інших видів натуральних допомог, що практикувалися для безробітних на початковому етапі були: організація ясел для дітей безробітних; місць в будинках дітей-підлітків; надання гуртожитків для проживання або ночівлі безробітних тощо. За вказівкою ЦК КП(б)У та РНК УСРР такі будинки мали бути створені, насамперед, у крупних містах. Вже у першій половині 1924 р. будинки для ночівлі безробітних були створені в Харкові (600 осіб), Одесі (500 осіб), Києві (450 осіб), Катеринославі (200 чол.), Полтаві (100 чол.), Миколаєві (80

осіб) та інших містах. Приміщення для вказаних цілей виділяли губвиконкоми [8, с. 176]. Проте, робітничі кореспонденти, які відвідували такі будинки були вражені їх жалюгідним станом. На підтвердження дослідниця О. Мовчан наводить уривок із Харківської газети «Жизнь рабочего»: «Неприкриті вікна, котрі зіяли проломами, брудні стіни двохповерхового будинку. Це – постійне місце ночівлі більш як двохсот осіб різного віку й професій» [9, с. 125].

Громадську ініціативу з допомоги безробітним проявили мешканці Одеси, які в лютому 1924 р. провели перший місячник по збору коштів для безробітних. З цією метою міською радою Одеси було прийнято рішення про запровадження спеціальних податків для нетрудових елементів у вигляді надбавок до квартплати, націнок на білети в кіно та театр. За рішенням Політбюро ЦК КП(б)У вказаний досвід був рекомендований і для інших губерній України. Вже у вересні-жовтні 1924 р. Черкаський округ звітував про обкладення додатковими податками домовласників і торгівців, торгово-промислових підприємств [1, с. 295].

Натуральна допомога для безробітних практикувалася і в інших містах України. Так, приміром, у 1926 р. Харківська страхова каса за свої кошти: утримувала 3 гуртожитки для безробітних, оплачувала до 1,5 тис. обідів на місяць, навчала до 700 безробітних новим професіям [10, с. 13]. Варто відзначити, що ці напрямки роботи були особливо характерні для УСРР, де вказаними послугами користувалися щомісячно близько 18 тис. осіб. Лише у 1925/26 р. на їх фінансування було витрачено 760 тис. крб. [11, с. 3]. Інколи, безробітних переселяли на інші території, при цьому на кожного безробітного страхова каса сплачувала 135 крб. [12, арк.57].

Активну роль в організації натуральної допомоги безробітним відігравали профспілки. В першу чергу вони стежили, щоб приватні власники вчасно перераховували внески до спеціального республіканського фонду допомоги безробітним. Крім того, вони брали активну участь у проведенні «місячників допомоги безробітним», під час яких проводився збір коштів, одягу, продовольства. Забезпеченню безробітних сприяли і самі робітники, які за ініціативою профспілок працювали у вихідні дні та понаднормово, перераховуючи отримані кошти до республіканського чи місцевих фондів допомоги безробітним [13, с. 99].

Отже, натуральна форма допомоги посідала чільне місце в системі соціального захисту безробітних впродовж 1920-х рр.. Щоправда її ефективність порівняно із іншими видами допомоги була менш значною. Більшою мірою це пояснювалося відсутністю державного централізованого фінансування та невідповідності її змісту новій економічній політиці, що ґрунтувалася на ринкових засадах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Диденко Г.Д. Рабочий клас Украины в годы востановления народного хазяйства (1921-1925). – К.: Изд-во АН УССР, 1962. – 374с.
2. Довгопол В.М. Робітничий клас України в роки соціалістичної індустріалізації (1926-1929 рр.). – Х. Вид. Харк. ун-ту., 1971. – 144 с.
3. Мельничук О.А. Соціальне страхування в радянській Україні (20 – 30-ті рр. ХХ ст.). – Вінниця: «Едельвейс і К», 2009. – 372 с.
4. Мовчан О.М. Повсякденне життя робітників УСРР. 1920-ті рр.. – К.: Інститут історії НАН України, 2010. – 312 с.
5. Шарпатий В.Г. Соціальне забезпечення в УРСР (20 – 30-ті роки ХХ ст.). – К.: Ніка-Центр, 2006. – 268 с.
6. Отчёт Южбюро третьей Всеукраинской конференции профсоюзов. – Х., 1925. – 224 с.
7. Собрание узаконений и распоряжений робоче-крестьянского правительства Украины. – 1922. – Ст.617.
8. Отчёт о работе рабоче-крестьянского правительства Украины за 1923-24 год IX Всеукраинскому съезду Советов РК и КД. – Х.: ВУЦИК и СНК УССР, 1925. – 312с.
9. Мовчан Ольга. Проблема працевлаштування в Україні (1920-ті роки) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – Вип.15. – С. 125-135.
10. Горбачёв Ф. Помощь безработным в Харькове // Вопросы страхования. – 1926. – №13. – С.13-15.
11. Данилевский Я. Обеспечение безработных // Вопросы страхования. – 1926. – №39. – С.3-4.
12. ЦДАВО України. – Ф. 2851. – Оп. 1. – Спр. 918.
13. Олійник М.М. Діяльність приватних виробництв України та створення і удосконалення системи соціального захисту працюючих на них в 1921 - 1929 рр. – Х.: Військ. ін-т. Нац. гвардії України, 1998. – 298 с.

ПрилипкоР.Д. НАТУРАЛЬНЫЕ ФОРМЫПОМОЩИ БЕЗРАБОТНЫМ ВУССР В 20-Х ГГ. XX В.

В статье освящаются натуральные формы социальной защиты безработныхУССР в период новой экономической политики.

Ключевые слова: безработные, натуральная помощь, новая экономическая политика.

PrilipkoR.D. NATURALFORMSTO ASSIST THE UNEMPLOYEDIN THE USSRIN THE 20-IES OF XX CENTURY.

The articlehighlights thenaturalform of socialprotection of the unemployedin theUSSR duringthe New Economic Policy.

Keywords: unemployed, natural help,new economic policy.

УДК 369:316.343.37»1930-1935»

С.О. Білан

ЗАПРОВАДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 30-Х РР. XX СТ.

У статті здійснено аналіз нормативної бази запровадження соціального страхування сільськогосподарських працівників у першій половині 30-х рр. XX ст. та механізму його реалізації з метою надання соціальної підтримки та захисту сільського населення України.

Ключові слова: українське селянство, соціальне страхування, соціальний захист.

У 30-х рр. XX ст. українське селянство стало об’єктом широкого соціально-економічного експерименту, запровадженого політичним керівництвом країни. Одночасне здійснення масової колективізації та формування колгоспно-радгоспної системи вимагало великих коштів, які радянський уряд частково компенсував шляхом економії на матеріально-побутових умовах життя сільського населення. Досвід сталінської «модернізації» сільського господарства, яка супроводжувалась розкуркуленням, розселенням хуторів, масовими депортаціями селян, полюванням на «ворогів народу», «шкідників», «саботажників» та «розкрадачів» колгоспного майна,репресіями та «чистками» сільськогосподарських працівників, катастрофічним занепадом основних галузей сільськогосподарського виробництва, негативно вплинув на діяльність органів соціального забезпечення сільського населення.

Мобілізація внутрішніх фінансових резервів з метою здійснення форсованої індустріалізації, яка ґрунтувалась на фінансово-економічній експлуатації селянства, що включала виснажливу політику хлібозаготівлі, посилення податкових стягнень з сільського населення, формування системи різних державних позик та встановлення низьких заготівельних цін на сільськогосподарську продукцію, прямо пропорційно відзначилась на системі соціального забезпечення сільського населення України, яка в 30-х рр. XX ст. була спрямована не на підвищення матеріально-побутового рівня його життя в цілому, а на ті категорії селян, які втратили працездатність. Водночас, важливість здійснення соціально-економічного реформування на селі обумовила необхідність розробки і прийняття спеціального законодавства щодо врегулюванню цих відносин в Україні у передвоєнне десятиліття.

Послідовний аналіз та вивчення різних аспектів діяльності органів соціального забезпечення сільського населення України у 30-х рр. XX ст. здійснили М. Биховський, Л. Гейфман, О. Горбунов, Б. Гутерман, В. Кузятин, О. Мельничук, О. Усіков, І. Фрейман, В. Шарпатий та ін. Однак, названими дослідниками відображено лише окремі аспекти соціальних перетворень в українському селі, які розкрито ними в умовах формування радянської моделі розвитку сільськогосподарського виробництва.

Наявна література не дає достовірного уявлення про розвиток соціальноїсфери українського села у довоєнний період, що включала комплекс економічних, правових, політичних і соціальних заходів, спрямованих на його постголодоморну відбудову та поліпшення організації життєзабезпечення сільського населення.

У зв’язку з цим, метою нашої статті є аналіз нормативної бази діяльності органів соціального забезпечення та висвітлення процесу запровадження соціального страхування сільського населення України у 30-х рр. XX ст. в умовах відновлення командно-адміністративних методів управління аграрним сектором, змін у формах власності та господарювання, а також зміни статусу українського селянства.

Одним із перших кроків радянської влади у процесі формування системи соціального забезпечення сільського населення України стало запровадження соціального страхування сільськогосподарських працівників, забезпечення застрахованих осіб матеріальною допомогою та пенсіями з одночасним визначенням їх розмірів та встановленням порядку надання.

Першим нормативним актом, що запроваджував соціальне страхування сільськогосподарських працівників в Україні, була постанова ЦВК та РНК СРСР від 26 жовтня 1927 р. «Про соціальне страхування осіб, зайнятих за наймом в селянських господарствах». Пізніше, у 1929 рр. на основі цієї постанови були розроблені та введені в дію «Правила про соціальне страхування осіб, які працюють за наймом у селянських господарствах», що передбачали надання застрахованим особам різних видів соціальної допомоги.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування відповідно до правил поширювалося на сільськогосподарських працівників, які були найняті на роботу в господарства промислового типу, колективні господарства (колгоспи та радгоспи), а також працівників сільських рад. Названі установи сплачували страхові внески за своїх працівників у розмірі 10 % від розміру їх заробітної платні. Господарства, які прирівнювались до промислових, та колективні господарства (колгоспи і радгоспи) сплачували 6 %. Під час страхування у добровільному порядку з особи відраховувалися внески в обсязі 3 % від розміру заробітної платні, не включаючи вартості житла та робочого одягу. У випадках несвоєчасних виплат внесків стягнення заборгованості здійснювалося в примусовому порядку. За постановою РНК СРСР від 15 березня 1929 р. за затримку платежу більш, ніж на 3 місяці, ухилення від реєстрації в страхових органах, неподання або подання неправдивих біографічних даних та даних про майновий стан передбачалася кримінальна та адміністративна відповідальність [1, с. 16].

Застраховані сільські працівники, а в деяких випадках і члени їх родин, мали право на певні види матеріального забезпечення: 1) грошову допомогу протягом 26 тижнів в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності із-за хвороби та каліцтва внаслідок виробничої травми на термін до відновлення працездатності або визнання інвалідності; 2) допомогу у зв'язку із вагітністю та пологами протягом 8 тижнів (надання можливості вчасно дістатись до лікарні, одноразова виплата при народженні дитини та забезпечення потрібних для неї речей, поліпшення харчування жінки в цей період); 3) одноразову виплату на поховання застрахованої особи; 4) пенсії у зв'язку з інвалідністю та у разі втрати годувальника. Обов'язковою умовою отримання допомоги була наявність загального шестимісячного стажу роботи за наймом за період не менший двох років праці у господарстві [2, с. 5].

Діючим соціальним законодавством були встановлені й розміри допомоги, яка виплачувалась сільськогосподарським працівникам. Так, допомога з тимчасової непрацездатності протягом перших семи днів становила від 30 коп. до 2 крб., а, починаючи з восьмого дня – від 40 коп. до 1 крб. 50 коп. Одноразова допомога при народженні дитини та допомога на поховання виплачувалися у розмірі 10 крб. Розмір місячної пенсії за інвалідністю для інвалідів I групи становив від 8 до 40 крб., II групи – від 6 до 30 крб., а III групи – від 4 до 20 крб. Пенсії в разі втрати годувальника були ще меншими, оскільки для сім'ї із трьох і більше осіб становили від 6 до 30 крб., двох осіб – від 4 до 20 крб., одного члена сім'ї – від 3 до 13 крб. [3, с. 342].

Особливим були умови для призначення застрахованим особам допомоги у разі безробіття, яка виплачувалась лише в тому випадку, якщо робота за наймом була єдиним засобом для існування, та людина пропрацювали в господарстві не менше 8 місяців протягом останніх двох років. Зазначеним категоріям осіб матеріальна допомога виплачувалась по 4 крб. протягом 6 місяців першого періоду безробіття та ще 3 місяців на рік у подальшому [5, с. 35]. Однак, на таку допомогу не могли розраховувати селяни, які мали присадибну ділянку та власне господарство.

В УСРР перші спроби страхування селян були зроблені лише у другій половині 1929 р., хоча вже у під час планування бюджету УСРР на 1928-1929 р. ставилося завдання поширити соціальне страхування на 100 тис. осіб. Підготовча робота з впровадження закону про соціальне страхування сільськогосподарських працівників в дію проводилась включно до травня 1929 р., з метою популяризації якого у всі сільські ради було розіслано 50 тис. «Пам'яток застрахованого наймита». До кінця 1929 р. в Україні було застраховано 68748 сільських працівників, з яких допомогу за тимчасовою непрацездатністю отримували 1147 осіб,

у зв'язку із безробіттям – 365, народженням дитини –55, на поховання – 60, а пенсіями була забезпечено лише 26 осіб [6].

Після проголошення на листопадовому пленумі 1929 р. ЦК ВКП(б) курсу на суцільну колективізацію, робота щодо охоплення соціальним страхуванням всіх мешканців сільських територій значно активізувалась, оскільки владі необхідна була соціальна опора у процесі штучного розшарування селянства. 2 січня 1930 р. РНК СРСР затвердила нову постанову СРСР «Про соціальне страхування осіб, зайнятих за наймом в селянських господарствах», в якій були встановлені форми та розміри матеріальної допомоги, що не диференціювалися залежно від розміру заробітної платні, а також було підвищено рівень грошових виплат, передбачених для членів профспілок. В результаті у 1930 р. значно зросли теми соціального страхування сільських працівників, і якщо в 1929 р. в середньому за місяць соціальним страхуванням було охоплено 6592 особи, то в 1930 р. – 34103. Витрати на допомогу застрахованим особам збільшилися із 181227 до 340665 крб. [3, с. 93]. Однак, місцеві страхові органи почали скаржитися на несвоєчасне подання місцевою владою списків куркульських господарств, в яких використовується наймана праця. У зв'язку із збільшенням кількості застрахованих селян вони пропонували створити постійну сільську страхову мережу та збільшити розмір страхових внесків із куркульських господарств, а також тих, де використовується наймана праця селян. До штату сільських рад було включено посади страхделегатів, які раз на місяць заслуховували звіти уповноважених страхових працівників та проводили роботу з поширення страхової освіти.

Постановою ЦВК та РНК СРСР від 15 вересня 1930 р. з метою посилення економічного тиску на індивідуальні селянські господарства знову були встановлені диференційовані розміри страхових внесків – колгоспи, радгоспи та сільськогосподарські підприємства сплачували за кожного застрахованого працівника 10 %, а селянські господарства, в яких використовували найману працю, – 22 % від фонду заробітної платні [4, с. 12]. За січневим рішенням 1931 р. ЦК ВКП(б) при радгоспах та МТС створювались страхові пункти, які розглядалися партією не лише як господарські органи, а й політико-виховні центри перебудови сільського господарства. Проте, із завершенням процесу колективізації соціальне страхування сільськогосподарських працівників втратило свою актуальність, і оскільки кампанія охоплення найманих сільських працівників соціальним страхуванням була невід'ємною складовою боротьби радянського уряду з селянами-власниками та «куркулями», то із збільшенням частки усуспільнення землі, зменшувалась кількість застрахованих селян, і врешті-решт до 1934 р. фактично зійшла нанівець.

Незважаючи на те, що органи соціального страхування виконували важливу функцію соціальної реабілітації та матеріального забезпечення, 19 вересня 1933 р. РНК УСРР всі права соціального забезпечення передав Всеукраїнській раді профспілок, яка зосередила у своєму підпорядкуванні санаторії, наукові інститути, будинки відпочинку тощо [7, с. 149]. Відтепер система соціального страхування в Україні була побудована за виробничо-галузевим принципом, а управління нею перебрали на себе комітети профспілок. Пізніше, у березні 1937 р. РНК СРСР ухвалив постанову «Про зняття деяких видатків з бюджету державного соціального страхування і зміну тарифу страхових внесків», якою взагалі звільнив профспілки від внесення до держбюджету коштів державного страхування на потреби охорони здоров'я, житла, а також від виплат пенсій непрацюючим пенсіонерам.

У постанові офіційно було визначено курс на «здорову частину суспільства» і зазначено, що «… система соціального забезпечення в реконструктивну добу бурхливих темпів індустріалізації країни та колективізації сільського господарства, має бути єдиним центром пристосування до виробничих процесів осіб, які внаслідок соціально-політичних чинників нездатні працювати поруч зі здоровою частиною суспільства» [7, с. 161], що було досить характерним для відношення тоталітарного сталінського режиму до населення СРСР. Крім того, за постановою всі оперативні функції профспілок були передані місцевим органам влади. Зокрема, справою соціального забезпечення сільського населення повинні були займатися спеціально створені культурно-соціальні секції сільських рад, яким було передано оперативні функції, тобто всю повсякденну роботу з вирішення конкретних соціальних питань, хоча кошти на матеріальну допомогу селянам зосереджувалися у районному фінансовому відділі.

Отже, у процесі здійснення соціальної реформи щодо впровадження загальнодержавного обов'язкового страхування сільськогосподарських працівників у першій половині 30-х рр. XX

ст. було перерозподілено й обов'язки відповідних органів, оскільки в апараті управління були зосереджені й залишені лише регулятивні функції, а всі інші з метою економії коштів були передані місцевим державним, партійним та господарським установам, що в свою чергу зумовило необхідність реорганізації системи НКСЗ УСРР та його органів. Крім того, масове створення колгоспів, на які були покладені функції матеріального забезпечення селян у період здійснення суцільної колективізації сільського господарства, зумовило зміни форм соціальної допомоги. Відтак, система соціального забезпечення сільського населення УСРР була децентралізована, а всі основні фінансові зобов'язання покладені на місцевий бюджет.

Актуальними напрямами подальшої розробки окресленої проблеми є аналіз процесу створення необхідної ресурсної бази для всебічного задоволення виробничих потреб і розвитку соціальної інфраструктури сільського господарства України у 30-х рр. ХХ ст., поліпшення умов праці та побуту сільськогосподарських працівників, запровадження мінімального рівня оплати праці, пенсійного забезпечення, охорони материнства і дитинства, соціального захисту одиноких громадян і громадян похилого віку та інвалідів праці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Быховский Н.И. Какую помощь оказывает страховая касса батракам и пастухам. – 2-е изд. – М.: Гострудиздат, 1930. – 31 с.
2. Гейфман Л. Як наймитові одержати допомогу за безробіттям і тимчасовою непрацездатністю та пенсію. – Харків: Держтрудвидав, 1931. – 32 с.
3. Горбунов А.И., Гутерман Б.Н., Усиков А.Я. Действующее законодательство по социальному страхованию СССР и РСФСР. – М.: Гострудиздат, 1930. – 774 с.
4. Кузятин В. Страхование батрачества: проведение закона на Украине // Вопросы страхования. – 1930. – №42. – С. 8-12.
5. Фрейман І.І. Збірка правил про забезпечення застрахованих порядком соціального страхування. – Харків: Держтрудвидав, 1929. – 270 с.
6. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Ч. ІІІ. – Од. зб. 6266. – Арк. 19, 21.
7. Шарпатий В.Г. Соціальне забезпечення в УРСР (20-30-ті роки ХХ ст.). – К.: Ніка-Центр, 2006. – 268 с.

Билан С.А. ВВЕДЕНИЕ СОЦИАЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ 30-Х ГГ. ХХ СТ.

В статье осуществлен анализ нормативной базы внедрения социального страхования сельскохозяйственных работников в первой половине 30-х гг. ХХ ст. и механизма его реализации с целью предоставления социальной поддержки и защиты сельского населения Украины.

Ключевые слова: украинское крестьянство, социальное страхование, социальная защита.

Bilan S. THE INTRODUCTION OF SOCIAL SECURITY OF THE RURAL POPULATION OF UKRAINE IN THE FIRST HALF OF 30-IES OF XX CENTURY.

The article analyzes the regulatory framework for the introduction of social insurance of agricultural workers in the first half of the 30-ies of XX century and the mechanism for its implementation in order to provide social support and protection of the rural population of Ukraine.

Keywords: Ukrainian peasantry, social insurance, social security.

УДК [355.8+796]:96 (477)

В.В. Гінда

«МАТЧ СМЕРТІ»: СПРОСТУВАННЯ РАДЯНСЬКОГО МІФУ

У статті через призму архівних джерел, періодичної преси та спогадів очевидців спростовується створений у радянську добу міф про героїзм київських футболістів, які нібито ціною власного життя перемогли в окупованому Києві футбольну команду німецьких військових.

Ключові слова: Київ, футбол, «Старт», німці, окупація, військові, «матч смерті», хлібозавод.

Славнозвісна легенда про «матч смерті» створена в Радянському Союзі досі, час від часу, будоражить українське суспільство незважаючи на неодноразові спроби дослідників довести її неправдивість. Останні найбільш «шумні» події навколо цієї історії відбулися навесні 2012 року, коли в вітчизняний кінопрокат вийшов фільм «Матч» російського виробництва. Також

значну увагу цій грі приділяли іноземні журналісти напередодні і підчас проведення українсько-польського футбольного Євро-2012. Все це в черговий раз свідчило, що міф про перемогу футболістів «Старту» над німецькими зенітниками «Флакельф» 9 серпня 1942 року, які начебто поплатилися за це життям, досі живе у свідомості мільйонів людей. Причому за основу всі беруть саме псевдоісторію вигадану радянськими публіцистами та журналістами після війни, що в чергове примушує дослідників, спираючись на архівні документи, акцентувати увагу загалу на її міфічності.

Даній тематиці свої розвідки неодноразово присвячували Т. Євстаф`єва [1], Г. Кузьмін [2], В. Пристайко [3], А. Вартаньян [4], А. Коломієць та О. Кабанець [5].

Мета цієї статті на основі раніше маловідомих архівних джерел довести, що легенда про «матч смерті» насправді не витримує критики документами. Ймовірно, саме тому, її творці не бажали заглиблюватися в детальні подробиці спортивного окупаційного життя Києва, адже тоді б стало відомо, що спорт у столиці УРСР не обмежувався тільки поєдинком динамівців із нацистами.

Коли співставити основні несучі конструкції міфу з існуючими документами, виходить, що майже все в ньому, окрім самого матчу – вигадка. Вперше піддати сумніву легенду спробував на зорі незалежності України журналіст Г. Кузьмін, який на основі документів і спогадів свідків показав, що насправді не було ніякого «матчу смерті». Він розповів, що «стартівці» зіграли низку футбольних матчів із німцями. Уже згодом, спираючись на його дослідження, будували свої гіпотези і припущення інші дослідники.

В легенді йдеться про те, що футболісти не встигли евакуюватися з Києва і спочатку сиділи тихо, влаштувавшись на роботу. Нудьгуючи за футболом, вони стали самотужки тренуватися. Німці, дізнавшись про це, викликали футболістів та дозволили тренуватися. В дійсності вони, нікого до себе не викликали і нічого не пропонували місцевим спортсменам. Спортивне життя у столиці відновлювали самі українці, хоча й із дозволу окупаційних властей. Займалася цим секція фізкультури і спорту, яку офіційно затвердили 23 вересня 1941 року. Того ж дня наказом відділу освіти і культури її керівником було призначено Дубянського, заступником Палеолога, міським спортивним інспектором Чернічкіна [6, с. 8]. Якщо вірити словам, Г. Швецова сказаним на допиті у НКВС, окремі динамівці (Коротких, Путистін, Ткаченко) навіть входили до ініціативної групи створення спортивного товариства «Рух» [7, с. 21], тобто з самого початку виявляли інтерес до всього, що було пов’язане зі спортом у місті.

Футбольна ж команда була організована з ініціативи керівництва київського хлібозаводу №1. Більше того, з документів, які зберігаються в Київському обласному архіві слідує, що саме керівництво заводу просило німецьку владу надати футболістам стадіон для тренувань, але отримало відмову від штадскомісаріату. На адресу секції фізкультури і спорту 28 травня 1942 р. надійшов відповідний лист-клопотання: «Хлібозавод №1 просить дати в розпорядження заводу стадіон, що знаходиться на вулиці Керосинній. Підпис: директор заводу» [8, 54]. На документі значиться помітка «відмовлено штадскомісаріатом». Днем раніше, 27 травня, директор заводу Чабанюк надіслав прохання до секції спорту з проханням «зареєструвати добровільну футбольну команду» [9, с. 53]. Таким чином, виходить німці не мали жодного відношення до її створення, вони навіть відмовили у наданні стадіону для тренувань.

Далі, згідно з документами випливає, що завод орендував стадіон для проведення матчів динамівцями в 1942 році. У серпні до директора заводу надійшов лист від секції спорту наступного змісту: «16 серпня 1942 р. цього року представником футбольної команди хлібозаводу Осіюком Г., був підписаний договір із секцією фізкультури і спорту з обов’язком внести 17-20 серпня до каси відділу культури і освіти орендну плату за користування стадіоном «Зеніт» для футбольних матчів 2, 6 і 16 липня: 3000 крб. Досі гроші не внесено» [10, с. 116].

Така практика на той час була поширеною: німці, не надаючи належного фінансування спорту, спонукали спортивне керівництво до самостійного пошуку коштів. Одним із засобів стала передача в оренду спортивної інфраструктури.

Відповідає дійсності факт, що кияни грали проти німців у червоній формі. Питання тут викликає його інтерпретація радянськими пропагандистами, за якою слідує, що ніби вони надягнули такі футболки свідомо, адже це – колір радянського прапора, і таким чином кинули виклик ворогу. Насправді, «стартівці» грали в червоній формі, бо іншої в них не було, і не збиралися вони таким чином проявляти свою непокору перед ворогом. Якщо уважно читати

повість П. Сєвєрова і Н. Халемського «Последний поединок», можна підмітити, що автори в ній, самі того не розуміючи, спростовують пропагандистську версію. Передаючи розмову футболістів перед грою, вони повідомляють читачу, що іншої форми, ніж червона, у футболістів не було, але вони були раді такому факту.

«Одне питання не дає мені спокою, – зауважив Володя Баланда, витираючи платком спітнілий лоб. – В якій формі будемо грати?

В якій формі? – здивувався Кузенко. – В червоних майках. Інших-то в нас немає. І добре, що в червоних…» [11, с. 72].

Мабуть, завдяки цьому висловлюванню Кузенка (в книзі прототип І. Кузьменка): «І добре, що в червоних», ніхто з тодішніх партійних літредакторів не звернув увагу, що попередніми своїми словами він ставить під сумнів історію з навмисним обранням червоної форми на гру.

У 1992 р. М. Гончаренко в розмові з Г. Кузьміним так прокоментував цей епізод із легенди: «Форма у нас була, як у збірної СРСР, – червоні майки і гетри, білі труси. Розмови про те, що ми її спеціально підготували до поєдинку з льотчиками і зенітниками, – брехня. Просто у нас іншої не було. Яку Трусевич роздобув із самого початку, в такій весь час і виступали, без будь-якого підступу» [12, с. 13].

М. Свиридовський у березні 1944 р. розповів науковому співробітнику Комісії зі створення хроніки Великої Вітчизняної війни Єловцю, що йому як капітану команди, доручили займатися придбанням футбольної форми. «Мені було доручено зайнятися питанням придбання спецформи, і я був призначений капітаном команди. Форму дістав. Зробили два комплекти. Один – жовтий, другий – червоні футболки, білі труси і червоні гетри. В цій формі ми грали проти німецької команди і проти українських націоналістичних команд» [13, с. 11]. Футболіст не вказує, яким він чином зумів знайти спортивне спорядження. Можна припустити, що із таким проханням він звернувся до керівництва хлібозаводу. Принаймні, є документ, який підтверджує, що директор заводу 4 липня 1942 р. звертався до міської управи і секції фізкультури і спорту з проханням надати для футболістів команди «Старт»: 12 футболок, 12 пар гетер, стільки ж наколінників і 4 м'ячі [14, с. 63]. Якщо це так, то виходить, що червону форму футболістам насправді видали з дозволу німці, а М. Свиридовський, як представник команди, отримав її.

Є певні розбіжності і з футбольним суддею, якому доводилось обслуговувати матч. За легендою він цілеспрямовано робив усе, аби «стартівці» програли, не звертаючи при цьому увагу на брутальну грубість. Найбільше у створенні такого образу рефері відзначився О. Борщаговський, у своїй кіноповісті «Матч смерті» він красномовно описує один із епізодів роботи арбітра. «Чудовий стрибок, і Микола (Трусевич – В. Г.), впавши на землю, хапає м'яч. В ту ж мить Микола підтягує його на рівень грудей. На Миколу налітає капітан. Перший удар важкого черевика доводиться по м'ячу, – Микола тільки міцніше притискає його до грудей. В ту ж секунду удар у щелепу оглушує Миколу. Він втрачає свідомість. М'яч вислизає з рук і відкочується вправо. Німецький край (крайній півзахисник – В. Г.) штовхає його в сітку. Наш воротар намертво бере м'яч, пробитий форвардом Шмідтом. Суддя гол зараховує» [15].

Учасники матчу не підтверджують таких дій із боку арбітра. М. Свиридовський у НКВС на допитах жодного поганого слова не сказав про арбітра, нічого із цього приводу не говорили у своїх інтерв'ю в 1990-х роках О. Гончаренко та М. Путістін. А, Володмир Ногачевський про арбітра слідчому НКВС говорив: «Всі матчі зазвичай судив німецький військовослужбовець по імені Ервін, який, як мені здається, мав відповідну освіту і кваліфікацію» [16, 106]. Були випадки, коли тодішні оглядачі звертали увагу на дії суддів, від яких постраждали німці, а не українці. Так, у газеті «Нове українське слово» за 19 липня 1942 р. автор замітки про гру «Старта» з «RSG» повідомляв наступне: «Два м'ячі, забитих у ворота німецької команди, варто віднести на рахунок судді, адже були забиті з чистого офсайд» [17].

В усіх радянських публікаціях про «матч смерті» писалося про брутальну поведінку німецьких футболістів типу випадку із Трусовим (в книзі «Последний поединок» прототип Трусевича), який втратив свідомість від ударів німецьких футболістів у голову, чи історії повідомленої в 1984 р. кореспонденту газети «Неделя» учасником матчу М. Гончаренком, коли гітлерівські футболісти повели відкрите «полювання» на воротаря Трусевича. «Один із форвардів «Люфтваффе» відкрито вдарив Миколу ногою в обличчя. Трусевич втратив свідомість… Декілька хвилин… ми відливали його водою» [18].

В дійсності матчі проходили в товариському дусі. Про це повідомляло і «Нове українське слово». Ось що писала газета на своїх сторінках після матчу «Старту» і «RSG»: «Гра проходила в товариській атмосфері. Варто відзначити виключно коректну гру з боку обох колективів» [19].

Учасники матчів із німцями, вже після розвалу Радянського Союзу, не раз згадували про коректність, що панувала між футболістами на полі, хоча інколи була, звичайно, і грубість з обох боків. Так, В. Ногачевський, згадуючи поєдинки динамівці з німцями, говорив: «Матчі проходили в товариській обстановці. Конфліктів між гравцями не виникало. За всі ігри я пригадую тільки один випадок, коли німецький гравець в ігровій ситуації грубо штовхнув нашого футболіста, за що відразу ж суддею був видалений з поля. Як і всі матчі, цей матч (має на увазі гру за 9 серпня – В.Г.) пройшов у товариській обстановці» [20].

Про грубість із боку українців розповідав після окупації М. Свиридовський. Коли мова у розмові з Єловцем зайшла про поєдинок 9 серпня 1942 р., він сказав наступне: «Матч із льотчиками проходив наступним чином. Це була команда – переможниця Східного фронту. На матч приїхав генерал, привіз букет квітів, апельсини, лимони, шоколад. Нас це сильно зачепило. Розпочалась гра. Перший тайм ми спочатку вигравали 1:0, але зіграли перший тайм 2:1 на їх користь. У них з'явилось відчуття переваги. Ми, бачачи такий стан, вирішили вибити декілька їхніх гравців із гри. Одному перебили коліно, він пішов з поля і, можливо, працювати не буде. Генерал вигукував, що ці бандити грають грубо, некультурно, але публіка після кожного забитого нами м'яча кричала: «Це вам не на фронті, це вам не в повітрі, а це на футбольному полі. Якщо ви там виграєте, то тут програєте!» [21, арк. 11 зв].

Навіть, якщо припустити, що інцидент із перебитим коліном всього лише вигадка М. Свиридовського, який намагався в такий спосіб надати значимості тодішньому матчу, адже чудово розумів, що може отримати звинувачення в колабораціонізмі, а значить у зраді Батьківщини, то факт відсутності в його спогадах розповіді про грубу поведінку німців є очевидним. Ще одним аргументом на користь того, що гра не мала брутального характеру з обох боків є спільне фото колективів, зроблене після матчу. Малоймовірно, щоб обидві команди після матчу, в якому постійне напруження супроводжувалось брутальною грою, захотіли фотографуватися, а навіть, якщо й так, то не виглядали б на ньому такими задоволеними і, тим більше, не сиділи б в обіймах із противником.

Документальні матеріали засвідчують, що грали динамівці 9 серпня 1942 року не з «Люфтваффе», а з командою зенітників «Флакельф», і складалася вона не з професійних гравців, а з любителів, які значно поступалися українським футболістам у класі. Про технічну перевагу киян неодноразово повідомляла газета «Нове українське слово», висвітлюючи перипетії поєдинків. Часопис у своєму звіті про один із таких матчів писав: «Німецька команда складається з окремих сильних футболістів, але командою, в повній мірі, її назвати не можна. І в цьому немає нічого дивного, бо вона складається з футболістів, які випадково потрапили в частину, за яку вони грають. Команда «Старт», як всім відомо, в своїй основі складається з колишньої команди майстрів «Динамо» [22].

Звідки в легенді з'явилася «Люфтваффе», – досить аргументовано пояснюють дослідники Юрій Краснощок і Тетяна Євстаф`єва . Вони звертають увагу на те, що німецька команда «Флакельф» складалася із солдатів і офіцерів протиповітряної оборони – тобто зенітників, а також із льотчиків і механіків київського аеродрому. Звідси й думка, що то була зустріч між динамівцями і збірною «Люфтваффе», адже вболівальники-кияни, які побували на цих зустрічах, бачили гравців у формі льотчиків військової німецької авіації.

Неможливо назвати цей поєдинок і «матчем смерті». Після нього «стартівці» зіграли 16 серпня 1942 р. чергову свою гру з командою «Рух» і перемогли її з рахунком 8:0. Якщо виходити з логіки радянської пропаганди, то саме гру з «Рухом» можна було б так назвати, адже після неї футболісти були арештовані, а згодом четверо з них розстріляні.

Малоймовірно, що киян перед матчем 9 серпня під загрозою смерті примушували програти німецьким футболістам, як це писали творці міфу в своїх художніх творах. Дотепер документально цей факт не доведено. М. Гончаренко в інтерв'ю Г. Кузьміну з цього приводу повідомив: «Ніхто із офіційної адміністрації перед матчем не примушував нас грати в піддавки. Правда, окремі люди, чи то провокатори з «Руху» чи то співчуваючі нам прості смертні умовляли програти, щоб не злити гусей» [23]. Нічого з цього приводу не говорив і М. Свиридовський під час розмови з Єловцем у 1944 р. і на допитах в НКВС у 1949 р. Напевно,

…….

він не втратив би нагоду розповісти про це науковому співробітнику або слідчим. Тим більше, що цей факт міг би посилити значимість перемоги українських спортсменів.

У легенді йдеться про те, що після невиконання ультиматуму німецького офіцера – у перерві між таймами програти «Люфтваффе» футболісти були арештовані і розстріляні після гри. Насправді все було не так. Як вже згадувалося, «Старт» після гри з «Флакельф» провів гру 16 серпня 1942 р. з командою «Рух» – це тільки один із аргументів, що свідчить не на користь міфу. Наступним є те, що розстріляні німцями були тільки чотири гравці: Олексій Клименко, Іван Кузьменко, Микола Трусевич, Микола Коротких, а не вся команда.

Син М. Путістіна Владлен у 2002 році в інтерв'ю газеті «Бульвар» теж підтвердив, що після гри футболістів ніхто не арештовував. Він спостерігав за поєдинком за воротами Трусевича. «Після гри 9 серпня наші футболісти перемогу відзначили: випили в роздягальні та закусили, розповідав він журналістці газети. – Самогон хтось із вболівальників приніс, згодом ще й додому запросив – до приватного будинку. Сиділи, пригадую, довго. Поверталися через ринок – «Євбаз» ще працював. Грошей ні в кого не було й копійки. Паша Комаров зуби жінкам заговорював і мене на дурняк пиріжками пригощав. В однієї візьме, в іншої: «В борг», – заспокоював їх. Пам'ятаю, біля кінотеатру «Ударник» Олексій Клименко зчепився з поліцейським. Німець його за сорочку схопив, вже хотів забрати до буцегарні, але в чоботах з підковами не втримався на бруківці і впав. Озброєний він був автоматом, проте стріляти не наважився – навколо людей багато. Так Клименко й утік» [24].

Документально не доведено, що футболістів розстріляли через виграний поєдинок. У 1974 р. з цього приводу прокуратура Гамбурга навіть відкрила кримінальну справу. Поштовхом до такого кроку, як пише В. Пристайко, стала стаття «Памяті героїв-динамівців» надрукована в журналі «Футбол-хоккей» за 27 червня 1971 р [3, с. 139]. Західна преса частенько друкувала матеріали про футболістів, які, нібито, загинули через гру з нацистами, а іноді просто передруковувала статті, що виходили у СРСР. Після того, як німецька газета «Штутгарт Цайтунг» у грудні 1973 року надрукувала матеріал «Трагедія в Києві», він разом зі статтею «Пам'яті героїв-динамівців» став приводом для порушення кримінальної справи. В процесуальних документах прокуратури зазначалося: «Розпочато процес проти невстановленого слідством підрозділу Вермахту чи поліції за підозрою у вбивстві чотирьох радянських військовополонених, членів футбольної команди «Динамо» у 1942 р. в Києві. Одного дня вони були примушені провести футбольний матч із підрозділом німецьких повітряних сил. Після гри німецьким офіцером було наказано розстріляти чотирьох футболістів» [3, с. 139].

У ході слідства німці порушили кримінальну справу проти командування зенітного полку «Герман Герінг». Підозрюючи, що його офіцери могли бути причетними до злочину, вони звернулися до Генерального Прокурора СРСР з клопотання надати правову допомогу в цій справі. Німецькі слідчі прохали дати дозвіл на допит М. Гончаренка й А. Ідзковського, які виступали на мітингу під час відкриття пам'ятника. Дипломатичними каналами це клопотання дійшло до Міністерства закордонних справ у Москві, потім до Генеральної Прокуратури СРСР та в 1975 р. для безпосереднього виконання потрапило до слідчого відділу КДБ УРСР.

Про те, як проходила робота зі збору інформації для прокуратури Гамбурга розповів у 2005 році у своїй книзі «Чи був «матч смерті»? Документи свідчать» В. Пристайко. З його слів він на той час працював слідчим КДБ, тому став свідком і учасником збору інформації про «матч смерті», обставини перебування футболістів у Сирецькому таборі.

«Перша розмова з учасником подій літа 1942 року, Гончаренком відчутно похитнула нашу впевненість у достовірності багатьох наших уявлень. З'ясувалося, що футболістів розстріляли не після матчу в серпні і навіть не восени 1942 року, а в лютому 1943-го. Це потребувало осмислення офіційної причини їх загибелі й пошуку доказів того, за яких обставин сталася трагедія. Макар Гончаренко волею долі був у центрі подій, знав багато чого, але про останні дні життя страчених одноклубників йому було відомо тільки зі слів Федора Тютчева. На жаль, Тютчев уже не міг допомогти слідству в установленні істини, оскільки помер ще у 1960-ті роки» [3, с. 140].

Подальша доля зібраних слідчими КДБ УРСР документів у справі загибелі футболістів наводить на думку, що дізнавшись правду про інцидент, вище керівництво КДБ УРСР подало до Москви тенденційно підібрані документи, які підтверджували радянську версію. Саме вони й надійшли до прокуратури Гамбурга.

Пристайко пише, що після підготовки необхідних матеріалів вони потрапили до вищого керівництва Комітету державної безпеки УРСР, серед підлеглих тоді ходили чутки, що начальство вирішує, як з ними бути далі. Згодом надійшла команда підготувати доповідну записку і викласти пропозиції. З огляду на загальне бажання слідчих сказати про минулі події правду у записці запропонували передати всі отримані матеріали німецькій стороні. Потім документи надіслали до Москви. Пристайко намагався розшукати відповідні документи в Державному архіві СБУ, але марно. Тільки після запиту до ФСБ Російської Федерації у Центральному архіві Міністерства оборони РФ вдалося виявити один примірник документів, підготовлених у 1975 році. Течка досі має гриф «таємно», тому він не зміг отримати документи у своє розпорядження. Але зі слів дослідника виявилося, що в течці відсутні протоколи допиту Гончаренка, а є тільки протоколи допиту колишніх в'язнів Сирецького табору В. Давидова і поліцая охоронного батальйону В. Бистрова, які викладали загальновідомі дані про концтабір. Проте вони про загибель футболістів нічого не повідомляли, оскільки свідками трагедії не були. Пристайко припускає, що протокол допиту Гончаренка знищили [3, с. 148-151].

Німці закрили кримінальну справу про загибель динамівців у лютому 2005 року через брак доказів, зробивши наступний висновок: «Розстріл гравців Трусевича, Кузьменка, Клименка та Коротких не пов'язаний із футбольною грою, яка відбулася 9 серпня 1942 року. Поширювана протягом багатьох років в колишньому Радянському Союзі версія про те, що причиною розстрілу чотирьох гравців була перемога в матчі проти німецьких окупантів 9 серпня 1942 року, є очевидною вигадкою. Матч, який відбувся 9 серпня 1942 року, як і декілька попередніх матчів, а також матч, який відбувся ще й 16 серпня 1942 року, проходив у дружній атмосфері. Після закінчення гри була зроблена загальна фотографія двох спортивних команд – німецьких військовослужбовців і радянських гравців» [3, с. 116].

Виходить, що професійні слідчі не змогли довести факт розстрілу динамівців відразу після «матчу смерті».

У легенді постійно акцентується увага на тому, що за «Старт» грали колишні гравці київського «Динамо». В дійсності, якщо брати матч 9 серпня 1942 р., у заявці команди налічувалося 9 колишніх динамівців (І. Кузменко, М. Путістин, М. Трусевич, О. Клименко, М. Коротких, Ф. Тютчев, М. Гончаренко, Л. Гундарєв, М. Свиридовський) і 4 представники київської футбольної команди «Локомотив» (М. Мельник, Г. Тимофєєв, В. Сухарєв, Ю. Чернега). Гундарєв на той час служив у поліції, за що в травні 1944 року отримав 10 років виправно-трудових таборів. Саме тому його прізвище офіційно не згадувалося в радянський час і не отримав він державних нагород.

Таким чином, якщо виходити із наявних документів, легенда не витримує критики. Українські футболісти не переслідували жодних політичних цілей, а грали у футбол, як це робили сотні футбольних колективів на території окупованої України. Щоправда, Г. Кузьмін упевнений, що хотіли того динамівці чи ні, а гра все ж мала політичний підтекст, адже до цього німецькі команди не зазнавали поразок на окупованих територіях [3, с. 278]. Це твердження спростовується статистикою проведення футбольних ігор німцями в Україні до літа 1942 року. Згідно з нею німці вже встигли програти українським командам 8 разів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Євстаф`єва Т. Футбольна команда хлібозаводу №1 «Старт» і долі її гравців //Київ і кияни. Матеріали щорічної науково-практичної конференції. – К., 2008. Вип.8. – с. 143-152; Її ж 65 лет Победы! Футбол в оккупированном Киеве // 2000. – 2005. – 6 травня; Її ж. Футбол в оккупированном Киеве // 2000. – 2005. – 5 травня.
2. Кузьмин Г. Горячее лето сорок второго…// Футбол. – 1995. - №13. – с.1-21; Його ж Были и не были нашего футбола. – Харьков, 2010.
3. Пристайко В. Чи був «матч смерті»? Документи свідчать. – К., 2005.
4. Летопись Акселя Вартаняна Футбол в годы войны. Часть четвертая Миф о «матче смерти» // Спорт-экспрес. – 2007. – 2 февраля; Летопись Акселя Вартаняна Футбол в годы войны. Часть пятая. Миф о «матче смерти» // Спорт-экспрес. – 2007. – 16 февраля
5. Коломієць А. Кабанець О. Правда про «матч смерті» //Український футбол. – 2002. – 7 серпня.
6. Державний архів Київської області (Далі - ДАКО) ф. 2356, оп. 6, спр. 207.
7. Пристайко В. Вказана праця.
8. ДАКО, ф. 2356, оп. 6, спр. 207.
9. Там само.
10. Там само.

11. Сєвєров П. Халемський Н. Последний поединок. – К. 1960.
12. Кузьмін Г. Горячее лето сорок второго...
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України (Далі – ЦДАГО України), ф. 166, оп. 3, спр. 246.
14. ДАКО, ф. 2356, оп. 6, спр. 207.
15. Борщаговский А. Матч смерти // Сталинское племя. – 1946. – 26 сентября.
16. Пристайко В. Вказана праця.
17. Нове українське слово (Київ). – 1942. – 19 липня.
18. Неделя. – 1984. – №19.
19. Нове українське слово (Київ). – 1942. – 19 липня.
20. Летопись Акселя Вартаняна. Футбол в годы войны. Часть пятая. Миф о «матче смерти» // Спорт-экспрес. – 2007. – 16 февраля.
21. ЦДАГО України, ф. 166, оп. 3. спр. 246.
22. Нове Українське слово (Київ). – 1942. – 18 липня.
23. Летопись Акселя Вартаняна. Футбол в годы войны. Часть пятая. Миф о «матче смерти» // Спорт-экспрес. – 2007. – 16 февраля.
24. Никулаенко Т. Сын участника «матча смерти» Владлен Путистин: Даже через десятки лет на юбилеях «Динамо» генералы спрашивали уцелевших футболистов: «Почему четверых расстреляли, а вы остались живы?» // Бульвар – 2002. - 7 серпня.
25. Кузьмин Г. Были и небыли нашего футбола...

Гинда В. «МАТЧ СМЕРТИ»: ОПРОВЕРЖЕНИЕ СОВЕТСКОГО МИФА

В статье через призму архивных источников, периодической прессы и воспоминаний очевидцев опровергается созданный в советское время миф о героизме киевских футболистов, которые якобы ценой собственной жизни победили в оккупированном Киеве футбольную команду немецких военных.

Ключевые слова: Киев, футбол, «Старт», немцы, оккупация, военные, «матч смерти», хлебозавод

Ginda V. "DEATH MATCH": DISCLAIMER SOVIET MYTH

The article in the light of archival sources, periodicals and eyewitnesses contradicted established in the Soviet era myth of heroism Kiev players who allegedly cost of their lives defeated in occupied Kiev football team German military.

Keywords: Kyiv, football, "Start", the Germans, occupation, war, "Game of Death".

УДК 94(477)>>19>>:329.78 – 053.81

Д.О. Мельников, С, с. Плахотнюк

МОЛОДЬ В РОБОТІ ВЕРХОВНИХ РАД СРСР, УРСР ТА УКРАЇНИ (80-90 – ТІ РР. ХХ СТ.)

В статті робиться спроба проаналізувати процес залучення молоді до роботи в Верховній Раді СРСР, Верховній Раді УРСР та Верховній Раді України.

Ключові слова: молодь, комсомол, молоді депутати, молодіжні комісії та комітети.

Важлива роль в творенні демократичної держави Україна відводиться органу законодавчої влади – Верховній Раді України. Користуючись законним правом брати участь в управлінні державними справами, вільно обирати і бути обраною до органів державної влади [1, с. 23], молодь, як і інші прошарки населення, проявляла інтерес до цієї справи, висувала своїх кандидатів, брала участь у виборах, працювала в парламенті республіки.

У 80-х роках ХХ ст. діяльність молодих депутатів, як і їх старших колег, у законодавчих органах влади СРСР та УРСР була обмежена відсутністю демократичних норм. Комуністична партія, яка керували процесом виборів, формуванням та діяльністю Верховної Ради СРСР та Верховної Ради УРСР перетворила їх у зручну машину для проведення своєї політики в країні та республіці.

По-новому, на основі демократичних норм почав формуватися орган законодавчої влади в незалежній Україні. Певну роль в цьому процесі відіграла молодь. Щоправда свою активність в більшій мірі вони проявляли в ролі виборців. У 90-х рр. кількість молодих депутатів у Верховній Раді України порівняно з 80-ми рр. значно зменшилась. Проте, ті що отримали мандати народних депутатів, активно працювали у профільній комісії (комітеті), у своїх виборчих округах. За роки незалежності діяльність молодих парламентарів у Верховній Раді України набула нових форм та ознак.

З урахуванням цього виникає необхідність проаналізувати роботу молодих депутатів, комісій (комітетів), які займалися молодіжними проблемами в органах законодавчої влади колишнього СРСР та незалежної України у 80-90-х рр. з тим, щоб з позицій сьогоднішнього бачення та розуміння процесів, подій минулого, оцінити практику участі молоді у законодавчих органах влади радянського періоду, порівняти її з діяльністю народних депутатів у Верховній Раді України в 90-х роках, шукати шляхи по удосконаленню цієї роботи сьогодні.

Проблема участі молоді України в органах законодавчої влади в 1980— 90-х рр. ще не стала предметом для окремого дослідження. Вчених, як правило цікавлять різні аспекти роботи Верховної Ради України, зокрема, процес формування парламенту, законотворча діяльність в цілому. Цікавий для науковців матеріал щодо участі молоді в роботі Верховної Ради України, місцевих Рад народних депутатів міститься в щорічних доповідях Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Державного інститутупроблем сім'ї та молоді Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України «Про становище молоді в Україні» [2]. Деякі аспекти проблеми, яку досліджує автор статті, висвітлені у роботі В.М.Соколова та В.Л.Рябіки [3]. Фактичний матеріал, критична оцінка ролі молоді в сфері політики, аналіз діяльності комітету, який займався молодіжними проблемами представлені в матеріалах парламентських слухань у Верховній Раді України 27 листопада 2002 року [4].

Робота молодих депутатів у Радах здійснювалася через постійні комісії у справах молоді. Вони були створені при Верховній Раді СРСР ще в грудні 1968 р., а згодом і у Верховних Радах союзних та автономних республік, при місцевих Радах.

Координуючим органом діяльності комісій у справах молоді Рад всіх рівнів була Верховна Рада СРСР. Рекомендації профільної комісії, як правило, носили загальний характер. Конкретизація їх положень відбувалася безпосередньо на місцях - в республіках. Нерідко такі рекомендації «зверху» обмежували ініціативу молодих депутатів, не давали їм можливості творчо виконувати свою справу, приділяти більше уваги молодіжним проблемам місцевого значення. В багатьох випадках робота комісій у справах молоді оцінювалась не по конкретній роботі, а по тому, як вони могли прозвітувати перед вищестоящими органами державної влади.

Робота комісій у справах молоді здійснювалася під контролем комсомолу. Представники комсомольських організацій в Радах постійно звітували про свою роботу в органах державної влади, перед вищестоящими комсомольськими органами. Змінити таку ситуацію, змусити партійні та комсомольські органи не втручалися у справи Рад та їх комісій в той час було не можливо. Відчуваючи постійний контроль за їх діяльністю з боку партійних та комсомольських органів, молоді депутати не рідко ставилися до виконання своїх обов'язків формально.

Великі перспективи по удосконаленню радянської виборчої системи, роботи депутатів виникли в зв'язку початком в 1985 році перебудови. Головна мета декларованих тоді змін полягала в тому, щоб повернути в руки народу можливість впливати на державні органи влади.

Першим кроком на шляху її реалізації стали вибори Верховної Ради СРСР. Вперше в політичній практиці Радянського Союзу третина місць у депутатському корпусі отримали представники громадських організацій. Молодь у цій політичній кампанії була частково представлена комсомолом. За нормами представництва громадських організацій під час виборів депутатів до Верховної Ради СРСР від ВЛКСМ повинно було бути 75 депутатів [5, с. 10].

Враховуючи складну політичну та соціально-економічну ситуацію, яка склалася в країні, зростаючі проблеми, з якими зіткнулася молодь, ЦК ВЛКСМ на IV пленумі (листопад 1988 р.) ухвалив програму дій на період передвиборчої кампанії. Комсомольцям було запропоновано йти на вибори єдиним блоком з несоюзною молоддю та неформальними об'єднаннями. Пропонувалося кандидатам від молоді сформувати власні програми, де б враховувалися не тільки інтереси молоді, але й інших соціальних груп. Наголошувалося на необхідності підтримувати тих кандидатів у депутати, які були готові відстоювати інтереси молоді, нести відповідальність перед молодими виборцями.

Під час виборчої кампанії вперше кандидати в депутати виступали перед виборцями з програмами, в яких демонстрували своє бачення ситуації, яка склалася в країні та республіці, пропонували конкретні плани дій щодо покращення справ на місцях.

Роботу по залученню молоді до виборів у народні депутати Верховної Ради СРСР взяв на себе комсомол, який згідно із законом мав певну квоту на депутатські місця. Комсомольські організації на місцях робили «чистки» кандидатів у народні депутати. Якщо на першому етапі

роботи по обговоренню можливих кандидатур у народні депутати СРСР від ВЛКСМ було рекомендовано біля 1500 молодих кандидатів, то після відповідної «роботи» міськкомів та райкомів ЛКСМУ, підтримки первинних організацій здобули лише 468 кандидатів. Всі кандидатури були розглянуті і пройшли відповідну «фільтрацію» на розширених засіданнях бюро обкомів комсомолу. Із 17 рекомендованих пленуму ІДК ВЛКСМ 14 представників молоді України стали народними депутатами Верховної Ради СРСР [6].

Вибори у народні депутати СРСР підтвердили звичну на той час практику формального ставлення комсомольських організацій до цього процесу. Загальну тенденцію відобразила ситуація, що склалася під час виборчої кампанії в Кримській комсомольській організації. Там можливі кандидатури обговорювали тільки в шести з більш як двох тисяч первинних організацій [7, арк. 12].

Негативом у роботі комсомольських організацій під час виборчої кампанії стали практика комітетів комсомолу погоджувати кожний свій крок з партійними органами, невміння проводити роботу з молоддю в трудових та навчальних колективах.

Внаслідок формального ставлення комсомольських організацій до виборів, дотримання у їх діяльності традиційної практики висування представників комсомольської номенклатури, значна частина запропонованих комсомольськими організаціями кандидатур не була підтримана трудовими колективами, окружними передвиборчими зборами.

Постійний контроль за діяльністю молодих депутатів з боку комсомольських організацій гальмував творчу активність молоді. Змінити ситуацію, змусити партійні та комсомольські органи не втручатися у справи Рад, їх комісій було неможливо за існування однопартійної системи й всесилля «керівної і спрямовуючої» сили суспільства.

Першим криком на шляху демократизації виборчого процесу в Україні стали вибори до Верховної Ради УРСР (весна 1990 року). Взявши на себе функції по висуванню молодих кандидатів у народні депутати комсомол зініціював створення міжобласної групи молодих кандидатів. Бажаючи залучити на свій бік значну кількість виборців ця молодіжна група прийняла два документи: «Звернення молодих кандидатів у народні депутати Української РСР до народу України» та «'Позиція міжобласної групи молодих кандидатів у народні депутати Української РСР «Весна-90». У них була окреслена позиція молодих кандидатів у депутати щодо процесів, які відбуваються в суспільстві, наголошувалося на прагненні допомогти комуністичній партії в проведенні демократичних перетворень, пропонувалася програма виходу її з кризового стану. Фактично це була платформа не молодих кандидатів у депутати, а комсомолу України. Вдаючись до такого маневру комсомол і надалі прагнув через своїх представників у вищому законодавчому органі влади проводити свою політику.

На жаль, цього було замало. Традиційність у діях комсомолу не дала позитивних результатів. Центральному комітету, комітетам комсомолу, молодіжним засобам інформації не вдалося привернути увагу молоді до проекту передвиборчої платформи ЛКСМУ, забезпечити його обговорення. У результаті спроба комсомолу виробити політичну позицію з важливих питань життя республіки залишилась майже непомітною, не викликала необхідного резонансу не лише в суспільстві загалом, а навіть в молодіжному середовищі. Як наслідок, до депутатського корпусу республіки не потрапив жоден представник комсомолу від Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Івано-Франківської, Кіровоградської, Одеської та Тернопільської областей. Із 224 запропонованих молодих кандидатів депутатський мандат одержали тільки 34 [8].

У червні 1990 року в парламенті республіки була створена Комісія Верховної Ради у справах молоді. Діяльність цієї комісії носила різноплановий характер - від прийняття законодавчої бази щодо реалізації в країні державної молодіжної політики до регулярних зустрічей народних депутатів - членів комісії з молодими виборцями, членами молодіжних організацій тощо.

Кардинальні зміни в роботі Комісії Верховної Ради у справах молоді відбулися після проголошення незалежної України. Зміна політичних орієнтирів змусила народних депутатів по-новому, з урахуванням поточного моменту, історичних реалій, організувати роботу цього органу державної влади. Паралельно з підготовкою парламентом нових законопроектів, комісія у справах молоді проводила їх експертизи для того, щоб в законах, які готувалися до розгляду і прийняття враховувалися та захищалися інтереси молоді, гарантувалися умови для її всебічного розвитку. На початковому етапі роботи комісії не обійшлося і без проблем. Великий

вантаж роботи, яку взяла на себе комісія, не завжди давав позитивні результати. Більше того, вона певною мірою займалася питаннями, які не входили до компетенції цього органу.

Активність молодих депутатів, членів комісії, яка пізніше отримала статус Комітету Верховної Ради України з питань молодіжної політики, фізичної культури та спорту, зросла під час розробки і прийняття Законів України, що безпосередньо стосувалися молоді. Перший законопроект, підготовлений у комісії та прийнятий згодом парламентом, був Закон «Про альтернативну (невійськову) службу». У 1992 р. Верховна Рада прийняла Декларацію «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні», в 1993 р. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», яким було визначено загальні засади створення організаційних, соціально-економічних, політико-правових умов соціального становлення та розвитку молоді в інтересах особистості, суспільства та держави. Зміни та доповнення до цього закону були прийняті Верховною Радою в 1994, 1995, 1996, 1999рр.

За ініціативи комісії, а потім комітету, в 90-х рр. двічі у Верховній Раді України проходили парламентські слухання щодо проблем молоді. У грудні 1995 р. депутати обговорили питання «Про становище молоді в Україні», а в червні 1999 р. - «Про практичну діяльність органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування щодо реалізації законодавства у сфері молодіжної політики». У результаті обговорення цих проблем були прийняті відповідні постанови, в яких вказувалося на необхідність підвищення ролі органів виконавчої влади, місцевого самоврядування в процесі реалізації державної молодіжної політики в країні.

Особливо плідним у законотворчій діяльності комітету з питань молодіжної політики, фізичної культури і спорту став 1999 рік. Були прийняті Закони України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України», «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про загальну середню освіту», постанови Верховної Ради України «Про рекомендації парламентських слухань з питань практичної діяльності органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування щодо реалізації законодавства у сфері молодіжної політики» тощо.

Проте збільшення кількості законів щодо молоді не є гарантом їх ефективної реалізації. На жаль, у 90-х рр. становище молоді в Україні залишалося важким. Так, за даними Міністерства охорони здоров'я України за 1999-2000 рр. відбувалося підвищення рівня захворюваності й поширення хвороб серед молоді. За статистичними даними майже 90% наркоманів були молоді люди віком до 30 років, з них четверту частину складали жінки [9, с. 21]. Досить поширеним явищем серед молоді стало безробіття. За даними Держкомстату України отримали статус безробітних у 1994 р. 132,1 тис. молодих людей віком до 28 років, в 1999 р. їх кількість вже досягла 1053,1 тис. осіб [10, с. 35].

Спостерігалася тенденція до зменшення представництва молоді в вищому законодавчому органі держави. Таке явище можна пояснити відсутністю необхідних коштів для проведення передвиборчої агітації, недостатньою популярністю серед виборців у зв'язку з віковими ознаками.

Отже, 80—90-і рр. XX ст. - це період кардинальних змін у системі народовладдя, органах законодавчої влади, участі в них молодого покоління. Відкинувши старі форми та методи роботи, молоді парламентарі, хоч і не без проблем, почали навчатися та застосовувати в своїй практичній діяльності нові методи, які відповідали вимогам часу, потребам молоді.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. – К., 1996.
2. Про становище молоді в Україні (за підсумками 1997 року). Щорічна доповідь Президентові України. Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України. - К., 1998; Про становище молоді в Україні (за підсумками 1998 року). Щорічна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України. - К., 1999; Про становище молоді в Україні (за підсумками 1999 року). Щорічна доповідь Президентові України, Верховній Раді України. Кабінету Міністрів України. - К., 2000; Нове покоління незалежної України (1991-2001 роки). - К., 2002.
3. Соколов В.М., Рябика В.Л. Молодежь Украйни: вчера, сегодня, завтра. - Одесса, 1998.
4. Нове покоління незалежної України (1991 -2001 роки). Матеріали парламентських слухань у Верховній Раді України 27 листопада 2002 року. Про становите молоді - К.. 2003

5. Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік ‘Про вибори народних депутатів СРСР’. – К., 1998.
6. Поздравляєм! // Комсомольскоє знамя. – 1989. – 31 марта.
7. Центральний державний архів громадських обєднань України. - ф.7. - Оп. 20. -Спр. 2418.
8. Попереду нелегка робота // Молодь України. - 1990. - 27 березня.
9. Нове покоління незалежної України (1991-2001 роки). - К., 2002.
10. Про становище молоді в Україні (за підсумками 1999 року). Щорічна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України. – К., 2000.

Мельников Д.А. , Плахотнюк С.С. МОЛОДЕЖЬ В РАБОТЕ ВЕРХОВНЫХ СОВЕТОВ СССР, УССР И УКРАИНЫ (80 – 90-Е ГГ. XX В.).

В статье делается попытка проанализировать процесс приобщения молодежи к работе в Верховном Совете СССР, Верховном Совете УССР и Верховном Совете Украины.

Ключевые слова: молодежь, комсомол, молодые депутаты, молодежные комиссии и комитеты.

Melnikov D.A., Plahotniuc S.S. YOUTH IN THE SUPREME SOVIET OF THE UKRAINIAN SSR AND THE UKRAINE (80 - 90 YEARS. TWENTIETH CENTURY.).

This article attempts to analyze the process of including young people to the work of the Supreme Soviet of the USSR Supreme Soviet of the USSR and the Supreme Council of Ukraine.

Keywords: youth, the Komsomol, the young deputies, youth commissions and committees.

УДК 94(477+477.3/.4)(=411.16)»1991/2012»

В.В. Кононенко

ЧИСЕЛЬНІСТЬ ТА СТРУКТУРА ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ І НА ПОДІЛЛІ ЗА ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

У статті досліджуються особливості динаміки чисельності єврейського населення в Україні та на Поділлі у період з 1991 р. по теперішній час. Автор аналізує чисельність, структуру, народжуванність, віковий склад національної меншини в межах України та конкретного регіону, користуючись даними переписів населення 1989, 2001 років та новітніми дослідженнями проблеми.

Ключові слова: євреї, національна меншина, чисельність, структура, народжуваність, перепис населення.

З проголошенням незалежності України 1991 р. почалася нова епоха у розвитку національних меншин республіки. З початку становлення молода Українська держава визначила право на вільний, самобутній розвиток усіх націй та народностей. Проте,порядіз національним розвоєм, для цього періоду характерні значні зміни у національній структурі українського населення. Народи, які завжди мали істотний вплив на історію, матеріальну та духовну культуру нашого народу поступово втрачають свої позиції. Такі демографічні процеси відбувалися і на Поділлі.

Автор статті ставить за мету охарактеризувати особливості демографічних змін єврейської національної меншини у період з 1991 р. по теперішній час. Серед основних завдань: охарактеризувати чисельність, структуру єврейського населення України, зокрема Поділля; визначити особливості міграції євреїв в межах держави, еміграцію з республіки; спробувати визначити загальну чисельність єврейського населення в Україні та в подільському регіоні на сучасному етапі з огляду на те, що останній перепис населення в Україні було проведено у 2001 році.

Основними джерелами дослідження є переписи населення в Україні 1989 та 2001 рр. та статистичні дані Державної служби статистики України (колишнього Державного комітету статистики України). Оскільки офіційний сайт даного органу виконавчої влади в Україні (до грудня 2010 р – центрального) має грунтовну статистичну базу, було використано матеріали цього та інших інтернет-ресурсів. Окремий сайт, що був розроблений ще Державним комітететом статистики України, присвячений саме результатам перепису населення 2001 р. [12]. Крім того, у роботі використано сучасні наукові дослідження, що стосуються цієї проблеми. Серед них праці Ф.Заставного, В.Константинова, В.Романцова, В.Скляра, Й.Зісельса [4, 6, 7, 15, 17], присвячені питанням національного складу населення України або які визначають чисельність і структуру єврейської національної меншини.

Національна політика в Україні прямо залежала від форми державного устрою і типу політичного режиму. Загалом, на думку дослідника історії національних меншин М.Шульги, можна виділити чотири етапи законодавчого регулювання питання розвитку національних меншин в Україні. Перший етап тривав до кінця 1989 р. і позначився тим, що на законодавчому рівні фактично ігнорувалось питання національно-етнічних відносин. Другий етап розпочався із прийняттям Закону України «Про мови в Українській РСР» і продовжувався до 1 грудня 1991 р. Цей етап охарактеризувався декларуванням максимуму прав національним меншинам, які пізніше не тільки не розширювались, але й дещо звузились. Третій етап супроводжувався прийняттям законів України «Про національні меншини в Україні», «Про освіту» і тривав до 1996 р. Четвертий етап розпочався із прийняття нової Конституції України і триває до сьогодні [1, с. 10-14].

«Декларація про державний суверенітет» (16 липня 1990 р.) у розділі IV визначила: «Українська РСР забезпечує рівність перед законом усіх громадян Республіки незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин», а в розділі VII доповнила, що «Українська РСР є самостійною у вирішенні питань науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації, гарантує всім національностям, що проживають на території Республіки, право їх вільного національно-культурного розвитку» [2]. Одним із перших фундаментальних законів, що регламентував права національних груп у республіці, був Закон України «Про національні меншини в Україні», в якому було визначено поняття національних меншин – «До національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою» (стаття 3) [3].

Сучасний розвиток єврейської національної меншини характеризується двома основними тенденціями: по-перше, євреї як і представники інших національних меншин України, отримали можливість активно розвивати своє національне життя, по-друге, єврейська національна група почала активно зменшуватися насамперед внаслідок еміграції до країн Західної Європи (переважно Німеччини), Ізраїлю та США.

Подільський регіон втрачає представників цієї національної меншини надзвичайно швидкими темпами. Це відбувалося, насамперед, в наслідок того, що євреї були зосереджені в основному в обласних центрах та у невеличких містечках та селищах, так званих штетлах (з ідиш «містечко»).

Встановити кількість єврейського населення можна на основі двох останніх переписів населення: Всесоюзного перепису населення 1989 року та Першого перепису за часів незалежної України 2001 року.

За переписом населення 1989 р. в Україні проживало 486 тис. представників єврейської національності (0,9 % від усього населення України). Незважаючи на суттєве зниження кількості (у 1959 р. – 839 тис. (2,0 %), у 1970 р. – 777 тис. (1,7 %), у 1979 р. – 633 тис. (1,3 %)), єврейська національна меншина залишалася третьою за чисельністю у республіці після українців та росіян [4, с. 109-110]. Загалом у СРСР у цей час проживало 1378 тис. євреїв та 19 тис. гірських, 16 тис. грузинських євреїв [5, с. 38].

Переважна більшість єврейського населення України проживала у містах – 482 тис. осіб (99,2 %). Загалом євреї складали 1,4 % усього міського населення України. Вікова структура єврейського населення цього періоду була вкрай несприятливою. Якщо у українців кількість осіб старших 60-річного віку складала 18,6 %, серед росіян – 15,4 %, то серед євреїв – 35,5 %.

На 1989 рік в Україні проживало 35,5 % усіх євреїв СРСР, що було не на багато менше, ніж у РРФСР (38,9 %). Найбільше євреїв проживало у м. Києві – 100584 осіб (20,7 % від загальної кількості євреїв республіки). У Вінницькій області на той час мешкали 26200 євреїв (5,4 % євреїв республіки), і цей показник поступався лише м. Києву, Одеській (69105 євреїв (14,2 %)), Дніпропетровській (50095 євреїв (10,3 %)), Харківській (48921 єврей (10,1 %), Донецькій областям (28135 євреїв (5,8 %)). У Вінниці на 1989 р. проживало 15200 євреїв, що становило 58 % усіх євреїв області [6, с. 38]. Переважна більшість євреїв Вінниччини мешкали були у містах – 25,6 тис. осіб, лише 600 осіб проживало у селах [7, с. 132-133]. У Хмельницькій області проживало лише 10323 євреї (2,1 % від загальної кількості єврейського населеення по Україні) [4, с. 136, 137]. Найбільший відсоток євреїв від загальної кількості населення Хмельниччини був у м. Славуті – 2,6 %, м. Хмельницькому – 2,3 %, м. Шепетівці – 2,0 %, м.

Кам‘янці-Подільському – 1,5 %. В інших містах і районах чисельність єврейського населення не перевищувала одного відсотка [8, с. 212].

На Тернопільщині, частина якої належить до подільського регіону частка єврейського населення була настільки мізерна, що не відображена у статистичних звітах.

Народжуваність єврейського населення у цей період стрімко падала. На Вінниччині у 1991 р. народилося лише 101, а у 1992 р. – 69 єврейських дітей. На Хмельниччині за ці два роки народилися 51 і 25 єврейських малят, причому жодної єврейської дитини не народилося у сільській місцевості. Усього у 1991,1992 рр. в Україні народилося 1618 і 1342 єврейських дітей відповідно. З них: 1599 і 1331 в міських населених пунктах і лише 19 і 11 у сільських [8, с. 213].

Окремі дослідники чисельності єврейського населення цього періоду стверджують, що реальна кількість єврейського населення була дещо іншою. Так, голова Вааду України (Асоціації єврейських організацій і громад України) Й.Зісельс стверджує, що перепис населення 1989 р. визначив лише «серцевину популяції» євреїв України. Їхня справжня цифра, зважаючи на коефіцієнти розширення, що у різних демографів коливаються від 1,5 до 2,5 %, була близько 900-1000 тис. Розширення популяції євреїв відбувається за рахунок тих, хто не назвав себе при переписі євреєм, але потім, завдяки тому, що хтось із батьків чи дідусів, бабусь був євреєм, отримав право на еміграцію чи виявив волю до відновлення (чи набуття) своєї єврейської ідентичності [9, с. 71].

За твердженнями Й.Зісельса, до 1996 року з України емігрувало більше 300 тис. євреїв та неєвреїв-членів їхніх сімей. Зменшення єврейського населення також відбувалося через значне перевищення смертності над народжуваністю (одне народження на 7-8 смертей), що склало цифру у межах 50 тис. осіб. Й.Зісельс оцінював «потенціал» євреїв в Україні початку 90-х рр. XX століття у межах 550-560 тис. осіб [9, с. 71].

Ф.Заставний стверджує, що в Україні на початку 90-х років XX століття проживало 3,5 % євреїв світу, тоді коли наприкінці 30-х – на початку 40-х років їх було в республіці майже 20 % [4, с. 137].

Охарактеризований період також пов‘язаний із значними міграційними процесами в середовищі єврейської меншини України. Міграція відбувалася переважно до великих міст. Так, у 1989 р. до міських поселень на території України прибуло 5308 євреїв, тоді коли вибуло 33919 осіб єврейської національності. У єврейського населення України показник між вибулим і прибулим населенням становив – 28611 осіб, тоді коли у всіх інших національностей кількість прибулого населення в Україну переважала кількість вибулого, лише у казахів, киргизів та німців цей показник був на користь вибулого населення, проте значно нижчий ніж у євреїв – відповідно 245, 41, 336 осіб. Євреї у цей рік становили тільки 0,4 % прибулого в Україну населення [4, с. 42-43]. Ф.Заставний стверджує, що більшість представників єврейської національності, які вибували з міських поселень, від‘їздили за кордон (91,7 %) [4, с. 72]. Саме завдяки представникам єврейської національної меншини частка України щодо емігрантів за кордон серед республік колишнього СРСР становила 20% [4, с. 80].

За даними Міністерства Внутрішніх справ СРСР у 1989 р. з України виїхало 50 тис. осіб, у 1990 р. – 95,4 тис. осіб, тоді коли у 1980 р. – 6,7 тис. осіб, у 1988 р. – 17,8 тис. осіб. У національній структурі емігрантів переважають євреї, які в основному емігрували в Ізраїль, Німеччину та США [4, с. 80] .

Єврейське населення України також зменшувалося і внаслідок змішаних шлюбів євреїв. За твердженнями В.Константинова, з 1988 до 1996 року частка змішаних шлюбів зросла серед євреїв-чоловіків з 54 до 82 %, а серед євреїв-жінок до з 45 до 74 % [6, с. 52]. А це означало, що не всі народжені діти реєструвалися євреями. Наприклад, серед пар росіян-євреїв, за окремими дослідженнями, після 1985 року лише 7 % дітей записувалося євреями [6, с. 52]. Значно зростала частка дітей, народжених жінками-єврейками від батьків-неєвреїв: 1989 р. – 46,8 %, 1993 – 51,9 %, 1995 – 76,7 %, 1998 – 82,8 %, 2000 – 86,1 % [6, с. 71].

Українські євреї мали найвищий показник вищої освіти в республіці у розрахунку на 1000 осіб у порівнянні з іншими національностями. Якщо серед українців мали вищу освіту: у віці 20-29 рр. – 90 осіб, 30-39 рр. – 146 осіб, 40-49 рр. – 129 осіб, 50 і старше – 59 осіб, серед росіян відповідно: 146, 232, 235 і 126, то серед євреїв України був відповідно 314, 482, 476, 333 осіб відповідно [4, с. 98].

Загалом за звітний період (з 1989 до 2001 року) єврейська національна меншина зменшилась в Україні у 5 разів, а за період з 1959 до 2001 року у 8 разів. Традиційні колишні

…….

центри єврейського населення в Україні: Київ, Одеса, Дніпропетровськ, Харків, Донецьк, Вінниця, Житомир, Бердичів, Чернівці втратили переважну більшість єврейського населення. Усього за період 1966-2001 рр. з України виїхало 90 % єврейського населення [10].

Саме еміграція євреїв та природнє скорочення єврейського населення (падіння народжуваності та перевищення смертності над народжуваністю) стали основними причинами різкого скорочення єврейської меншини. Еміграція євреїв за доби незалежної України стала масовим явищем. Якщо у 1960-1970-х роках основними причинами імміграції були ріст національної свідомості, бажання виїхати на свою історичну батьківщину після утворення держави Ізраїль та репресії серед інакодумців, дисидентів, то у кінці 1980-х – у 1990-х рр. до цих причин додались бажання возз'єднання сімей та намагання уникнути різкого падіння рівня життя.

Особливо масовими стали міграційні процеси на початку 1990-х років після розпаду Радянського Союзу і утворення нових незалежних держав-колишніх республік СРСР.

У період з 1991 до 1999 року з України виїхало 209765 євреїв. Це була третя національна група в Україні за кількістю емігрантів (після росіян – 968215 осіб, українців – 715735 осіб), а за коефіцієнтом еміграційної динаміки етнічних груп євреї поступалася лише німцям – 0,434 та 0,513 відповідно, тоді коли загалом по Україні коефіцієнт складав 0,043. Показник сальдо міграції євреїв поступався за 1994-1997 рр. лише росіянам і становив -85 тис. осіб (-17,5 %) [11, с. 67].

У цей період до Німеччини, Ізраїлю і США виїхало з України євреїв: у 1994 р. – 26932 особи (56 % усіх імігрантів), 1995 р. – 22069 осіб (50 %), у 1996 р. – 19175 осіб (44 %), у 1997 р. – 15182 особи (35 %), у 1998 р. – 11082 особи (26 %), 1999 р. – 11794 особи (28 %). Усього за період з 1994 до 1999 року з України виїхало 10234 єврея, або 40 % [11, с. 68]. За країнами еміграція виглядає наступним чином.

Таблиця 1. Єврейська еміграція в Ізраїль, ФРН та США [11, с. 84-85].

Країна	1994	1995	1996	1997	1998	1999	1994-1999
Ізраїль	13840	12216	10200	8115	5636	6611	56618
ФРН	3838	4079	4085	3776	4012	4050	23840
США	9254	5774	4890	3291	1434	1133	25776

У дослідженні Н.Шульга та ін. наведено дані опитування «Тенденції репатріації з України і Росії», що було проведене серед єврейського населення СНД Єврейським агенством «Сохнут» у 1995-1996 рр. За даними опитування основними мотивами емігріції були: страх економічної нестабільності – 36 %, зневіра в можливість зміни ситуації – 31 %, бажання покращити становище дітей – 26 %, екологічна ситуація – 15 %. Більшість емігрантів у 1997-1998 рр. пояснювали бажання виїхати саме через намаганням покращити життя (28,1 %), прагнення до благополучного, цивілізованого життя (30,4 %), бажанням возз'єднатися з близькими (20,3 %), через антисемітизм (15,3 %), бажанням жити за єврейськими канонами (5,4 %) [11, с. 71,72].

На 2001 рік в Україні проживало 103,6 тис. євреїв, що становило 0,2 % до усього населення України (у 1989 р. – 0,9 %). Більшість євреїв проживало у м. Києві – 17,9 тис. осіб (0,7 %), Дніпропетровській області – 13,7 тис. осіб (0,4 %), Одеській області – 13,3 тис. осіб (0,5 %), Харківській області – 11,5 тис. осіб (0,4 %). Незначна кількість євреїв проживала на території Автономної республіки Крим – 4,5 тис. осіб (0,2 %), Донецької області – 8,8 тис. осіб (0,2 %), Житомирської області – 2,6 тис. осіб (0,2 %), Запорізької області – 4,3 тис. осіб (0,2 %), Миколаївської області – 3,2 тис. осіб (0,3 %), Чернівецької області – 1,4 тис. осіб (0,2 %), у м. Севастополі – 1,0 тис. осіб (0,3 %). Мову своєї національності рідною вважали лише 3,1 % євреїв, тоді коли російську мову рідною вважали 83,0 %, українську – 13,4 %, іншу мову – 0,5 % [12]. Серед усіх народів України показник щодо визнання рідною мовою мову своєї національності був найнижчий у республіці.

Середній вік єврейського населення України у 2001 р. становив 58 років, тоді, коли ще 1989 р. – 52 роки. На думку В.Константинова, це пов'язано у першу чергу із масовою еміграцією євреїв молодого віку [6, с. 45].

У регіонах України кількість представників єврейського населення була вкрай незначна, у тому числі на території Хмельниччини та Тернопільщини. На території Тернопільщини за

даними перепису було лише 167 євреїв, із яких 155 проживали у містах. На Хмельниччині у цей час проживали 1410 євреїв.

За переписом 2001 року населення Вінницької області становило 1772,4 тис. осіб. Євреїв з них було 3 тис. (0,2 % до усього населення), тоді коли у 1989 р. – 1,4 %. Євреї втратили лідируючі позиції і за кількістю поступалися навіть білорусам, що ніколи не були чисельною національною групою на території України та Вінниччини. Більше половини євреїв області проживало у м. Вінниці – 1,7 тис. євреї (0,5 % від усього населення міста, у 1989 р. – 4,1 %), тоді коли у м. Жмеринці євреїв було 0,1 тис. осіб (0,4 %, у 1989 р. – 3,4 %), у м. Козятині – 0,1 тис. євреїв (0,2 %, у 1989 році 1,1 %), у Могилеві-Подільському – 0,3 тис. (1,1 %, у 1989 р. – 9,4 %), у Хмільнику – 0,1 % (0,2 %, у 1989 р. – 1,6 %). Рідною мову своєї національності на Вінниччині вважало лише 8,5 % євреїв (менше було лише у поляків 6,4 %), тоді коли українську мову рідною вважали 41,6 %, а російську – 49,6 %, іншу мову – 0,3 % [13, с. 3].

Загалом, скорочення вживання рідної мови для єврейської національної меншини стало протягом ХХ ст. стало сумним фактом, що ілюструє наступна таблиця.

Таблиця 1. Кількість єврейського населення в Україні та рівень користування рідною мовою [14] .

Населення	*Разом*	*Рідна мова*	*Українська мова*	*Російська мова*
євреї	1926			
	1574,4 100 %	1195,7 75,9 %	14,1 0,9 %	356,2 22,6 %
	1953			
	840,3 100 %	142,2 16,9 %	23,4 2,8 %	671,4 79,9 %
	1989			
	486,3 100 %	34,6 7,1 %	10,1 2,0 %	440,7 90,6 %
	2001			
	103,6 100 %	3,2 3,1 %	13,9 13,4 %	86,0 82,7 %

Отже, наведений матеріал засвідчує, що кількість євреїв, які розмовляли рідною мовою зменшилась із 75,9 % (у 1926 р.) до 3,1 % (у 2001 р.), у той же час збільшувалася частка євреїв, що розмовляли українською мовою: із 0,9 % (у 1926 р.) до 13,4 % (у 2001 р.). Частка російськомовних євреїв із 1926 р. до 1989 р. збільшувалась із 22,6 % до 90,6 %, а у 2001 р. зменшилась до 82,7 %.

Кількість неасимільованих євреїв України (за рівнем використання рідної мови) з кожним переписом зменшувалась. Якщо у 1959 р. їх було 142, 2 тис., то у 1970 р. – 102,2 тис., у 1979 р. – 57,2 тис., у 1989 р. – 34,6 тис. [15, с. 375].

Кількість євреїв, що розмовляли рідною в обласних центрах Поділля, подана у наступній таблиці.

Таблиця 2 [14].

Місто / населення	Рік	Рідна мова	Українська мова	Російська мова
Вінниця / євреї та інші національні меншини	1926	85,3 %	0,4 %	13,1 %
	1989	9,7 %	2,6 %	87,7 %
	2001	4,2 %	31,7 %	63,5 %
Хмельницький / євреї	1989	8,5 %	3,4 %	88,1 %

Кількість єврейського населення в Україні і на Поділлі постійно скорочувалась. Оскільки перепису населення України після 2001 р. не проводилось, такий висновок можна зробити зважаючи на загальну чисельність населення України. Так, на 1 січня 2011 р. населення України становило 45778534 особи (31441649 осіб – міське, 14336885 осіб – сільське). Населення Вінницької області становило 1641201 особу, Хмельницької – 1326926 осіб, Тернопільської – 1084127 осіб [16, с. 8]. У порівнянні з 2001 роком населення України зменшилось на 2678466 осіб (з 48457000 до 45778534 осіб), населення Вінницької області зменшилось на 131199 тис. осіб (з 1772400 до 1641201 особи), Хмельницької – на 103874 особи (з 1430800 до 1326926 осіб), Тернопільської – на 57843 особи (з 1142400 до 1084127 осіб).

Еврейська еміграція після перепису 2001 року значно зменшилась. Серед основних причин цього були як зменшення кількості єврейського населення загалом, так і покращення

соціально-економічного життя в країні. Так, у 2002 р. з України виїхало лише 4074 євреї (США – 217 осіб, ФРН – 2514, Ізраїль – 1220 осіб), у 2003 р. – 2692 єврея (237, 1653, 726 відповідно), у 2004 р. – 1699 євреїв (94, 927, 404 відповідно), у 2005 р. лише 759 осіб: США – 16, ФРН – 332, Ізраїль – 333) [17]. У цей період переважала еміграція до ФРН. Й.Зісельс пояснює це накопиченням значної кількості дозволів виїзду до цієї країни (близько 30 тис.) через значні терміни очікування дозволів (3-5 років) і високим соціальним захисто еврейських емігрантів у цій країні..

Встановити приблизну кількість єврейського населення в Україні на сучасному етапі можна, користуючись методологією Й.Зісельса, визначену у статті «Динаміка чисельності єврейського населення України» [17]. Оперуючи поняттями «ядро популяції» (- кількості єврейського населення відповідно до результатів перепису населення) та «розширена популяція» (-включає в себе і маргиналів, що за переписом населення себе євреями не визнавали, проте мали когось із батьків чи дідусів, бабусь євреїв), дослідник враховує відтік з України в межах єврейської еміграції близько 20 тис. на рік, природнє зменшення на 5 тис. та тенденцію до збільшення єврейської іміграції в Україну на 10 тис. осіб, робить висновок про ядро єврейської популяції в Україні в межах 85-90 тис., а розширену популяцію в межах 350-370 тис. осіб на 1 січня 2010 р.

Незважаючи на те, що відсоток євреїв значно менший у порівнянні з іншими національними меншинами у складі населення України, євреї продовжують займати чільні місця у політиці, бізнесі та культурі. О.Білявська у дослідженні «Етнополітика в Україні: соціальний аспект» стверджує, що євреї в Україні мають високий соціальний статус. Вони займають дуже високі щаблі у сфері бізнесу, банківської справи, інформаційної сфери [18].

За словами першого Президента України Л.Кравчука, виголошеними на всесвітній конференції по антисемітизму в Брюселі, в першій половині 1990-х рр. євреї складали в Україні більше 53 % медичних і наукових працівників, викладачів, вихователів, діячів мистецтва. Частка євреїв серед інженерно-технічних працівників складала 39 %, керівників підприємств і установ – 7,5 %. Євреї займають високі державні посади в уряді України, є головами виконавчих комітетів низки українських міст і є активними учасниками економічного та культурного життя України.

Ми зупинилися лише основних тенденціях змін структури єврейської національної меншини в зазначений період. Більш повно ця проблема може бути досліджена лише після проведення чергового об‘єктивного перепису населення України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Шульга Н.А. Русская культура в Украине: политико-правовой, социальный статус // Диалог украинской и русской культур: Материалы конференции. – К., 1997. – С.10-14.
2. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. – К., 1990. – С.4, 7.
3. Закон України «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 р. – К., 1992.
4. Заставний Ф.Д. Населення України. – Львів: МП «Край», Товариство української мови ім. Тараса Шевченка «Просвіта», 1993. – 224 с. – С.109, 110.
5. Население СССР: По данным Всесоюзной переписи населения 1989 г./ Гомкостат СССР. – М.: Финансы и статистика, 1990. – 45 с. – С.38.
6. Константинов В. Еврейское население бывшего СССР в XX веке (социально-демографический анализ). – Иерусалим, 2007. – 305 с. – С.38.
7. Романцов В. Населення України і його рідна мова за часів радянської влади та незалежності (XX – початок XXI століття). К.: Видавництво імені О.Теліги, 2008. – 184 с. – С.132-133.
8. Слободянюк П. Культура і освіта євреїв Правобережжя в радянський період // Збірник матеріалів наукових конференцій «Збереження єврейської історико-культурної спадщини, як частки української та світової культури: правові, історичні, мистецькі та музейні аспекти» (12-14 листопада 2007 р., Львів) та «Українсько-єврейські взаємини: культурологічні, історичні, соціологічні аспекти», присвячена 90-й річниці проголошення ЗУНР (27-28 жовтня 2008 р., Львів). Частина друга. – Львів, 2010. – 230 с. – С.212.
9. Леонід Філберг розмовляє з Йосипом Зісельсом. Євреї в сучасній Україні, реалії та песпективи / Незалежний культурологічний часопис. – 1996. – №. 8. – С.70-78. – С.71.
10. Тархов С.А. Итоги переписи населения Украины 2001 года //http://www.demoscope.ru/weekly/2004/0173/analit05.php.
11. Шульга Н., Панина Н., Головаха Е., Зисельс И. Эмиграция евреев в контексте общей миграционной ситуации в Украине // Социология: Теория, методы, маркетинг. – 2001. - № 2. – С.64-89. – С.67.

12. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року // htpp // 2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/urban-rural/.
13. Скільки нас, хто ми (Вінниччина за підсумками Всеукраїнського перепису 2001 р.) // Подолія. – 2003. – 11 лютого. – С.3.
14. Таблиця складена на основі матеріалів викладених у зазначеній праці В.Романцова «Населення України і його рідна мова за часів радянської влади та незалежності (XX – початок XXI століття). – С.176-179.
15. Скляр В. Етнічний склад населення України 1959-1989 рр.: етномовні наслідки російщення. – К., Вид. центр «Просвіта», 2008. – 392 с. – С.375.
16. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2011 року. – К.: Державний комітет статистики України, 2011. – 112 с. – С.8.
17. Зисельс И. Динамика численности еврейского населения Украины // http://www.vaadua.org/josef2006/dinamChisl.html.
18. Білявська О. Етнополітика в Україні: соціальний аспект // http://novyn.kpi.ua/2007-2-2/21_Bilyavska.pdf.
19. Украина. Евреи в нрезависимой Украине // Електронная еврейская энциклопедия // http://www.eleven.co.il/article/15414.

Кононенко В.В. ЧИСЛЕННОСТЬ И СТРУКТУРА ЕВРЕЙСКОГО НАСЕЛЕНИЯ В УКРАИНЕ ТА ПОДОЛЬЕ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ.

В статье исследуется особенность динамики численности еврейского населения в Украине и на Подолье в период с 1991 г. Автор анализирует численность, структуру, рождаемость, возрастной состав данного национального меньшинства в пределах Украины и конкретного региона, используя данные переписи населения 1989, 2001 года и новейшие исследования проблемы.

Ключевые слова: евреи, национальное меньшинство, численность, структура, рождаемость, перепись населения.

Kononenko V.V. QUANTITY AND STRUCTURE OF THE JEWISH POPULATION IN UKRAINE AND PODOL'E REGION IN TIME OF INDEPENDENCE.

The article is devoted to the dynamics of quantity of the Jewish population in Ukraine and on Podol'e in a period from 1991 to present time. An author analyses a quantity, structure, birth-rate, age composition of this national minority within the limits of Ukraine and concrete region usingdata to the census of population 1989, 2001 year and by the newest researches of this problem.

Keywords: Jews, national minority, quantity, structure, birth-rite, census of population.

УДК [392.3+398.33](470.57=161.2)

В.Я. Бабенко

СІМЕЙНА ТА КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ БАШКОРТОСТАНУ

Головну увагу в статті приділено аналізу сімейної та календарної обрядовості українців Башкортостану, і ступені їх збереження. Виділено основні причини та наслідки трансформації традиційної обрядовості.

Ключові слова: традиційна культура, сімейна обрядовість, трансформація.

Одним із актуальних питань сучасної етнології є дослідження традиційної матеріальної та духовної культури малих етнічних груп в умовах багатонаціонального оточення. До таких груп належать і українці Башкортостану, які на території зазначеного регіону постійно проживають з першої половини XVIII ст. [1, с. 12].

Метою даного дослідження є аналіз та ступінь збереження сімейної та календарної обрядовості українців Башкирії, основних причини та наслідків їх трансформації.

Частково питання вивчення згаданої проблематики було порушено співробітниками Інституту народної творчості та мистецтв Національної академії наук УРСР, які перебуваючи у воєнні роки в евакуації в Уфі, організували експедиції для вивчення культури своїх земляків. Учасниками експедиційних виїздів були М.М. Плісецкий, В.С. Ільїн, П.С. Лисенко, М.Я. Береговський та художник М.Д. Давлєткильдєєв. У квітні 1942 р. науковці відвідали Чишминський район, у березні 1943 р. –Аургазинський та Давлєканівський райони [2, с. 14]. Крім того, вивченням духовної культури українців Башкортостану займались і ряд дослідників

у другій половині XX – початку XXI ст., а саме: І.Є. Карпухін [3], Л.І. Брянцева [4] та Ф.Г. Ахатова [5] та автор даної статті [1] та інші.

Обрядипов'язані з народженням дитини. Ще у весільному обряді українці проводили різні дійства, метою яких було забезпечити багатодітність сім'ї: саджання молодим на коліна дітей, обсипання збіжжям, хмелем, годування молодих яєчнею, запрошення «коровайницями» жінок, щасливих у шлюбі і тих, які мали дітей.

Пологи приймала баба-повитуха, яку часто називали «баба-пупорізка». Якщо пологи були важкими, то повитуха вдавалася до різноманітних дій, які мали полегшити процес народження, а саме: жінці розпускали коси, в хаті розв'язували всі вузли, примушували чоловіка переступати через ноги, вливати з рота у рот дружині воду. В особливо складному випадку замовляли службу Божу, відчиняли царські двері у церкві.

Вважалося дуже добрим, якщо дитина народжувалася вранці чи у першій половині дня. Дітей, які народжувалися у «сорочці», вважали, що вони відмічені особливим знаком долі. «Сорочку» зберігали як оберіг.

Через 1–2 дні в хаті, де народилася дитина, збиралися жінки «на зубок» або на «бабину кашу».

Немовлят намагалися похрестити у церкві якнайшвидше. Вважалося, що нехрещена дитина буде піддаватися різним хворобам, що вона «нечиста». Хрещення супроводжувалось сімейним святом – «хрестинами». Поширеною є традиція, коли у немовлятка з'являється перший зуб, то той, хто побачив це першим, обдаровував дитину подаруночком.

Коли дитина робила перші кроки – їй «різали пута», тобто імітували розрізання пут на ногах. Вважалося, що малюк швидше навчиться ходити. По досягненні дитиною року з дня народження на її честь проводили свято «пострижини», на яке запрошували родичів, хрещених батьків, друзів, бабу-повитуху, сусідів.

Ідеологічний прес за радянських часів привів до того, що обряди, які пов'язані з народженням та вихованням дитини, спрощувалися, трансформувалися або і зовсім зникали. Замість хрещення стали проводити урочисту реєстрацію новонародженого у сільраді, хрестини були замінені на «октябрини».

Причинами зникнення звичаїв та обрядів, пов'язаних з народженням дитини, стали соціально-економічні та політичні труднощі, ті випробування, які випали на долю народу.

Весільний обряд українців Башкортостану умовно можна поділити на такі складові частини: сватання, знайомство з господарством нареченого (оглядини), передвесільний час, дівич-вечір, переїзд нареченої в дім нареченого, власне весілля, відвідання молодими учасників весілля на їх запрошення (зазови), післявесільні обряди, які тією чи іншою мірою збережені повсюди.

Весільна обрядовість українських переселенців Башкортостану, подібно до весільних звичаїв інших слов'янських народів, починалося зі старостів або сватання [6, с. 63]. Сватання, зазвичай, проводили перед неділею. Сватати дівчину йшли батьки нареченого і сват (старости). Молодий часто залишався вдома. Сьогодні молодий разом з батьками і сватом приймає участь у сватанні.

За традицією сватачі несуть з собою спеціально випечений хліб-коровай (паляниця, калач), який зав'язували в хустку чи рушник. Якщо сватання закінчувалося успішно, то на знак згоди проведення шлюбу, батьки молодого і молодої обмінювалися хлібами.

Після згоди дівчини та її батьків на шлюб починались заручини, на яких домовлялись про саме весілля. Заручини могли проводити одразу після сватання в той самий день, а іноді назначали окрему дату. Після заручин батьків нареченої і найближчих її родичів запрошували на оглядини, під час яких остаточно вирішували всі організаційні питання, пов'язані з весіллям.

У четвер перед весіллям наречена запрошувала до себе подруг та сестер готувати квіти для бояр, молодого, пекти медяники і шишки, з якими молода в супроводі своїх подруг (дружок) обходила своїх родичів і запрошувала їх на весілля. У цей час наречений (зі своїми боярами) запрошував своїх гостей.

Ще у кінці XIX – першій половині XX ст. у весільній обрядовості українців побутував дівич-вечір (вечорина), який за традицією відбувався у суботу. У наші дні, в зв'язку з тим, що вихідні дні установлені на суботу та неділю, дівич-вечір перенесли з суботи на п'ятницю.

На дівич-вечорі дружки прикрашали гільце (квітку, рєпєй).

В цей час вдома у молодого пекли обрядові весільні хліби – коровай і дивень. Сьогодні замість них випікають звичайний хліб або під впливом росіян круглий пиріг з начинкою з м'яса і картоплі – курник.

Вранці наступного дня наречений із родичами та друзями на прикрашених возах їхали до нареченої, яка накрита вишитим рушником сиділа у весільному вбранні за столом.

Весільному поїзду при в'їзді у двір влаштовували заслін (перейми). Гості молодої, закриваючи ворота і вимагаючи у нареченого викуп, не впускали поїзд у двір.

Отримавши викуп, староста відчиняв ворота. При вході в хату знову влаштовували перейми. На прохання сватів показати молоду, їм виводили «ряджених». Відкупившись від них, поїзжани заходили до кімнати, де за столом сиділа молода. Поруч з нею сидів брат або близький родич (зараз – часто подруга молодої) із весільним кийком в руках, прикрашеним квітами і свічкою («світилка»). Брат «продавав» молодому «косу молодої» і місце поруч з нею.

Після обряду викупу всі, прощаючись з молодою, виходили із-за столу. Молодий відкривав обличчя молодої, цілував її і сідав поруч з нею.

Подруги молодої пришивали квіти на груди молодому і боярам. Старшого боярина і старосту перев'язували двома рушниками навхрест, бояр – одним, через плече. Всіх гостей пригощали. В цей час коням із весільного поїзду молодого заковували ноги. Щоб ковалі віддали ключі від замка, їх пригощали.

Перед виїздом у церкву батьки молодої благословляли молодих іконою, хлібом і сіллю, тепер часто лише хлібом і сіллю. При цьому молоді ставали на шубу – «Щоб не було шуму».

Після вінчання їхали до нареченого. Аж до 50-х рр. XX ст. молодь та друзі нареченого і нареченої на весіллі, за винятком його початку, не гуляли.

Через деякий час, увечері, з молодої знімали вінок, розпускали косу, а потім по-жіночому закручували і заколювали її. Зверху на волосся одягали очіпок і пов'язували голову хусткою Ці обрядодії символізували перехід її зі стану дівчини у заміжні жінки. На сучасному етапі дослідження наречену хусткою не покривають, а наступного дня вона з'являється без вінка і з непов'язаною головою.

За традицією, рано-вранці наступного дня запрошені родичі молодого йшли будити молодих – «шукати ярку», при цьому били посуд. Обов'язковою вранішньою стравою був борщ, у деяких селах – локшина. Від молодого гості поверталися до батьків молодої «на млинці» або «на блини». Потім (у минулому) починалися зазови: учасники весілля, передусім найближчі родичі молодого й молодої, а також заможні гості запрошували до себе на гостину всіх учасників весілля. Поступово цей обряд зникає.

Як показали польові записи, на час переселення та у перші десятиріччя проживання на території Башкортостану українці зберігали весільний обряд характерний для їхнього регіону в Україні. На сьогодні лише частина традиційних обрядів та звичаїв українців Башкортостану побутує, інша частина – модифікується, третя – зникає. Особливо інтенсивно процес проникнення новацій та інтернаціоналізація весільних обрядів спостерігається з 1950-х рр. В цей час активно руйнуються етнічні традиції у весільній обрядовості українців Башкортостану і проникають в неї так звані загальнорадянські (сьогодні – загальноросійські) та іноетнічні елементи.

Поховальна обрядовість українців-переселенців зберегла ряд традиційних особливостей. Так, у хаті при покійникові було прийнято завішувати тканиною дзеркало. Небіжчика обмивали на підлозі. Крім того, тіло померлих чоловіків обмивали чоловіки, жінок – жінки, за це їм роздавали хустки, шматки мила, рушники, шкарпетки і т.ін.

Померлого одягали в новий одяг, заздалегідь приготовлений, у нинішній час – купований.

Небіжчика, як правило, хоронили на третій день. Після завершення поховання, тут же на цвинтарі, присутні влаштовували невеликі поминки. Тут же розрізали рушники, на яких несли покійного, і роздавали тим, хто ніс хрест, домовину й віко.

Після повернення з кладовища за традицією всі мили руки. Поминальний обід влаштовували в хаті, в якій лежав померлий. На стіл у суворій послідовності подавали певний поминальний набір страв, хоча в різних селах страви та їх послідовність могли варіюватися. Першим на стіл ставили кутю, ситу, млинці, потім подавали борщ, локшину, кашу, інколи тушковану картоплю. Закінчували поминальний обряд компотом (узваром) із сушених або свіжих ягід, нині – сухофруктів, і молочним або фруктовим киселем. Усіх учасників похорону

…….

найближчі родичі померлого обдаровували хустками, рушниками, милом, шкарпетками, котушками ниток тощо.

Соціально-економічні та політико-ідеологічні переміни не могли не відбитися на всьому комплексі похоронно-поминальної обрядовості. Перш за все змінилося саме ставлення до нього і відбулося переосмислення значення багатьох обрядодій. Домінуюча тенденція нової мотивації – заміна релігійного обґрунтування моральним. Простежується його подальше спрощення, разом з тим з'являються новації передусім в містах. Крім того, довгі контакти з місцевим населенням сприяли проникненню іноетнічних традицій навіть у таку відносно консервативну сферу, як похоронно-поминальна обрядовість. Відродження релігії після перебудови сприяло відродженню релігійних традицій в похоронно-поминальній обрядовості.

У перші десятиріччя перебування в Башкирії у культурі українців-переселенців простежується превалювання традицій, привезених з Батьківщини. Проте нові етнокультурні й етномовні умови не могли не вплинути на цю сферу: відбувалося проникнення у святкову обрядовість інонаціональних компонентів, скорочення, спрощення і переосмислення багатьох обрядів, контамінація тих чи інших обрядових дій.

Весь річний цикл життєдіяльності українського селянина визначався його провідною галуззю – землеробством. Тому кожне свято було пов'язаним з конкретним етапом господарських турбот про врожай. Оскільки тваринництво становило другорядну галузь сільськогосподарського виробництва, то серед календарних свят майже немає приурочених тваринам, винятком є лише свято Єгора – 6 травня*, коли худобу виганяли на пасовище вербою, освяченою в церкві у Вербну неділю.

Річний календарний цикл розпочинався з різдвяно-новорічних свят. Перед Різдвом, 6 січня, відзначали Святу вечерю. Обов'язково готували 12 пісних страв, серед яких були кутя і млинці, а також узвар. Діти розносили святу вечерю до дідусів-бабусь, а також до хрещених батьків.

На Маланку, 13 січня, святкували Щедрий вечір – у народній традиції ці обидва свята об'єдналися у одне свято Щедрий вечір або свято Маланки.

Вранці ходили діти – посівальники. Дозволялося посівати (осипати хату зерном) тільки хлопчикам. Вірили, якщо зранку в хату ввійде гість чоловічої статі, то рік буде вдалим.

19 січня святкували Водохреща (Водохрестя) або Хрещення Господнє. Ще одна назва свята – Богоявлення Господнє. Напередодні свята пòстували і увечері святкували «Голодну Кутю», тобто готували пісний стіл, як і на Святу вечерю. На ранок після Всеночної служби всі люди йшли на ставок чи річку святити воду.

Завершальним зимовим святом була Масляна, сиропуст або сирна неділя, яку святкували за 8 тижнів до Великодня. Закінчувався м'ясоїд, коли дозволялося їсти м'ясо та м'ясні страви. На відміну від росіян, Масляну українці відзначали менш пишно. Такі звичаї як катання на конях, стрибання через вогнище отримали розповсюдження серед українців Башкортостану під впливом російських традицій.

Весняні свята. 14 березня святкували Явдоху (день Преподобної мучениці Євдокії). Згідно з народною традицією – це перший день весни. Люди примічали яка погода в цей день – як тепла, тане сніг («курка повинна була напитися води на дорозі») – літо буде тепле, як морозно, або йшов сніг, то і літо буде холодне та вологе.

22 березня – день Сорока святих мучениківСевастійських, в народі «Жайворонки». Вважалося, що в цей день жайворонки поверталися з вирію.

30 березня – день св. ОлексіяЧоловіка Божого, або по-народному «Теплий Олексій», «Теплий Олекса». В цей день люди примічали – вода повинна з гір піти.

7 квітня святкували Благовіщення Пресвятої Богородиці. В цей день заборонялося працювати – «На Благовіщення пташка гніздечко не в'є, дівка косу не плете» – говорили в народі про це свято.

У суботу напередодні Пасхи пекли калачі (паску), фарбували яйця. У Великодній ранок примічали, що під час сходу сонце «грало». Існувало повір'я, що сонце «грає» ще тільки на Благовіщення.

*Дати свят вказано за новим стилем

На Трійцю («Зелені свята») помешкання прикрашали гілками дерев як усередині житла, так і ззовні. Підлогу вкривали травою, на вікна і стіл ставили букети квітів. Молодь влаштовувала на вулиці гуляння.

Літні свята. 7 липня – святкували Івана Купайла. Люди вірили, що у ніч на це свято відбуваються всілякі чудеса – розквітає папороть, виростає розрив-трава. У цей день молодь виходила на берег річки, озера або ставка. Дівчата водили танок, співали купальських пісень, пускали по воді віночки.

За народними уявленнями літо закінчувалося Спасом – «Прийшов Спас – рукавички припас». Українці, як і всі православні святкували три Спаса. Перший – Маковея (14 серпня), другий – яблуневий (19 серпня) і третій – 28 серпня – друга Пречиста (свято Успіння Пресвятої Богородиці). На Маковея починався Успенський піст. За традицією цього дня освячували мак, різні квіти та зілля. 19 серпня – Преображення Господнє, яблуневий або медовий Спас. У це свято святили мед. Оскільки в суворих кліматичних умовах Башкирії до середини XX ст. не вирощували ані яблук, ані груш, тому їх не несли на освячення. Сьогодні, коли садівництво в регіоні – одне з пріоритетних галузей сільського господарства, традиції освячувати яблука і груші набула загального поширення. Святом Успіння Пресвятої Богородиці закінчується Успенський піст.

Осінні свята.

Свята Різдво Пресвятої Богородиці (21 вересня) та Покрова Пресвятої Богородиці (14 жовтня) святкувалися як церковні свята. Тільки вважалося, що після Покрови треба було рубати капусту – «Прийшла Покрова – рубай капусту». Після свята Покрова починалася шлюбна пора.

Після Михайла (21 листопада) за народними прикметами ставав «санний путь».

Закінчувався рік Пилипівками – Пилипівським або різдвяним постом. Всі релігійні свята, які припадали на цей період святкувалися як церковні. Ніяких розваг під час посту не допускалося. На відміну від України, свята Андрія та Миколизимового майже ніяк не виділялися. Їх святкували як церковні. Лише примічали: «Сави-Варвари ночі драли – день наставляли», бо від них вже починав збільшуватися день і скорочуватися ніч.

Під тиском комуністичної ідеології багато свят зникло. У нинішній час народні свята відновлюють. Проте в них закладається інший зміст. Вони набувають все більше розважального характеру.

Отже, характерними проявами трансформації весільної та календарної обрядовості виступають:

1) поєднання традиційних явищ та сучасних (модернізованих) нововведень;

2) спрощення приурочених обрядових текстів та наповнення їх сучасним змістом;

3) порушення традицій приуроченості обрядових комплексів до календарних періодів та дат (свят), що привело до накладання одного обряду на інший, злиття або зникнення окремих обрядодій;

4) заміна традиційної функціональної семантики обрядів та набуття ними розважального змісту, та ін.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабенко В.Я. Украинцы Башкирской ССР: поведение малой этнической группы в полиэтничной среде. – Уфа, 1992. – 260 с.
2. Завези од мене поклон в Україну…Фольклор українців Башкортостану. Уфа: Изд-во Филиала МГОПУ им. М.А. Шолохова в г. Уфе, 1999. – С. 14.
3. Карпухин И.Е. Фольклорно-этнографические взаимовлияния свадеб русских и украинцев Башкортостана (по наблюдениям и записям 1950 – 1990 гг.) // Украина – Башкортостан: связь времен / МГОПУ им. М.А. Шолохова. Уфа, 2001, с. 92– 110.
4. Ахатова Ф.Г. Украинские песни в Башкортостане: историко-этнографическое исследование / Ф.Г. Ахатова. – Уфа: Гилем, 2000. – 146 с.
5. Брянцева Л.И. О взаимосвязях русского и украинского свадебного фольклора современной Башкирии / Брянцева Т. // Фольклор народов РСФСР. – Уфа, 1975. – С.181–186.
6. Здоровега Н. І. Нариси весільної обрядовості на Україні / Здоровега Н. І. ; АН УРСР, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К. : Наук. думка, 1974. – 158 с.

Бабенко В. СЕМЕЙНАЯ И КАЛЕНДАРНАЯ ОБРЯДНОСТЬ УКРАИНЦЕВ БАШКОРТОСТАНА

основное внимание в статье уделено анализу семейной и календарной обрядности украинцев Башкортостана и степени ее сохранности. Выделено основные причины и последствия трансформации традиционной обрядности.

Ключевые слова: традиционная культура, семейная обрядность, трансформация.

Babenko V. FAMILY AND CALENDAR RITES UKRAINIAN BASHKORTOSTAN

Abstract:the main attention in article is paid to the analysis of family and calendar ceremonialism of Ukrainians of Bashkortostan and degree of its safety. It is allocated the main reasons and consequences of transformation of traditional ceremonialism.

Keywords: traditional culture, family rituals, transformation.

УДК 930.85(477)(045)

Г.М. Красніцька

СИМВОЛИ ТА ОБЕРЕГИ УКРАЇНЦІВ

В статті розглядаються деякі символічні форми святині та оберегу українського народу. Аналізується специфіка використання писанки, як символ життя у традиційній обрядовості українців.

Ключові слова: *символ, традиція, обрядовість, оберіг, писанка. Мета статті - виявити та проаналізувати особливості уявлень про символічні аспекти писанки у Великодневих святах українців.*

Народні уявлення про символи та обереги українців мають глибоке коріння. Україна з її прадавніми коренями проходить сьогодні шлях неабиякої трансформації. І все ж їй слід, залишаючись відкритою до найновіших вимог часу, про ті корені не забувати. Чимало чого зовні неспростовного і ніби ворожо-неперебутного вона у своїй довгій історії уже пережила. І при тому завжди виносила із таких «переплавок», показувала людству справді золотий зливок душі. [2]. Однією із найцінніших святинь українського народу, вважається-писанка. Назва цього унікального народного витвору «писанка» походить від слів «писати», «розписувати».

У радянський період писанкарство в Україні було майже знищене. Лише у віддалених українських селах, де збереглися давні народні традиції, продовжували писати писанки на Великдень. Перші колекції писанок були зібрані в західних областях України. Отож, не випадково, що саме на Івано-Франківщині, у Коломиї, було створено Музей писанки.

Нині відроджується писанкарство в усіх регіонах України. І нам, українцям, особливо приємно знати, що Україна - єдина у світі держава, яка має Музей писанки.

Музей був створений у 1987 р.Спочатку колекція зберігалася в церкві Благовіщення, яка була побудоана XVI ст. З 2000 р. Музей переїхав у нове приміщення, яке збудоване у формі величезної писанки, висота якої сягає 13,5 м. Цей музей занесено до Королівської енциклопедії Велекобританії як місце зібрання шедеврів світового мистецтва.

У фондах музею налічується понад 10 тис. писанок, але в експозиції представлено близько 3 тисяч. Ці унікальні писанки з курячих, гусячих, перепелиних і навіть страусиних яєць.

Тут зібрані писанки з усіх куточків України. Творча фантазія не має меж. У кожному регіоні є свої улюблені барви та їх поєднання. Кожний колір має своє магічне значення.

Українські писанки, зокрема гуцульські, зажили світової слави. Їх знають у багатьох країнах світу. І на Батьківщині, і на чужені гуцули творили і нині творять ці маленькі дива – писанки. У музеї є велика вітрина, у якій представлені писанки української діаспори. Всюди у світі, де живуть українці, живе і писанка. За вишуканістю творчого смаку й витонченістю виконання українські писанки можуть прирівнюватися до всесвітньо відомих шедеврів.

Є в музеї і вітрина, у якій можна оглянути писанки різних країн світу, де українці навіть не проживають. Експонати з Китаю виконані на емальових яйцях, з Ізраїлю – витесані з напівкоштовного каменю, з Польщі – виклеєні кольоровою аплікацією, із США – писанки-мальованки. У писанках із Канади, де живе багато українців, використані давні традиційні для України орнаменти. У музеї можна побачити ще витинанки, дряпанки та мотанки. Варто згадати і про те, що багато майстрів Вінниччини представили свої вироби на виставці

…….

«Великоднє диво», яка нещодавно відкрилася у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї в рамках проекту: «Митці Вінниччини – до ювілею області».

Яких тільки писанок немає на цій виставці: воскові, керамічні, дряпанки, мальованки... Радують око й авторські вироби: декоративні писанки на видутих яйцях, дерев`яні, крейдяні, із тканини і ниток, бісерні. Різьблені, інкрустовані, травлені (протарвлені кислотою), з використанням зерна, насіння. Велике зацікавлення викликали й писанки з релігійними сюжетами і символікою. Писанка – це ддуже сильний оберіг, символ відродження природи, а в християнстві – Воскресіння Господнього.

Наш народ дуже любить писанки, вважає їх оберегами й символами краси. Не випадково в Україні про найвродливішу дівчину здавна кажуть: «Дівчина – як писанка!».

«Дівчина - як писанка», «...неначе писанка село». З цього вже зрозуміло, що все красиве порівнюють з писанкою. То яка ж тоді за красою вона сама, писанка?

Писанка – це свято у фарбах, це музика в кольорі. Писанка – це радість і щастя. Українська писанка – світлий спомин кожного з дитинства.

Існує багато легенд і переказів про походження писанок і крашанок. У стародавніх народів був звичай, щоб перед високою особою не являтися перший раз без якогось дару. Один із переказів розповідає, що Марія Магдалина, проповідуючи Христову науку, зайшла у двір римського імператора Тиверія, дала йому крашанку зі словами «Христос воскрес!», і від тоді почала свою проповідь. За її прикладом пішли інші християни й почали в день свята Пасхи обдаровувати себе взаємно крашанками й писанками.

Писанкарство – розписування яєць – вид декоративно-прикладного мистецтва, поширений у слов`ян та інших народів. Розпис писанок має стародавнє язичницьке коріння, характеризується вишуканими й символічними орнаментальними, мотивами – геометричними, рослинними, антропоморфними, які чітко й злагоджено підпорядковуються сферичній формі яйця. Тому писанку справедливо називають твором мініатюрою, іноді це унікальний шедевр народного мистецтва.

Писанки – це магічний, символічний предмет – знак весни і пробудження життя з усіма його циклічними атрибутами:народження, зростання, цвітіння, плодоношення й вимирання.

Крашанка – це яйце, пофарбоване в якийсь один колір, без нанесення орнаменту. Залежно від місцевості пофарбовані яєчка називають ще «галками», «галунками», «сливками», мальованками»

Яйце з нанесеним орнаментом і відповідно пофарбоване називаємо писанкою. Ще в дохристиянські часи орнаментоване яйце було пов`язане з поганським культом прославляння вічного закону весняного пробудження всього живого. Поширені оповіді про яйце як першооснову Всесвіту: з жовтка виникло сонце, а з білка місяць.

Орнаменти на яйцях були не просто малюнками. Кожна рисочка, кожен рисунок мав своє значення, а певна сукупність рисунків творила зміст писанки – її можна було «читати».

Писанки були вірними помічниками й захисниками наших предків. Їх вважали символом добра і сонця.

Крізь товщу віків незмінними дійшли до нас багато знаків і елементів, які виявлені на кераміці часів трипільської культури. Деякі символи, наприклад, солярні знаки, і донині виконуються точно й ретельно, без будь-яких відхилень від оригіналу як в українській вишивці, так і, особливо, на курячому яйці. Усі вони виконані в певному кольорі,послідовному стилі. Що ж стосується нанесених рисунків, то вони мають водночас і естетичне, і цілком практичне, зцілювальне значення, оберігають протягом століть життя українців. Адже ці елементи символів адресовані нам з кам`яного віку. Наші пращури ніби заглянули в майбутнє і довідались, що нас треба буде зцілювати від екологічних катаклізмів.

Орнаменти, що найчастіше зустрічаються на писанках, тісно пов`язані з нашим життям. Вони необхідні для людей. Так, приміром, сонце – найбільш важливе для здоров`я, без нього не було б тваринного світу та й усієї природи. Орнамент сонця виконується спрощеним, або сталевим, розписом.

Коло, сонце – солярні знаки, символи світла і щедрості, завершення досконалості, представлення тієї безсмертності, яка в природі є неперервним повторенням відродження життя. Сонце – центр і основа небесних просторів. Бог – це світло, а тому сонце є символом Бога.

У християнстві свастика є символом величності Бога. У ранньому християнстві свастика була вживана як оберіг від злих духів. Це також знак сонця, бо людина за допомогою двох сухих паличок добувала вогонь. Біолокаційні досліди показують, що знак свастики випромінює позитивну енергію у всьому спектрі частот людського організму.

Трикутник є символом вогню, безсмерття й чоловічої та жіночої сили. Це символ Пресвятої Трійці. Якщо вписати у середину трикутника коло, матимеш символ Божого ока. Знак цей об`єднує три наймогутніші сили природи – воду, повітря і вогонь. Пращури залишили нам трикутник і, як заповіт, пересторогу: збережи чистоту води й повітря, будь обережним з вогнем – і будеш жити на землі. У стародавні часи серед українців символом життя вважався і хрест. Основний дволінійний хрест і стоячий хрест використовували як мотиви християнських часів. Після 988 р. Хрест був включений у задум писанки як символ розп`яття Христа. Хресту належить перше місце серед християнських символів, бо це – святий знак відкуплення, яким церква все починає, благословляє, закінчує.

Дерево відоме як «дерево життя». Цей малюнок є символом відновлення й органічної єдності небесної осі й скарбниці життя. Космічне дерево поєднує сучасне і минуле, стійкість і слабкість, вершини й низини; це символ неперервного відновлення природи, як безконечо можна в різні боки продовжувати рисунок дерева.

У Святому Письмі дереву належить центральне місце. Це поняття всього доброго й цінного, це образ Божої мудрості, укорінення в Божу волю і довір`я.

Постійним джерелом для писанкових символів була природа. Рослинний орнамент відображав стилізовано навколишню флору - це квітки, листки, рослина у вазоні. Часто рисували дерево, як символ стійкості , сили, сміливості й вічного життя, як символ відновлення, творення та органічної єдності. Бога Перуна та його уособлення в дубовому дереві відтворювали символом у формі дубового листка. Багато областей України висувають свою версію про цю ідеограму. Високостилізована, вона означає силу й наполегливість. Так само, як листки дуба вмирають восени лишедля того, щоб знову з`явитися весною. Так і люди охоплені циклом життя і смерті.

Кольори, що використовувались у писановому рисунк, переходять у символи. Кожна область України використовує характерні комбінації кольорів. Найстародавніші писанки компонувалися лише з одного чи двох кольорів. Наймагічнішою вважали писанку. Що мала 4-5 кольорів, кожен з яких ніс добру волю, щасливе сімейне життя, мир, міцне здоров`я чи успіх.

Сьогодні писанкарство зберешлося і розвивається завдяки майстрам старшого покоління у багатьох давніх осередках цього виду мистецтва Івано-Франківської області – Космач, Брустурів, Річка, Рожнів, Нижній Березів, Снідовка, Яворів, Криворівня, Замагорів, Голови, Видинів, Чорний Потік; Чернівецької – Вженка, Путила, Поркулина, Розтоки, Довгопілля; Львівської – Верхнячка, Підгородці, Славське, Сколе, Суходіл, Тернівка, Ценева; Тернопільської області – Бучач, Підзамочок та ін. Писанки продаються на ярмарках, у художніх салонах. Їхній оригінальний орнамент не тільки чарує своєю вишуканістю, мініатюрністю, гармонією колориту, він несе прадавні символи світорозуміння і природи, єднає з традицією минулого. Українська писанка в світі є символом народу. Тарас Шевченко порівнював мальовничість українських сіл з красою писанки: Село на нашій Україні – неначе писанка село.

Таким чином, прийшов час, як кажуть, визбирувати каміння. Ми мусимо відборгувати перед попередніми поколіннями – відновити не тільи в пам`яті, але й у повсякденному побуті все те краще, що лишили нам у спадок наші пращури. Адже від того як ми шануватимемо своїх предків, свої кращі традиції, залежатиме наша духовність, наша цивілізованість і майбутнє нашої рідної України

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Завадська В. 100 найвідоміших образів української міфології/В.Завадська, Я.Музиченко, О. Таланчук, О. Шалак. – К.:Орфей, 2002. – 448 с.
2. Ковалевський О.В. Українські традиції. – Харців:Фоліо, 2003. – 573 с.
3. Словник символів культури України/За ред.В.П. Коцура, О.І.Потапенка, М.К. Дмитренка, В.В. Куйбіди. – К.:Міленіум, 2005. – 352 с.

Красницкая Г.М. СИМВОЛЫ И ОБЕРЕГИ УКРАИНЦЕВ

В статье рассматриваются некоторыесимволические формысвятыни иоберегаукраинского народа.Анализируетсяспецифика использованиякрашанки, как символ жизнив традиционнойобрядностиукраинцев.

Ключевыеслова:символ, традиция, обрядность, оберег, крашанка.

Krasnitska G.M. SYMBOLS ANDCHARMS UKRAINIAN

The articlediscusses somesymbolic formssanctuary andtalismanof the Ukrainian people. AnalizuetsyaspecificityusingEaster eggsas a symbol oflifein traditionalritualsUkrainian.

Keywords:symbol, tradition, ritual, talisman, egg

УДК 392.77 (477)

Н.В.Жмуд

«ЧУЖІСТЬ» У ТРАДИЦІЙНІЙ ВЕСІЛЬНІЙ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ

В статті через структурно-семантичний підхід показано механізми конструювання образу «чужого» і шляхи подолання «чужості» в традиційній весільній обрядовості українців.

Ключові слова: *«чужий», «свій», весільна обрядовість, традиція, структурно-семантичний підхід.*

У відповідності до природного циклу існування людини склався комплекс родинних обрядів та ритуалів, які в образно-символічній формі визначали певні етапи її життя і окремі стадії розвитку сім'ї. Їхня значимість пояснюється тим, що носії традиційної культури реальнішим вважали не скільки природній факт, стільки символ [1, с. 54]. Набуття нової соціальної ролі здійснювалося через проходження так званої «межі». Саме опозиція старого («свого»)/нового («чужого») світів визначала зміст звичаїв та обрядів.

Чи не найповніше міфологічна семантика «межі» присутня у весільній обрядовості, оскільки символіка пограниччя широко простежується як у комплексах сакральних ритуалів, так й у соціально-юридичних конструкціях. Релігійно-магічні дії спрямовувалися на забезпечення порядку та уникнення безладдя в «своєму» світі та успішний перехід в «чужий».

Конструювання «чужості» розглядатимемо за схемою переходу Арнольда ван Генепа, інтерпретованою українським етнологом М.Маєрчик: не окремий етап ритуалу, а весь ритуал є здійсненням переходу, який відбувається через перемикання фази елімінації на фазу інтеграції [2, с. 47].

Важливою для розуміння протистояння «свій»/»чужий» є символіка втрати старих й здобуття нових тілесних функцій. Однією із ритуальних характеристик нареченої («невеста», тобто невідома, незнайома) [3, с. 162] є нерухомість. Вона виявлялася у забороні після сватання відвідувати досвітки та церкву (у вислові «сидить, як засватана» акцент робиться саме на першому слові). Наречений теж мало дієвий на сватанні (за нього все роблять сватачі). Відомі випадки, коли під час «комори» молодий не справлявся зі своїми подружніми обов'язками. Причину статевої несили чоловіка вбачали у втручанні «чужих» сил («не можна перед коморою обертатися назад, бо до справи може вмішатися якийсь ворог, встромивши чи голку, чи закрутивши вузла») [4]. В цьому випадку старший боярин та дружки виводили нареченого з приміщення, відчиняли на господарстві всі засувки, розв'язували всі вузли. Якщо й це не допомагало, то функції молодого виконував старший боярин або дефлорацію здійснювали штучним шляхом свахи. Інколи для успішної дефлорації наречена у комору брала як оберіг весільну шишку (Чернігівщина), яка мала магічно-фалічне навантаження.

Загалом обряд дефлорації мав на меті не стільки перевірку дотримання цноти, скільки на успішне продовження роду та допомогу нареченим в позбавленні «чужості». В разі втручання третьої особи, аби неприємні болісні відчуття дівчини асоціювалися саме з ритуалом («чужими»), а не з майбутнім чоловіком.

Пасивність молодих на весіллі підкреслювалась звичаєм їх водити [5]. Ця лексема передавала ідею символічної безпомічності у «чужому» світі. Також під час весільного переміщення ключовим є слово «поїзд» (а не «перехід») як черговий акцент на ідеї пасивності та далекої дороги у «чужий» світ [6, с. 219-323].

…….

Перейми весільного поїзду прочитуються як ускладнення (те, що в будь-якій ініціації є етапом екзаменування) дороги в новий світ. Мотиви «воріт» і «порогу» (пропускні пункти для «чужих» – сватачів, а згодом й сватів), води (переливання, кроплення), «моря» (через яке дівчина припливає до свого майбутнього чоловіка) як маркерів «межі» присутні у ритуалах й фольклорно-етнографічних текстах [7].

Програмуванням правильної поведінки у новому («чужому») світі є традиція виводити наречених на перший танець. Семантичне навантаження обряду «викручування» (староста обертає молодих перед громадою) полягає у демонструванні наречених своєї повноцінності та дієздатності [8, с. 83-88].

Усі ритуальні післявесільні виходи молодої (прибирання та готування їжі в хаті свекрів) й молодого (запросини батьків дружини в гості, пригощання) мали програму їх тілесної активізації.

Сліпота (невидимість) та німота (глухота) розкривали ідею тілесної неповноцінності наречених. Так, сліпота прочитувалася в одяганні фати; опусканні нареченою голови на стіл в момент приходу за нею молодого; накриванні голови хусткою під час виходу із своєї хати та входженні в хату чоловіка; «вдивлянні» в нареченого через ритуальний хліб – дивень; «виколюванні очей» невістці під час покривання (свекор махав ножем перед її очима) (Галичина, Полісся). Промовистим є обряд «заглядання в піч» матір'ю після від'їзду дочки з хати на вінчання. Його зміст дозволяє проводити паралелі із поховальним обрядом: повернувшись із кладовища, рідні торкалися комина й заглядали в піч, аби не тужити за небіжчиком [9, с. 100]. У народній традиції піч ототожнюють із жінкою й жіночим лоном, тому піч як «коридор» сполучає внутрішній і зовнішній світи, людський та потойбічний («свій»/ «чужий») [10, с. 101]. Звідси дії біля печі і з піччю («колупання печі» дівкою під час сватання), сполучених із переміщенням душі з тіла чи в тіло, пов'язували з переродженням і переходом.

Німота проявлялась у мовчанні наречених під час сватання. Молоді ніколи не промовляли самі обрядових текстів й не співали.

Сліпота та німота закінчувалися покриванням молодої хусткою, передостаннім перед «коморою» кроком переходу між «цим» («своїм») і «тим» («чужим») світами. На Поділлі, наприклад, зняття сліпоти закріплювали ще й наявністю води: «як покривають молоду на Поділлі вдома – завивають в намітку, до церкви ходять на «вивід», садовлять її на ослін, чи що, а під ослоном відро з водою…» [11, с. 62]. Відтинання коси молодої під час покривання мало теж символічненавантаження. У волоссі, за народними уявленнями, перебувала душа людини. «Вмираючи», ініціантприносить у жертву свою душу – попередню суть.

Часовий код(ніч/день) теж відігравав у подоланні «чужості» важливу роль. Так, передвесільні та перші весільні фази (сватання, випікання короваю, виготовлення гільця, розплітання) відбувалися ввечері чи вночі («чужий» час), тоді як останні – вранці («свій» час).

Типовим весільним мотивом є тема «зв'язаності» рук (перев'язування родичів хустками, рушниками, полотном, сорочками) як символ поєднання «чужих» родів. Перев'язування здійснювалося також із обереговою метою: «жиніх і свати – це ж вроді як чужаки, а від чужих шо хочеш можна ждати, самі понімаєте…» [12]. Для нейтралізації їхнього можливого негативного впливу всіх перев'язували, що семантично межує з темою злодійства-»чужості». Пізніше в контексті народного православ'я рушники пов'язували «навхрест» із обереговим значенням хреста. Поєднання означав й обмін подарунками. Зокрема, звичай дарувати чоботи як знак взутості («свого») на противагу роззутості («чужого»: покійників ховали роззутими).

Також у весільному обряді попарно зв'язували мотузкою й інші атрибути, а саме – глечики, кочерги. В народних уявленнях,глечик є символом єднання Землі і Сонця («свого» та «чужого»). Він сприймається як вмістилище духу всієї родини і душі кожного її члена. Звідси, його використання у найважливіших обрядах (в ньому варять і зберігають кутю; виставляють на тинах, щоб вберегти господарство від усіляких бід; при новосіллі жар із печі старої хати переносять до нової тощо). Окрім всього, глечик є символом людської злагоди: посваритися – означало «побити горшки». Кочерга є фалічним символом, до того ж, так називався розріз у штанях спереду [13]. Ймовірно, тема зв'язування глечика та кочерги означає поєднання «чужих» світів – чоловічого й жіночого (фольклорні тексти про побиття кочергою баби в контексті циганщини на весіллі асоціювався із коїтусом). Те ж саме може стосуватися і семантичного навантаження глечика (як символ жіночого лона): «Гончар, мате, гончар, мате,Треба йому трохи дати:Сюди тер, туди тер. Та й наробив макітер» [14].

Наявність вузликів на одязі молодих означали створення непрохідної межі між «чужим» і «своїм» світами, що гарантувало захист пари від «потойбічних сил». Зазвичай, при вінчанні всі вузли (навіть у присутніх у церкві) розв'язувализ метою програмування легкого зачаття та народження здорової дитини.

Кількість одягу є маркером соціалізації (зменшення/збільшення соціальних функцій). Пік одягнутості припадає на фертильний період шлюбного життя. Тенденцію до надмірної кількості одягу яскраво видно у весіллі: одягання нареченої в кілька комплектів одягу (інколи й молодий одягає даровану сорочку поверх своєї), одягання верхнього одягу незалежно від пори року.

Оголення наречених як переходових персонажів в ряді обрядів («барвінковий», підготовка до весільного поїзду, «комора» тощо) є теж обов'язковим актом. Повне роздягання описує натуралізацію тіла, звільнення від усіх культурних та соціальних маркерів: «сережки, намисто, весь одяг і білизну,… квітки, лєнти,… розплітали коси…».Це нівелювання маркерів узгоджується з тенденцією, коли в ритуалі на деяких етапах зменшено категоричність стратифікацій. Ритуал може навмисно «розігрувати», як особа потрапляє в «іншу», «чужу» соціальну нішу. Наприклад, традиція годувати молодих на весіллі (немовлячий дискурс) або давати молодому, дружкам ціпки (старість) [15, с. 167]. Діалектні лексеми на позначення роздягання передають ідею саме «розбирання», яке семантично близьке до розв'язування (в даному контексті – розривання із «своїм» світом та входження до «чужого»). «Розбиратися» є антонімом до слова «одяг», «стрій». В українській мові «строїтися» означає «гарно вбиратися».

Під час циганщини обрядове травестування (використання функціонально невідповідного елементу одягу, його застосування до невідповідної частини тіла, відсутність потрібного компоненту, одягання «навиворіт»), порушуючи порядок, підкреслює ступінь чужинності, несправжності [16, с. 147]. Від таких «гостей»-»чужинців» відкуповувалися: пригощали і проганяли.

Ритуальні трапези (кулінарна і харчова) і правила етикету посідають важливе місце в організації ритуального тексту. Відома заборона молодим сідати до столу разом із гостями, а інколи навіть їсти (маркер їжі є знаком світу людей). Остаточне стирання «межі» закріплювалось обрядом спільного поїдання нареченими та двома родинами весільного хліба та приготування на другий день невісткою сніданку. Відбувалося ритуальне обмивання рук головних весільних персонажів [17, с. 69]. Наречена вішала на кілок принесений із собою рушник – модель дороги, яка полегшувала зв'язок між «чужими» світами (родинами).

Концепт «сирий» (холодний) є тотожним до негативного, а «гарячий» – до позитивного. На Поліссі молоду називали «гарячою», коли дефлорація проходила успішно. У цьому сенсі гаряча означала готова до репродуктивних функцій (стала повноцінною жінкою). Регіональними варіантами є синоніми «завести», «розбудити», «запалити».

Післявесільні обряди остаточно зміцнювали зв'язок між родинами молодих і полегшували призвичаєння молодої в чужому домі. На «мінах» батько молодої віддавав обіцяне під час сватання і заручин.

Структурно-семантичний підхід дав можливість виявити «чужість» у двох площинах. По-перше, набуття нових соціальних ролей, які ставали основними у житті. По-друге, на сакральному рівні протистояння «чужих» світів (чоловіче-жіноче, живий-мертвий, день-ніч), що підтверджує дуалістичність домодерного світогляду. Алгоритм творення «чужості» та шляхи її подолання в базових конотаціях відбувається за спільною для будь-якого традиційного суспільства схемою, в основі якої – інстинкт самозбереження.

В даному дискурсі залишається відкритим питання, чи є специфічною природа «чужості» українців? Чи отримуємо ми через екзистенційний індивідуалізм як ментальну парадигму образ «іншого» переважно як образ «чужого»? І в зв'язку з цим, порівняно з іншими етносами, більшу кількість звичаїв та обрядів, спрямованих на подолання «чужості».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Топоров, В. О ритуале. Введение в проблематику / В.Топоров. – М.: Наука, 1988. – С.54
2. Маєрчик, М. Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу / М.Маєрчик. – К.: Критика, 2011. – С. 54.
3. Бидерманн Г. Энциклопедия символов. – Москва: Республика, – 1996. – 336 с/

…….
4. Махній, М. Дівоча цнота як культурний феномен [Електронний ресурс]: Етносексологія: ерос і культура // Режим доступу : http://makhnii-ethnikos.blogspot.com/2011/12/blog-post.html. – Дата доступу: 2.12.2012.
5. Ящуржинский, Хр. Свадьба малорусская как религиозно-бытовая драма // Киевская старина. – К., 1896. – 40 с.
6. Вовк, Хв. Студії з української етнографії та антропології / Хведір Вовк. – К.: Мистецтво. – 1995. – С.219-323.
7. Терещук, В. Полісемантичність символу межі у родинній обрядовості [Електронний ресурс]: Науковий блог НаУ «Острозька академія» // Режим доступу: http://naub.org.ua. – Дата доступу: 8.03.2011.
8. Кравченко В. Етнографічні матеріали, зібрані Васильом Кравченком на Україні, а більшістю в межах Волині. – Житомир, 1914. – С.83-88.
9. Маєрчик. Вказана праця. – С. 100.
10. Там само. – С. 101.
11. Маховська, с. Деякі елементи ініціаційної символіки у весільній пісенності Поділля / С. Маховська // Мандрівець: науковий журнал. – К.: Національний університет «Києво-Могилянська академія». - 2008. – № 6. – С.62.
12. Польові матеріали: записано Степанкевич М.П. від Супрігана Василя Павловича, 1928 р.н., с. Миколаївка Козятинського району Вінницької області, 2010 р.
13. Зап. 5.06.1998 р. М. М. Красиков від Дар'ї Олександрівни Кравченко, 1945 року народження, село Очеретове Валківського району Харківської області.
14. Там само.
15. Маєрчик. Вказана праця. – С. 167.
16. .Виноградова, Л. Н. Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян: Генезис и типология колядования / Л.Н.Виноградова. – М., 1982.
17. Босий, О. Священне ремесло Мокоші [Електронний ресурс] / О.Босий // Режим доступу: http://library.kr.ua. – Дата доступу: 30.04.2011.
18. Курочкін, О. Українці в сім'ї європейській. Звичаї, обряди, свята / О.Курочкін. – К., 2004.

Жмуд Н. «ЧУЖДОСТЬ» В ТРАДИЦИОННОЙ СВАДЕБНОЙ ОБРЯДНОСТИ УКРАИНЦЕВ

В статье через структурно-семантический подход показаны механизмы конструирования образа «чужого» и пути преодоления «чуждости» в традиционной свадебной обрядности украинцев

Ключевые слова: «чужой», «свой», свадебная обрядность, традиция, структурно-семантический подход.

Zhmud N. «FOREIGNNESS» IN A TRADITIONAL MARRIAGE CEREMONY UKRAINIAN

The article reveales mechanisms of forming the image of «a stranger» and ways of overcoming the feeling of «to be strangers to one another» in a traditional wedding ritualism of the Ukrainians through the structural semantic approach.

Key words: «srange», «one's own», wedding ritualism, tradition, structural semantic principle.й

УДК 37.013.43(045)

Г.М. Красніцька

ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВИКЛАДАЧА

В статті проаналізовано історичні засади педагогічної культури викладача в процесі підготовки майбутніх фахівців. Також розглянуто розвиток освіти і науки в Україні . Вивчення поведінки і повсякденної діяльності передових викладачів.

Ключові слова: педагогічна культура, імідж, мотивація праці, підготовка фахівців, розвиток освіти і науки, педагогічна культура викладача.

Мета даної статті – дослідити методологічні засади формування професійної етики та педагогічної культури викладачами в процесі підготовки фахівців, навести основні чинники етичної відповідальності, педагогічної майстерності, культура поведінки, науково-педагогічного персоналу вищих навчальних закладів. Дослідити ефективність діяльності викладача, визначити педагогічну діяльність за її змістом та вивчити поведінку і повсякденну діяльність передових викладачів.

Аналізуючи останні публікації з приводу дослідження історичних засад формування педагогічної культури викладача, можна виділити праці таких вчених та авторів: С.У.

Гончаренко, В.М. Гриньова, І.А. Зязюн, М.Б. Євтух, с. Г. Мельничук, О.Г. Мороз, с. О. Сисоєва, Н.М. Тарасевич, Р.І. Хмелюк, Г.П. Шевченко та ін.

«Педагогічна культура вчителя, – на думку В. М. Гриньової, – це діалектична інтегрована єдність педагогічних цінностей: цінностей-цілей й цінностей-мотивів; цінностей знань; технологічних цінностей; цінностей-властивостей; цінностей відношень. Вони є свого роду осями координат, на основі яких і викреслюється модель педагогічноїкультури, які спрямовують і коригують у соціальному, духовному, професійному, особистісному просторі діяльності учителя, його професіоналізм» [1].

Термін «народна педагогіка вперше ввів у науковий обіг К. Ушинський, який довів, що народна педагогіка є золотим фондом педагогіки наукової. Він прийшов до висновку, що «виховання», коли воно не хоче бути безсилим, повинно бути «народним», а громадське виховання, за його думкою, «само не розв`язує питань життя і не веде за собою історії, але йде слідом за нею [2].

«Педагогіка – не наука, а мистецтво, – найбільше, найскладніше, найвище й найнеобхідніше з усіх мистецтв. Мистецтво виховання спирається на науку. Як мистецтво, складне й обширне, воно спирається на безліч обширних і складних наук; як мистецтво, воно, крім знань, вимагає здібності й нахилу, і як мистецтво ж, воно прагне до ідеалу, якого вічно намагаються досягти і який цілком ніколи недосяжний: до ідеалу досконалої людини» [3].

Формування педагогічної культури особистості є досить складний і тривалий процес. У результаті взаємодії різних чинників виникають рушійні сили, які стимулюють творчу діяльність педагога у напрямку становлення його педагогічної культури. Дія рушійної сили особистості педагога проявляється передусім у підвищенні розумової активності, пробудженні духовних сил, у пошуках нових технологій, методів, прийомів та засобів, аби успішно, на рівні мистецтв розв'язувати ті численні завдання, що їх висуває соціальна реальність перед професійною діяльністю викладача.

Педагогічна культура є складним соціальним утворенням. Тому важливо усвідомити змістовну сутність культури педагога-вихователя, виділити провідні цінності в її структурі. Педагогічні цінності – це певні норми, які регламентують професійну діяльність учителя, викладача, які вирізняються цілісністю характеру, виступають як пізнавально-діяльнісна система. Педагогічні цінності об'єктивні, оскільки складаються історично в педагогічній науці як елементи переконань у вигляді ідей, концепцій, теорій, закономірностей, постулатів, аксіом та ін. У процесі підготовки та здійснення педагогічної діяльності особистість пізнає, усвідомлює означені цінності, певним чином присвоює їх і транслює в конкретну діяльність. Варто мати на увазі, що педагогічні цінності не є сталими величинами. Вони похідні від особливостей соціально-економічного розвитку суспільства.

Педагогічні цінності виступають в якості відносно стійких орієнтирів, з якими педагог співвідносить своє життя і педагогічну діяльність. Діалектичне поєднання загальнолюдських і національних морально-духовних цінностей – добра, поваги, совісності, честі, справедливості, толерантності, національної гідності, демократизму, гуманізму – з цінностями педагогічними створюють те підґрунтя, на якому розробляється і здійснюється освітньо-виховна діяльність. Оволодіння ними є тією основою, на якій розробляється зміст професійної підготовки педагогічних працівників різних сфер діяльності. У процесі такої підготовки і мають формуватися безпосередньо педагогічні цінності. Кожен педагог успішно актуалізує ті цінності, які є для нього усвідомленими, професійно значимими. Ключем для такого усвідомлення є істина, яку у свій час проголосив Протагор: «Людина – міра усіх речей».

Ефективність педагогічної праці багато в чому залежить від того, які стосунки складаються між учасниками навчально-виховного процесу. Структура цих стосунків включає різноманітні аспекти: управління і самоуправління, координація і субординація, дисципліна і самодисципліна, контролю і самоконтролю, обов'язок і право. Моральні стосунки між викладачем і студентом, майбутнім учителем виконують подвійну функцію: з одного боку, це безпосередній вплив на волю і свідомість вихованця з метою сформувати в нього очікувані моральні якості, з іншого боку, це створення оптимальнихсоціальних і психолого-педагогічних умов для професійного становлення особистості студентів. Ці стосунки мають будуватися на засадах гуманізму і глибокої поваги до кожної особистості. У педагога має бути гармонія між моральними й інтелектуальними цінностями. Коли такої гармонії немає, то в процесі навчання між викладачем і студентом виникає психологічний бар'єр неприйняття педагога і навіть

протидії йому; виникає моральний конфлікт. У цьому контексті варто говорити про внутрішні морально-духовні сили особистості педагога, які притягували б до себе вихованців.

Отже, ефективність підготовки фахівців, перш за все, залежить від сприятливої морально-психологічної атмосфери у навчальній групі, добрих довірливих стосунків між студентами й викладачем. Ось чому для викладача поряд із бездоганними досконалими професійними знаннями велике значення має викладацький талант, комунікативна підготовка, професійна етика та педагогічна культура, які загалом і передбачають створення позитивної мотивації, привернення до себе та зацікавлення в студентів. До речі, в умовах економічної кризи щодо полегшення створення внутрішньої мотивації викладача, для якого викладацька робота є призванням, необхідно пам`ятати, що педагог, перш за все, виховує душу студента, а потім вже дає знання, за які отримує заробітну плату.

Рівень та характер розвитку суспільства визначаються морально- економічними критеріями, а від їх вдосконалення та можливості адаптуватися залежить динаміка стійкого соціально-економічного розвитку країни. Адже відомо, що можливість одержання високої зовнішньої оцінки і самооцінки викладацького персоналу може слугувати стимулом до належного виконання роботи, а одержання високої оцінки може виступати як позитивне підкріплення зусиль щодо підвищення культури та етичної поведінки викладача.

Аналіз методологічних засад професійної етики та педагогічної культури показав, що на основі задоволення найвищих потреб у повазі та самоактуалізації лежить володіння інформацією та досягнення якісно нових знань

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя: Автореф. дис… докт. пед. наук. – К., 2001. – 38 с.
2. Вечевський М.В. Теоретико-методичні засади формування у майбутніх маркетологів професійної компетенції – К.: Видавничий дім «Професіонал», 2005. – С. 24-25.
3. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології // Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. – Т. 1. – С. 192–471.

Красницкая А.Н. ИСТОРИЧЕСКИЕОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ

В статье проанализированы исторические основы педагогической культуры преподавателя в процессе підготовки будущих специалистов. Также рассмотрено развитие образования и науки в Украине. Изучение поведения и повседневной деятельности передових преподавателей.

Ключевые слова: педагогическая культура, имидж, мотивация труда, подготовка специалистов, развитие образования и науки, педагогическая культура преподавателя.

Krasnitska G.M. HISTORICAL FOUNDATIONS OF TEACHER`S PEDAGOGICAL CULTURE

Annotation The articleis devoted thehistoricalfoundationsof the pedagogical cultureof the teacher inthe training of futureprofessionals.Also thedevelopment of education andscience in Ukraine.Studying thebehavior anddaily activitiesleadingteachers.

Key words: Teachingculture, image, motivation, training, development of education and science, pedagogical culture of teacher.

УДК 008 +645.197 (043.3)

О.П.Мазуркевич

ЕТНІЧНІ СТЕРЕОТИПИ ТРАДИЦІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ ТА ЇХ ВИЯВ У ЕТИКЕТНИХ ЖЕСТАХ

Характеристика символічної мови жестів як важливої складової системи етнічних стереотипів традиційного спілкування українців.

Ключові слова: Етнічні стереотипи, традиційне спілкування, етикетні жести, традиційна культура, комунікативна поведінка.

Система традиційного спілкування, сформована етносом у процесі його життєдіяльності, актуалізується в наш час як важливий чинник збереження традиційних цінностей сім'ї, забезпечення тривкості міжпоколіннєвих зв'язків, стабільності суспільства й держави.

Мета дослідження виявити етнорегіональні особливості і специфіку функціонування етикетних норм норм поведінки в українській традиційно-побутовій культурі.

Завданням є проаналізувати стан наукової розробки зазначеної проблеми; розглянути соціокультурну основу побутового етикету; дослідити роль традицій доброзичливості у формуванні звичаєвих норм побутового етикету; розкрити традиційне розуміння феномена почесності і його вияви у традиції шанування; проаналізувати етнічні стереотипи етикету гостинності.

Етнічні стереотипи поведінки, виявляючись через етнічну знаковість, складають систему кодування, різну в різних народів, і відіграють важливу роль етнічних визначників та міжетнічних розмежувальників. «…Навіть такі суто фізіологічні явища, як пологи, статевий акт чи кашель у різних етнічних середовищах здійснюються по-різному, відзначає А. Пономарьов. – Тим більш помітні етнічні відмінності в тому, як люди вдягаються, як вони їдять, вітають один одного, прощаються, дякують, знайомляться, як вони при цьому жестикулюють, яка їхня міміка…» [14, с.1164].

Традиційним культурам властиве переважання саме візуальних засобів спілкування над іншими. Основу ритуальної поведінки складає мова значимих жестів і дій. До цього акціонального коду ритуалу прилаштовуються інші коди – вербальний і предметний. Вторинність словесних текстів засвідчує вже те, що в деяких ритуалах (а також етичних ситуаціях) взагалі передбачалося тільки мовчання, а словесні тексти зводилися до вигуків – закликів божества.

Вітчизняні етнографи й фольклористи XIX-XX ст. нагромадили великий масив емпіричного матеріалу, який засвідчує зрілість й етнічну специфіку етикетних норм поведінки у традиційно-побутовій культурі українців. Однак народні традиції доброзичливості, етикет шанування й гостинності тощо, розглядалися дослідниками принагідно, не виокремлюючись як цілісна система в комплексі народних звичаїв.

Спеціальних праць, присвячених осмисленню стереотипів традиційного спілкування, в українському народознавстві означеного періоду не було, хоч розвідки такого спрямування у другій половині XX ст. з'явилися на матеріалі етнокультури кавказьких народів, як от «Очерки об абхазском этикете» Ш. Інал-Іпи, «Традиционное и новое в этикете адыгских народов» Б.Бгажнокова та ін., а також на матеріалі етнокультури східних слов'ян, як от « У истоков этикета» А.Байбурина й А.Топоркова, «Этика и етикет» І.Добродомова, «К некоторым вопросам построения язика этикета» Т.Цивян. Системне дослідження етнічних стереотипів спілкування українців розпочинається лише в пострадянську добу, його започатковує праця А.Пономарьова «Побутовий етикет», вміщена у третьому томі п'ятитомної «Історії української культури». У цій праці глибоко проаналізовано предмет дослідження, охарактеризовано своєрідність виявів етикетної культури на загальноукраїнському й регіональному рівнях.

Мовою жестів, поз, мімікою, особливим поводженням із речами передається в ритуалі найзначиміша інформація, що має ключове значення для всього соціуму [2, с.25]. Важливу роль в етикеті відіграє жест, котрий поряд із мімікою, позами та іншими виразними рухами людини становить суттєвий пласт етнічної культури. Відмінність етнічного жесту від звичайного руху полягає в тому, що він має знаковий характер. Лише в тому випадку, коли певному рухові приписується символічне значення, він набуває статусу жеста. Ритуальний і етикетний жест завжди комунікативну спрямованість – він звернений до конкретної людини (при вітанні, прощанні), вищої сутності тощо.

Одним із найдавніших жестів, зафіксованих в іконографії, є жест адорації (молитви), коли обидві руки витягуються в напрямку до Бога чи об'єкта поклоніння. З піднесеними руками у християнській іконографії зображувалась Богоматір Оранта, зокрема, в надвівтарній частині Софії Київської. Однак витоки цього жесту – дохристиянські, тому починаючи з XVIII – IX ст. образ Оранти у християнській іконографії став замінюватися образом Богоматері з розкритими перед грудьми руками. «Цим жестом, відзначає Н.Кондаков, - християнське мистецтво рішуче відмежувалося від античної спадщини жестів у мистецтві, а Візантія створила образ Богоматері й заразом душевного почуття, що спричинило згодом розробку душевних рухів релігії» [9, с.357]. Жест адорації, втім, зберігся в народному мистецтві: на українських рушниках із піднесеними руками досі зображують вищу жіночу сутність – Землю – Матір чи Берегиню.

У комунікативній поведінці важливу роль відіграють жести рук, символіка яких відбиває давні архаїчні уявлення. Так, архаїчний характер має знак руки як символ влади, високого

соціального становища, що реалізувався в так званих маєстатних жестах і відповідних словесних формулах: «Все в руках Божих». «Під високу руку» (князя, отамана тощо), «Моя права рука» (про не замінного працівника).

Важливе значення в поведінці людини має фізичний контакт – доторк є способом передачі як позитивних, так і негативних впливів. Згідно з народними уявленнями, доторком можна зцілити чи передати негативну енергію, хворобу, що зумовило як сувору регламентацію фізичних контактів, передовсім із чужими людьми, так і їх ритуалізацію. У традиційній культурі багатьох народів заборонялося рукостискання між чоловіками й жінками. Поширення цього табу пов'язане з уявленнями про те, що через потиск руки може бути переданий сексуальний поклик. У східних слов'ян рукостискання хлопця і дівчини могло мати значення любовного жеста. Так, в українській традиційній культурі право тримати дівчину за руку парубок здобував тільки після того, як освідчився їй у коханні, після офіційних заручин (звідси й сама назва обряду – заручини). У XIX ст. на теренах білоруської традиційної культури цей жест мав навіть спеціальну назву: «Вони (хлопець і дівчина – О. М.) непомітно потискують одне одному руки, - відзначає М.Довнар-Запольський у праці «Заметки по белорусской этнографии» - і цей потиск, що зветься «подаянням», рівносильний заприсяганню в коханні» [5, с.290].

У Московії XVI ст. заборонялося братися за руки під час виконання хороводів, оскільки доторк рук трактували як «средство к сладострастию» [3, с.63]. В українських хороводах доторк рук не заборонявся. Так, під час купальських ігор «…гуртуються хлопці й дівчата так, що кожний хлопець бере за руку «свою» дівчину, стають у коло навколо багаття, йдуть за сонцем і співають купальських хороводних пісень» [8, с.437]. Під час купальських ігор парубки й дівчата також попарно стрибали через вогонь. Описуючи ці та інші молодіжні ігри, С.Килимник підкреслює, що парубок брав за руку тільки «свою» дівчину, отже, цей жест символізував вияв прихильності, обопільної симпатії [8, с.439]. попри суворість традиційних стереотипів сегрегації статей, тобто, уникання демонстрації жестів близькості, в умовах соціального й економічного розвитку вони трансформувалися. Так, досить рано, вже в XVII – XVIII ст. в українській народній хореографії хлопці могли брати дівчат за руки, торкатися плечей, талії, поширювались парні танці, чого не було в етнічному середовищі у більш ранні періоди [14, с.1174].

В етикетному жесті рукостискання розрізняються кілька суттєвих моментів, а саме: чи тиснуть руку особі протилежної статі, хто першим подає руку – старший чи молодший, чи всім присутнім слід тиснути руку. Має значення також емоційне забарвлення і техніка виконання цього жесту [2, с.33]. Рукостискання в українській традиційній культурі XIX – початку XX ст. було характерне переважно для чоловіків. Першим подавав руку старший за віком чи соціальним статусом. Утримувались від рукостискання при зустрічах із малознайомими людьми, а також при постійному спілкуванні.

Жест рукостискання означав завершення якоїсь торгової угоди й побутував під час ярмаркувань. Таке ж значення мало «биття по руках» - воно мовби узаконювало непорушність угоди.

Рукобиттям, що мало силу закону, започатковувались в Україні весільні церемонії. Так, на Чернігівщині, «злагодивши справу», батьки молодих «били по руках» й разом молилися [11, с.71]. У весільній обрядовості українців руки молодих з'єднували над короваєм, що означало «клятву на хлібові», який у землеробських народів вважався святим і засвідчував непорушність шлюбу. Ритуальний характер рукостискання і в російській весільній традиції підкреслювався тим, що руку подавали через стіл над короваєм. Так, у Ярославській губернії сват тричі переносив коровай через руки батьків молодого й молодої, потім ламав його й давав кожному батькові по шматкові [4, с.218]. Після рукостискання чи рукобиття, що мало сакральне значення клятви, рішення вже не можна було переглядати.

Своєрідністю відзначалося рукостискання у двірцевому етикеті московських царів XVI – XVII ст. Його практикували тільки при зустрічах з іноземними послами, трактуючи як знак «царської милості». Власне це було не рукостискання у звичному сенсі, - послам дозволялося тільки «потримати» царську руку. Датських послів у 1602 році попереджали, щоб вони тиснули руку царя «по-російськи, слабенько, а не так сильно, як це роблять німці» [5, с.118].

Рукостискання зберігало сакральний символічний сенс у ритуальних ситуаціях (весілля тощо), паралельно побутуючи в повсякденних етикетних стосунках. Перехід рукостискання зі

сфери сакральних жестів у практику повсякденного спілкування означав, з одного боку, підвищення статусу етикетного спілкування, певну сакралізацію побутових стосунків між людьми, а з іншого – розширення демократичних начал у сфері спілкування, оскільки рукостискання – «жест рівних» [2, с.40].

Значимість цього жесту підсилювалась, якщо він виконувався двома руками, хоч міг бути зроблений і однією. Так, двома руками підносила молода рушники; двома руками на рушнику подавали хліб при зустрічі дорогих гостей. Обов'язково двома руками слід було розламувати хліб у ритуальних ситуаціях, хоч у побутових його просто різали (краяли). Двома руками тисли руку особливо шанованого чоловіка.

Жести двома руками могли виявляти й різні емоційні стани. Так, «ударити в поли» в середовищі українського жіноцтва могло означати і здивування, і розгубленість, і відчай, і радість. Таку ж широку семантику мало сплескування руками: цей жест використовувався у слов'янській традиції як вияв радості при добрій звістці, так і вияв скорботи при звістці про якесь нещастя, смерть тощо.

Етикетний поцілунок виник на основі ритуального, до певної міри увібравши його міфологічну семантику. Ритуальний та етикетні поцілунки мають підкреслено асексуальний характер на відміну від любовного. Сфера їх використання досить широка – від комунікативних ситуацій, пов'язаних із закріпленням родинних відносин – шлюбів, кумівства, братання, посестринства тощо до поцілунків під час зустрічей, прощань. В етикетній практиці східних слов'ян поцілунок використовувався досить часто. У російському «Домострої» детально описано навіть техніку ритуального поцілунку «о Христе» (уривок цього тексту наводимо в оригіналі): «…Аще с кем о Христе целование сотворите, також дух в себе удержав, поцеловатись, а губами плюскати; поразсуди: человеческие немощи, нечувственаго духа гнушаемся чесночного, хмелного, болного и всякого смрада, коль мерско Господеви наш см рад, и обоняние – сего ради со опасением творити» [6, с.72]. Ці рекомендації зберігали свою активність і в різних етикетних ситуаціях, характерних для російської традиційної культури. Так, за свідченням А.Олеарія, у XV – XVII ст. в Московії існував навіть спеціальний «поцілунковий обряд» («поцелуйный обряд»), що здійснювався при прийомі особливо шанованого гостя. Сенс обряду полягав у тому, що господар наказував святково вбраній дружині вийти до гостя і подати йому чарку горілки, попередньо відпивши ковток. При цьому гостеві було дозволено поцілувати хазяйку в уста. Коротким виходом і цілуванням чужого чоловіка обмежувалась її участь у застіллі [13,с.205]. Вважалося, що поцілунок у такому сенсі має виключно етикетне, символічне значення, служачи тільки виявом високої поваги до гостя.

Привітальний поцілунок у вуста, характерний для українців, є виявом доброзичливості, дружнього єднання. Вітальні поцілунки виконувались в Україні різними способами: поцілунок у вуста був знаком особливої прихильності; у щоки – вираженням звичайної приязні. Так само різну семантику мали поцілунки шанобливості: поцілунки в руку означали високий ступінь поваги; поцілунки в голову, плече, ноги були знаком підкорення. В Україні було узвичаєне цілування рук старим людям. Це робилося з особливою шанобливістю. За свідченням польського етнографа Е. Руліковського, коли селянська дитина хотіла поцілувати руку батькам чи комусь із старших людей, вона брала руку двома своїми руками й цілувала її зверху [16, с.126]. Поцілунками обмінювалися за столом при передачі чарки: рівні цілувалися в уста, молодший приймаючи чарку від старшого, цілував його в руку [1]. У повісті І.Нечуя-Левицького «Старосвітські батюшки та матушки» описано цілий спектр етикетних поцілунків. Так, після заручин академіста Балабухи й Олесі «старі й молоді перецілувались і посідали, неначе після важкої праці» [12, с.333]; дяк Моссаковський цілує руку своїй обраниці Онисі, а дівчина, у відповідь, нахилившись, поцілувала його в щоку [12, с.343]. Герої повісті І. Нечуя-Левицького – чоловіки, як правило, цілували руки жінкам, а жінки цілувалися між собою. Звичаї Надросся, описані І. Нечуєм-Левицьким, були характерні для всієї Наддніпрянщини. Дещо інший, ускладнений етикет привітання, що включав поцілунки, побутував на Наддніпрянщині: поздоровивши один одного зі святом, гість і господар цілували один одному руки, якщо вони вважалися рівними; в іншому випадку молодший цілував руку старшому, котрий дякував, сказавши «спасибі». Характерною особливістю цієї церемонії було те, що вона повторювалася незалежно від віку і статі, охоплюючи всіх присутніх. Коли виконанню обов'язкових дій етикетного вітання заважав стіл, обмежувались подаванням рук, після чого «обидва цілують свою власну руку (два пальці: вказівний і крайній-сусідній), і , поцілувавши,

прикладають ще до лоба» [10, с.627-628]. Вірогідно, в цьому українському етикетному звичаї відбилися окремі риси етикетного поцілунку, що побутував у молдаванів (прикладання двох пальців до лоба), хоч на грунті молдавської етнокультури руку старшим цілували двічі – зверху і в долоню, що не було узвичаєно в Україні [7, с.1086-1087].

Цілування рук і ніг було відоме в давнину у європейських народів, однак уже в добу пізнього середньовіччя сфера його побутування звузилася, обмежуючись цілуванням лише рук у священиків та жінок. На Сході, зокрема, у турків та арабських народів цілування в ногу було поширеним і в XIX ст. Звичай цілування в ногу побутував і в російській традиційній культурі: «У Росії, як і на Сході, тим, хто був особливо шанований, цілували руку чи навіть ногу» [2, ст.54]. У Росії також був поширений поцілунок у плече та в голову як вияв соціальної нерівності в етикетних ситуаціях: нижчий за соціальним статусом чоловік міг поцілувати вищого у плече, а вищий нижчого – в голову [2, с.54].

Поцілунками обмінювалися при прощанні. В цій ситуації значення поцілунку змінювалося: він символізував, мовби, взаємне прощення оскільки прощення і прощання в народній свідомості ототожнювалися. У східних слов'ян існував спеціальний обряд прощення: на Прощену неділю напередодні Великого посту люди відвідували рідню і знайомих, цілувалися, в такий спосіб мовби спокутуючи гріхи й навзаєм «відпускаючи» гріхи [14, с.1175]. Поцілунки із таким же символічним значенням використовувалися при прощанні з померлим. У традиційній культурі українців було узвичаєно цілувати небіжчика в лоб. У росіян та в деяких інших народів цілували покійника в губи, що відображало несхожі уявлення про смерть і потойбічне життя.

Характерною відмінністю поцілунків українців як виявів доброзичливості від поцілунків західноєвропейських народів було те, що вони основувалися більш на любовних взаєминах, ніж на ритуальних, були менш християнізовані, хоч і ввібрали міфо-поетичну символіку властиву народній культурі. Вітальні і прощальні поцілунки в Україні мають регіональну специфіку, що визначає ступінь їх ритуалізації. У західних регіонах, де вплив церкви був сильніший, поцілунки стали більш християнізованими і в основному концентрувалися на зовнішніх формах виявлення, на відміну від поцілунків у східних регіонах, де вони «зберегли більш глибинні, дохристиянські риси і більшою мірою відтворювали власне між особові стосунки» [14, с.1176].

Стереотипи поведінки відіграють важливу роль етнічних визначників та міжетнічних роз межувальників. Основу ритуальної поведінки складає мова жестів і дій, різна у різних народів. До цього акціонального коду ритуалу додаються інші коди – словесний і предметний.

Етикетний жест поряд із мімікою, позами та іншими виразними рухами людини становить суттєвий пласт етнічної культури. Відмінність етикетного етножесту від звичайного руху полягає в тому, що він має знаковий характер. Ритуальний і етикетний жест завжди має комунікативну спрямованість – він звернений до конкретної людини, вищої сутності тощо.

У комунікативній поведінці важливу роль відіграють жести рук, символіка яких відбиває найдавніші архаїчні уявлення. Одним із найдавніших жестів зафіксованих в іконографії є жест адорації, коли обидві руки простягаються в напрямку до Бога чи якогось іншого об'єкта поклоніння. Жест адорації зафіксовано в зображенні Оранти в надвівтарній частині Софії Київської. Починаючи з XVIII – IXX ст. християнська іконографія починає відмовлятися від зображення цього жеста, що має дохристиянське коріння, однак він зберігся в народному мистецтві: на українських рушниках з піднесеними руками зображують вищу жіночу сутність – Землю – Матір чи Берегиню.

Важливе значення в комунікативній поведінці має фізичний контакт: доторк є способом передачі як позитивних, так і негативних впливів. Згідно із народними уявленнями, доторком можна зцілити чи передати хворобу, що зумовило як сувору регламентацію фізичних контактів, так і їх ритуалізацію. Поширення табу на рукостискання між чоловіком і жінкою було пов'язане уявленнями про те, що через потиск руки може бути переданий сексуальний потиск. Попри суворість традиційних стереотипів сегрегації статей, досить рано, вже в XVII – XVIII ст. хлопці під час танців та ігор могли брати дівчат за руки, торкатися плечей, талії. Рукостискання зберігало сакральний характер у ритуальних ситуаціях (весілля та ін.), паралельно побутуючи в повсякденних етикетних стосунках. Рукостискання, як і руко биття, мало силу закону й у такому сенсі використовувалося під час укладання торговельних угод. Значимість жесту руки

……

підсилювалось, якщо він виконувався двома руками, - зокрема, двома руками тисли руку особливо шанованого чоловіка.

Етикетний поцілунок виник на основі ритуального, до певної міри увібравши його міфологічну семантику. Ритуальні та етикетні поцілунки, на відміну від любовних, мають підкреслено асексуальний характер. Сфера їх використання досить широка – від комунікативних ситуацій, пов'язаних із закріпленням родинних відносин (шлюбів, кумівства, братання, посестринства тощо) до поцілунків під час зустрічей і прощань. Вітальні поцілунки виконувались в Україні різними способами: поцілунок у вуста був знаком особливої прихильності, у щоки – вираженням звичайної приязні. Різну семантику мали й поцілунки шанобливості: поцілунок в руку означав високий ступінь шанобливості, поцілунки в голову, плече, ноги був знаком підкорення. Поцілунками обмінювались як при вітанні, так і при прощанні. В цій ситуації значення поцілунку змінювалося: він символізував мовби взаємне прощення, оскільки прощання і прощення в народній свідомості ототожнювались. Поцілунок із таким же символічним значенням використовувався під час прощання з померлим.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Архив Географич. Общества России /СПб./ - Р. 30, оп. 1. ед. хр. 23, л. 24.
2. Байбурин А.К., Топорков А.Л. У истоков этикета / А.К. Байбурин, А.Л. Топорков, - Л.: Наука, 1990. – 165 с.
3. Бухов Д. фон. Начало и возвышение Московии // Чтения в обществе истории и древностей российских при Московском универс. – 1876. - Кн. 4. - С. 63.
4. Даль В. Пословицы русского народа / В.Даль. – М.: Наука, 1984. – Т. 1. – С. 218.
5. Довнар-Запольский Н. Заметки по белорусской этнографии // Живая старина. - 1983. – Вып. 2. – С. 290.
6. Домострой // Памятники литературы Древней Руси. – Середина XVI в. – М.: Наука, 1985. – С. 72.
7. Зеленин Д.К. Описание рукописей Ученого архива Импер. Русского географ. Общества / Д.К. Зеленин. – Петроград, 1915. – Вып. 2. – С. 1086-1087.
8. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні /С. Килимник. – Кн. 11. – К.: Обереги, 1994. – 528с.
9. Кондаков Н.П. Иконография Богоматери / Н.П. Кондаков. – СПб., 1915. – Т. 2. – С. 357.
10. Кульчицкий С.О. О суевериях, обычаях, повериях и приметах жителей села Ставучан Хотинского уезда // Кишиневские епархиальные ведомости. – 1873. - №17. – С. 627-628.
11. Литвинова-Бартош П. Весільні обряди і звичаї у Чернігівщині // Матеріали до українсько – руської етнології. – Львів, 1906. – Т. 3. – С. 71.
12. Нечуй-Левицький І. Старосвітські батюшки та матушки / І. Нечуй-Левицький. Твори в двох томах. – Т. 2. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 280-543.
13. Олеарий А. Описание путишествия в Московию и через Московию в Персию и обратно / А. Олеарий. – СПб., 1906. – С. 205.
14. Паномарьов А.П. Традиційно-побутова культура: Побутовий етикет // Історія української культури: У п'яти томах. – Т. 3 / Передм. В.А. Смолія. – К.: Наук. думка, 2003. – С. 1161-1181.
15. Юзефович Л.А. «Как в посольських обічаях ведется…» / Л.А. Юзефович. – М.: Наука, 1988. – С. 118.
16. Rulikowski E. Zapiski etnografiezne z Ukrainy // Zbior wiadomosci do antropologii Krajowej. – Krakow, 1879 - T. 3. – Dz. 3. – S. 126.

Мазуркевич О.П. **TRADITIONAL ETHNIC STEREOTYPES AND COMMUNICATION EXPRESSION IN ETIQUETTE GESTURE**

Характеристика символического языка жестов как важной составляющей системы етнических стереотипов традиционного общения украинцев.

Mazyrkevich O.P. **ЭТНИЧЕСКИЕ СТЕРЕОТИПЫ ТРАДИЦИОННОГО ОБЩЕНИЯ И ИХ ПРОЯВЛЕНИЕ В ЭТИКЕТНЫХ ЖЕСТИКУЛЯЦИЯХ**

Characteristics of a symbolical sign language as an important component of ethnic stereotypes of traditional Ukrainian communication.

УДК 39(470.57=161.2)

Д.А. Чернієнко

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ЕКСПЕДИЦІЙНОГО УКРАЇНОЗНАВСТВА В БАШКОРТОСТАНІ

В статті показано обставини, основні етапи, внесок окремих науковців у розвиток експедиційного українознавства в Республіці Башкортостан. Поступальне формування багаточисельного анклаву українського населення на Південному Приуралліпротягом XVIII–XX ст. розглядається як важливий фактор, що викликав активний науковий інтерес до історії та культури українців у регіоні. Виділено шість послідовних етапів, співвіднесених між собою за проблемно-тематичним принципом. Приділено увагу значенню фольклорно-етнографічних джерел для реконструкції комплексу матеріальної та духовної культури українців Башкортостану.

Ключові слова: анклав, ареал, польові дослідження, традиційна культура, україністика, експедиційне українознавство.

Один із найбільш великих анклавів українського населення в Росії склався у Південному Приуралліі – історико-географічному регіоні, що охоплює території сучасних Республіки Башкортостан та Оренбурзької області. У результаті декількох хвиль переселенського руху, який розпочався в першій половині XVIII ст. чисельність українців у регіоні за переписом 1939 р. досягла найвищого показника – більше 250 тис. осіб. Комплекс традиційної української культури, принесений переселенцями і у значній мірі засвоєний їхніми нащадками, зберігався у різних сферах життя у відносно цілісному вигляді аж до рубежу 1960–1970-х рр., коли розпочалась його деформація під впливом активних процесів асиміляції, урбанізації, зростання кількості змішаних шлюбів та ін. Деякі елементи української культури можна простежити і сьогодні, наприклад, у зовнішньому вигляді сіл, заснованих у різний час вихідцями із України (у тому числі з Подільської губернії), у обрядах та мові їх мешканців.

У другій половині XIX ст. з’являються перші наукові публікації, присвячені історії та культурі українців Оренбурзького краю (окрему Уфимську губернію створено у 1865 р.). По мірі розвитку історичної науки, підготовки фахівців у різних областях знань, робота в архівах та бібліотеках стала доповнюватися польовими дослідженнями. Найбільш широко така діяльність була розгорнута на території Башкортостану, де практика експедиційного вивчення українців мала визначені хронологічні перерви, проте на тривалий час не припинялась ніколи. Зважаючи на актуальність та наукову цінність отриманих результатів, у даній статті історія експедиційних досліджень виступає самостійним об'єктом історіографічного узагальнення.До деяких сторінок історії польових досліджень українців Башкортостану звертались уфимські науковці В.Я. Бабенко [1, с. 8-9; 2] та Ф.Г. Ахатова [3; 4, с. 26-43; 5, с. 3-40]. Разом з тим, системний аналіз підсумків проведеної роботи ще не здійснювався. Виходячи зі стану проблеми, мета статті – виділити та обґрунтувати послідовні етапи в розгортанні експедиційної роботи з вивчення українського населення на території Башкортостану, показати спадкоємність між етапами, отримані основні наукові результати та можливі напрямки подальших досліджень.На основі наукових публікацій, щоденникових матеріалів, музейних та особистих колекцій доцільно виділити шість етапів у розвитку експедиційного українознавства в Башкортостані.

Перший етап припадає на другу половину XIX ст., коли первинне збирання фольклорно-етнографічного матеріалу проводилося непрофесійними ученими. Наприклад, в 1860–1880-х рр. записи і публікації слов'янського фольклору проводив музикознавець та краєзнавець Р.Г. Ігнатьєв, який здійснював поїздки, у тому числі, по селах Бєлєбєївського повіту Уфимської губернії, де сформувався один з ареалів компактного проживання українців.В Уфі, де Р.Г. Ігнатьєвпроживав з 1865 р., ним була написана опера на українську тему – «Запорожці», проте доля цього твору невідома. Вказівка на пам’ятки українського фольклору Південного Уралу зустрічаються у творчості музиканта, подвижника і збирача народних пісень С.Г. Рибакова, який в одній із своїх праць 1895 р. в якості прикладу впливу слов’янської пісенної традиції на місцеве башкирськенаселення привів пісню «Як за гаєм, гаєм». Зазначені автори спеціально не вивчалиукраїнську культуру і побут, але зробили кілька цікавих спостережень, насамперед, щодо взаємодії з іншими національними традиціями.Робота, проведена у другій половині XIX

ст., незважаючи на свою фрагментарність і вибірковість, відкрила невідомі до тих пір дослідницькі напрями та теми, показала потенційно широкий обсяг джерел.

Другий етап припадає на початок радянського періоду – 1920–1930-і рр., коли було докладено зусиль для проведення перших дійсно фахових наукових досліджень в експедиційній формі під керівництвом запрошених фахівців із провідних наукових центрів СРСР. У 1929–1930-х рр. на території Башкирії працював загін комплексної Башкирської експедиції Академії наук СРСР під керівництвом ленінградського етнографа О.С.Бежковича, який вивчав традиції землеробства та матеріальну культуру різних народів Башкирії. Загалом було обстежено понад 60 населених пунктів, де проживали представники 9 національностей, в тому числі, українці в моноетнічних та змішаних російсько-українських, українсько-білоруських селах Уфимського, Бірського, Стерлітамацького і Там'ян-Катайського кантонів. Через ряд певних причин експедиція залишилася незавершеною, а деякі її результати були опубліковані значно пізніше [6]. Переважна частина матеріалів до цих пір залишається у відомчих та особистих архівах.

У 1938–1940-х рр. на території південно-східних районів Башкирії, у місцях компактного розселення українців працювала експедиція Башкирського НДІ історії, мови та літератури під керівництвом наукового співробітника кабінету фольклору Інституту археології та етнографії Ленінградського відділення АН СРСР Н.П.Колпакової. Ймовірно, саме тоді були зроблені найбільш ранні професійні записи українського фольклору. Кілька українських пісень включеноdo збірників, присвячених російському фольклору, тому етнічна диференціація зібраного матеріалу не проводилася. Крім пісень, увага дослідників була приділена і станові матеріальної культури українців.У звітах і щоденникових записах Н.П. Колпаковоївміщено деякі відомості про житло, господарські будівлі, спогади про бесіди з місцевими жителями [7]. Робота і результати експедицій 1920–1930-х рр. становлять великий історіографічний інтерес, оскільки їхні результати не опубліковані в повному обсязі і недостатньо залучені до наукового обігу.

Третій етап пов'язаний з подіями Великої Вітчизняної війни, коли в 1941–1943 рр. активну діяльність розгорнули гуманітарні інститути Академії наук УРСР, евакуйовані до Уфи. Попередні експедиції розглядали матеріальну і духовну культуру українського населення виключно в контексті східнослов'янської спадщини. Перші комплексні дослідження з історії, етнографії, фольклору саме українців були проведені київськими науковцями –П. Поповим, М. Береговським, М. Плісецьким, П. Лисенком, В. Ільїним, В. Петровим. З вересня 1941 р. по березень 1943 р. наукові співробітники Інституту суспільних наук АН УРСР (згодом– Інститут народної творчості і мистецтв) здійснили сім експедицій в чотири райони Башкирії, де компактно проживали українці. В ході експедицій збиралися дані про історію переселення, заснування окремих сіл, фольклор (понад 320 різножанрових текстів), вивчався стан мови та особливості народного побуту. У результаті до літа 1943 р. було підготовлено рукопис колективної монографії «Українці за межами Української РСР. Українці в Башкирії», в повному обсязі виданій лише в 2011 р. [8].В цілому експедиційні дослідження 1930–1940-х рр. дали можливість більш чітко позначити ареал розселення українців у Башкирії, зафіксувати і задокументувати унікальні усні джерела.

Четвертий етап охоплює післявоєнний час 1940–1950-х рр. У 1948–1949 рр. низку поїздок було здійснено співробітниками кафедри фольклору Московського університету під керівництвом Е.В. Померанцевої спільно зі співробітниками Московської консерваторії та Башкирським НДІ історії, мови та літератури. Територія досліджень в даний період охоплювала північні і північно-східні райони Башкирії з переважаючим російським населенням. Серед зібраного матеріалу поряд з російським зафіксовані і зразки українського фольклору (близько 30 пісень) [9].

У 1959 р. етнографічний загін Казанського університету під керівництвом Є.П.Бусигіна вивчав матеріальну культуру російського населення в західних районах Башкирії, які відрізнялися багатонаціональним складом населення. Серед 23 населених пунктів на маршруті експедиції було обстежено два великих українських села в південно-західній частині республіки – Софіполь і Золотоношка. У публікації за підсумками поїздки Є.П. Бусигін коротко характеризує мову місцевих жителів, в описі матеріальної культури зупиняється на деяких традиціях землеробства, облаштування житла, інтер'єрів, особливостях одягу, відзначає основні напрямки еволюції традиційної культури в сучасних умовах. Український матеріал

……

залучався дослідником з метою порівняти російські і українські елементи культури на однійтериторії, а також показати приклади такої міжкультурної взаємодії [10].

Отже, до кінця 1950-х рр. на території Башкирії дослідницьку роботу у формі етнографічних експедицій здійснювали запрошені фахівці з провідних наукових центрів СРСР – Ленінграда, Москви, Казані. Завдяки їхнім зусиллям була отримана змістовна інформація, однак системне вивчення культурної спадщини українського народу в Башкирії ще не проводилося.

П'ятий етап припадає на другу половину 1960-х – початок 1990-х рр. В цей період в Башкирії на базі провідних академічних установ і вищих навчальних закладів формуються місцеві наукові школи. У Стерлітамацькому педагогічному інституті професором І.Є. Карпухіним,розроблена спеціальна програма вивчення весільної обрядовості найбільших етносів, з 1966 р.проведено більше 10 експедицій майже в 40 районах Башкирії. У тому числі, особлива увага приділялась спільним та відмінним рисам у весільній обрядовості росіян та українців [11].

У Башкирському державному університеті склалася наукова школа фольклористики професора Л.Г. Барага, яким неодноразово піднімалося питання про взаємозв'язок російського та неросійського фольклору в Башкирії. Спираючись на матеріали фольклорних експедицій другої половини 1960-х рр., Л.Г. Бараг зазначив, що там, де живуть переселенці з України або їхні нащадки, традиції національної пісенної творчості зберігаються тривалий час, а також визначивзавдання зі складання зведеного порівняльного покажчика східнослов'янських казкових сюжетів [12; 13]. Вагомий внесок у вивчення характеру російсько-української етнокультурноївзаємодії та особливостей української пісенної культури в другій половині 1960-х – початку 1980-х рр. внесла учениця Л.Г. Барага – Л.І. Брянцева. Результати її участі в багаторічних фольклорно-етнографічних експедиціях кафедри російської літератури і фольклору БашДУ в кінці 1960-х – початку 1980-х рр. знайшли відображення у ряді спеціальних статей [14; 15; 16, 17].

З 1974 р. активну експедиційну роботу здійснював В.Я. Бабенко – представник наукової школи етнографії академіка Р.Г. Кузєєва в Башкирській філії АН СРСР (пізніше – Уфимський науковий центр РАН). Щорічні польові дослідження В.Я. Бабенка тривали до кінця 1980-х рр. і дали змогу виявити значний емпіричний матеріал для розробки теорії «малих етнічних груп». Результати поїздок у 34 райони Башкирії – місця компактного або дисперсного проживання українців, неодноразово публікувалися в наукових статтях і тематичних збірниках. В.Я. Бабенко зібрав, систематизував і проаналізував дані письмових джерел, особистих спостережень і бесід з інформаторами про характер розселення українців у Башкирії, традиційні форми господарства, сімейно-шлюбні відносини, обряди, їжу та багатьох інших сюжетів. Результати багаторічних поїздок стали основою кандидатської дисертації дослідника [18], а також єдиною донедавна в Росії монографії про регіональні особливості матеріальної культури українців [1]. Не тільки науково-дослідна, але й велика просвітницька, організаторська, педагогічна діяльність В.Я. Бабенкадозволяють вважати його засновником південноуральської регіональної україністики як особливого дослідницького напрямку.

У середині 1980-х рр. до експедиційної роботи підключилася Ф.Г. Ахатова – відомий фахівець зі східнослов'янського фольклору, яка у 1989–1991 рр. провела серію поїздок шляхами експедицій 1940-х рр., а також в інші райони Башкирії, що дозволило зафіксувати істотні зміни в пісенному репертуарі, процес зникнення низки фольклорних жанрів (історичні пісні), вихід з ужитку деяких традиційних обрядів (весілля). За результатами експедицій зібрано значний фонд пісенного фольклору з 11 районів Башкирії, підготовлені дві дисертації, монографії [4; 5]. В цілому наукова робота в галузі україністики в 1960–1980-і рр. набуває організованого, регулярного, міждисциплінарного характеру у формі інтеграції історичних, етнографічних та фольклорних досліджень, розпочинається розробка нових тем.

Шостий етап відображає сучасний стан експедиційного українознавства в Башкортостані. Відновлення з 2010 р. після певної перерви регулярної експедиційної роботи пов'язано, перш за все, з формуванням в останні роки потужної наукової групи україністів у Уфимській філії Московського державного гуманітарного університету ім. М.А. Шолохова, яку очолює В.Я. Бабенко. У структурі вузу діє Центр з вивчення слов'янських мов і культур, пріоритетним напрямком роботи якого традиційно залишається регіональна україністика. На базі центру наукову та методичну роботу ведуть фахівці в різних галузях – історики етнографи (В.Я.

Бабенко,Д.А. Чернієнко), (І.Б. Чернієнко), філологи (М.А. Пилипак), педагоги (Ю.В. Сіренко), що дозволяє реалізовувати дослідження комплексного характеру [19]. Наприклад, в 2010–2011 рр. до 90-річчя Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України та 70-річчя перебування АН УРСР в Уфі було поставлено завдання повторити маршрути експедицій 1940-х рр. в цілях вивчення динаміки етномовних процесів українців у полікультурному середовищі. В результаті маршрутно-стаціонарним методом обстежено 12 населених пунктів у чотирьох районах республіки, зібрано значний фонд нових джерел – спогади старожилів, фото-відеоматеріали, документи місцевих музеїв та особистих колекцій. У липні 2012 р. в рамках підготовки до 120-річчя с. Казанки – одного з найстаріших українських сіл Башкортостану, було здійснено обстеження низки сіл Альшеївського району РБ, де традиційною є висока частка українського населення. Отримані матеріали стали основою підготовленого монографічного дослідження [20]. У жовтні 2012 р. в двох «українських» районах Башкортостану –Стєрлітамацькому та Аургазинському, спільно з Інститутом української мови НАН України вперше відбулася спеціалізована діалектологічна експедиція.

Таким чином, за охоплений у статті період часу з кінця XIX – до початку XXI ст. пройдений значний шлях від первинного накопичення інформації до її систематизації та глибокого наукового узагальнення. Сьогодні завдяки різноплановій за своїми завданнями польовій роботі склалася велика джерельна база для подальшого всебічного вивчення особливостей історії, культури і побуту українського населення Башкортостану. Серед актуальних завдань україністики Башкортостану визначаються наступні: 1) підготовка історико-географічного атласу старовинних і сучасних українських поселень Башкортостану; 2) подальше системне вивчення діалектних особливостей української мови; 3) вивчення змін, що відбулися в українській культурі регіону за останні 20–30 років; 4) в перспективі – створення в Башкортостані українського історико-етнографічного музейного комплексу під відкритим небом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабенко В.Я. Украинцы Башкирской ССР: поведение малой этнической группы в полиэтничной среде. – Уфа: [Б.и.], 1992. – 260 с.
2. Бабенко В. М.Я. Береговский – первый исследователь фольклора украинцев Башкортостана // Украина – Башкортостан: связь времен: Сб. ст. – Уфа: Полиграфкомбинат, 2001. – С. 121-127.
3. Ахатова Ф.Г. Из истории исследования украинского песенного фольклора в Башкортостане // Завези од мене поклон в Україну… – Уфа: [Б.и.], 1999. – С. 12-23.
4. Ахатова Ф.Г. Украинские песни в Башкортостане (историко-этнографическое исследование). – Уфа: Гилем, 2000. – 146 с.
5. Ахатова Ф.Г. Восточнославянские песни в Башкортостане: Фольклорные процессы в многоэтничном регионе. – М.: Наука, 2006. – 286 с.
6. Бежкович А.С. Этнические особенности земледелия у народов Башкирии // Археология и этнография Башкирии. – 1973. – Вып. 5. – С. 61-93.
7. Колпакова Н.П. Путевой дневник // Фольклор народов РСФСР: Межвуз. науч. сб. – Вып. 3. – Уфа: Изд-во Баш. Ун-та, 1976. – С. 212 – 233.
8. Українці Башкирії: у 2 т. – Т. 1. – Дослідження і документи / гол. ред. Г. Скрипник, наук. ред. В. Бабенко, відп. ред. Д. Чернієнко. – К.: ІМФЕ НАН України; Уфа, 2011. – 492 с.
9. Русское народное творчество в Башкирии. – Уфа: Башкирское книжное изд-во, 1957. – 328 с.
10. Бусыгин Е.П. Материальная культура русского населения западных районов Башкирской АССР // Географический сборник. – Вып. 2. – Казань: Изд-во КГУ, 1967. – С. 108–127.
11. Карпухин И.Е. Взаимодействие русских и украинских свадебных обрядов в Башкирии // Фольклор и литература Урала. – Вып. 2. – Пермь: Изд-во ПГПИ, 1975. – С. 82-91.
12. Бараг Л.Г. Взаимосвязи русского и нерусского фольклора современной Башкирии // Расцвет, сближение и взаимообогащение культур народов СССР. Вып. 2. – Уфа: Изд-во БашГУ, 1970. – С. 155–166.
13. Бараг Л.Г. О межнациональном в сказках восточнославянских народов // Фольклор народов РСФСР. – 1974. – С. 69–80.
14. Брянцева Л.И. О взаимосвязях русского и украинского свадебного фольклора в современной Башкирии // Фольклор народов РСФСР. Вып. 2. Межнациональные связи и национальное своеобразие. – Уфа, Изд-во БГУ, 1975. – С. 181–186.
15. Брянцева Л.И. Украинские песни в Башкирии // Фольклор народов РСФСР. Межвузовский научный сборник. – Уфа, 1980. – С. 28–36.

16. Брянцева Л.И. Балладная традиция в Архангельском районе БАССР // Фольклор народов РСФСР. Межвузовский научный сборник. – Уфа, 1981. – С. 63–73.
17. Брянцева Л.И. О русско-украинских песенных взаимосвязях в Башкирии // Фольклор народов РСФСР. Межвузовский научный сборник: Межэтнические фольклорные связи. – Уфа: Изд-во БГУ, 1987. – С. 104–110.
18. Бабенко В.Я. Материальная культура украинцев Башкирии: Историко-этнографическое исследование: Автореф. дис. … канд. ист. наук / Институт этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая АН СССР. – Л., 1985. – 19 с.
19. Бабенко В.Я., Черниенко Д.А. Украинистика в Башкортостане: опыт – проблемы – перспективы // Украинистика в России: история, состояние, тенденции развития: мат-лымеждунар. науч.-практ. конф. – Киев; М.; Уфа: Изд-во УФ МГГУ им. М.А. Шолохова, 2010. – С. 50-58.
20. Черниенко Д.А., Пилипак М.А. Село Казанка и украинцы Альшеевского района. – Уфа: ИЦ Уфимского филиала МГГУ им. М.А. Шолохова, 2012. – 134.

Черниенко Д. ИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ЭКСПЕДИЦИОННОГО УКРАИНОВЕДЕНИЯ В БАШКОРТОСТАНЕ.

В статье показаны обстоятельства, основные этапы, вклад отдельных ученых вразвитие экспедиционного украиноведения в Республике Башкортостан.Поступательное формирование многочисленного анклава украинского населения в Южном Приуралье на протяжении XVIII–XX вв. рассматривается как важный фактор, вызвавший активный научный интерес к истории и культуре украинцев в регионе. Выделены шесть последовательных этапов, соотнесенных между собой по проблемно-тематическому принципу. Обращено внимание на значение фольклорно-этнографических источников для реконструкции комплекса материальной и духовной культуры украинцев Башкортостана.

Ключевые слова: анклав, ареал, полевые исследования, традиционная культура, украинистика, экспедиционноеукраиноведение.

D. Chernienko. ON THE HISTORY OF UKRAINIAN FORWARDING IN BASHKORTOSTAN.

The article describesthe circumstances, the main stages,the contribution of individual researcherstodevelopmentof Ukrainian expeditionin the Republicof Bashkortostan. The progressiveformationof numerousenclavesof the Ukrainian populationin the SouthernUralsduringXVIII–XXcentury.considered an important factor causing the active scientificinterest in the historyand culture of theUkrainiansin the region.Identified sixsuccessive stages,correlatedwith each otheron problem-thematically. Drawnattention to the importanceof folklore andethnographic sourcesforrenovation of thematerial and spiritual cultureof UkrainiansBashkortostan.

Keywords: enclave, area, field research, traditional culture, Ukrainian studies, Ukrainianexpedition.

ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ

УДК 94 (477.43/44»1846:929

Н.П. Кузьмінець

Т. Г. ШЕВЧЕНКО І ПОДІЛЛЯ

В даній статті зображено період перебування Тараса Григоровича Шевченка на території Подільського краю та визначено напрями його діяльності в якості співробітника археографічної комісії.

Ключові слова: Шевченко, Поділля, археографічна комісія.

Геній і талант Т.Г. Шевченка були всеосяжними: поряд із поезією і художньою творчістю він займався вивченням історичного минулого українського народу, був глибоким цінителем пам'яток історії і культури. Творча спадщина Кобзаря свідчить про те, що він мав ґрунтовні знання з історії, мистецтва, літератури, етнографії, фольклористики, політичної економії, філософії, археології, археографії та інших суспільних наук. Його думки й нині не втратили свого значення.

Незважаючи на те, що творчому шляху Т.Г. Шевченка присвячено багато книг, брошур, статей, деякі його сторінки залишилися недостатньо дослідженими. Однією з них є, зокрема, його діяльність в Київській археографічній комісії (її офіційна назва – Комісія для розбору давніх актів при канцелярії київського військового, подільського і волинського генерал-губернатора). Метою даної статті є дослідження перебування Т. Шевченка на території Подільського краю під час роботи комісії, визначення напрямів його діяльності у якості співробітника комісії, показати результати його діяльності, спостереження й оцінки історичного минулого українського народу з точки зору великого митця. Водночас приділяється увага також висвітленню подільського краю у творах Тараса Григоровича, зустрічам поета із талановитими подолянами.

Діяльність Т.Г. Шевченка в Київській археографічній комісії вже частково висвітлювалася у працях вчених [1]. Одним із дослідників перебування Шевченка на Поділлі є Сваричевський, який понад 40 років свого життя вивчав матеріали з даної теми. З-під його пера вийшли монографії, статті [2]. Сучасних українських істориків також цікавить інформація про подорож Шевченка по подільській землі, його археологічні нотатки та записи про пам'ятки народної творчості, записані зі слів простих українців [3].

Як відомо, серед професорів Київського університету, заснованого 1834 року, виникла думка про створення наукового історичного товариства на зразок Московського товариства історії і старожитностей, члени якого об'єднували зусилля для досліджень у галузі історії, археології та етнографії. Колишній ректор київського університету професор М.О. Максимович у 1840 р. склав проект статуту та записку з обґрунтуванням потреби створення такого товариства в Україні. Ці документи були подані на розгляд генерал-губернаторові Д.Г.Бібікову. Майже три роки він зволікав з вирішенням справи. Врешті 8 грудня 1843 р. відбувся урочистий акт її відкриття [4, с. 44]. З грудня 1843 р. Київська археографічна комісія, незважаючи на певні труднощі, активно займалася пошуком документів, етнографічних та фольклорних матеріалів в архівах державних установ, магістратів, монастирів. Поступово комісія перетворилася на наукову установу. Про створення комісії Т.Г. Шевченко міг дізнатися під час перебування в Києві наприкінці січня – на початку лютого 1844 р. від її співробітника П.О. Куліша.

В Київській археографічній комісії Т. Шевченко працював з 10 грудня 1945 р. до 1 березня 1847 р. і здійснив вагомий внесок у вивчення рідного краю в ході тривалих подорожей за дорученням цієї установи. Восени 1846 р. поет здійснив третю наукову подорож по Україні, на цей раз на Правобережжя. 21 вересня він одержав від Київської археографічної комісії доручення з програмою етнографічних і художніх робіт. Доручення підписав сам генерал-губернатор Д.Г. Бібіков. В документі говорилося: «Поручаю Вам отправиться в разные места Киевской, Подольской и Волынской губерний и постараться собрать следующие сведения: 1. О народных преданиях, местных повестьях и сказаниях и песнях. 2. О замечательных курганах и урочищах. С этих курганов снять эскиз формы и величины. 3. Осмотреть замечательные монументальные памятники и древние здания и составить им описание. [5,с.85]

Невдовзі мрії поета побувати у мальовничому Поділлі сповнилися. Наприкінці вересня 1846 р. він виїхав на Поділля. Шевченкові належало насамперед дістатися Кам'янця-Подільського, центру тодішньої Подільської губернії. Не одне покоління краєзнавців билося над з'ясуванням питання, через які населені пункти Вінниччини полягав маршрут поета? І лише в наш час український шевченкознавець, письменник і перекладач Петро Жур, який жив і працював у Петербурзі, розкрив цю загадку. У своїй монографії «Дума про огонь: З хроніки життя і творчості Т. Шевченка» він простежив шлях поета під час його відрядження [6]. З Києва Тарас Григорович вирушив 25 вересня за маршрутом: Віта – Васильків – Біла Церква – Сквира й невдовзі опинився в межах сучасної Вінницької області. За кілька днів поет перетнув її з північного сходу на південний захід через поштові станції Морозівку, Плисків, Липовець, Жорнище. Брацлав, Шпиків, Джурин, Серби, Могилів-Подільський, Яришів і далі – на Кам'янець [7,с.6]. Щоправда, у довоєнній книзі Павла Зайцева «Життя Тараса Шевченка» знаходимо інше твердження: «Їхав через мальовничо положені Бердичів до Кам'янця-Подільського. Пошуки справжнього маршруту тривають» [8,с.4]. Але чітких документальних підтверджень нікому не пощастило віднайти.

Шлях Шевченка на Вінниччині розпочався з с. Морозівки, що у Погребищенському районі. Саме в кінці вересня поштовий діліжанс мчав тоді , ще зовсім молодого поета на захід [9,с.2]. Потім шлях Тараса Григоровича проліг через Плисків також Погребищенського району. У Плискові увагу Шевченка привернули залишки трипільської культури. Зосталися лише німі свідки цих подій – кілька старезних лип. [10,с.3] Звичайно, що частину своєї душі і серця залишив великий Прометей на Подільській землі. Його причарувала своєрідна природа подільського краю, побут і звичаї місцевих селян, неповторні пам'ятки історії та культури, слава і волелюбність наших земляків. Далі шлях його пролягав і через територію сучасного Тульчинського району. Безумовно, що Шевченку добре було відомо про Тульчин, бо в 1842 році він виконав кілька малюнків до книжки письменника М. Польового «История Суворова». Один з цих малюнків відображав прощання Суворова з солдатами в Тульчині. Відомо було Шевченку й про конфлікт полководця з Павлом І [11,с.4]. У с. Жорнищі Іллінецького району він міг почути розповідь про військовий табірний збір, що відбувся в серпні-вересні 1825 р. У цьому зборі, як засвідчують документи, брав участь В'ятський полк, яким командував декабрист П. Пестель. Сюди не раз приїжджав М. Бестужев-Рюмін. Це цілком було співзвучним з інтересом поета в ті роки до декабристського руху. [12,с.2]

Зацікавили його залишки оборонних валів та підземних ходів, споруджених у Липовці ще в ХІУ-ХУ ст. для захисту від грабіжницьких набігів татар і турків, [13,с.3] а також руїни першої фортеці у Брацлаві, перекази про участь його жителів у визвольній війні під проводом Б. Хмельницького, про героїчну загибель полковника Данила Нечая у нерівному бою з польськими загарбниками поблизу с. Черемошного.

В кінці вересня – на початку жовтня 1846 року поет відвідав Могилів-Подільський. Як свідчать документи, вже на той час це було промислово-розвинене місто. Тут працювала суконна фабрика, свічково-сальні заводи, цукроварні, чимало торговельних крамниць і заїжджих дворів. Очевидно, Тарасові цікаво було дізнатись про долю героя свого твору «Гайдамаки» Івана Гонти. Адже раніше він про це не відав, коли писав такі рядки: «А хто знає, де Гонти могила, мученика праведного де похоронили». Проїжджаючи через село Серби, Шевченко, припускаємо, побачив його могилу. Адже Гонту четвертували і, можливо, тіло тут і поховали. Це викликало в Кобзаря болісні роздуми.

На початку жовтня 1846 року, найімовірніше 2-7 жовтня, відвідав Тарас Григорович Кам'янець-Подільський. Дні перебування там поета підтверджують документи: подільський архієпископ 2 жовтня надіслав київському генерал-губернатору повідомлення про те, що він розпорядився сприяти Шевченку в його археографічній роботі. Подільський губернатор 7 жовтня повідомив про надання йому допомоги з боку адміністрації губернії.

Тарас Григорович походжав по місту над Смотричем, милуючись його архітектурно-пейзажними краєвидами. Митець мав на меті ознайомитись з історією та етнографією Кам'янця-Подільського. Тут він записував народні перекази, легенди, пісні. Водночас, делегований дослідник зібрав певні відомості про архітектурні споруди, давні могили міста. Художник замалював певні схеми та малюнки. Є версія, що всі ці джерела зникли безслідно у царських слідчих архівах через арешт Шевченка 1847 року, про який можемо прочитати з листа М. А. Рігельмана до Г.П. Ґалаґана: «Со времени последнего моего письма, любезный Григорий,

произошли здесь очень печальные события, о которых могу сказать тебе, что уже знает целый город — что профессора Костомарова, известного своими литературными трудами, взяли и отправили в Петербург по подозрению не знаю каких проступков политических, то же случилось с Шевченком и несколькими здешними студентами. Бог знает, в чем их там подозревают; а зная их по литературным трудам, нельзя не пожалеть, потому что эти люди с талантом были… 2 апреля 1847 г. Киев.» [14,с.15-16]

Шевченко уважно записував все, що бачив і чув. Багато йому допомагали знайомі. Так, у Кам'янець-Подільській губернській гімназії тоді працював учителем географії фольклорист П.О. Чуйкевич, з яким Шевченко познайомився у червні 1945 р. в Києві. Між ними встановилися дружні взаємини. П.О. Чуйкевич включив до альбома Шевченка народні пісні, зібрані ним на Поділлі «Пливе щука з Кременчука», «Зійшла зоря ізвечора», «Ой, Кармалюче, по світу ходиш». [15,с.80] Через Чуйкевича та інших кам'янчан поет міг ознайомитися з матеріалами про Устима Кармалюка. У місті та навколишніх селах ще жили люди, які особисто знали народного месника, давали йому притулок. І тепер побутують легенди і згадки про те, ніби Шевченко побував на Кармалюковій горі, неподалік від Кам'янця-Подільського, та в навколишніх селах, де діяв народний месник. Під час цієї подорожі Шевченко особисто записав рядки невідомого варіанта пісні про Кармалюка, а також інші зразки народної творчості [16,с.273].

Подільські краєвиди, знайомство з людьми та історія краю поклали свій відбиток у поемах Шевченка «Гайдамаки», «Меж скалами, неначе злодій… «(1848); у повісті «Варнак» він створив праобраз Устима Кармелюка (1853) та ін. [17]

На підставі вивчення історичних пам'яток і фольклору Т.Г. Шевченко робить висновки про героїчне минуле українського народу, про його боротьбу проти гнобителів, відображену в піснях і легендах. Подорож 1846 року допомогла Кобзареві ще більше вивчити подільський край і народне життя, краще зрозуміти прагнення подолян і глибше відобразити їх у своїх творах. Подорожуючи Поділлям, Т.Г. Шевченко бачив знедолених людей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Левицкий О.И. Археологические экскурсии Т.Г. Шевченко в 1845-1846 гг. // Киевская старина. – 1894. - №2. – С. 231-234.
2. Сергієнко Г.Я. Діяльність Т.Г. Шевченка у Київській археологічній комісії (1845-1847 рр.). // Український історичний журнал. – 1991. - №9.
3. Сваричевський А.В. Археографічна подорож Т.Г. Шевченка на Поділля // Народна творчість та етнографія. – 1973. - №2. – С. 80-82.
4. Сваричевський А. Шевченко і Поділля. - Хмельницький, 1994.-62 с.
5. Сваричевський А. На прекрасній Подолії: сторінки подільської шевченкіани. - Хмельницький, 2001.
6. Крилюк П. Волинь та Поділля в житті Тараса Шевченка. – Луцьк, 2007. – 108 с.
7. Кульбовський М. Згадки про подолян і Поділля у творах Т. Г. Шевченка // Подільська Шевченкіана. Кн. 2. - Хмельницький, 2006. - С. 14-17.
8. Дорош Є. Тарас Шевченко на Поділлі і Волині. - Тернопіль, 2002;Шевченко і Поділля: Збірник наукових праць за матеріалами другої Всеукраїнської наукової конференції (м. Кам'янець-Подільський, 20-21 травня 1999 року)/ Ред.кол.: Ф.П. Погребенник, Л.В. Баженов, І.С. Винокур та ін. - Кам'янець-Подільський, 1999. - 268 с.
9. Сергієнко Г.Я. Діяльність Т.Г. Шевченка у Київській археологічній комісії (1845-1847 рр.) //УІЖ. – 1991.- №9.
10. Т.Г. Шевченко в документах і матеріалах. – К., 1950.
11. Жур П. В. Дума про огонь: З хроніки життя і творчості Т. Шевченка. – К., 1985. – 434 с.
12. Тарас Шевченко і Вінниччина. Бібліографічний покажчик // Уклад.: Г.Авраменко, О. Кізяк. Вступне слово Б.Хоменка. Вінниця, 2004.
13. Кавун М. Їхав Кобзар по Поділлю // Вінниччина. – 1999. – 6 березня.
14. Волошка Г. Шевченківським шляхом // Панорама. – 1991. – 15 жовтня.
15. Подільський Е. Іде понад Россю Тарас. // Колос. – 1993. – 6 березня.
16. В. Святелик. Кобзар і Тульчинщина // Заря комунізму. – 4 березня.
17. Таранюк Є. Маршрути Кобзаря//Вінницька правда. – 1991. – 20 червня.
18. Роговий О. Шевченко в Липовці // Липовецькі вісті. – 2001. – 7 березня.
19. Т.Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів. – К., 1966.
20. Сваричевський А.В. Археографічна подорож Т.Г. Шевченка на Поділля // Народна творчість та етнографія. – 1973. - №2.
21. Повне зібрання творів Тараса Шевченка. – К., 1951. – Т.6.

22. Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т.2.

Кузьминец Н.П. Т. Г. ШЕВЧЕНКО И ПОДОЛЬЕ.

В статье изображен период пребывания Тараса Григорьевича Шевченка на территории Подольского края и определены направления его деятельности в качестве сотрудника археографической комиссии.

Ключевые слова: Шевченко, Подолье, археографическая комиссия.

Kuzminets N.P. T.G. SHEVCHENKO AND PODILIA.

The article deals with the period of Shevchenko stay on the territory of Podilia and determines the directions of his activity as a collaborator of archaeographic commission.

Key words: Shevchenko, Podilia, archaeographic commission.

УДК 94(477.46/47)(084.3) «17/19»+930.25(470)

Ю.В. Легун

ПОДІЛЬСЬКІ КАРТИ І ПЛАНИ У РОСІЙСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ДАВНІХ АКТІВ У МОСКВІ

В статті проаналізовано стан збереження та інформативне наповнення картографічних матеріалів з історії Поділля, які зберігаютьсяу Російському Державному архіві давніх актів. Зроблено висновок про доцільність продовження роботи з їх вивчення.

Ключові слова: Поділля, картографічні матеріали, архів.

Картографічні матеріали здавна використовуються як одне з головних джерел історичної інформації. Величезне значення вони мають для вивчення традиційних глобальних проблем історичної науки – воєнних дій, міграційних процесів, географічних відкриттів тощо. Однак не менш важливим є залучення географічних схем і до опрацювання місцевої проблематики, регіональної історії. Зокрема, чималу історіографію має питання створення і вивчення картографічних джерел з історії Поділля. Але розквіт краєзнавства, який триває в Україні уже кілька десятиліть, вимагає дослідження, введення до наукового обігу, публікації все нових карт і планів з історії нашого краю. Ця вимога є цілком природною, адже архівосховища України і сусідніх країн до сьогодні приховують чимало малодосліджених комплексів таких історичних джерел.

Хотіли би звернути увагу істориків Поділля на колекції карт із зібрання Російського Державного архіву давніх актів у Москві (далі – РГАДА).

РГАДА формувавсяз п’яти головних дореволюційних історичних архівів Російської імперії:

(1)Московського архіву Міністерства юстиції (МАМЮ), створеного ще в 1852 р. об’єднанням московських історичних відомчих архівів – Розрядно-Сенатського, Архіву вотчинних справ, Держархіву старих справ, Архіву московських департаментів Сенатута архівів місцевих установ Росії, які були ліквідованіпід час реформ 1860-х років;

(2) Московського головного архіву Міністерства іноземних справ (МГАМИД);

(3) Державного архіву МЗС, який до 1917 р. знаходився у Санкт-Петербурзі;

(4)Московського відділеннязагального архіву Міністерства Імператорського двору, який до 1888 р. називався Московським палацовим архівом;

(5) створеного в 1768 р. Архіву Межової канцелярії.

Картографічні матеріали з цих установ виділенні у окремий підрозділ, який розміщено у найвищому корпусі будівлі архіву з самостійним входом. Недаремно серед працівників і відвідувачів архіву за цим сховищем закріпилась назва «башта».

Зрозуміло, що найбільша кількість карт і планів відклалася у документах Межової канцелярії. Це матеріали Сховища помісно-вотчинних і межових фондів (ф.1329) та плани дач (земельних ділянок) по повітах різних губерній, в тому числі і Подільської (включення до ф. 1345).

Інший блок картосхем з історії Поділля походить з документів дипломатичних установ, зокрема картографічного відділу бібліотеки МГАМИД (ф. 192), який нараховує 10477 одиниць зберігання за 1562-1940 роки.

Зупинимо спочатку свою увагу на більш масових межових документах. Формування архіву Межової канцелярііпочалося після появи в Росіїу XVIII ст.особливого комплексу документів землевпорядних установ, метою діяльності яких було проведеннязагального межуванняза допомогоюінструментальногообміруземлеволодінь.

Архів формувався як сховище документів трьох межувань: Єлизаветинського, Генерального і Спеціального. З 1765 року до середини XIX ст.в Російській імперії проводилось Генеральне межування, яке узаконило за поміщиками величезну кількість земель, самовільно захоплених дворянами у попередні роки. Для проведення заходу була створена Межова експедиція Сенату (з 1794 року – Межовий департамент). З другої половини 1830-х роківрозпочалосяСпеціальне межування, яке проводила держава за сприяння виборних дворянських органів – посередницьких комісій. Справи цього межування в архіві називають спеціально-коштними, оскільки землевпорядні заходи здійснювалися коштом місцевих землевласників.

Крім фондів Центральних землевпорядних установ (Межової канцелярії, Канцелярії головного директора межового корпусуі Управління Межовою частиною Міністерства юстиції) в РГАДАвідклалося справочинствомісцевих контор, що надходило після завершення межування в окремих губерніях.З цих регіональних матеріалів утворилася ціла група фондів, утворенихза територіальною ознакою.

Для приведення документів до ладу в грудні 1796 року Межовий архів розділили на два відділення: креслярськеіканцелярське (ще відоме як «писцовое»). У кожного відділення був свій директор. В дореволюційній літературі цівідділення часто називалисамостійнимиархівами.

В креслярському відділені зберігалисязатверджені планиз межовими книгами, повітові плани, атласи, економічні додаткиі алфавіти або реєстри усіх картосхем. За основу систематизації картографічних матеріалів взялитериторіальну ознаку. Джерелабули розподілені по губерніяхтаповітах, на шафах були назви міст чи регіонів.

Картографічна документація (плани, карти, атласи) і текстова (межові книги, економічні додатки) були тісно пов’язані між собою, доповнюючи одна одного. Особливо цікаві економічні додатки, тобто пояснювальні записки до картографічних матеріалів.Їх складали надзвичайно ретельно, відповідно до чітких інструкцій. Там нотувалисяпрізвищавласників, відомості про кількість та якість землі, склад ґрунтів, глибинуі ширину річок, наявність корисних копалин, техніку сільського господарства, виникнення і розвиток міста ін. Згадувалися тут і види риб в водоймах та тварин і птахів у лісах і полях.

В Пісцовомувідділенні концентрувалися справи з межування: повірочні плани, креслення, польові журнали, судові рішення, кріпостні актита ін. Тут же відкладалися справи, які надійшли з губернських контор (продажні, спірні, слідчісправи, укази Сенату, документирізних межових інстанцій тощо).

З початку Спеціального межування архів ставпоповнюватися планами з межовими книгами. Одночасно продовжували надходити і документи Генерального межування.

На початок XIX століття значна частина документів Креслярського архіву Межової канцелярії була описана. По мірі надходження матеріали систематизувалися за першою літерою назви дачі, і вносилися до опису за алфавітом.

Документи Пісцового архівупочали каталогізуватися від 1874 року, наслідком чого з’явився унікальний список земельних володіньі населених пунктів значної територіїсучасних України, Білорусі, Росії, Литви, Молдови і навіть частини Латвії за період від 60-х рр. XVIII ст.до початку XIX ст. Цей науково-довідковий апарат залишається актуальним і донині. Працюючи з цими описами, слід мати на увазі їх вік і численні правки наступних років. Тому гарантовано оцінити вміст кожної одиниці зберігання можна лише після особистого ознайомлення з нею. Особливо це стосується кількості аркушів у справах. Фактично всі вони містять додаткові помітки олівцем з зазначенням більших цифр цього показника.

Отже, фонд 1329 – Сховище помістно-вотчинних і межових фондів, опис 1, містить наступні матеріали, пов’язані з Поділлям:

Спр. 5, 29-40 – про розмежування маєтків Косаківки і Кобильної 1874-1875 рр. Зокрема, спр. 35-40 – це плани цих земель. Окремі справи досить об’ємні, наприклад, спр. 29 – 233 арк., спр. 33 – 252 арк.

Спр. 51-59 – обмежування с.Луки-Мелешківської, Вінницького повіту, з них спр. 54-57 – креслення. Наприклад, спр. 55 – наклеєна на тканину кольорова копія (69х100 см.)

геометричного спеціального плану інвентарних, призначених у наділ земель цього села, 1866 року. Цей документ відображає розподіл землеволодінь між місцевим поміщиком і селянами. Всі подвір'я місцевих мешканців позначені номерами, аналогічними тим, під якими вони записані в уставній грамоті. Завдяки цьому план має значення джерела не тільки з економічної історії але й з генеалогії селян с.Луки-Мелешківської.

Спр. 61-83 – обмежування с.Княжполя, Кам'янецького повіту 1875-1887 рр.

Спр. 84-93 про обмежування земель с.Гути, Літинського повіту, 1874 р., серед них і чотири плани.

Спр. 114-116 – с.Гущинці, Вінницького повіту, 1879-1895 років.

Спр. 117 (22 арк.), 118 (331 арк.), 119 (план) – м-ка Тернівки, Гайсинського повіту, 1880-1895 рр.

Спр. 122-124 – с.Голубівки Могилівського повіту, 1880-1895 рр., з них спр. 124 – це три викопіювання з планів.

Спр. 128-130 – с.Почапинець, 1892-1896 рр.

Спр. 135-138 – про обмежування земель сіл Печери та Сокільця, Брацлавського повіту, 1881-1897 рр.

Спр. 139-142 – містечка Ялтушкова, Могилівського повіту, 1895-1896 рр.

Спр. 143-148 – про обмежування сіл Богданівки і Звонихи, Брацлавського повіту, 1881-1897 рр. Тут креслення – спр. 147.

Спр. 150-157 – с.Томашівки, Ушицького повіту, 1880-1897рр.

Спр. 158,159 – с.Тарноруди, Проскурівського повіту, 1895-1898рр.

Спр. 160-166 – про обмежування с.Кузьминець, Могилівського повіту, 1880-1898 рр. Серед цих справ є три викопіювання і один план.

Спр. 167-177 стосуються ряду сіл Літинського повіту – Нового Костянтинова, Педосівта ін. Хронологічно вони охоплюють 1890-1898 роки, але тут є і копія люстрації 1789 року і копія плану 1802 року.

Спр. 185-192 – коштне межування с.Михайлівки Брацлавського повіту за 1894-1901 рр.

Спр. 194-200 стосуються Райгорода, Гайсинського повіту, 1895-1901 років. Але серед них є укладені раніше польськомовні документи та 2 плани.

Спр. 214-216 – коштне розмежування с.Сухого Ташлика, Балтського повіту. Спр. 216 – це план.

Спр. 217-219 – сіл Межирічки і Наливайки того ж повіту.

Спр. 226-229 – про обмежування с.Янкулова, Ямпільського повіту, спр. 229 – план.

Спр. 231-248 містять документи пов'язані з межування земель навколо цілого ряду сіл Могилівського повіту: Матвійкова (оч.суч.Матейків), Хрінівки, Сугаків, Матвійківської Слободи, Берлядки, Степанків, Обухова, Вендичан, Серебрії, Юрківець, Ізраїлівки, Лядової. З них спр. 243-244 – межові книги, 245-248 – плани.

Спр. 249-256 – пов'язані з землями с.Гальчинець, Могилівського повіту. Серед них спр. 253, 254, 255 – викопіювання з планів.

Спр. 257-259 (план) – межування с.Малої Кукавки, Могилівського повіту.

Спр. 261-288 – блок межових документів з Гайсинського повіту: справа (№ 262) з колишнього Гайсинського повітового суду щодо Вереміївського казенного лісу. Обсяг її – 311 аркушів, у справі є план. № 265 – план цього ж лісу. 268 – карта земельних володінь Желецького. Справа №270 – план відчуження земель с.Севастянівки під залізницю. № 271 – копія плану церковних земель м-ка Івангорода. Спр. 273, 274, 277 – викопіювання з люстраційних планів сіл Шукайводи, Сичівки, Попудні, сучасної Черкаської області.

Спр. 289-293 походять з того ж Гайсинського повіту, але стосуються с.Леухів сучасної Вінницької обл. (№ 292 – план, № 293 – викопіювання).

Спр. 294-305 стосуються земель навколо с.Кароліни, Брацлавського повіту. № 297 – спірний план, № 298 – 2 викопіювання, № 302 – копія плану 1813 р., № 303 – копія з плану на польській мові, № 304 – загальний план казенного маєтку Брацлав 1859 р., № 305 – план Брацлавського староства 1813 р.

Справи 307-311 (план) стосуються сіл Немерче і Чорний Ліс, Могилівського повіту. Так само, як і справи 314-317 (план) – села Новоставці, Летичівського повіту.

Одиниці зберігання під номерами 329-335 будуть цікаві для дослідників історії адміністративного центру сучасної Хмельницької області. Серед них: № 333 – спірний план, № 334 – копія плану і № 335 – загальний план міста Проскурова.

Спр. 339-390 являють собою цілий блок картографічних документів з Літинського повіту, пов'язаних з розмежуванням земель навколо с.Сальниці. Наведемо за описом назви деяких з них: спр.347 – креслення 1896 р., спр.350 – спірний план, № 354 – креслення 1895 р., № 376 – план с.Скаржинець 1870 р., № 377 – план с.Мар'янівки 1866 р., № 380 – план с.Лип'ятина 1854 р., № 383 – план с.Морозівки 1851 р., справи 385 і 386 – це плани селянських наділів, № 386 – план с.Рибчинець 1896 р., № 389 – план с.Сальниці 1896 р. і справа № 390 – план тієї ж Сальниці 1835 року.

Справжньою перлиною цього зібрання документів з історії Поділля є комплекс матеріалів, пов'язаних з м.Баром і навколишніми селами. Це одиниці зберігання під номерами 391-481 та 491-515. Масив історичних джерел під назвою «Справа про спірні землі між м.Баром та барською казенною юридикою» вміщує унікальні документи з історії цієї частини нашого краю. Ось лише деякі з них: № 393 – справа Палати кримінального і цивільного суду 1840-1861 років з 280-ти арк., № 398 – «про межі м.Бару» – обсягом 1485 арк.(!), № 428 –рішення підкоморного земського суду з зазначенням межі між с.Буцнями і с.Сеферівкою 1757 р., № 496 – містить оригінальні документи 1656, 1669 рр. латинською мовою, № 503 – їх російський переклад на 67 аркушах. А крім того тут зберігаються десятки якщо не сотні межових документів і планів сіл колишнього Літинського повіту.

Повязаними з цим комплектом джерел є і справи 482-490, у яких відображено межування с.Сеферівки Літинського повіту.

Близькі до вищеописаних за своїм вмістом і справи з фонду № 1354 РДАДА. Та й перелік географічних об'єктів у обох цих фондах приблизно однаковий.

Однак тут застосована інша система упорядкування і опису документів – в межах фонду вони розподілені по описах за географічним принципом. В межах кожного опису справи мають не тільки номери, але й додаткову літеру, яка співпадає з першою літерою у назві справи. Наприклад, опис 368 –Летичівський повіт, справа 1-Н – «Новоставський ставок володіння Єви Олександрівни Павлової». Крім того, слід звертати увагу на колір, яким записаний номер справи у описі – червоний чи синій. Виявляється, ці дані також слід подавати в заявці на отримання справи, оскільки таким чином поділені плани на велико- і малоформатні. А це впливає на термін виконання замовлення і його обсяг.

Не будемо перелічувати всі картосхеми з Поділля, що зберігаються у цьому фонді, а згадаємо лише найцікавіші з них:

Опис 363 – Балтський повіт, містить лише одну справу №1 – план сс..Межирічки і Наливайки 1907 року.

Опис 364 – Брацлавський повіт. П'ять планів сіл: 1-Б – с.Богданівки, 1894 р., 1-З – с.Звонихи, того ж року, 1-К – с.Княжої-Кароліни, 1896 р., 1-М – с.Михайлівки, 1899 р., 1-П – сс.Печори, Даньківки, Сокільця і Петрашівки, 1893 р.

Опис 365 – Вінницький повіт. П'ять планів сіл і земельних ділянок, серед яких: 1-Г – с.Голяків, 1877 р., с. Косаківки, 1874 р., 1-С – сс.Супрунова і Майдана-Супрунівського 1879 р.

Опис 366 – Гайсинський повіт, так само містить п'ять планів, серед яких 1-Р – м-ка Райгород з с.Остолоповим 1895 р. та 1-Г – план межі між Гайсином, староством і суміжними маєтками 1845 р. Останній (87х62 см., масштаб 1 англ.д. / 200 саж.) є цінним джерелом до вивчення топоніміки мікрорегіону. Тут показані: Кучурівстав, р.Соб, Сухий яр, Дубове озеро, Жидівська долина, Гайдамацький яр, маса доріг до навколишніх сіл.

Опис 367 – Кам'янецький повіт. Містить п'ять планів різних земельних ділянок, наприклад, 1-К – ліс Корчин у дачі Залісець володіння Крупенського, укладений у 1874 році.

В описі 368 Летичівського повіту є лише один план 1-Н – Новоставського ставка Єви Олександрівни Павлової від 1909 року.

Опис 369 – Літинський повіт. До нього внесено 15 картосхем кінця XIX – початку XX ст. Як от: 1-Г – с.Гути-Чернельовецької, 1876 р., 2-Н – ділянка землі Новокостянтинівського маєтку з фільварками і с.Медведівкою, 1892 р., 2-С – заштатне місто Сальниця з селами і фільварками жителів, 1910 р. Більша частина планів цього опису – сіножаті і земельні володіння.Хоча певна інформація і про самі села на цих картах також може бути подана. Наприклад, на згаданому «Плані дачі заштатного містечка Сальниці і сіл Мазепинці, Гнатківка

……

і хутора Одаї» (1д./100 саж., 146х133 см.) у всіх населених пунктах показані вулиці, церкви, умовно – будинки і двори жителів. Крім того, тут зображені ліси, дороги, окремі поля, яри.

Найбільша кількість одиниць зберігання походить з Могилів-Подільського повіту (оп. 370) – 31 справа. Ось деякі з них: 1-В – маєток Вендичани, 1902 р., 1-Г – частина села Гальчинець під назвою «урочище Кринички», 1894 р., 1-Я і 2-Я – частини містечка Ялтушків біля цукрового та цегельного заводів і урочища «Біла», 1894 р. Інші плани також стосуються земельних ділянок в полях і лісах навколо сіл Кузьминець, Кукавки, Лядової, Матвійкова, Немерче, Серебрії, Сугаків, Юрківець, Ізраїлівки та ін.

Опис 371. Проскурівський повіт представлений лише однією картою – 1-П – план м.Проскурів, 1912 р. в масштабі 1 дюйм/100 саженів. Це прекрасна рукописна схема великого розміру (177х146 см.), на якій позначені квартали міста, залізниця, церковні землі, ставки.

Так само, збережена лише одна карта з Ямпільського повіту – опис 372, спр. 1-Я – ділянка землі біля с.Янкулова, 1904 р.

Інший характер мають карти, які походили з картографічного відділу бібліотеки МГАМИД. Вони створювалися для задоволення адміністративних чи військових потреб держави, охоплюють великі території – всю губернію або й виходять за її межі. Структура фонду специфічна – в першому описі є цілий ряд іменних частин (за географічним чи тематичним принципом), в межах яких існує цифрова нумерація справ. В першу чергу увагу привертає частина опису під назвою «Подільська губернія». Тут є чимало відомих і широко розповсюджених карт губернії, наприклад, карта Ільїна (ф.192, оп.1 Подільська губернія, Спр.3/1, 3/2). Але зберігаються і кілька унікальних картографічних джерел з історії Поділля. Наприклад «Карта Подільської губернії, поділена на повіти: Кам’янецький, Ушицький, Вербовецький, Зіньківський, Грудекський, Летичівський, Проскурівський, Старокостянтинівський, Базалійський, Ямпільський, Кременецький і Дубенський». Перелік назв повітів свідчить, що йдеться не про губернію, а про іншу територіально-адміністративну одиницю – Подільське намісництво, яке існувало від травня 1796 до 30 квітня 1797 р. Очевидно, саме у цей період і була створена ця рукописна схема в масштабі 1 д./10 верст, розміром 51х72 см. На карті показані межі повітів, населені пункти, знаки міст, містечок і сіл відрізняються одне від другого. Зазначені і суміжні землі – Волинська губернія, Брацлавська губернія, Молдавія та Австрійські володіння. На карті показані назви найбільших річок – Дністер, Буг, Случ, Бужок, Лядова та ін.

Під час дослідницької роботи в картографічному відділі РДАДА автор за браком часу здійснював пошук лише за гаслом «Поділля». Проста логіка підказує, що у тій же архівозбірці може зберігатися аналогічна карта Брацлавського намісництва. Доречно було би переглянути описи на наявність справ з назвами повітів або великих населених пунктів регіону. З’ясування цього питання потребує додаткового часу.

Не менш цікавою є створена в 1825-му році, у головному штабі 2-ї армії, який розташовувався у Тульчині велика літографічна карта Подільської губернії (ф.192. – оп.1, Подільська губернія. – спр.4.), масштабу 1 д./5 верст. Її офіційна назва – Детальна карта Подільської губернії у XVIаркушах. Примірник з РГАДА складається з 4-х наклеєних на тканину частин (90х74 см.), кожна з яких включає у себе чотири аркуші.

1-а частина – умовно – північно-східна. Тут показана місцевість в районі населених пунктів: Гранова, Гайсина, Брацлава, частини Вінниці (Старе Місто і П’ятничани), Стрижавки. Тут же розміщена назва карти, таблиця умовних позначень і таблиця географічних координат основних міст губернії.

2-а частина демонструє південно-західні землі губернії: Кам’янець-Подільський, Калюс, Могилів-Подільський, Ямпіль, Цекинівку. Додатково тут розміщена статистична таблиця, що показує нам кількість землі, людей, дворів та ін. за повітами і «збірний лист» – зменшений план усієї губернії, розподілений на 16 аркушів.

3-я частина стосується північно-західних і центральних земель губернії. На ній бачимо зображення Фельштина, Оринина, Вербовця, Курилівців, Шаргорода, частини Вінниці, Янева.

Нарешті, 4-а частина пред'являє нам південно-східну частину Подільської губернії – Тульчин, Кам’янка, Рашків, Ягорлик, Балта, Криве Озеро, Богопіль, Голованівськ, Теплик.

На карті показана переважна більшість населених пунктів, ліси, болота, почтові тракти, шляхи, межі повітів, броди через річки, греблі, церкви (позначені хрестиком), митниці, окремі корчми, водорозділ між басейнами Бугу і Дністра та чимало назв гідрографічних об’єктів.

Схематично подане і розташування вулиць у населених пунктах. Ця карта є унікальним джерелом з історії Поділля 1-ї половини XIX ст. і можемо лише висловити жаль, що так довго вона перебувала поза межами уваги місцевих краєзнавців.

Шукаючи у картозбірці РГАДА подільські матеріали слід мати на увазі, що вони можуть зберігатися і в інших частинах цього архівосховища. Так, у розділі «Театр російсько-турецької війни» зберігається карта «Марш головної армії її Імператорської величності в 1738-му році, яка слідувала через ріку Буг далі до ріки Дністра і вверх по Дністру до річки Кам'янки і назад через ріку Буг до річки Тикича Гнилого»(ф.192. – оп.1, Театр російсько-турецької війни. – спр.22). Вона створена для демонстрації одного з епізодів російсько-турецької війни 1735-1739 років, а саме: походу російської армії під командуванням генерал-фельдмаршала Мініха. Військові дії 1738 року були невдалими для росіян: армія була ослаблена, вчасно не отримала підкріплення. Зі значними труднощами вона на початку серпня дійшла до Дністра, але на протилежному березі її очікувало потужне турецьке військо, крім того, в Бессарабії з'явилася чума. Все це примусило Мініха до відступу. Значні втрати супроводжували імперську армію і на зворотному шляху.

Ця карта заслуговує на детальне вивчення і аналіз показаних на ній назв населених пунктів, топонімів та гідронімів. Хоча основна увага укладача карти була приділена маршруту війська, він відобразив велику кількість сіл і містечок, в першу чергу тих, біля яких російська армія ставала табором – Монастирище, Гранів, Кіблич, Попова Гребля, Дмитрашівка, Христище, Торканівка, П'ятківка, Баланівка, Тростянчик, Саврань.

Таким чином, навіть побіжний огляд картографічних матеріалів РГАДА свідчить про їх велике потенційне джерельне значення для історії Поділля. За допомогою цих планів і карт ми маємо змогу прослідкувати зміни топонімів регіону, уточнити час появи й існування певних населених пунктів, прослідкувати особливості їх економічного, демографічного розвитку і, навіть, отримати відомості про окремих жителів цих сіл. Безумовно, ці матеріали потребують більш ретельного вивчення, опису, публікації. Але, врешті, того самого вимагають не тільки численні картографічні документиз архівів Росії та Польщі, але й ті, що знаходяться у наших рідних, українських архівах.

Легун Ю. ПОДОЛЬСКИЕ КАРТЫ И ПЛАНЫ В РОССИЙСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ АРХИВЕДРЕВНИХ АКТОВ В МОСКВЕ

В статье анализируется состояние сохранности и информативное содержание картографических материалов по истории Подолья, которые хранятся в России государственный архив древних актов. Сделан вывод о целесообразности их исследовании сделан.

Ключевые слова: Подолье, картографические материалы, архив.

Lehun Y. PODILSKE MAPS AND PLANS IN THE RUSSIAN STATE ARCHIVE EARLY ACTS IN MOSCOW

The article analyzes the state of preservation and informative content of cartographic materials on the history of Podillia that are stored in the Russian State Archive of Ancient Documents. The conclusion about expediency of their study is made.

Keywords: Podillya, cartographic materials, archive.

УДК 37.5(477.44 - 25) «19»

О.М. Вороліс

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В СЕРЕДНІХ ЗАКЛАДАХ ПОДІЛЛЯ В XIX СТ.

В статті здійснено характеристику функціонування навчально-виховних закладів на території Подільського краю та визначено напрями їх діяльності, особливості стану середньої освіти.

Ключові слова: Поділля, освіта, гімназія, училище.

Сучасні умови розбудови вітчизняної системи освіти вимагають по-новому з'ясувати історико-педагогічний процес минулого, об'єктивно дослідити педагогічні ідеї та положення, які мали місце в історії розвитку педагогічної думки і освіти України і в тому числі Поділля.

Наріжним каменем державотворчих процесів в Україні стало створення національної системи освіти. Розв'язання цієї проблеми активізувало потребу ретроспективного аналізу історико-педагогічних явищ, об'єктивного опрацювання, переосмислення та висвітлення з метою усвідомлення їх сутності, розгляду позитивного досвіду минулого у контексті сучасних культурно-освітніх змін. Йдеться про дослідження регіональної української освіти.

Особливе місце в цьому процесі відіграє Поділля, що обумовлено специфічними умовами розвитку регіону.

Слід зазначити, що після приєднання Поділля до Росії єдиними навчальними закладами в краї, були дяківські школи. Вони утримувалися на кошти батьків і виступали початком та джерелом всякої премудрості простих подолян. Навчали в них дяки, переважно українською мовою, читали буквар, часослов, Псалтир та церковний спів. Але такі школи почали занепадати і напочатку XIX ст. майже зникли [1, с. 71].

В 1804 р. був прийнятий новий Статут навчальних закладів, який визначив структуру освіти. Тепер вона вигляділа так: університет – гімназія – повітові училища, приходські училища (як форма підготовки до повітових училищ). Повітові училища, як і губернські гімназії, отримали Статути, навчальні плани і казенне утримання. Приходські училища відкривалися за кошти місцевих громадян.

Етапним у житті гімназій став 1828 рік, коли був введений новий Статут для гімназій, котрий вніс в її подальше життя серйозні корективи.

Всі зміни вводилися поступово і поетапно: на службі залишали лише кращих вчителів, яким дозволялося читати не більше двох предметів, жалування виписували лише за один предмет. Термін навчання в гімназії збільшувався до семи років, засновувалась нова посада інспектора – для нагляду за порядком в класах, програми до навчальних предметів складали самі викладачі, а кількість уроків з кожного предмету з урахуванням його складності і засвоєння учнями самостійно визначали члени педагогічної ради.

В 1852 році в курсі гімназійного навчання були введені природничі науки. Метою цих нововведень було створити в учнів уявлення про три царства природи, знайомлячи їх переважно з такими предметами, з яких складається грунт, фауна і флора, використовуючи місцевість рідного краю, розвиток спостережливості. Поряд з природознавством вводився і великий за обсягом курс природничої історії. Відводилось 11 уроків на тиждень – по два уроки з 1 по 4 класи, і в 5-7 класах – по одному уроку [2, с. 10].

При всіх гімназіях влаштовувались і постійно поповнювались бібліотеки. Вони могли нараховувати кілька тисяч томів різноманітної літератури.

Так, наприклад, на 01.01.1897 р. у Камянець-Подільській гімназії в бібліотеці для викладачів нараховувалось 5083 назви в кількості 13353 томів. В бібліотеці, якою користувались учні, нараховувалось 951 назви літератури в кількості 2300 томів.

На цей же період у Немирівській гімназії відповідно було 5353 назви – що становило 12356 томів, в учнівській бібліотеці 10448 назв –1830 томів.3

Новий гімназійний Статут від 19 листопада 1864 року радикально змінив мету і зміст освіти в гімназії. Тепер гімназії повинні були визначитися, якими їм бути – класичними чи реальними?

Оскільки в багатьох містах існувала гостра нестача вчителів давніх мов, питання про характер і спрямованість гімназійної освіти швидко не вирішувалося. Повсюдно при гімназіях (або окремо) створювались прогімназії класичної спрямованості.

Новий Статут вимагав змінити розпорядок щоденного часу в гімназії з метою його максимального ущільнення [4, с. 72].

Особливо слід зупинитись на таких важливих в усі часи засобах педагогічного впливу, як заохочення і покарання. Ці питання регулярно обговорювалися на педагогічних радах вчителів. Кращих заохочували і нагороджували: звільняли учнів від плати за навчання, видавали вкрай нужденним одноразову грошову допомогу, стипендії, вищою нагородою, звичайно ж, була золота медаль, яка вручалась випускникам. Стосовно покарань, то важко зараз уявити, як це виглядало насправді, тим паче, що сучасна педагогічна наука до таких засобів впливу вже давно не вдається.

19 червня 1871 року Міністерством народної освіти були прийняті доповнення до гімназійного Статуту 1864 року, а 30 липня 1871 року був прийнятий новий Статут.6 Його головною метою було забезпечення переходу гімназій до класичного типу освіти. Повний

термін навчання тепер становив не сім, а вісім років. Відповідно вводилося вивчення грецької мови вже в 3 і 4 класах..

На місцях педагогічними радами вживалися заходи на виконання Статуту: створювалися комісії з викладачів давніх мов, поповнювалися і збагачувалися гімназійні і вчительські бібліотеки творами класичних письменників стародавності, запрошувалися на роботу не тільки в гімназію, але і в пансіони особи, котрі знають давні мови, рекомендувалося регулярне проведення в гімназіях літературних вечорів, на яких мали читатися твори класичних письменників.

Прихильником і пропагандистом ідей розвитку класичної освіти був відомий російський педагог Н. О. Вессель, автор гімназійного Статуту 1871 року. Він вважав, що саме класична освіта найбільше відповідає насущним кадровим потребам Росії.

Аналізуючи стан освіти на Україні, відомий вчений-історик, громадсько-політичний та педагогічний діяч М. Грушевський зазначав, що «наука в народній школі може йти добре тільки рідною мовою, яку школярі добре розуміють, як свою. І коли почали заходитися по всій Росії коло шкіл тому з п'ятдесят літ, то трудящі українці заходилися складати українські книжки для народних шкіл, щоб на Україні по школах вчили по українському» [7, с. 250].

Але це бажання М. Грушевського було не здійсненним. У другій половині XIX століття російський царизм видав ряд заборонних указів, направлених на знищення української мови, культури, науки та освіти. А саме:

1863 р. - Валуєвський циркуляр про заборону друкування книг українською мовою.

1876 р. - Емський указ Олександра II про заборону ввезення українських книг з-за кордону та друкування нот українською мовою.

1881 р. - Указ Олександра III про дозвіл друкувати окремі словники та сценічні вистави українською мовою, але російським правописом. На органи влади покладалися обов'язки контролювати публічне використання українських пісень, дозволених цензурою.

1888 р. - Указ Олександра III про заборону вживання української мови у всіх державних установах, в т.ч. у освітніх закладах, а також хрещення українськими іменами.

1895 р. - Заборона видавництва та розповсюдження українських книг для дітей.

1908 р. - Указ Сенату про визнання шкідливою культурну і просвітню діяльність в Україні [8, с. 105].

Не дивлячись на ці та інші заборонні процеси, царизм все ж таки змушений був відкривати середні заклади на 1887 рік. їх на Поділлі уже було шість. В них навчалося 1741 учень, що становило 1,9% від загальної кількості числа учнів у губернії [10, с. 95].

Як свідчать матеріали першого всеросійського перепису населення 1897року, в Подільській губернії всього грамотних було 468769 осіб (15,5%), у т.ч. у містах – 85008 (33,8%). Зокрема у Кам'янці -Подільському грамотні жителі становили 45,9%. Всього ж 0,06% подолян мали вищу і 0,56% середню освіту.

Серед селян не було жодного, хто мав би вищу або середню освіту. Грамотних жінок на Поділлі було 109771 (30,6%). Загалом серед 85,5% неписьменних були головним чином селяни, робітники, ремісники. [11, с. 65].

Питання жіночої середньої освіти в Подільській губернії було вперше вирішено у 1867 р., коли в губернському центрі була відкрита перша російська жіноча гімназія (Маріїнська). Вона знаходилась у підпорядкуванні Головної ради жіночих навчальних закладів відомства імператриці Марії Федорівни – дружини царя Павла I (звідси і назва – Маріїнська). Це була єдина на Поділлі жіноча гімназія цього відомства, яка проіснувала понад 50років – з березня 1867 до кінця 1917 р., тобто до ліквідації Маріїнського відомства,12 тоді як перша чоловіча гімназія на Поділлі була відкрита в 1830році у м. Вінниці.13 Відкриття першої жіночої гімназії відбулося вгубернському місті через 37 років, а в повітовому місті (Вінниця) жіночагімназія була відкрита майже через 70 років (1900 р.). [13, с. 45].

Приміщення Вінницької гімназії мало коридорну систему і не відзначалося особливим простором та зручностями. На верхньому поверсі розмістилися III, IV, VI класи, бібліотека, актовий зал, клас музики, вчительська та квартира головної наглядачки. На нижньому – підготовчий, I, II, V класи, клас для малювання, приймальна, кабінет начальника, кімнати для сніданків, одягу. В класах першого поверху не було дерев'яної підлоги, опалювалося приміщення печами, освітлювалося гасовими лампами. Тепер у цьому будинку розмістилася середня школа № 2.

…….

У 1903 році в гімназії навчалося 311 учениць, які поділялися за походженням: дворяни – 145; купці – 14; духовенство – 11; міщани і селяни – 116; інші –25 [16, с. 79].

Предмети викладання в гімназії поділялися на обов'язкові і необов'язкові. До обо'язкових належали: Закон Божий, російська мова, арифметика, основи геометрії, загальна і російська географія, історія, основні поняття з природознавства і фізики, чистописання, рукоділля, відомості з домашнього господарства і гігієни. Необов'язковими предметами для відвідування були французька і німецька мови, музика, співи, танці. Але до цих предметів, які властиві світському вихованню, в гімназії ставилися з належною увагою. Після закінчення сьомого класу випускниці отримували атестат на звання вчительки початкової школи. Після закінчення педагогічного (восьмого) класу атестат давав звання домашньої вчительки. Випускницям-відмінникам цього класу присвоювалося найвище звання: «Домашня вчителька-наставниця».Їм відкривався доступ до вищих жіночих курсів без іспитів.

У державних архівах м. Кам'янця-Подільського та м. Вінниці зберігаються документи про урядові нагороди викладачів за сумлінну працю.

Так, директор чоловічої гімназії (м. Кам'янця-Подільського) Должков В. П. у 1873 р. був нагороджений Орденом Святої Анни 2-го ступеня, Станіслава 2-го ступеня, з імператорською короною й бронзовою медаллю на Андріївській стрічці в пам'ять війни 1853-55 рр. Радою імператорського університету св. Володимира за підтримки Попечителя Київського навчального округу було присвоєно звання кандидата по історико-філологічному факультету. Мав таке «жалование» (зарплата 1200 крб., столові – 800 крб., за уроки 160 крб., доплату за класи – 200 крб., за жіночу маріїнську гімназію – 500 крб., разом 2860 крб.) [17, с. 35].

Відповідним імператорським указом за 1896-1902 рр., були відзначені вчителі Вінницьких навчальних закладів Порфирій Богданович, Дмитро Хайовський, Петро Савин, Олександр Борщевський та інші.

Одночасно відомство в своїх інструкціях вимагало чітко дотримуватись інструкцій, циркулярів Попечителя Київського навчального округу.

Так, класних керівників не вимагалось непотрібних звітів, а більше уваги приділяти за спостереженнями у відношенні до вихованців, за ходом навчально-виховного процесу і сприяти розумовому і моральному розвитку учнів. Але разом з тим, класний керівник повинен мати при собі саму найточнішу інформацію для характеристики кожного учня.

Отже, впродовж другої половини XIX ст., попри всі перешкоди, зокрема посилення централізованого управління, деструктивно заборонні процеси, на Поділлі створюються перші українські інституції, визначаються яскраві постаті в галузі світської та духовної освіти. Духовно-освітні заклади набувають як релігійного, так і світського характеру.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Філінюк А. Г.Освіта Поділля на рубежі XVII-XIX ст. //Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць.Т.1.Кам'янець-Подільський. 1999. – С.71.
2. Кулікова В. Гімназія як символ кращих традицій у вітчизняній освіті // Історія в школі. – № 4 –2000 – С.10;
3. Очерки истории школ и педагогической мисли народов СССР. Вторая половинаXIX в. – М.: Педагогика – 1976. – С.112-113.
4. Кам'янець-Подільський міський архів (далі КПМА). – Ф.319. – Оп.1 – Спр.94 –Арк.74.
5. Очерки истории школ и педагогической мисли народов СССР. Вторая половина XIX в. – М.: Педагогика – 1976. – С. 114-127.
6. Грушевський М, с. Про українську мову і українську школу. – К., 1991 – С. 16-17 (репринт з вид.1913 р.).
7. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2ч. (Упорядник І. О.Кресіна, за ред. В. Ф Панібудьласка. – К.,1997. –С.284.
8. Обзор Подольской губернии за 1897 год. – К.,1997. –С. 138.
9. Там само. – С.138.
10. Нариси історії Поділля. (На допомогу вчителю).–Хмельницький. –1990. – С. 165.
11. Сесак І. В. З історії Кам'янець-Подільської Маріїнської жіночої гімназії (1867-1917) // Освіта, наука і культура Поділля. Збірник наукових праць. – Т.1. –Кам'янець-Подільський, 1998. – С.97.
12. Историческая справка о Камянец-Подольской мужской гимназии 1830-1877 гг. КПМДА – Ф.67. – Оп.1 – Спр.4. – Арк.7.
13.Денисова Л. З історії освіти у м.Вінниці (друга половина XIX – початок XX ст.)// Подільський телеграф № 12-13 вересня 2001 року.
14. Там само.

15. Там само.
16. КМДА. – Ф.319. – Оп.1. – Спр.71. – С.9.
17. Там само. – С. 8-16.

Воролис О. ОСОБЕННОСТИ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В СРЕДНИХ ШКОЛАХ ПОДОЛЬЯ XIX ВЕКА.

В статье приводится описание функционирования образовательных учреждений в Подольской губернии и направления их деятельности, особенно среднегов сфере среднего образования.

Ключевые слова: Подолье, образование, среднея школа, училище.

Vorolis O. FEATURES TRAINING AND EDUCATIONAL PROCESS IN SECONDARY SCHOOLS PODILLYA THE XIX CENTURY.

In the article the description of the functioning of educational institutions in Podolsk region and the directions of their activity, especially of secondary education.

Keywords: Podillya, education, high school, college.

УДК 94 (477.44) «1927/1929»

В.П. Рекрут

ТУЛЬЧИНСЬКИЙ ПЕРІОД МУЗЕЄЗНАВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І. ЗБОРОВСЬКОГО

Аналізується діяльність Іполита Чеславовича Зборовського на посаді завідувача Тульчинського окружного краєзнавчого музею в 1927-1929 роках.

Ключові слова: Іполит Зборовський, Тульчинське окружне краєзнавче товариство, краєзнавчий музей, археологічні дослідження, публікації.

У дослідженні історії Поділля особливий інтерес викликають постаті подолян, які з відомих причин опинилися «поза кадром» наукових доробоквчених і краєзнавцівпопередніхроків, однак варті того, щоб про них знали та на їх життєвому досвіді вчилося прийдешнє покоління.

До когорти особистостей, які залишили певний слід у розвитку української культури, входить Іполит Чеславович Зборовський(1875-1937) – дворянин із польської родини земельних орендарів с. Яланця, Ольгопільського повіту на Поділлі [1, с. 235]. В науковому світі він більше відомий як археолог, етнограф, кооператор та громадський діяч.

Про творчу діяльність І. Зборовського писали відомі науковціта краєзнавці Л. Баженов, с. Гальчак, с. Кот, В. Прокопчук, В. Колесник, Т. Соломонова, М. Потупчик,О. Малюта та ін. [2]. Крім вищеназваних авторів музеєзнавська діяльність частково висвітлювалася в наукових дослідженнях Л. Дідух, О. Волковинської, О.Попельницької [3], Кокус [4], А. Яненко [5] та ін. Однак його участь у становленні і розвитку подільських регіональних музеїв лише згадуються в доробках українських авторів і потребує додаткового вивчення. Метою даної розвідки є висвітлення діяльності І. Зборовського на посаді завідувача Тульчинського окружного краєзнавчого музею у 1927-1929 рр.

Відтак, у короткому але насиченому творчими подіями житті подолянина І. Зборовського музеєзнавська діяльність займала вагоме місце. Загалом, її можна поділити на 3 певних періоди. Перший – проходив у 1902-1916 рр., коли він (з перервами у 1909-1915 рр.) співпрацював з М. Біляшівським і Київським міським музеєм й висвітлений автором цієї розвідки в статті «Музеєзнавська діяльність Іполита Зборовського у 1902-1909 роках» [6]. У 1916 р. І. Зборовський змушений був знову налагоджувати стосунки з керівником Київського музею. У той час М. Біляшівський перебував на фронті, й тому, за клопотанням Д. Марковича, працевлаштувавІ. Зборовського А. Ніковський, котрий займав відповідальну посаду в Київському комітеті «Союзу міст» [7, арк. 1]. Вжеу вересні 1916р. Іполит Чеславович виїхав до прифронтової смуги Буковини і Галичини, де в якості інспектора солдатських крамниць, виконував свою улюблену роботу: збирав експонати, цінні колекції, раритети та зразки українського етносу для поповнення Київського міського музею [8, арк. 2 зв.].На жаль, точні дані про знайдені і передані до Києваекспонати відсутні.За згадкою І. Зборовського, «наслідком цієї командировки була з сотня буковинських сорочок, кахлевий камін з Косова роботи Барвінського і чимало іншого матеріалу» [9, арк. 2]. Не викликає сумніву, що вони представляли неабияку наукову цінність.

Другий період припадає на 1917-1924 рр., коли І. Зборовський перебував на Ольгопільщині, працював в органах Народної управи і кооперації., опікувався питаннями збору найбільш цінних витворів мистецтва і книговидання для наповнення експозицій Бершадського краєзнавчого музею, ініціатором якого він став і очолював його у 1921-1924 роках. Протягом цього часу І. Зборовському вдалося зібрати і зберегти надзвичайно цінну художню галерею кількістю понад 600 картин, серед яких знаходилися рідкісні роботи пензля Пітера Пауля Рубенса (1577-1640), Антоніса ван Дейка (1599-1641) і Луїзи Виже-Лебрен (1755-1842) [10, арк. 3]. Тут же зберігалася колекція книжок і рукописів польською, французькою та англійською мовами періоду XVI-XVIII ст., які потрапили до музею з бібліотек Собанських, Шептицьких та маєтків іншого панства. Як виявилось згодом, книжковий фонд перейшов до центральних установ, а найцінніші експонати Бершадського музею безслідно зникли. Частина музейного фонду була розпорошена між Вінницьким і Тульчинським окружними краєзнавчими музеями [11].

Третій – найкоротший періодпроходивпротягом 1927-1929 рр., коли І. Зборовський обіймав посаду завідувача Тульчинського окружного краєзнавчого музею. Прибув він у Тульчин у червні 1927 р. на запрошення голови окрвиконкому М. Голуб'ятнікова і повністю поринув у найулюбленішу для нього справу [10, арк. 3].

Слід зазначити, що порівняно з іншими музеями Тульчинський був одним із наймолодших закладів. Постав він у 1926 р. заходами Тульчинського окружного краєзнавчого товариства (ТОКТ) під керівництвом М. Голуб'ятнікова при підтримці відділу освіти. До складуТОКТ входило 63 члена з числа вчителів, студентів, службовців та ін. [12, с. 173]. У 1927 р. для підняття наукового авторитету були запрошені і стали почесними членами товариства відомі вчені професори В. Геринович, В. Храневич, А. Ярошевич та ін. [13]. За задумом організаторів члени товариства мали працювали у трьох секціях: історико-етнографічній, природничій й економічній. Зібрані матеріали після вивчення повинні були передаватися до новоутвореного краєзнавчого музею. У звернені до громадян та установ округу голова правління М. Голуб'ятніков повідомляв, що музей буде мати такі відділи: 1) багатства, явища і сили природи краю; 2) техніка краю; 3) економічне життя округи; 4) управління краю; 5) побут та суспільне життя [13]. Спочатку зібрані експонати містились в залах педагогічного технікуму і трудової школи, а в 1927 р. під музей було відведено окреме приміщення – старий будинок колишньої Талмуд-Тори [14, арк. 33]. За оцінкою І. Зборовського, приміщення «… холодне, вогке, старе, аж валиться, без огорожі, розташоване в найбруднішій частині цього взагалі брудного містечка, серед 7 синагог» не відповідало вимогам музейництва [15, арк. 549]. Разом з тим, вже восени 1927 р. установа відкрила двері для відвідувачівпід офіційною назвою «Тульчинський округовий краєзнавчий музей імені X роковин революції» [15, арк. 543].

Професійний підхід і наполегливість з боку керівника швидко принесли позитивні наслідки. Станом на 01.07. 1928 р. в 6-х кімнатах музею розміщалися 3 відділи: природничий – пропонувавекскурсантам для огляду палеонтологічну й орнітологічну збірки, гербарій, колекцію зразків корисних копалин та світлини і мапи місцевостей округу. Історично-побутовий – знайомив відвідувачів з історією краю від давньої доби до громадянської війни 1917-1921 років. Тут же демонструвалася збірка покійного К. В. Щероцького, а також колекція зброї XVII-XVIII ст. і писанок в кількості близько 600 шт. Великий інтерес викликала збірка дерев'яних мережевих формочок для виготовлення флюден – солодощів єврейської національної кухні. Загалом, за 9 місяців існування музею зусиллями членів товариства вдалося зібрати 1742 експонати, які оглянуло близько 2000 осіб із навколишніх сіл і містечок краю [15, арк. 543].

На початку 1928 р. пленум Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК) обрав І. Зборовського уповноваженим Комітету по Тульчинському округу [16, арк. 73]. Він також отримав так званий «Відкритий лист» № 130 – документ, виданий Українським комітетом охорони пам'яток культури (УКОПК) при Наркоматі освіти, що надавав право проводити «фотографування пам'яток та рекогносцировки (без права розкопів) решток культури на території Тульчинщини». Крім того, Комітет доручив вивчення культури в зазначеному окрузі [17, арк. 2]. Розширював його можливості статус уповноваженого Київської крайової інспектури з охорони пам'яток культури, яка доручала йому слідкувати за станом пам'ятників культури в межах Тульчинського округу, вивчати їх і постійно інформувати інспектуру з вищезазначених питань [16, арк. 69]. Відомо, що І. Зборовський проводив значну роботу в

цьому напрямку. Так, за його втручанням була зупинена реконструкція будинку декабриста П. Пестеля, яку затіяло місцеве управління охорони здоров'я. Внаслідок втручання компетентної комісії, до складу якої входив Іполит Чеславович, вдалося відбудувати ганок і відновити первісний вигляд цієї пам'ятки історії [15, арк. 355]. Відомо, що в кінці грудня 1928 р. він надіслав до ВУАКу звіт на 46 аркушах, в якому подав схематичну мапу маршрутів і виклав докладний опис всіх обстежених ним об'єктів протягом 02.07.-19.08. 1928 р. [19, арк. 3]. Утім, всі здобутки І. Зборовського в справі охорони пам'яток і результати його роботи з рекогносцировки залишків культури на території Тульчинщини у 1928 р. маловивчені і потребують окремого дослідження.

Загалом, у 1928-1929 рр.І. Зборовський розгорнув активну роботу щодо наповнення музейних експозицій та проведення археологічних досліджень на території Тульчинщини. Зокрема, за планом роботи керівника закладу, музей мав здійснити докладне обстеження «…родовини корисних копалин, мінеральних вод, кустарних промислів, і, в першу чергу, гончарства, укомплектувати цілком археологічний та ентомологічний підвідділи, продовжувати реєстрацію та охорону пам'ятників культури та природи та приймати участь в археологічних розкопках ВУАН на території округи» [18, арк. 9]. Привертають увагу наслідки його особистої археологічної розвідки, яку він здійснив влітку 1929 р. протягом 12 липня-22серпня 1929 р. і згодом описав ці події у «Щоденнику розвідок і розшуків археологічних І. Зборовського в 1929 р. на Тульчинщині за відкритим листом Укрнауки № 358» [19]. Короткий аналіз матеріалів цього «Щоденника» засвідчує, що протягом короткого часу він здійснив значну роботу в справі вивчення історії Подільського краю та наповнення експозицій музею археологічними знахідками Трипільської культури. Так, 12 липня в с Будах Ободівського району Іполит Чеславович знайомився зі знахідкою грабарів артілі К. Задачина, які в процесі будівництва дороги знайшли могильник часів черняхівської культури [19, арк.1-3].На 4-му кілометрі дороги від с. Червоної Греблі до с. Стратіївки 22 липня біля придорожнього кургану вдалося знайти рештки трипільської культури [19, арк. 7]. Наступного дня в урочищі «Архипова Левада», що знаходилося біля с. П'ятківка Бершадського району, знайдено значну кількість черепків та інших предметів, які відносилися до трипільської культури [19, арк. 8 зв.]. Цікаві знахідки відбулися 5-11 серпня в районі с. Студеної Піщанського району, де методом шурфування провели археологічні розвідки і виявили значну кількість залишок культури Трипілля [19, арк. 11]. Примітно, що навіть у польових умовах І. Зборовський продовжував популяризувати музейну справу і закликати молодь до участі у збереженні національної культурної спадщини. Так, в с. Студеній він виступив із доповіддю перед місцевим населенням та студентами Одеського сільськогосподарського технікуму, які на той час працювати у цьому населеному пункті. За оцінкою І. Зборовського, доповідь зробила на слухачів чимале враження [19, арк. 8 зв.]. Протягом цього часу він відвідав с. Стіна Томашпільського р-ну, де в жовтні 1929 р. планувалося провести розкопки і потрібно було підготовити відповідні умови для членів експедиції на чолі з С. Гамченком, домовитись з робітниками тощо. Як відомо, 13-30 жовтня 1929 р. такі розкопки були проведені [19, арк.1]. Загалом, за звітом академіка С. Гамченка, внаслідок археологічних досліджень на теренах Тульчинщини в 1929 р. вдалося здобути 1239 археологічних знахідок, які були описані та здані до Тульчинського краєзнавчого музею [20, арк. 127].

На жаль, матеріали археологічних розкопок у 1929 р. на території Тульчинщини не були розроблені і чекають свого часу для наукового аналізу й осмислення. На нашу думку, основною причиною цього стали репресивні заходи органів ДПУ,спрямованіпроти наукової інтелігенції. Якраз восени 1929 р. відбулися масові арешти учасників інспірованих чекістами контрреволюційних організацій, зокрема так званої «Спілки визволення України» («СВУ»). 30 жовтня 1929 р. за участь у націоналістичній контрреволюційній організації «Товариство українських кооператорів» («ТУК»)був арештований І. Зборовський, під час арешту якого були вилучені первинні матеріали його археологічних розвідок і розкопок. Як він згодом зазначав у листі до ДПУ УСРР, серед них знаходилися описи пошукової роботи, зафіксовані в щоденнику, а відкриті місця були нанесені на топографічну карту [16, арк. 63]. Однак ці важливі документи з вини слідчих органів були втрачені і лише щасливий випадок послужив тому, що вищезгадана копія «Щоденника», переписана І. Зборовським частково із пам'яті, залишилася і зберігається у фондах наукового архіву Інституту археології НАН України. З цього приводу Іполит Чеславович писав таке: «Оригінал щоденника після 3-х тижневої мандрівки по

…….
наддністрянських горбах приїхав до Тульчина вдосить жалюгідному стані: пом'ятий, подекуди промочений дощем, деякі сторінки понадривані, протерті. В такому вигляді я не вважав можливим відсилати щоденника до ВУАК і через те… взявся переписати начисто. Та нежданий арешт мій 30/X перервав цю роботу .., правда, перед кінцем. Де знаходиться оригінал після трусу – так і далі не вдалося вияснити. Залишилась оця точна копія, в якій тільки бракує даних про останні села, відвідані мною в 16-20/VIII» [19, арк. 23].

Таким чином, за короткий період діяльності на чолі Тульчинського краєзнавчого музею І. Зборовський встиг провести значний обсяг роботи, спрямованої на розвиток музейної справи та вивчення історії Подільського краю. Зокрема, за його наполегливими зверненнями окрвиконком ухвалив рішення про передачу колишнього «Будинку Рад» для розміщення краєзнавчого музею, де в серпні 1930 р. в 9-х кімнатах відкрилися природничий, етнографічний, господарський та промисловий, історико-археологічний, безвірницький і революційний відділи [14, арк. 33].

За активної підтримки з боку окрвиконкому і членів ТОКТ протягом 1927-1929 рр. на території Тульчинщини було досліджено понад 30 пам'яток, більшість з яких являли собою місцезнаходження трипільської культури, культури римських впливів, курганні групи невизначеної культурної приналежності [5, с. 250]. Значення своєї праці змалював Іполит Чеславович у заяві до судової «трійки» ОДПУ УСРР [16, арк. 62-64]. Він наголошував, що внаслідок щорічних археологічних розкопок вдалося відкрити в с. Печера, Студена, Трибусівка, Яланець Томашпільського р-ну залишки трипільської культури. Були також зроблені цінні «…відкриття, які відносилися з одного боку до початку бронзового віку (3000 років тому), а з другого боку до початку вавилонської і єгипетської цивілізації (5000-7000 років). Зроблені єдині в Європі знахідки в царині культів, архітектури, індустрії (відбитки полотняних і шерстяних тканин!) та в царині соціальних і расових взаємостосунків. Знахідки ці після їх вивчення дадуть можливість розкрити нову сторінку історії первісних поселенців України камінного віку» [16, арк. 63]. Безперечно, у 1928-1929 рр. найбільшими археологічними здобутками І. Зборовського стала його участь в розкопках трипільських площадок в с. Білий Камінь Чечельницького р-ну і с. Стіна Томашпільського р-ну під керівництвом С. Гамченка.

Важливим напрямком діяльності І. Зборовського була участь в роботі Тульчинського краєзнавчого товариства та йогонауково-популярні розвідки і статті, які він розміщав в періодичних виданнях України. Зокрема, в статті»Вимерла фавна Тульчинщини в рештках її в Окр. Краєзнавчому музеї» [11] автор висвітлив історичні знахідки в межах округу. Серед інших праць привертають увагу підготовлені до друку роботи «Українські писанки», «Пурим» (з історії єврейської культури), «Тульчин», «Тульчинщина» (історико-археологічний нарис), новела «За океаном», написана спільно з відомим партійним діячем П. Куликом [16, арк. 64]. Більшість з них знайти не вдалося.

Відтак, арешт і незаслужене покарання остаточно перервали плідну краєзнавчу, археологічну та науково-публіцистичну діяльність І. Зборовського, що у підсумку призвело до краху його давньої мрії «спокійно вмерти на музейно-дослідницькій роботі – передавши досвід молодому поколінню» [16, арк. 64 зв.].Бачиться доцільним продовжувати пошук неопублікованих праць І. Зборовського, вивчення й оприлюднення яких дозволить глибше пізнати історію України й Поділля зокрема.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Колесник В. Відомі поляки в історіїВінниччини: Біографічний словник / Вікторія, Колесник. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2007. – 1008 с.
2. Рекрут В. Будівничий кооперації Поділля – Іполит Зборовський / В.П. Рекрут // Подільська старовина: Наук. зб. Вип. IV / Вінниц. обл. краєзн. музей – Вінниця: ДП «Держ. карт. ф-ка», 2008. – С. 277-296.
3. Дідух Л. В. Біляшівський М.Ф. у науковому, культурному та громадському житті України (кінець XIX – перша чверть XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Л.В. Дідух, Нац. ун-т «Києво-Могил. академія». – К., 2005. – 17 с. – укр.; Ковалевська О. О. Діяльність Миколи Біляшівського в роки Першої Світової війни / О.О. Ковалевська // Український історичний журнал, 2008. – № 2. – С. 119-128; Попельницька О.О. М.Ф. Біляшівський – перший директор Національного музею України / О.О. Попельницька // Український історичний журнал, 2008. – № 2. – С. 100-118.
4. Кокус В.В. Роль окружних краєзнавчих товариств Поділля у розвитку географічних досліджень краю в 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. / В. В. Кокус // Електрон. ресурс: режим доступу: www.nbuv.gov.ua

5.Яненко А.С. Тульчинський округовий краєзнавчий музей в контексті музейної археології Радянської України (1920 ті рр.) / А.С. Яненко // Археологія: Спадок віків: Матеріали Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. – К., 2011. – С. 247-251.
6. Рекрут В.П. Музеєзнавська діяльність Іпполита Зборовського у 1902-1909 роках / В.П. Рекрут // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. – Т. 18: Матеріали круглого столу «Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі». 22 жовтня 2011 року. – С. 183-196.
7.Інститут рукописів Нац. біб-ки України ім. В. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. XXXI. - Спр. 1418. – 6 арк.
8. Державний архів Вінницької області (ДАВіО) – Ф.Р-483. – Оп. 1. - Спр. 1214. – 42 арк.
9. Науковий архів Інституту археології НАН України (НА ІА НАНУ). – Ф.-ВУАК. - Спр. 168. – 64 арк.
10. НА ІА НАНУ. – Ф.-ВУАК. – Спр. 32. – 198 арк.
11. Зборовський І.Ч. Вимерла фавна Тульчинщини в рештках її в Окр. Краєзнавчому музеї / І.Ч. Зборовський // Тульчинщина (краєзнавчий збірник). Цикль 1-ий. Природа Тульчинщини / Під загальною редакцією К.Л. Журавля. – Тульчин, 1929. – С. 113-115.
12. Прокопчук В.С. Життєвий подвиг Іполита Зборовського / В.С. Прокопчук // Споживча кооперація Поділля: через століття до майбутнього: виступи та доповіді Міжнародної науково-практичної конференції, 27-28 травня 9010 р. – Вінниця: ВКІ, 2010. – 460 с.
13. Зельдович Гр. Краєзнавче Товариство в Тульчині / Гр. Зельдович // Червоний край, 1927. – № 43.
14.НА ІА НАНУ. – Ф.-ВУАК. – Спр. 330. – 132 арк..
15.ДАВіО. – Ф.Р-847. – Оп 1. – Спр. 53. – 586 арк.
16.ДАВіО. – Ф.Р-6023. – Оп. 4. – Спр. 20751. – 98 арк.
17.НА ІА НАНУ. – Ф.-ВУАК. – Спр. 202/18. – 6 арк.
18.Центр. державний архів органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 166. – Оп.6. – Спр. 2599. – 22 арк.
19.НА ІА НАНУ. – Ф. 3 (С. Гамченка). – Спр. 90. – 30 арк.
20.НА ІА НАНУ. – Ф.-ВУАК. – Спр. 309/7. – 133 арк.

Рекрут В.Ф. ТУЛЬЧИНСКИЙ ПЕРИОД МУЗЕЕВЕДЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И. ЗБОРОВСКОГО

Анализируется деятельность Ипполита Чеславовича Зборовского на должности заведующего Тульчинского окружного краеведческого музея в 1927-1929 годах.

Ключевые слова:Ипполит Зборовский, Тульчинское окружное краеведческое товарищество, краеведческий музей, археологические исследования, публикации.

Rekrut V.P. THE TULCHYNSKIY PERIOD OF MUSEOLOGY ACTIVITY OF I.ZBOROVSKIY

The article analyses the activity of IpolytZborovskiy on the position of the Head of TulchynRegionalMuseum during 1927-1929.

Key words:IpolytZborovskiy, TulchynRegionalMuseum, archaeological research, publications.

УДК 94 (477.43)»1918»

А.А. Трембіцький, А.М. Трембіцький

ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКА ТА ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ СТАХОВСЬКОГО (1879-1948)

У статті розкрито маловідомі аспекти життєвих шляхів, державницької, суспільно-просвітницької і лікарської діяльності першого голови Проскурівської повітової земської управи (березень – травень 1917) і комісара Подільської губернії (травень 1917 – січень 1919), першого голови дипломатичної місія УНР у Великій Британії – Миколи Стаховського.

Ключові слова: лікар, голова Проскурівської повітової земської управи, комісар Подільської губернії, дипломат, Микола Стаховський, Проскурів, Вінниця, еміграція

Життєві шляхи, суспільно-державницька і професійна діяльність відомого лікаря, дипломата, громадсько-політичного діяча, першого голови Проскурівської повітової земської управи (березень-травень 1917 р.) Миколи Стаховського знайшли часткове своє відображення у працях українських науковців з української діаспори ще в 50–60-х рр. XX ст. Зокрема у спогадах Н. Дорошенко-Савченко «Початки національної революції на Проскурівщині» (Нью-Йорк, 1955) [1; 2; 3], висвітлено участь національно свідомого українця військового лікаря Миколи Стаховського у становленні української справи на Проскурівщині в 1917 р. [1], розкрито деякі аспекти участі Української громади у виборах Проскурівської повітової земської

управи [2], а також показано процес його вибрання головою повітової Управи [3]. Останнім рокам життя і діяльності присвячені спогади відомого українського письменника Є. Маланюка «Тут спить історія, як мощі, і все здається: ось воскресне...» (Прага) [4]. Певні відомості про Миколу Стаховського подано в статтях-гаслах «Енциклопедії Українознавства» [6; 6].

Проте найбільш значимим для висвітлення його життя і діяльності стали спогади колишнього його соратника по національному державницькому і громадсько-політичному житті на Проскурівщині подолянина Івана Розгона «Д-р Микола Стаховський» опубліковані у «Лікарському віснику» (Нью-Йорк, 1965) [7], які дають можливість сучасним дослідникам хоча б частково відтворити біографічні аспекти, професійну лікарську і суспільно-політичну і дипломатичну діяльність цього патріота-українця.

На теренах України постать Миколи Стаховського залишалася майже невідомою аж до початку XXI ст., адже радянська влада проголосила його «зрадником», «петлюрівцем» і його ім'я намагалася повністю викреслити з народної пам'яті й української історії. Лише в незалежній Україні короткі фрагментарні розвідки-згадки про нього подали українські дослідники О. Кучик (2008) [8] та А. Трембіцький (2011) [9; 10], А. А. і А. М. Трембіцькі (2012) [11], а також енциклопедичні [12] та інші видання [13].

Український громадсько-політичний діяч, дипломат і лікар Микола Ананійович Стаховський народився 22 травня 1879 р. у селі Стетківці на Волині (нині Чуднівський район Житомирської області – авт.) [6, с. 3042; 7; 12; 13] в багатодітній родині парафіяльного священика. Де окрім Миколи було ще троє дітей – син Костянтин (1882-1959) і дві доньки: Анастасія (лікарка, померла від нещасливого висадку, отруїлася морфіном) і Ганна (вчителька, померла від туберкульозу). Важливо зауважити, що Микола впродовж усього свого життя дуже любив брата і сестер, підтримував їх морально і матеріально, опікувався ними до дрібниць. Дід його Харитон Стаховський (1809-1886) і батько Ананій Стаховський (1849-1919) народилися і померли в Стетківцях, де все своє життя були парохами. Це були кращі представники української гілки роду Стаховських, що походив із старого зрусифікованого польського роду, представники якого в XVI – XVIII ст. займали визначне становище при королях та князях польських і були добре відомі в Україні, як служителі Православної Церкви. Крім того, російський письменник М. Лесков у «Сибірських картинах з XVIII ст.» писав, що від 1721 р. і до 7 березня 1740 р.сибірським митрополитом був українець, чернігівський архієрей Антоній Стаховський. А в польському гербовнику Касира Несіецького (1841) вказано: «Стаховський гарбу Огончик, стародавня родина у воєводстві Мстиславському та Вітебському». Бабуся, дружина діда Ольга (з роду Білевичів), і його мати Олена (з роду Ящинських) (1859-1933), походили із старого князівського роду Глинських, що вів свою родословну від Великого князівства Литовського [7].

Два покоління Стаховських багато причинилися до піднесення культурного рівня свого села. В їх домі завжди панувала тільки українська мова, дуже ревно плекалася українська музика і народна пісня, адже о. Харитон і о. Ананій мали чудовий голос, правили служби Божі, співаючи їх. Вони систематично, за участю членів своєї родини, гостей (рідного брата матері, професора хірургічної анатомії Варшавського університету Семена Ящинського та його приятеля П. Майбороди, обидва ще за студентських часів були хористами у Варшавській опері), інтелігенції села і звичайних селян, влаштовували імпровізовані, а нерідко й спеціально організовані концерти, особливо в літню пору, за що селяни дуже любили всю родину Стаховських, особливо о. Ананія. Натомість, вони часто мали клопоти, особливо о. Ананій, від свого духовного начальства, відомого чорносотенця єпископа Антонія. Ось у такому родинному і громадському середовищу пройшли дитячі роки Миколи Стаховського. Початкову освіту він отримав у рідному селі, а пізніше, порушивши 100-літню родину традицію, вступив у 1893 р., не до духовної семінарії, а до Житомирської гімназії, яку блискуче закінчив у 1901 р. [7].

Ще будучи гімназистом, він вирізнявся надзвичайними молодечими пустощами та витівками. А закінчивши гімназію, вступив за порадою рідного брата матері Семена Ящинського на медичний факультет Варшавського університету, який закінчив «Сумма кум лявде» в 1904 р. [6, с. 3042; 7; 12; 13], захистивши перед тим дисертацію на тему «Аркус воляріс профундус і його аномалії». Успішне закінчення університету і здобуття медичного докторського титулу відкривало йому дорогу до наукової кар'єри [7].

Але він повертається «на рідну Волинь, до свого народу, бо там він мусів бути...». Тут він, обладнавши в одній з кімнат батьківського дому приймальну, розпочав перші кроки своєї медичної практики, надавав першу допомогу не лише місцевим селянам, але й мешканцям навколишніх сіл. В своїй практиці він вперше спробував поєднувати модерну медицину з народним замовлянням чи нашіптуванням, застосовував справжні методи фізіотерапії та народної медицини, знаючи її вагу і значення в тих умовах. Але Миколу Стаховського тягнуло до громадської і наукової праці, до більших центрів, де були зосереджені наукові установи і науковці найвищої кваліфікації. Тому вже невдовзі він виїхав до Києва, де удосконалювався в хірургії у тогочасного відомого Козловського, що «був незвичайно строгий і педантичний. Він заставляв всіх своїх асистентів перед кожною операцією годину мити руки. Після того, він сам платиновою голкою проходив у них під нігтями і робив бактеріологічні посіви. Якщо після цього виростала будь-яка культура, то відповідному асистентові на тиждень заборонявся вступ до операційної залі». У Києві М. Стаховський багато працював над своїм удосконаленням, оперував, студіював найновіші праці з хірургії та імунології. Тут він познайомився цей період припадає його зустріч з визначним імунологом і мікробіологом І. Мечніковим, під впливом якого зацікавився проблемами імунобіології, почав вивчати окремі проблеми цієї на той час дуже модної науки, виконав декілька наукових експериментальних праць з фагоцитози. Крім того, він увійшов у громадське життя, став членом Товариства українських поступовців і Київської української громади, брав участь у всіх організованих ними громадсько-політичних заходах, приятелював з багатьма очільниками українського культурно-політичного відродження [7].

Під час російсько-японської війни 1904-1905 рр. зголосився на працю до Червоного Хреста і виїхав на Далекий Схід до Мукдену (нині Шеньян) у Маньчжурії [7; 12; 13]. Тут, на багатющому хірургічному матеріалі вдосконалював свою хірургічну техніку і вперше застосував свою методу лікування кістяних ран заливанням їх стерильним теплим вазеліном, яку значно пізніше застосували відомі лікарі Орр і Ольбі для лікування остеомієлітів [7].

Повернувшись у 1905 р. з війни, М. Стаховський мав добру нагоду розпочати підготовку до професорської діяльності з хірургії у Київському університеті, але цьому перешкодила участь у національно-політичному русі. Він з однодумцями в 1906 р. розпочав видавати орган Української соціал-демократичної робітничої партії – газету «Боротьба» [6, с. 3042; 7; 12; 13], в якій свій «політичний еляборат» видрукував В. Винниченко, а потім і М. Стаховський подав гостру статтю проти існуючого режиму. Невдовзі його звинуватили в «спробі повалити існуючий режим», за що йому загрожувало 7-9 років ув'язнення і він, за порадою друзів, терміново виїхав до Франції, одержавши за сприяння Житомирського губернатора закордонний паспорт. Це було дуже доречно, адже вже за декілька днів волинський губернатор і місцева поліція отримали наказ про його негайний арешт [7].

Перебравшись до Парижа, М. Стаховський скориставшись такою доброю нагодою, продовжив своє удосконалення як лікар [6, с. 3042; 7; 12; 13], вивчав урологію у славнозвісного Альбарана, загальну хірургію у Кастекса та Себільо, а також відвідував лекції інших найбільш відомих світочів медичного світу Франції. Після лекції відомого отоларинголога Марселя Лєрмує він невдовзі став його учнем, а згодом його асистентом у шпиталі св. Антонія, де набув не тільки потрібної досконалості в цьому фахові, але й увійшов у коло медиків-науковців і перед ним відкривалися широкі обрії майбутнього. Але його постійно турбувало питання чи вибирати шлях «вічного емігранта», або повернутися до свого народу. І він, 15 січня 1908 р., залишає роботу в шпиталі й повертається в Україну [7].

Приїхавши до Вінниці, він зголошується до прокурора і 25 серпня 1908 р. він отримав один рік ув'язнення за «спробу повалити існуючий режим» у 1906 р. Вирок виявився дуже «милостивий», як на умови тодішньої дійсності в Російській імперії, значну роль у цьому відіграли такі обставини, як: віддання себе з власної волі до рук «правосуддя»; задавненість справи з видаванням газети «Боротьба»; приятельські відносини далекої родички Стаховських, української громадсько-педагогічної діячки, директора Першої Київської приватної жіночої гімназії Олександри Дучинської з Іваном Щегловітовим, міністром юстиції Росії; використання всього «арсеналу» знайомств і протекцій з боку українського національно свідомого громадянства; популярність його як лікаря у Вінниці [7].

Опинившись у в'язниці, М. Стаховський і тут скоро знайшов можливість застосувати своє знання і професійний досвід для набуття нового досвіду і полегшення умов в'язничного життя.

…….

Начальник в'язниці, враховуючи його популярність як лікаря, намагався якнайкраще влаштувати умови життя «почесного» в'язня: відповідно облаштував в'язничну камеру; дозволив харчуватися з місцевого шпиталю, де директором був приятель Стаховського, Людвіг Маліновський, який щодня радо доставляв «передачу». Згодом було дозволено тримати необхідне лікарське приладдя та матеріали для надання першої допомоги, спочатку в'язням, а невдовзі і пацієнтам із міста. Одним з перших до нього звернувся сам прокурор з «хворобою носа», М. Стаховський виявив у нього сифіліс і порадив йому виїхати для лікування до Варшави, надавши відповідні поради до кого конкретно звернутися, щоб уникнути розголосу. Після цього містом дуже швидко розійшлася чутка, що відомий лікар, з «закордонними дипломами», сидить у в'язниці і місцеві мешканці, здебільшого жиди, отримавши відповідні дозволи, досить швидко знайшли дорогу до нього у в'язницю. Вже дуже скоро в'язницю облягали хворі, що домагалися прийому лікарем–в'язнем, що навчався закордоном. Так, у в'язниці М. Стаховський надавав лікарську допомогу, за це не тільки він, але й адміністрація в'язниці, отримували відповідну нагороду [7].

Але все це створювало певні проблеми для лікаря–в'язня, адміністрації в'язниці, владних інституцій і губернатора. Адже відбування ним покарання у в'язниці перетворювалося на «демонстрацію проти влади», а з іншого боку чиновники і члени їхніх сімей також хворіли і потребували допомоги такого кваліфікованого лікаря, як М. Стаховський. Тому маршалок місцевих дворян, вінницький губернатор Айлер, за порадою директора місцевого шпиталю Л. Маліновського, і враховуючи те, що у в'язниці виникла епідемія тифу, від якого помер начальник в'язниці, вирішив змінити місце відбування покарання. Таким чином він просидів у в'язниці рівно сто днів, а решту терміну відбував у земській лікарні, де для нього обладнали спеціальне приміщення для «відбування кари», в якому лікар–в'язень приймав давніх і нових пацієнтів. На початку 1909 р. сталася дуже важлива подія у житті Миколи Стаховського, до нього звернулася з хворим вухом молода дівчина Стела Стефанія фон Кірштейн, литовського походження, що згодом стала його дружиною і вірною подругою на все життя [7].

Відбувши покарання, він облаштовував свій «офіс» («прийомний кабінет») у найманій маленькій кімнаті в заїжджому дворі у Вінниці, розмістив оголошення у вікні і на вхідних дверях, зробив офіційні візити всім колегам–лікарям міста, зокрема, відвідав свого приятеля Л. Маліновського, психіатра Сохацького, педіатра Новинського, Аралова, Зозулинського та інших. Всі вони віднеслися до нього дуже сердечно і навіть співчутливо, радо вітали нового колегу і навіть підбадьорювали, що, мовляв «ця трійця (вухо-горло-ніс – авт.) вивезе». Лише поляк Вілінський, що практикував в ларингології, відраджував і умовляв не братися за таке непевне діло, адже всі «хворі з вашого фаху їдуть лікуватися до Києва або до Одеси» і тому радив «краще не починайте, а вертайтеся до Києва» [7].

Але М. Стаховський залишився у Вінниці і впродовж 1909-1914 рр. займався медичною практикою [6, с. 3042; 12; 13], приймаючи своїх пацієнтів, яких мав стільки, що за короткий період часу – перейшов до так званого дому Толстого, в якому зайняв цілий перший поверх. Тут він ординував і мешкав з родиною, тут у нього 22 січня 1912 р. родився син Лев, що продовжив батьківську ларингологічну школу. Невдовзі М. Стаховський придбав «у власність великий сад в центрі міста, на вулиці Роллє, напроти міського театру і в ньому побудував за проектом відомого мистця Василя Кричевського двоповерховий будинок в українському стилю», де увесь нижній поверх був пристосований для амбулаторного прийому хворих, а у верхньому розмістилася родина та кабінет-бібліотека. Успіх лікаря М. Стаховського перевищив усі сподіванки, пацієнтів місцевих, з далеких сіл і містечок, бувало так багато, що вони змушені були очікувати прийому в садку перед будинком, де для них були поставлені спеціальні лавки. Крім того, для допомоги він найняв «кваліфікованого санітара» і «лікарського помічника (фельдшера) Ерліха», адже приходилося часто оперувати – видаляти аденоїди, які М. Стаховський вважав «причиною поганого розвитку дітей, причиною бронхітів, шлункових катарів, втрати апетиту, млявости, тубарних катарів з евентуальним запаленням середнього вуха». Проте мигдалики оперував дуже рідко, адже вони, на його переконання, були «органами оборони від інфекцій, своєрідним фільтром, який звогчує вдихуване повітря і заразом з слизневою оболонкою носа затримує бактерії та інші заражені частини повітря». Пізніше, в похилому віці він говорив своєму синові Леву, також ларингологові: «Я переконаний, що операції мигдаликів є операцією переважно комерційною. Я особисто бачив від неї більше шкоди для пацієнта, як користи» [7].

Характерною особливістю першорядного фахівця, лікаря вузької спеціалізації, Миколи Стаховського було те, що він – розмовляв лише українською мовою, що сприяло його популярності серед селян і свідомої української інтелігенції; мав палку вдачу, з повною щирістю і справжнім сердечним співчуттям переймався кожним, хто потребував матеріальної чи моральної підтримки; був блискучим співбесідником, а завдяки великій ерудиції, завжди вмів захоплююче промовляти, чи розмовляти на будь-яку тему і на любому рівні. Добре розумівся на інтересах селян, вів бесіди з інтелігенцією на політичні теми біжучого часу, а з свідомими українцями – на теми визвольної справи українського народу, що все разом робило «з нього визначну постать в тодішньому суспільстві». Адже ніколи не приховував своїх думок, всім говорив відверто те, що думав. Кожну нову людину, не зважаючи ні на її минуле ні теперішнє становище, зустрічав «з розпростертими обіймами», хоча мав з того приводу прикрі розчарування, адже ці «першо-зустрічні» особи часто виявлялися невартими його уваги. В «таких випадках вірною підпорою в його стосунках до непевних людей» була його більш стримана і розсудлива дружина [7].

Перша світова війна мала величезний вплив на життя країни і на життя окремих родин. В 1914 р. лікаря М. Стаховського призвали до війська і призначили до шпиталю Червоного Хреста в Люблині (Польща). Згодом шпиталь перевели до Проскурова (нині Хмельницький – авт.) і розмістили у військових касарнях за містом. У вільний від праці час він приймав пацієнтів у місті, де влаштував прийомний «кабінет» лікаря-ларинголога [6, с. 3042; 7; 12; 13]. Дуже швидко вістка про «свого» лікаря, адже він розмовляв українською мовою, розійшлася по повіту, і до нього почали привозити хворих з усього повіту і навіть із Волині. Зокрема до нього своїх дітей привозив о. Тимофій Туркало (батько відомої малярки-графіка Євгенії Туркало-Розгін і тесть відомого вченого-біолога Івана Розгона – авт.), з Немиринець (нині Городоцький район – авт.), а це майже 45 км від міста. Періодично навідувався до своєї родини у Вінниці, або дружина з сином приїжджали до Проскурова [7], з його 47 тис. мешканцями, з яких «більш як половина були жиди», а українці, яких тут було найменше і які «здебільша були робітники або дрібні урядовці, вчителі тощо»... [1].

Невдовзі він познайомився з місцевими українськими діячами Проскурівщини, що «була найменш національно-освідомлена. В цілому повіті, в самому місті і на периферії було всього кілька національно-свідомих українців» [14], серед них такі пізніше відомі українські суспільно-політичні діячі Визвольних змагань українського народу (1917-1921), як лікар земської лікарні Пантелеймон Блонський [7; 14], Трохим Верхола [1; 15; 16; 17], просвітянка Наталія Дорошенко-Савченко [1; 9], Іван Розгін [1; 18; 19], залізничник Кость Місевич [1; 7; 20], два чи три священики [14], декілька урядовців місцевого земства, учителів, у т. ч. Осецька [7; 14], кооператорів, у т. ч. Ф. Кот, [7] і галичан, що знаходилися «під наглядом поліції», у т. ч. Василь Мудрий, Проскурівський повітовий комісар освіти за Директорії УНР [14]. Всі вони після революції 1917 р. брали активну участь у національному житті краю, зокрема «в такому специфічному середовищі, як Проскурів та його повіт». Адже саме Поділля, і «зокрема Проскурівщина, були у вийнятковому становищі, з огляду саме на колишню приналежність до Польщі. Тут жандармське око було пильніше, ніж деінде, особливо під час Першої світової війни… населення довго не мало права голосу і цілком залежало від державної адміністрації. До того ж на Поділлі діяв розпорядок про «обрусєніє краю» [1]. Але, як показали подальші події 1917-1921 рр. «українська народна стихія ніде на Україні не завмерла, навіть в так пильно береженій царським режимом Подільській землі. Вона була лише приглушена, загнана під пресією й заборонами царату. Коли ж вдарив дзвін волі, українським діячам легко було відкрити очі засліпленим землякам». Підтвердженням цьому стали перші вибори до Повітової земської управи в Проскурові [3].

Пізніше М. Стаховський, згадуючи події березня 1917 р., розповідав своєму синові Леву, що «як тільки стало відомо в Проскурові, що цар Микола ІІ зрікся престолу, почали готуватися до «проголошення» нової влади в Проскурові», хоча «в цей період місто було переповнене російським військом, різними запільними частинами, штабами, шпиталями», що тривалий час гальмувало політичне життя. Тому, як згадував він, все немовби «вибухло відразу назовні», «всі вважали своїм обов'язком «реалізовувати» ідеї в життю, тобто в самоуправах, в революційній владі», «спричинитися до втілення своїх ідей в місцевій дійсности». Російські, жидівські і польські організації намагалися скликати різні збори народних представників чи

делегатів різних місцевих політичних та громадських організацій, але серед них не було українських [7].

Тоді за ініціативи М. Стаховського вище названі національно свідомі українці створили місцеву Українську громаду, головою якої обрали Миколу Стаховського [1; 7], заступником П. Блонського, секретарем К. Місевича. Крім того Громада обрала М. Стаховського і П. Блонського своїми представниками на загальноармійські збори, що мали відбутися на другий день. Представники російських, жидівських та інших організацій рішуче виступили проти участі представників Української громади у цих зборах, мовляв «такої вони не знають і не чули», це «не політична організація, а щось на зразок культурної чи освітньої» та інше. Миколі Стаховському прийшлося декілька разів виступати та переконувати присутніх, що Українська Громада, – це новостворена політична національна організація, до неї входять такі і такі особи, а представниками на ці збори обрані всім відомі місцеві діячі. Після довгих змагань – більшістю голосів була прийнята ухвала про те, щоб «допустити українців як повноправних членів цих історичних зборів». На цих зборах М. Стаховський вперше в Проскурові виступив публічно на політичному зібранню і так «припав до вподоби» учасникам зборів, що його навіть обрали членом повітового виконавчого комітету [7].

Після цих зборів, десь за тиждень, відбувся справжній «український мітинг» на який «зібралася сила народу, виголошували патріотичні промови, хоч і не всі українською мовою», а також обрали М. Стаховського своїм представником до Земської управи [7]. Але найбільш значимою подією, першим тріумфом для Української громади в боротьбі за українське обличчя Проскурівщини стали вибори в березні 1917 р. до повітової земської управи [2], на яких 2/3 голосів головою Проскурівської повітової управи було обрано М. Стаховського [3; 7], а членами Т. Верхолу, трьох учителів та селянина. І це, як згадує Н. Дорошенко-Савченко, відбулося «в такому осячому гнізді! В місцевості, де перед тим всеціло панували росіяни й поляки, де ще так недавно й писнути не можна було по-українському – і раптом така перемога українців!» [3].

Вже в травні 1917 р. за Української Народної РеспублікиМ. Стаховський був призначений губернським комісаром Поділля [6, с. 3042; 7; 12; 13]. Важкі то були часи для нього, адже в прикордонних місцевостях, де були розташовані фронтові і тилові військові частини, обстановка була особливо несприятлива для населення і для представників нової влади, але він мужньо переносив усі перипетії революції на своїх «плечах», і робив усе, щоб підняти на належний рівень авторитет української влади. Як губернський комісар, мусів полагоджувати безліч інцидентів на теренах губернії між населенням і збільшовиченими військовими, як громадський діяч і лікар – дбати про своїх пацієнтів, як політичний діяч – тримати контакт з урядом у Києві, а коли у Вінницю входили більшовиків – «зникати з лиця землі», щоб не «потрапити в лабети озвірілої солдатчини». Крім того, як головний лікар військового шпиталю, мав дбати про ліки і харчування хворих, регулярне функціонування етапів (переведення важкохворих глибше в тил, а тих хто вилікувався до фронтових частин), про захоронення померлих, адже смертність в той період була дуже висока, та ін. [7].

У 1918 р. шпиталь Червоного Хреста з Проскурова було переведено до Вінниці, тому М. Стаховський мав «добрі умови сполучати працю губернського комісара з приватною лікарською практикою», розгорнув велику хірургічну діяльність, під час якої мав нагоду перевірити свій новий на той час метод лікування післяопераційних кістяних ран шляхом заливання їх теплим вазеліном, в подальшому його син Лев Стаховський з успіхом застосовував цей метод у Празі, «в ушній клініці і приватній практиці» [7].

За свою активну державницьку, громадську і професійну діяльність, М. Стаховський і його родина були внесені місцевими комуністами у списки для знищення при вступі більшовиків у Вінницю. Але про це довідався його заступник Самошенко і повідомив його дружина з сином, щоб вони терміново виїхали з міста. На щастя більшовики були відтиснуті вояками Армії УНР від Вінниці і М. Стаховський з родиною переселився до брата дружини в Одесу. Хоча і там було дуже неспокійно, різні перевірки, обшуки, конфіскація майна – були перманентними, лише після підписання договору з Центральними державами, в Одесі трохи заспокоїлося. М. Стаховський збирався повернутися до Вінниці, до виконання своїх лікарських і громадських обов’язків, але одержав телеграму, що його призначають головою дипломатичної місії до Італії, але приїхавши до Києва він довідався, що його призначають не до Італії, а до Угорщини, але коли він відмовився, то його 28 січня 1919 р., під тиском знаних політичних

діячів членів Директорії Ф. Швеця та А. Макаренка [7], призначили першим головою дипломатичної місії Української Народної Республіки у Великій Британії [6, с. 3042; 7; 12; 13]. Через брак досвіду і часу в М. Стаховського на підбір персоналу для місії, до її складу потрапили випадкові особи, які пізніше принесли йому немало неприємностей [7]. Місія, до складу якої увійшли Микола Стаховський (голова), Маркіян Меленевський та Ярослав Олесницький (радники), Л. Базилевич і С. Шафаренко (аташе), та шість службовців [12] не зразу потрапила до Лондону, адже її члени «не могли здобути візи», тому мусіли майже п'ять місяців блукати по Європі. Спочатку вони виїхали до Будапешту, потім через Відень, Мюнхен, Ганновер, Берлін, Стокгольм, Копенгаген, Християнію (Норвегія), Берген добралися до Лондону [7] лише в травні 1919 р. [12; 13]. У Лондоні М. Стаховський з родиною оселився на Требовір Роуд 8, Ерлс Корт, а сина Лева віддали до Кінґ Автурс школи. Окрім виконання офіційних обов'язків, він узявся за вивчення англійської мови, хоча на той час добре володів української, російською, польською, німецькою і французькою [7].

Дипломатична місія УНР у Великій Британії (Посольство УНР у Сполученому Королівстві Великобританії та Північній Ірландії) діяла у Лондоні впродовж 1919-1921 рр. і розміщувалася за адресою: 38 Kensington Mansions, Trebovir Road, London SW5, а з жовтня 1919 р. – 75 Cornwall Gardens, London SW7. Її основним завданням було представляти інтереси УНР, сприяти розвиткові політичних, економічних, культурних, наукових та інших зв'язків, захищати права та інтереси громадян і юридичних осіб УНР, які перебували на території Великої Британії та Північної Ірландії. При цьому зауважимо, що місія не мала офіційного визнання уряду Великої Британії, тому найбільш важливим її завданням було сприяння визнанню УНР Великою Британією, поширення інформації про Україну через бюлетень місії – щотижневик «Юкрейн», який виходив з липня 1919 р. по лютий 1920 р. [12].

На дипломатичній ниві великого успіху Микола Стаховський не мав, адже праця дипломатів в Англії була дуже важка, тому що англійці не бажали мати зносин з УНР, не хотіли зустрічатися з українськими дипломатами, вони не могли навіть здобути аудієнцію у Черчіля. Лише один раз М. Стаховський був запрошений до аристократичного клубу «Севедж Клаб», де зустрівся з Черчиллем, але спроба поговорити з ним на болючі для України теми ні до чого не привела, адже він ухилився від розмови на політичні теми. Не отримував відповідей М. Стаховський і на свої звернення і меморандуми до Форейн Офісу (Міністерство закордонних справ і у справах Співдружності націй Великої Британії – авт.), яких він написав безліч на різні теми і з приводу різних подій. Головною причиною такого ставлення англійців до українських дипломатів, було те, що уряд Англії підтримував і фінансував акції Денікіна, різні білогвардійські епопеї і «двоторовість» (двовекторність – авт.) тогочасної української політики. Така невизначеність діяльності дипломатичної місії УНР, відсутність нормальних умов для праці дипломатів і вплив несприятливих кліматичних умов Лондона на стан здоров'я М. Стаховського, призвели до того, що у вересні 1919 р. він подав у відставку з посади голови дипломатичної місії УНР [6, с. 3042; 7; 12; 13]. Тимчасовим повіреним у справах місії був призначений Я. Олесницький [8; 12], а в січні 1920 р. місію очолив Арнольд Марґолін [12; 13].

Полишивши працю в місії, М. Стаховський зайнявся приватною лікарською справою і громадською діяльністю [7]. В 1920 р. переселився до Парижу [7; 12; 13], де продовжив лікарську практику, головним чином серед українських емігрантів, вдосконалював ларингологію в шпиталі св. Антуена та студіював курс очних хвороб у професора Буржуа. Через важкі умови нострифікації диплому та «малу надію на сталий заробіток у Франції» [7], він, у 1922 р., за сприяння Бориса Роде, разом із родиною переїхав до Берліна, де працював лікарем в Українському Червоному Хресті [7; 12; 13] і одночасно вдосконалював свої знання з пластичної хірургії вуха і носа в знаменитого професора Йозефа [7].

Проте його ввесь час тягнуло до «слов'янської землі», ближче до України, і він вирішив переїхати на Закарпатську Україну. За сприяння лікаря В'ячеслава Машнера отримав призначення окружним лікарем у м. Берегове на Закарпаттю. Наприкінці грудня він переїхав до сина в Прагу, де зустрів Різдво і в середині січня 1924 р. приступив до виконання обов'язків. Тут він перебув аж до мадярської окупації краю в 1939 р. [7], будучи одним із провідних організаторів українського культурного життя [6, с. 3042; 12; 13].

Берегово було не чисто українське місто, а мадярсько-жидівське, тому М. Стаховському, прийшлося крім чеської мови, вивчати ще й мадярську, хоча більшість населення містечка розмовляло німецькою мовою. Його лікарська діяльність була дуже різноманітна: як окружний

лікар, щомісяця об'їздив свій «обвід», що складався із сіл Кідьош, Великі Береги, Вищі та Нижні Ремети; контролював стан здоров'я населення; санітарний стан крамниць; оглядати хворих і надавав поради вагітним; керував вушним відділом лікарні в самому Берегові; провадив «васерманівські реакції»; мав приватну практику. Не зважаючи на добросовісне відношення М. Стаховського до свої обов'язків, свідомий українець, патріот і політичний діяч, мав значні проблеми із директором лікарні, чехом Веселим, який відмовляв йому в громадянстві. Крім того Веселим писав різні доноси і їх результатом стало те, що Леву Стаховському після закінчення інституту видали диплом з написом «Добровільно зрікся права виконувати лікарську практику на терені ЧСР доки не набуде громадянства». В 1931 р. М. Стаховського звільнили з посади окружного лікаря, адже цю посаду «забажав мати лікар-жид, громадянин ЧСР» [7].

М. Стаховський впродовж 1931-1939 рр. практикував як приватний лікар. Коли Закарпаття захопили мадяри, він, кинувши все майно – переїхав до сина Лева в Прагу. Тут він, трохи відпочивши та підлікувавшись, одержав від німців призначення лікарем у м. Румбург (Судети) [7], де працював аж до 1945 р. [6, с. 3042; 12; 13], де невдовзі здобув авторитет,клієнтуру, його вітальня була переповнена хворими. Проте серцева хвороба давала себе знати до такої міри, що відмовлявся виконувати складні операції і всіх важкохворих відправляв до німецької лікарні в Празі, де працював його син (Стаховський Лев (1911-1968), лікар-оториноларинголог і громадський діяч, родом з Вінниці. Закінчив Карловий університет у Празі, лікар у Чехо-Словаччині, з 1947 р. мешкав у Каракасі (Венесуела), дійсний член НТШ, автор багатьох праць з оториноларингології (туберкульозу горлянки) і публіцистичних статей, засновник і перший голова (1949-1953) Української громади в Каракасі [21, с. 3042]), а хронічні випадки затримував до приїзду сина на короткі відвідини, і тоді вже вдвох проводили операції [7].

В 1945 р. у Румбург прийшли більшовики, які вже в перші дні потягнули М. Стаховського на допит, але слідчі побачивши перед собою цілком хвору і душевно зламану людину, залишили його в спокою. Але ця подія ще більше приголомшила і зламала його, адже все життя «тікав від більшовиків, і тепер на схилі життя – потрапив таки їм в руки. Все життя мріяв про знищення більшовиків і звільнення України – вийшло, що більшовики не тільки не знищені, а окупували половину Європи». До того ж «червоні» чехи позбавили його права на приватну практику і він, як згадував його син, із «сльозами зняв напис із своїм іменем зі свого офісу». Але в цей час важко захворів голова міста, той самий, що позбавив М. Стаховського приватної практики, невгамовна кровотеча з носа примусила його звернутися до Миколи Стаховського за допомогою, адже місцеві лікарі нічого не могли вдіяти. «Рятуйте, каже урядовець з міської управи», адже «голова міста гине», але М. Стаховський відповів: «Не можу нічого вдіяти, бо мені заборонено практикувати як лікареві – шукайте іншого, бо я не можу порушити закону». «За декілька годин привезли самого хворого і він почав благати про допомогу, а на поновну відмову заявив, що бере на себе всю відповідальність». І, М. Стаховський, керуючись присягою Гіппократа, адже тепер перед ним був не всесильний голова міста, а лише нещасний пацієнт, якому потрібна була негайна допомога, із привичною вправністю проробив усі потрібні маніпуляції і зупинив кровотечу. «Червоний» чех – голова міста намагався йому вручити гроші, але М. Стаховський, відхиливши їх, «із гірким посміхом, сказав, показавши на дошку з написом, що перед тим висіла на дверях офісу: «мені нічого не потрібно, бо мені ви панове уже заплатили, йдіть собі з Богом». І в цих словах уся людяність відомого українського лікаря, дипломата і державницько-просвітницького діяча Миколи Стаховського [7].

Але незабаром «червоний» чех – голова міста «віддячив» за своє спасіння, за його вказівкою було сконфісковано все майно М. Стаховського, його примусили жити в нужденних умовах, виплачуючи мізерні відсотки з конфіскованих колишніх заощаджень. Жив надією на сина, що в 1947 р. емігрував до Венесуели і працював лікарем, який намагався забрати до себе батька і матір. Йому навіть вдалося через ІРО отримати всі документи, але було вже запізно. 7 грудня (за іншими даними 8 грудня [7]) 1948 р. Микола Стаховський помер у Празі, похований на Ольшанському цвинтарі [6, с. 3042; 7; 12; 13] в могилі своєї матері, яка ще в 20-х роках емігрувала з України [7].

Тут у Празі, на Ольшанському цвинтарі, знайшли спокій після вигнання з батьківщини та поневірянь на чужині багато знаних державних, військових і суспільно-політичних діячів, письменники, люди мистецьких професій, науковці. «За тими похованнями цілий пласт

невивченої історії нашої держави», – писав Є. Маланюк. Тут, під плитою з візерунком похована родина Стаховських – мама і двоє синів – доктор Микола Стаховський і його брат скульптор-анімаліст і кераміст Костянтин Стаховський [22]. Цей пам'ятник з красивим київським розписом зробив Юрій Вовк [4].

На превеликий жаль, життєві шляхи, державницька, суспільно-просвітницька, професійна і наукова і літературна діяльність Миколи Стаховського та членів його родини ще й досі чекають свого дослідника, а його професійна і творча спадщина залишається не дослідженою та невідомою широкому загалу науковців, істориків і краєзнавців.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Дорошенко-Савченко Н. Початки національної революції на Проскурівщині: спогад / Наталія Дорошенко-Савченко // Свобода (Нью-Йорк). – 1955. – № 249. – 28 грудня. – С. 2.
2. Дорошенко-Савченко Н. Початки національної революції на Проскурівщині: спогад / Наталія Дорошенко-Савченко // Свобода (Нью-Йорк). – 1955. – № 250. – 29 грудня. – С. 2.
3. Дорошенко-Савченко Н. Початки національної революції на Проскурівщині: спогад / Наталія Дорошенко-Савченко // Свобода (Нью-Йорк). – 1955. – № 251. – 30 грудня. – С. 2.
4. Маланюк Є. «Тут спить історія, як мощі, і все здається: ось воскресне...» / Євген Маланюк [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://svitlytsia.crimea.ua/index.php?section=printable&artID=4871 (11.10.2012). – Назва з екрану.
5. Галайчук Б. Дипломатія / Б. Галайчук // Енциклопедія Українознавства-ІІ. – Львів: НТШ, 1993. – Т. 2. – С. 511–514.
6. Стаховський Микола // Енциклопедія українознавства-ІІ. – Львів: НТШ, 2000. – Т. 8. – С. 3042.
7. Розгін І., проф., д-р. Д-р Микола Стаховський / Іван Розгін // Лікарський вісник (Нью-Йорк). – 1965. – Рік XII. – Ч. 1 (36). – січень. – С. 32–44.
8. Кучик О. Діяльність дипломатичної місії УНР у Лондоні (1919-1920) / О. Кучик // Українська думка. – 2008. – 19 січня. – С. 6–7.
9. Трембіцький А. М. Національна революція 1917 року на Проскурівщині у спогадах Наталії Дорошенко-Савченко / Анатолій Трембіцький // Матеріали ІІІ науково-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України» / Ред. кол. Баженов Л. В. (гол.), Блажевич Ю. І. (спів гол.), Єсюнін С. М. (спів гол., відп. ред) та ін. – Хмельницький, 2011. – С. 211–222.
10. Трембіцький А. Проскурівщина 1917 року у спогадах Наталії Дорошенко-Савченко на сторінках часопису «Свобода» (Нью-Йорк) / Анатолій Трембіцький // Вісник Кам'янець-Подільського національного ун-ту імені Івана Огієнка. Історичні науки / [редкол.: В, с. Степанков (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац.-ний ун-тет ім. І. Огієнка, 2011. – Вип. 4: На пошану професора А. О. Копилова. – С. 163–175.
11. Трембіцький А. А. Микола Стаховський (1879-1948) – перший голова Проскурівської повітової земської управи (березень-травень 1917) / А. А. Трембіцький, А. М. Трембіцький // Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції «Хмельниччина в контексті історії України» / Ред. кол. Баженов Л. В, (голова), Єсюнін С. М. (співголова, відповід. редактор) та ін. – Хмельницький, 2012. – С. 375–382.
12. Стаховський Микола Ананійович [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://ru.wikipedia. org/wiki (11.10.2012). – Назва з екрану.
13. Українці в Сполученому Королівстві [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/01/dypmisunr-u.htm; Посольство України у Великій Британії [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki(11.10.2012). – Назва з екрану.
14. Розгін І. Деякі епізоди боротьби з большевиками на Поділлі / Іван Розгін // Свобода (Нью-Йорк). – 1955. – № 86. – 6 травня. – С. 3.
15. Верхола Трохим Федорович [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://hrono.ru/biograf/bio_u/ukraina.php(11.10.2012). – Назва з екрану.
16. Верхола Трохим Федорович [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki(11.10.2012). – Назва з екрану.
17. Верхола Трохим // Енциклопедія Українознавства-ІІ. – К.: Глобус, 1993. – Т. 1. – С. 234.
18. «Р. Б.» Болюча втрата (Пам'яті д-ра Івана Розгона) / Р. Б. // Свобода (Нью-Йорк). – 1972. – Ч. 173. – 20 вересня. – С. 3.
19. Зубаль Я. Проф. д-р Іван Розгін (У першу річницю смерти) / Я. Зубаль // Свобода (Нью-Йорк). – 1973. – Ч. 106. – 8 червня. – С. 8.
20. Трембіцький А. М. Кобзар-подолянин Костянтин Місевич – вояк УПА /Анатолій Трембіцький // Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали Четвертої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України». / Під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова,

А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж-Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2011. – Ч. 1. – С. 421–433.
21. Стаховський Лев // Енциклопедія українознавства-ІІ. – Львів: НТШ, 2000. – Т. 8. – С. 3042.
22. Стаховський Костянтин // Енциклопедія Українознавства-ІІ. – Львів: НТШ, 2000. – Т. 8. – С. 3041–3042.

Трембицкий А.А., Трембицкий А.М. ОБЩЕСТВЕННО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ И ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НИКОЛАЯ СТАХОВСКОГО (1879-1948).

В статье раскрыты малоизвестные аспекты жизненных путей, государственной, общественно-просветительской и врачебной деятельности первого председателя Проскуровской уездной земской управы (март - май 1917) и комиссара Подольской губернии (май 1917 - январь 1919), первого председателя дипломатической миссия УНР в Великобритании - Николая Стаховского.

Ключевые слова: врач, председатель Проскуровской уездной земской управы, комиссар Подольской губернии, дипломат, Николай Стаховский, Проскуров, Винница, эмиграция.

Trembitskyy A.A. Trembitskyy A.M. MORAL EDUCATION AND PROFESSIONAL ACTIVITY NICHOLAS STAKHOVSKY (1879-1948).

The article reveals little-known aspects of life, statist, social, educational and medical practice first chairman Proskurivska county rural council (March - May 1917) and Commissioner Podolia (May 1917 - January 1919), the first head of the diplomatic mission in UPR UK - Nicholas Stakhovsky.

Keywords: doctor, head Proskurivska county rural council, commissioner of Podolia, diplomat, Nicholas Stakhovsky, Proskuriv, Vinnitsa, emigration.

УДК 94 (477.46) – 058.232.6 «1800/1899»

Н.Л.Тацієнко

УМАНЩИНА ХІХ СТ. В ПОКАЗНИКАХ ДЕМОГРАФІЧНОЇ ТА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ СТАТИСТИКИ

У статті аналізуються дані демографічної та соціально-економічної статистики, які характеризують найчисельніший суспільний стан досліджуваного періоду – селянство. На прикладі Уманського повіту Київської губернії виявлено загальні тенденції становища селянства.

Ключові слова: Уманщина, Уманський повіт, демографічна статистика, Київська губернія, Перший Всеросійський перепис населення 1897 р.

Актуалізація продовольчої, екологічної, аграрної, демографічної проблематики ставить в сучасних умовах завдання вивчення соціально-економічних параметрів минулих епох. А особливо коли йдеться про найчисельнішу частину населення українських земель – селянство. І якщо історико-економічна література, демографічні дослідження селянського укладу на загально-суспільному рівні представлені великою кількістю ґрунтовних публікацій, то регіональний зріз цих проблем залишається ще малодослідженим. А саме локальні дослідження дають можливість вирізнити регіональні особливості, як, врешті, і підтвердити загальні тенденції. Регіональні аспекти української історії є найменш вивченими, тому науковий інтерес до них є цілком закономірним.

У дореволюційній історіографії становище сільського господарства Київської губернії другої чверті ХІХ ст. з'ясовували Л. Похилевич [1], І. Фундуклей [2], Д. Войнов і В. Загоскін [3] та ін. І. Фундуклей у праці «Статистическое описание Киевской губернии» наводить дані про поміщицьке землеволодіння, Д. Войнов і В. Загоскін у праці «Киевская губерния» аналізували статистичні показники стану сільського господарства, ціни на землю і ціноутворення на поміщицькі маєтки та визначили фактори, які на них впливали. Л. Похилевич описував села Київської губернії, досліджував їх історію, визначав кількість землі та форми землеволодіння, що має неабияке значення для характеристики стану сільського господарства в губернії в цілому, та в Уманському повіті зокрема.

Серед новітніх досліджень привертає увагу монографія Т. В. Кузнець [4], в якій проаналізовано демографічну статистику Уманщини XIX – початку XX століття, статті Ю. І. Бодрова [5], Т. А. Клименко [6], Т. Соловйової, О. Ткаченко [7], в яких знайшли висвітлення окремі аспекти досліджуваної нами проблеми.

Уманський повіт, який увібрав більшу частину земель історичної Уманщини, займав південну частину Київської губернії, межуючи з Подільською та Херсонською. Північні межі повіту прилягали до Липовецького, Таращанського і Звенигородського повітів Київської губернії, західні – до Гайсинського повіту Подільської губернії, південні – до Балтського повіту тієї ж губернії, а східні – до Єлизаветградського повіту Херсонської губернії [8, с. 152]. Серед 12 - ти повітів Київської губернії він займав третє місце за величиною площі після Радомишльського (8 436,4 кв. верст) та Київського (4 968,3 кв. верст). Його площа становила 3 774,2 кв. верст, за ним слідували Васильківський (3 631,0 кв. верст), Черкаський (3 448,7 кв. верст), Сквирський (3 271,2 кв. верст), Звенигородський (3014,8 кв. верст), Бердичівський (2 997,3 кв. верст), Таращанський (2 924,4 кв. верст), Чигиринський (2 876,7 кв. верст), Канівський (2 864,3 кв. верст), Липовецький (2 540,6 кв. верст) [9, с. 1].

Однак, за чисельністю населення, Уманський повіт випереджав інші. Так, за результатами Першого Всеросійського перепису населення 1897 р., кількість мешканців губернії становила 3 559 229 осіб (серед яких 1 767 288 чоловічого, тобто 49,56% та 1 791 941, або 50,35% жіночого населення). Уманський повіт займав друге місце за чисельністю населення в губернії (320 744 осіб, серед яких 158 376 чоловічого та 162 368 жіночого населення) після Київського повіту, де проживали 541 483 особи, серед яких 279 833 чоловічого та 261 650 жіночого населення. Третє місце займав Васильківський повіт (315 823 осіб, серед яких 155 795 чоловічого та 160 028 жіночого населення), за ним слідували Радомишльський, Черкаський, Бердичівський, Звенигородський, Канівський, Сквирський, Таращанський, Чигиринський та Липовецький [9, с. IV]. Тобто, у досліджуваних хронологічних межах це був один з найбільших і густонаселених повітів Київської губернії, який до того ж простягався на найпридатніших для землеробства грунтах.

Але для здійснення нашого дослідження потрібно з'ясувати ще одну характеристику повіту. Це густота населення даної території, яка вимірюється кількістю людей на одиницю площі і залежить від характеру економічного розвитку. Для увиразнення показників густоти населення на теренах Уманщини, порівняємо її з іншими повітами Київської губернії.

Найбільшою густота населення була в Київському повіті – 108,99, друге місце посідав Канівський повіт (93,87), на третьому – Бердичівський (93,32). Уманський повіт, будучи третім за величиною площі та другим за чисельністю населення, не відносився до найбільш густонаселених повітів губернії та займав 7-ме місце серед 12-ти повітів. Однак велика кількість та густота населення Київського повіту пояснюється значною кількістю жителів міста Києва, населення якого перевищувало не тільки інші міста губернії, а й навіть деякі повіти, адже кількість населення в Київському повіті без міста Києва становила 59,13. На першому місці знаходився Канівський повіт, в якому густота населення, без повітового міста, становила 90,77, на другому – Звенигородський (84,66), на третьому – Васильківський повіт (83,36). Без мешканців повітового центру він теж не був серед перших, займаючи 7-ме місце серед інших за даними перепису 1897 р. [10, с. 4-5].

Однак якщо порівняти показники чисельності та густоти населення в Уманському повіті з статистикою попередніх та наступних років, вони ілюструють динаміку зростання кількості його мешканців. Підтвердженням тому є і аналіз сільського населення Уманського повіту. За переписом 1897 р., кількість сільського населення в Уманському повіті становила 266 714 осіб, тому він посідав 2 місце, поступаючись Київському повіту, де кількість сільських жителів становила 345 027. Якщо порівняти чисельність населення повітів з кількістю сільських жителів, то отримаємо такі результати:

Повіти	Чисельність населення	Чисельність селянства	Відсоткове співвідношення
Київський	541 483	345 027	63,7
Уманський	320 744	266 714	83,2
Васильківський	315 823	257 497	81,5
Радомишльський	315 629	218 101	69,1

Черкаський	307 542	253 549	82,4
Бердичівський	279 695	195 653	70
Звенигородський	274 704	232 020	84,5
Канівський	268 860	229 306	85,3
Сквирський	251 257	197 261	78,5
Таращанський	245 752	207 885	84,6
Чигиринський	225 915	194 107	85,9
Липовецький	211 825	171 422	80,9
Всього по губернії	3 559 229	2 768 542	77,8

// Таблиця складена за: Первая Всеобщая перепись населения Российской империи. 1897г. Издание Центрального Статистического комитета Министерства Внутренних Дел под редакцией Н. А. Тройницкого. – Т. XVI. Киевская губерния. 1905. – 288 с.

В 1834 році загальна кількість сільського населення повіту становила 137 047 осіб, що складало 89,1 % від усього його населення. У 1897 р. кількість сільських жителів повіту становила 266 714 особи, що складало 83,2 % від усього населення. В 1917 році загальна кількість сільського населення Уманського повіту становила 328 677 осіб, що складало 80,8 % від усього населення повіту. Очевидною є тенденція зменшення відсотка сільських мешканців у загальній структурі населення повіту при загальному збільшенні кількості сільського населення. Це пояснюється розвитком капіталізму в сільському господарстві, який супроводжувався обезземеленням селянства і відтоком сільського населення в міста. Зменшення частки сільського населення серед усіх жителів було характерним для всіх повітів Київської губернії [4, с. 26]. Таким чином, можна констатувати, що Уманський повіт був сільськогосподарським і переважна більшість його населення проживали у сільській місцевості.

Середня та південна частини Київської губернії були найбільш сприятливими для землеробства. Природна родючість грунту, оптимальне природне зрошення, сприятливий перехід між рівнинною місцевістю, гірською та низинною, помірний клімат – усе це разом, навіть при посередній обробці землі, зумовлювало багаті врожаї зернових культур, особливо пшениці. Якщо порівнювати родючість грунтів губернії, то найбільш родючими є землі двох повітів: Уманського, що займав південно-західну її частину, та північнішого Сквирського, в яких майже рівномірно простягається товстий пласт чорнозему. Суміш чорнозему з глеєм займає всю місцевість від Златополя до Пастирського, до кордонів повітів Звенигородського та Черкаського. В іншу сторону, від Златополя та від поселень Межегірки і Лип'янки до кінця Чигиринського повіту, вся місцевість вкрита чорноземом більше аршина товщиною, що лежить на пласті глини. В Бердичівському повіті переважає чорнозем, але в напрямку до Волинської і Подільської губерній в склад грунту входить значна кількість піску. В Липовецькому повіті грунт можна було розділити на три частини: чорноземний, пісковий, глиняний, що варіюється за місцевістю, переходячи з одного в інший у різних пропорціях. В Таращанському повіті, що займає центральну частину губернії, грунт складається із прошарку чорнозему, змішаного з піском або глиною. Чорнозем з глиною зустрічається в середній та східній частині повіту, в південній – чорнозем змішаний з піском, і до того ж, наближаючись до меж Уманського повіту, кількість піску збільшується. Тобто, природні умови, а точніше родючість грунту, найсприятливішими були в смузі, де розташовувався Уманський повіт [3, с. 48-49].

На тлі загальної врожайності в Київській губернії Уманський повіт значно відрізнявся продуктивністю ведення господарства. Так, з 1825 до 1830 р. найбільше озимини було посіяно в Уманському повіті. Найменше тут посіяли в 1828 р. – 137620 четвертей, а найбільше висіяно в 1825 р. – 200000 четвертей [7, с. 42]. Тут здавна розвивалося інтенсивне сільське господарство, як у поміщицьких господарствах, так і у селянських. В повіті застосовувалась багатопільна система, використовувалося високоякісне насіння, все більше використовувалися сільськогосподарські знаряддя [11, с. 6].

Дані про посіви та урожай ярової та озимої пшениці за 1836-1845 рр.

Повіти	Посів озимих культур	Посів ярових культур	Урожай озимих культур	Урожай ярових культур
Канівський	65,283	45,520	172,310	352,316
Сквирський	55,466	101,995	431,472	244,016

Таращанський	49,216	57,650	154,794	180,141
Звенигородський	44,720	51,147	224,404	190,556
Уманський	44,321	41,071	187,650	195,031
Липовецький	43,922	58,687	197,823	201,113
Васильківський	41,720	30,405	116,120	169,241
Черкаський	38,711	37,546	155,844	151,570
Київський	37,957	36,069	111,759	151,890
Бердичівський	37,503	45,563	138,229	154,809
Радомишльський	34,399	39,296	113,264	132,406
Чигиринський	27,797	28,332	121,943	152,195

// Таблиця складена за: Войнов Д. Киевская губерния / Войнов Д., Загоскин В. - СПб. – 1867. – 405 с.

Дані таблиці ілюструють залежність урожайності посівів від якості та складу грунту, тому в Уманському та Сквирському повітах одні з найвищих показників врожайності озимого та ярового зерна.

Польові роботи розпочинали як правило в березні, іноді дещо пізніше, в залежності від танення снігу, з того, що переорювали і боронували поля, підготовлені для цього з осені. Фільваркові землі угноювалися, селянські ж поля не завжди, що пояснювалось нестачею в господарстві худоби, а отже і гною. Вивозили гній в поле напровесні. До 15 квітня намагалися завершити посів гороху, ячменю, вівса. З 15 квітня до 15 травня сіяли просо, льон, буряки, картоплю та капусту. Посів гречки розпочинався з 15 травня і іноді тривав до 15 червня. На той час озимина розросталася і селяни виходили в поле прополювати пшеницю, а інколи й жито від бур'янів. З половини липня збирали озиме збіжжя, а через два або три тижні, ярове. Жнива розпочинались із збору жита, потім збирали ячмінь, пшеницю, овес, горох, просо і гречку. З 1 вересня селяни готували поля до посіву ярових культур. Цією роботою займалися до листопада, тобто до появи першого снігу. Приготування до посіву здійснювалося по-різному: в залежності від якості ґрунту [12, с. 301].

Зерно очищалося від полови за допомогою вітру, різних решет, а пізніше і віялок. Молотьба тривала всю осінь і зиму, для чого використовувались закриті приміщення – стодоли, шопи, клуні, які уберігали збіжжя й молотників від негоди [12, с. 306].

Вимолочене зерно зберігали в коморах та спеціальних ямах. Навесні ями відкривали, щоб підсушити збіжжя весняним вітром. Потім знову накривали соломою від дощів та птаства. Молоти зерно селяни возили на панські млини, за що платили «мірку». Вони зобов'язані були також в рахунок панщини молоти й панське збіжжя та дерти з нього крупу.

Садиби селян були практично одинакові: за двором знаходилася клуня та тік для молотьби, за хлівом – сад. Правобережжя славилося своїми садами і крім садів при садибах селяни мали ще обширні сади в поміщицьких лісах, або ж в інших місцях, окремо від своїх садиб. Про кількість селянських садів, що знаходилися поза садибами, вдалося з'ясувати ось що: в Уманському повіті сади займали 1569 десятин, а у Звенигородському площа садів складала 2227 десятин. В садах здебільшого росли вишні, сливи, яблуні, груші, але звичайних сортів, плоди яких були кислі і не великі. В садах, як правило, ставили вулики [3, с. 66].

Традиційно розвинутим було городництво. На селянських городах вирощували моркву, цибулю, пастернак, петрушку, капусту, огірки, буряки, часник, квасолю, горох, мак, тютюн. Буряк та капусту квасили, огірки солили, уміли зберігати різні овочі в свіжому вигляді в льохах. Ще не набули значного поширення, але уже вирощувались редиска, салат, картопля (з кінця XVIII ст.), дині і кавуни.

Винятково важливе значення у сільському господарстві мало тваринництво, оскільки воно давало не тільки продукти харчування і робочу худобу, а й удобрення. Тваринництво основної частини селянських господарств ще більше, ніж землеробство, зберігало натуральний характер. Продукти скотарства в селянських господарствах більше використовувались як сировина для домашніх промислів (вичинка шкури, виготовлення сукна тощо), ніж продавались. Селяни, що жили близько великих міст і промислових селищ, возили туди молоко, сир, масло, м'ясо, сало.

За рівнем розвитку тваринництва Уманський повіт займав 3 місце в губернії. Якщо ще в 1864 році худоби налічувалося: коней – 14 204, ВРХ – 56 212, овець простих – 101 462, тонкорунних 12 444, свиней 28 423, кіз 1 753, ослів та мулів 24, тобто разом 214 522

голів, [8, с. 152] то в 1909 р. – 236 648 голів худоби (друге місце після Радомишльського), а в 1910 році поголів'я зменшилося до 219 285 штук [11, с. 7].

Природно-кліматичні умови досліджуваного регіону були запорукою високих врожаїв, що у свою чергу уможливлювало розвиток промислової переробки сільськогосподарської сировини. Так, значні урожаї буряків, наявність робочої сили зумовили розвиток цукрової промисловості, а надлишок збіжжя та картоплі - поширення винокурного виробництва та млинарства.

У зв'язку з розвитком цукрової промисловості в Україні в 30-40-х роках XIX - та початку XX ст. певна частина селянських господарств почала вирощувати на продаж цукрові буряки. Адже цукрова промисловість була прибутковою, що зумовлювало її значне поширення. Свідченням тому наступна статистика. В Київській губернії в 1910 р. під буряком було 107 885 десятин, більше ніж у 1909 р. майже на 21 000 (проти 87 053 дес.), із них в Уманському повіті 15 202 десятин (в 1909 р. – 12 115 дес., в 1908 р. – 11 269 дес.), при цьому збір буряка в Уманському повіті в 1910 р. дав 2 263 841 берковця, більше ніж в будь якому іншому повіті (в 1909 р. лише 1 071 486) [11, с. 6].

Підсумовуючи усе вищевикладене, можна заключити, що у даних хронологічних межах Уманський повіт був багатолюдним і, маючи родючі грунти, був сільськогосподарським, що і визначало переважання сільського населення у соціальній структурі його мешканців.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Похилевич Л. Сказания о населенных месностях Киевской губернии / Д. Похилевич. - К., 1887. - С. 278-303.
2. Статистическое описание Киевской губернии, изданное И. Фундуклеем. - Ч. 1. - СПб, 1852. - С. 1-6.
3. Войнов Д. Киевская губерния / Войнов Д., Загоскин В. - СПб. - 1867. - 405 с.
4. Кузнець Т. В. Населення Уманщини XIX - початку XX століття: Монографія. - К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. - 195 с.
5. Бодров Ю. Повітове місто Умань XIX ст. у вимірах економічної та демографічної статистики // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М.Вашкевич. – К., 2010. – Вип. 44- С.82-88.
6. Клименко Т. А. Економічний розвиток Черкащини в XIX ст.// Проблеми історії України XIX - початку XX ст. - Київ: Інститут історії України, 2007. - Випуск XIV. - С. 97-107.
7. Соловйова Т., Ткаченко О. Дореволюційна статистика про становище сільського господарства Київської губернії у другій чверті XIX століття // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. Вип. 24. - Переяслав-Хмельницький, 2010. - С. 40-45.
8. Столпянский Н. Девять губерний Западно-Русского края в топографическом, географическом, статистическом, экономическом и историческом отношениях. - СПб., 1866. - 200 с.
9. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г. Издание Центрального Статистического комитета Министерства Внутренних Дел под редакцией Н. А. Тройницкого. Т. XVI. Киевская губерния. 1905. – 288 с.
10. Личков Л. Юго-Западный край по данным переписи 1897 года. Оттиск из журнала «Киевская старина». – К.: типография Императорского Университета св.Владимира, 1905. – 50 с.
11. Журнали чрезвичайного Уманського уездного земского собрания 15-16 апреля 1912 года с докладами Управы и приложениями. - Умань: типография «Порядокь» М. А. Тарадаша. - 1912.
12. Історія селянства Української РСР - К., 1967. - Т. 1 - 552 с.

Тациенко Н.Л. УМАНЩИНА XIX ВЕКА В ПОКАЗАТЕЛЯХ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ И СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ СТАТИСТИКИ

В статье анализируются данные демографической и социально-экономической статистики, которые характеризуют крестьянство, как составную часть социальной структуры общества. На примере Уманского уезда Киевской губернии обнаружены общие тенденции положения крестьянства, описаны главные занятия сельского населения.

Ключевые слова: Уманщина, Уманский уезд, демографическая статистика, Киевская губерния, Первая Всероссийская перепись населения в 1897 г.

Tatsiyenko N.L. UMAN REGION OF XIX CENTURY IN DEMOGRAPHIC AND AGRICULTURAL STATISTICS INDICES

The article deals with social and economic statistics data to describe the biggest social group of people in the studied period – peasantry. General tendencies of peasantry status have been revealed on the example of Uman district in Kyiv province.

Key words: Uman region, Uman district, population statistics, Kyiv province, First All-Russian population enumeration in 1897.

УДК 37 (477.44 - 25) «20»

С.Л. Калитко, О.М. Кравчук

ДІЯЛЬНІСТЬ ПИЛИПА ГУСАКОВА НА ПОСАДІ ВІННИЦЬКОГО ПОВІТОВОГО СТАРОСТИ У 1918 Р.

У статті розкрито управлінську діяльність Пилипа Гусакова на посаді Вінницького повітового старости в період гетьманату 1918 р. Показано процес реставрації дореволюційних соціально-економічних відносин.

Ключові слова: Вінниччина, П. Гусаков, гетьманат.

Всебічне дослідження подій Української революції початку ХХ ст. вимагає висвітлення діяльності політичних діячів, посадовців в регіонах, зокрема, тих, що не належали до більшовиків. Тривалий час замовчувалася не лише їх діяльність, а навіть їх прізвища. У часи гетьманату П. Скоропадського очільником Вінницького повіту був П. Гусаков. Окремі аспекти його діяльності висвітлили В. і О. Воловики [25], К. Завальнюк [21], П. Григорчук і О. Яременко [3], с. Калитко і О. Кравчук [22], В. Коваль [23], В. Лозовий [24] та інші науковці. Водночас, наукова важливість теми і її недостатній рівень дослідження обумовив постановку мети статті - розкрити головні напрямки діяльності Вінницького повітового старости П. Гусакова.

29 квітня 1918 р. один з лідерів українських консерваторів Павло Скоропадський здійснив державний переворот і проголосив себе гетьманом. Він мотивував свої дії необхідністю стабілізації всіх сфер життя країни шляхом створення дієздатної влади, відновлення правопорядку, ринкових відносин, підтримки розвитку культури всіх національностей країни.

Населення Вінницького повіту, як і Подільської губернії, загалом до зміни влади поставилося неоднозначно.У деяких селах ухвалили резолюції про невизнання нової влади, переважно з економічних мотивів – через небажання повертати власність поміщиків і заможних селян, яку розібрали по дворах [15, арк. 8]. Виступили проти нової влади деякі самоврядування. 7 травня Вінницька міська дума у своїй постанові від засудила гетьманський переворот [8, арк. 91 зв.]. З іншого боку, 12 травня у Вінниці підтримку владі висловив з'їзд Губернського союзу земельних власників [28]. Але до масових виступів проти нової влади не дійшло, оскільки гарантом її функціонування виступили окупаційні війська Німеччини та Австро-Угорщини. Зокрема, на Поділлі розташовувався 25 корпус австро-угорських військ з штабом у Жмеринці.

Згідно з гетьманською адміністративною реформою посади голів місцевих територіальних одиниць – губерній і повітів – обіймали відповідні старости. Формування складу повітового старостату на Вінниччині відбувалося з певними ускладненнями. Від посади Вінницького повітового старости відмовився П. Ренненкампф (голова Вінницької земської повітової управи, обраний в головний комітет кадетського з'їзду від Подільської губернії),а також старший лікар інфекційного відділення Жмеринської лікарні А. Левченко [29; 30; 38, арк. 1, 4, 9].

29 травня 1918 р. наказом міністра внутрішніх справ Вінницьким повітовим старостою був призначений П. Гусаков, який 8 червня вступив на посаду. Пилип Миколайович Гусаков народився 11 жовтня 1873 р. р. в православній купецькій родині в с. Арсеньєвка Брацлавського повіту Подільської губернії. Отримав освіту в Немирівській чоловічій гімназії, військову – в Єлисаветградському кавалерійському училищі. Службу розпочав 5 листопада 1891 р. в Ахтирському гусарському полку. З січня 1911 р. до середини 1918 р. служив в установах Державного кіннозаводства. У різні часи займав посади управляючого Волинською, Вологодською, Смоленською заводською конюшнями, штаб-офіцером при Головному управлінні державного кіннозаводства, представником Державного кіннозаводства на Північному, Південно-Західному і Західному фронтах та інші. Звільнився з військової служби 18 березня 1918 р. у чині підполковника [38, арк. 52-52 зв.]. На батьківщину повернувся раніше. Про це свідчить оскарження ним в суді [40, арк. 58.] рішення Подільського губернського земельного комітету від 30 листопада 1917 р. про перехід всіх поміщицьких і інших земель нетрудових господарств у відання і розпорядження земельних комітетів [40, арк. 3-4]. Справа була заслухана у Кам'янці 30 липня 1918 р. в окружному суді, який лише констатував факт відновлення приватної власності після встановлення гетьманату [40, арк. 182, 297]. За службу

……

П. Гусакова нагородили орденами Св. Станіслава ІІІ ст. і Св. Анни ІІІ ст. Був одружений, мав дітей: Андрія (1901 р. н.), Миколу (1904 р. н.), Тетяну (1906 р. н.). Гусакова можна вважати великим поміщиком. Йому належав маєток Бохоники Вінницького повіту (820 десятин землі) і маєток Вішнеполь Новоград-Волинського повіту (580 десятин) [38, арк. 52-52 зв.]. Гусаков поділяв консервативні погляди, прагнув до встановлення порядку і відновлення приватної власності. Він виступав проти ідей «народовладдя і виборного начала», не приховував своїх проросійських симпатій та українофобії [25, с. 9].

З перших днів діяльності П. Гусаков прагнув стабілізувати ситуацію в повіті шляхом посилення контролю над життям громадян, відновлення права приватної власності, обеззброєння населення. Здійснити це було непросто. Площа Вінницького повіту становила 2619, 3 кв. верст, на якій містилося 12 міст і містечок, 11 волостей об'єднували 166 сіл. У ньому проживало 360 тис. осіб. Управління повітом ускладнювалося проявами розрухи внаслідок світової війни і революції. У червні 1918 р. невідомий застрелив управителя маєтку в с. Грижинці, у с. Сутисках невідомими був підпалений палац графа Д. Гейдена [10, арк. 139 зв.; 11, арк. 9; 12, арк. 63]. Такі випадки не були поодинокими.

Для боротьби з такими діями влада змінила систему правоохоронних органів. У червні була створена Державна варта, безпосередньо підпорядкована міністерству внутрішніх справ. У Вінниці варту очолив колишній поліцмейстер Степан Анатолійович Мончинський, у Вінницькому повіті – колишній ісправник Євген Іванович Вітович [37, арк. 30, 31]. В органах Державної варти Вінницького повіту працювало 619 осіб, Вінниці – 245 осіб [7, арк. 239;6, арк. 334.].

Державна варта виконувала функції кримінальної та політичної поліції. 15 червня 1918 р. Гусаков повідомив губернського старосту С. Кисельова, що 12 червня вартою у Вінницькій міській типографії знайдено чотири мішки з брошурою В. Леніна «Більшовики про землю». Власники типографії – І. Н. і Я. Н. Лейбельмани ув'язнені за зберігання і розповсюдження більшовицької літератури, проте 14 липня були звільнені судовим слідчим [35, арк. 89, 104 зв.].23 червня були арештовані кооператор, голова правління Подільського Союзбанку П. Видибіда, секретар Подільської губернської земельної управи С, с. Мельниченко, голова Губернської земельної комісії Владімірцов [13, арк. 22, 35, 42], дещо згодом – колишні члени Вінницької Ради П. Бунт, Д. Кошмак та М. Козоріс – учитель курсів українознавства (останній як галичанин був переданий австрійцям). Ці арешти були проявом репресій гетьманської влади щодо українських патріотів, особливо колишніх членів Центральної Ради та представників національних партій, зокрема, українських есерів та соціал-демократів. Все ж масштаб та характер репресій гетьманського режиму не йшов у порівняння з репресіями більшовиків. До того ж заарештовані за наполяганням громадськості невдовзі були звільнені [21, с. 134].

Іноді арешти набували масового характеру. Так, тільки в ніч на 29 серпня 1918 р. у Вінниці повітовий староста заарештував 50 осіб, серед них – голову Вінницької повітової земської управи Й. Лозинського [14, арк. 110], губернського комісара з народної освіти Є. Щирицю. Згадані особи майже відразу були звільнені, але численні безпідставні арешти відомих українських громадських діячів значно підривали авторитет влади серед населення.

За наказом губернської влади П. Гусаков 17 червня відновив діяльність дореволюційної інституції волосних старшин [9, арк. 1], сільських старост, десятських та інших осіб сільського управління. Сільські комітети були скасовані [7, арк. 28]. Впродовж місяця у повіті відбулася заміна у волостях земських управ правліннями. Про це П. Гусаков доповідав С. Кисельову 26 липня 1918 р. При цьому він обґрунтовував непотрібність заміни волосних правлінь, до яких входили виборні посадовці – сільські старости та збирачі податків, оскільки «постійна зміна способу правління буде викликати недовіру в населення», а спільна праця селян і місцевої інтелігенції немислима через колишні погроми маєтків і економій та знущання селян над інтелігенцією [34, арк. 2].

Волосні старшини зобов'язувалися займатися проурядовою пропагандою. 24 серпня 1918 р. П. Гусаков звернувся до населення: «За існуючими даними, серед населення Вінницького повіту розповсюджуються злочинними елементами і агітаторами слухи про те, що начебто незабаром з'являться більшовики і повернуть їх даровані свободи і землі і що тому селянам потрібно тепер об'єднатися для збройних виступів. Тому доручаю волосним старшинам спільно з начальниками дільниць негайно об'їхати всі села волості і переконати селян не слухати всіляких агітаторів а також роз'яснити про всі жахливі наслідки, які їх очікують у випадку

збройних виступів. Попереджую, що проти всяких протиурядових виступів будуть застосовуватися самі крайні міри і виступи будуть припинятися в корні збройною силою» [26, с. 87].

Складними залишалися відносини місцевої влади з органами самоврядування. Щоб спрямувати місцеве самоврядування на вирішення господарських і культурницьких справ, для перевірки діяльності цих органів, обраних ще за законами, виданими за Тимчасового уряду, утворювались тимчасові губернські та повітові ревізійні комісії. Їх очолювали старости. У випадку виявлення протиправної діяльності земств, комісії мали право негайно усувати правопорушників від справ, повідомляючи про це судові органи. Постанову про такий порядок перевірки затвердив гетьман8 червня 1918 р.,

Вінницька міська ревізійна комісія, що працювала з 24 липня до 15 жовтня 1918 р. [39, арк. 1-2], не виявила якихось значних порушень закону ні з боку окремих гласних, ні думою, адже де б їм взятися, якщо «народні обранці тільки й балаканиною займалися» – стверджувало 19 липня 1918 р. «Слово Подолии» [2, с. 179]. Комісія негативно оцінила діяльність думи [39, арк. 4 зв.].Загалом, зниження професійного рівня органів самоврядування було пов'язане з швидкою демократизацією виборчого законодавства до цих установ. Так, якщо у 1914 р. Вінницьке повітове земство мало 1117 виборців, то у 1917 р. – 114 067 [40, арк. 668], що сприяло приходу до влади значного числа некомпетентних осіб, популістів. У зв'язку з початком ревізії органів самоврядування іноді не реалізовувалися навіть конструктивні пропозиції влади. 8 серпня 1918 р. П. Гусаков звернувся до Міського голови з приводу освітлення вулиць ліхтарями [38, арк. 46], проте дума в асигнуванні вказаних сум відмовила [6, арк. 258 зв.].

Економічна ситуація на Вінниччині залишалася непростою. За часів гетьманату у Вінниці було зареєстровано більше 1000 безробітних. Зменшилася врожайність сільськогосподарських культур. Селянські господарства у Вінницькому повіті у 1913-1917 рр. жита збирали 80, 4 пуд., а у 1918 р. – 59, 3, пшениці відповідно 76, 7 та 55, 3 пудів, вівса – 71, 7 пудів та 56, 7 пудів. У 1918 р. Вінницькому повіті не вистачало 2 523 000 пудів харчових культур, а в губернії – 3 603 000 [5, арк. 136].

Не в останню чергу зниження рентабельності сільського господарства було викликано пограбуванням поміщицьких маєтків. Гетьманська влада почала відновлювати приватну власність і правопорядок. 19 червня 1918 р. П. Гусаков видав наказ про вилучення зброї у населення [36, арк. 101]. Оскільки ця акція не набрала добровільного характеру, то здійснювалося силовими методами. Місцева влада у своїй діяльності майже повністю залежала від австро-угорських військ. 28 червня 1918 р. губернський староста С. Кисельов повідомив П. Гусакова, що при необхідності арештів, треба звертатися до австрійського війська.

Загони австро-угорських військ з представниками української влади оточували села, їх обстрілювали. Влітку 1918 р. було обеззброєння лише 70 сіл [36, арк. 100]. Так само відновлювалася поміщицька власність. Повідомлення П. Гусакова губернському старості від 22 червня звучало занадто оптимістично: «У зв'язку з виданням розпорядження про повернення власникам розібраного і розграбованого майна, а також про повернення земель – настрій сільського населення перехідний і середній між ворожим і покірним владі. Більшість на боці порядку і повернення майна проводиться добровільно» [36, арк. 101]. Не забував П. Гусаков і про свої майнові інтереси. Так, житель с. Бохоники Г. Яропуд згодом розповідав про ці події так: «У цей час владу на Україні захопив гетьмані поміщик села. Бохоньки Гусак бив з загоном міліції селян і змушував орати його поле…» [4, арк. 10-11].

Легальне відновлення майнових прав поміщиків через земельно-ліквідаційну комісію, яку у повіті очолював Гусаков, почалося лише у серпні-вересні 1918 р. Ці дії супроводжувалися повстанням селян в деяких селах у серпні 1918 р. [25, с. 74].

Ще однією проблемою було зловживання окупаційними військами своїм становищем, накладанням на населення натуральних і фінансових поборів за різні правопорушення, скуповування забороненої до вивозу худобу. Так, П. Гусаков 25 вересня і 4 жовтня повідомляв губернському старості С. Кисельову про купівлю і вивіз з України коней австрійцями, що порушувало заборону міністра фінансів України від 17 червня 1918 р. [41, арк. 60, 62-62 зв.].

На тлі розвитку та заохочення приватної ініціативи міських мешканців, влада вживала усіх можливих заходів для боротьби зі спекуляцією продуктами харчування та предметами першої необхідності. З цією метою 19 червня Гусаков розпорядився припинити придбання в

селян худоби і майна без посвідчення сільського старости і волосного старшини як незаконне [36, арк. 102]. Крім того, у Вінниці 18 липня 1918 р. була створена Тимчасова комісія для боротьби зі спекуляцією під головуванням П. Гусакова.

Гетьманська влада зустріла опір широкого спектру політичних сил в Україні – від російських монархістів до більшовиків. Ще у березні 1918 р. на Поділлі виникла російська монархічна організація «Общество Красной точки», що складалася переважно з офіцерів царської армії, які виступали проти Української держави та австро-угорських і німецьких військ. Центр організації знаходився у Вінниці. Товариство прагнуло створити бойові загони під керівництвом досвідчених офіцерів з метою вигнання за межі Подільської губернії польських легіонів, розстрілу усіх ватажків українського руху («зрадників Росії»), роззброєння євреїв та конфіскації їх майна, передачі конфіскованої зброї та майна сільським комітетам для рівномірного розподілу серед населення. До російських монархістів різко негативно ставилася влада УНР, а згодом – гетьманська адміністрація [16, арк. 9-10, 16.]. Зрештою владі вдалося не допустити поширення діяльності цієї організації.

Більшовицький Всеукраїнський центральний військовий революційний комітет готував у серпні збройне повстання проти гетьмана та його союзників. Проте,під час масових арештів у середині серпня у Вінниці та інших містах Поділля були затримані, зокрема, керівник більшовиків губернії О. Снєгов, керівник повстанських загонів у Вінниці Я. Тимощук та ін. Незважаючи на арешти, вже у вересні 1918 р. більшовики посилили свою активність, здійснювали антиурядову агітацію та створювали підпільні загони [21, с. 134].

Становище гетьманської влади надзвичайно ускладнили розклад австро-угорського війська внаслідок наростання революційних подій на їх батьківщині у жовтні 1918 р. та їх повернення додому. Після революції в Австро-Угорщині на початку листопада 1918 р., їх відхід супроводжувався руйнуванням поміщицьких маєтків, в'язниць, передачею селянам зброї в обмін на продукти. Це призвело до виникнення стихійних правопорушень, зокрема у Вінницькому повіті [33, арк. 240].Органи влади гетьманату не залишилися пасивними спостерігачами безчинств вояків австро-угорської армії, с. Кисельов наказав повітовим старостам обеззброювати ті їх підрозділи, які порушували правопорядок. У Вінниці і Жмеринці було роззброєно австро-угорських військових та припинили вчинення ними пограбувань.

В таких умовах активізувалися дії політичних противників гетьманату. 18 жовтня 1918 р. у Вінниці була утворена філія Українського національного союзу [1], президію якої очолив соціал-демократ О. Базилевич [7, арк. 248]. Опозиційні гетьманату сили знайшли підтримку серед українських освітян, незважаючи на заходи гетьманської влади щодо розвитку української культури. Так, 15 липня – 15 серпня у Вінниці працювали курси українознавства для вчителів середніх та вищих початкових шкіл [32, с. 268], в повіті до 212 збільшилася кількість нижчих початкових, до 19 – вищих початкових і до 10 – середніх шкіл.

Тоді ж поглибився конфлікт української громадськості, представленої у органах самоврядування, з П. Гусаковим. 30 жовтня 1918 р. на засіданні особливої наради при Вінницькому повітовому старості, де розглядалося питання оборони міста, голова земської управи Й. Лозинський, у присутності міського голови А. Фанстіля, голови Союзу Земельних Власників графа Ф. Грохольського, голови Трогово-Промислового Союзу І. Шварца, висловив недовіру П. Гусакову як очільнику адміністрації та заявив про відмову повітової земської управи брати участь в нараді [38, арк. 39-39 зв.]. Згодом про ці події О. Базилевич так писав до міністерства внутрішніх справ: «В послідніх часах поручено старостам займатись справою самооборони покликавше до співуділу і автономні установи. Пан Гусаков, котрий є головою комісії покликав однак на пораді в цьому ділі лиш поміщиків. Коли голова народньої управи при полосі спитав його чому він не пикликав автономних установ, п. староста відповів: «як мені будуть потрібні від вас гроші, так вас покличу»…» [33, арк. 316-317].

У зв'язку з недовірою громадськості до повітового старости, 2 листопада командувач 2-го Подільського корпусу П. Єрошевич телеграфував у Кам'янець-Подільський С. Кисельову про необхідність його приїзду до Вінниці у справі П. Гусакова. 6 листопада 1918 р, с. Кисельов звернувся до П. Гусакові: «Цілком не поділяючи поведінки представників суспільства і військового командування, які зводять в такий хвилюючий момент ігноруванням Вас особисті рахунки з Вами, я тим не менш не знаходжу виходу за якого був би можливий необхідний контакт Ваших дій з представниками національного союзу міста і земства і надаю Вам самому знайти ту спільну мову з суспільством без якого немислима наполегливо необхідна завжди, а

тим більше тепер спільна праця. У протилежному випадку змушений буду просити Міністерство внутрішніх справ передати справу охорони порядку особливо призначеній особі» [38, арк. 50, 53].

8 листопада 1918 р. П. Єрошевич знову звернувся до С. Кисельова запитуючи, чи буде звільнений П. Гусаков [38, арк. 58]. В цей же день Базилевич, Лозинський і Фанстіль надіслали до міністерства внутрішніх справ телеграму з проханням про заміну Гусакова [38, арк. 63].

Очевидно, не чекаючи рішення міністерства, П. Єрошевич, якому із запровадження військового стану в регіоні 8 листопада була передана вся повнота місцевої влади, відсторонив П. Гусакова від виконання обов'язків старости. Згодом командувач 2-го Подільського корпусу так згадував про ці події: «У Вінниці був староста повіту полковник Гусаков. Деякі вчинки його були цілком безглузді і навіть викликали обурення робочого населення Вінниці. Користаючи з оголошення Поділля на воєнному стані, я його усунув з посади» [20, с. 23]. Далі Єрошевич вказує, що Гусаков відмовився від оскарження цього рішення. Після цього П. Єрошевич був викликаний до міністра внутрішніх справ В. Рейнбота, який перебував на цій посаді з 24 жовтня до 14 листопада 1918 р. [18; 19]. За словами Єрошевича, «представившись, я запитав, в якій справі пан міністр запросив мене. – Знаєте, я єщьо нє савсєм харашо ґаварю па українскі, давайте ґаваріть па руські, - і почав крутити; та так хитро, що я не міг зрозуміти, про що й ходить; а він все обвинувачує мене в чомусь… Нарешті Рейнбот випалив: - Ви там что то формірується. – Це мене розлютило, я скочив з крісла, моя шаблюка за щось зачепилася, я притримуючи її лівою рукою, правою вхопився за ефес. Рейнбот вискочив з крісла й перебіг на другий бік столу. – Сформував я старшинську сотню на зарядження військового міністерства, про що доповідав військовому міністру і ось – тепер Гетьманові, - майже закричав я. Вхідні двері трохи відчинились і просунулась голова жандарма, але Рейнбот махнув йому рукою і я почув, як вони обидва сходять уділ. Нагло Рейнбот зробив «самую любєзную улибку», яка цілком не гармонізувала з його полискуватими пацючачими очима й сказав: - «Вот відітє, как харашо, что ви прієхали: ми поґаварілі і дєло вияснілось; толька я вась очень прашу (усмішка його зрибилась ще солодчою), не прєпятствуйтє чтоби палковнік Ґусаков снова бил наначен повітовим старостой; ето, відітє лі, брат (чи кузин) моєй жени і єму там очень харашо». – В голові у мене промайнула думка: знаю, що не погано, бо хабарі ледве що не з бліх дер. Я сказав, що перешкоджати не буду, і ми попрощались…» [20, с. 23].

13 листопада 1918 р. Директорія почала повстання проти гетьмана. Повстанню Директорії посприяла й справа Гусакова, який 17 листопада, після повернення з Києва, знову приступив до виконання обов'язків повітового старости [38, арк. 66]. Губернський староста С. Кисельов виступив проти. 18 листопада 1918 р. він звернувся до міністерства, зокрема, відзначаючи, що П. Гусаков «не відповідає своєму призначенню», є «людиною доволі несамостійною, без будь-якого адміністративного досвіду і службового такту», що «перебуває цілком під впливом Начальника Варти Вітовича колишнього справника, про моральні якості якого за минулою діяльністю… є самі негативні відгуки». На думку Кисельова, у зв'язку з тим, що Гусаков своєю нетактовною поведінкою протиставив себе всій громадськості і військовій владі, «його перебування у владі для справи є шкідливим» [38, арк. 69].

Тоді ж до Вінниці прибув представник Директорії УНР, студент Київського політехнічного університету С. Синявський. Він загітував «серед офіцерських караульних рот і місцевого гайдамацького полку ряд людей з командних верхів, які співчували уряду УНР» і розпочав роззброєння гетьманських структур [17, арк. 20-21].Газета «Слово Поділля» повідомила про ці події так: «В 2 г. ночі на 19 листопада повстало українське військо. Біля приміщення воїнського начальника на Замост'ї, державна варта вчинила опір, але після виступу броньовика, здалась. Після цього революційне військо відправилось в місто. Члени національного союзу підписали заклик, з студентами вчительського інституту і 7 офіцерами української армії здійснили арешти добровольців». Також за повідомленням газети був арештований і доставлений під варту у Вінницьку в'язницю колишній староста Гусаков, який у своєму помешканні відстрілювався від повстанців. Начальники варти Мончинський і Вітович втекли. «На вулицях …, не дивлячись на сиру погоду, царювало велике пожвавлення. Весь час по місту роз'їжджали автомобілі, кінні загони тощо. Натовпи народу стояли біля стовпів і читали розклеєні оголошення від Директорії і Вінницького відділення національного союзу» [31].

Отже, діяльність П. Гусакова як повітового старости була яскравим прикладом реставраційних тенденцій доби гетьманату в соціально-економічній і національно-політичних сферах. Але діяти старими методами в умовах революційно налаштованого суспільства, було помилкою, що показав конфлікт влади з органами самоврядування та швидке падіння режиму, який прагнув творити незалежну державу на засадах поваленої монархії. Доля П. Гусакова після арешту невідома.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА:

1. Відродження. – 1918. - № 164. – 20 жовтня.
2. Гандзюк В. О. Часописи Поділля в процесі творення державницької ідеології українства (1917-1920 рр.) / В. О. Гандзюк – Вінниця, 2009.
3. Григорчук П., Яременко О. Місто Вінниця в період гетьманату / П. Григорчук, О. Яременко // Вінниці – 630. Матеріали ІІ Вінницької науково-теоретичної конференції. 1363-1993. – Вінниця, 1993. – С. 72-75.
4. ДАВіО. – Ф. П. 138. – Оп. 6. – Спр. 75.
5. ДАВіО. – Ф. П. 138. – Оп. 6. – Спр. 173.
6. ДАВіО. – Ф Д. 230. - Оп. 3. – Спр. 49.
7. ДАВіО. – Ф. Д. 255. – Оп. 1., – Спр. 124.
8. ДАВО. – Ф. Д. 262. – Оп. 1. – Спр. 29.
9. ДАВіО. – Ф. Д. 332. – Оп. 2. – Спр. 240.
10. ДАВіО – Ф. Р–1196.– Оп. 1.– Спр. 4.
11. ДАВіО – Ф. Р–1196.– Оп. 1.– Спр. 32.
12. ДАВіО – Ф. Р–1196.– Оп. 1.– Спр.33.
13. ДАВіО. – Ф. 1543. – Оп. 1. – Спр. 2.
14. ДАВіО. – Ф. 1543. – Оп. 1. – Спр. 4.
15. ДАВО. – Ф. Р. 2734. – Оп. 1. - Спр. 3.
16. ДАВіО. – Ф. Р. – 2734. – Оп. 1. – Спр. 13.
17. ДАВіО. – Ф.Р – 6023, оп. 4, спр. 19049.
18. Державний вісник. 1918. – № 63. – 26 жовтня.
19. Державний вісник. 1918. – № 71. – 16 листопада.
20. Єрошевич П. З боротьби українського народу за свою незалежність. Частина І. Часи гетьмана Павла Скоропадського і повстання українського народу проти його влади / Петро Єрошевич // За державність. – 1938. - № 8. – С. 9-31.
21. Завальнюк К. В. Вінниця у добу національно-демократичної революції: 1917-1920 рр. / К. В.Завальнюк // Вінниця: Історичний нарис. – Вінниця, 2007. – С. 127-154.
22. Калитко С., Кравчук О. Поділля у період гетьманату 1918 р.: консервативна модель внутрішньополітичної стабілізації / С.Калитко,О.Кравчук// Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського. Вип. 13. Серія: Історія: Зб. наукових праць.- Вінниця, 2008 – С. 244-251.
23. Коваль В. В. Становище Подільського вчительства в період гетьманату (1918 р.) / В. В. Коваль // Поділля у контексті української історії. – Вінниця, 2001. – С. 166 – 172.
24. Лозовий В, с. Поділля в період гетьманату (1918 р.). – Навчально-методичний посібник / В. Лозовий – Кам'янець-Подільський: «Медобори», 2007. – 30 с.
25. Нариси історії Вінницької обласної партійної організації / Ю. В. Бабко, М. Л. Бабій, В. Д. Бовкун. – Одеса: «Маяк», 1980. – 343 с.
26. Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 р.– грудень 1920 рр.): Документи і матеріали. - Вінниця, 1959. – 488 с.
27. Революційний рух 1918 року на Вінниччині (Хроніка подій за архівними документами (До 80-річчя подій)). Уклали В.П. Воловик, О. В. Воловик // Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини. 1998 р.– Вінниця, 1999.- С. 14-17.
28. Слово Подоліи. – 1918. - № 1. - 15 мая.
29. Слово Подоліи. – 1918. - № 2. – 16 мая.
30. Слово Подоліи. – 1918. - № 5. - 19 мая.
31. Слово Подоліи. – 1918. - № . – 152. – 20 ноября.
32. Україна: Хроніка ХХ ст.: Рік 1918: Довід. вид. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Упоряд.: А. П. Гриценко, О. Й. Щусь. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – 402 с.
33. ЦДАВОУ. – Ф. 1216. Оп.1. – Спр. 76.
34. ЦДАВОУ. - Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 8.
35. ЦДАВОУ. – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 21.
36. ЦДАВОУ. – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 47.
37. ЦДАВОУ. – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 94.

38. ЦДАВОУ. – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 97.
39. ЦДАВОУ. - Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 146.
40. ЦДАВОУ. – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 204.
41. ЦДАВОУ. – Ф. 2311. – Оп. 1. – Спр. 139.

Калитко С., Кравчук О. ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПИЛИПА ГУСАКОВА НА ДОЛЖНОСТИ УЕЗДНОГО ВИННИЦКОГО СТАРОСТЫ В 1918 Г.

В статье раскрыто управленческую деятельность Филиппа Гусакова на посту Винницкого уездного старосты в период гетманата 1918 г. Показано процесс реставрации дореволюционных социально-экономических отношений.

Ключевые слова: Винниччина, Ф. Гусаков, гетманат.

Kalitko S., Kravchuk O.** ACTIVITY **PYLYP GUSAKOVA FOR POSITIONS VINNYTSKE COUNTY HEADMAN IN 1918 Y.

The article deals withmanagement activity of Pylyp Gusakov as Vinnytsya districtheadmanduringthe Hetmanatein 1918. Besides the author is rotined the process of restorationof pre-Revolution social-economical relations.

Keywords:Vinnichchina, P. Gusakov,Hetmanate.

УДК: 94(477.43).084

М.П. Олійник

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА РЕФОРМА 1923-1925 РР. ТА ДОЛЯ ПОДІЛЬСЬКИХ МІСТЕЧОК

У статті досліджується перетворення історичних містечок Поділля в міста, селища міського типу та села в контексті реформування адміністративно-територіального устрою краю. Висвітлюється позиція щодо даного питання Подільської губернської адміністративно-територіальної комісії. Аналізуються запропоновані критерії здійснення зазначеної трансформації, а також практики поширення їхнього застосування при вирішенні долі передмість губернського, окружних і районних міст.

Ключові слова: реформа, районування, повіт, волость, округа, район, містечко, селище міського типу.

Однією з особливостей Поділля традиційно були містечка. Зі своїм багатоетнічним населенням, міжконфесійною строкатістю, багатомовністю мешканців, торгово-ремісничим характером господарства тощо вони суттєво впливали на всі процеси, що відбувалися в краї. Проте в процесі адміністративно-територіальної реформи 1923-1925 років містечка були ліквідовані. Одна частина з них отримала статус міста, друга – селища міського типу, а третя – села. Не притаманне українській мові та історичній традиції словосполучення «селище міського типу» було закріплене і в сучасній Конституції України.

В даній статті аналізуються основні причини й хід зазначеної трансформації в процесі здійснення адміністративно-територіальної реформи 1923-1925 рр. Даної проблеми побіжно торкаються в своїх працях Я. Верменич, І. Мазур, С. Трухманова та інші [1]. Проте ця тема ще не була предметом самостійного дослідження.

Ідея «перекроювання донині існуючих адміністративно-територіальних одиниць» була породжена «Жовтневою Революцією, яка проходила під гаслом «Вся влада Радам» [2, с.6]. Серед його причин називалися «обширність територій, їх нерівномірність, невдале розташування центрів, неспівпадіння адміністративних центрів з економічними» [3, арк. 4]. Офіційною метою реформування (яке в тодішніх документах отримало назву «районування» – **М.О**.) було «спрощення, наближення державного апарату до населення і здешевлення останнього, як того вимагають інтереси трудової республіки» [2, с. 11]. Крім того, ставилися й інші завдання, яких не афішували: посилення компартійного контролю за місцевими органами влади, а відтак і за населенням, створення дієвішого механізму викачування податків.

Старт проведенню масштабного районування в Україні загалом і на Поділлі зокрема дала 3-я сесія ВУЦВК VI скликання в жовтні 1922 року. В постанові «Про адміністративно-територіальний поділ УСРР та про спрощення Радянського апарату» схвалювалася «трьохступнева система адміністративно-територіяльного поділу» [4].

З метою підготовки до проведення районування ще в липні 1922 року було створено «Комісію Губекономнаради по Районуванню Подільської губернії» та групу експертів на чолі з проф. О. Ярошевичем [5, арк. 3]. З листопада 1922 р. її реорганізували в Губернську адміністративно-територіальну комісію (ГАТК). Залучення науковців дозволило провести ретельне картографування, поглиблене вивчення земельних ресурсів населених пунктів, уточнення їхніх меж, з'ясувати економічні можливості тощо. Крім того, було звернуто увагу на виправлення меж губернії та економічне тяжіння прикордонних територій [3, арк. 5]. Вже до жовтня 1922 р. Комісія розробила свій проект районування. Після усунення зауважень Центральної адміністративно-територіальної комісії, оновлений варіант плану районування 27 грудня 1922 р. був схвалений пленумом Губвиконкому [6, арк. 4-4 зв.], а 6 січня 1923 р. – ЦАТК [7, арк. 7].

Завдяки ретельній підготовчій роботі безпосередній процес районування було проведено блискавично – за неповних шість місяців. З 6 до 18 лютого 1923 р. ліквідували повіти й створили округи й провели «вирівнювання меж з сусідніми губерніями». Офіційно даний етап роботи в краї завершила постанова ВУЦВК від 7 березня 1923 року «Про адміністративно-територіальний поділ Подільської губернії». Вона затвердила створення шести округ: 1) Вінницької у складі 18 районів, 2) Гайсинської – 14, 3) Кам'янець-Подільської – 17, 4) Могилів-Подільської – 15, 5) Проскурівської – 16, 6) Тульчинської – 13 районів [8].

Відтак, опираючись на експертний висновок про те, що за потреби слід дробити існуючі волості таким чином, щоб нові утворення організовувалися навколо культурно-економічних центрів [9, арк. 33- 34 зв.], з 21 березня до початку квітня на базі 143 волостей (а з урахуванням волостей, приєднаних від інших губерній, 150) створили 93 нові волості (райони) [9, арк. 185].

Завершальний етап – районування сільрад –проходив «з 7 травня по 10 червня без будь-яких перешкод». Загальна кількість сільських рад була скорочена з 2121 до1206 [9, арк. 189-189 зв.].

Складовою частиною районування було формування «сталого списку міських поселень». 18 травня 1923 р. на засіданні ГАТК було створено спеціальну «технічну підкомісію Подільської ГАТК з питання про міські поселення» [5, арк.29-29 зв.]. Вона 31 травня ухвалила постанову, якою доручила «Губфінвідділу, Комгоспу, Земвідділу та Губпродкому подати… свої пропозиції про віднесення населених місць Поділля до міст, містечок і поселенням сільського типу». При цьому необхідно було взяти до уваги економічний розвиток населених пунктів, кількість населення, його соціальний стан і характер занять мешканців, можливість подальшого економічного розвитку тощо [5, арк. 35]. Вже 2 червня 1923 р. на її засіданні такі пропозиції були обговорені. Проф. Ярошевичу доручили скласти детальну вмотивовану доповідну записку до Президії [5, арк. 36].

Цей документ Президія Губвиконкому схвалила 9 жовтня [10, арк. 36, 77]. В ньому підкреслювалося, що, з огляду на особливості Поділля, віднесення того чи іншого містечка цілковито до міського чи сільського типу поселення за формальними ознаками, запропонованими НКВС, тобто за простою більшістю міського чи сільського населення, недоцільне. Потрібен індивідуальний підхід. У випадку, коли немає явного домінування міського або сільського населення, пропонувалося розділити населений пункт на дві частини, а саме: основне ядро містечка, населене торговим і промисловим елементом, виділити в особливу одиницю й назвати поселенням міського типу. Іншу частину, заселену селянами, перейменувати в село з тією ж назвою, що й містечко. Містечка з явним домінуванням серед мешканців селян пропонувалося перейменувати в села. Ті з містечок, у яких явно переважає торговий і промисловий елемент, мали б належати до поселень міського типу [10, арк. 36, 94].

До міст пропонувалося віднести: Вінницю, Проскурів, Кам'янець-Подільський, Могилів, Тульчин, Гайсин, Бар, Жмеринку, Хмільник, Летичів, Літин, Брацлав і Дунаївці. До поселень міського типу: Рудницю, Вапнярку, Крижопіль, Княже (Боярські корчми), Ямпіль, Шаргород, Гайворон, Уладівку, Гнівань, Чорний Острів, Ярмолинці, Меджибіж, Томашпіль, Ольгопіль, Бершадь, Нову Ушицю, Сальницю, Немирів. Перейменувати в села: Печару, Верхівку, Цеканівку, Комаргород, Горишківку, Марківку, Загнитків, Верхівку другу, Вербовець, Куну, Івангород, Зятківці, Коблин, Райгород, Балин, Маків, Кривчик, Тину, Збриж, Черче, Вільхівець, Яругу, Мизиків, Юзвин, Студницю, Снитківку, Вовковинці, Буцнівці, Тарноруду [10, арк. 36-36 зв., 94-94 зв.].

До містечок змішаного типу віднесли: Уланів, Калинівку, Пиків, Янів, Новий Костянтинів, Стрижавку, Нові Прилуки, Вихрівку, Вороновицю, Тиврів, Браїлів, Ворошилівку, Межирів і Красне [10, арк. 48]. Однак з якихось причин навіть не згадувалися споконвічні містечка, частина з яких свого часу навіть мала Магдебурзьке право: Зіньків, Сатанів, Деражня, Куява, Іллінці тощо З метою визначення міської межі змішаних поселень пропонувалося створити спеціальні комісії з представників окрвиконкомів, окркомунгоспів, окрфінвідділів і комнезамів. Ці межі мала затверджувати ГАТК, а згодом округи, отримавши її постанову, – втілювати в життя [10, арк. 36 зв., 94 зв].

Крім того, зверталася увага на необхідність терміново вирішити питання з передмістями, без чого неможливо було чітко визначити межі міст, віднісши передмістя чи до складу поселень міського типу, чи перейменувати їх у села [10, арк. 94 зв.]. Відтак, технічна підкомісія ГАТК, проаналізувавши фактичний матеріал, на засіданнях 10, 12 і 15 жовтня визначилася з їхньою належністю до міст чи сіл. Наприклад, Великі і Малі Вінницькі хутори визнали сільською місцевістю, а Старе Місто і Дубовецьку Слобідку включили до складу Вінниці [10, арк. 80, 82, 93-93 зв.].

На виконання постанови Президії Губвиконкому від 9 жовтня 1923 р. створені в округах спеціальні комісії впродовж жовтня-листопада провели детальне обстеження й визначали тверді межі поселень міського типу. При цьому використовувався досвід проведення такої роботи, нагромаджений у Вінницькій окрузі в червні-липні 1923 р. Тоді, на підставі постанови Вінницького окрвиконкому від 2 червня за № 21, були проведенні обстеження в Уланові, Тиврові та Браїлові тощо із складанням схематичних креслень (планів) містечок [10, арк. 49-68].

Коли робота ГАТК по складанню «сталого списку міських поселень» вийшла на фініш, надійшли листи від НКВС за № 16685 та ЦАТК за № 16473 про те, що ЦАТК самостійно розробляє свій список міст і селищ міського типу у Всеукраїнському масштабі. Подільський губвиконком 27 грудня 1923 р. у листі-відповіді «Про сталий список мійських поселень» на ім'я ЦАТК і НКВС вперше вжив термін «селищ міського типу». Фактично це був лист-обурення тим, що «містечко Красне, яке по проекту ГАТК зараховано до селищ мішаного типу, де повинно бути виділено межу мійського поселення, цілком однесено ЦАТК до села і місто Ольгопіль, яке по проекту ГАТК повинно залишатися селищем мійського типу, віднесене ЦАТК теж до села на тій підставі, що в Ольгополі 90% мешканців займаються сільським господарством. По відомостях ГАТК, в м. Ольгополі – не 90% сільських господарей, а якраз мешканців мійського типу.» На думку губвиконкому, такий паралелізм у роботі «може шкідливо відбитися на всій цій справі, попсувати місцевий бюджет та загальмувати адміністраційно-організаційну та податкову працю» [10, арк. 3-3 зв.].

Проте центр не збирався дослухатися до слушних пропозицій з периферії. Ухваливши 14 квітня 1924 р. «Інструкцію про порядок переведення населених пунктів до категорії міських або сільських поселень», ВУЦВК фактично перекреслив всю попередню роботу Подільської ГАТК. Справа в тому, що вона визначала «поселення міського типу» за критеріями всесоюзного міського перепису, проведеного в березні 1923 р. За ними містечка повинні були мати не менше 500 мешканців, головним заняттям яких було не сільське господарство [11, с. 259]. «Інструкція…» ж містечками визнавала поселення міського типу, в яких проживало понад 3 мешканців, основним заняттям яких було не сільське господарство, та за наявності певної інфраструктури. Статус міста відтепер надавали лише «міським оселям, де є не менш як 10 тис. мешканців на чолі з міськрадою.» [12, с. 201-202].

Остаточно приголомшила губвиконком і ГАТК постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 10 грудня 1924 р. « Про встановлення точного списку міст і містечок на Поділлі». Відкинувши всі пропозиції, вона встановлювала: « Нижчезазначені залюднені пункти на Поділлі вважати за віднесені:

а) до розряду міст: Винницю, Проскурів, Кам'янець-Подільськ, Гайсин, Тульчин і Жмеринку;

б) до розряду містечок: Бар, Бершадь, Літин, Хмельник, Брацлав, Деражню, Літичів, Нову Ушицю, Томашполь, Ямпіль, Дунаївці, Немирів, Меджибож, Браїлів і Шаргород» [13, с. 967].

Після наполегливих доказів ГАТК, 23 січня 1925 р. до категорії міст віднесли Могилів-Подільський [14, с. 56], а до містечок – 9 вересня 1925 р. – Іллінці та Липовець [15, с. 819-820]. Опісля, 28 жовтня 1925 р. постановою ВУЦВК та РНК УСРР «Про загальну назву

селищ міського типу» замість терміну «містечко» запровадили цей новотвір, поширивши його і на раніше ухвалені документи, які друкувалися українською мовою [16, с. 1015-1016].

Таким чином, на базі проведеного дослідження можна зробити висновок, що радянська влада, проявивши волю, зуміла за неповних шість місяців 1923 року докорінно змінити адміністративно-територіальний устрій Поділля. Замість 12 повітів було організовано 6 округ, майже на 40% скорочено кількість волостей, з утворенням натомість районів, на 56,86% зменшено кількість сільрад. Ці заходи дозволили владі взяти під повний контроль всі аспекти життєдіяльності краю. В цьому ж контексті слід оцінювати й роботу з реформування містечок. Всі спроби подільських фахівців і місцевої влади провести реформу на базі об'єктивних критеріїв і з максимальним дотриманням історичних традицій і соціально-економічних традицій були проігноровані. За поданням ЦАТК і НКВС ВУЦВК і РНК УСРР до категорії міст із запропонованих 13 віднесли лише 6, а з 32 «поселень міського типу» – лише 15 містечок. Зазначимо, що перед початком цієї кампанії на Поділлі нараховувалося 20 міст, 106 містечок, 91 станційний пункт. Всі вони мали «зв'язуюче значення для населення та господарського життя в певних околицях» [3, арк. 7 зв.-8].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Верменич Я. В. Урбанізаційні процеси в УРСР як об'єкт дослідження у системі локальної історії / Я. В. Верменич. // Діалоги, гіпотези, джерела / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.history.org.ua/JournALL/pro/16/1/28.pdf; Мазур І. В. Національний склад населення та його трансформація у губернських центрах України в 1920-1926 рр./ І. В. Мазур. – Історія (збірка наукових праць) : Збірник праць / - Київ, 2009.- 500 с. / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://politics.ellib.org.ua/pages-5116.html; Трухманова С. Л. Вплив зайнятості міського населення Поділля на тип кожного міста 20-х - початку 30-х рр. XX ст./ С. Л. Трухманова. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Вип. III. Серія: Історія: Збірник наукових праць. / За заг. ред. проф. П, с. Григорчука. – Вінниця, 2001.- – С.73-81.
2. Буценко А. К вопросу о районированию Украины. Краткий обзор работ по районированию УССР за 1922-23-24-25 г.г. в связи с переходом на трехстепенную систему управления/ А. Буценко. – Харьков: Госиздат Украины, 1925. – 67 с.
3. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО) – ФР. 925. – Оп.1. – Спр. 162.
4. Збірник Узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України (далі – ЗУ УСРР.), 1922. – №45. –Ст.668.
5. ДАВО – ФР. 925. – Оп. 2. – Спр. 1288.
6. Там само. – ФР. 925. – Оп. 2. – Спр. 1293.
7. Там само. ФР. 925. – Оп. 2. – Спр. 1292.
8. ЗУ УСРР. – 1923. – № 18-19. – Ст. 311.
9. ДАВО – ФР. 925. – Оп. 2. – Спр. 1286.
10. Там само. – ФР. 925. – Оп. 2. – Спр. 1285.
11. Верменич Я. В. Вказана праця.
12. ЗУ УСРР. – 1924. – № 9. – Ст. 86
13. Там само. – 1924. – № 52. – Ст. 318.
14. Там само. – 1925. – № 3. – Ст. 22.
15. Там само. – 1925. – № 68-69. – Ст. 390.
16. Там само.. – 1925. – № 80. – Ст. 417.

Олейник Н.П. АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ РЕФОРМА 1923-1925 ГГ. И СУДЬБА ПОДОЛЬСКИХ МЕСТЕЧЕК

В статье исследуется преобразование исторических местечек Подолии в города, селения городского типа и села в контексте реформирования административно-территориального устройства края. Освещается позиция по данному вопросу Подольской губернской административно-территориальной комиссии. Анализируются предложенные критерии осуществления означенной трансформации, а также практики распространения их применения при решении судьбы пригородов губернского, окружных и районных городов.

Ключевые слова: реформа, районирование, уезд, волость, округ, район, местечко, селение городского типа.

Oliynyk M. ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL REFORM OF 1923-1925 AND THE FATE OF PODILLYA TOWNS

The article explores the transformation of Podillya historical towns to the cities, city-type settlements and villages in the process of administrative-territorial reform of the region. Outlining the position of the

Podillya province (Guberniya) administrtative-territorial commission on the matter the article also analyses the criteria suggested for implementing of such transformation, as well as the practice of their application to the suburbs of the cities of province, district and regional types.

Key words: reform, regionalization, county, parish, disctrict, region, town, city-type settlement.

УДК 37 (477.45 - 26) «20»

В.Я.Єрмакова

ДІЯЛЬНІСТЬ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ПОДІЛЛЯ ЩОДО ПОДОЛАННЯ ДИТЯЧОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ НА ПОЧАТКУ 1920-Х РОКІВ

У даній статті висвітлюється робота державних органів радянської влади на Поділлі щодо організації подолання дитячої безпритульності на початку 1920-х років.

Ключові слова: Поділля, безпритульні діти, бездоглядність, дитячі будинки, дитяча комуна.

Проблема дитячої бездоглядності та безпритульності в останні роки стала надзвичайно актуальною.Нині в Україні жодна державна чи недержавна організація не володіє точною інформацією про кількістьбезпритульних маленьких українців: офіційно наводиться цифра від 100 до 200 тисяч, неофіційною статистикою – від мільйона до двох. Загалом в Україні на червень 2012 року проживало9 мільйонів неповнолітніх дітей, із них фактично кожна дев'ята дитина із контингенту безпритульних [1]. Відповідно тенденція до зростання дитячої безпритульності і бездоглядностівказує на недостатність, непослідовність і теоретичну необґрунтованість кроків, спрямованих навирішення цієї проблеми з боку держави та громадянського суспільства.

У цьому контексті доцільним є звернення до досвіду минулогонашої держави, вивчення якого дасть змогу ознайомитися з різнимипідходами до розв'язання проблеми безпритульності, зокрема на Поділлі, у 20-х роках ХХ століття. Саме тоді сформувався принципово новий підхід до вирішення проблеми. Боротьба з безпритульністю вперше почала розглядатися як складова всієї справи охорони дитинства. Тоді ж відбулося становлення системи органів, покликаних забезпечувати позитивні зрушення у цій сфері [2, с. 358].

Останнім часомдослідниками здійснено чимало наукових досліджень, присвячених дослідженню проблеми дитячої бездоглядності та безпритульності. Так, проблему дитячої безпритульності та її подолання у різні історичні періоди розкривають В. Виноградова-Бондаренко, А. Зінченко, І. Доля [3].Вітчизняному та зарубіжному досвіду подолання дитячої бездоглядності та безпритульності присвячено праці В.Вакуленко, І.Горобець [4]. Так, питання організації системи охорони материнства і дитинства на Поділлі висвітлено Н. Кузьмінець, а форми боротьби з дитячою безпритульністю на Поділлі досліджував П. Григорчук [5]. Все ж незважаючи на певне висвітлення досліджуваної проблеми, існує необхідність системного аналізу досвіду подолання безпритульності у регіональному розрізі.

Метою даної статті є історичний аналіз діяльності місцевих органів державної влади Поділля щодо подолання дитячої безпритульності на початку 20-х років ХХ століття.

На початку 20-х років ХХ століття складна політична та соціально-економічна ситуація, обумовила утворення своєрідної «армії» контингенту безпритульних і бездоглядних дітей в Радянському Союзі. У 1919 –1920-х роках в Україні з 7.600.000 дітей – 1/8 частина була безпритульною (950 тисяч) [6].Безперечно, такий стан справ мав загрозливий характер і вимагав негайних заходів із сторони держави щодо вирішення проблеми.

На початку 1921 року ВУЦВК і РНК УСРР поставили, насамперед, завдання провести реєстр всіх безпритульнихдітей в республіці й направити їх у дитбудинки або колонії. Другим завданням булорозширення мережі дитячих медичних закладів. Наступним – це розбудова дитячихдошкільних закладів та створення належних матеріальних, побутових педагогічно-виховнихумов для належного розвитку дитини [7].

В той же час, згідно доповідної записки Подільського губернського відділу народної освіти Наркомату освіти УРСР від 1 вересня 1921 року, лише на території губернії нараховувалося 23 тисячі безпритульних дітей. При цьому, Подільська губернія мала забезпечитипроживання 3 500 дітейз голодних губерній, проте їх прибуло значно більше – за офіційними даними ця кількість сягала 5 957 осіб [8].Для розміщення прибулих дітей

місцевими органами влади організовувалися приюти, ясла та лікувально-харчові пункти. Зокрема, у Вінниці відкрили 5 дитячих будинків, Жмеринський повітвиконком обладнав «Дім малятка» на 35 дітей, відремонтував та забезпечив «свинями, коровами, овочами» на зиму дитячі будинки та приюти. Значна допомога дітям, постраждалим від голоду була надана під час проведення місячника допомоги, який спочатку оголосили з 15 січня по 15 лютого 1923 року, а потім продовжили до 25 березня. Під час нього всі організації та установи в обов'язковому порядку купували марки «Місяця допомоги дітям». Отримані кошти розміщувалися на спеціальному рахунку місячника у Вінницькому відділенні Держбанку й використовувалися переважно на допомогу дитячим притулкам [9].

Організаційним ядром діяльності місцевих органів влади Поділля щодо боротьби проти дитячої безпритульності на початку 20-х років стали комісії допомоги дітям. Вони функціонували при губвиконкомі, місцевих, повітових і сільських радах. Комісії допомоги дітям мали стежити за цільовим використанням державних коштів, займатись відшуковуванням різноманітних можливостей для наповнення фонду допомоги дітям.

Подільська губернська комісія допомоги дітям свою діяльність розпочала 1 вересня 1923 року. До її складу входили пердставники губвиконкому, окрвиконкомів, окрпарткомів, окрохмадитів, оркжінвідділів, «Червоного хреста» і осередків організації «Друзі дітей» – всього 9 осіб. В округах комісії розпочали працювати з 19 вересня 1923 року [10, с. 359].

Важлива роль у боротьбі із дитячою безпритульністю належала комітетам незалежних селян, які з кінця 1923 року стали організаторами осередків «Друзі дітей» у сільські місцевості.Члени даного товариства не лишедопомагали дітям матеріально, але й проводили з ними виховну роботу, сприяли їхвлаштуванню в дитячі будинки, притулки, школи. Найбільш активно такі осередки діяли у Гайсинському та Тульчинському округах [11, арк. 6,7].

Вагомий внесок у подолання дитячої безпритульності був зроблений Подільським губернським відділом соціального виховання. Ця установа включала дитячу інспектуру, комісію боротьби з неповнолітніми правопорушниками, адресний стіл охорони дитинства, губернський дитячий комітет. Так, на забезпеченні відділусоціального виховання у Вінниці в 1923 році перебувала трудова колонія ім. Гринька, десять дитячих будинків, чотири установи охорони дитинства, серед них колектор для неповнолітніх правопорушників, колектор – карантин, евакоприймник для єврейських дітей та прийомник для голодуючих при губернському відділі охорони здоров'я [12, арк. 24].

Організація соціальної роботи з дітьми перетиналась з налагодженням діяльності «Охмадиту», створеного 1922 році за розпорядженням Наркомату охорони здоров'я. Згодом у губерніях відкрилися його філії, на які було покладено обов'язки проведення комплексу заходів, спрямованих на охоронуздоров'я матерів і дітей, організацію лікувальних процесів, науково-дослідної роботи тапідготовки медичних працівників. Під контроль Охматдиту були поставлені дитсадки, дитячіполіклініки, молочні кухні, санаторії та інші дитячі заклади.

В 1923 - 1924 роках у Подільській губернії на кошти і за сприянням «Охмадиту» утримувалось 1428 безпритульних дітей, в тому числі 327 дітей у закритих дитячих закладах, а 1101-у відкритих. Їх матеріальний стан, оснащення, кадри знаходились на вищому рівні, ніж аналогічні установи народного комісаріату освіти: охмадитські дитячі установи були забезпечені паливом на 90%, продовольством – на 100%. Проблеми виникали здебільшого з ремонтом приміщень, підручниками. Однак й ці питання в міру можливо поступово вирішувалися [13, арк. 18].

Багато уваги справі ліквідації дитячої безпритульності приділяли органи контролю, зокрема робітничо-селянська інспекція (РСІ). Так, перевірка дитячої комуни ім. Леніна в місті Вінниці у січні 1926 року виявила значну антисанітарію, нестачу одягу, безгосподарність, неправильний розподіл продуктів і коштів. Матеріали перевірки окружна РСІ направила до прокуратури з проханням провести розслідування проти осіб, винних у виявлених недоліках. В результаті обстеження цього закладу в наступному році стались зміни на краще – будинок відповідав своєму призначенню, був відремонтований, сухий та теплий, вихованці мали змінний одяг, належними були санітарні умови, налагоджено харчування дітей [14, с. 360].

Дитячий будинок, який мавстати осередком виховання людини світлого комуністичногомайбутнього, став тоді головною формою порятунку дітлахів відголодної й холодної смерті. Тому кількість дитячих будинків неухильнозростала,однак число бездомних дітей випереджало зусилля влади. До того ж, як відзначала С. Русова: «Багато вихвалялися

……

більшовики тим, що дуже опікуються долею дітей-сиріт, розбивши на папері цілий план «дитячих будинків», притулків для дітей-злочинців тощо. Але усі ці дитячі установи… недобре улаштовані.. діти них радо тікають … і крадуть скрізь, де можуть» [15, с. 36]. Проблема облаштування дитячих будинків залишалась актуальною і в наступні роки.

Отже, першу половину 20-х років XX століття можна визначити як перший етап у становленні організаційної структури місцевих органів влади щодо подолання дитячої безпритульності. Серед головних недоліків подолання безпритульності в досліджуваний період була відсутність належних фінансових можливостей під практичною діяльністю державних установ.

Таким чином, дослідження організаційно-правових засад діяльності місцевих органів Поділля дає змістовний матеріал для формування нових підходів щодо розв'язання питання дитячої безпритульності в умовах зростання чисельності дітей вулиці в Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Богуславська А. День незахищених // Україна молода. – 2012. – 1 червня;
2. Григорчук П.С. Форми боротьби з дитячою безпритульністю на Поділлі в 20-х рр. XX ст.// Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2009. – С. 358-364.
3. Виноградова-Бондаренко В. Є. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х рр. XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / В. Є. Виноградова-Бондаренко. – К., 2001. – 21с.;Зінченко А. Г. Дитяча безпритульність в Радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х років XX ст.: дис. ... канд. істор. наук / А. Г. Зінченко. – Одеса, 2002. – 189 с.; Доля І. Подолання дитячої безпритульності: міжнародна і вітчизняна практика// Стратегічні пріоритети. – 2010. – №1-2.
4. Вакуленко В. М. Досвід подолання дитячої безпритульності в Радянській Україні // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2010. – №2. – С. 93-100; Горобець І.В. Профілактика дитячої безпритульності та бездоглядності як напрям діяльності органів державної влади //http://www.nbuv.gov.ua/../Horobets.htm;
5. Кузьмінець Н.П. Організація охорони материнства і дитинства на Поділлі на початку 1920-х рр..// Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Випуск 20. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред.. проф.. П.С. Григорчука. – Вінниця, 2012; Григорчук П.С. Форми боротьби з дитячою безпритульністю на Поділлі в 20-х рр. XX ст.// Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2009. – С. 358-364.
6. Виноградова-Бондаренко В. Є. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х рр. XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / В. Є. Виноградова-Бондаренко. – К., 2001. – 21с.;
7. Харук Т.Я. Становлення закладів соціального виховання в Україні: історичний аспект // http://www.nbuv.gov.ua/../12htyuia.pdf.
8. Голодні лихоліття першої половини 1920-х років та їхній вплив на соціально-економічне становище та настрої населення Поділля // http://www.nbuv.gov.ua/portal /Soc_Gum/ Nzvdpu_ist/2008_13/.pdf
9. Харук Т.Я. Становлення закладів соціального виховання в Україні: історичний аспект // http://www.nbuv.gov.ua/../12htyuia.pdf.
10. Григорчук П.С. Форми боротьби з дитячою безпритульністю на Поділлі в 20-х рр. XX ст.// Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2009. – С. 358-364.
11. ДАВО. – Ф.87. – Оп.1. – Спр.38.
12. ДАВО. – Ф.254. – Оп.1. – Спр.713.
13. ДАВО. – Ф.87. – Оп.1. – Спр.38.
14. Григорчук П.С. Форми боротьби з дитячою безпритульністю на Поділлі в 20-х рр. XX ст.// Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2009. – С. 358-364.
15. Спіріна Т.П. Соціальний захист безпритульних дітей як соціально-педагогічна проблема // Наукові записки НДУ ім.. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2011. – №8. – С.35-37.

Ермакова В.Я. ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МЕСТНЫХ ОРГАНОВ ВЛАСТИ ПОДОЛЬЯ ОТНОСИТЕЛЬНО ПРЕОДОЛЕНИЯ ДЕТСКОЙ БЕСПРИЗОРНОСТИ В НАЧАЛЕ 1920-Х ГОДОВ.

В данной статье раскрывается работа государственных органов советской власти на Подолье по организации преодоления детской беспризорности в начале 1920-х годов.

Ключевые слова:Подолье, беспризорные дети, безнадзорность, детские дома, детская коммуна.

……

Yermakova V.Y. ACTIVITY OF LOCAL AUTHORITIES OFPODILLIA IN RELATION TO OVERCOMING OF CHILD'S NEGLECT AT THE BEGINNING 1920-X YEARS.

This article represents the workof soviet poweron Podillia to overcome child's neglect at the beginning of 1920th.

Keywords:Podillia, homeless children, neglect, child's houses, child's commune.

УДК 94(477) «1920/1930»

О.О.Стадник

ПОДАТКОВІ ПЛАТЕЖІ СЕЛЯНСТВА ПОДІЛЛЯ В РОКИ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

В статті розкривається система оподаткування та характер податкових платежів подільського селянства в період НЕПу в контексті податкової політики радянської влади в українському селі.

Ключові слова: Поділля, НЕП, селянське господарство, продовольчий податок.

Податкова політика – важливий інструмент впливу на суспільство, а виважена податкова політика в аграрному секторі – запорука економічного процвітання України. Тому питання про місце та роль податкової системи в українському селі особливо важливе в сучасних умовах, коли відбувається реформування сільського господарства України.

Побудова нового неможлива без урахування минулого досвіду, зокрема, вивчення проблеми радянської податкової політики в українському селі у період НЕПу. У цьому контексті досить важливим є і дослідження окремих регіонів України, а саме, подільського, який мав свої особливості та специфічні риси.

Податковій політиці радянської влади в українському селі присвячено цілий ряд досліджень. Її вивчення розпочалося ще з першої половини 20-х років ХХ ст.. У працях М. Лівенського, А. Пешехонова, А. Валенштайна, М. Гуревича ретельно описано та проаналізовано податкову політику більшовиків [1]. Вони цінні тим, що містять численний фактологічний матеріал, об`єктивно з`ясовують тягар обкладання селян, довівши його зависокі норми. Разом з тим дослідники 20-х років оперують матеріалом, що потребує перевірки, уточнення, а їх роботам властивий поверховий характер. У 30-ті роки з`являються праці М. Залеського, В. Дяченка, але їм властиве однобічне, єдино можливе для того часу трактування податкової політики радянської влади на селі у 1921 – 1928 рр. [2]. Згодом, у 50-х – 80-х роках, виходять друком монографії Є. Генкіної, Г. Мар`яхіна, М. Ігошиної, М. Соколова, Р. Ляха, В. Данилова, однак і вони замовчують важливі проблеми, відмінні від офіційної історичної науки [3]. На цей час припадає початок дослідження питань розвитку подільського села (праці В. Голева, М. Александрової, с. Вініковецького, І. Шульги) [4]. У 90-ті роки та в сучасний період над проблемою податків в українському селі працюють С. Кульчицький, В. Калініченко, О. Ганжа, А. Морозов [5]. Комплексної ж праці, присвяченої даній проблемі з урахуванням особливостей розвитку подільського села немає. Тому саме це питання і намагався розкрити автор статті.

Об`єктом вивчення є подільське селянство у період НЕПу, предметом – податкова політика радянської влади у подільському селі у визначений період.

Після прийняття постанови Х з`їзду партії (8-16 березня 1921 р.) про заміну продрозкладки продовольчим податком 28 березня було прийнято Декрет РНК про розмір продподатку на 1921–1922 рік. По-перше, проголошувалося, що обсяг податку зменшується в порівнянні з оподаткуванням по розкладці. По-друге, податок мав стягуватися у формі відсоткового або частинного відрахування вироблених у господарстві продуктів. По-третє, підкреслювалась прогресивність податку, вводилася система пільг, яка стимулювала розширення виробництва. По-четверте, скасовувалася кругова відповідальність за сплату податку. Натуральним податком обкладалися окремі господарства в індивідуальному порядку, розмір податку пропонувалося вираховувати, виходячи з обліку запашних земель, врожаю, худоби, чисельності сім`ї.

29 березня у відповідності з даними рішеннями РНК УСРР видав Декрет «Про натуральний податок на зернові продукти», за яким селяни, які виконали продрозкладку з урожаю 1920 року, могли вільно розпоряджатися своєю продукцією. По губерніях, які мали

найбільший відсоток виконання продрозкладки, залишок заборгованості списувався [6]. 28 травня РНК УСРР видав постанову «Про натуральний податок на хліб, картоплю і олійне насіння», якою визначалися розміри продподатку. Загальна його сума становила 126 млн. пуд. зерна замість 180 млн. пуд. згідно розкладки [7]. Рештою продукції селяни могли розпоряджатися за власним бажанням: «Всі залишки зерна, овочів і фуражу, м`яса, молочних продуктів і сировинних, що залишаються в господарстві, після виплати продподатку є повною власністю господаря, яку ніхто не може забрати» [8]. Особиста матеріальна зацікавленість у збільшенні продукції мала стати однією з основних рушійних сил у відбудові і подальшому розвитку сільськогосподарського виробництва. З цією метою передбачалися певні пільги для старанних господарів – селян, які збільшували посівну площу, підвищували продуктивність свого господарства [9]. Разом з тим, проводився прогресивний метод оподаткування, згідно з яким відсоток нарахування від виробленої продукції залежав від потужності селянського господарства. Так, господарства, що мали менше 1 дес. посіву, від податку звільнялись, для незаможних господарств передбачалися пільги, а заможні сплачували підвищений продподаток [10]. Обкладанню підлягала лише посівна площа, тобто та, яка повинна була бути засіяною в кожному селянському господарстві відповідно до наперед визначеного державою плану посіву, а не фактична. Тим самим більшовики досягали підвищення обов`язкових планів посіву. Вводилися штрафні санкції до тих дворів, які не виконували посівного плану, і, навпаки, преміальні тим господарям, що перевищували плани засіву. В інтересах рівномірного обкладання відсоткова ставка податку не друкувалася до того часу, поки остаточно не визначався майбутній урожай. Загальна ставка податку не підлягала зміні.

Практично з весни селянин не знав всієї суми податку, яку йому було необхідно сплатити. Це значно погіршувало продподаткову кампанію. Тогочасна преса писала: «Не дивлячись на швидкість, з якою видавались директиви та інструкції, постанови ВЦВК про те, щоб закон про продподаток був надрукований повністю до початку весняних польових робіт, щоб селяни знали про розміри своїх зобов`язань, це не було зроблено. Більшість розпоряджень були розроблені та побачили світ в ході вилучення податків і внесли розлад у попередній план на місцях. Така поспішність в розробці законодавства відобразилась і на самій системі податкової політики» [11].

Керівництво Поділля прийняло власні постанови, що підтверджували рішення центральних органів влади і конкретизували їх стосовно особливостей губернії. 10 – 11 липня 1921 року у Вінниці відбувся І Подільський губернський з`їзд Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, делегати якого ухвалили відозву до трудящих і на основі постанови про заміну продрозкладки продподатком та введенням товарообміну наказали:

Повіти: Ободнянський, Рубанський, Немирівський, Печерський та Монастирський, як ті, що виконали розкладку на хлібофураж та худобу, від подальшої розкладки на худобу звільнити.

Повіти: Журавлівський, Шпиківський, Клебанський, Савинецький та Тростянецький, які виконали розкладку лише на худобу, від подальшої розкладки на худобу звільнити, продовжуючи розкладку на хлібофураж.

У всіх вказаних повітах розпочати товарообмін на ті продукти, розкладка на які виконана [12].

Частка продподатку визначалася для кожного господарства окремо і вираховувалася за розміром орної землі, кількості їдців у господарстві та за середньою врожайністю кожної окремо взятої місцевості. З метою такого визначення встановлювалося 10 поясів врожайності і 7 груп господарств. Для 12-ти повітів Поділля були визначені 3 найвищі пояси: 8-й – для Ямпільського, Кам`янецького, Ново-Ушицького і Ольгопільського, 9-й – для Могилівського, Летичівського, Проскурівського, Вінницького і Гайсинського [13]. Така система на рахунку не була досконалою. Так, наприклад, господарство з посівом до 2 дес. податком за законом не обкладалось, але господарство в 1 дес., де нараховувалось три їдоки, підлягало обкладанню, незважаючи на те, що в обох випадках на душу припадало 1/3 дес.. Так само відбувалось і з групами, за якими обкладалася земля. Наприклад, з 1,5 дес. на душу здавали 30 фунт. податку з дес., а з 1,6 дес. при тому ж поясі врожайності – 80 фунт.. Зайві півдес. в господарстві обкладалися у розмірі 10 пуд. 15 фунт. [14]. Окрім того, відсоткова частина відрахувань за продподатком встановлювалася не з реальних показників врожайності, потужності селянського господарства, а виключно адміністративно-командним порядком.

Суттєвим недоліком нової системи місцевих податків буда їх чисельність, дрібність, навіть дріб`язковість. Окрім продподатку, було встановлено ще 5: загальногромадянський, подвірно-грошовий, трудгужподаток, збір на користь голодуючих. До того ж проводилося ще цілий ряд кампаній, які були не легшими за податки (кампанія допомоги голодуючим, наприклад, дала у 1922 р. 750 тис. пуд. хліба, шефська кампанія – 1,5 трлн. крб., проводилися кампанії допомоги Червоному фронту, авіації, дітям та ін.). Крім того, різними податками обкладали селян і місцеві органи (податки на худобу, сінокіс, продаж товарів на ринку, штрафи і пеня) [15].Дрібність податків та невизначеність у методах їх вилучення викликала обурення селянства. Численні ж пільги, які надавались злидарям, причому без з`ясування причин їх бідності, падали тягарем на економічно потужні селянські господарства, гальмуючи їх розвиток.

19 травня 1923 року Декретом ВУЦВК було прийнято рішення про єдиний сільгоспподаток. Він мав скасувати основний недолік продподатку 1921 року – дрібність, чисельність. Замість багаточисельних видів натури залишалося 6: зерновий хліб, маслисте насіння, картопля, сіно, масло, м`ясо. Декрет надавав змогу селянам сплачувати податок продукцією за своїм вибором, враховуючи спеціалізацію господарства. Податкова реформа 1923 року запровадила змішане вилучення податку (натурою і грошима), але зберегла натуральність його обрахування. Радянська влада впровадила оподаткування за орною землею, тим самим посиливши тягар обкладання для економічно потужних селянських господарств. Не завжди виправданою була система пільг, передбачена новим сільгоспподатком. Вона звільняла від його сплати близько 20% селянських господарств [16], але усі пільги стосувалися лише економічно слабких. Класовий підхід при диференціації податкових ставок зумовлював збільшення кількості незаможницьких господарств, а їх наявність була аргументом для утворення колгоспів.

Єдиний сільгоспподаток у 1924 – 1925 рр. поклав край натуральному обкладанню села. Він значно розширив сферу обігу грошей і був значно прогресивнішим. З переходом до грошового оподаткування селянства сума сільгоспподатку більшою мірою стала залежати від реальних прибутків селянського господарства.

Новий податок був відмінним від попереднього. Так, як самостійний об`єкт оподаткування значилася худоба. Худоба і сінокіс прирівнювалися до орної землі за спеціальними коефіцієнтами. Норми перерозрахунку диференціювалися по губерніях у залежності від частки скотарства у сільському господарстві [17].

Однак тягар податку не став легшим. Становище у 1924 році погіршилося і тому, що на Поділлі мала місце посуха, частковий недорід та неврожай. Тим не менше, продподаток не зменшувався. Єдиний сільськогосподарський податок у 1924 – 1925 рр. на Поділлі був визначений сумою 11 млн. 900 тис. крб., але з урахуванням пільг, скидок і недоборів ця сума була зменшена до 9 млн. 090 тис. крб. За первинним обкладанням селянство Поділля повинно було сплатити 3 крб. 97 коп. з душі [18]. Такий розмір був високим і обтяжливим. Про це свідчать численні факти. Так, у Тульчинській, Проскурівській, Копайгородській, Брацлавській, Шпиківській округах селяни не лише були не в змозі внести податок, а й не мали засобів до існування. Невдоволення селян непомірними розмірами податку підтверджується документами. Цитуємо листа із Вінниці: «О, ці податки, від них життя немає. Обкладанню підлягає все: і будівлі, і дім, і тварини, і багато іншого. Одним словом – давай монету, а де її взяти?» [19]. Лист із Літина: «Нам здати 123 пуди, 46 пудів уже віддав грошима, на це продав бика і двох кабанів. Горе з цим продподатком, прийдеться без хліба залишитися [20]. Лист із Пикова: «У нас біда одна – погано жити, продподаток великий, звезли весь хліб (100 пуд.) на продподаток. Всі босі, хліба нема» [21].

В 1924 – 1925 рр. селяни масово збували худобу, оскільки, як уже зазначалося, «вона була примислена не до їдоків, а до відповідної площі землі» [22]. Відповідно при сплаті податків продукти на утримання худоби не враховувалися. Селяни продавали, забивали тварин, не маючи змоги вигодувати їх після сплати податків.

У випадку несплати податку на селян чекав суд. Так, за 1924 – 1925 рр. лише по Ладижинській окрузі було передано до суду 30 чоловік, з них 24-м присуджено відбуття примусових робіт терміном до шести місяців і до обов`язкової виплати податків [23]. Підтвердженням того, що за нехтування розпоряджень влади селян жорстоко карали, є виступ представника Могилів-Подільської округина V з`їзді Рад Поділля 15 квітня 1925 року: «Влада

знала, що в нашому районі був недорід, але коли настав час платити податок, то нам сказали: плати, а як не заплатиш, то підеш у тюрму» [24].

Нові позитивні сторони єдиного сільгоспподатку нівелював і класовий підхід до його запровадження. Головний тягар, як і раніше, припав на потужні селянські господарства. В кінцевому результаті виходив парадокс – заможні верстви, які сплачували великі розміри податку, не могли розвивати власне господарство, але й бідняки, які податку не платили, знаходилися в такій же ситуації. Тому економіка села розвивалася повільними темпами.

Це можна стверджувати і за порівняльними даними прибутків селянських господарств та суми продподатку. У 1927 році прибуток селянських господарств Поділля становив 2456337 крб. На одне господарство, таким чином, припадав прибуток 229 крб., а податок складав 15 крб. 60 коп. Бідняцькі господарства звільнялися від його сплати (1927 рік – звільнено 31% господарств, 1928 рік – 37%), маломіцним господарствам надавалися пільги. Основні суми податку сплачували «міцні» верстви села. Так, якщо група селян, що мала прибуток до 300 крб. у 1927 році сплатила 22,5% всієї суми податку, то у 1928 році – лише 18,2%. Група селян з прибутком 200-250 крб., яка сплатила у 1927 році 18,7%, у 1928 році – лише 12,5%. Зате група з прибутком більше 400 крб., яка у 1927 році сплатила 9,4%, у 1928 році – 3,5% [25].

Аграрний сектор економіки України, і Поділля, зокрема, вважався основним джерелом фінансування і розвитку промисловості. Чекати на підвищення продуктивності села у держави не було часу, значно вигідніше було посилити податковий тиск. Отже, податковий тягар відчутно не зменшився, добробут селян істотно не покращився.

Таким чином, заміна продрозкладки продподатком в цілому полегшила становище аграрного сектору у порівнянні з хаосом попередніх років. Продподаток дав можливість селянину вільно розпоряджатися надлишками від його сплати, ним обкладалися окремі господарства в індивідуальному порядку. Разом з тим, податкова система в українському селі носила суперечливий характер. Даючи, з одного боку, можливість селянству вести господарювання на ринкових засадах, з другого – податки суворо регламентували цю діяльність, спрямовуючи її у русло державного капіталізму, у перспективі – соціалізму. Отже, з переходом до НЕПу не змінилися ні основні завдання, ні конкретні цілі Комуністичної партії і радянської держави. Розпочавши реорганізацію економіки із податкової політики на селі, більшовики використовували оподаткування як інструмент утримання влади у своїх руках та маніпуляції селянством. Податковий тиск на селян не зменшився. Податок, хоча і був малим для задоволення потреб держави, для селянських господарств залишався зависоким, добробут селян істотно не покращився, а в самому характері оподаткування спостерігався цілий комплекс негативних явищ.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Ливенский М. Продналог и голодающие районы. – М., 1922; Пешехонов А. В. Сравнительная тяжесть натуральных налогов 1921 года для различных групп крестьянства. – Х., 1922; Валенштайн А. Обложение и платежи крестьянства в довоенное и революционное время. – М., 1924; Гуревич Б. М. Прямое обложение сельского хозяйства Украины. – Х., 1923; Большаков А. М. Современная деревня в цифрах. – Л., 1925.
2. Залесский Я. Налаговая политика Советского государства в деревне. – М., 1940; Дяченко В. П. Советские финансы в первой фазе развития социалистического государства. – М, 1947.
3. Генкина Э. Б. Пнреход Советского государства к новой экономической политике (1921 – 1922). – М., 1954; Марьяхин Г. Л. Налоговая система СССР. – М., 1952; Игошина М. Продналог – составная часть НЭПа. – Х., 1961; Лях Р. Д. Розв`язання аграрного питання на Україні (1917 – 1923 рр.). – К., 1975; Данилов В. П. Советская налоговая политика в доколхозной деревне//Октябрь и советское крестьянство. – М, 1977; Соколов Н. Г. Налоговая политика Советского государства в доколхозный период. – Куйбышев, 1981.
4. Голєв В. М. Боротьба за здійснення ленінського плану соціалістичної перебудови сільського господарства Поділля (1928 – 1933 рр.) – К-П., 1957; Александрова М. Ф. Відбудова сільського господарства Поділля (1921 – 1925 рр.)//Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Хмельницький, 1965; Вініковецький С. Я. Поділля в період відбудови народного господарства (1921 – 1925). – К., 1972; Шульга І. Г. Гірка правда: Нариси з історії подільського селянства 1920 – 1932 років. – Вінниця, 1987.
5. Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919 – 1928 рр.). – К., 1996; Калініченко В. В. Селянське господарство в Україні в період НЕПу: Історико-економічне дослідження. – Х., 1997; Ганжа О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917 – 1927 рр.). – К.,2000; Морозов А. Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу НЕПу. – Черкаси, 1993.

…….
6. Корновенко С. В., Лазаренко В. М. Село. Хліб. Гроші. Податкова політика радянської влади в українському селі у період НЕПу. – Черкаси, 2004. – С. 54.
7. Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду УСРР. – 1921 – 1926 рр. – Х, 1927. - № 52. – С. 361.
8. Там само, с. 363.
9. КПРС в резолюціях і рішеннях з`їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Т. 2. – К., 1983. – С.246 – 274.
10. Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду УСРР. – 1921 – 1926 рр. – Х., № 52. – С. 265.
11. Двенадцатый съезд РКП (б). 17 – 25 апреля 1923 г. Стенографический отчёт. – М., 1968. – С. 28-29.
12. Поділля в період відбудови народного господарства 1921 – 1925 рр. Збірник документів і матеріалів. – Вінниця, 1957. – С. 81.
13. Державний архів Вінницької області, далі – ДАВО. – Ф.П.1. – Оп.1. – Спр. 245. – Арк. 264.
14. Там само. – Арк. 266.
15. Там само. – Спр. 3. – Арк. 196.
16. Соколов Н. Г. Налоговая политика Советского государства в деревне к концу восстановительного периода (1924 – 1925)//Учёные записки Рязанского педагогического института. – М., 1965. – Т. 36. – С. 37.
17. Марьяхин Г. Л. Налоговая система СССР. – М., 1952. – С. 54.
18. ДАВО. – Ф.П.1. – Оп.1. – Спр. 44. – Арк.. 27.
19. Там само. – Ф.Р. 925. – Оп. 8. – Спр. 68. – Арк. 42
20. Там само. – Ф.П.1. – Оп.1. – Спр. 44. – Арк. 52.
21. Там само.
22. Там само. – Ф.Р. 925. – Оп. 8. – Спр. 68. – Арк. 42.
23. Там само. – Арк. 44.
24. Там само. – Ф. 595. – Оп.1. – Спр. 8. – Арк. 452.
25. Там само. – Ф.Р. 160. – Оп. 3. – Арк. 205.

Стадник О. НАЛОГОВЫЕ ПЛАТЕЖИ КРЕСТЬЯН ПОДОЛЬЯ В ГОДЫ НОВОЙ ЕКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ.

В статье рассматривается система налогообложения и характер налогов крестьянства подольской деревни в период НЭПа в контексте налоговой политики советской власти в украинском селе.

Ключевые слова:Подолье, НЭП, крестьянское хозяйство,продовольственный налог.

Stadnyk O. TAX PAYMENTS PEASANTRY PODILLYA DURING THE NEW ECONOMIC POLICY.

The topic of the article is the system of taxation and the character of pasantry taxation payments of Podillya during the NEP period in the context of soviet power taxation policy.

Key words: Podillya, NEP (new ekonomik policy), agriculture, food taxes.

УДК 336. 225.2: 930.24 (477.43/44)

Ю.В. Котик

СТЯГНЕННЯ ТРУДГУЖПОДАТКУ В УКРАЇНІ У ДОБУ НЕПУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)

Розглядається проблемазапровадження та особливостейстягнення трудгужподатку у1921–1923 роках радянськими податковими органами.

Ключові слова: податки, податкові органи, наркомат праці, Подільська губернія, більшовицька влада, трудгужподаток.

За умов щораз більшого дефіциту бюджету та державного боргу проблеми ефективності оподаткування, як головного джерела доходу держави, є актуальним питанням сьогодення України. Саме тому, історичний досвід фінансової стабілізації радянської держави за рахунок ефективної податкової політики у період НЕПу є активною темою дослідження у наукових колах. Однак вивчення деяких аспектів, а саме запровадження, механізм дії та, що досить важливо, ефективність того чи іншого податку, зокрема трудового і гужового, досить часто подано на рівні документальних та емпіричних матеріалів, а тому і привернули увагу автора. Особливості стягнення трудового та гужового податку (далі трудгужподатку) у своїх працях досліджують Кучерявенко М.П., Пиріг О.А., Сокіл А.О., проте означена проблематика потребує подальшого вивчення.

Водночасіз грошовими податками, для допомоги у зборі продовольчого податку та вирішення господарських державних проблем (заготівля і перевезення палива та різноманітних матеріалів) 22 листопада 1921 року Постановою РНК РСФРР було введено трудгужподаток, що замінив трудову та гужову повинності, введені у добу «воєнного комунізму». Було передбачено стягнення податківз усього працездатного сільського населення (чоловіків у віці від 18 до 50 років та жінок – від 18 до 40 років), до того ж введеноплату за тяглову худобу (воли,коні, верблюди, олені). Мешканці міст(наприклад, перевізники людей та пошти) обкладались податком відповідно до інструкції Наркомату праці РСФРР [1]. Виконання трудового та гужового податку (далі трудгужподатку) передбачало: перевезення продовольчої продукції, отриманої по податках, заготівлю та перевезення палива, а за відсутності роботи – обслуговування потреб Червоної Армії та інших держустанов. Для сплати податку було визначено три періоди: січень – березень, квітень – вересень, жовтень – грудень. Початкова кількість часу, призначена для відпрацювання, становила вісім днівна рік. Однак відповідно до постанови РНК УСРР від 29 серпня 1922 року норму трудгужподатку було зменшено до шести днів. Об'єми трудгужподатку по губерніях встановлював наркомат праці. Саме на його працівників було покладено контроль за виконання податкових зобов'язань населення.

На практиці форма сплати податку нагадувала кріпацтво, що призводилодо ворожого ставлення та пасивного спротиву з боку селян.Як наслідок, трудгужподаток у 1921–1922 господарському році в Україні було виконано тільки на 29,3% від запланованого [2].

Враховуючи гіркий досвід податкової кампанії 1921 року, радянська влада вже з початку 1922 року розпочала роботу над удосконаленням податкового законодавства та поліпшенням функціонування податкових органів. Так, відповідно до постанови РНК УСРР від 10 січня 1922 року, за рахунок виконання трудгужподатку було надано дозвілна вирішення господарського питання виключно державних підприємств, а для приватних тільки за наявності важливих держзамовлень. З метою покарання неплатників податку постановою РНК УСРР «Про відповідальність за невиконання трудгужподатку» від 13 лютого 1922року порушникам було збільшено норми податку вдвічі, їх могли заарештуватина термін до двох тижнівабо стягнути з них штраф у розмірі п'ятикратної вартості робіт за ринковими цінами.

На підставі декрету РНК РСФРР від 16 грудня 1921 рокупро трудгужподаток та постанови РНК УСРР від 7 березня 1922 р. «Про податкову інспекцію при Управлінні Уповноваженого наркомату праці РСФРР приРНКУСРР та його місцевих органах» організовано спеціальний апарат для нагляду за впровадженням трудгужподатку. При відділі трудгужподатку в Управлінні Уповноваженого наркомату праці РСФРР при РНК УСРР (далі Уповнаркомпраці) та його губернських і повітових органах запроваджено контрольно-податкові підвідділи, на які було покладенотакі функції: контроль за введенням податку, інструктування, надання місцевим органам вказівок та безпосередня участь у його зборі, розробка коефіцієнтів по окремих видах праці, що зараховувалась у погашення податкових зобов'язань. Для виконання поставлених цілей збільшувались податкові штати: при Уповнаркомпраці – з розрахунку один інспектор на шість губерній, при губернських відділах праці – один інспектор на шість повітів, при повітових – один інспектор на 60 тисяч сільського населення [3, с. 172]. Так, у Подільській губернії було створено підвідділ трудгужподатку у складі губернського відділу праці та відповідні підвідділи у всіх дванадцяти повітах. Однак уже після завершенню першого операційного періоду 1922 року успішність податкової кампанії по трудгужподатку опинилась під загрозою. Для роботи в губернських, а особливо повітових, податкових підвідділах вкрайбракувало кваліфікованих, досвідчених працівників. Головною причиною була низька заробітна плата як у грошовому так і в натуральному еквіваленті.Таким чином, розраховувались навіть ті працівники, які мали тривалий стаж роботи. Ситуація була складною з огляду на те, що бракувало професіоналів на керівних посадах – завідувачів повітових відділів праці зокрема [4, с. 220]. З метою вирушення зазначених проблем на початку другого періоду – у квітні 1922 року – податківці розпочали агітаційно-пояснювальну роботу.Необізнаність селян із змістом Декрету про трудгужподаток черезбрак працівників органів наркомату працісформувала негативну думку населення щодо податкових нововведень. Ситуація ставала щораз гіршоючерез безконтрольні дії Червоної Армії, бійці якої самочинно захоплювали селянські підводи та коней, особливо в районах бойових дій повстанців. Окрім того, напівзруйнований податковий апарат не встигав перевіряти та складати нові, де були знищені, подвірні списки.

На підставі постанови Подільської губернської економічної ради від 28 квітня 1922 року, до всіх населених пунктів було розіслано планові наряди щодо виконання робіт на квітень – червень. Стягнення податку на практиці виявило нові проблеми: військові частини, незаконно захоплюваливесь без виключення транспорт та тяглову силу в найближчих населених пунктах. Як наслідок,було сповільнено або загалом припинено виконання інших державних завдань. Тому, наприклад, у Жмеринському повіті заготівля палива на початку літа 1922 року не відбувалась. Роботу податківців ускладнював ліміт на передачу інформації телеграфом (двадцять слів у день). Через брак консолідованої інформації повітовим органам не вдалося точно встановити відсоток виконання податкових зобов'язань. Незважаючи на прийняту Постанову ВУЦВК від 5 липня про звільнення від покарання боржників по трудгужповинності за 1921 та попередні роки, що мала на меті стимулювати виконання податку у звітному періоді, трудгужподаток по Подільській губернії у другому періоді 1922 року було виконанотільки на 50% [5, с. 223]. Враховуючи помилки, радянська влада у третьому періоді (серпень – жовтень 1922 року) здійснила низку законодавчих ініціатив та організаційних кроків для оптимізації процесу оподаткування. Так, Постановою РНК УСРР від 22 серпня «Про порядок обліку робіт, що виконуються за трудгужподатком» з 1 жовтня 1922 року встановлено трудгужподатковий знак (марка, що її видавали господарчі органи платникамтрудгужподатку, якдоказ для пред'явлення у сільраду, де її приклеювали у відповідному місці списку селянських господарств). Трудгужподатковий знак не приймався в залік грошових або натуральних податків [6, с. 580]. На підставі постанови ВУЦВК від 26 липня 1922 року селянам, які мешкали більше ніж за 30верст у радіусі від хлібоприймальних пунктів, доставку сільськогосподарської продукціїпо продподатку на власних підводах зараховували в рахунок трудгужподатку. Найважливіше, було запроваджено чітке планування переліку робіт для держави, що їхпотрібно було виконувати за рахунок податкових зобов'язань, та контроль за їх виконанням. Так,Подільський губернський відділ праці ввів обов'язкову форму для всіх державних установ, що затверджувалась Подільською губернською економічною радою, куди завчасно вносився перелік господарських потреб кожної, для їх майбутнього вирішення за рахунок трудгужподатку [7, с. 223]. У кожний населений пункт надходили циркуляри з тлумаченням, плани робіт та наряди господарчих органів щодо їх виконання. На підставі подвірно-селянських списків Подільської губернії за третій податковий період 1922 року населення мало виконати 993904 конедні та 2187596 трудоднів у рахунок трудгужповинності [8, с. 53]. Для успішного здійснення податкової кампанії на завершальному етапіу середині вересня 1922 року було скликано губернську економічну раду щодо виконання трудгужподатку [9, с. 224].

Необхідно відзначити, що перебіг ринкових відносин спонукав більшовицьку владу до постійного перегляду та вдосконалення фінансової політики. З весни 1922 року на рівні більшовицького керівництва та уряду обговорювалось питання грошової реформи. Як наслідок, 11 жовтня цього року постановою РНК РСФРР було введено в обіг перші червонці, підтверджені золотом та товаром. Паралельно здійснювався перехід до грошових податків, що стосувалось і трудгужподатку. Згідно з постановою Ради праці і оборони (далі РПО) від 29 листопада 1921 року було передбачено його сплату у грошовій або натуральній формі. Однак відповідно до постанови РПО від 13 червня 1922 року введено заборону на заміну трудгужподатку натуральною формою, грошова форма – тільки за спеціальною постановою губернської економічної наради. Так, 15 вересня 1922 року Подільською губернською економічною нарадою було прийнято рішення «негайно розпочати заміну трудгужподатку іншими видами податків по містах, містечках та селах» [10, с. 224]. Надалі наркоматом праці було напрацьовано інструкцію про порядок проведення грошового стягнення на заміну трудгужподатку. Однак заходи, про які йшлося, були неефективними. Станом на 1січня 1923 року зобов'язання по податку було виконано на 60% [11, с. 34]. До такого результату призвели брак кваліфікованих податкових кадрів, низька заробітна плата та скрутне матеріальне становище податківців, а також, що досить важливо, роздвоєння податкового апарату: стягнення податку здійснювали здебільшого органи наркомату фінансів, а нарахування – наркомату праці.

У 1923 році тридцять губерній радянської держави було переведено на грошову форму сплати податку, однак це не сприяло поліпшенню ситуації, що склалась. Тому, 10 травня 1923 року відповідно до Декрету ВЦВК і РНК РСФРР «Про єдиний сільськогосподарський податок»

трудгужподаток разом із єдиним натуральним, подвірно-грошовим та загальногромадянським було скасовано [11].

Отже, введення радянською владою трудгужподатку та форми його стягнення, що скидалося на відробіткову ренту, значною мірою відтворювало риси податкової системи царської Росії. Вороже ставлення селян до механізму стягнення податку внаслідок постійних правопорушень силових структур, брак кваліфікованих кадрів та складний невпорядкований механізм заміни форми податку на натуральну, згодом – грошову, призвели до значного недовиконання податкових зобов'язань, а отже бюджетних втрат радянської держави.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРЕТУРА:

1. Кучерявенко М.П. Курс податкового права: Особлива частина: у 6 т. / М.П. Кучерявенко – Х.: Легас, 2002. – Т.1: Генезис податкового регулювання. – 2002. – С. 665.
2. Сокіл А.О. Податкова політика в УСРР у роки НЕПу / А.О. Сокіл //Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2001. – Вип.15. – С. 163 – 168.
3. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. 1922. – Х.: Издание народного комиссариата юстицииУССР, 1922. - № 14.
4. Отчет Подольского губэкономсовещания Украинскому Экономическому совету, апрель – сентябрь 1922 года. – г. Винница, 1922.
5.Там само.
6. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. 1922. – Х.: Издание народного комиссариата юстицииУССР, 1922. – № 30.
7. Отчет Подольского губэкономсовещания Украинскому Экономическому совету, апрель – сентябрь 1922 года. – г. Винница, 1922.
8. ДАВО. – Ф. П.1. – Оп.1. – Спр. 470.
9. Отчет Подольского губэкономсовещания Украинскому Экономическому совету, апрель – сентябрь 1922 года. – г. Винница, 1922.
10. Там само
11. Пиріг О.А. Становлення податкової системи України у часи НЕПу (20-ті рр. XX ст.) / О.А. Пиріг // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2001. – №1. – С. 132 – 138.

Котик Ю.В. ВЗЫСКАНИЕ ТРУДГУЖНАЛОГА ВО ВРЕМЯ НЭПА В УКРАИНЕ (ЗА МАТЕРИАЛАМИ ПОДОЛЬСКОЙ ГУБЕРНИИ)

Рассматривается проблема внедрения и особенностей взыскания трудгужналога в 1921–1923 годах советскими налоговыми органами.

Ключевые слова: налоги, налоговые органы, наркомат труда, Подольская губерния, большевицкая власть, трудгужналог.

Kotyk Yu.V.THE LABOUR AND CARTAGE TAX COLLECTION DURING THE PERIOD OF NEW ECONOMIC POLICY (NEP) IN UKRAINE (ACCORDING TO MATERIALS OF PODILLYA PROVINCE)

The problem of introduction and collection of the labour and cartage tax by Soviet taxation organs in 1921-1923 is examined.

Key words: taxes, taxation organs, people»s commissariat of labour, Podillya province, the Bolshevist power, the labour and cartage tax.

УДК: 94(477.47).084.8-054.65

М.П. Горин

СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КАРНИХ УСТАНОВ ДЛЯ РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ НА ТЕРИТОРІЇ ПОДІЛЛЯ ТА ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ВОЛИНІ В ПЕРІОД 1941-1944 РР.

Автор статті на основі архівних джерел, переважно кримінальних справ зрадників Батьківщини та колабораціоністів, подає структуру та особливості функціонування карних установ для радянських військовополонених, що функціонували в період німецької окупації 1941-1944 рр. на території Поділля та Південно-Східної Волині.

Ключові слова: радянські військовополонені, Кам'янець-Подільська область, Вінницька область, Рівненська область, Волинська область, Тернопільська область, місце розташування, адміністрація, умови утримання, харчування, медичне обслуговування, важкі фізичні роботи.

Актуальність теми полягає у висвітленні питання військовополонених на основі першоджерел, що дає можливість для об'єктивного наукового аналізу всіх аспектів фашистської окупаційної політики, зокрема практики знищення військовополонених за допомогою створених нацистами карних установ.

Питання радянських військовополонених вивчалось багатьма українськими науковцями, зокрема: В. Королем, с. Гальчаком, В. Шевченком, О. Лисенком, В. Берковським та іншими [1]. Серед подільських науковців, що в своїх працях торкалися проблеми військовополонених необхідно відзначити О. Завальнюка, П. Слободянюка, М. Вавринчука, Ю. Олійника [2].

На даний час серед українських наукових праць, в яких досліджено тему нацистських таборів виокремлюються: «Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941-1944)» упорядник М. Дубик, Кримське видання «Нацистські табори смерті. Очевидці свідчать.», спільне видання Інституту історії України НАН України та Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої вітчизняної війни 1941-1945 років» «Історія великих страждань. Нацистські табори для радянських військовополонених у м. Славуті на Хмельниччині: дослідження, документи, свідчення» [3, 4, 5]. У зазначених працях достатньо широко та детально досліджено місця примусового утримання населення в тому чи іншому регіоні. Найбільш узагальненим виданням є довідник М. Дубик, в якому зібрано дані українських, російських, німецьких архівів та на їх підставі класифіковано табори, що діяли на окупованій Україні. Однак на сьогодні не існує дослідження, яке б поєднало класифікацію таборів, їх опис, характерні ознаки з наведенням відповідних прикладів.

Метою статті є узагальнення характеристик притаманних шталагам, дулагам, офлагам, з використанням описів місць ув'язнення військовополонених Хмельницької, Вінницької, Рівненської, Тернопільської та Волинської областей в період німецької окупації. Також наводяться приклади на основі першоджерел, які раніше не висвітлювались науковцями.

Розпочинаючи дослідження окремих аспектів наймасштабнішого конфлікту XX століття – Другої світової війни, перш за все необхідно дослідити основні загарбницькі ідеї німецької влади відносно тих чи інших окупованих територій.

Розробка військової стратегії проти СРСР, в основу якої було покладено ідею ліквідації радянського державного та суспільного ладу, розділ території, фізичне винищення мільйонів росіян, українців, білорусів та інших народів, здійснення задумів німецької колонізації «східних земель», потребувало створення ряду спеціальних планів. В процесі підготовки плану «Барбаросса» кількість різних наказів, розпоряджень, інструкцій та настанов керівних структур, відомств, військового командування з питань підготовки масового винищення населення зростало з кожним днем.

За розробленим ще в 1940 році стратегічним»Генеральним планом «Ост»« гітлерівська Німеччина передбачала на ступні заходи щодо України:

- часткове онімечення місцевого населення;
- заселення німцями окупованих територій;
- масова депортація населення, у тому числі українців, до Сибіру;
- економічне пограбування території України;
- пограбування культурних цінностей, знищення пам'яток культури;
- перетворення місцевого населення на рабів [6, арк. 37].

Основною складовою політики гітлерівської окупаційної влади по відношенню до населення, що проживало на захоплених німецькими військами територіях під час Великої Вітчизняної війни, була політика винищення. В свою чергу, німецько-фашистська окупаційна політика була складовою загальнодержавної політики нацистської Німеччини, яка відкрито прагнула до поділу світу та всесвітнього панування.

Окупаційна політика німецької влади включала в себе широкий спектр заходів, які були спрямовані як на досягнення різних цілей військового, політичного та господарського значення, так і на виконання ряду специфічних завдань, які витікали із суті нацистського режиму. Слово геноцид (від грец. genos – рід, плем'я і лат. caedere - вбиваю) означає винищення окремих груп населення за расовими, національними, релігійними та іншими мотивами [7, с. 143].

В Третьому рейсі геноцид вперше був застосований до єврейського, циганського, слов'янського та іншого населення на окупованих Німеччиною територіях в роки Другої світової війни.

Здійснення гітлерівцями задуманого, а саме політики геноциду по відношенню до радянських людей, розпочалось з перших днів окупації. Намагаючись тримати населення в постійному страху, окупаційна влада видала ряд наказів, інструкцій та розпоряджень, які були спрямовані на те, щоб не допустити народної боротьби та розв'язати собі руки у напрямку винищення населення.

Для реалізації політики геноциду нацисти використовували цілу систему різних заходів: відкриті та закриті розстріли, публічні повішання, заручництво, облави, погроми, табори, тюрми, переселення, депортації та інше [8, с. 76.].

Сотні тисяч людей стали в'язнями німецьких концтаборів, створених по всій території України. На конвеєр були поставлені такі засоби, як голод і голодна смерть, хвороби та відсутність медичного обслуговування, умови утримання, виснажлива праця, знущання, розстріли і т.п. Ще задовго до початку Великої Вітчизняної війни німецьким керівництвом було визначено створення та функціонування великої кількості таборів різного типу. Ці табори були органічною частиною окупаційного режиму. Також керівництво III рейху отримало певну практику ведення політики винищення. Так, в 1939 році, угорські війська розпочавши війну проти Карпатської України за схваленням А. Гітлера здійснювали розправи з полоненими – воїнами карпатської січі. Зокрема відбувались масові розстріли бранців та знущання над вцілілими у 16 створених таборах, тюрмах та інших місцях примусового утримання.

Масове знищення населення окупованих територій, в тому числі й військовополонених в 1941-1944 роках здійснювалось у 808 таборах, тюрмах та інших місцях примусового утримання (МПУ) створених окупантами на території України [9].

Табори для військовополонених (дулаги, шталаги, офлаги), для цивільного населення (гетто, трудові табори, пересильні табори) – всі без виключення служили злочинним діям фашистів для масового винищення радянських громадян. Тут умисно створювались умови, що спричиняли загибель тисяч людей.

Методика створення МПУ для військовополонених на території Поділля та Південно-Східної Волині мало чим відрізнялась від таборів, що функціонували на територіях інших регіонів. Розглянемо характеристики притаманні місцям ув'язнення досліджуваного регіону та відзначимо особливості МПУ.

Отже, табори для військовополонених, в яких утримувалась велика кількість ув'язнених, зазвичай розташовувались в приміщеннях на території колишніх військових містечок, заводів і фабрик, у військових казармах, тюрмах. Подекуди це були напівзруйновані будівлі, ледь придатні для перебування. Іноді військовополонені утримувались просто неба. В деяких таборах полонені мали змогу побудувати тимчасові бараки. Так, наприклад у таборі для військовополонених № 355 у м. Проскурові, який мав три відділення: одне з відділень знаходилося в передмісті Хмельницького, в районі Раково, на території колишніх військових казарм; інше поблизу залізничної станції с. Гречани (нині включене до смуги міста Хмельницького); третє - по вул. Кам'янецькій на території колишнього військкомату, саме тут під табір окрім відведеного одноповерхового цегляного будинку, полоненими були збудовані бараки (сучасна територія Філармонії, магазину «Оптика», КЕЧ) [10, арк. 47-48; 11, арк. 60-61; 12, арк. 106-109]. Табори огороджувались колючим дротом, а по їх периметру стояли вишки із кулеметниками.

Керівництво таборами для військовополонених здійснювалось німецькими офіцерами та солдатами. Відповідно до розпорядження від 1 серпня 1938 року передбачалося, що на кожні 10 тисяч військовополонених табір потребував 131 особу керівного та наглядового персоналу. Подальше зростання кадрового складу табору могло відбуватися лише за умови, що в таборі утримувалось понад 30 тисяч військовополонених. Яскравим прикладом здійснення керівництва була загальна табірна адміністрація «Грослазарету» (шталаг № 357) поблизу містечка Славута Кам'янець-Подільської області. Станом на квітень 1943 року чисельність адміністрації шталагу № 357 сягала 400 осіб (100 осіб німців та 300 осіб таборової поліції з числа військовополонених). Адміністрація складалася в основному із німецьких офіцерів та солдат старшого віку (40-60 років), які були поранені та одужали, чи були визнані непридатними для стройової служби, тобто ті, хто за віком чи станом здоров'я не могли служити в діючій армії [5, с. 33].

До складу таборової адміністрації також входили підрозділи служби безпеки (СД) та німецький розвідувальний та контррозвідувальний орган – Абвер. Зокрема у «Грослазареті» було створено спеціальний підрозділ «1Ц», у якому працювали співробітники Абверу [13, арк. 26].

Основним завданням служби безпеки та відділу «1Ц» було виявлення серед військовополонених комісарів, євреїв та політпрацівників. Також у шталагах виявляли офіцерів та здійснювали їх переведення до офлагів. Вербування полонених до співпраці із німецької владою, зокрема до служби у німецькій поліції. Виявлення організації втеч та підпілля. Проведення обшуків новоприбулих полонених.

Одним з цікавих фактів, що мав місце втакому жахливому таборі, як «Грослазарет» було отримання військовополоненими кореспонденції, посилок та передач від сім'ї, а також побачення з родичами, що слідує із показів засудженого перекладача «Грослазарету» Й. Ренера. До обов'язків Ренера відносився перегляд листів та посилок, що надходили до полонених з волі та присутність при відвідуванні військовополонених родичами [13, арк. 31].

До складу табірної адміністрації також входив обслуговуючий персонал: кухарі, слюсарі, електрики та водії з числа місцевого населення. І внутрішня таборова адміністрація з числа військовополонених: писарі, перекладачі, лікарі та допоміжний медперсонал [5, с. 34].

Охорону таборів здійснювала таборова поліція та загони, що складалися з осіб інших національностей. Так, в містечку Володимир Волинський Волинської області охорону пересильного табору «Норд-365» здійснював німецький батальйон № 736 [14, арк. 30; 15, арк. 12, 29]. Шталаг № 301, що у Шепетівці Камянець-Подільської області охороняв батальйон «Гіва» з числа завербованих військовополонених [16, с. 93-94].

Умови в яких перебували ув'язнені навмисно створювались нестерпні. Перш за все полонені весь час перебування у таборі потерпали від постійних знущань з боку табірної охорони. Знаходячись у таборі полонені розміщувалися на дерев'яних нарах чи на холодній цементній підлозі. У таборі для військовополонених у м. Корець Рівненської області ув'язнені утримувалися в тісному приміщенні на нарах у чотири ряди, відстань між ярусами яких досягала лише 40 сантиметрів [17, арк. 154]. Одяг в'язнів був цілком зношений, взуття подекуди відсутнє взагалі. Взимку приміщення таборів не опалювались і полонені потерпали від холоду. Зазвичай розводити вогнища задля того щоб погрітись полоненим заборонялось.

Одним з методів винищення полонених був голод. Харчування в таборах для військовополонених було майже відсутнє. Щоденний раціон в'язня складався з баланди, яка готувалась з харчових відходів, гнилих овочів і падалі та шматка, так званого ерзац хліба, який також готувався із злакових відходів. Полонені харчувалися травою та листям, що росли навколо табору. Зрідка в'язням вдавалось отримати продукти від місцевого населення. Охорона табору зазвичай забороняла здійснювати такі акти милосердя. Харчування у вищезгаданому «Грослазареті» мало наступний вигляд: на сніданок – 1 літр окропу на кожну людину та круглий буханець ерзац-хліба - 1 кг на чотирьох в'язнів; в обід – 2 літра баланди із схожої на просо крупи. Зимою 1942-1943 років додавали мерзлу нечищену картоплю із шматочками конини; вечері не було [5, с. 238]. В деяких таборах військовополонені було доведені до крайнього відчаю, який провокував їх на вживання щурівта що найстрашніше здійснення канібалізму. Для прикладу в таборах для військовополонених смт Великі Бірки Тернопільської області [18, арк. 238, 274, 274а, 276, 278, 289, 295, 315зв.] та в м. Дубно (в передмісті Сурмичі) Рівненської області були зафіксовані прояви людожерства [19, арк. 203; 20, арк. 61-62] .

Медичне обслуговування в таборах було відсутнє. Лише в спеціально створених таборах, таких як «Грослазарет» в Славуті, корпус А шаталагу № 361 (360) в м. Рівне [20, арк. 45-66], шталаг № 309 в першому військовому містечку у Вінниці [21, арк. 309; 22, арк. 167], чи в окремих відділеннях таборів створених для хворих та поранених в'язнів, здійснювалось примітивне надання медичної допомоги чи лікування. Адже не будемо забувати, що всі заходи в таборах були спрямовані на поступове винищення полонених. Зокрема під виглядом лікування та надання медичної допомоги над полоненими здійснювались різноманітні досліди. Так в «Грослазареті» час від часу виникало невідоме захворювання, яке німці називали парахолерою [6, арк. 53]. З метою проведення дослідів німецькі лікарі, додавали отруйні речовини до їжі полонених [5, с. 238]. Згодом спостерігаючи за жахливими муками в'язнів констатували їх смерть. Подекуди в таборах надавали медичну допомогу лікарі з числа військовополонених. Однак допомога ця була примітивною, адже дістати ліки чи перев'язочний матеріал не було звідки. У вищезгаданому таборі у м. Корець медичну допомогу добровільно надавав лікар-єврей. Який завдяки місцевому священику отримував частину ліків.

Зазвичай військовополонених використовували на важких роботах. Зокрема на будівництві та ремонті шосейних доріг, розвантажуванні вагонів, на видобувних кар'єрах, на торфорозробках, на каменоломнях, в сільських господарствах та інших фізичних роботах. Полонені табору с. Шевченківка Калинівського району Вінницької області використовувались на обслуговуванні аеродрому [22, арк. 103]. Також полонених використовували для викопування могил та поховання трупів після розстрілів. Військовополонених таборів, що функціонували у Вінницькій області використовували на будівництві ставки Гітлера «Вервольф». Після завершення будівництва всіх полонених розстріляли [23, арк. 116].Ті з полонених, хто працював на сільськогосподарських роботах мали найбільше шансів здійснити втечу. І такі втечі мали місце. Зокрема в ряді сіл Кам'янець-Подільської області військовополонені, які працювали в сільському господарстві час від часу здійснювали втечі. Так, восени 1942 року полонених з тимчасового табору у с. Війтівці Кам'янець-Подільської області розприділили по господарствах ближніх сіл для виконання сільськогосподарських робіт. В цей період значна частина полонених здійснила втечу, після чого тих, хто залишився, направили до інших таборів і на таких роботах майже не використовували [24, с. 309-312].

На основі проаналізованих першоджерел встановлено, наступне:

1. Серед таборів для військовополонених існували й такі, які важко віднести до категорії таборів, оскільки вони більше нагадують пункти збору полонених чи місця тимчасового утримання. Зазвичай такі пункти виникали при переміщенні не великої кількості (до декількох десятків) полонених з табору в табір, чи при використанні їх на роботах в інших селах і містечках. Зазвичай полонених таких МПУ розміщали в сільських господарствах селян та використовували на сільськогосподарських роботах [25, арк. 221-224].

2. Існували також табори змішаного типу. Зокрема в таборах м. Вороновиця, м. Гайсин, м. Козятин, м. Літин, м. Немирів та інших місцях Вінницької області окрім військовополонених утримувалось місцеве населення, євреї, цигани [26, арк. 167]. Такі МПУ не можливо віднести до таборів військовополонених, оскільки вони не мають характерних ознак. Це в свою чергу дає підстави розглядати їх, як нову категорію - змішані табори.

3. Зазначені характеристики дають загальне уявлення про структуру таборів для військовополонених, що існували на території Поділля та Південно-Східної Волині та вказують на особливості їх функціонування. Однак перераховані ознаки не є завершеними і потребують часткового доповнення. Поряд з цим їх аналіз підтверджує, що основою в методиці створення карних установ для військовополонених була ідея винищення офіцерів та солдат Червоної армії, з максимальним використанням їх, як піддослідного матеріалу та фізичної сили.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Король В.Ю. Трагедія військовополонених на окупованій території України в 1941-1944 роках. – К.: Академія, 2004. – 128 с.; Гальчак С.Д. Східні робітники з Поділля у третьому рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам / С.Д. Гальчак. – Вінниця : «Книга-Вега ВАТ «Віноблдрукарня», 2003. – 344 с.; Гальчак С.Д. На узбіччі суспільства: доля українських «острабайтерів» (Поділля, 1942-2007 рр.) / С.Д. Гальчак – Вінниця : Меркьюрі – Поділля, 2009. – 768 с.; В. Шевченко Варварство XX століття // День. 26 вересня 2008. № 173; О. Лисенко «Військовий полон у період Другої світової війни: деякі теоретичні аспекти» // «Історія великих страждань. Нацистські табори для радянських військовополонених у м. Славуті на Хмельниччині: дослідж., док.,

свідчення» / Ін-т історії України НАН України, Мелор. комплекс «Нац. музей історії ВВВ 1941-1945 років.» - К., 2011. – с. 14.; В. Берковський «Нацистські табори для військовополонених у м. Славуті (1941-1944 роки)» // «Історія великих страждань. Нацистські табори для радянських військовополонених у м. Славуті на Хмельниччині: дослідж., док., свідчення» / Ін-т історії України НАН України, Мелор. комплекс «Нац. музей історії ВВВ 1941-1945 років.» - К., 2011. – С. 29-50.

2. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941-1944. Документи і матеріали / М.П. Вавринчук, О.М. Завальнюк, П.Я. Слободянюк, А.Г. Філінюк, О.Б. Комарніцький, Ю.В. Олійник. – Камянець-Подільський, Оіюм, 2009. – 574; Слободянюк П.Я. Воєнне лихоліття на Поділлі (1941-1945 рр.): мангр./ Слободянюк П.Я., Вавринчук М.П., Олійник Ю.В., Смоленюк П.С., Телячий Ю.В. – Камянець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2007.- 312 с.
3. Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941-1944) / упоряд. М.Г. Дубик. – К., 2000. – 304 с.
4. Нацистские лагеря смерти. Очевидцы свидетельствуют. Из серии «Рассекреченная память». Крымский выпуск. Том. 2. / Составитель Валякин А.В. – Симферополь : издательство «ДОЛЯ», 2010. – 408 с.
5. Історія великих страждань. Нацистські табори для радянських військовополонених у м. Славуті на Хмельниччині: дослідж., док., свідчення» / Ін-т історії України НАН України, Мелор. комплекс «Нац. музей історії ВВВ 1941-1945 років.» - К., 2011. – 348 с.
6. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі ГДА СБУ), Хмельницький. - Ф.5. - Спр. 70. – Т. 7. – 206 арк.
7. Словник іншомовних слів. Під ред. І.В. Льохіна і проф. Ф.М. Петрова. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1951. – 761 с.
8. А. Литвин «Нацистская политика геноцида на территории Белоруссии (июнь 1941 – июнь 1944 гг.): общие черты и особенности практического осуществления» // «Война на уничтожение: Нацистская политика геноцида на территории Восточной Европы». Материалы международной научной конференции (Москва, 26-28 апреля 2010 года)/Фонд «Историческая память.» - М., 2010. – С. 67-86.
9. В. Шевченко Варварство XX століття // День. 26 вересня 2008. № 173.
10. ГДА СБУ, Хмельницький. – Ф.6. – Спр. 1946. – 117 арк.
11. Там само. – Ф.6. – Спр. 2509. – 93 арк.
12. Там само. – Ф.6. – Спр. 19905. – 308 арк.
13. Там само. – Ф.6. – Спр. 12338. – 142 арк.
14. ГДА СБУ. – Ф.5. – Спр. 51027. – 156 арк.
15. ГДА СБУ. – Ф.5. – Спр. 64122. – 207 арк.
16. М.П. Горин «Система табірних установ для військовополонених, що функціонували на території Камянець-Подільської області в період німецької окупації (1941-1944рр.)» // «Внесок учасників війни-трудівників тилу Хмельниччини в перемогу у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років. Актуальні проблеми життєдіяльності учасників війни і шляхи їх вирішення» : зб. матеріалів обласної наук.-практ. конф., / Хмельницький університет управління та права. – Хмельницький : ХУУП, 2012. – С. 85-97.
17. Державний архів Рівненської області. – Ф.Р-534. – Оп. 1. – Спр. 3. – 41 арк.
18. Державний архів Тернопільської області. – Ф.Р-274. – Оп. 2. – Спр.102. – 36 арк.
19. ГДА СБУ. – Ф.1. – Оп. 89. – Спр. 38. – 263 арк.
20. ГДА СБУ. – Ф.1. – Оп. 89. – Спр. 23. – 158 арк.
21. ГДА СБУ, Вінниця. – Ф.4. – Спр. 52. – Т.1. – 242 арк.
22. Там само, Ф.4. – Спр. 9. – Т.1. – 144 арк.
23. Там само, Ф.4. – Спр. 2. – Т.1. – 265 арк.
24. ГДА СБУ, Хмельницький. – Ф.6. – Спр. 7540. – 313 арк.
25. Там само. – Ф.6. – Спр. 7600. – 283 арк.
26. ГДА СБУ, Вінниця. - Ф.4. – Спр. 141. – Т.1. – 183 арк.

Горин М.П. СТРУКТУРА И ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ КАРАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ ДЛЯ СОВЕТСКИХ ВОЕННОПЛЕННЫХ НА ТЕРРИТОРИИ ПОДОЛИИ И ЮГО-ВОСТОЧНОЙ ВОЛЫНИ В ПЕРИОД 1941-1945ГГ.

Автор статьи на основании архивных источников, преимущественно уголовных дел предателей Родины и коллаборационистов, подаёт структуру и особенности функционирования карательных учреждений для советских военнопленных, которые функционировали в период немецкой оккупации 1941-1944гг. на территории Подолии и Юго-Восточной Волыни.

Ключевые слова: советские военнопленные, Каменец-Подольская область, Винницкая область, Ровенская область, Волынская область, Тернопольская область, место размещения, администрация, условия содержания, питание, медицинское обслуживание, тяжелые физические работы.

Goryn M.P. THE STRUCTURE AND FEATURES OF CRIMINAL INSTITUTIONS FOR SOVIET PRISONERS OF WAR IN PODILLIA AND SOUTH-EAST VOLYN REGION DURING THE GERMAN OCCUPATION 1941-1944.

The author of article on the basis of archive sources gives a detailed analysis of criminal cases about the collaborators and traitors who had betrayed a native land. The structure and features of criminal institutions for soviet prisoners of war, who had operated during the German occupation in Podillia and South-East Volyn region are given.

Key words: soviet prisoners of war, Kamianets-Podilskyi region, Vinnytsia region, Rivne region, Volyn region, Ternopil region, location, administration, conditions of stay, provisions, health service,hard manual labour.

УДК 261.7

І.Ю. Зінько

АНТИРЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ПОДІЛЛІ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті аналізується мережа, структура та склад релігійних організацій. Охарактеризована нормативно-правова база регулювання питань культової релігійної діяльності. Розкрита роль і завдання окремих державних інституцій у здійсненні урядової політики як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях.

Ключові статті: держава і церква, релігія, релігійні громади, влада.

Взаємовідносини радянської влади та релігійних організацій у післявоєнні роки є однією з дискусійних тем сучасної історичної науки. Релігійне життя країни знаходилося у важкому становищі. Тоталітарний атеїстичний режим існуючої влади регламентував внутрішнє життя релігійних громад, вдавався до переслідування віруючих і священнослужителів. Лише у період незалежності Української держави, державно – релігійні стосунки перейшли на рівень демократичних.

В історіографії даної проблематики з'явилися нові дослідження які підготовлені на основі великої кількості раніше недоступних архівних матеріалів. В них зроблена спроба з нових концептуальних позицій розкрити проблему взаємовідносин держави і релігійних організацій.

Вивченню партійно-державної політики щодо церков сектантських громад та становища їхніх віруючих присвячена низка наукових праць. Багато з них розглядають історію розвитку, віровчення, культові особливості та побут окремих сектантських громад. Інші ж праці присвячені дослідженню відносин релігійних організацій з органами державної влади.

Праці останніх років з історії виникнення і розвитку, питань побуту та культових особливостей найбільших в Україні релігійних протестантських громад євангельських християн-баптистів, адвентистів сьомого дня, християн віри євангельської (п'ятидесятників) та ряду небагаточисельних сектантських громад написані такими дослідниками як Панченко П.П., Решетніков Ю.С., Жукалюк Н., Любащенко В., Вільховий Ю.В., Год Б.В. [1]. Становлення релігійних організацій післявоєнного десятиліття, активізація діяльності протестантських течій, формування нової релігійної мережі, відновлення церковних структур, утворення релігійних центрів, причини релігійної опозиції, з одного боку та реакція тогочасної влади, поширення антирелігійної ідеології, засоби та методи впровадження у життя атеїстичної політики, з іншого боку, висвітлюються у наукових роботах Сьоміна С.В., Кальниша Ю.Г., Петрика В.М., Остроухова В.В., Вільхового Ю.В., Бажана О.Г., Данилюка Ю.З., Войналовича В.А. [2].

У даному дослідженні автор намагається розкрити суть взаємовідносин держави та протестантських релігійних організацій, показати радянську атеїстичну політику та її результати на прикладі релігійних громад Поділля.

Легітимного законодавства про релігійні культи, прийнятого вищими законодавчими органами у післявоєнний період на республіканському чи союзному рівні, не існувало. Проект закону про культ під назвою «Про становище церкви в СРСР» був розроблений в січні 1944 року. Та завершення ця робота не мала [3,45]. Тому державне регулювання релігійного питання

у післявоєнний час відбувався на основі з директив, розпоряджень, наказів, постанов уряду і керівних органів, видавалися переважно з позначкою «таємно» і «цілком таємно».

Для ретельного контролю над релігійним життям, а особливо над різними конфесійними угрупуваннями, владне керівництво організувало окремий орган - Раду в справах релігійних культів (РСРК) при Раді Народних Комісарів (РНК) СРСР. Вона розпочала свою діяльність з моменту виголошення постанови № 572 РНК (з 1946р. Ради Міністрів СРСР) 19 травня 1944 р. У своєму розпорядженні Рада мала інститут уповноважених при союзних республіках та обласних виконкомах [4,1]. Ця установа стала посередником між урядом країни та релігійними організаціями.

Найбільша увага зверталася на заходи центрального апарату щодо громад протестантських релігійних об`єднань, особливо найчисельніших з них, які мали великий вплив серед населення. Конкретні заходи щодо релігійних громад культів різного віросповідання пропонувалися в інформаційному звіті уповноваженого РСРК при РНК СРСР по Українській РСР на травень-червень 1945 р. Ставилися завдання щодо посилення роботи з обліку громад різних релігійних організацій і завершення їхньої реєстрації до кінця 1945 р.; обліку релігійних громад і груп антирадянських сект, їхніх керівників та передачу матеріалів на них до органів НКДБ для вживання відповідних заходів; передачі органам КДБ наявних матеріалів стосовно фактів антирадянських проявів чи відмови від військової повинності з боку представників релігійних громад; заборони урочистих водних хрещень сектантів; домагання повсюдного возз'єднання громад «євангельських християн» і «баптистів» та підпорядкування їх Всесоюзній Раді євангельських християн і баптистів (ВРЄХ і Б); активізації дії партійних, комсомольських і громадських організацій з метою «обробки й відриву молоді від впливу сектантів»; запровадження штрафних санкцій до релігійних громад, у приміщеннях яких здійснювались спеціальні дитячі зібрання з метою пропаганди релігійного вчення; посилення роботи органів КДБ по виявленню і застосуванню репресивних дій до організаторів і керівників антирадянських нелегальних релігійних організацій [5,87-90].

Одним із обов'язкових етапів у роботі по контролю за діяльністю релігійних культів було возз'єднання громад «євангельських християн» і «баптистів» та підпорядкування їх Всесоюзній Раді євангельських християн і баптистів (ВРЄХБ). Уряд вирішив створити єдину церковну організацію та, поставивши на її чолі «слухняне» керівництво, повністю контролювати релігійну свідомість віруючих найбільших протестантських організацій в Україні.

З 26 по 29 жовтня 1944 року відбувся з'їзд двох церков. В результаті був створений Союз євангельських християн і баптистів, який з 1 січня 1946 року мав назву «Союз євангельських християн – баптистів». Керівним органом Союзу була Всесоюзна Рада євангельських християн і баптистів (ВРЄХБ) зі штатом старших пресвітерів – уповноважених ВРЄХБ у республіках та пресвітерів, що керували громадами на місцях.

Задум щодо централізації протестантських релігійних течій з метою встановлення контролю за їх діяльністю почав здійснюватися. Про це відверто писав у своїй довідці від 1 липня 1947 року уповноважений Ради у справах релігійних культів по УРСР П. Вільховий: «…Сучасна структура ліквідує, повністю розколює колишній «демократизм» в сектах у питаннях керівництва, передаючи в руки Уповноваженим від ВРЕХБ, обласним пресвітерам всю повноту влади в усіх питаннях життя й діяльності громад, полегшуючи підбір відповідних пресвітерських кадрів та регулювання їхньої діяльності з боку Уповноваженого Ради в справах релігійних культів» [6,119].

Штучне об'єднання призвело до дезорганізації культів, обмеження їх проповідницької діяльності, втрати соціально-політичного значення в країні. Не дивно, що за таких умов значна частина громад виступала проти возз'єднання з Союзом євангельських християн – баптистів і намагалися стати незалежними від нього.

На 1 січня 1947 року з 500 виявлених громад християн віри євангельської до нового Союзу в Україні не приєдналося 59, які налічували 4,5 тис. осіб [12,349]. За відомостями уповноваженого РСРК на Україні найбільше не приєднаний громад п'ятидесятників нараховувалося у Вінницькій області – 21, Житомирській – 7, Тернопільській – 7, Кам'янець – Подільській – 5 [12,352]. На початок 1951 року ці дані значно збільшилися. У Вінницькій області незалежних від Союзу ЄХБ громад секти християн віри євангельської налічувалося 45 з

1311 віруючими, Житомирській – 23 з 787 віруючими, Кам'янець – Подільській відповідно – 56 та 752 [7,101].

Обов'язкова реєстрація в державних органах стала ще одним з методів дезактивації діяльності протестантських релігійних громад. Ця умова була найважливішою для законного існування та розвитку об'єднань віруючих. Процедура реєстрації була визначена у постанові Раднаркому СРСР №1325 від 28 листопада 1943 р. «Про порядок відкриття церков», у якій містився повний перелік необхідних документів реєстрації релігійної громади. Зібрання та оформлення документів потребувало тривалого часу, що відтягувало факт реєстрації чи унеможливлювало відкриття церкви. Адже протестантське релігійне товариство і служитель культу могли розпочати свою діяльність лише за умов отримання від обласного уповноваженого Ради довідки про реєстрацію [8,14-17.].

Головною перешкодою для отримання документу про реєстрацію було те, що релігійна громада не мала молитовного будинку, або його стан не відповідав визначеним технічною, санітарною чи пожежною інспекцією критеріям. Багаточисельні заяви віруючих про реєстрацію громади відхилялися у зв'язку з «неможливістю використання та аварійністю» їхнього молитовного будинку.

Причиною відмови у реєстрації або зняття з обліку релігійної громади могла стати і її малочисельність. «Зняття з реєстрації з причини припинення діяльності та у зв'язку з відсутністю необхідного числа віруючих», - зазначалося у рішеннях Ради у справах релігійних культів [9,8.].

Всі протестантські релігійні громади, які не були зареєстровані в органах державної влади, були оголошені поза законом, а їх діяльність заборонялась.

Таке ставлення радянської влади до релігійних протестантських громад призвело до формування багаточисельних підпільних груп, які продовжували свою діяльність незважаючи на заборону радянської влади. Групи п'ятидесятників, свідків Єгови та інших релігійних організацій, які діяло неофіційно, існували у багатьох містах і селах Поділля. У Вінницькій області у 1949 р. нараховувалося 115 таких груп та громад, кількість яких з кожним роком зростала [10,9]. В інформаційному звіті за 1951 р. уповноважений Ради у Вінницькій області зазначав, що в 19-ти районах області підпільно діють 3500 осіб християн євангельської віри. [11,30]. У 1952 році тільки у Літинському районі Вінницької області було виявлено 51 групу незареєстрованих християн євангельської віри у складі 3500 віруючих та 2 групи ієговістів з 50 членами [12,31-32].

У післявоєнний період державні контролюючі органи діяли з метою зменшення кількості громад релігійних культів. Таким чином влада намагалась досягти одноманітності конфесійної структури. Уповноважений Ради по УРСР П.Вільховий зауважував: «Проведенням цієї роботи ми намагаємося скоротити мережу релігійних громад – розплідників релігійно-містичної пропаганди серед населення, вживаючи заходів до недопущення штучного організаційного зміцнення громад» [13, 74.].

В результаті вжитих заходів стало скорочуватися мережа громад релігійних культів, зменшувався їх чисельний склад. Так, на 1 січня 1948 р. в Україні нараховувалось 1788 зареєстрованих релігійних громад євангельських християн-баптистів та 141 група адвентистів сьомого дня, а на 1 січня 1956 року їх кількість скоротилася до 1351 релігійної громади ЄХБ та 115 груп АСД [14,258.].

Ідентична ситуація склалася і на Поділлі. У Кам'янець – Подільській області станом на 1947 р. діяло 138 громад євангельських християн-баптистів, які мали 6197 віруючих [6,114]. На 1954 р. кількість громад скоротилася до 68, а їх чисельність – до 3241 [15,40-44]. В Житомирській області 67 громад ЄХБ складали 3754 особи віруючих [6,114]. У 1954 році тут діяло лише 47 громад з 2626 членами [15,20-23] .

Наприкінці 40-х років радянські органи влади посилюють роботу по обмеженню діяльності релігійних культів. Вони розпочали масштабну роботу по ретельному вивченню релігійної обстановки та збору уточнених даних щодо чисельності, складу, становища та діяльності легальних і нелегальних релігійних протестантських громад. «Лише дбайливе вивчення релігійних громад, - як зазначав уповноважений Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР П.А. Вільховий, - дасть можливість неухильно направляти їх діяльність в бік усестороннього звуження їх масштабів, обмеження їх діяльності межами

молитовних будинків, а також здійснення повної ліквідації шкідливих релігійних об'єднань» [16,5].

Позиція радянської влади щодо протестантських релігійних громад змінилась після смерті Й.Сталіна у 1953 році. Посаду першого секретаря ЦК КПРС зайняв М.С.Хрущов, який оголосив новий політичний курс з метою модернізації тоталітарної радянської системи. Однак державна політика стосовно релігії і церкви суттєвих змін не зазнала. Проблеми релігійної сфери стають прерогативою партійного керівництва, церковні питання повністю пов'язуються з цілями та завданнями антирелігійної роботи.

Направленість ідеологічної політики середини 50-х років визначилася постановою ЦК КПРС від 7 липня 1954 року «Про значні недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи щодо її поліпшення», що засуджувала попередню політику влади щодо примирення з релігією та церквою, вимагала негайного наступу на релігійні осередки, висуваючи конкретні заходи щодо цього [17, 71-77].

Реалізація постанови супроводжувалася втручанням посадових осіб у справи релігійних організацій, грубим адмініструванням та образами релігійних почуттів віруючих. Це викликало незадоволення віруючих і служителів культу. Активний протест релігійних громад мав міжнародний резонанс. Тому 10 листопада 1954 року ЦК КПРС прийняв чергову постанову «Про помилки у проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення», в якій вказувалося на неприпустимість образи релігійних почуттів віруючих у процесі науково-атеїстичної пропаганди. Центральним комітетом пропонувалися інші, основані на підвищенні наукового та матеріалістичного пізнання, заходи щодо її поліпшення [18,89-93]. Ще однією поступкою влади стала постанова Ради міністрів СРСР від 17 лютого 1955 року «Про зміну порядку відкриття молитовних споруд», яка надавала право реєструвати раніше не обліковані церковні громади [19, 148]. Та, насправді, це був лише черговий засіб для посилення контролю за організаціями, що діяли підпільно.

Засади відокремлення церкви від держави та свобода віросповідання і діяльності релігійних культів, про які говорилося у Конституції СРСР, були визнані лише формально. Насправді ж, радянська влада дотримувалася принципу зменшення віруючої частини населення та знищення релігійних осередків сектантських культів. Політична ідеологія базувалася на підтримці та поширенні атеїстичної пропаганди, обмеженні діяльності та повній ліквідації «шкідливих релігійних об'єднань».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Панченко П.П. Релігійні конфесії в Україні в контексті історизму. – К.: Український центр духовної культури. – 2003. – 100с.; Релігійні конфесії в Україні (40-ві – поч.90-х рр.). Історичні зошити. – К. – 1993. – 50с.; Решетніков Ю.С. Становище та диференціація євангельського руху в Україні. - Дис… канд. філ. наук. – К. – 2000. – 191с.; Жукалюк Н., Любащенко В. История церкви христиан – Адвентистов седьмого дня в Украине. – К.: «Джерело життя». – 2003. – 320с.; Вільховий Ю.В., Год Б.В. Становище громад євангельських християн-баптистів на Хмельниччині у повоєнний період (др. пол. 40-х років XX ст.) // Матеріали X-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець – Подільський. – 2000;
2. Сьомін С.В., Кальниш Ю.Г., Петрик В.М., Остроухов В.В. Державно-церковні відносини: світовий досвід і Україна (історико-політичний аналіз): Монографія. За ред. І.І. Тимошенка. – К.: Вид-во Європейського університету. – 2002. – 136с.; Кальниш Ю.Г. Державно-церковні відносини: світова практика і досвід України // Вісник Української Академії державного управління при Президентові України. – 1991. - № 1. – С.171-180; Вільховий Ю.В. Політика радянської держави щодо протестантських церков в Україні (сер.40-70-х років XX ст.). – Дис… канд. іст. наук. – Полтава. – 2002. – 298с.; Бажан О.Г. Данилюк Ю.З. Випробування вірою. – К. – 2000. – 323с.; Войналович В.А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940-1960-х років: політологічний дискурс. – К.: Світогляд, 2005. – С.742;
3. Одинцов М. Ещё одна попытка // Наука и религия. – 1990. - №2;
4. Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВОВ). – Ф.4648. – Оп.2. – Спр.1.;
5. Центральний державний архів громадський об'єднань України (ЦДАГО). – Ф.1. – Оп.23. – Спр.1639.;
6. ЦДАГО України. – Ф.1. - Оп.23. - Спр.4556.;
7. ЦДАВОВ України. – Ф.4648. – Оп.4. – Спр.67;
8. ЦДАВОВ України. – Ф.4648. – Оп.2. – Спр.17;
9. ЦДАВОВ України. – Ф. 4648. – Оп.2. – Спр.168;
10. Державний архів Вінницької області (ДАВО) – Ф. 2700. – Оп.19. – Спр.37;
11. ДАВО. – Ф. П-136. – Оп.32. – Спр.198;

12. ДАВО. – Ф. 2700. – Оп.19. – Спр.42;
13. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.4555;
14. Зінько Ю.А. Політика радянської влади щодо протестантських релігійних громад у документах державного архіву Вінницької області // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць. Вип.ІІ. - Вінниця, 2000;
15. ЦДАВОВ України. – Ф.4648. – Оп.2. – Спр.160;
16. ЦДАВОВ України. – Ф.4648. – Оп.2. – Спр.64.;
17. О религии и церкви. Сборник документов. – М.: Изд-во политической литературы. - 1965;
18. Комунистическая партия и советское государство о религии и церкви / Ред. Пантин И. – М.: Политиздат. – 1959;
19. Бажан О. Пожвавлення релігійного життя в Україні в перші роки «Хрущовської відлиги» // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Книга 1. – Львів. – 2007.

Зинько И.Ю. АНТИРЕЛИГИОЗНАЯ ПОЛІТИКА СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ НА ПОДОЛИИ В ПОСЛЕВОЕННЫЙ ПЕРИОД.

В статье анализируется сети и структура религиозных организаций. Охарактеризована правовая база регулирования культовой религиозной деятельности. Расскрыта роль и задания государственных институтов по исполнению политики как на общегосударственном,так и на местном уровнях.

Ключевые слова: государство и церковь, релігія, религиозные организации, власть.

Zinko I.Y. POLITIKA ANTI-RELIGIOUS SOVIET POWER IN THE HEM OF HER AFTER THE WAR.

The system, structure and composition of protestant religious organizations are analyzed. Normative legal basis of regulating cultural religious activity is characterized. The significance and tasks of some of the state institutions that deal with the realization of the governmental policy on the nationwide and local levels are revealed.

Key words: state and church, religion, religious communities, state power.

УДК 796(477) «194/195»:92

М.П. Лозовик, І.М. Романюк

МИХАЙЛО СТАХУРСЬКИЙ – ОДИН ІЗ ФУНДАТОРІВ ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНОГО РУХУ НА ВІННИЧЧИНІ В ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ

У статті на основі комплексного аналізу джерел та літератури показана роль М. Стахурського у становленні фізкультурного-спортивного руху на Вінниччині в 1945-1950 рр.

Ключові слова: фізкультурно-спортивний рух, масовість, Вінниччина, село.

Давно зосталась в минулому епоха післявоєнних п’ятирічок, всемогутніх партійних вождів, грандіозних трудових та спортивних звершень. Засуджено та піддано суворій і здебільшого справедливій критиці всі недоліки радянської влади. Та все ж пам’ять людей того покоління зберегла не тільки страхи сталінських переслідувань, голод, труднощі післявоєнної відбудови. Ще не була забута величезна радість перемоги, яка вселяла віру в майбутнє, в справедливість та рівні можливості для кожного. Країна в перші післявоєнні роки переживала період небувалого піднесення. За короткий період завдяки титанічним зусиллям людей відбудовувались промислові та сільськогосподарські підприємства, лікарні, школи , інші заклади освіти та культури. Події того часу знайшли своє відображення в працях Я. Кулика [6], Б. Гвоздьова, М. Зарудного, М. Виноградова [7] та інших. Основний масив документів, який ми використали зберігається у Державному архіві Вінницької області.

Очолював надзвичайно складну та відповідальну роботу із відбудови народного господарства на Вінниччині тодішній керівник області Михайло Стахурський, людина не простої долі, рішучий, ініціативний, трудолюбивий.

Михайло Михайлович Стахурський народився 2 січня 1903 року в селі Вівся Чемировецького району Кам’янець-Подільської (нині Хмельницької області) [1, с. 3]. Зовсім

……

юним розпочав М. Стахурський свою трудову і військову діяльність. З 1921 по 1923 рік навчався на курсах червоних командирів в м. Томську. З 1924 року член профспілки земельних працівників. Після закінчення громадянської війни працював на керівних посадах на Чернігівщині, Херсонщині, Дніпропетровщині. З 1930 по 1932 рік відвідував курси керівних партійних працівників у м. Харькові. В 1935 стає студентом зоотехнічного факультету Московської сільсько-господарської академії, закінчити який не зміг через ряд обставин. З 1937 по 1938 рік він уже завідуючий сільськогосподарським відділом ЦК КПУ. В 1940 році М. Стахурський екстерном закінчує Дніпропетровський сільськогосподарський інститут та одержує професію зоотехніка вищої кваліфікації. З 1939 по 1942 – заступник народного комісара УРСР по тваринництву. В 1942 році М. Стахурський пішов на фронт [2, с.8]. В складі частин Донського фронту він бере участь в битві під Сталінградом, Курсько-Орловській операції, за що був нагороджений орденами Вітчизняної війни 1 і 11 ступеня. .За форсування Дніпра член військової ради фронту одержує орден Леніна, потім були Ясо-Кишинівська та Будапештська операції, за участь в яких М. Стахурського відзначили орденами Михайла Кутузова та Богдана Хмельницько [3, арк.1]. Закінчив війну М. Стахурський в Угорщині на посаді заступника голови Союзної Центральної комісії у званні генерал-лейтенанта .

По закінченню війни у 1945 році М. Стахурський обирається першим секретарем Вінницького обкому партії. Керівник області, як ніхто інший розумів, що відбудувати зруйноване війною господарство зможуть тільки енергійні, фізично здорові люди. Тому одним з перших його кроків було створення умов для розвитку масового фізкультурно-спортивного руху в області. Фізичне виховання підростаючого покоління М.Стахурський вважав виключно важливим фактором державного значення [4, арк. 12]. Інтенсивно йшла відбудова спортивно-матеріальної бази. На 1 січня 1948 року в селах області, не враховуючи сільських шкіл і навчальних закладів, було збудовано 26 футбольних полів, 304 волейбольних майданчиків, 117 майданчиків для гри в кахлі та ін. [5, арк.15]. Керівництво області вважало це не достатнім, зважаючи на те, що область була сільськогосподарською. Особливу увагу було звернуто на розвиток сільського фізкультурно-спортивного руху. З питання подальшого підйому фізкультурної роботи на селі облвиконком і обком КП(б)У прийняв три об'єднані постанови. За підписом М.Стахурського та голови облвиконкому Г. Дементєва на адресу секретарів райкомів та голів райвиконкомів було направлено 4 відповідних листи [6, с.56]. Фізкультурні гуртки створювалися майже в кожному селі, кожному колгоспі. Районні комітети фізкультури організовували короткотермінові збори тренерів із різних видів спорту, проводили семінари з підготовки громадських інструкторів. З метою покращення організаційної, навчально-спортивної та методичної роботи при обласному та районних комітетах фізичної культури і спорту були створені навчально-методичні ради. Ними своєчасно були розроблені календарі і приблизні плани підготовки та проведення спортивних заходів, положення та розклад змагань. В 1948 році обласна влада приймає рішення про проведення першої обласної спартакіади сільської молоді [5, арк. 18], проведення якої повинно було дати значний поштовх в справі розвитку масового фізкультурно-спортивного руху на Вінниччині. Підготовка до обласної спартакіади розпочиналася з спортивних змагань в низових колективах, переможці яких приймали участь у районних спартакіадах. Перед початком районних спартакіад в 35 районах області були проведені навчально-методичні конференції, в яких взяли участь більше тисячі громадських організаторів фізичної культури на селі. Вони стали надійною опорою районних комітетів фізичної культури. М. Стахурський вважав, що колгоспне село повинно було стати невичерпним джерелом поповнення рядів фізкультурників області (7, с.4). Восени 1948 року на стадіоні колгоспу "П'ятирічка за чотири роки" Бершадського району був піднятий прапор першої обласної спартакіади сільської молоді. Всі заходи по проведенню фінальних змагань було сплановано з точністю військових операцій. По маршруту Вінниця-Бершадь було виділено два додаткових поїзди, призначені відповідальні за спортивне обладнання змагань, розміщення та харчування учасників, художнє оформлення. 4 вересня 1948 року в Бершадь почали прибувати команди. Музикою духових оркестрів та квітами їх зустрічали жителі районного центру. Спартакіаду відкривав секретар обкому Дойков. На відкриття змагань були запрошені визначні спортсмени того часу Попов, Ібадуллаєв, Конкін, Бочарова, Свєшніков. Змагання обслуговували 63 судді , запрошені з різних міст України, 11 кореспондентів РАТАУ і ТАРС, 2 бригади кінохроніки, об'єднаний духовий оркестр районів в складі 28 музикантів, 102 артисти Вінницької філармонії, 40 мотоциклістів, 26 кіннотників, 35 міліціонерів [7, с.18]. Три

дні продовжувалися змагання сільських фізкультурників. Спеціальні випуски газети "Вінницька правда" повідомляли читачів про їх результати. Героями спартакіади стали: борець Василь Могель – колгоспник Немирівського району, доярка Катерина Стеценко - переможниця велогонки, метальник гранити Яків Чепіль, який показав результат 62 метри та інші. Перше командне місце посіли сільські фізкультурники Козятинського району. Друге – господарі змагань спортсмени Бершадського району, третє – Дашівського. За свідченнями очевидців тих подій, стати переможцем спартакіади було надзвичайно престижно, М. Стахурський особисто вітав їх з перемогою, цікавився особистим життям, допомагав у вирішенні побутових проблем. Із заключним словом при закритті спартакіади він закликав зробити проведення колгоспних спартакіад традиційним і збільшити число сільських фізкультурників до 500 тисяч [7, с.24]. Що слова керівника області не розходяться із справою підтвердили події найближчого часу. Перша спартакіада сільської молоді викликала величезний інтерес з боку сільського населення області до занять фізичною культурою та спортом. В багато разів збільшилась кількість колективів фізкультури, а в 1949 році із ініціативи колгоспників села Березівка Чернівецького району було створене перше в країні сільське спортивне товариство "Колгоспна нива" [8, арк..93]. Невдовзі після закінчення змагань першої обласної спартакіади було прийнято рішення облвиконкому про проведення другої обласної спартакіади та затверджено її положення. Підбиваючи підсумки соціалістичного змагання областей України на кращу організацію роботи із фізичної культури і спорту за перше півріччя 1949 року Рада Міністрів УРСР нагородила Вінницьку область перехідним Червоним прапором з врученням грошової премії 15 тисяч карбованців і преміюванням передовиків фізкультурної роботи (8, арк. 36). В 1949 році в Вінниці був побудований один з кращих на той час в країні стадіон "Локомотив". Як свідчать очевидці того часу М. Стахурський особисто вибирав місце для спорудження цього об'єкту та контролював хід його будівництва. Велику увагу Михайло Михайлович приділяв пропаганді та агітації фізичної культури та спорту. За його сприяння було опубліковано кілька книг , які розповідали про спортивне життя області. Передмову до однієї з них "500.000 физкультурников в одной области" він написав сам [7].

Сьогодні спортивна організація Вінницької області налічує десятки спортивних шкіл, де працюють досвідчені, талановиті тренери. На обласних спортивних базах проводяться міжнародні змагання, тренувальні збори збірних команд країни. Імена Олімпійських чемпіонів Юлії Рябчинської, Петра Короля, Інни Радомської-Осипенко, Наталії Добриньської та багатьох інших спортсменів Вінниччини, знають у всьому світі. Всім цим ми завдячуємо нашим землякам – справжнім прихильникам спорту серед яких не останнє місце займає Михайло Михайлович Стахурський , який за незначний відрізок часу зумів змінити відношення Вінничан до фізичної культури та спорту, вивівши спортивні організації Вінниччини на новий якісний рівень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Сільські вісті. – 1971. – 13 квітня. – С.3.
2. Біографічна довідка // RIA. -2007. – 14 березня. - № 11. – С.8.
3 .ДАВО Ф. П.-136. – оп.61.–спр.6566
4 .ДАВО Ф.136. оп.13.спр. 7.
5. ДАВО. Ф.4877 оп.2. спр.1.
6. Кулик Я. Вінниччина спортивна – Вінниця – Логос – .1996.– 160 с.
7. Гвоздёв Б., Зарудный Н., Виноградов Б. 500.000 физкультурников в одной области. – М: ФИС – 1949. – 70 с.
8. ДАВО– Ф.4877.– ОП.2 – СПР. . – арк. 93.
9. Чотири Вінницькі броди. Хронікально-документальний колаж. – Вінниця: "Консоль", 2008. – 255 с.

Лозовик М.П., Романюк И.М. МИХАИЛ СТАХУРСКИЙ – ОДИН ИЗ ФУНДАТОРОВ ФИЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНОГО ДВИЖЕНИЯ НА ВИННИЧЧИНЕ В ПЕРВЫЕ ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ.

В статье на основании комплексного анализа источников и литературы показана роль М.Стахурского в становлении физкультурно-спортивного движения на Винниччине в 1945-1950гг.

Ключевые слова: физкультурно-спортивное движение, массовость, Вінниччина, село.

Lozovik M.P., Romaneuk I.M. STAKHURKIY IS VAN OF THE FOUNDERS OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTING MOTIONON INVINNYCHCYNA IN THE PERIOD OF TIME FROM 1945-1950.

The article show the role of M.Stachurski in the formation of physical culture and sport movement in Vinnychyna in the period of time from 1945 to 1950.

Key words: physical culture and sport movement, mass character, Vinnychyna, village.

УДК 94 (477)

М.В. Хуторянський

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ НАСТРОЇВ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ 50-Х РР. ХХ СТ.

У статті проаналізовано основні прояви політичних настроїв населення України на початку 1950-х років із визначенням тенденцій до їх зміни.

Ключові слова: політичні настрої, УРСР, західноукраїнські землі, східноукраїнські території, державна влада.

Політичні настрої населення України на початку 1950-х років визначалися рядом політичних, економічних та соціальних чинників, які були сформовані в процесі відновлення зруйнованого війною господарства та продовження збройного протистояння на території західноукраїнських земель. Найбільше уваги цій проблематиці приділив В. Кононенко [1]. Продовжуючи його працю, варто було б зупинитися на висвітленні політичних настроїв населення України на умов, в яких вони формувалися на початку 1950-х років. У цей час в основному було завершено процес відбудови зруйнованого війною господарства, але продовжувалося збройне протистояння на території західноукраїнських земель.

Партійні та радянські органи особливо тривожило те, що ідеологічна атмосфера на території України істотно змінилася в порівняні з довоєнним періодом. Населення в цілому чекало серйозних суспільно-політичних змін, передусім ліквідації колгоспної системи у її сталінсько-кріпосницькому варіанті, демократизації суспільного життя [2]. Сподівання людей на вирішення багатьох економічних і соціальних питань в повоєнних умовах великою мірою не справдилися. Радянські чиновники виявляли занепокоєння пануванням приватновласницької психології на території західноукраїнських земель, де селяни не сприймали боротьбу зі своїми односельцями-куркулями, як із класовими ворогами [3, арк. 38-39].

З метою уніфікації суспільно-політичного розвитку республіки після завершення другої світової війни широко використовувалася глорифікація російського чинника в історії. 24 травня 1945 року Сталін виголосив свій відомий тост “за здоров’я російського народу”, в якому назвав російський народ “керівною силою Радянського Союзу серед всіх народів нашої країни”. Він зазначив, що росіяни вирізнялися своїм “ясним розумом”, “сильним характером” і “терпимістю” і вони ніколи не зраджували радянський уряд у найважчу хвилину [4]. Після цього висловлювання Й.Сталіна про провідну роль російського народу у війні подібні твердження стали поширюватися радянськими пропагандистами, публіцистами і врешті потрапляли на сторінки творів, що претендували на науковість. У публікаціях А.Панкратової, К.Стецюк, С.Бєлоусова, Ф.Шерстюка містилися спроби «аргументувати» керівну роль «старшого брата» у радянському суспільстві [5]. Відсутність наукового обґрунтування подібних тверджень поруч із заміною їх ідеологічними гаслами не стали на перешкоді поширенню такого типу висловлювань у наступних роботах українських радянських дослідників. Воєнна майстерність російських воїнів оголошувалася прикладом для бійців всіх національностей СРСР [6, с.58]. Стверджувалося, що нації Радянського Союзу все тісніше об’єднувалися навколо російської соціалістичної нації – найбільш видатної нації СРСР. Закономірність цього процесу обґрунтовувалася твердженнями, що всі народи СРСР були зобов’язані своїм соціальним і національним визволенням «великому російському народу». Наголошувалося, що завдяки згуртуванню навколо російського пролетаріату, російського народу інші народи радянської країни ліквідували буржуазний лад, відбили атаки внутрішньої контрреволюції та світового імперіалізму. А російський народ заслужив загальне визнання як керівна сила серед всіх народів СРСР у перемозі у Великій Вітчизняній війні [7, с.127-128].

Сучасні вчені вказують, що війна змусила Сталіна і партійно-радянське керівництво допустити в більших масштабах російський і український патріотизм. Однак, як що український патріотизм був суворо дозованим і вже в кінці війни фактично засуджений офіційною ідеологією, то культивування російського патріотизму із завершенням війни стало нормою життя [8, с.401].

Глорифікацію російського чинника у війні можна вважати відповіддю сталінщини на участь представників багатьох етнічних груп, що проживали на території СРСР, у війні по обидва боки фронту. Таке ставлення населення до бойових дій зумовлювалося виявом національних прагнень або ж відповіддю на передвоєнні репресії та голодомори. Піднесення самостійницького руху в Україні стали свідченнями неперервності визвольної боротьби українського народу за самовизначення. Возвеличення участі росіян у війні можна також розглядати і як спробу приховати спротив частини з них сталінському режиму у складі німецьких військових формувань. Власне відносно широке розповсюдження колабораціонізму на теренах Радянського Союзу, які перебували під окупацією, було однією з причин посилення уваги радянського керівництва до консолідації різних верств і прошарків населення у складі радянської країни.

У той же час пропагандистська кампанія радянського керівництва, спрямована на глорифікацію російської історії із засудженням боротьби українських повстанців сприяла формуванню взаємного негативного сприйняття жителями східноукраїнських та західноукраїнських земель. Таке твердження підтверджується рядом архівних документів, що ілюструють ставлення частини радянських військовослужбовців до західноукраїнського населення. Достовірність викладених фактів досить висока у зв'язку із наведенням їх у оригіналах документів, скріплених відповідними підписами і печатками.

У виписці з протоколу засідання Маневічського РК КП/б/У Волинської області від 30 серпня 1950 р. зазначалося, що у ніч на 30 серпня 1950 р. лейтенант танкової частини 43110 Андреєв Н.Н. по-звірячому вбив сім'ю Ульяна Ілліча Філіпчука, який проживав у с.Повурськ. Солдати і офіцери в/ч 43110 налаштували проти себе селян тим, що вривалися до людей у будівлі, принижували жінок [9, арк.122]. У зв'язку із злочином лейтенанта Андреєва виплили факти, що негативно характеризували поведінку частини радянських солдат на території Волинської області.

Повідомлення Командуючому прикарпатського військового округу гвардії полковнику Галицькому від Секретаря Маневічського райкому Волинської області Сивенко містило інформацію про ставлення частини радянських військовослужбовців до місцевих жителів. Тут вказувалося, що солдати та офіцери, які вели заготівлю дров у районі систематично пиячили, влаштовували бійки у клубі, крали ліс у ліспромгоспі, били представників радянського та партійного активу. Особливо «відзначилися» солдати і офіцери в/ч 62472, якою командував капітан Макеєв. П'яні солдати напали на другого секретаря РК КП/б/У Бажана, двічі побили завідуючого районним відділенням кінофікації Либермана, кусками заліза побили завідуючого пекарнею Шуліна. Неодноразово солдати били міліціонерів, які намагалися припинити безлад. Начальника міліції Гаврилова ударили гранатою. Проти воєнкома у чотирьох місцях організовувалися засідки. Начальнику РВ МВС капітану Захарову і начальнику РО МДБ старшому лейтенанту Степанову погрожували побиттям за арешт п'ятьох жінок, які підозрювалися у наданні допомоги бійцям УПА і з якими солдати в/ч 62472 мали інтимні зв'язки. У ліспромгоспі солдатами було вкрадено 600 м3 лісу. На думку Секретаря Маневічського райкому Волинської області Сивенко такий рівень дисципліни зумовлювався постійними п'янками солдатів і офіцерів військових частин.

Неодноразові звернення Секретаря Маневічського райкому Волинської області Сивенко до ЦК змусили керівництво республіки вживати відповідні заходи. Але у повідомленні командуючого Прикарпатським військовим округом генерал-полковника Галицького від 14 жовтня 1950 р. зазначалося, що факти недостойної поведінки військовослужбовців, наведені секретарем Маневічського РК КП/б/У відносилися ще до 1948 р. і не стосувалися злочину, вчиненого капітаном Андреєвим [10, арк.128]. Фактично хуліганські дії солдатів тривали впродовж 1948-1950 р. до тих пір, поки не було вчинено вбивства капітаном Андреєвим сім'ї колгоспника Філіпчука, син якого на момент скоєння вбивства батька перебував у лавах Збройних Сил.

Заради справедливості варто відзначити, що порушення дисципліни радянськими солдатами спостерігалося не тільки на території західноукраїнських областей. У доповідній записці командуючому одеським військовим округом Пухову Н.І. завідувача адміністративним відділом ЦК КП/б/У Бітюкова від 5 травня 1950 р. зазначалося, що до ЦК КП/б/У звернувся з листом секретар Ізмаїльського обкому партії Федоров А.Ф., який повідомив про велику кількість порушень дисципліни солдатами військових частин, які дислокувалися на території області. Він повідомив, що командування та військова прокуратура не вели боротьби проти порушень воєнної дисципліни. Нерідко дії працівників правоохоронних органів проти карних та хуліганських проявів з боку військовослужбовців зустрічали збройний опір і спроби приховати злочини, здійснені військовослужбовцями. Відбувалися вбивства та збройні пограбування місцевих колгоспників, складів з пальним, п'янки військовослужбовців, під час яких здійснювалися вбивства. Про рівень дисципліни військовослужбовців в/ч 61517 і 038396, що входили у з'єднання генерал-майора Шугаєва, свідчило те, що більшість військовослужбовців після 23 години перебували на вулицях селища Сарат. Військовослужбовці частини 61263 по-звірячому вбили громадянку Плотну Марію Петрівну, яка працювала прачкою у частині. Відзначалося багато випадків незаконних дій військовослужбовців, дислокованих у с.Олексіївка Лиманського району, які неодноразово вчиняли скандали із застосуванням холодної та вогнепальної зброї. Велику кількість псування посівів і грабунків колгоспного майна здійснено солдатами військових частин з таборів Бородинського району та с. Клястиця Тарутинського району [11, арк.171].

У донесенні начальнику політуправління Київського військового округу Діброву В.А. заступника адміністративним відділом ЦК КП/б/У Дроздова від 23 вересня 1950 року відзначалися випадки хуліганської поведінки військовослужбовців Прилукського військового гарнізону, які протягом червня-липня 1950 р. здійснили ряд нападів у п'яному вигляді на працівників міліції, крадіжки майна з квартир громадян. Причому офіцери нерідко заступалися за дебоширів. Крім того, п'яні солдати зробили кілька спроб зґвалтування. Були зафіксовані випадки нападів п'яних офіцерів на офіцерів, що перебували на відпочинку [12, арк.145]. Старший оперуповноважений контррозвідки МДБ в/ч 62113 майор Голіков висловив думку, що хуліганські дії зумовлені очікуванням демобілізації та передислокації [13, арк.147].

Радянські пропагандисти нерідко бездумно характеризували як «терористів» все населення західноукраїнських областей. Це призводило до формування відповідного ставлення до місцевих жителів з боку прибулих з інших частин СРСР і передусім – з території східноукраїнських областей. Так, у спецповідомленні військового прокурора військ МВС Українського округу від 10 березня 1950 р. полковника юстиції Кошарського відзначалося, що 21 лютого 1950 р. у с.Долголуки Сколевського району Дрогобицької області секретар Молотовського РК КП/б/У м.Жданова Сталінської області Симоненко Михайло Тимофійович, який перебував у відрядженні, важко поранив дільничного уповноваженого Сколевського РВ МДБ Возліна Тихона Васильовича. Симоненко М.Т. відразу був затриманий, а на другий день покінчив життя самогубством, усвідомивши скоєне. Причиною стрілянини був тяжкий душевний стан, спричинений панічним страхом Симоненка перед «місцевими бандитами». Причому Симоненко ототожнював із «бандитами» всіх місцевих жителів [14, арк.95-96].

Доповідна записка секретаря Житомирського обкому КП/б/У С.Костюченка Мельникову Л.Г. містила інформацію, що у с.Дубовець Житомирської області група п'яних солдатів влаштувала стрілянину, в результаті якої було завдано матеріальних збитків місцевим колгоспникам, частина з яких отримали внаслідок бійки різні ушкодження. Один із колгоспників помер від ран, завданих холодною зброєю. Причому солдати відкрили безсистемну стрілянину у селі, наголошуючи, що на них напали бандерівці [15, арк. 180-181].

Негативне ставлення до жителів західноукраїнських областей, зумовлене пропагандистською роботою радянських органів провокувало збройні сутички між працівниками, які прибували на роботу до східноукраїнських областей на місцевими робітниками. Так, у доповідній записці секретарям Мельникову Л.Г. і Сердюку З.Т. секретаря ЦК ЛКСМУ Г.Шевель від 4 листопада 1950 р. констатувався факт бійки між робітниками у м.Дніпропетровськ, яка відбулася 26-27 серпня 1950 р. У бесіді з місцевими робітниками, які були ініціаторами бійки з західноукраїнськими працівниками, вияснилося, що переважна більшість східноукраїнських робітників вороже ставиться до прибулих із західних областей України. Підставою для такого ставлення виступало твердження, що всі вони «бандерівці,

націоналісти, які вбивають росіян». Інформацію про вбивства росіян східноукраїнські робітники з Дніпропетровська отримували з повідомлень своїх товаришів, що працювали у західноукраїнських областях. Причому у цих повідомленнях наголошувалося, що місцеві жителі вкрай негативно ставляться до росіян і українців, які прибували на роботу до Західної України [16, арк. 139].

Жорстокі методи радянізації західноукраїнських областей відповідним чином відбилися на політичних настроях їх жителів. Звичайно, значна частина мешканців турбувалася про те, щоб критичні зауваження на адресу радянських органів залишилися невідомими владі. Але поширення діяльності різного роду «інформаторів» призводило до фіксації проявів антирадянських настроїв.

На початку 1950-х років на території західних областей України фіксувалися непоодинокі випадки критичних висловлювань на адресу радянської влади. Констатуючи зростання кількості таких тверджень під час проведення виборів 1950 р. у так званих «інформаціях про політичні настрої окремих груп населення» у радянських документах підкреслювалося, що владі не вдалося забезпечити на території західноукраїнських земель беззаперечний авторитет владних структур та радянського ладу в цілому. Так, студентка Кордуба Олена Степанівна у 1950 р. висловила своє ставлення до радянської влади наступним чином: «Мені смішно тому, що мені розповідали про турботу радянського уряду і про добре життя народу, але місцеві до радянської влади жили краще». Студентка Львівського медінституту Малкуш Любов Михайлівна висловилася про вибори до верховної Ради СРСР: «Нас обдурюють і тут і за кордоном. Все рівно не ми обираємо, а тільки голосуємо за тих, кого завчасно призначили. Говорять, що голосування таємне, але дивляться, щоб ніхто не перекреслив бюлетень». У бесіді з питання зміцнення радянського карбованця на міжнародному ринку студент Львівського педінституту Орач Борис сказав: «Російський карбованець не рівно не буде мати ваги на міжнародному ринку, товарообмін буде вираховуватися у доларах, це найбільш тверда валюта у світі» [17, арк. 11].

У доповідній записці секретаря Дрогобицького обкому КП/б/У Олексієнко про обставини вбивства членами ОУН другого секретаря Ново-Стрелищанського райкому КП/б/У і вжитих у зв'язку з цим заходах зазначалося, що місцева жителька Стефанія Іванівна Блажків висловилася проти виселення сімей бандитів: «Ось зараз я дивилася, як збирали наших людей і виселяли їх і мені згадуються гестапівські методи розправи над населенням. Адже радянська влада виселяє і заарештовує ні в чому не винних людей. І коли припиниться це знущання над українським народом» [18, арк. 36].

Варто зазначити, що процес поширення радянської ідентичності протягом повоєнного періоду був досить складним з огляду на труднощі у справі налагодження мирного життя. Про політичні настрої населення на рубежі 1950-х років можна певною мірою судити з даних про скоєні злочини. Із загальної кількості 46910 чол. притягнених по лінії карного розшуку в 1949 р. до карної відповідальності, 26781 чол. або 57,1 % складали молоді люди у віці до 25 років. У першому кварталі 1950 р. з 9175 чол., притягнених до карної відповідальності, 4870 чол. або 53,1 % складала молодь. Комсомольців притягнуто до карної відповідальності у 1949 р. 1597 чол., або 5,9 % і у 1 кварталі 1950 р. 447 чол. або 9,2 % до загальної кількості молоді, притягнутої до карної відповідальності [19, арк. 160].

В цілому слід відзначити, що на початку 50-х років XX ст. динаміка політичних настроїв населення України свідчила про складність формування радянської ідентичності. Труднощі відбудовчого періоду, продовження війни на західноукраїнських землях породжували численні соціальні девіації, в тому числі й серед радянських воїнів. У цей період часу, у тому числі й завдяки зусиллям радянської пропаганди, формувалося насторожене (іноді навіть вороже) ставлення один до одного жителів східноукраїнських та західноукраїнських земель.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кононенко В.В. Вплив на настрої населення України повоєнної цінової політики в СРСР (1945-1953 рр.) / В.В.Кононенко // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Зб. наук. праць. Вип. 1. – Вінниця: ВДПУ, 2003. – С. 24-25; Кононенко В.В. Доля української інтелігенції у повоєнний період сталінського тоталітаризму (1945-1953 рр.) / В.В.Кононенко // Наук. зап. Вінницьк. держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського. Вип. VIII. Серія: Історія: Зб. наук. праць. – Вінниця, 2004. – С. 203-208; Кононенко В.В. Настрої населення України в умовах повоєнної декларативної радянської

демократії / В.В.Кононенко // Наук. зап. Вінницьк. держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського. Вип. VI. Серія: Історія: Зб. наук. праць. – Вінниця, 2003. – С. 75-80; Кононенко В.В. Підвищення соціальної активності та наростання критичних настроїв серед населення УРСР у повоєнний період / В.В.Кононенко // Наук. зап. Вінницьк. держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського. Вип. VII. Серія: Історія: Зб. наук. праць. – Вінниця, 2004. – С. 67-71.

2. Кононенко В.В. Суспільно-політичні настрої та моральний стан населення України в повоєнний період (1945-1953 рр.) / В.В.Кононенко. – Автореф. дис… канд. іст. наук. – К., 2004. – 20 с.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 664. – Арк. 38-39.
4. // Правда. – 1945. – 25 мая.
5. Панкратова А. Русский народ – руководящая и вдохновляющая сила советского общества / А.Панкратова. – М., 1947; Стецюк К. Віковічна дружба українського і російського народів / К.Стецюк. – К., 1950; Білоусов С. Велика співдружність народів СРСР – джерело сили і могутності радянської соціалістичної держави / С.Білоусов. – К., 1952; Шерстюк Ф. Дружба народів СРСР – джерело сили і могутності радянської держави / Ф.Шерстюк. – К., 1953.
6. Галкин В. Возникновение и развитие социалистических наций в СССР / В.Галкин. – М.: Политиздат, 1952. – С. 58.
7. Козлов В.К. О формировании и развитии социалистических наций в СССР / В.К.Козлов. – М.: Политиздат, 1954. – С. 127-128.
8. Гриневич В.А., Даниленко В.М., Кульчицький С.В., Лисенко О.Є. Радянський проект для України / В.А.Гриневич, В.М.Даниленко, С.В.Кульчицький, О.Є.Лисенко // Україна і Росія в історичній ретроспективі. – В 3 т. – Т. 2. Радянський проект для України. – К., 2004. – С. 401.
9. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 106. – Арк. 122.
10. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 106. – Арк. 128.
11. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 105. – Арк. 171-176.
12. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 106. – Арк. 145.
13. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 106. – Арк. 147.
14. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 105. – Арк. 95-96.
15. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 106. – Арк. 180-181.
16. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 106. – Арк. 139.
17. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 15. – Арк. 11.
18. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 42. – Арк. 36.
19. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 377. – Арк. 160.

Хуторянский М.В. ФОРМИРОВАНИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ НАСТРОЕНИЙ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ В НАЧАЛЕ 50-Х ГГ. XX ВВ.

В статье проанализированы проявления настроений населения Украины в начале 1950-х годов с определением тенденций к их изменению.

Ключевые слова: политические настроения, УССР, западно-украинские земли, восточно-украинские территории, государственная власть.

Hytoranski M.V. THE FORMATION OF POLITICAL SENTIMENTS OF THE POPULATION OF UKRAINE IN EARLY 50-IES OF THE XX CENTURY.

The main manifestations of political sentiments of the population of Ukraine in early 1950 with the identification of trends in their changes are analyzed in the article.

Key words: political mood, the USSR, east-western Ukrainian lands, state power.

УДК 392.5(477.44)

М.А. Пилипак

ЗАРУЧИНИ У ВЕСІЛЬНОМУ ОБРЯДІ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

На основі архівних матеріалів, польових записів автора та наукової літератури в статті розглянуто обряд заручин у весіллі Східного Поділля.

Ключові слова: весільний обряд, заручини, трансформація, традиції.

Зважаючи на недостатній стан вивчення проблеми трансформаційних процесів у весільній обрядовості у різних регіонах України, зокрема, Східних районів Поділля, у нашому дослідженні поставлено мету:подати атрибутивний, термінологічний та структурний опис обряду заручин.

Дослідженням зазначеної проблематики займались ряд науковців, зокрема, Здоровега Н.І. [11], Борисенко В.К. [8; 9]. Наші матеріали доповнюють праці попередніх дослідників.

Одним з головнихетапів традиційного весільного обряду українців є – заручини.Очевидно, сама назва походить від проведення обрядодії з'єднання рук, що була головною у обряді та за народними звичаями набирала юридичної сили. Як зазначають дослідники, заручини були найважливішим обрядовим дійством передвесільного етапу і в деяких регіонах називались ще «малим весіллям» [16, с. 292].Обряд заручиндосить докладно описав М. Дучинський, під час яких досягалась остаточна згода на шлюб у присутності родичів [10, с. 502]. Наше дослідження показало збереження давнього комплексу обрядодій у цьому обряді: дарування дівчиною хустки молодому, пов'язування молодим рук і посад на кожух. Обряд пов'язування рук за давнім звичаєвим правом злився з народною шлюбною санкцією – посадом на кожух.

На більшій частині Східного Поділля обряд заручин полягав у тому, що дівчина дарувала хустку хлопцеві як знак згоди на шлюб. Тільки у селі Висока Гребля Крижопільського районузафіксовано локальний варіант заручин, а саме, пов'язування хлопцем руки дівчини: «Дівчина ховається, а молодий мусить її знайти. Його першого пускають в хату. Знайшовши, хлопець одним кінцем своєї хустки в'яже себе за руку, а іншим – дівчину, і так виводить її до гостей – цим він показує, що вони вже зав'язані!» [4, арк. 24].О. Волков у своєму дослідженні початку XX століття чітко розмежовує сватання і заручини як окремі обрядодії і зазначає, що сватання мало головним чином побутовий характер, а заручини – ритуальний, проте з подальшого опису дізнаємося про схожість в послідовності виконання обрядодій: «Обряди заручин проходять в тому ж порядку, як і сватання. Знову з'являються «старости», знову починають розповіді про мисливців – симуляція воєнних хитрощів – і знову їх в'яжуть рушниками, після чого вони дають невеликий викуп у вигляді пляшки горілки, або маленьких подарунків» [15, с. 622].Ймовірно, саме така схожість сватання та заручин стала причиною їх поєднання пізніше.

На відміну від поліського весілля, де, як зазначає І.І. Несен, заручини не виділялися в самостійний етап, а сам термін, поряд з іншими лексемами-відповідниками, вживається на позначення святкування шлюбної угоди [12, с. 54], дані наших польових досліджень підтвердили, що заручини могли існувати як окремий обряд, що побутув у селах Вінницького, Гайсинського, Жмеринського, Калинівського, Крижопільського, Козятинського, Літинського, Липовецького, Могилів-Подільського, Немирівського, Погребищенського, Іллінецького, Чернівецького, Шаргородського, Ямпільського, Теплицького районів Вінницької області, а також у Красилівському, Старокостянтинівському, Теофіпольськомурайонах на Хмельниччині. Тільки у деяких селах заручини зливалися зі сватанням, як це відбувається у селі Заливанщина Калинівського районуВінницької області: «Заручини відбувались на сватанні. Дівчина дарувала парубкові квітчасту хустку, перев'язувала руку» [2, арк. 12].Поєднання сватання і заручин відбулося і у селах Могилів-Подільського районуВінницької області, а також у Красилівському районі Хмельницької області.

Варіативність у побутуванні заручин, які проходили окремо або злито зі сватанням, спостерігається у межах Ямпільського району Вінницької області. Так, від респондента із села Слобода Бушанська А. Придиус записано, що заручини та сватання у 50-х роках проходили окремо [7, арк. 1]. У записі 2008 року від В. Любіянецької із села Франківка йдеться про злиття заручин зі сватанням: «Зараз заручинів немає, як такого обряду. Вони відійшли до складу сватання» [5, арк. 6].

Кульмінаційною частиною заручин на досліджуваній території було пов'язування нареченим рук. Як показало наше дослідження, в одних районах пов'язування здійснювалось рушником, а в інших хусткою. В. К. Борисенко зазначає, що в деяких районах східного Поділля руки молодих на знак згоди поєднували над мискою із зерном, при цьому староста зв'язував їх рушником в тугий вузол, щоб міцніше дотримувались даного слова [16, с. 293]. Нами зафіксовано відомості про здійснення обрядодії старостами пов'язування рук наречених на хлібові. Такий звичай поширений у окремих населених пунктах Вінницького, Калинівського, Козятинського, Теплицькогорайонів Вінницької області. Хусткою в'язали руки у селах Крижопільського, КозятинськогоТеплицьогорайонів Вінницької області. Побутує використання хустки і у Ямпільському районі Вінницької області, проте тут зафіксована локальна

особливість: як зазначають респонденти, у 50-тих роках ХХ ст. молодих стали поєднували хустками, огортаючи плечі та пов'язуючи спереду: «Молодим рук не в'язали, а зара вже в'яжуть білими платками обох до купи, на плечі» [7, арк. 2]. Рушником в'язали руки у деяких селах Вінницького, Калинівського, Козятинського, Літинського, Могилів-Подільського районів Вінницької області.

Як бачимо, у 50-х роках ХХ століття лише у кількох населених пунктах досліджуваної території збереглося пов'язування рук молодим на заручинах. В окремих селах пов'язування здійснювали рушником, в інших – хусткою. Важливе місце на заручинах мав посад на кожусі: молодих із зав'язаними руками обводили навколо столу і садили на покуті, на вивернутий кожух.

Н. Здоровега виділяє в українському весіллі окремий посад кожного з молодих у своїй хаті, а також спільний їх посад у молодої після вінчання. На думку дослідниці, «центральним моментом в українському весіллі є спільне сидіння молодих на посаді. Це є кульмінацією весілля» [11, с. 92]. І.І. Несен зазначає, що саме посад молодих, як акт народної шлюбної санкції, відокремлює «заручини» від інших етапів [12, с. 36].

Використання кожуха, як на заручинах, так і в усьому весільному обряді є виявом давніх вірувань, пов'язаних із побажанням молодим багатства: «Хто волохатий, той буде багатий» [13, с. 69]. Як зазначає І.І. Несен, на заручинах кожух пов'язний із посадом: «Посад – важливий етап, пов'язаний із перехідним станом обох молодих, що містить елементи ініціаційного змісту» [12, с. 40].Збереження локального варіанту посаду молодих з хлібом та хусткою зафіксовано у селі Семенівка Шаргородського району Вінницької області: «Батько нареченої дарує молодим хліб, складений з двох буханців, а також снопи жита. Молоді під час благословення тримаються за одну хустку, потім за цю хустку староста веде їх на посад, тобто заводив за світ у парі» [6, арк. 3]. Як показують польові матеріали, обрядодія посаду молодих вже з середини ХХ ст. побутує лише у кількох селахВінницького, Гайсинського, Іллінецького, Шаргородського, Теплицького районів Вінницької області. Локальний обряд використання кожуха на заручинах зафіксовано у селі Журбинці Козятинського району Вінницької області. Особливістю у весільному ритуалі даного населеного пункту є посад на кожух батьків, у яких молоді із зав'язаними руками просили благословення [3, арк. 23]. Респонденти підкреслюють давність побутування цього обряду. Обряд посаду батьків на кожух на заручинах не описаний у працях дослідників українського весілля.

Зміна структури весільного обряду, а саме його скорочення, є наслідком зникнення та редукції обрядодій. Посад був пов'язаний з давніми віруваннями, з санкціонуючою функцією, із їх зникненням відбувається скорочення весільного циклу.

Після завершення заручин у окремих населених пунктах Східного Поділля відбувалось обдаровування рідних молодою. Обдаровування родичів молодого пов'язано із давнім звичаєм. Дарування «маркувало» рід молодого. Побутування згадуваної обрядодії зустрічаємо у записі С. Руданського, здійсненого ним на Поділлі у кінці XIX століття: «Заручини проходили цілу ніч. Тепер остаточно оголошувалось про згоду, як зі сторони хлопця і дівчини, так і зі сторони їх рідних і дівчиною розносяться подарунки жениху і сватам. Подарунки ці полягають в тому, що жениху наречена пришиває до правого боку хустку, а сватам перев'язує через праве плече по рушнику, потім призначають день весілля і вечір закінчується гулянкою» [17, с. 615]. Проте вже у записі Гната Танцюри «Весілля в селі Зятківцях» [14] у 20-тих роках ХХ століття про обдаровування молодою родини молодого на заручинах не згадується.Наші матеріали, зібрані зі слів респондентів про весілля переважно повоєнного періоду, засвідчили спорадичне збереження традиційного обдаровування молодою родини молодого у селах Вінницького, Гайсинського, Крижопільського, Іллінецького, Шаргородського, Теплицькогорайонів Вінницької області. Так, у селі КраснопілкаГайсинського району Вінницької області дівчина дарувала хлопцю хустку, а сватів перев'язувала рушниками [1, арк. 2].Дана обрядодія зустрічається і у дослідженні В. К. Борисенко – наречена перев'язувала рушниками старостів і обдаровувала всіх присутніх родичів нареченого хустками, сорочками та полотном [8, с. 219].

Можливо, обдаровування у 20-х – 30-х ХХ століття зникло, а пізніше відновило своє існування. Із поступовою зміною сільського укладу ці обрядодії (заручини – М. П.) в 30-х роках ХХ століття зникають і залишається лише обряд сватання, який побутує і досьогодні, маючи трансформовані форми [9, с. 29].

Отже, побутування заручин як окремого етапу весільного дійства мало місце до середини XX століття. За матеріалами дослідження на більшій частині досліджуваної території заручини існували як окремий обряд, у деяких районах – зливалися зі сватанням. У роботі зафіксовано найпоширеніші обрядодії, що закріплювали згоду на шлюб, а саме: пов'язування рук молодих на хлібові, яке здійснювали хусткою або рушником; посад молодих на кожух; обдаровування молодою на заручинах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Ф. 1. – Оп. 4. – Спр. 32. Кравченко Н. В. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Краснопілка Гайсинського р-ну Вінницької обл. Рукопис. 10 арк.
2. Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 66. Волошина О. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Заливанщина Калинівського р-ну Вінницької обл. Комп'ютерний набір. 32 арк.
3. Ф. 1. – Оп. 8. – Спр. 41. Степанюк Г, с. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Журбинці Козятинського р-ну Вінницької обл. Рукопис. Арк. 14–48.
4. Ф. 1. – Оп. 9. – Спр. 14 а. Осипчук Н. Весільні звичаї та обряди с. Висока Гребля Крижопільського р-ну Вінницької обл. Рукопис. 38 арк.
5. Ф. 1. – Оп. 27. – Спр. 3. Сандульська І, с. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Франківка Ямпільського р-ну Вінницької обл. Комп'ютерний набір. Арк. 6 – 9.
6. Спр. М. Пилипака–4. Матеріали записані в с. Семенівка Шаргородського р-ну Вінницької обл. 11 листопада 2006 р. Комп'ютерний набір. 12 арк
7. Спр. М. Пилипака–5. Матеріали записані в с. Слобода Бушанська Ямпільського р-ну Вінницької обл.7 жовтня 2007 р. Рукопис. 11 арк.
8. Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди / В. К. Борисенко // Поділля : іст.-етнографічне дослідж. – К. : Вид-во незалежного культурного центру «Доля», 1994. – С. 217–228.
9. Борисенко В. К. Нова весільна обрядовість в сучасному селі: (на матеріалах південно-східних районів України) / Борисенко В. К. ; АН УРСР, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К. : Наук. думка, 1979. – 134 с.
10. Дучинский Н. Свадебные обряды в Ольгопольском уезде Подольской губернии / Н. Дучинский // Живая старина. – 1896. – Вып. 3. – С. 501–522.
11. Здоровега Н. І. Нариси весільної обрядовості на Україні / Здоровега Н. І. ; АН УРСР, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К. : Наук. думка, 1974. – 158 с.
12. Несен І. І. Весільний ритуал Центрального Полісся: традиційна структура та реліктові форми (середина XIX – XX ст.) / Несен І. І. – К.: Центр захисту культ. спадщини від надзвичайних ситуацій, 2004. – 280 с.
13. Потебня А. А.О мифическом значении некоторых обрядов и поверий / А. Потебня. – Х., 1860. – 155 с.
14. Танцюра Г. Т. Весілля в селі Зятківцях / Г. Т. Танцюра ; упоряд., ред. М. К. Дмитренко, Л. О. Єфремова. – К., 1997. – 404 с.
15. Украинский народ в его прошлом и настоящем / под ред. О. К. Волкова, М, с. Грушевского, М. М. Ковалевского, и др. – СПб. : Типогр. т-ва «Общественная польза», 1916. – 707 с.
16. Украинцы / отв. ред. Н, с. Полищук, А.П. Пономарев. – М. : Наука, 2000. – 535 с. – (Серия «Народы и культура»).
17. Чубинский П. П.Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским географическим обществом : Юго-западный отдел : [у 7 т.]. – СПб., 1872. – Т. 4 : Обряды: родины, крестины, свадьба, похороны. – 1887. – 713 с.

Пилипак М. ПОМОЛВКА В СВАДЕБНОМ ОБРЯДЕ ВОСТОЧНОГО ПОДОЛЬЯ

На основе архивных материалов, полевых записей автора и научной литературы в статье рассмотрен обряд помолвки в свадебном обряде Восточного Подолья.

Ключевые слова: свадебный обряд, трансформация, традиции, помолвка.

Pilipak M. ZARUCHINI I VESILNOMU OBRYADI SKHIDNOGO PODILLYA

On the basis of archival materials, field records of the author and scientific literature in article the engagement ceremony in a wedding ceremony of East Podolia is considered.

Keywords: wedding ceremony, transformation, traditions, attribute.

УДК 392.5(477.54/.62)"18/19"

С.Л. Маховська

ОБРЯДОВЕ РЯДЖЕННЯ ГОСТЕЙ У ВЕСІЛЬНІЙ ТРАДИЦІЇ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ КІНЦЯ XIX – 80-Х РР. XX СТ.: ЛОКАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ДИНАМІКА ЗМІН

На основі залучення польових матеріалів авторки, зібраних у селах Слобожанщини (за сучасним адміністративно-територіальним поділом України – Сумська, Луганська, Харківська та Донецька області), здійснено спробу з'ясувати локальні особливості обрядового рядження гостей як структурного компоненту слобідського весілля, простежити динаміку його змін протягом кінця XIX – 80-х рр. XX ст. Аналіз експедиційних записів дозволив зробити висновок про рівень трансформації окресленої весільної складової протягом періоду дослідження.

Ключові слова: обрядове рядження гостей, весільні традиції, звичай, обряд, ритуал, Слобожанщина, трансформація.

Не зважаючи на наявність цілої низки досліджень українського весілля, далеко не всі складові весільного обряду стали предметом детального науково-етнологічного опрацювання. До такого роду явищ належить обрядове рядження гостей як структурний компонент весільного ритуалу Слобожанщини кінця XIX – 80-х рр. XX ст.

Базовим джерелом висвітлення специфіки слобідського обряду кінця XIX ст. є робота за редакцією В. Іванова «Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии» [1]. Менш інформативні, але необхідні для виявлення локальних особливостей, праці П. Чубинського [2], М. Сумцова [3], Б. Грінченка [4]. Спеціально чи опосередковано проблемою дослідження займались В. Камінський [5], О. Кравець [6], О. Курочкін [7], Н. Здоровега [8], В. Борисенко [9] та ін.

Основу даної роботи складають польові матеріали, зібрані авторкою в селах Сумської, Луганської, Харківської та Донецької областей. Вони базуються на інформації, отриманій від жінок (чоловіків) 1920-60-х рр. народження, які або самі виходили заміж (одружувалися) в означений час, або знають про особливості весілля зі слів батьків. Мета дослідження – з'ясувати локальні особливості обрядового рядження гостей як структурного компоненту слобідського весілля, простежити динаміку його змін протягом кінця XIX – 80-х рр. XX ст.

Як свідчать записи кінця XIX ст., на завершальному етапі слобожанської «свадьби» одружені чоловіки і жінки спеціально рядилися в «циган», «лікарів», «кузнецiв», молодого і молоду тощо. Вони складали чин ряджених – обов'язкових учасників місцевого весільного обряду. Ця частина обрядовості мала ряд локальних визначень: «цигани» [10], «перезва» [11; 12], «бесіда» [13, арк. 16]. Популярність використання лексем «циган» і «циганка» на позначення ряджених О. Курочкін пояснював неповторним і колоритним способом життя даної етнічної групи, яка в усіх країнах і в усі часи стійко зберігала звичай ендогамії, не змішувалася з корінним населення і з якою асоціювалися такі стереотипи поведінки як схильність до мандрування, крадіжок, жебрацтва, чаклунства, ворожбитства, різних артистичних професій тощо, і тому добре підходила для узагальненої характеристики карнавального персонажа [7, с. 6].

Наприкінці XIX ст. у сл. Римарівка батькам нареченої замість доньки виводили ряджену молоду, яка поспішала їх поцілувати, на що мати казала, що то не її дитина, і лише тоді виводили справжню [1, с. 815]. А подекуди у жіноче плаття і вивернутий кожух рядився парубок [1, с. 903].

Останній звичай протягом 30–80-х рр. XX ст. побутував під назвою «підміна молодих» [11; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19]. Якщо в кінці XIX ст. він торкався лише молодої, то, з часом активно рядилися вже і в молодого – відповідно жіночу роль виконував чоловік, а чоловічу – жінка. Ряджені молодий і молода імітували справжніх, але в досить кумедній формі.

Зранку на другий або третій день (в залежності від загальної тривалості «свадьби») «цигани» ворожили гостям по руці чи на картах, крали у сусідів курей, гусей та все, що могли вкрасти; «лікарі́» перевіряли, чи задовільний у «свадьбя́н» стан здоров'я після першого весільного дня. На Харківщині до цієї групи належали також «кузнеці́», які «підковували всіх непідкованих» (брали з гостей гроші) [20; 21]. Ряджені за кожну свою дію вимагали певну суму, що дозволяло гуляти «свадьбу» протягом цілого тижня.

Після обдаровування родин і молодят гості молодого просили дозволу у батька впіймати свиню чи вівцю, після чого останніх різали і варили в казані прямо на городі. «Цигани» тим часом ловили у дворі кожного зі «свадьбян» курей і теж подавали до столу [1, с. 797, 815, 844, 903, 965].

У розвідці В. Камінського, що побачила світ 1930 р., дослідник, аналізуючи судові справи по Київській губернії, зафіксовані наприкінці XIX ст. відомим селянським адвокатом П. Дашкевичем, вказує на неоднозначність сприйняття звичаю крадіжки курей як представниками суду, які розглядали позови проти виконавців цього обряду, так і селянами. Студіюючи за архівними матеріалами вироки волосних судів у добу після скасування кріпацтва, П. Дашкевич дійшов висновку, що цей звичай виник як «наслідок умов життя в часи родового побуту, коли шлюб одного з членів роду визнавався надбанням цілого роду» [5, с. 54], і кожен член роду не лише брав участь у проведенні обрядодій, але й допомагав матеріально, зокрема, віддавши курку до весільного столу. З часом позитивне значення звичаю знівелювалось, і його стали називати злочином. Проте показово, що сам суд до кінця не визнавав крадіжкою «ловлю курей», і виносив умовний вирок без зазначення розмірів відшкодування збитків постраждалій стороні.

Наведені В. Камінським матеріали дають можливість провести паралелі зі слобожанським звичаєм «ловити курей», який на території Слобідської України так само неоднозначно сприймався населенням. Якщо «цигани» крали курей лише у тих людей, які були присутні на весіллі у перший (другий) день, то мотив незадоволення з боку селян не мав місця, оскільки учасники обряду сприймали крадіжку як один з елементів весільного сценарію. Якщо ж вказаної вище умови не дотримувалися, то наслідки могли бути непередбачуваними: «Ми якось хотіли отак вловить [курку], так вони нам чуть чортів не дали» [16, арк. 27].

Звичай «ходити по кури» або «ловити курей» у 30–80-х рр. XX ст. побутував практично в кожному дослідженому селі. За свідченням інформантів, «по кури» ходили на другий або третій день весілля, в залежності від загальної тривалості «свадьби». Виконавцями обрядодій були «цигани», які крали курей, ідучи на святкування до хати молодого, після чого варили з них «юшку» і частували всіх присутніх.

Відомо, що використання півня і курки на весіллі пояснюється дослідниками зокрема еротичною символікою цього птаха в народних уявленнях: півень – хтивий птах, а курка – уособлення материнського начала. Разом вони також складають одне із знарядь симпатичної магії. Присутність цих птахів під час весільного обряду, вірили, забезпечить молодим плодовитість, сприятиме активному продовженню роду [22, с. 651–652]. Саме тому вживання курей у загальноукраїнській традиції набувало ритуального значення на різних етапах весілля:

1. На сватання свати обов'язково несли із собою хліб, пляшку горілки, курку або півня, а найчастіше пару курей – курку і півня (Волинь).

2. Курей приносили і на «змовини», де домовлялися про час весілля і посаг молодої (Волинь).

3. Після згоди дівчини батьки молодих йшли до священика «годи́ти шлюб» (домовлятися про вінчання), при цьому несли попові подарунок – хліб, пляшку горілки, курку і півня (Волинь).

4. На заручинах обов'язковою стравою була смажена курка та півень (Волинське Полісся).

5. На верхній частині короваю розміщували або пару голубків, або курку і півня (Волинське Полісся).

6. Під час виряджання молодої до шлюбу, у той момент, коли вона мала сідати на воза, їй під ноги кидали чорну курку (Підляшшя, Холмщина).

7. Перед заселенням молодих у нову хату, першою туди запускали курку, іноді чорну, щоб на неї перейшло все лихо, яке готувала нова оселя молодятам – як казали «на курячу голову». Існувала думка, що будинок може бути закладений на смерть, на хворобу тощо, і курка начебто приймала всі негативи хати на себе (Волинь, Підляшшя, Холмщина) [5, с. 55-56] та ін.

Звичай «ходити по кури» довгий час зберігав символічно-побутове значення. У крадіжці цінними були не курка або півень як такі, а магічна сила, яку їм надавало весільне оточення. І хоча поступово на ці обрядодії почали дивитися як на жарт, але їх все одно визнавали обов'язковим елементом весільної обрядовості слобожан.

……

За етнографічними матеріалами, хронологічно звичай крадіжки курей був обмежений кінцем XIX – 30-ми рр. XX ст., а потім відновився у післявоєнний час і зберігається у трансформованому вигляді на теренах Слобожанщини й сьогодні.

Отже, обрядове рядження гостей належить до традиційних компонентів слобідського весільного обряду. Аналіз польових матеріалів дозволяє зробити висновок про незначний рівень його трансформації протягом періоду дослідження. На початку XXI ст. група обрядових акцій повесільного циклу «свадьби», зокрема обрядове рядження гостей («циганщина»), характеризується більшою збереженістю на всій території Слобожанщини, у порівнянні зі звичаями та обрядами передвесільного та весільного циклів. До обов'язків сучасних «циган» (ряджених) належать ряд традиційних обрядових акцій, які подекуди набувають модифікованих форм, що потребує окремого фахового дослідження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / под ред. В. В. Иванова. – Х.: Издание Харьковского Губернского Статистического Комитета, 1898. – Том I. – 1012 с.
2. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д.чл. П. П. Чубинским. – Санкт-Петербург, 1877. – Т. IV : Обряды: родины, крестины, свадьба, похороны. – С. 679–696.
3. Сумцов М. Ф. Слобожане. Історично-етнографічна розвідка. – Х.: Видавництво «Союз», 1918. – С. 90–98.
4. Весілля в селі Нижня Сироватка Сумського повіту Харківської губернії. Записав Б. Д. Грінченко. 1899. // Весілля: у 2 кн. / [упоряд. М. М. Шубравська]. – К.: Наук. думка, 1970. – Кн. 1. – С. 393–411.
5. Камінський В. Сліди родового побуту в сьогочасних весільних звичаях на Україні: Весільний звичай крадіжки курей. – [Б.м.], 1929. – С. 53–60.
6. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу. Історико-етнографічний нарис. – К.: «Наукова думка», 1966. – 197 с.
7. Курочкін О. Весільне рядження – «Циганщина» // Берегиня. – 2009. – №1. – С. 5–18.
8. Здоровега Н. І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні. – К.: Наук. думка, 1974. – 154 с.
9. Борисенко В. К. Нова весільна обрядовість у сучасному селі (На матеріалах південно-східних районів України). – К.: Наук. думка, 1979. – 134 с.
10. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (АНФРФ ІМФЕ). – Ф. 14-5. – Од. зб. 686. – 40 арк.
11. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (АНФРФ ІМФЕ). – Ф. 14-5. – Од. зб. 715. – 29 арк.
12. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (АНФРФ ІМФЕ). – Ф. 14-5. – Од. зб. 716. – 40 арк.
13. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (АНФРФ ІМФЕ). – Ф. 14-5. – Од. зб. 713. – 37 арк.
14. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (АНФРФ ІМФЕ). – Ф. 14-5. – Од. зб. 700. – 21 арк.
15. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (АНФРФ ІМФЕ). – Ф. 14-5. – Од. зб. 701. – 60 арк.
16. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (АНФРФ ІМФЕ). – Ф. 14-5. – Од. зб. 703. – 58 арк.
17. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (АНФРФ ІМФЕ). – Ф. 14-5. – Од. зб. 709. – 19 арк.
18. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (АНФРФ ІМФЕ). – Ф. 14-5. – Од. зб. 685. – 30 арк.
19. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (АНФРФ ІМФЕ). – Ф. 14-5. – Од. зб. 696. – 32 арк.
20. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (АНФРФ ІМФЕ). – Ф. 14-5. – Од. зб. 692. – 19 арк.
21. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (АНФРФ ІМФЕ). – Ф. 14-5. – Од. зб. 694. – 20 арк.
22. О значении некоторых русских свадебных обрядов Е. Кагарова // Известия Академии Наук. – [Б.м.], 1917. – С. 645–652.

Маховская С.Л. ОБРЯДОВОЕ ПЕРЕОДЕВАНИЕ ГОСТЕЙ В СВАДЕБНОЙ ТРАДИЦИИ СЛОБОДСКОЙ УКРАИНЫ КОНЦА XIX – 80-Х ГГ. XX В.: ЛОКАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ И ДИНАМИКА ИЗМЕНЕНИЙ

На основе привлечения полевых материалов автора, собранных в сёлах Слободской Украины (согласно современному административно-территориальному делению Украины – Сумская, Луганская, Харьковская и Донецкая области), осуществлена попытка определить локальные особенности обрядового переодевания гостей как структурного компонента слобожанской свадьбы, проследить динамику его изменений в течение конца XIX – 80-х гг. XX в. Анализ экспедиционных записей позволил прийти к выводу об уровне трансформации данной свадебной составляющей в течение периода исследования.

Ключевые слова: обрядовое переодевание гостей, свадебные традиции, обычай, обряд, ритуал, Слободская Украина, трансформация.

Makhovs'ka S.L. CEREMONIAL CHANGING CLOTHES OF GUESTS IN WEDDING TRADITION OF SUBURB UKRAINE OF END OF XIX–80TH YEARS OF XX OF CENTURY: LOCAL FEATURES AND DYNAMICS OF CHANGES

The history and the modern situation of studying the wedding of the Slobozhanshchyna are given in the general context of the formation and development of the ethnology. An attempt to define the local features of ceremonial changing clothes of guests as a structural component of the suburb wedding is carried out; regional variants and their specific ethnographic peculiarities are highlighted; the dynamics of his changes during the end of XIX –80th years of XX of century is trace. Analysis of expeditionary records allowed coming to the conclusion about the level of transformation of this wedding constituent during the period of research.

Keywords: ceremonial changing clothes of guests, wedding traditions, custom, ceremony, ritual, Slobozhanshchyna, transformation.

УДК [39:316.723]-053.2/.6(477.44) «19/20»

В.О. Гребеньова

ВИДИ ІНІЦІАЦІЙ У ДИТЯЧІЙ СУБКУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ ВІННИЧЧИНИ (ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX–ПОЧАТКУ XXI СТ.)

У статті розглядаються види ініціацій у дитячій субкультурі українців Вінниччини, що простежуються в родинно-побутовій обрядовості другої половини XX – початку XXI ст.

Ключові слова: ініціації, дитячі ініціації, етнологія дитинства, дитяча субкультура, діти, дитинство.

Невід'ємною складовою структури дитячого духовного життя є ініціації. Вони визначають протягом життя кожної людини зміну соціальних ролей та статусів. Ці зміни являють собою систему смислів і цінностей, визначають соціально-ґендерні ролі та преференції, статусні позиції у сфері господарчого та виробничого життя, що в результаті формує стереотипи етнічної поведінки на певному віковому етапі. Термін ініціація виводиться від латинського «initium», що перекладається як «початок», «посвячення» [1] .

Дослідженню питання дитячих ініціацій приділяли увагу авторитети української етнографії кінця XIX – початку XXст. Зокрема: Мр. Грушевський [2] Н. Заглада [3], які вперше звернули увагу на дітей як на активних членів соціуму, які мають власну «дитячу субкультуру». В другій половині XX – початку XXIст. в рамках обраної теми становлять інтерес праці В. Борисенко [4], Н.Гаврилюк [5], І.Щербак [6], А.Забловського [7] тощо, які зробили вагомий внесок у дослідженні статевовікового аспекту традиційної культури. Тому дана тема залишається актуальною.

У житті індивіда постійно виникає необхідність урівноваження його біологічної та соціальної характеристик. Більшість із обрядів, що проводяться в дитинстві, мають здебільшого не фізіологічне, а саме соціальне значення [8]. Це пов'язано з тим, що у фізіологічному плані людина постійно змінюється. Ця зміна усвідомлюється не тільки як зростання, а й переродження, в основі якого лежить уявлення про міфічну смерть. Діти – ніби неповноцінні представники соціуму, адже вони мають тільки увійти до нього. При цьому складають відповідну соціальну верству. Як зазначає М. Дерлиця,перехід в іншу вікову категорію відбувається у кожної дитини по-різному: під дією різноманітних факторів «первородні стають «челядию» в восьмім році життя, дальші діти «байдакують» геть поза десятий рік» [9]. Обряди ініціації в традиційному суспільстві фіксуються як такі, що проходять для дітей у віці від 1 до 5

……

років: пострижини, садіння на коня, заплітання коси для дівчинки [10]. Саме з 7 років дитина корінним чином змінює соціальний стан, дітей звуть «парубочок, підпарубок, дівочка, півдівка, виросточок» [11]. «Але діти і більш старшого віку розглядаються суспільством як неповноцінні члени соціуму. Вони перебувають у певному культурному «обмеженні», «недовключені» в соціальний організм. Тому для них, як ні для кого, важливо пройти певні переходові обряди. Зазначимо, що обряди ініціації можуть проходити як декілька днів, так і декілька місяців, а інколи розглядаються як багаторічна низка поетапних обрядів» [12].

Спробуємо простежити стан та форми побутування дитячих ініціацій (з моменту народження до 13-14 років) в родинно-побутовій обрядовості другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Етнологи вважають, що першою ініціацією в житті людини є пострижини, коли дитині виповнюється рік. Н. Жмуд схиляється до думки, що це народження, оскільки відбувається перехід із світу ненароджених у світ народжених. Саме ця ініціація має у своїй структурі такі складові як лімінальний період (порубіжний) і реінкорпорацію (включення до нового колективу) [13].

Порубіжним періодом першої ініціації є момент народження. Вважали, що новонароджена дитина ще не належить до світу людей. Тому здійснювали обрядодії з метою унеможливити її повернення назад у світ духів. В досліджуваний період існує обряд «відкривання всіх замків». Він символізував залучення малюка до «цього світу», тобто соціуму. Для полегшення пологів породіллі рідні застосовували магічні дії, зокрема, відправляючи її до пологового будинку, батьки або чоловік відкривали вдома усі вікна, двері, замки, щоб полегшити роди. Все це мало «розчистити» шлях дитини, асоціювалось з відкриттям дверей, до неба, до «паралельного простору». Але по допомогу священика, що існувала в традиційній культурі, тепер не звертаються, аби той тримав ворота у вівтар відчиненими.

Продовжують й на початку ХХІ ст. побутувати вірування, що «коли приносять дитину з пологового будинку, то треба перенести її три рази через поріг» [14]. В даному контексті «поріг» розуміється як «межа» з «іншим світом» та несуть небезпеку для дитини, тому багаторазове перенесення є «прочищанням шляху» [15].

Завершальною стадією є реінкорпорація, якою у даному випадку є перша купіль новонародженого. Вона, окрім суто профілактичного призначення, (узята до сходу сонця вода і покладені у воду трави – череда, любисток, ромашка), має зміцнити дитину, наділити її щастям, захистити від лихого ока. Адже вода, за народними уявленнями, символізувала силу і чистоту. Купання дитини зазвичай відбувається до заходу сонця. У купіль дівчинки кладуть трави жіночого роду і любисток, щоб хлопці любили, а хлопчику додають лікарські трави чоловічого роду, квіти чорнобривців та гілочку або кору дуба, щоб ріс гарним, чорнобровим, здоровим та сильним.Зокрема, купаючи дитину, у с. Павлівка Погребищенського району промовляли такі слова: «Вода-водице, ти омиваєш ріки й берега, омий родженого синочка/дочку від недуг і гріха». В с. Круподеринці Погребищенського району зустрічається варіант замовляння на воду: «Мати-водице, купати годися, Христос купався, води не боявся, і ти не бійся. Анголятко моє, миле моє дитятко. Господь з тобою промовляли тричі» [16],та опускали тричі дитину у воду, а потім уже клали її у купіль. У м. Вінниці під час купання дехто, кладучи дитину у купіль, розмовляв з нею, дехто з реципієнтів промовляв три рази «Господь з тобою». Весною у купіль дівчинки добавляли першу квітку півонії, при цьому промовляли: «Щоб ти була така гарна, як ця перша квітка на цьому першому корчі, щоб тебе усі любили, як цю першу квітку на цьому кущі, щоб ти була першою дівкою на селі, як ця перша квітка на цьому корчі» [17]. Після купання ввечері купіль не виливали. За допомогою води під час цих обрядових дій усувалися ознаки попереднього стану того, хто проходив ритуал, що було необхідно для подальшого набуття якостей, властивих його новому статусу.

Наступною ініціацією, яка на сьогодні з активізацією релігійного життя не тільки збереглася, а й стає все більше популярною, є хрещення – як охорона дитини від усього злого, очищення від першородного гріха і залучення немовляти до християнського світу. Таїнство хрещення та супроводжувальні його обряди і ритуали, незважаючи на заборони, продовжували (хоча й таємно) побутувати у ХХ ст. У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. намагаються хрестити новонародженого відразу після повернення його з матір'ю додому з пологового будинку.

Надзвичайно серйозно ставились до вибору імені дитини. Обряд ім'янаречення трактувався як залучення дитини до безперервності роду.

Завершальною стадією включення до християнського світу дитини є «пострижини». Як правило, він виконувався в день річниці дитини та символізував її перехід в новий віковий період, до іншого соціального статусу. Вважалось, якщо постригти в рік дитину, то будуть гарні коси. Обряд мав на меті через певні символічні дії, пов'язані з давнім культом вогню, води та інших предметів реального світу, сприяти дальшому росту й розвиткові дитини.

Перші етапи ініціацій (купання, хрестин, пострижини) є соціалізуючими, відбувається перехід дитини від»докультурного» стану у сферу «культурного», людського світу. Процес засвоєння індивідом основних навичок життєзабезпечення та норм поведінки є важливим механізмом збереження етнічної традиції. Вони дають уявлень про перебіг вікових змін та соціокультурного змісту кожної стадії життєвого циклу дитини. Але деякі з них на сьогодні втрачаються. Це пов'язано з відпливом молоді з села і втрачання зв'язку із традиційними звичаями та раціоналізацією свідомості.

Окремою ініціацією є початок відвідування дітьми дитячого садка, яке стало поширеним новоутворенням в дитячій субкультурі саме в ХХ ст. Звідси порубіжним періодом у цій структурі є перше самостійне ознайомлення із суспільними нормами, правилами, обов'язками, загальнолюдськими та етнічними цінностями, а завершальною стадією є усвідомлення себе як індивіда та частиною колективу. Тобто відбувається адаптаційний період дитини в дитячому садку, ознайомлення з його режимом дня та входження їх в мікрогрупу.

У традиційній трудовій ініціації фазою набуття ініціантом нового соціального статусу є розв'язування ним пуповини. До сьогодні на Вінниччині досить широко практикують дії з пуповиною. З 90-х років діти в пологових будинках знаходяться біля матері, тому забрати пуповину не виникає труднощів. Більшість мам забирають її додому, а перед школою дають дитині, щоб розв'язала її. Вважається, якщо дитина розв'яже пуповину, то буде легко вчитися в школі, відкриє перед собою всі галузі знань. Отже, можна припустити, що цей магічний ритуал з пуповиною пов'язаний з елементом ініціації, який символізував перехідний етап від дошкільного до шкільного віку.

Цікавими є спостереження щодо пастухування, яке починається із 6-7 років. Його можна назвати «ініціацією в ініціації», оскільки воно має класичну структуру: виключення зі старого колективу (початок пастушіння), порубіжний період (випробування), завершальний етап (прийняття «в пастухи»). Реципієнт 1955 р. н. наголошує на тому, що «пастухами були всі діти. І це природно – дітей було багато, вони у цьому зв'язку мусили неодмінно виконувати якусь функцію. Перехід до статусу пастуха означав певний рубіж дорослості. Ти вже не просто босоногий пацан – тобі доручають серйозну справу – пасти корову, тобто годувальницю сім'ї. Таке ставлення формувалось батьками, старшими братами і сестрами. Коли дозволялось гонити корову на пасовисько, то перші два місяці, йдучи вулицею, побачивши когось старшого у чужому дворі, я голосно з ним вітався, щоб він зрозумів і побачив, що я вже пасу. Це було і гордістю і радістю» [18].

Випробування на право називатися «пастухом» були різноманітні. Насамперед, треба було на перших порах пастушіння завертати не тільки свою, але й чужу худобу: «О! сьогодні корови напасуться, бо сьогодні ноги молоді будуть бігати». Примушували курити разом з усіма (поширене явище). Своїми словами перевіряли, чи зможе новачок берегти секрети, якщо через певний час ніхто «з чужих» не взнав – значить «свій», його приймали до гурту», давали завдання приборкати найлютішу корову в череді тощо. Відомі випадки фізичних випробувань: «проколювали голкою шкіру на долоні, якщо не заплачеш, то ти настоящий пастух, а не шмаркач» [19]. Останній приклад на наш погляд є архаїчним залишком жорстоких давньослов'янських екзаменувань ініційованих, про які говорить В. Балушок [20]. На сьогодні вид цієї ініціації відживає. Це пов'язано, з тим, що люди не спроможні тримати худобу через економічні проблеми, через виїзд працездатних людей з села, а залишаються переважно літні, які не спроможні вести домашнє господарство.

Широко побутують ініціації, пов'язані із початком систематичного відвідування дітьми вулиці (десь з 7-8 років). Відомі випадки жартівливих елементів випробування «новеньких». Одним з них був метод спрямований на з'ясування страхів ініціантів і переборювання їх. Так, у смт. Стрижавка Вінницького району Вінницької області приблизно до середини 80-х років ХХ ст. влаштовували іспит для тих, хто не вмів плавати (відтворювали ситуацію, у якій хтось з членів громади тоне і перевіряли, чи наважиться ініціант врятувати потопаючого) [21]. Іноді створювали різноманітні жартівливі ситуації і спостерігали за тим, як дитина буде з них

«викручуватися». Наприклад, «новенькому» «підкидали» чужі речі із звинуваченням його в крадіжці, змушували його вилазити пізно ввечері чи серед ночі на тин до людей, які не подобалися і кукурікати до ранку, смішити компанію тощо [22].

Після того як «новенькі» склали вступні випробування, обов'язковим елементом було екзаменування посвячуваних. Перевірялись, насамперед, кмітливість і фізична витривалість ініціантів. Найчастіше влаштовували бійки між різними компаніями, бо хлопчик мав мати «розбишакуватий» характер: «Той вожак, у кого розум добрий і кулак» [23].

Починаючи із 12-13 років, з'являються різноманітні назви старших в компанії. В досліджуваний період зафіксовані наступні: «голова», «вожак», «старший», «старий», «найголовніший»,»лідери», «заводіли» та інші. Але дитячі компанії були менш формалізовані й не так жорстко структуровані, як, наприклад, молодіжні.

У віці з 7 до 14 років ми спостерігаємо накладання одночасно декількох ініціацій, які комплексно спрямовані на активну соціалізацію дитини. Зокрема: відвідування школи;вулиці; позашкільних закладів (гуртки, клуби, студії, академії тощо); трудова ініціація. Позитивним є те, що дитина кінця XX – початку XXI ст. порівняно з попереднім століттям, стала мобільною, динамічною, креативною, незалежною у сприйнятті та переробці інформації, що є однією з рис прогресивного розвитку суспільства.

У другій половині XX – на початку XXI ст. структура традиційних дитячих ініціацій дещо модифікувалась у бік спрощення: зникли деякі її елементи та втратилося їх символічне навантаження, що спричинило умовний характер побутування. У зв'язку з помітним послабленням консервативних родинно-побутових традицій (руйнацією традиційних цінностей, насадження чужих моделей поведінки), акселераційними процесами, значним розширенням інформаційного простору ініціаційний вік став молодшим та з'явилися нові форми ініціацій.

Сучасні дослідники вважають, що «віртуалізація» дитячого простору за рахунок комп'ютерних ігр призвела до спрощення та зникнення природних сфер соціалізації. З'явився розрив між культурою дорослих і культурою дітей. Дитяча субкультура більше самовизначається у відповідності з соціально-психологічними потребами, які діти намагаютьсязадовольнити успілкуванні з однолітками. Їхні досягнення відкладаються у дитячій традиції і закріплюються у фольклорі як формі їх вираження [24].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Балушок В. Обряди ініціацій українців та давніх слов'ян / В. Балушок. – Л., Н.-Й. : Вид-во М. П. Коць, 1998. – 266 с.
2. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / М. Грушевський. – К. : Либідь, 2006. – 256 с.
3. Заглада Н. Побут селянської дитини. Матеріали до монографії с. Старосілля / Н. Заглада. – К. : Держтрест «Київ-Друк», 1929. – 179 с.
4. Борисенко В. Обряди перших років життя людини // Народна культура українців : іст.-етнолог. дослідж. : у 5 т. / наук. ред. М. Гримич. – К. : Дуліби, 2008. – Т. 1 : Діти. Дитинство. Дитяча субкультура. – С. 82-95.
5. Гаврилюк Н. К. Картографирование явлений духовной культуры (по материалам родильной обрядности украинцев) / Н. К. Гаврилюк. – К. : Наукова думка, 1981. – 281 с.
6. Щербак І. М. Обрядові форми статевої ідентифікації дітей в традиційній культурі українців / І. М. Щербак // НТЕ. – 2000. – № 1. – С. 114-118.
7. Забловський А. В. Соціалізація статево-вікових груп в традиційній культурі українців другої половини XIX – початку XX ст. : автореф. дис. … канд. іст. наук : спец. 07.00.05 «Етнологія» / А. В. Забловський. – К., 2005. – 18 с.
8. Геннеп А. ван. Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов / А. ван Геннеп – М. : Вост. лит., 1999. – С. 69.
9. Дерлиця М. Селянські діти : етнографічний нарис / М. Дерлиця // Етнографічний збірник. – Львів, 1898. – Т.V. – С. 136.
10. Байбурин А. К. Ритуал в традиционной культуре / А. К. Байбурин. – СПб. : Наука, 1993. – С. 60.
11. Кузеля З. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу / З. Кузеля // Матеріали до українсько-руської етнології. – Л. : Б. в., 1906. – Т. IX. – С. 1-213.
12. Аксьонова Н. В. Міфо-ритуальні основи дитячих ігор (на матеріалах Слобожанщини кінця XIX – початку XX століття) : дис. …канд. іст. наук : спец. 07.00.05 / Наталя Володимирівна Аксьонова. – К., 2006. – Арк.164.

13. Жмуд Н. В. Дитячі ініціації на Вінниччині другої половини ХХ – початку ХХІ ст. / Н. В. Жмуд. – Етнічна історія народів Європи. – Вип. 28. – Київ, 2009. – С. 96.
14. Архів Рукописного фонду навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля Інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського (далі РФП ВДПУ). – Ф.1. – Оп. 4. – Спр. 60. – Арк. 5.
15. Гримич М. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців (Когнітивна антропологія) / М. Гримич. – К. : Віпол, 2000. – 380 с.
16. РФП ВДПУ. – Ф.1. – Оп. 17. – Спр. 55. – Арк. 10.
17. РФП ВДПУ. – Ф.1. – Оп. 8. – Спр. 98. – Арк. 6.
18. Вдовцов М. Романтичні овиди Кетрос. Спогади і роздуми – як позиція / М. Вдовцов. – Вінниця : О. Власюк, 2008. – С. 17-18; РФП ВДПУ. – Ф.1. – Оп.8. – Спр.60. – Арк. 4.
19. РФП ВДПУ. – Ф.1. – Оп. 22. – Спр. 78. – Арк.6.
20. Балушок В. Обряди ініціацій українців та давніх слов'ян / В. Балушок. – Л., Н-Й.: Вид-во М. П. Коць, 1998. –С.118-128.
21. РФП ВДПУ. – Ф.1. – Оп. 3. – Спр. 218. – Арк. 4.
22. РФП ВДПУ. – Ф.1. – Оп. 22. – Спр. 78. – Арк. 6.
23. Там само. – Арк. 7.
24. Добреньков В. И. Этнография детства/ В. И. Добреньков, А. И.Кравченко // Добреньков В. И. Социальная антропология: учебник / В. И. Добреньков, А. И.Кравченко. – М. : ИНФРА-М., 2005. – С.118.

Гребеньова В. ВИДЫ ИНИЦИАЦИЙ В ДЕТСКОЙ СУБКУЛЬТУРЫ УКРАИНЦЕВ ВИННИЧИНЫ (ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX - НАЧАЛЕ XXI В.)

В статье рассматриваются виды инициаций в детской субкультуре украинцев Винниччины, которые бытуют в семейно-бытовой обрядности второй половины XX – начала XXI вв.

Ключевые слова: инициации, детскиеинициации, этнологиядетства, детскаясубкультура, дети, детство.

Hrebenova V. TYPES INITIATIONS IN CHILDREN SUBCULTURE UKRAINIAN VINNICHCHINA (SECOND HALF OF XX-EARLY XXI CENTURIES).

The article covers the types of the children subcultures' initiations which take place in Vinnytsya region in the second part of XX – the beginning of XXI centuries.

Key: initiations, children initiations, children ethnology, children subculture, children.

УДК: 94 : 329.14 (477) «2001/2004»

В.В. Мороко

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ОБ'ЄДНАННЯ «НАША УКРАЇНА»

В статті аналізується хід творення та перші роки діяльності політичного об'єднання «Наша Україна». Пропонується розглядати це як складову частину процесу формування конгломерату партії влади часів Президента України Л. Кучми.

Ключові слова: партія, партійна система, опозиція, «Наша Україна», В. Ющенко.

Історія політичного проекту, пов'язаного з іменем В. Ющенка суперечлива. Ірраціональність дій людини, на яку значна частина представників національно-демократичного табору поклала великі надії, позначилась і на політичній долі «Нашої України».

В історичній науці діяльності НУ присвячено не так вже і багато праць. В своїй масі це праці загального характеру де «Наша Україна» зазвичай використовується як гарна ілюстрація до загального контексту політичного буття [1, с. 5; 65; 67]. Даній силі певну увагу приділяють і під час аналізу передвиборчих програм, політичної системи країни в цілому або ж окремих політичних сил зі складу виборчого блоку [2; 3; 4]. Тобто очевидною є невідповідність ролі партійного об'єднання його рівню дослідженості. Виходячи з цього ми вважаємо за потрібне саме сьогодні повернутися до вивчення витоків появи та перших років діяльності НУ.

Створене на початку ХХІ ст., здавалося б якісно нове об'єднання українських патріотичних кіл, пройшло шлях від Виборчого блоку В. Ющенка, через революційні події

2004 р. та численні розколи в 2005 – 2009 рр. до маргінального існування в 2011 р. З огляду на фактичне припинення активної політичної діяльності в 2010 – 2011 рр. ми пропонуємо вважати, що дана політична сила пройшла повний цикл існування, протягом якого виокремлюються наступні періоди:

І період: 2001 – 2004 рр. – становлення та опозиційна діяльність.

ІІ період: 2005 – 2009 рр. – входження у владу та її втрата.

ІІІ період: 2010 – 2011 рр. – маргінальний.

За офіційною партійною версією історія «Нашої України» почалася 9 січня 2002 р. [5]. Тоді біля пам'ятника М. Грушевському було озвучено Угоду про створення Блоку Віктора Ющенка «Наша Україна», до якого увійшли десять партій: КУН, ЛПУ, МПУ, НРУ, ПРП, «Солідарність», ХДС, «Вперед, Україно!», РХП та УНП.

Не погоджуючись з таким трактування часу виникнення партії, зазначимо, що процес творення даного політичного проекту має довшу, принаймні на рік, історію.

Так, ще 9 березня 2001 р. в ході мітингу опозиції Я.Стецько заявила: «Скрізь, де живе українська спільнота, видніють пам'ятники Тарасу Шевченку, а в кімнатах поруч святих образів висить його портрет. То чому ж ми не маємо української України? На кого ми чекаємо? На американців, німців чи австралійців, щоб вони приїхали і збудували нам Україну? Ми знаємо, що ця влада не годиться, що це не є українська влада і що вона робить великі труднощі патріотові України Ющенкові, якого любить народ і радо бачив би Президентом. Ми всі знаємо, що нам потрібні зміни в Україні, але крім того ми мусимо в собі сконцентрувати волю й змінити сьогоднішній стан! Об'єднатися, згуртуватися, створити потужну організацію, яка б навела лад в Україні. Цього від нас чекає народ в Україні і поза Україною сущий» [6].

В цій цитаті є все. Названо причини з огляду на які мав з'явитися майбутній блок. Визначені ім'я лідера та потенційна електоральна база. Слушною була і мить – період розпалу «касетного скандалу» та світової ізоляції Л. Кучми. В цьому ряді і активна діяльність представників опозиційних сил з пошуку нових форм та методів боротьби за право на втілення в життя бачення власного майбутнього. Поступово викристалізовувалося розуміння того факту, що єдиним шляхом до політичних та виборчих перемог є об'єднання. Окресленням майбутнього формату якого і займалися націонал-патріоти протягом 2000 – 2001 рр.

9 лютого 2001 р. антипрезидентські політичні сили об'єдналися у «Форум національного порятунку» (ФНП), за участю ВО «Батьківщина», СПУ, ПРП, УНП «Собор», УРП, УНР, СНПУ, «Єдність», УХДП, ХНС, УНКП, Патріотичної партії, Партії підтримки вітчизняного виробника та ще 43 громадських об'єднань.

На політичній мапі країни першої чверті 2001 р. поступово почав вимальовуватися абрис майбутньої бінарної національно-демократичної опозиції. Цей процес був болісним та суперечливим. Як приклад – в розпал касетного скандалу не хто інший як претендент на роль лідера демократичного руху прем'єр-міністр В. Ющенко разом з І. Плющем та Л. Кучмою звинувачував ФНП не лише в антидержавницькій позиції, а й у підготовці держаного перевороту з ознаками нацизму. На формуванні опозиції позначився і той факт, що діючий прем'єр за суттю посади був де-юре практично-діевим відображенням самого змісту «режиму Л. Кучми».

Не дивлячись на це 5 травня 2001 р. XI з'їзд НРУ прийняв ряд рішень, які в подальшому сприяли створенню опозиційного блоку саме під керівництвом очільника Кабміну. НРУ дав «добро» виборчому блоку з ПРП та КУНом, метою якого була спільна участь в парламентських виборах 2002 р. З'їзд своїм очільникам запропонував звернутися до УНР (лідер – Ю. Костенко), ХНС (лідер – В. Стретович) та «інших партій демократичної реформаторської спрямованості» з пропозицією про входження до складу цього виборчого об'єднання. Ухвалили також рішення прохати прем'єр-міністра очолити цей виборчий блок який мав би носити ім'я В. Чорновола.

Однак майбутній лідер вагався. «Моментом істини» став його звіт перед парламентом 17 травня 2001 р., внесений в порядок денний на вимогу 252 нардепів. Хоча і тоді він декларував певний рівень лояльності Л. Кучмі, заявляючи, що уряд «…здійснив необхідні та фундаментальні кроки, щодо механізмів реалізації реформ… виходячи з поставленого у посланні Президента України до ВРУ «Україна – поступ у XXI століття» стратегічного завдання подолати негативну тенденцію спаду» [7]. Але це не справило враження на депутатський корпус і 26 квітня Рада 263 голосами прийняла постанову про недовіру Кабінету Міністрів. І навіть після цього надія націонал-демократів знаходився в стані пошуку свого

політичного майбуття. Про що свідчить його інтерв'ю «Українській правді» 2 червня, в якому він стверджував, що буде балотуватися до Верховної Ради по одному з одномандатних округів «… хоча і не зміг уточнити, по якому саме, але при цьому зазначив, що це буде схід або центр» [8].

Такі пошуки «самого себе» не влаштовували націонал-патріотів. Реформатори почали заохочувати майбутнього вождя гучними заявами та зверненнями. 9 червня на з'їзді УНР, у своїй промові Ю. Костенко назвав присутнього на форумі В. Ющенко «українським прем'єром». 30 червня провела свій V з'їзд ПРП, де поруч з декларацією про об'єднання з Рухами та КУНом, вкотре наголошувалося, що В. Ющенко є опозиційним політиком. І нарешті 15 липня, після зустрічі в Польщі з О. Кваснєвським, В. Ющенко на Говерлі заявив про готовність сформувати й очолити блок «Наша Україна». 16 липня екс-прем'єр-міністр звернувся до співвітчизників із заявою про початок формування цього блоку. Передбачалося підписання спільної декларації об'єднання, проведення загальноукраїнського форуму для обговорення і прийняття Програми дій, формування єдиного виборчого списку блоку. «Наше завдання, – йшлося у заяві, – утворити реалістичне, відповідальне перед народом об'єднання, здатне змінити життя мільйонів українців на краще. Мета – побудувати державу, яка справді належить народові, виконує його волю, захищає його інтереси». Тоді ж було наголошено, що виборчий блок «Наша Україна» відкритий для співпраці з усіма партіями, громадськими організаціями, громадянами, «…котрі поділяють наші принципи і готові чесно та самовіддано працювати разом в ім'я нашої України». Поруч з цим, того ж дня, В. Ющенко в інтерв'ю Інтерфаксу України наголошував на тому, що «…відмежовується від можливих коментарів про формування виключно блоку правої орієнтації. Ідеться про широке демократичне об'єднання, де не буде ні Сходу, ні Заходу, ні Центра, ні Півдня, і який не буде правоцентристським або лівоцентристським. Мова йде про демократичний блок, в якому так само не буде домінувати якась однобічність або традиційність поглядів. Мова йде про консолідацію сили, організації поглядів і демократичних сил, які можуть частину своїх позицій, зокрема, ідеологічних, залишити в минулому, об'єднуючись для формування майбутнього блоку». Крім цього повідомлялося, що переговори з приводу створення блоку «Наша Україна» проведені, «…починаючи з лівоцентристських демократичних формувань і об'єднань і закінчуючи правоцентристськими» [9]. Такою заявою закладалася традиція майбутніх постійних, на перший погляд нелогічних, з огляду на політичну орієнтацію його прибічників, дій.

Наступною фазою творення блоку стала активна виборча кампанія осені 2001 р. Вона проходила в трьох напрямках – єднання навколо В. Ющенка націонал-демократів, розколи як всередині націонал-патріотичного табору в цілому, так і в окремих партіях. Найсуперечливішим напрямком був пошук компромісу між станом «опозиційності» і небажанням вступати у відкрите протистояння з Л. Кучмою.

На початок осені 2001 р. в українському опозиційному середовищі сформувалися дві потужні течії, навколо В. Ющенка та Ю. Тимошенко. Спільна електоральна база та тотожне бачення майбутнього України, як європейської держави, мали б стимулювати об'єднавчі процеси. Проте логіка політичної боротьби в трансформаційному суспільстві взяла гору. 27 вересня Ю. Тимошенко опублікувала відкритого листа до В. Ющенка, в якому пропонувала «…об'єднати у єдиний виборчий демократичний блок з єдиним виборчим списком «Нашу Україну», Форум національного порятунку та блок, очолюваний Олександром Морозом». Відповідь на лист не забарилася. 28 вересня лідер «НУ» фактично відмовив, наголосивши на самодостатності його політичної сили. Як наслідок – прибічники Ю. Тимошенко звинуватили останнього в свідомому небажанні співпраці та грі на руку Л. Кучмі.

Іншою проблемою в блоці, яка загрожувала цілісності проекту, було питання розподілу квот. 22 жовтня ПРП, УНР та НРУ вустами Т. Стецьківа відкинули пропоновану 10% квоту, звинуватили П. Порошенка у захопленні 20% всього списку. До того ж поява останнього у керівництві блоку не додавала спокою у лавах нової опозиційної сили. Лідер «Солідарності», який ще не так давно був одним з фундаторів ПР, викликав роздратування у послідовних демократів з обох Рухів та ПРП. Підсилювалося це незадоволення і появою поруч з В. Ющенком р. Безсмертного, представника Президента України у ВР.

Мали проблеми з внутрішньою єдністю і безпосередні учасники блоку. Рішення П. Порошенко про участь у блоці спровокувало розкол в «Солідарності». Проти «несправедливого» формування виборчого списку виступив член Центрального проводу НРУ

……

С. Конєв. Розкололася навпіл і партія «Нова політика». Вона отримала двох лідерів, А. Білоуса та О. Пухкала, кожен з яких мав на руках власний список кандидатів в нардепи. Не було ладу і в ЛПУ – рішення В. Щербаня про підтримку блоку «За Єдину Україну!» спровокувало появу внутрішньої опозиції в партії.

На додачу до цих проблем, «нові опозиціонери» отримали головний біль у вигляді Виборчих Блоків «За Ющенка!» на чолі з О. Ржавським та «Народного Руху України» Б. Бойка.

Ще одним політичним ризиком цього періоду була активна діяльність В. Ющенка і очільників блоку на ниві об'єднання під своєю егідою якнайбільшої кількість партій та незрозумілий діалог з владою. Так протягом осені 2001 р., за посередництвом р. Безсмертного та П. Порошенка лідер проводив постійні консультації з членами виборчого об'єднання «За Єдину Україну!». У вересня відбулись перемови з М. Азаровим. В жовтні Ю. Костенко заявив, що питання про співпрацю з блоком «За єдину Україну!» вже обговорені, а напрямки визначені. Передбачалося, що співробітництво відбуватиметься на ниві взаємного сприяння в тому, щоб під час парламентських виборів ліві набрали якомога менше голосів. В листопаді р. Безсмертний артикулював зацікавленість блоку у співпраці з Головою ВРУ І. Плющем та заступником Глави Адміністрації Президента Ю. Єхануровим. Як наслідок 14 листопада на засіданні Політради ВБ «НУ» були затверджені заступниками керівника виборчого штабу Ю. Єхануров, р. Безсмертний, І. Васюник та В. Макєєнко. Керманичем виборчої кампанії став П. Порошенко, якого обрали з трьох запропонованих В. Ющенко кандидатур – р. Безсмертного, екс-віце-премєр-міністра М. Зубця (пізніше № 15 у ВБ «За Єдину Україну!») і безпосередньо тріумфатора.

Співпраця між учасниками двох блоків була настільки широкою, що ПР ледь не втратила власну молодіжку. З заявою про підтримку «Нашої України» під час прес-конференції в УНІАН 22 листопада виступив лідер Спілки молоді регіонів О. Марченко. Останнього дуже швидко замінили на І. Юшка, а організацію перейменували в «Союз молоді регіонів України».

Верхом дивної опозиційності був вояж до США В. Ющенка, під час якого він за дорученням Л. Кучми, передав листи Президенту США Дж. Бушу та віце-президенту р. Чейні. 14 листопада про позитивний результат «операції» лідер опозиції особисто доповів Л. Кучмі. Як наслідок – Президент України «дав ряд доручень керівникам органів державної влади» [10, с.9].

Єдиним поясненням вищезазначеним діям є бізнес-діяльність учасників ВБ «НУ». Як приклад, в листі на ім'я Держсекретаря Міністерства Юстиції України О. Лавриновича лідер УНР Ю. Костенко просив не допустити примусове стягнення на користь працівників ВАТ «Хвиля» коштів у розмірі 400 тис. грн. Керівник не визнавав боргу, але був «одним з організаторів РУХу і активно сприяв утвердженню національно-демократичної позиції в регіоні» [11, а. 7; 8; 11; 12; 13]. Напевно тому, не дивлячись на те, що реальний борг за всіма зобов'язаннями у підприємства склав 9,5 млн. грн., Мінюст в кінці листопада направив запит до ДПІ для «з'ясування даного питання». І не лише. У відповідь на клопотання Ю. Костенка до першого віце-прем'єра О. Дубини, з боржників ВАТ «Хвиля» стягнули борг у розмірі 1,096 млн. грн.

В цей же період, листом до Голови Комітету з питань аграрної політики та земельних відносин К. Ващук, тепер вже за підписом Г. Удовенка, Ю. Костенка та В. Пинзеника, пропонувалося передбачити в проектів Держбюджету 2002 додаткові кошти в сумі майже 500 млн. грн. Мета – сприяння практичній реалізації «стратегічних заходів аграрної політики». Паралельно вони просили і 162,8 млн. грн. на діяльність Українського державного фонду підтримки селянських (фермерських) господарств, керівниками якого були член НРУ р. Шмідт та УСДП І. Томич.

Іншим листом, адресованим прем'єр-міністрові А. Кінаху, Ю. Костенко просив 6,5 млн. грн. для птахофабрики ДП «Перемога Нова» [12]. Співвласником ВАТ «Миронівський хлібопродукт» до якого входила птахофабрика, був господар кампанії «Наша Ряба» і одночасно кандидат в депутати по мажоритарному округу № 167 від ВБ «НУ» І. Тарасюк.

З неменшим розмахом працювала і інша складова опозиційної «Нашої України» – партія «Солідарність». Так згідно пропозицій депутатської групи «Солідарність» до Держбюджету 2002 р., пропонувалося не лише реструктуризувати заборгованість громадян за житлово-комунальні послуги в розмірі 3,5 млрд. за рахунок взаємозаліку з боргом «Ощадбанку», а й списати борг такій собі агрофірмі «Зоря», що в майбутньому назветься ЗАО

«Консюмерс-Скло-Зоря» [13]. Його головним акціонером стане ЄБРР. А як відомо останній вимагає співвідношення «борг/капітал» не більше ніж 70:30, інакше кредитів не отримати.

Все вищезазначене дозволяє нам поставити риторичне запитання: «Як можна одночасно боротися з «режимом» і просити у нього ж гроші?».

І третім напрямком, притаманним даному етапові становлення блоку, був безпосередньо процес об'єднання політичних сил націонал-демократичного спрямування навколо В. Ющенка. Він проходив на тлі аналогічних подій в інших таборах. Протягом липня 2001 р. про наміри створити об'єднання з прицілом на майбутні парламентські вибори заявляли й основні конкуренти ВБ «НУ».

З огляду на це творення виборчого блоку В. Ющенка активізувалося. Рішення про входження до об'єднання «Наша Україна» прийняли у вересні Центральні проводи УНР, НРУ, а також Президія КУНу. У жовтні до даного процесу долучилися крило М. Жулинського в ЛПУ, МПУ, РХП. Тоді ж у жовтні намір про входження до ВБ «НУ» ухвалив ІІ з'їзд партії «Вперед Україно!». Цей намір оперативно оформили угодою, яку підписали В. Мусіяка та В. Ющенко. Останній під час прес-конференції у Львові 2 листопада заявив, що до ВБ «В. Ющенко «Наша Україна» зголосилися увійти 15 – 17 політичних партій, ще з 6 – 7-а ведуться перемови. Тоді ж було анонсовано входження до об'єднання Конгресу української інтелігенції, Спілки письменників України, Коаліції жіночих організацій та Молодіжної коаліції. 4 листопада про підтримку блоку заявило Всеукраїнське об'єднання ветеранів.

Але згідно статутам партій всі ці рішення мали бути підтримані з'їздами або зборами. Тому протягом листопада-грудня 2001р. країна отримала можливість спостерігати перманентний процес єднання частини ліберально-консервативного крила націонал-демократичного табору.

Першими розпочали партійці з «Вперед Україна!», які 20 листопада затвердили рішення вищих партійних органів про входження до складу ВБ «В. Ющенко «Наша Україна». Таке ж рішення прийняли у грудні і делегати VII звітно-виборчого з'їду ЛПУ, ІІІ (XII) зборів УНР та XII НРУ, VI позачергового форуму КУНу, VI позачергового з'їзду ПРП та 2-го етапу IV з'їзду ХНС, V з'їзду РХП, форуми МПУ та партії «Солідарність».

Паралельно проходило формування пулу політичних сил, які заявляли про підтримку проекту В. Ющенка. В цьому ряді Меджліс кримськотатарського народу, НПОСВ «Українське козацтво», Асоціація фермерів та приватних землевласників, партії «Соціального захисту», «Захисників Вітчизни», «Нова політика», Соціал-демократична партія молоді, Всеукраїнська партія трудящих, «Нова генерація України» (остання на чолі з Ю. Мірошниченко).

Завершальною подією стало підписання 9 січня 2002 р. Угоди про створення виборчого блоку В. Ющенка «Наша Україна» та міжпартійний форум, що відбувся 16 січня у Києві.

У з'їзді взяли участь близько 2 тисяч осіб. Серед них: 400 делегатів від 10 партій – учасниць блоку, близько 350 представників мас-медіа, співробітники 32 дипломатичних місій, що працюють в Україні, керівники українських і міжнародних громадських організацій, представники духовенства.

Збори розглянули три питання: програму виборчого блоку В. Ющенка «Наша Україна» – «Пора єднання та розквіту», списки кандидатів у народні депутати України в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі, кандидатури від блоку в одномандатних виборчих округах.

Тоді ж В. Ющенко виступив з програмною доповіддю, в якій вистачало пафосу, але було замало конкретики. В доповіді наголошувалося, що «Наша Україна» «…бере на себе відповідальність звільнити країну від усього, що гальмує її розвиток». Лідер виборчого блоку зізнався, що йому близька філософія Г. Сковороди і більше всього цитата: «Не вчіть яблуню родити, краще відженіть від неї свиней». На думку В. Ющенка, це вичерпна формула оздоровлення суспільства. «Я знаю стан речей в економіці, і знаю, як досягти економіки росту, – переконував він – не вірте тим, хто зводить наклеп на український народ: мовляв, він не може впоратися зі своїми проблемами. Українці повинні стати багатою нацією, але ключове питання – питання ефективної влади, створення ефективної моделі управління державою» [14, с.10–16].

Програма з якою дана політична сила йшла на вибори, мала три великі блоки. В першому визначалися головні пріоритети. Серед них були принципи моральних та прозорих взаємин суспільства та влади, побудова ефективної економіки заради добробуту кожної людини, європейські традиції розвитку особистості, бажання використати можливості

світового розвитку для розбудови заможного суспільства. В другому блоці досягти успіху у реалізації програмних положень збиралися завдяки «першим десяти крокам»: через приведення до влади професійних та непідкупних людей, створення дієвого механізму повернення боргів українським громадянам, підвищення зарплати та пенсії, рівня соціального забезпечення в цілому, створення ефективної системи адресної державної допомоги, забезпечення старості, захисту материнства та дитинства, легалізацію трудової міграції, розробку ефективного механізму кредитування аграрного сектору, забезпечення послідовності та передбачуваності економічної політики, викорінення хабарництва та свавілля чиновників, формування бюджетного процесу прозорими методами, розроблення фінансово обґрунтованої програми захисту молодого покоління від насильства та наркоманії тощо. Чесність намірів політиків гарантувала теза з третього блоку програмного документу, а саме – досвід діяльності Кабміну під керівництвом В. Ющенка: «Ми зробили це рік тому – ми відстоїмо інтереси простої людини знову».

Результати виборів показали, що в суспільстві зросла потреба в ліберально-консервативній політичній силі національно-демократичного спрямування. Виборчий проект отримав підтримку 6 108 088 громадян, що склало 23,57 %. Неймовірний результат для націонал-патріотів з огляду на нищівну поразку 1999 р. Така підтримка населення дозволила конвертувати електоральні дивиденти в політичні у вигляді 112 мандатів. Перше місце в гонці та висока популярність в суспільстві сприяли і парламентській діяльності. На основі виборчого блоку було створено фракцію в складі 119 нардепів – на цьому успіхи 2002 – 2003 рр. і закінчилися.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Політичні партії як суб'єкт формування політико-управлінської еліти в умовах політичної модернізації : навч. посіб. / Е. А. Афонін, Ю, с. Ганжуров, О. І. Крюков, А. Ю. Мартинов, В. В. Лісничий, О. В. Радченко; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. — К.: Парлам. вид-во, 2008. — 416 с.
2. Попок А.А. Етнополітитична складова програм парламентських партій України / А. А. Попок // Державне будівництво. Електронне наукове фахове видання Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. — 2007. — № 1. Режим доступу до файлу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2007-1/doc/4/04.pdf
3. Рагозін М. П. Розвиток партійної системи в Екраїні: кількісний аналіз / М. П. Рагозін // НаУКМА. Наукові записки. Політичні науки. — 2002. — Том 21. — С. 4—51.
4. Кучерук М, с. Участь народного руху України у парламентських виборах 2002 року / М, с. Кучерук // Інтелегенція і влада. — 2009. — Вип. 16. — С. 129—133.
5. Наша історія // Центральний інформаційний сервер «Наша Україна». Режим доступу до файлу : http://www.razom.org.ua/454/455/
6. «Кучма йшов до Тараса задніми дворами, попри туалети!» Виступи на мітингу об'єднаної опозиції // Українська правда. — 09 березня 2001. Режим доступу до файлу : http://www.pravda.com.ua/news/2001/03/9/2982083/
7. Стенограма. Засідання тридцять перше. 17 квітня 2001 р. Документи редакційно-видавничого відділу та відділу редагування стенографічних матеріалів // ВАВРУ. — Ф. 1.
8. Ющенко – за вибори по партійних списках. Але у разі чого готовий стати депутатом-одномандатником // Українська правда. — 2001. — 2 червня. Режим доступу до файлу : http://www.pravda.com.ua/news/2001/06/2/2982812/
9. Під Ющенком – «декілька десятків» політсил // Українська правда. — 2001. — 16 липня. Режим доступу до файлу : http://www.pravda.com.ua/news/2001/07/16/2983183/
10. Ремарки на полях партійних списків. Блок Ющенка «Наша Україна» // УНІАН. Вибори 2002. Інформаційно-аналітичний вісник. — 2001 — № 6.
11. Фракція НРУ. Листування з керівництвом Верховної Ради України, Апарату, Комітетами, тимчасовими комісіями Верховної Ради України, народними депутатами України, міністрами, відомствами, організаціями // ВАВРУ. — Ф. Р—1 — Оп. 22—ДФ. — Спр. 06—27/6
12. Фракція УНР. Листування з Кабінетом міністрів України // ВАВРУ. — Ф. Р—1 — Оп. 22—ДФ. — Спр. 06—27/10
13. Депутатська фракція Партії «Солідарність». Листування з Адміністрацією Президента України, Кабінетом Міністрів України, Міністерствами і відомствами. 22 лютого – 25 грудня 2001 р. // ВАВРУ. — Ф. Р— 1 — Оп. 22— ДФ. — Спр. 06—42/7
14. Ремарки на полях партійних списків. Блок Ющенка «Наша Україна» // УНІАН. Вибори 2002. Інформаційно-аналітичний вісник. — 2002. — № 11.

……

Мороко В.В. ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО ОБЪЕДИНЕНИЯ «НАША УКРАИНА».

В статье анализируется становление та первые шаги деятельности политического объединения «Наша Украина». Предлагается рассматривать это как составную часть процесса формирования конгломерата партии власти времен Президента Украины Л.Кучмы.

Ключевые слова: партия, партийная система, оппозиция, «Наша Украина», В.Ющенко.

Moroko V.V. THE PECULIARITIES OF THE FORMATION OF THE POLITICAL UNION "OUR UKRAINE".

The article analyzes the process of creation and first years of political association «Our Ukraine». It is proposed to consider this as part of the formation of conglomerate party of power since the President of Ukraine Leonid Kuchma.

Keywords: party, party system, opposition, «Our Ukraine», Victor Yushchenko

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94 (477)

С.А. Лапшин

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У 40-Х РОКАХ XVIII СТ.

У статті автор аналізує особливості української політики Російської імперії в 40-х рр. XVIII ст.: причини ліквідації Правління гетьманського уряду та відновлення інституту гетьманства у 1750 р.

Ключові слова: Російська імперія, українська політика, Гетьманщина, політична влада, автономія, інкорпорація, Правління гетьманського уряду.

Аналіз української політики Російської імперії у XVIII ст. свідчить про системний наступ російського уряду на автономні права України, який характеризувався обмеженням прав українського народу, посиленням централізації, русифікації, використанням його людських та матеріальних ресурсів. Функціонування Правління гетьманського уряду (Далі - ПГУ) у 1734-1750 рр. характеризувалося комплексом інкорпораційних за характером заходів, спрямованих на підпорядкування вищих державних органів Гетьманщини загальноімперським владним структурам, асиміляцію цих органів до державної влади Російської імперії.

Проблеми функціонування ПГУ та відновлення гетьманства у 1750 р. привертали увагу дослідників: М.Грушевського, І.Джиджори, О.Лазаревського, Л.Мельника, В.Смолія. Проте ґрунтовне вивчення зазначених аспектів відсутнє.

Зміни в українській політиці Російської імперії у 1740-1750-х рр., зокрема, лібералізація, ліквідація ПГУ та відновлення інституту гетьманства були спричинені рядом факторів. Серед них визначальне значення мало ускладнення зовнішньополітичної ситуації Російської імперії в 40-х рр. XVIII ст. та прихід 24 листопада 1741 р. до влади дочки Петра І – Єлизавети Петрівни, яка виявляла прихильність до України.

З 1744 р. генеральна старшина проводила активну агітацію за вибори гетьмана. Коли в 1744 р. імператриця Єлизавета Петрівна приїжджала до Києва, старшина звернулася до неї з проханням про «відновлення гетьманського управління». Єлизавета Петрівна приняла прохання і наказала з'явитися депутатам на весілля Петра Федоровича з принцесою Ангальт-Цебстською (Екатериною II) [1, 240].

Для подачі прохання про відновлення гетьманства в 1745 р. до Петербургу були відправлені: генеральний обозний Яків Єфимович Лизогуб, генеральний хорунжий – Микола Данилович Ханенко, генеральний підскарбій Василь Андрійович Гудович зі свитою [2, 5].

Прохання української старшини про відновлення гетьманства були задоволені і 5 травня 1747 р. було видано наказ: „В минулому в Україні старшина та посполиті від імені всього малоросійського народу просили про призначення їм гетьмана, з цією метою Ми милостиво наказали бути в Малоросії гетьману на основі місцевих прав та традицій, на тій же основі, що й гетьман Скоропадський обраний був, і згідно з нашим наказом Сенату будуть в ньому всі малоросійські справи вирішуватися" [3, 174].

Надзвичайно важливим для російського уряду було питання щодо кандидатури гетьмана. Ймовірно, що в середині 40-х рр. XVIII ст. найреальнішим претендентом на цю посаду міг бути Олексій Розумовський, який ініціював багато позитивних зрушень в суспільно-політичному житті України. Проте Олексій Розумовський виявив бажання залишитися при імператорському дворі – тому було вирішено призначити гетьманом його брата Кирила Розумовського, який на той час уже ввійшов у вир світського життя і став досить помітним його учасником [4, 42].

Таким чином, офіційним представникам генеральної старшини однозначно дали зрозуміти, що може йтися про обрання гетьманом тільки К.Розумовського.

Імператриця Єлизавета Петрівна 16 жовтня 1749 р. видала наказ «Україною в усіх справах завідувати Колегії Закордонних справ, «понеже оные дела о гетьманах прежде были в Коллегии Иностранных Дел, откуда в Сенат взяты»; бути гетьману в Малоросії…» [5, 408].

Обрання гетьманом К.Розумовського було фіктивним, однак воно відкрило для України-Гетьманщини нову коротку смугу політичного ренесансу. Порівнюючи вибори

К.Розумовського з обранням гетьмана Д.Апостола або І.Скоропадського, не можна не виділити істотної різниці. І.Скоропадський, Д.Апостол і К.Розумовський були обрані за вказівкою царського уряду, який перетворив обрання українського гетьмана на формальність. Але у випадку І.Скоропадського і Д.Апостола кандидатури уряду Російської імперії збігалися з бажанням більшості старшин: обидва могли бути обрані гетьманами без впливу царської влади, завдячуючи своїй діяльності та авторитету серед старшин. К.Розумовський, 25 річний хлопець, якого ніхто в Гетьманщині не знав і який сам не знав України, звичайно, не міг сподіватися на обрання «вільними голосами», тому обрання було схоже на фікцію [6, 19].

Крім того, й церемонія обрання гетьмана кардинально відрізнялася від попередніх. Зазвичай новообраного гетьмана закидали шапками і говорили: „люб нам такий-то!". Він брав булаву в руки; згодом до Варшави або Москви відправляли відомість, що відбулася рада і обраний новий гетьман. Декілька бочок вина закінчували пир. Обрання К.Розумовського характеризувалося святкуванням, помпезністю, церемоніальною ходою. З цього приводу М.Маркевич зазначає: «Цей гетьман був вкрай необхідний, передусім як для примирювач малоросійського народу з двором Великоросійським» [1, 309].

Проте варто зазначити, що обрання К.Розумовського гетьманом не було таким безхмарним. Перебуваючи в серпні 1750 р. в Петербурзі, київський генерал-губернатор М.Леонтьєв передав в Сенат листи Миргородського полковника Василя Капніста до комісара Рудницького. В листах В.Капніст писав: „бажання моє стати гетьманом України не втілилося, адже обрано К.Розумовського не по його посаді. Обурена старшина виділила орді Задніпрянські місця і направила туди Байрона та Попитенко для проведення переговорів щодо спільної боротьбитуди Байрона та ісця.від втілилося аджея Капніста до комісара Рудницького. Але татари відмовилися допомогти. Прошу Вашої допомоги щодо переговорів з річчю Посполитою".

Дізнавшись через графа Олексія Розумовського про змову проти новообраного гетьмана, імператриця Єлизавета Петрівна наказала відсторонити В.Капніста від посади полковника і притягти його до суду.

Варто зазначити, що В.Капніст був відомим у Петербурзі. Генерал О.Рум'янцев 15 січня 1738 р. повідомляв Сенат про те, що Миргородський полковник В.Капніст зі старшинами та козаками його полку під час сутички з ворогом виявив мужність та віддану службу Її Імператорській величності і цю службу ніколи не можна забути [7, 359].

Для проведення слідства в Києві була утворена секретна комісія під керівництвом генерала Леонтьєва. В цей час В.Капніст знаходився зі своїм полком за Дніпром, виконуючи завдання ліквідації гайдамаків. Для арешту В.Капніста було відряджено полковника Миронова. Крім арешту миргородського полковника, наказано заарештувати також значкових товаришів миргородського полку – Байрака, Олександра Попатенку. Зазначені особи в середині серпня були доставлені в Київ і ув'язнені в Києво-Печерську фортецю. Місце В.Капніста посів полтавський полковник Горленко.

27 серпня В.Капніст давав свідчення в суді. На запитання миргородський полковник відповідав, що, по-перше, ніякого знайомства і листування ніколи з комісаром, старостою Чигиринським Рудницьким не мав. В.Капніст зауважував, що пам'ятає в Чигирині Рудницького, який посідає посаду губернатора, а не старости. По-друге, з поляками, кримськими та нагайськими татарами він також ніяких особистих та письмових стосунків не мав. По-третє, він ніколи не прагнув отримати гетьманської посади. І ніколи ні з ким про це не радився. По-четверте, хоча в листі до Рудницького грецький підпис подібний до його почерку, – він не його, а підроблений. В написанні листа В.Капніст підозрює колишнього свого підданого, військового товариша Василя Звенигородського, який по злобі міг доносити керівництву.

15 жовтня ад'ютант Київського гарнізону Іванов заарештував військового товариша Василя Звенигородського і 19 жовтня доставив до таємної комісії. Керівники комісії вимагали розповісти всю правду без утайки, обіцяючи надати помилування. Василь Звенигородський зізнався в тому, що він по злобі своїй на В.Капніста, від якого терпів нестерпні образи, взяв кілька справжніх листів і доручив муляру Дмитру Васильєву, з яким він був знайомий, вирізати лист на дошці. Після цього надрукував його на кількох листах. За це подарував муляру 4 аршини зеленого сукна.

Після цього, розкривши свою таємницю священику Антонію, який мешкав у містечку Єрмолаєві, умовив його переписати на один лист отриману від муляра дошку з листом,

написаним В.Звенигородським на ім'я Чигиринського старости і подав в київську губернську канцелярію разом з донесеннями вбитого в Польщі гайдамака Якова Несудима. Донесення було переписане учнем семінарії і в чотирьох верстах від Єрмолаєва віддане священником на форпості козаку для доставки за адресою.

Після довготривалого ув'язнення 18 січня 1751 р. В.Капніст був відпущений на свободу та отримав від імператриці Єлизавети Петрівни чин бригадира і 1 тис. червонців, а також був призначений начальником Слобідських полків. Разом з В.Капністом звільнені й значкові товариші Попатенко та Байрак, які отримали посади сотників і по 500 крб. у винагороду. Злочинцям були винесені наступні вироки: В.Звенигородський та священик Антоній втратили посади і відправлені на заслання в Сибір на каторжні роботи. Дмитро Васильєв, який ненавмисно вирізав підпис В.Капніста, покараний батогами і довічно засланий в Оренбург. Але чи був виконай вирок Д.Васильєву невідомо, оскільки, за даними, в 1759 р. він знаходився під караулом в м.Києві [8,25].

М.Грушевський, характеризуючи обрання К.Розумовського гетьманом України, зазначав, „то тільки слава була, що гетьман був обраний, бо старшина обирала того, кого їм від імператриці було наказано…" [9,169].

Проте, обрання гетьмана відкрило для України-Гетьманщини етап політичного ренесансу. Обмежене звільнення Гетьманщини від контрольно-регулятивних інституцій створювало сприятливі умови для розбудови української держави. Аналізуючи текст присяги новообраного гетьмана, можна зробити висновок про підлегле становище К.Розумовського: „…вірним, добрим і слухняним рабом і підданим бути… чин гетьманства над Військом Запорозьким і над народом малоросійським вірно та постійно тримати. Все те Військо і народ малоросійський до вірності, служби та послуху приводити, і з жодними сторонніми государями без відома і без указу Її Імператорської Величності ніякої переписки й пересилки собою не мати…" [10,6].

Таким чином, ліквідація ПГУ, відновлення інституту гетьманства та часткове повернення Україні автономних прав були продиктовані не лише особистими симпатіями імператриці Єлизавети Петрівни, а й рядом факторів у політичному курсі Російської імперії стосовно України: сильними позиціями старшин, які прагнули відновити гетьманство; складним зовнішньополітичним становищем Російської імперії; наростанням незадоволення українців своїм економічним становищем; потребою відновити економічний потенціал України з метою його використання в імперських цілях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Маркевич Н. История Малороссии / Н.Маркевич. – М.: тип. О.И.Хрусталёва, 1842 –1843. – Т.І. - 387 с.;
2. Рігельман О. Летописное повествование о Малой России / О.Рігельман. – М., 1846. – Ч.1. – 219 с.; М., 1847. – Ч.2. – 211 с.; Ч.3. – 147 с.; Ч.4. – 101 с.;
3. Розенфельд И. Присоединение Малороссии к России /1654-1793/ / И.Розенфельд. – Петербург, 1915. – 191 с.;
4. Путро О. Гетьман Кирило Розумовський та його доба: монографія у 2 ч. / О.Путро. – К.: ДАКККіМ, 2008. – ч.1. – 230 с., ч.2. – 287 с.;
5. Полное собрание законов Российской империи. – XIII. – №9676 „Именный, данный Коллегіи Иностранных Дел. Об отправленіи Графа Гендрихова в Малороссію для выбора Гетмана и о бытіи Малороссіи по всем делам в ведомстве Коллегіи Иностранных Дел". 16 октября 1749 г. – С.408;
6. Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім.Вернадського (Далі - ІР НБУВ). – Ф.42 („Архів Н.Полонської–Василенко"). – Спр.157 „Гетьманство Д.Апостола. Правління гетьманського уряду. Гетьманство Кирила Розумовського". – 25 арк.;
7. ІР НБУВ України. – Ф.XVIII. – Спр.229/97 „Собрание грамот, статей, указов, писем и прочих сочинений, касающихся Малороссии от 1708 до 1773 года". – 389 арк. – Арк.359;
8. ІР НБУВ України. – Ф.XIV. – Спр.162 „История Малой России с 1606 года по 1762 год". – 32 л. Арк.25;
9. Грушевський М. Історія України / М.Грушевський. – К., 1992. – 271 с.;
10. Російський державний архів давніх актів. – Ф.269. – Оп.1. – Спр.46 „Присяга новоизбранного гетьмана Кирила Розумовского". – 6 арк.

Лапшын С.А. ОСОБЕННОСТИ УКРАИНСКОЙ ПОЛИТИКИ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В 40-Х ГГ. XVIII СТ.

В статье автор анализирует особенности украинской политики Российской империи в 40-х гг. XVIII в.: причины ликвидации Правления гетманского правительства и восстановления института гетманства в 1750 г.

Ключевые слова: Российская империя, украинская политика, Гетманщина, политическая власть, автономия, инкорпорация, Правление гетманского правительства.

Lapshun S.A. FEATURES OF UKRAINIAN POLICY OF RUSSIAN EMPIRE IN 40-KH THE XVIII ITEM

In the article an author analyses the features of the Ukrainian policy of the Russian empire in 40th XVIII st.: there are reasons of liquidation of Hetman's government and proceeding in the institute of hetmanate in 1750.

Key words: Hetmanschina, political power, autonomy, incorporation, cameralism, Hetman's government, General Military Office.

УДК 94(470+571)»18/19»

З.В. Священко

РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ ГУБЕРНСЬКИХ НАРАД З РОЗГЛЯДУ ПРОЕКТУ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НАПЕРЕДОДНІ ТА НА ПОЧАТКУ РЕВОЛЮЦІЇ 1905 – 1907 РР.

У статті висвітлено результати діяльності губернських нарад з розгляду проекту аграрної реформи в Російській імперії напередодні революції 1905 – 1907 рр.

Ключові слова: аграрне питання, губернські наради, Редакційна комісія, В. Плеве.

Найбільш гострим питанням, що стояло перед російським суспільством і державою в другій половині XIX – на початку XX ст. було аграрне питання. Від того, який шлях буде обраний для його вирішення, залежала уся подальша доля країни, адже абсолютна більшість населення тодішньої Росії проживала в сільській місцевості і займалася сільським господарством.Неодноразово правлячі кола ініціювали створення різноманітних комісій, які б розробили пропозиції з удосконалення аграрного питання. Однією з установ була «Редакційна комісія Міністерства внутрішніх справ» (далі – Редакційна комісія) на яку покладалося завдання з перегляду попереднього законодавства про селян відповідно до соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку країни.

Наприкінці 1903 р. Редакційна комісія завершила роботу з напрацювання нового законодавства про селян. Щоб підготовлений Редакційною комісією документ не мав чисто відомчого характеру, В. Плеве на початку 1904 року розпорядився передати його для обговорення в губернські наради, створені з «найгідніших діячів, наділених громадською довірою». До них увійшли місцеві чиновники, земці та землевласники.

Питання діяльності Редакційної комісії Міністерства внутрішніх справ розглядалося у працях В.В.Леонтович [1], Л.В. Нестерової [2], с. М. Сидельникова [3], М.С. Симонової [4], І.К. Щербакової [5] та ін. Однак загалом вище означена проблема ще не дістала достатньо повного висвітлення, а тому стала предметом нашого аналізу. Автор статті ставить за мету з'ясувати результати діяльності губернських нарадз розгляду проекту аграрної реформи в Російській імперії напередодні та на початку революції 1905 – 1907 рр.

На розгляд губернських нарад виносилося три програми питань, складені до проектів Редакційної комісії Міністерства внутрішніх справ:положення про селянське общинне управління;положення про волосне судочинство;положення про селянське землекористування.

До травня 1904 р. губернські наради завершили восновному обговорення проекту нового Положення, напрацьованого Редакційною комісією Міністерства внутрішніх справ. Наприкінці 1904 р. було опубліковано три випуски висновків губернських нарад по загальним питанням, що стосуються перегляду селянського законодавства. Перший стосувався селянського общинного управління [6], другий – волосного суду [7], третій – селянського землекористування [8].

Перша програма про селянське общинне землеволодіння нараховувала 38 питань. Перше з них стосувалося розподілу селянських общин на сільські, до складу яких входили б усі

селяни, що проживали у межах поселення та мали нерухомість у межах волості, та на земельні, об'єднанні спільністю володіння землею. За таку пропозицію проголосувало 1109 членів губернських нарад. Розподіл голосів був таким: 16 нарад проголосувало одноголосно, 11 – більшістю, 8 – меншістю. Не підтримало цю ідею 112 членів: більшість Вітебської, Ровенської, Самарської, Тульської нарад, а також меншість Воронезької, Володимирської, Курської та Тверської нарад.

Дотримуючись регламенту, передбаченого інструкцією, розробленою В. Плеве, розглядалися записки та повідомлення, спрямовані на покращення основних положень проекту Редакційної комісії. Зокрема, до Подільської губернської наради надійшла записка від землевласника О. Мироненка. Її автор звернув увагу на те, що члени Редакційної комісії проігнорували дворян та духовенство, а все управління життям села поклалинаплечі сільського старости. Так не можна, оскільки малограмотні та безпринципні старости не можуть добросовісно виконувати своїх повноважень, які до того ж стосуються значного спектру проблем. Він пропонував упорядкувати сільське управління шляхом виокремлення із повноважень сільського старости «предмети відомства», передавши їх позастановій установі. На його думку, доцільно було на селі запровадити подвійне управління: станове селянське та церковно-приходське. Повноваження першого поширити на справи, що стосуються станових інтересівта прав селян. Другого – на адміністративно-господарські справи для всіх жителів села [9].

Наступне питання у програмі селянського управління стосувалося упорядкування сільських сходів. Пропозицію Редакційної комісії, що стосувалася виведення із сфери сільських сходів питань селянського землевпорядкування, одноголосно підтримало 27 нарад (1135 членів), більшість у 8 (315 членів). Не підтримала меншість 4 губернських нарад: Казанської, Орловської, Саратовської, Тульської, один член Курської. Воронезька меншість свою особливу позицію відобразила у додатку до протоколу. Її зміст зводився до того, що розподіл закріпити у тих місцевостях, де він існує. Запровадження тотального розподілу є недоречним, «не зумовлюється життєвими потребами». Гродненські представники запропонували один схід розподілити на два присутствія. За такої його структури, у вирішенні адміністративно-господарських питань брали б участь ті селяни, які сплачують мирські збори, а у вирішенні питань землекористування – селяни, які лише володіють землею [6, 13].

Наступне питання стосувалося визначення кордонів волості. Воно не викликало широкого обговорення. За ініціативу Редакційної комісії висловилося 1582 члени губернських нарад. 11 членів свою відмову аргументували тим, що реорганізація сільських общин у майбутньому поставить під сумнів доцільність збереження волості як адміністративно-територіальної одиниці [6, 21-23].

Подібного майже одностайного схвалення зазнало питання про кооптування до складу волості осіб колишніх податних станів, які володіють в її межах нерухомістю. За його підтримку висловилося 1488 членів, тобто 30 нарад і 7 більшістю голосів. 10 нарад запропонувало розширити соціальний склад кооптованих до волості членів також за рахунок тих осіб, що мали податкові пільги [6, 24].

Підсумовуючи результати обговорення губернськими нарадами першої програми, констатуємо, що вони загалом підтримали законопроект Редакційної комісії стосовно розподілу сільських громад, упорядкування сільських сходів, визначення територіальних меж волості, кооптування до її складу осіб колишніх податних станів. Водночас далі обговорення цих питань губернські наради не пішли. Ініціативи, запропоновані щодо удосконалення законопроекту, не позначалися суттєвістю їхнього змісту. Вони так і залишилися пропозиціями. На відміну від місцевих комітетів губернські наради не підтримали ідею перетворення волості у позастанову адміністративно-господарсько-судову одиницю.

Відповідно до другої програми, губернським нарадам потрібно було визначатися щодо ролі волосного суду і судочинства у житті селян. Формулювання першого питання другої програми зводилося до того, чи зберегти існуючий суд, чи підпорядкувати розгляд цивільних та кримінальних справ селян загальним судам та яким саме. 1197 членів висловилося за збереження волосного суду: одноголосно проголосувало 13 нарад, 19 – більшістю. Не підтримало цю пропозицію 487 членів [7, 13]. Так звана меншість висловлювала різні альтернативи. Наприклад, 196 членів Ровенської, Гродненської, Псковської, Вітебської, Санкт-Петербурзької, Самарської, Орловської, Тамбовської губернських нарад виступило за

запровадження загальностанових виборних судівта суддів. Чотири наради Воронезької, Курської, Смоленської та Чернігівської губерній більшістю голосів схвалили передачу селянського правосуддя «всестановим коронним дільничним суддям». Запровадження місцевого судового органу першої інстанції підтримала більшість Санкт-Петербурзької губернської наради. 29 членів 5 губернських нарад проголосувало за передачу правосуддя земським начальникам. Однак за умови їхнього звільнення з адміністративної посади. Меншість Тульської губернської наради запропонувала створити нові волосні суди з принципово відмінними від існуючих засадами функціонування.

1218 членів проголосувало за зміни у компетенції волосного суду: 33 наради одноголосно, 9 – більшістю, за беззмінне існування волосного суду – 147 членів. Пропозиції щодо зміни компетенції, узагальнено, стосувалися: 1) виведення із компетенції волосного суду кримінальних справ і зменшення компетенції по цивільним справам із ціною позову до 300 руб. Пропозицію підтримало 18 нарад; 2) пропозицію щодо розширення компетенції волосного суду підтримало 13 нарад; 3) пропозицію скоротити компетенцію по кримінальним справам і розширити по цивільним – 4 наради [7, 19-23].

Найважливіше питання другої програми, логічно узгоджене із попередніми, стосувалося застосування звичаєво-правових норм у селянському судочинстві. 1041 член підтримав положення законопроекту Редакційної комісії про застосування звичаєво-правових норм у селянському судочинстві, не підтримало – 384. 13 нарад висловилося за скасування звичаю, із них 5 одноголосно: Волинська, Ровенська, Костромська, Московська, Чернігівська; 4 – більшістю голосів: Гродненська, Полтавська, Уфимська, Курська; 4 – меншістю: Бессарабська, Вітебська, Воронезька, Саратовська [7, 25-28].

Стосовно доцільності розробки для волосного суду особливого статуту про покарання з точно визначеними видами покарання за проступки голоси членів губернських нарад розподілилися таким чином. 1151 членів підтримали таку необхідність, проти проголосувало 221 член. Меншість становило 8 нарад: 3 проголосували проти одноголосно (Мінська, Подільська, Чернігівська), 2 – більшістю голосів (Ровенська, Курська), 3 – меншістю (Київська, Новгородська, Полтавська). Представники цих 8 нарад висловилися за єдине кримінальне законодавство для всіх станів [7, 48-49].

Відповідно до змісту третьої програми, губернські наради повинні були розглянути положення про селянське землекористування. Вона нараховувала 45 питань. Общини стосувалося тридцять шосте. За заміну общинного землеволодіння подвірним висловилося 1184 члена: 23 наради одноголосно, 10 – більшістю голосів. 234 члена було проти цього: 10 нарад. Інститут сімейної селянської власності підтримало 1190 членів, ідею присадибні ділянки при общинному землеволодінні вважати власністю селянина, а не всього двору підтримало 163 члени. 1078 членів губернських нарад вважали за доцільне обмежити права господаря згодою решти членів двору. Обмеження стосувалися: оренди землі, обміну присадибної ділянки, відчуження присадибної ділянки тощо. Проти таких нововведень проголосували 5 губернських нарад: Псковська, Чернігівська, Нижегородська, Саратовська, Тверська [8, 32-33].

Отже, чисельність голосів членів губернських нарад та їхній розподіл стосовно питань третьої програми виявляє цікаву закономірність. Вона, нашу думку, полягає у такому. Однозначно розвиток індивідуальної земельної власності підтримали члени Чернігівської, Харківської, Полтавської, Ровенської, Гродненської, Мінської, Могилевської та Подільської губернських нарад. Саме ці регіони вважалися передовими у сільськогосподарському розвитку, тут раніше та інтенсивніше за інші регіони Російської імперії відбувалося виокремлення селян на відруби та хутори. До того ж ці території, зокрема Харківська та Полтавська губернії, були центром суспільно-політичної активності селян у 1902 р.

Підсумовуючи у цілому результати обговорення губернськими нарадами проекту нового Положення Редакційної комісії Міністерства внутрішніх справ, констатуємо, що як не дивно, однак члени губернських нарад не виявили очікуваної властями сто відсоткової одностайності стосовно основних принципів аграрної реформи, запропонованих Редакційною комісією Міністерства внутрішніх справ.

Така ситуація з голосуванням по проекту Редакційної комісії, на думку Д. Селіхова, зумовлюється регіональними особливостями соціально-економічного розвитку Російської імперії. Зокрема, тим, що «в тих губерніях, де панували товарно-грошові відносини капіталістичного типу, переважала позиція, що заперечувала намагання законсервувати

пережитки минулого» [10, 119]. Поділяючи загалом правильність цього судження, вважаємо за недоцільне обмежуватися лише факторами соціально-економічного характеру. Звичайно, їх потрібно брати до уваги. Однак, не менш важливим є і суспільно-політичний аспект. Зауважимо, що 1902 рік – рік посилення суспільно-політичної активності селян, масових збройних селянських заворушень. Члени губернських нарад, губерній яких перебували в епіцентрі селянського руху, або по сусідству на власні очі бачили діаметрально протилежний ефект від державного протекціонізму над селянами. Навряд чи їм хотілося вдруге переживати суспільно-політичні потрясіння. Таким чином регіональна відмінність у соціально-економічному та суспільно-політичному розвитку Російської імперії позначилася на результатах обговорення губернськими нарадами проекту Редакційної комісії Міністерства внутрішніх справ.

З іншого боку, результати обговорення засвідчили правильність тієї критики, що лунала на адресу авторів проекту нового Положення від ліберально налаштованої преси, громадських активістів та державних діячів. Незважаючи на більшість голосів, які отримав проект, ситуація була з ненайкращих. Ураховуючи застосування запобіжних заходів, підтримка 2/3 голосів – «Піррова перемога». Нескладно уявити, яким би був результат без уживаних властями запобіжних заходів.

В опозиції допроекту, розробленого Редакційною комісією Міністерства внутрішніх справ, перебувала Київська губернська нарада. У цьому, на наш погляд, немає нічого дивного, ураховуючи висловлені нами вище думки стосовно суспільно-політичних та соціально-економічних особливостей розвитку регіонів Російської імперії на початку ХХ ст. Кияни розкритикували проект селянського самоуправління комісії О. Стишинського. Консервативному принципу станової окремішності селян вони протиставили ліберальні ідеї нівеляції становості. За такою логікою, Київська губернська нарада виступала за інтеграцію селян у загальноімперське соціально-правове поле.

Аналізуючи соціально-економічний розвиток селянства, еволюцію його світоглядних орієнтирів, її члени доводили, що сучасне село різко контрастує з тими уявленнями про нього, що склалися у представників вищої влади. «Воно не таке, яким було 50 – 60 років тому», – писали кияни у своєму звіті. На село сильно впливає урбанізація, індустріалізація країни. Ігнорувати ці впливи та зміни недоречно, а в окремих моментах і небезпечно. Також неправильно станову окремішність селян вважати природним явищем селянського буття. Насправді це штучне явище, яке підтримується фіскальною політикою держави.

Були спростовані й інші моменти – наріжні принципи проекту нового Положення. Наприклад, представники Київської губернської наради аргументовано довели, що дворянство, як це проголошувалося офіційною доктриною, не зазнало втрат від Великої реформи 1861 р. Адже селяни землю не отримали безкоштовно, а сплачують за неї викупні платежі. Розміри останніх перевищують об'єктивну ринкову вартість землі. Тому про які фінансові збитки для селян можна вести мову.

Наводилися вагомі контраргументи і стосовно того, що селянство – реальна основа самодержавства, а тому потребує станової окремішності. На їх переконання, навряд чи малограмотні селяни розуміли сутність таких складних юридичних понять та політичних явищ, як «держава», «державна влада», «закон» тощо. «Відокремлення в управлінні та суді маси малокультурного населення від освічених та заможніших верств є політично небезпечним, оскільки усамітнена маса стає недовірливою та незадоволеною своїм принизливим становищем, а серед сільського населення можуть розвиватися прагнення до аграрних переворотів. У Росії потрібно серйозно рахуватися з такою загрозою унаслідок недостатнього розуміння права власності та недорозвиненого почуття законності» [11].

Резонність таких суджень складно заперечити. Погляди членів Київської губернської наради були реалістичними. Вважаємо, що вони об'єктивно відображали ті особливості соціально-економічного та правового становища селян, що мали місце у Російській імперії на початку ХХ ст.

Серйозні корективи у результатах обговорення губернськими нарадами проекту нового Положення, розробленого Редакційною комісією Міністерства внутрішніх справ, відбулися наприкінці 1904 р. Важлива роль у цьому процесі належала таким факторам. По-перше, указу імператора від 12 грудня 1904 р. У ньому викладалися засади облаштування селянського побуту. Їхній зміст якісно дисонував із попередньою позицією [12].

По-друге, змінам, що відбулися влітку 1904 р. у керівництві Міністерства внутрішніх справ. Зокрема, 15 липня 1904 р. Є. Сазоновим, членом «Бойової організації партії соціалістів-революціонерів», було вбито В. Плеве. 26 серпня 1904 р. Міністром внутрішніх справ став Д. Святополк-Мирський.

По-третє, трагедія В. Плеве змінила і позалаштункову розстановку сил на владному олімпі. Насамперед йдеться про «вихід із тіні» С. Вітте. Відповідно це позначилося і настратегії аграрної політики самодержавства. Пріоритет отримали ліберальні принципи Голови Комітету Міністрів.

По-четверте, поразки Російської армії на Далекому Сході, наростання невдоволення серед широких верств населення у середині країни змусили Миколу ІІ переглянути принципи аграрної політики.

Д. Святополк-Мирський, реагуючи на зміни, ситуацію, що склалася у діяльності губернських нарад, уциркулярі від 31 грудня 1904 р. роз'яснив офіційну позицію очолюваного ним відомства стосовно нового проекту законодавства про селян. Він закликав губернські наради, враховуючи всю важливість справи, яку вони виконували, завершити роботи у повному обсязі. Міністр наголосив на безпосередньому ідейно-змістовому зв'язку між маніфестом від 26 лютого 1903 р. та указом від 12 грудня 1904 р [13].

Такі зміни викликали справжній шок серед членів губернських нарад. Окремі з них відмовилися від попередніх своїх суджень, привівши їх у відповідність до нової державно-політичної кон'юнктури. Показовою у цьому є позиція голови Санкт-Петербурзької наради О. Зинов'єва.

У грудні 1904 р. він на ім'я С. Вітте направив записку «Порядок розгляду селянського питання (у зв'язку із сучасними настроями Росії)». У ній висловлювалася думка про те, що «бродіння «селянського моря»« розпочалося давно. Навряд чи його можна заспокоїти паліативними заходами, поправками тощо. Лише реформа, заснована на засадах права, справедливості, природного розвитку сільського господарства, зможе вирішити аграрне питання у країні, заспокоїти селян [14]. О. Зинов'єв принципово відмежувався від проекту Міністерства внутрішніх справ.

Початок революції 1905 р. швидко лібералізував позицію й інших губернських нарад. Журнали губернських нарад 1905 р. рясніють відмовою їхніх членів від попередніх поглядів. Показовим у цьому є записи у журналах Симбірської губернської наради. У травні 1904 р. ця нарада санкціонувала проект Редакційної комісії Міністерства внутрішніх справ. У березні 1905 р. різко розкритикувала проект нового Положення комісії О. Стишинського. Він, на переконання симбірців, не сприяє єдності класів, підриває єдність та міцність державного ладу. Підставою для перегляду своїх рішень члени Симбірської губернської наради вважали обмеження їхньої інтелектуальної свободи навесні 1904 р. [15].

Узагальнюючи діяльність губернських нарад із обговорення проекту Редакційної комісії Міністерства внутрішніх справ, констатуємо, що у ній умовно можна виокремити два періоди. Перший – 8 січня 1904 р. – грудень 1904 р. Це був час організаційного оформлення губернських нарад, формування їхнього складу та активної діяльності. Характерною ознакою було безпосереднє керування цим процесом В. Плеве. Це знайшло своє відображення у консервативному змісті більшості відгуків губернських нарад на проект нового Положення комісії О. Стишинського, у фактичному його схваленні більшістю губернських нарад. Другий – 12 грудня 1904 р. – 12 грудня 1904 р. – перша половина 1905 р. Позначений кардинальними змінами як у принципах аграрної політики держави, так і рішеннях на проект Редакційної комісії внутрішніх справ. Останні під впливом суспільно-політичних факторів лібералізувалися. Незважаючи на відсутність очікуваної властями одноголосності у діяльності губернських нарад, у цілому вони підтримали положення, викладені у змісті проекту нового Положення, розробленого Редакційною комісією Міністерства внутрішніх справ. Вони схвалили відокремлення сільських общин від земельних, збереження волосного суду, створення особливого цивільного кодексу для селян, збереження звичаєво-правових норм, розвиток сімейної власності на землю.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Леонтович В.В. История либерализма в России 1762 – 1914. / В.В. Леонтович. – М.: Русский путь, Полиграфресурсы, 1995. – 550 с.

…….
2. Нестерова Л.В. Вопрос о крестьянском надельном землевладении в Редакционной комиссии Министерства внутренних дел (1902 – 1904 гг.) / Л.В. Нестерова // Научные доклады высшей школы. – 1960. – № 2. – С. 76 – 92.
3. Сидельников С.М. Аграрная политика самодержавия в период империализма. / С.М. Сидельников. – М.: Издательство Московского университета, 1980. – 289 с.
4. Симонова М.С. Кризис аграрной политики царизма накануне первой российской революции. / М.С. Симонова. – М.: Наука, 1987. – 254 с.
5. Щербакова И.К. Особое Совещание о нуждах сельскохозяйственной промышленности и Редакционная комиссия Министерства внутренних дел как альтернативные центры обсуждения крестьянского вопроса в начале XX века (1902 – 1905 гг.). / И.К.Щербакова. – Дисс… к.и.н. – М., 2003. – 282 с.
6. Заключение губернских совещаний по вопросам, касающихся пересмотра крестьянских законоположений. – т. I. – Крестьянское общественное управление. – СПб., 1904. – 168 с.
7. Заключение губернских совещаний по вопросам, касающихся пересмотра крестьянских законоположений. – т. II. – Волостной суд. – СПб., 1904. – 226 с.
8. Заключение губернских совещаний по вопросам, касающихся пересмотра крестьянских законоположений. – т. III. – Землепользование крестьян. – СПб., 1904. – 146 с.
9. Російський державний історичний архів (далі – РДІА). – Ф. 1291. – Оп. 12. – Спр. 70. – Ч. 10. – Арк. 5.
10. Селіхов Д.А. Аграрне законодавство царської Росії в Україні епохи капіталізму (II пол. XIX – поч. XX ст.). – Дис…. к.ю.н. – Х., 2002. – 210 с.
11. РДІА. – Ф. 1233. – Оп. 1. – Спр. 101. – Арк. 152 – 155.
12. Именной высочайший указ Правительствующему Сенату от 12 декабря 1904 г. О предначертаниях к усовершенствованию государственного порядка // Законодательные акты переходного времени. 1904 – 1908 гг.: Сборник законов, манифестов, указов Правительственному Сенату, рескриптов и положений Комитета Министров, относящихся к преобразованию государственного строя России, с приложением алфавитного предметного указателя. – Изд. 3-е, пересмотренное и дополненное по 1 сентября 1908 года / Под ред. пр.-доц. Н.И. Лазаревского. – СПб.: Юридический книжный склад Право, 1909. – С.3 – 6.
13. МВД. Известия Земского отдела. – СПб., 1905. – №1. – 25 с, с. 18.
14. РДІА. – Ф. 1233. – Оп. 1. – Спр. 101. – Арк. 384 – 384 зв.
15. РДІА. – Ф. 1291. – Оп. 119. – Спр. 4. – Арк. 28 зв., 30 зв.

Священко З.В. РЕЗУЛЬТАТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГУБЕРНСКИХ СОВЕЩАНИЙ ПО РАССМОТРЕНИЮ ПРОЕКТА АГРАРНОЙ РЕФОРМЫ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ НАКАНУНЕ РЕВОЛЮЦИИ 1905 – 1907 ГГ.

В статье освещены результаты деятельности губернских совещаний по рассмотрению проекта аграрной реформы в Российской империи накануне революции 1905 – 1907 гг.

Ключевые слова: аграрный вопрос, губернские совещания, Редакционная комиссия, В. Плеве.

Svyaschenko Z.V. THE RESULTS OF OPERATIONS OF THE PROVINCIAL MEETINGS TO REVIEW THE DRAFT OF THE AGRARIAN REFORM IN THE RUSSIAN EMPIRE ON THE EVE OF THE REVOLUTION OF 1905 - 1907.

The article highlights the results of the provincial meetings to review the draft of the agrarian reform in the Russian Empire on the eve of the Revolution of 1905 - 1907

Keywords: agrarian question, the provincial meeting, the Drafting Committee, V. Plehve.

УДК [94:364.3] «19» (47+57:100)

О.І. Вальчук

СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ РОБІТНИКІВ УСТАНОВ І ПІДПРИЄМСТВ СРСР ЗА КОРДОНОМ

У статті аналізуються особливості організації та діяльності бюро соціального страхування за кордоном після їхнього переходу під контроль Цусстраху, простежується рівень соціального захисту робітників установ і підприємств СРСР за кордоном до моменту ліквідації бюро соцстраху.

Ключові слова: система соціального страхування, більшовицька доктрина суспільного розвитку, робітники, бюро соціального страхування, місцевком, Цусстрах, ревізійна комісія.

Дискусії щодо ролі і місця системи соціального страхування в соціальній політиці не припиняються в Росії уже з кінця XIX століття. Спершу вони стосувалися самої можливості

впровадження окремих видів страхування робітників, але згодом, по мірі впровадження дискусійних ідей у життя, почали поширюватися і охопили комплекс різноманітних проблем, пов'язаних з функціонуванням системи соціального страхування в цілому.

На сучасному етапі історичного розвитку особливий інтерес викликає історія соціального страхування в СРСР у 1920-х – 30-х роках. Оскільки більшовики були напрочуд послідовними у своїй доктрині суспільного розвитку, поширення соцстраху при капіталізмі вони розцінювали як приховану форму експлуатації найманих робітників і, в той же час, як елемент класової боротьби пролетаріату. Соціальна складова системи страхування розглядалася як привід для конфлікту, а не як джерело стабілізації суспільства.

З ідеологічних та політичних міркувань, радянське керівництво не могло собі дозволити залишити без уваги питання соціального страхування робітників установ і підприємств СРСР за кордоном. Не був перешкодою і той факт, що бюро соціального страхування організовувалися з ініціативи працівників і функціонували як нелегалізовані організації [1, с. 6].

Окреслена проблема не знайшла відображення у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Окремі питання з історії соціального страхування в СРСР висвітленні у працях С. Ашмаріної [2], Д. Каролі [3], О. Мельничука [4], О. Мовчан [5], А. Морозова [6], В. Шарпатого [7].

Правовим підґрунтям для легалізації діяльності бюро соціального страхування за кордоном було прийняття ЦВК і РНК СРСР 6 липня 1927 р. постанови «Про соціальне страхування осіб, що працюють за наймом в установах і на підприємствах СРСР за кордоном» [8, с. 32].

У своїй статті автор поставив за мету, через аналіз архівних матеріалів, переважно справ фонду Центрального управління соціального страхування, які зберігаються в Державному архіві Російської Федерації, а також нормативних актів розкрити особливості соціального страхування робітників установ і підприємств СРСР за кордоном.

Варто зазначити, що відповідно до постанови ЦВК і РНК СРСР від 6 липня 1927 р., соціальне страхування робітників поширювалося на всі без виключення установи і підприємства СРСР за кордоном: державні, кооперативні, змішані, громадські, а також на всіх їхніх працівників, незалежно від того були вони радянськими громадянами чи іноземцями.

Забезпечення із тимчасової непрацездатності, медичною і додатковими видами допомог робітників та членів їх сімей, які проживали спільно з ними за кордоном покладалося на бюро соціального страхування. Соціальне страхування на випадок тимчасової непрацездатності, інвалідності і безробіття під час проживання цих робітників в СРСР, як і членів їхніх сімей у випадку смерті годувальника і забезпечення додатковим видам допомог, входило у компетенцію органів соціального страхування союзних республік. Надання медичної допомоги робітникам вказаних категорій, а також членам їх сімей, що перебували в СРСР – здійснювалося органами охорони здоров'я союзних республік [9, арк. 90].

Допомога з тимчасової непрацездатності видавалася в розмірі фактичного заробітку, але не більше 250 % мінімальної ставки місячної заробітної плати. Для окремих держав цей максимум виражався в наступних сумах: Німеччина – 175 $, Франція – 175 $, Італія – 200 $, Австрія – 137,5 $, Польща – 125 $. [9, арк. 143].

Допомога у зв'язку з хворобою виплачувалася, як правило, не більше трьох місяців. Для Аравії, Аргентини, Афганістану, Канади, Мексики, Персії і США, у зв'язку з віддаленістю, термін виплати допомог продовжувався до шести місяців. Понад вказаний термін забезпечення здійснювалося органами соцстраху СРСР, у разі виїзду хворого в СРСР не пізніше одного місяця після припинення виплати допомоги за кордоном [9, арк. 143 зв.].

Іноземці забезпечувалися на рівних підставах з радянськими громадянами, але якщо за законами даної держави вони підлягали страхуванню в іноземних органах соцстраху, то бюро соціального страхування компенсовувало різницю в розмірі допомог та тривалості їх виплати [9, арк. 143 зв.].

Підприємства і установи СРСР за кордоном сплачували за своїх співробітників в бюро соцстраху внески в розмірі 4,5 % виплаченого заробітку, а у зв'язку з тим, що радянські громадяни підлягали забезпеченню в СРСР з інвалідності і безробіття, додатково відраховували в Цусстрах ще 2 % [9, арк. 144]. Згадані 2 % від загальної суми заробітної плати розподілялися наступним чином: в фонди, які знаходилися у безпосередньому розпорядженні органів соціального страхування надходило 1,6 %, а у фонди медичної допомоги застрахованим – 0,4

……
% [10, арк. 1]. З лютого 1929 р. страхові внески було знижено до 3 %. У зв'язку з цим, Цусстрах пропонував вжити усіх необхідних заходів задля скорочення витрат, в першу чергу на медичну допомогу, опираючись лише на кошти отримані від страхових внесків [11, арк. 38].

Соціальне страхування за кордоном здійснювалося Бюро та Уповноваженими.

Бюро соціально страхування обиралося об'єднаним місцевкомом робітників радянських установ і підприємств того міста, в якому воно було організоване. Голову бюро затверджував Цусстрах НКП СРСР. Якщо в місті нараховувалося менше 50 застрахованих, соціальне страхування здійснювалося через уповноважених, призначених бюро в даній країні [11, арк. 38].

У випадку дефіциту Цусстрах перекидав засоби з інших бюро, а при наявності залишків – до кінця операційного року вони переводилися в Центральне управління соціального страхування [9, арк. 90 зв.]. В 1928 р. за постановою ЦВК і РНК СРСР невикористані закордонними бюро соціального страхування СРСР кошти від надходжень страхових внесків, після закінчення одного місяця вносилися всіма закордонними бюро в резервний фонд соціального страхування за кордоном. Вказаний фонд залишався у розпорядженні Центрального управління соціального страхування НКП СРСР, зберігався в одному із закордонних банків за узгодженням з Народним комісаріатом фінансів СРСР і витрачався Цусстрахом на підкріплення дефіцитних бюро соціального страхування СРСР за кордоном [9, арк. 18].

Бухгалтерський облік в бюро соціального страхування здійснювався за книгою «Журнал-головна» американської схеми та іншими допоміжними книгами. Бюро соцстраху подавали в Центральне управління соціального страхування щомісячну фінансову звітність щодо всіх операцій, включаючи й операції підзвітних йому уповноважених [12, арк. 2].

Одночасно з обранням бюро соцстраху мали обиратися ревізійні комісії в складі від трьох до п'яти осіб, а в тих місцях, де найближчим часом не передбачалися перевибори, об'єднаному місцевкому необхідно було обрати ревкомісії в найкоротші терміни. Акти ревкомісії пересилалися в Цусстрах через бюро соцстраху в триденний термін [9, арк. 89]. Згадана пропозиція була внесена Цусстрахом у 1928 р., хоча на території Радянського Союзу відповідне положення про ревкомісії діяло ще з 1925 р.

Згідно з даними Цусстраху, станом на 1928 р. бюро соцстраху функціонували в Берліні, Гельсінфорсі, Варшаві, Стокгольмі, Мешеді (Персія), Афінах, Римі, Ковні, Парижі, Харбіні, Празі, Таврізі (Персія) та Копенгагені. В ряді інших міст були організовані уповноважені [9, арк. 144].

Однак, бюро соціального страхування за кордоном проіснували лише до 1 травня 1929 р. Відповідно до постанови ЦВК і РНК СРСР виконання функцій бюро переходило безпосередньо до закордонних підприємств і установ СРСР. Для ліквідації справ бюро соцстраху були створені ліквідаційні комісії, до складу яких входили представники: від Бюро, об'єднаного місцевкому, Народного комісаріату торгівлі та Народного комісаріату фінансів (якщо в даній країні був уповноважений НКФ) [11, арк. 38].

Таким чином, включення бюро соціального страхування за кордоном в загальну структуру радянського соціального страхування дало змогу отримати повний контроль над їхньою діяльністю з боку центральних страхових органів. Після досягнення поставленої мети, потреба в існуванні таких бюро зникла. А враховуючи той факт, що вони протягом двох років, в переважній більшості, залишалися дотаційними, їхня ліквідація була цілком логічною і закономірною.

Досліджуючи у подальшому дану проблему, слід простежити рівень соціального захисту працівників установ і підприємств СРСР за кордоном після ліквідації бюро соцстраху.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кузятин В. Страхование работников учреждений СССР за границей // Вопросы страхования. – 1927. – №37. – С. 6-7.
2. Ашмарина С.В. Социальное страхование в условиях новой экономической политики 20-х гг. XX века// Рабочие в России: исторический опыт и современное положение: материалы IV научно-практической конференции, 3-5 ноября 2003 г. – Москва: Эдиториал, 2004. – С. 200-202.
3.Dorena Caroli, Histoire de la protection sociale en Union soviétique (1917-1939). – Paris : L'Harmattan, 2010. – 316p.

4. Мельничук О.А. Соціальне страхування в радянській Україні (20 – 30-ті рр. ХХ ст.). – Вінниця: «Едельвейс і К», 2009. – 372 с.
5. Мовчан О.М. Повсякденне життя робітників УСРР. 1920-ті рр. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – 312 с.
6. Морозов А.В. Социальное страхование в России: Исторический опыт 1903-1933 гг.// Социальная политика и социология. – 2006. – №2. – С. 88–102.
7. Шарпатий В.Г. Соціальне забезпечення в УРСР (20 – 30-ті роки ХХ ст.). – К.: Ніка-Центр, 2006. – 268 с.
8. Постановление ЦИК и СНК СССР «О социальном страховании лиц, работающих по найму в учреждениях и предприятиях Союза ССР за границей» // Вопросы страхования. – 1927. – №36. – С. 32.
9. Державний архів Російської Федерації (ДАРФ). – Ф. Р5528. – Оп. 1. – Спр. 71. – 190 арк.
10. ДАРФ. – Ф. Р5528. – Оп. 1. – Спр. 59. – 8 арк.
11. ДАРФ. – Ф. Р5528. – Оп. 7. – Спр. 542. – 97 арк.
12. ДАРФ. – ф. Р5528. – Оп. 1. – Спр. 52. – 19 арк.

Вальчук Е.И. СОЦИАЛЬНОЕ СТРАХОВАНИЕ РАБОТНИКОВ УЧРЕЖДЕНИЙ И ПРЕДПРИЯТИЙ СССР ЗА ГРАНИЦЕЙ.

В статье анализируются особенности организации и деятельности бюро социального страхования за границей после их перехода под контроль Цусстраха, прослеживается уровень социальной защиты работников учреждений и предприятий СССР за границей до момента ликвидации бюро соцстраха.

Ключевые слова: система социального страхования, большевистская доктрина общественного развития, работники, бюро социального страхования, местком, Цусстрах, ревизионная комиссия.

Valchuk O.I. SOCIAL INSURANCE FOR WORKERS OF INSTITUTIONS AND ENTERPRISES OF THE USSR ABROAD.

The article analyzes the characteristics of the organization and activities of the bureausocial insurance abroad after they passed under control The Central Social Insurance, traced the social protection of employees of institutions and enterprises of the USSR abroad until the elimination of social insurance bureau.

Keywords: the system of social insurance, bolshevik doctrine of social development, workers, bureau of social insurance, the local trade union committee (mestkom), The Central Social Insurance, checkup committee.

УДК 159.923.2 (045)

Т.М. Байлема, О.А.Слободиська

СТАНОВЛЕННЯ НАДІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В ІСТОРИЧНОМУ МИНУЛОМУ

У статті розглядається становлення надійної особистості та її значення в історичному минулому. Зокрема, на основі аналізу історичних епох отримуємо уявлення про основні напрями становлення надійної особистості та її значення в формуванні людського суспільства.

Ключові слова: надійність, особистість, виховання, освіта, історичні умови.

Події, які відбуваються у нашому суспільстві, передбачають зростання ролі людини в суспільстві, її ділової, комунікативної, підприємницької, організаторської активності, її професійних якостей і психологічних властивостей, уміння взаємодіяти з різними людьми та в різних соціальних спільнотах. Ідеться про переорієнтацію мислення особистості, формування за нових умов навичок взаємодії індивіда із соціумом, що постійно змінюється, про особливості регуляції поведінки людей у соціальних групах, механізмів взаємовпливу, взаємостосунків, самовдосконалення особистості, запобігання невдачам, стресам, розв'язання конфліктів тощо. Сучасна епоха визначає також перехід на всіх рівнях взаємодії (міжнаціональних, міждержавних, міжособистісних) від домінанти конфронтації до домінанти діалогу, від пріоритету сили до пріоритету переконання. Таким чином, дослідження надійної особистості на сьогодні є актуальним.

Мета статті полягає в дослідженні генези значення надійної особистості в історичному минулому та сучасне ставлення до нього.

…….

Аналізуючи сучасний стан дослідження значення надійної особистості в історичному минулому у науково-філософській, гуманітарно-психологічній та історичній літературі, змушені констатувати вкрай малу вивченість проблеми.

Проблемі надійності присвячені роботи відомих психологів Г.О. Балла, В.А. Бодрова, М.С. Корольчука, М.А. Котика, Г.В. Ложкіна, Б.Ф. Мільмана, Г.С. Никифорова, с. В. Саричева, І.А. Трухіна, В.Г. Нестеренка та ін. Але мало хто з них досліджував проблему надійної особистості в історичному минулому. Такі історики як Д. Яворницький, М. Костомаров, Ю. Липа, М. Максимович торкались проблеми надійної особистості, але не присвячували цьому питанню окремих праць, тому ця тема на сьогодні залишається малодослідженою та актуальною.

Розглядаючи хронологію виникнення терміну «надійність», слід відзначити, що вже у філософських трактатах XVII – XVIII століть цей термін неодноразово використовувався, але жоден з авторів спеціально його не пояснював.

Особистість становить собою деякий соціальний «каркас» людини.. Це репрезентованість в особистості смислів соціальних структур, які є для неї істотними. Для особистості це те «своє чуже» в ній, від якого можна відштовхнутися, щоб здобути енергію самопіднесення. Бути особистістю - означає приймати усталені уявлення й настанови про належну поведінку й спосіб життя загалом, притаманні різним групам і верствам суспільства, до яких одночасно входить людина. Але разом з тим це означає вміти подолати інерцію їхньої дії, бути готовим і здатним вільно здійснити відповідальний вибір у непересічній ситуації й навіть започаткувати якусь нову традицію. Це добре видно на прикладі життя Тараса Григоровича Шевченка. Саме надзвичайна чутливість і сприйнятливість до найглибших переживань, думок і сподівань народу, помножені на виняткову індивідуальну обдарованість, зробили його уособленням народного духу й виявили дійове особистісне начало, здатне започаткувати перетворення української духовності на українську національну свідомість. [3]

Особистість має своє місце, свою визначеність у бутті. Звідси її відповідальне ставлення до всього. Разом з тим вона втілює в собі здатність буття до самозміни. Тому вона якнайкраще виявляє історичність буття. Особистість сприймає історію як буття, що твориться самими людьми, й, отже, як щось таке, що може бути змінюване людьми. Звідси зацікавлене ставлення до суспільних подій, принципова готовність до участі в них. Особистість відчуває себе здатною, а то й просто зобов'язаною розрізняти повсякденне та історичне, віднаходити в сучасних подіях історичний смисл і відповідно до її уявлень про належний хід історії впливати на процес їх остаточного здійснення.

Мотиваційне включення людини в історію робить її вибагливою до неї. Вона не байдужа до смислу подій і засобів, за допомогою яких ті здійснюються. У повному розумінні «своєю» для особистості буде та історія, яка твориться особистостями - вільними й відповідальними суб'єктами історичної дії. Як такі, вони готові до солідарних дій, до заподіяння історії на засадах справжньої людської достойності.

Якщо заглянути в минуле, то побачимо, що визнання цінності окремої особи і уявлення про взаємостосунки людини і природи проявляється ще у первісному суспільстві. Первісне суспільство в своєму історичному розвитку охоплює величезний період – від появи людини до виникнення перших цивілізацій. Упродовж цього часу сформувався фізичний тип сучасної людини, яка, пристосувавшись до клімату, створила найпростіші житла і знаряддя праці, започаткувала творення перших духовних цінностей, виробила первісні форми організації громадян, правила взаємовідносин між її членами та формування надійної особистості. На формування надійної особистості впливало виховання первісних людей, яке проходило безсистемно і стихійно. Виготовлення і використання знарядь праці були неодмінними умовами існування стародавніх людей. Для цього була необхідна передача відповідного досвіду. Без допомоги старших соціалізація була неможлива. Тому роль дорослих в організації навчання дітей в міру ускладнення знарядь праці і самої праці неминуче зростала. Навчання того часу виявлялося в традиціях, фольклорі, настановах і повчаннях. Тому для молодого покоління саме дорослі виступають надійними особистостями, у яких можна було перейняти досвід та знання про навколишній світ.

При первіснообщинному ладі існували і певні норми поведінки людей , так звані соціальні норми. Такими нормами були звичаї, традиції, які водночас були і правилами співжиття, і приписами релігійного характеру. Вони встановлювалися самим колективом,

…….

передавалися з покоління в покоління (наприклад, поважати старших, виконувати розпорядження вождів і старійшин, звичай кровної помсти). Виконувалися ці норми не з остраху перед владою, перед покаранням, а в силу громадської думки, вихованого з дитинства переконання, звички підкорятися цим правилам, встановленим, до речі, в інтересах всього роду, племені, а тому доцільними і справедливими.

В давнину вважали, що людина за своєю природою егоїст, інстинкт самозбереження в неї переважає й поступається своєю першістю іншим почуттям лише у хвилину гострої небезпеки для суспільства і її дітей. І все-ж, якщо у людини є ідеал, то вона встановлює внутрішній регулятор поведінки. І вчинки проти ідеалу викликають почуття провини і є одним з механізмів формування надійності.

Починаючи з п'ятого тисячоліття до н.е. із зміцненням громадських державних структур, виникає новий соціальний інститут – школа.

Виховання втратило однаковий характер, стало визначаться громадським та майновим станом людини. Школи у своїй діяльності ґрунтувалися на традиціях патріархально-сімейного, ремісничого виховання та учнівства, однак, найчастіше були доступні тільки для вищих прошарків суспільства. Основне населення, як і раніше, отримувало знання в сім'ї.

У Стародавньому Сході в законах царя Хаммурапі підкреслено, що виховання є батьківським боргом. З «Кодексу Хаммурапі» випливає, що за підготовку сина до життя і навчання його ремеслу відповідальність, перш за все, несе батько. В цей історичний період батько виконував роль надійної особистості, оскільки на нього покладалось завдання виховання молодого покоління.

У період розквіту вавилонського царства (перша половина 2-го тисяч. до н.е.) навчальні заклади стають надбанням не тільки знаті і духівництва. Набувають поширення приватні навчальні заклади для середніх соціальних верств, де поряд з батьками суттєву роль у становленні надійності відіграють вчителі.

В Античному світі Середземномор'я ідеалом виховання була сукупність чеснот, всебічне формування особистості, перш за все з розвинутим інтелектом та культурою тіла. Досягти подібного ідеалу міг лише вільний та заможний громадянин. Так, наприклад, в Афінах діти отримували домашнє виховання, а з семи років могли відвідувати школи: музичні та палестри. В палестрах займалися бігом, боротьбою, стрибками, метанням диска, списа, фехтуванням - тобто всім тим, що стане в нагоді майбутньому воїну. Музична школа давала переважно літературну та музичну освіту з елементами наукових знань: вивчалися поеми Гомера, ази математики, співали пісні під музичний супровід. Як правило, обидві школи відвідувалися одночасно. Отже, в цей період повагу викликали особистості, які гармонійно поєднували інтелектуальний та фізичний розвиток. І саме вони вважалися надійними.

В стародавньому Римі суть надійної особистості полягала у формуванні вільної людини, її підготовка до виконання громадянських обов'язків, забезпечення певної кар'єри у військовій справі чи політиці.

В добу Середньовіччя людина сприймалася як частинка соціального організму. Католицька церква - духовний центр середньовічного суспільства, відкинула античну освіченість як «диявольську» мудрість. Ідеалом в цей період була усереднена віруюча особистість; основа виховання - формування моральності, під якою розумілася «чистота серця», що досягається шляхом постів, старанного читання релігійних текстів, усунення пристрасті до земних благ, самоконтролю над бажаннями, думками, вчинками. Не обов'язковим було і набуття світських знань. Суть виховання надійної особистості в Середньовіччі - порятунок душі через моральне і релігійне виховання.

Епоха пізнього Середньовіччя, що пройшла під знаком гуманістичних ідей Відродження, проголосила головною цінністю та ідеалом людини - духовно і фізично розвинену особистість. На противагу церковному світогляду, який спрямовував надії людини до Бога, Відродження на перше місце виводить самостійність особистості, що покладає надії тільки на себе. Діячі епохи Відродження, гуманісти, заново «відкрили» ідеї античності. Радикальні зміни, які в епоху Відродження відбуваються практично у всіх сферах життя – в економічній, інтелектуальній, географічній, політичній – добре відомі і не вимагають опису. Всі вони грунтуються на вірі в могутність вільної автономної особистості. З одного боку, самі ці радикальні зміни ґрунтувалися на новому уявленні про людину, з іншого – відбуваються соціальні зміни, в результаті яких акцент зміщується на прояви сили, ініціативи, сміливості, знань і

заповзятливості. Соціальна мобільність позбавляє людину залежності від «кастово-сімейної» системи середньовіччя; завдяки своїй відвазі будь-хто може стати видатною людиною, незважаючи на походження. Багатство, що з'явилося в ході розвитку капіталізму внаслідок розвитку торгівлі, створювало нові можливості для підприємливих людей і винагороджувало тих, хто не боявся ризику. Значно підвищився престиж освіти і навчання, що було проявом інтелектуальної свободи і допитливості; мандрівний студент, для якого університетом є увесь світ, символічно показує взаємозв'язок між новим прагненням вчитися і свободою пересування. Політична нестабільність епохи Ренесансу, коли одного деспота, що управляв містом, тут же замінював інший, вчила людей вільно використовувати силу і владу. Все це формувало характер особистості. [4] Отже, мета виховання епохи Відродження - формування самостійної, творчої особистості на основі її прагнень, бажань та інтересів.

XVII сторіччя (Епоха Просвітництва) було часом раціоналізму і індивідуалізму, що виявилися у відповідному осмисленні природи людини і виховання. Новий ідеал особистості був орієнтований на формування людини, яка осягає навколишню дійсність як цілісний світ, який є частиною безлічі інших світів. Виховати таку людину можна було тільки на основі нового знання, необхідного для занять комерцією, для подорожей і т.п. Саме тому, в цей період значно зростає роль освіти. З'являється небувале до того часу число педагогічних трактатів, в яких було висловлено прагнення зробити особистість вільною і за допомогою виховання та освіти, оновити духовну природу людини. Ян Амос Коменський, гуманіст, педагог початку Нового часу, створив цілісне гуманістичне і глибоко демократичне вчення про виховання, сформулювавши по суті теорію безперервної освіти особистості. Я. Коменським була запропонована система безперервної освіти, починаючи від материнської школи і закінчуючи академією [6].

Є певна відповідність між тим, як сприймається й переживається час, саме людське життя, та тим, як мислиться належний спосіб включення людини в історію. Разом вони пов'язані з певною формою осмислення зумовленості людського буття. В період античності віра в долю тісно поєднується із сприйняттям часу як суто об'єктивного процесу, із ставленням до життя як до героїчного звершення і з героїчно-фаталістичним способом включення в історію.

Подібний смисловий комплекс, який умовно можна назвати епічною формою ставлення до світу. Наприклад, вражаючу швидкість мусульманських завоювань у VII сторіччі й монголо-татарських - у XII логічніше пояснити не жадобою здобичі, а колективним відчуттям свого історичного призначення: для мусульман - ствердити вчення Мухамеда у цілому світі, для монголо-татар - підкорити собі цілий світ.

Якщо звернутись до літописів або славнозвісне «Слово про Ігорів похід», то виникає питання, чого хотіли наші пращури, йдучи на бій проти іноземних ворогів, а то й один проти одного? Перше - здобути «собі честі, а князю слави». Ця княжа слава була чимось зовсім нематеріальним: вона навіть не мала суто зовнішніх форм свого закріплення, її виголошували, оспівували, зберігали в пам'яті. Славу цінували навіть більше за маєтність і ставилися до неї як до реальної цінності: її успадковували («Він славного роду...»), про неї дбали, її примножували, захищали, передавали нащадкам. Слава сприймалась як вияв прихильності долі, як підтвердження відповідності життя, надійності, його призначенню. Тому підлеглі князя ревно дбали про його славу, бо її відбиток лягав і на них. Слава князя неусвідомлювано сприймалась як форма передачі до кожного окремого людського життя історичного смислу. [3]

Деякі науковці дотримуються думки, що історичні процеси треба досліджувати не на рівні видимості, а проникати в сутність, необхідно виокремлювати головні моменти, що вивчає повсякденне життя людей, їх дії, вчинки, діяльність, тобто все те, що складає дійсну історію.

Щоб стати великою особистістю одних історичних умов недостатньо. Сама людина повинна володіти геніальним розумом, видатними рисами, необхідними для виконання великих, важких і відповідальних завдань. Вона повинна бути освіченою, рішучою, сміливою, принциповою і відповідальною, стояти вище свого оточення, не боятися ризикувати і брати відповідальність за прийняті рішення і доводити їх до кінця, та в першу чергу бути надійною. Її діяльність повинна носити конструктивний, а не деструктивний характер. Вона не повинна прагнути до популізму, до того, щоб всім подобатися і тим самим заробити дешевий авторитет. Без цих якостей людина не може стати видатною особистістю, якщо навіть є відповідні історичні умови, і вона опинився на чолі процесу. [2]

…….

Отже, історичний процес складається з життєдіяльності людей. Вони працюють, виробляють матеріальні і духовні цінності. Вони передають ці цінності, а також традиції, звичаї, культурні досягнення з покоління в покоління. Інакше кажучи, народ - суб'єкт історії. Але в цьому нескінченному процесі історії особистість відіграє певну роль та виконує ті чи інші функції, які залежать від займаного нею в Товаристві становища. Особливо велика роль суверенів. Їхні дії та вчинки впливають на долі мільйонів людей, на устрій світу і міжнародні відносини. І якщо вони працюють на благо народу, вирішують історичні завдання по реалізації соціального прогресу, на гуманізації суспільства, то такі діячі залишаються в історії як видатні особистості, і народ їх пам'ятає завжди.

Якщо брати сучасне суспільство, то значення надійної особистості не втратило свого значення і тепер. Потрібно привчати в дитинстві до того, щоб кожна людина вкладала свої сили у виховання іншої людину. Надійність, як риса сучасної людини, має виховуватись у дітей як батьками, так і школою. Про це свідчать уроки українських педагогів та письменників А.С. Макаренка та В.О. Сухомлинського. Коли дітей вчать законів фізики, природознавства, прагнуть, щоб діти росли інтелектуально і фізично розвиненими, не треба забувати, що дбати треба не тільки про надійність знань, а й моральну надійність особистості.

Надійність людини найчастіше перевіряється в екстремальних ситуаціях. Але надійність може перевірятися щодня, інколи в зовсім буденних ситуаціях. Надійність трудового колективу, який не випустить недоброякісної продукції; надійність працівника, якому можна доручити будь-яке складне завдання; надійність лікаря, якому можна довірити своє життя, надійність правоохоронця, який має захистити життя, надійність військового, який заради вітчизни ризикне своїм життям, та багато інших професій, які стають важливими лише тоді, коли ними володіють надійні особистості.

Отже, в усі часи поняття «надійної особистості» було вагомою характеристикою людини, яка відбивала віру людини в людину, в її найкращі моральні якості, високу порядність, силу волі; надійність в усіх життєвих – і буденних і екстремальних – ситуаціях. Надійність виховують у людини з раннього дитинства, виховують власним прикладом дорослі, коли дитина бачить та відчуває надійність батька як людини, громадянина, надійність сім'ї, в якій усе будується на порядності, доброзичливості, вірності громадянським ідеалам. Виховують прилученням до висот прогресивної гуманістичної літератури, що завжди проповідувала і проповідує надійність як фундамент людських відносин, кінорозповідями про лицарів, надійність яких - вірність ідеї, друзям, перевірялись тяжкими випробуваннями і, часом, нелюдськими стражданнями.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Братусь Б, с. Аномалии личности. / Братусь Б, с. -М.: Мысль, 1988.- 301 с.
2. Великі особистості в історії. [електронний ресурс] // Режим доступу: http://all-filosof.ru/socialna-filosofija/41/567-veliki-osobistosti-v-istorii.
3. Вступ до філософії: онтологія людини: навчальний посібник для студентів вищих учбових закладів / [авт. тексту В.Г. Нестеренко.] - К.: Абрис, 1995. - 336 с.
4. Ліщинська О. Факти і артефакти соціальної залежності / Ліщинська О. // Соціальна психологія : український науково-практичний журнал. - 2006. - N6. - С. 124-129.
5. Льовочкіна А. М. Етнопсихологія. [електронний ресурс] / Льовочкіна А. М. // Режим доступу: http://imanbooks.com/book_483.
6. Розвиток уявлень про педагогічний ідеал і метою виховання в різні історичні періоди. [електронний ресурс] Режим доступу: http://psi-help.com/metodichn-rekomendacz-z-psixolog-ta-pedagogki/9-pedagogchnij-deal--czl-vixovannya/63.

Байлема Т.М. , Слободиська О.А. СТАНОВЛЕНИЕ НАДЁЖНОЙ ЛИЧНОСТИ И ЕЁ РОЛЬ В ИСТОРИЧЕСКОМ ПРОШЛОМ

В статье рассматривается становление надёжной личности и её значение в установлении надёжной личности в историческом прошлом. А именно, на основе анализа исторических эпох получаем представление о главных направлениях развития личности и её значения в формировании человеческого общества.

Ключевые слова: надёжность, личность, воспитание, образование, исторические условия.

Baylema T.M. Slobodusca O.A. RELIABLE PERSONALITY FORMATION AND ITS IMPORTANCE IN THE HISTORICAL BACKGROUND

Reliable personality formation and its importance in the historical background are considered in the article. Particularly, based on the analysis of historical epochs revealed are basic trends in reliable personality formation and importance of the latter for establishment of human society.

Key Words: reliability, personality, education, historical conditions.

УДК 94(47+57) «19»:368

О.А. Мельничук

КРИТИКА НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ ТЕОРЕТИКІВ РАДЯНСЬКОГО СОЦСТРАХУ В УМОВАХ ВЗЯТТЯ КУРСУ НА МОДЕРНІЗАЦІЮ ПРОМИСЛОВОСТІ

У статті простежуються зміни основних положень більшовицької теорії соціального страхування в період реконструкції радянської промисловості.

Ключові слова: модернізація промисловості, наукові погляди, соціальне страхування, радянські теоретики.

Соціальне страхування як організаційно-правова форма соціального захисту робітників і службовців було запроваджено в СРСР в період нової економічної політики. Незважаючи на те, що більшовицька пропаганда розглядала його як «буржуазний інститут» соціального захисту, в умовах ринкових перетворень він виявився єдиним можливим засобом захисту пролетарських верств населення. Таким чином радянська влада прагнула не лише зберегти свої важелі впливу на люмпенізовані верстви населення, які й так мали певні розчарування новою економічною політикою, але й перекласти фінансовий тягар соціального захисту від держави на приватних власників.

Однак, як і НЕП, соціальне страхування у більшовицькій доктрині було явищем тимчасовим. Відновлення військово-комуністичного штурму наприкінці 1920-х рр. поставило нові завдання перед системою радянського соцстраху. Один із партійних функціонерів того часу Б. Любимов з цього приводу зазначав: «Період соціалістичного наступу, період соціалізму, в який вступила наша держава, докорінним чином змінює завдання соціального страхування, розширює його базу і змушує переглянути у світлі нових фактів всю систему соціального страхування, створену нами за роки НЕПу та пристосовану до часткового збереження приватно-капіталістичних відносин. Соцстрах у період соціалістичного наступу повинен бути опорою робітничого класу і служити йому в боротьбі за соціалістичну перебудову суспільства» [1, с. 18].

Таким чином, у реконструктивний період соціальному страхуванню відводилася роль стимулюючого фактора у забезпеченні соціалістичного наступу. Тепер діяльність органів соцстраху все більше спрямовується на допомогу виробництву. Реконструктивний період вимагав залучення до виробництва нових мільйонів працівників, які, незважаючи на каторжну працю та незначну винагороду, мали самовіддано працювати в ім'я «світлого майбутнього». Відповідно до цього, соцстрах всю свою роботу акцентував на виробничих функціях, спрямовуючи всі заходи на забезпечення ефективності виробництва, підвищення продуктивності праці, зміцнення індустріальної бази.

Із вступом до соціалізму, на переконання більшовиків, соціальне страхування із системи переважно індивідуального грошового забезпечення пролетаріату, з системи пристосованої для здійснення захисних функцій, мало перерости в систему заходів фінансування оздоровлення робітничого класу і соціалістичної реконструкції його побуту. Ці завдання були визнані пріоритетними в умовах індустріалізації країни та соціалістичної перебудови сільського господарства.

Зміна завдань радянського соцстраху у соціалістичному будівництві вимагала, перш за все, ревізії теоретичних положень соцстраху. Зважаючи на це, метою вказаної статті є висвітлення процесу формування наукових засад соціального страхування в умовах курсу на модернізацію промисловості.

Означена проблема не знайшла належного відображення в науковій літературі. Виняток становить дослідження автора, присвячене аналізу теоретичних положень соцстраху періоду НЕПу [2]. Джерелами для характеристики розвитку науки соціального страхування в

реконструктивний період стали праці більшовицьких функціонерів, що визначали основні напрямки подальшого розвитку вказаного інституту соціального захисту.

Формування нових теоретичних засад соціального страхування в умовах відновлення військово-комуністичного штурму вимагало в першу чергу ревізії положень, створених в період нової економічної політики. З цією метою нещадній критиці були піддані видатні теоретики радянського соцстраху професори Н. Вигдорчик, В. Забелін, В. Гутцайт, які звинувачувалися у викривленні «марксистсько-ленінського розуміння та пролетарсько-класового змісту радянського соцстраху» та пропаганді «буржуазних та опортуністичних поглядів» [3, с. 21].

Зокрема професор Н. Вигдорчик, як головний теоретик, критикувався за те, що у своїх працях причину появи соцстраху не вбачав у класових протиріччях і класовій боротьбі. Не визнаючи соціального страхування класовим інститутом, автор пропонував поширити його на широкі верстви населення, що, на думку більшовиків, вихолощувало класову сутність соціального страхування. Однак найбільше неприйняття викликали тези автора про зростання відсотка захворювань радянських робітників із розширенням темпів соціалістичного будівництва та негативна оцінка ролі соціалістичного змагання та ударництва [4, с. 6].

Не уникнув критики партійних ідеологів і досвідчений страховик В. Гутцайт, який звинувачувався в перенесенні понять «усуспільненої або соціалістичної» оплати праці на капіталістичні відносини, чим «створював ілюзії про непотрібність революційної боротьби» [5, с. 1]. Ідеологом «буржуазної зрівнялівки» визнавався Г. Поллак, який у своїй праці «До питання про рівень життя робітничого класу в СРСР» заперечував та спростовував тезу більшовиків про те, що в перехідний період від капіталізму до соціалізму боротьба за підвищення продуктивності праці є однією із ділянок жорстокої класової боротьби. Використовуючи пролетарське прагнення до фактичного знищення класової нерівності, автор пропагував зрівнялівку в оплаті праці та розподілі соціалізованих фондів. Така позиція автора отримала назву «споживацького комунізму». Ідеологи партії обґрунтовували застосування «трудового принципу» розподілу недостатнім розвитком суспільних виробничих сил, що унеможливлювало забезпечення кожного «за потребами» [6, с. 25].

Боротьба з «опортуністичними елементами» велася і всередині партії. В постанові ЦК ВКП(б) від 20 жовтня 1930 р. засуджувалися теоретичні положення В. Яроцького та З. Тетенборн про наявність соціальних ризиків в соціалістичному секторі радянського господарства, які розцінювалися як «прояв правового опортунізму на практиці» [7, с. 11].

Найбільш обурювало партійних критиків те, що жоден із теоретиків, аналізуючи соцстрах капіталістичних країн, не робив висновок про необхідність знищення буржуазії та встановлення диктатури пролетаріату. Адже правляча партія не втрачала можливості використати класову теорію соціального страхування для підготовки робітничих мас капіталістичних країн до боротьби за світову революцію. На конгресах Профінтерну змальовувалися «грандіозні» успіхи соціального страхування в СССР та його «занепад» в капіталістичних країнах. Якщо третій та четвертий конгреси Профінтерну накреслили лише загальні тенденції, то п'ятий, обговоривши питання, пов'язані з практикою соціального страхування, визначив основні вимоги в галузі соціального страхування, за які повинні були боротися «червоні профспілки» [8, с. 14]. Загалом резолюція V конгресу Профінтерну ставила питання соціального страхування в капіталістичних країнах в центр уваги всього революційного профруху [9, с. 6-7].

Державна партія закликала рішуче засудити буржуазні теорії соціального страхування як «класово неправильні, що плутають практику і послаблюють соціалістичний наступ». Категорично наголошувалося на неможливості розгляду соціального страхування як позакласового інституту та поширення його на всі верстви населення. На думку більшовиків, така позиція «затушовувала класовий характер боротьби робітничого класу за соціалістичне страхування і оправдовувала капіталістичне суспільство» [1, с. 18]. «Класові збочення» лінії партії вбачалися у видачі пенсій буржуазним елементам, віднесення робітників-інвалідів до більш низьких категорій, невиконання умови про направлення у санаторії, будинки відпочинку не менше 80% робітників із виробництва. Проте найбільшою політичною помилкою, що кваліфікувалася ЦК ВКП(б) як «прояв правового опортунізму на практиці», була видача допомог по безробіттю до осені 1930 р. [10, с. 5-9].

В умовах соціалістичного наступу програмні положення більшовиків про місце та роль соціального страхування базувалися на тому, що диктатура пролетаріату не є закінченням

класової боротьби, а продовженням її в нових формах. В силу цього, роботу соцстраху пропонувалося будувати за класовим принципом для вираження інтересів пануючого класу та спрямування основних зусиль на ліквідацію капіталістичних елементів в державі. Основне завдання радянського соціального страхування в даний період полягало у всебічному зміцненні диктатури пролетаріату, в максимальному розгортанні та зміцненні соціалістичного господарства, перш за все провідних галузей. Конкретно це виражалося у боротьбі за підвищення продуктивності праці, виконання промфінплану, кращу організацію праці, зміцнення трудової дисципліни, розвиток соціалістичних форм праці (соцзмагання, ударництво) [11, с. 53]. Радянське страхування у своїй роботі було покликане заохочувати нові форми праці, більш повно та якісно забезпечувати робітників провідних галузей економіки.

За більшовицькою теорією, при диктатурі пролетаріату в період переходу від капіталізму до соціалізму профспілкам у справі соціального страхування відводилася роль «організатора та ідеологічного наставника страхових організацій». Цим самим правляча партія намагалася не допустити перетворення соцстраху в особливу форму робітничого руху. З іншого боку, обслуговуючи через інститут соціального страхування лише членів профспілок, держава спонукала робітників до вступу у такі організації. Така роль випливала з їх суті як «школи комунізму», що покликана залучати «величезні маси пролетаріату до справи соціалістичного управління виробництвом» [12, с. 8]. Реорганізація соцстраху, відповідно до рішень V пленуму ВЦРПС (січень 1931 р.), на основі директив XVI з'їзду партії в центрі уваги поставила питання про наближення страхових органів до конкретних умов виробництва, на основі залучення робітників у професійні спілки. Це виражалося в перебудові соцстраху за галузевим принципом, на основі створення страхових (виплатних) пунктів безпосередньо на виробництві. З цього часу основна частина коштів спрямовувалася на обслуговування робітників провідних галузей промисловості [13, с. 4].

Позитивно розцінюючи реорганізацію соцстраху як наближення до застрахованих та сприяння поліпшенню обслуговування застрахованих, в протоколі секретаріату ЦК КП(б)У від 3 листопада 1931 р., в той же час зазначалося, що значна кількість партійних організацій недооцінила політичного значення реорганізації в боротьбі за виконання промфінплану та соціально-побутового обслуговування робітників. Фракціям комітету територіальної республіканської страхкаси та фракціям галузевих страхових кас наказувалося завершити реорганізацію страхових органів, провівши її як масово-політичну кампанію. Райпарткомам пропонувалося забезпечити страхові організації відповідними кадрами, закріпивши їх на цій роботі [14, арк.90].

Отже, соціальне страхування, запроваджене в період НЕПу розглядалося більшовиками як тимчасовий інститут соціального захисту. З відновленням військово-комуністичного штурму його положення були пристосовані до потреб соціалістичного будівництва.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Любимов Б. Против оппортунистических и буржуазных теорий / Б.Любимов // Вопросы страхования. – 1931. – №36. – С.18-21.
2. Мельничук О.А. Розвиток науки радянського соціального страхування у 20-х рр. XX ст. / О.А. Мельничук // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» /Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – Харків: Майдан, 2012. – Вип.45. – С.91-94.
3. Цихон А. Соцстрах мощное оружие в борьбе за социализм / А. Цихон // Вопросы страхования. – 1931. – №34-35. – С.21-23.
4. Любимов Б. Разоблачить и искоренить меньшевистские теории / Б. Любимов // Вопросы страхования. – 1932. – №19. – С.6-11.
5. Любимов Б. Против троцкистской контрабанды. За большевицкую теорию соцстраха / Б. Любимов // Вопросы страхования. – 1932. - №1. – С.1-4.
6. Любимов Б. Против уравнительных «теорий» в социальном страховании / Б. Любимов // Вопросы страхования. – 1933. – №7-8. – С. 25-29.
7. Червонный Н. Против оппортунистических «теорий». За большевистскую перестройку работы / Н. Червонный// Вопросы страхования. – 1931. – №5. – С.10-12.
8. Шверник Т. Советское страхование – могучий фактор революционизирования рабочих масс капиталистических стран / Т. Шверник // Вопросы страхования. – 1931. - №6. – С.12-14.
9. Милютин Б. Соцстрах на V конгрессе Профинтерна / Б. Милютин, А. Барит // Вопросы страхования. – 1930. - №26-27. – С.6-7.

10. Любимов Б. Путь советского соцстраха / Б. Любимов // Вопросы страхования. – 1931. – №34-35. – С.5-9.
11. Любимов Б. В борьбе за чистоту ленинской страховой политики / Б. Любимов // Вопросы страхования. – 1932. – №29-30. – С.53-56.
12. Любимов Б. О сущности советской страховой организации / Б. Любимов // Вопросы страхования. – 1931. – №30. – С.8-11.
13. Блюмин М.Ф. Реорганизованный соцстрах / М.Ф.Блюмин. – М.-Л., 1932. – 32 с.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр.4305.

Мельничук О.А. КРИТИКА НАУЧНЫХ ВЗГЛЯДОВ ТЕОРЕТИКОВ СОВЕТСКОГО СОЦСТРАХА В УСЛОВИЯХ ВЗЯТИЯ КУРСА НА МОДЕРНИЗАЦИЮ ПРОМЫШЛЕННОСТИ.

В статье прослеживаются изменения основных положений большевистской теории социального страхования в период реконструкции советской промышленности.

Ключевые слова: модернизация промышленности, научные взгляды, социальное страхование, советские теоретики.

Melnychuk O.A. CRITICISMOF SCIENTIFIC VIEWS THEORISTS'SOVIETSOCIAL INSURAN CEINTHE CAPTURERATETO MODERNIZE INDUSTRY.

The article traces thechangesof the main provisionsof the Bolshevіktheory of socialinsuranceduring thereconstructionof Soviet industry.

Keywords: modernization of industry,scientific attitudes, social insurance, Soviet theorists.

УДК 94(100) «1939/45»

П.С. Григорчук

СТАЛІНСЬКІ ВСЕСОЮЗНІ ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕННЯ 1937 І 1939 РОКІВ

В статті розглядається негативний вплив сталінського режиму на результати всесоюзних переписів населення 1937 і 1939 років.

Ключові слова: Радянський Союз, перепис населення, сталінізм, статистика, фальсифікація.

Всесоюзні переписи населення є цінним джерелом для вивчення історії радянської держави. Аналіз їх матеріалів дає можливість отримати розгорнуту характеристику населення країни, визначити вплив об'єктивних і суб'єктивних факторів на його динаміку. Наприкінці позаминулого сторіччя Лев Миколайович Толстой, до речі безпосередній учасник перепису населення в Москві 1882 року, писав: «для суспільства інтерес і значення перепису в тому, що він дає йому дзеркало, в яке, є бажання чи ні, подивиться все наше суспільство й кожен з нас».

Долі багатьох радянських переписів складалися по-різному. Але є серед них переписи із трагічною долею. Це перепис 1937 та 1939 років, дані яких були відразу визнано недійсними і жодна із цифр не побачила світу. Це значна втрата для дослідження історії такого складного періоду. І тому, звичайно, історіографія переписів 1937 і 1939 років є незначною. Згадка про ці переписи зустрічається у вузькоспеціалізованих працях з демографії [1]. Статистичні відомості та долі організаторів переписів 1937 і 1939 років показано у працях російських істориків В.Б. Жиромської, І.М. Кисельова, Ю.А. Полякова [2]. На жаль, доводиться констатувати, що у вітчизняній історичній науці дана тема не знайшла свого висвітлення.

Перший радянський перепис населення був проведений 28 серпня 1920 року. Тоді на значній території країни ще тривала громадянська війна, а тому майже 30% населення залишалися неврахованими переписом. Частина зібраних переписових матеріалів через військові дії виявилася втраченою, й у низці губерній перепис довелося проводити повторно. А проте робота ця була завершена, й 5 листопада 1920 року вже були опубліковані перші попередні підсумки перепису. Його матеріали були використані для аналізу соціально-економічного стану країни й переходу від продрозкладки до продподатку [3].

17 грудня 1926 року був здійснений перший всесоюзний перепис населення. Велику роль у підготовці, організації й проведенні перепису 1926 року відіграли визначні вчені-статисти О.А. Квиткін і В.Г. Михайловський. Розроблені ними методологічні принципи, які стали засадовими стосовно перепису 1926 року, багато в чому були використані в усіх наступних переписах, які проводилися в країні. Підсумки перепису населення були опубліковані у 56

томах. Вони дали багатющий матеріал, що характеризував склад населення за багатьма найважливішими ознаками, а також стали підставою для розрахунків поточної та перспективної чисельності населення країни [4]. Результати проведення перепису 1926 року, методика розробки його матеріалів обговорювалися на Всесоюзній статистичній конференції в січні-лютому 1927 року. За оцінками самих організаторів перепису, він врахував в повній мірі все населення країни. За пізнішими оцінками (в 30-ті роки), визначалося, що в 1926 році було допущено похибку в обліку населення на 1,5 млн. чол., тобто на 1 % [5, с. 176]. Таким чином, населення СРСР на 17 грудня 1926 р. складало 147 млн. чол., в тому числі міське – 26,3 млн. [6, с. 8-9]. Відсоток похибки цього перепису не виходив за межі неточностей, характерних для всіх переписів.

В цілому вселюдні переписи 1920 і 1926 років, попри певну ідеологічну заангажованість (особливо це стосується перепису сільського населення), можуть сприйматися як такі, що не викликають категоричних заперечень. Й. Сталін, який на той час ще не до кінця прибрав до своїх рук усю повноту влади, не став вождем всіх народів, не зміг суттєвим чином вплинути на хід переписів 1920-х років. Докорінним чином змінилася ситуація в країні і проведенні переписів населення у 30-х роках, коли більшовики на чолі з їх вождем остаточно утвердили власну диктатуру і сформували тоталітарну систему. Яскравим свідченням реалізації Сталіним власної політики в царині переписів є демографічні переписи 1937 та 1939 років.

Хоча період 1930-х років був відносно мирним в СРСР, його аж ніяк не можна назвати сприятливим для демографічного розвитку країни. Очевидно, саме тому понад півстоліття матеріали Всесоюзного перепису населення 6 січня 1937 року були закриті не тільки для широкого загалу, а й для вузького кола дослідників. Його результати були визнані недійсними й суворо забороненими, а організатори репресовані як «вороги народу». Багато з них були розстріляні, в тому числі класик радянської статистичної школи О.А. Квиткін [7, с. 962-965]. І лише на початку 90-х років, коли гриф «Цілком таємно» зняли, матеріали статистики були опубліковані співробітниками Російської академії наук. [8]. Однак далеко не всі матеріали цього унікального перепису збереглись, багато з них загинули у підвалах чекістських сховок або були знищені, зокрема втрачені підсумки цього перепису по окремих районах країни. О.А. Квиткін передбачав видати матеріали цього перепису в 110 томах, а сьогодні те, що дійшло до нас, вмістилося в одному невеликому за обсягом томі. Тепер ці матеріали прискіпливо вивчені в книзі В.Б. Жиромської, І.М. Кисельова, Ю.А. Полякова «Полвека под грифом «секретно». Всесоюзная перепись населения 1937 г.» [9]. Таємниці перепису, які згубили його, стали відомі. І головна з них – людські втрати. Так, згідно перепису населення, проведеного 6 січня 1937 року, реальна чисельність населення була визначена у 162 млн. чоловік, що фактично суперечило заявам Й. Сталіна, зробленим на XVI з'їзді партії (1930 р.), – про щорічний 3-мільйонний приріст населення і на XVII з'їзді (1934р.) - 168 млн. чоловік, які ніби проживали в СРСР в кінці 1933 року [10, с. 25]. Не співпали дані перепису 1937 року і з підрахунками Держплану СРСР по 1936 року – 170,5 млн. чоловік. Тим часом опубліковані згодом дані про чисельність населення в СРСР в кордонах до 17 вересня 1939 року підтверджують достовірність даних перепису 1937 року: 1927 рік – 147 млн. чол., 1928 р.- 149,6, 1929р. – 152, 1930р. – 154,5, 1931р. – 156,2, 1932 р. – 157,8, 1933р. – 159,1, 1934р. – 159,8 млн. чоловік [11, с. 36]. Ці цифри явно показують процес зниження природного приросту населення в 30-ті роки, особливо у 1933-1934 рр. Цілком очевидно, що ніякого щорічного 3-мільйонного приросту населення не було. Однак намагання «загострити» цю заяву викликало до життя підтасовку на кшталт: на початок 1937 року чисельність населення повинна була дорівнювати 177 млн. чоловік, а на кінець – 180 млн. За десятирічний період (після проведення Всесоюзного перепису населення 1926 року) населення СРСР, за офіційною версією, мало було б збільшитися на 23 млн., а за результатом проведеного перепису збільшилося насправді на 15 млн. чоловік.

Перепис 1937 року зафіксував, що чисельність населення різних регіонів країни з 1926 року по 1937 рік змінювалася нерівномірно. Найбільше збільшення чисельності населення спостерігалося в Карельській АРСР – на 104,2 %, в Східно-Сибірському регіоні – на 42,9 %. Збільшення чисельності в цих регіонах пов'язано з географією розташування спецпоселень і місць ув'язнення. Збільшення кількості населення на Уралі спричинено реконструкцією старих промислових центрів і будівництвом нових індустріальних об'єктів [11, с. 34]. Проте, в ряді областей, особливо в європейській частині Росії, помітне значне зменшення населення. Так, в

Курській області кількість населення зменшилася на 14,3 %. Втрати населення в Калінінській області становили 7,7%, в Воронезькій – 2,1 %. Значні втрати населення зафіксовано на території Поволжя – на 14,4 %. Причинами цього були насильницька колективізація і розкуркулення. Голод 1930-х років викликав значну смертність на Північному Кавказі. Зменшення населення в регіоні складало 4,1%. Перепис 1937 року виявив зменшення населення і в Україні на 1,9 %. Казахстан втратив між переписами 15,8% населення [9, с. 47].

Значні зміни відбулися і в чисельності міського і сільського населення. Сільське населення за переписом 1937 року скоротилося на 3,4 млн. чол., а кількість міського населення зросла в 1,7 рази. Це пов'язано із індустріалізацією. Проте, в Україні і в Білорусії приріст міського населення був значно меншим, ніж в РСФРР. Загалом, на 6 січня 1937 року сільське населення складало 2/3 всіх жителів СРСР [12, с. 174]. Аналізуючи вікову і статеву структуру населення, відчутна диспропорція у співвідношенні статі людей. Якщо за переписом 1926 року жінки складали 51,7 % населення країни [13, с. 46-48], то в 1937 р. – 52,7%. Така деформація пов'язана із переселеннями, розкуркуленням під які частіше потрапляли чоловіки. Кількість людей середнього віку (30-49 річне населення) склала 23,4 %. Глибокі зміни відбулися і в заняттях населення: зникли робітники приватних підприємств, господарі з найманими працівниками. Безумовно, що в соціальному складі і заняттях населення, зафіксованих у 1937 р., збільшено чисельність робітників і службовців, пов'язаних з державним сектором економіки [9, с. 63, 72].

Отож, незважаючи на сталінські прогнози, реальна кількість населення на січень 1937 року становила в країні всього 162 млн. чоловік [14, с. 4]. Далися взнаки наслідки голодомору 1932-1933 рр., масових переселень розкуркулених, політичні репресії, велика смертність у місцях ув'язнення, підвищена дитяча смертність у зв'язку з епідеміями інфекційних захворювань в 1930-ті роки. Про все це уряд країни, безперечно, знав, однак розголошувати втрати населення не наважився. Перепис був репресованим, а виправити його результати вирішили, переписавши в 1939 році населення знову.

Третій Всесоюзний перепис населення було проведено 17 січня 1939 року. Він мав дати «правильні» результати після перепису населення 1937 року. Головною проблемою для влади стало недопущення недообліку населення. Девізом перепису було гасло «Не пропустити жодної людини», яке повторювалося в усіх популярних брошурах того часу і стало лозунгом соціалістичного змагання за проведення перепису на «відмінно» [15]. При проведенні перепису потрібно було «виявити максимум пильності, уникнути будь-якої можливості ворожих вилазок і спроб перешкодити цьому найважливішому заходу [16, с. 178-179]. Крім того, встановлювалася кримінальна відповідальність обліковців за порушення інструкції проведення перепису, а також осіб, які ухилялися давати відомості або подавали їх неправдиво. Перепис 1939 року дав можливість отримати дані як про постійне, так і наявне населення. У відповідності з інструкцією він відрізнявся від попередніх переписів системою контрольних заходів (спеціальний контрольний бланк, контрольний обхід всіх житлових приміщень). Намагання «не пропустити жодної людини» заходило надто далеко навіть у прямому розумінні. Так, РНК СРСР наказав обліковцям та контролерам «всебічно вивчати місця можливого скупчення бездомних, жебраків, бездоглядних». Обліковці повинні були обстежити горища, підвали, котли для варення асфальту, громадські туалети та ін. Були відправлені експедиції на пошуки місць проживання людей в необжитих та маловідомих місцях Крайньої Півночі і пісках Кара-Кумів. В результаті надзвичайних зусиль підсумкова цифра чисельності населення СРСР була здобута – 170 млн. чоловік [17, с. 124].

Опублікована в «Правді» чисельність населення в 170 млн. чоловік, ніби зафіксована переписом в січні 1939 року, була прийнята на віру офіційною статистикою, попала навіть в міжнародні довідники, хоча вже навіть тоді викликала сумніви в наукових колах. Дослідники встановили, що перепис насправді зафіксував в цей час 167,3 млн. чоловік на території СРСР, що було на 3 млн. менше від сталінських прогнозів [18, с. 18].

Отже, всесоюзні переписи населення 1937 і 1939 рр. яскраво засвідчують згубний вплив на їх хід і результати сталінського політичного режиму, який намагаючись показати «величні завоювання» соціалізму, не зупинявся навіть перед прямою фальсифікацією результатів цих переписів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Старовский В.Н. Методика исследования элементов роста народонаселения // Вестн. статистики.- 1964. - №11; Лифшиц Ф.Д. Перепись населения 1937 г. // Демографические процессы в СССР. – М., 1990.- С. 174-207; Тольц М.С. Репрессированная перепись // Родина. – 1989. - №11; Вишневский А.Г., Кузнецова Л.И. Люди или население// В человеческом измерении. – М., 1989; Цаплин ВВ. Статистика жертв сталинизма в 30-е годы // Вопросы истории. – 1989. - №4; Волков А.Г. Из истории переписи населения 1937 г. // Вестник статистики. – 1990. - №8; Андреев Е., Дарский Л., Харькова Т. Опыт оценки численности населения СССР 1926-1941 гг.: Краткие результаты исследования// Вестник статистики. – 1990. - №7.
2. Жиромская В.Б. Всесоюзные переписи 1926, 1937 и 1939 гг.: История подготовки и проведения// История СССР. – 1990. - №4; Жиромская В.Б., Киселев И.Н. Население СССР по переписям 1937 и 1939 гг. // Комплексный подход к изучению социальной структуры: источники и методы. – М., 1991; Жиромская В.Б., Киселев И.Н., Поляков Ю.А. Полвека под грифом «секретно». Всесоюзная перепись населения 1937 года. – М., 1996.
3. Итоги переписи населения 1920 года. – М., 1928.
4. Всесоюзная перепись населения 1926 года. – М., 1928-1933. – Т.1-56.
5. Цаплин В.В. Статистика жертв сталинизма в 30-е годы // Вопросы истории. – 1989. - №4.
6. Всесоюзная перепись населения. 1926. – М., 1930. – Т. 34.
7. История России. XX век. 1894-1939 / Под ред. А.Б. Зубова. – М., 2010.
8. Академия наук СССР. Всесоюзная перепись населения 1937 г. Краткие итоги. – М., 1991.
9. Жиромская В.Б., Киселев И.Н., Поляков Ю.А. Полвека под грифом «секретно». Всесоюзная перепись населения 1937 г. – М., 1996.
10. XVII съезд ВКП(б) : Стенографический отчет. – М., 1934.
11. Андреев Е., Дарский Л., Харькова Т. Опыт оценки численности населения СССР 1926-1941 гг. // Вестник статистики. – 1990. - №7.
12. Лифшиц Ф.Д. Перепись населения 1937 г. // Демографические процессы в СССР. – М., 1990.
13. Всесоюзная перепись населения 1926 года. – М.,1929. – Т. 17.
14. Жиромская В.Б. Репрессированная перепись // Известия. – 2005. – 28 серпня.
15. Ваганов А. Перепись населения – всенародное дело. – М., 1939.
16. Гринь К.Д. Особливості організації та проведення переписів населення 1930-х рр.. // Література та культура Полісся. Випуск 20. – Ніжин, 2002.
17. Всесоюзная перепись населения 1939 г.: Основные итоги. – М., 1992.
18. Волков А.Г. Как стало кривым зеркало общества // Вопросы статистики. - 1997. - № 3.

Григорчук П.С. СТАЛИНСКИЕ ВСЕСОЮЗНЫЕ ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕНИЯ 1937 И 1939 ГОДОВ

В статье рассматривается негативное влияние сталинского режима на результаты всесоюзних переписей населения 1937 и 1939 годов.

Ключевые слова: Советский Союз, перепись населения, сталинизм, статистика, фальсификация.

Grigorchuk P.S. STALIN ALL-UNION CENSUS OF POPULATION IN 1937 AND IN 1939.

The article deals with the negative influence of Stalin regime on the results of All-Union census of population in 1937 and in 1939.

Key words: the Soviet Union, census of population, stalinisme, statistics, falsification.

УДК 94(438) «19»

С.В. Роїк

РЕПРЕСІЇ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ УМОВ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ПОЛЬСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ПОЧАТКУ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (КІНЕЦЬ 1939 – ПОЧАТОК 1941 РР.)

На основі польських джерел та історіографії відображено загальну картину початкового етапу нацистської окупації Західної Польщі. Проаналізовано діяльність місцевої окупаційної влади, а також екстремальні умови життя населення на початку німецької окупації. Особливу увагу звернено на статистичні дані про жертви нацистських репресій.

Ключові слова: німецька окупація, репресії, примусове переселення.

Воєнна історія Польщі достатньо широко представлена в колі польської історіографії. Значний вклад до популяризації її пізнання здійснено завдяки засобам кінематографу,

художньої літератури, інших видів мистецтва. Втім, зазвичай, у цьому контексті оминається інший бік історії Польщі 1939-1945 рр., а саме, буденне життя пересічних мешканців польських міст і сіл, їх повсякденні проблеми та труднощі, які, хоч і не позбавлені воєнного відтінку, але стосуються цивільного населення Польщі та суспільного життя в усіх його вимірах.

Проблематика репресивної політики німецької влади на окупованих землях Польщі завжди викликали інтерес у польських істориків. Чимало загальних праць з історії Польщі містять статистичні дані про жертви репресій, переселенську політику окупаційної адміністрації, масові розправи над представниками польської інтелігенції. Сучасна польська історіографія може небезпідставно пишатися декількома змістовними працями щодо переселенської політики нацистів у Польщі на початку окупації. Так, А. Махцевич дослідила події вересня 1940 – січня 1941 рр. в околицях Живца, коли в межах т.зв. «Action Saybusch», кільканадцять тисяч поляків було переселено вглиб Третього Рейху, а їх будинки зайняли німці [1]. А. Грушевська також досліджувала вигнання поляків з рідних земель, акцентуючи увагу на географії переселень і подальшій долі переселенців після завершення окупації [2]. Автор цілком доречно назвала свою статтю «Полігон Грейсера», тим самим вказуючи на те, що для очільника анексованих польських земель А.Грейсера, акція переселення поляків з Великопольщі була експериментом. Тій таки проблемі виселень поляків, тільки стосовно регіону Помор'я, присвячено дослідження Б.Хжановського та М.Тамкевича. Загалом, досліджувана нами проблема на сучасному етапі поповнюється новими працями, які розкривають окремі аспекти соціальної політики нацистів стосовно поляків у перші роки окупації.

Метою цієї статті є відтворення цілісної картини реалізації репресивної політики нацистської окупаційної влади на польських землях, включених до складу Третього Рейху. Основними завданнями є з'ясування специфіки територіальної організації окупаційної адміністрації на теренах анексованих польських земель, а також визначення особливостей проведення репресивних заходів стосовно польських громадян у 1939-1941 рр.

Через поразку у вересневій війні 1939 р. землі II Речі Посполитої (389 тис. 720 км^2) були зайняті військами Третього Рейху і СРСР. Німці окупували (до червня 1941 р.) простір 188 тис. 705 км^2 і поділили його на 2 частини. Одна з них, площею 92 тис. 490 км^2 і з населенням понад 10 млн. 568 тис. осіб, була безпосередньо приєднана до Рейху. З другої, площею 95 тис. 463 км^2 і населенням 11 млн. 542 тис. осіб, утворили в жовтні 1939 р. Генеральне Губернаторство. Польські землі, безпосередньо приєднані до Німеччини, було розділено на 4 адміністративні одиниці: Округ Гданськ – Західна Пруссія, Край Варти, Сілезька провінція (від 1941 р. – Верхньосілезька), провінція Східна Пруссія. В жовтні 1939 р. частина повітів Варшавського воєводства була приєднана до Східної Пруссії, утворивши т.зв. Чєхановську реєнцію. [3, s.48].

Уже з перших днів окупації німецька адміністрація почала здійснювати онімечення офіційного мовлення. Заборонялося публічне вживання польської мови, наприклад, у громадському транспорті. Замінювалися назви місцевостей, вулиць, вивіски і т.п. Знищувалися пам'ятки культури, книги та будь-які свідчення приналежності цих теренів до Польщі [4]. В чужинця, котрий приїхав на декілька днів до Великопольщі, могло скластися враження перебування в справжньому німецькому краї.

Найкраще ілюструє природу тих процесів, що відбувалися у регіоні в перші місяці окупації, визначення, застосоване Гітлером під час наради з командуванням Вермахту 12 вересня 1939 р., — «політичне очищення грунту» («politische Flurbereinigung»). Вже з перших днів захоплення західних польських земель операційні групи поліції безпеки, які прийшли на польські землі одразу за Вермахтом, почали реалізацію т.зв. акції «Таненберг», метою якої було винищення еліти польського суспільства, до якої було зараховано інтелігенцію, духовенство, дворянство, громадських, політичних, господарських діячів, учасників народних повстань, а також осіб, які виділялися серед свого оточення організаційними й управлінськими здібностями. Багато з них було переведено на статус «заручників», які своїм життям мали гарантувати безпеку німецьких вояків Вермахту або цивільних німців [5].

У регіоні Сілезії та на Мазурах операційні групи (Einsatzgruppen), до складу яких входили службовці відділів поліції та СС, які підлягали відповідальності безпосередньо перед шефом німецької поліції Г.Гіммлером, з'явилися ще на початку вересня 1939 р. Офіційним завданням цих груп було «забезпечення спокою» в тилу фронту. За браком джерел важко встановити точну чи хоча б максимально наближену кількість жертв вересневого терору,

здійсненого опергрупами і відділами поліції. Головна Комісія з розслідування гітлерівських злочинів у Польщі встановила на підставі анкет міських судів, що на теренах Верхньої Сілезії у вересні-жовтні 1939 р. загинуло близько 1500 осіб, в тому числі 1133 людей – під час масових каральних акцій (770 з них – сілезькі повстанці). З Заглембі Домбровським з 4 по 30 вересня загинуло 371 особа, в тому числі 249 євреїв. Реєстр місць злочинів у Сілезькому воєводстві вказує про 1023 жертв терору на початку вересня 1939 р., в т.ч. 860 – загиблих у Катовіцах. За іншими даними, в Катовіцах вже 3-4 вересня було закатовано 750 осіб [6, s.56;].

Апогеєм терору на західних польських землях у перший період окупації стала триденна акція (20,21,23 жовтня), під час якої в центральних населених пунктах 14 великопольських місцевостей у публічних стратах загинуло 230 найбільш шанованих мешканців. Загалом, тільки в період військового управління (до 25 жовтня) на теренах Великопольщі було закатовано близько 8 тис. осіб. Страти тривали і з приходом цивільної адміністрації. [7, s.43-48].

Публічні страти настільки міцно вкарбувалися в пам'ять очевидців, що вони згадують усе до найменших деталей: «Засудженим прочитано акт обвинувачення і смертний вирок. Далі їх проведено на місце страти […]. Йшли по-двоє, вільним кроком, мовчки, деякі з виразно гордо піднятою головою […]. Конвой з зарядженою зброєю дивився у натовп, готовий до пострілу у випадку будь-якого імпульсу. При наближенні до стіни підхопилися гестапівці і схопивши засуджених, поставили їх у ряд вздовж блоків, розвернувши обличчям до стіни. Перша шеренга карального взводу приготувалася, друга тримала зброю стоячи. Прозвучали постріли. Засуджені впали на землю» [3, s.49].

Наприкінці жовтня 1939 р. розпочалося вигнання поляків з їх помешкань і господарств. Ідея виселення поляків з поморського «коридору» до центральної та східної Польщі й заселення цих земель німцями виникла в середовищі НСДАП ще задовго до початку війни. В очищенні територій брали участь відділи СС, поліції, Вермахту, а також утворені з місцевих мешканців-німців загони Сельбстшутцу (Selbstschutzu), які заздалегідь підготували списки поляків, яких слід було арештувати. І хоча основні дії з переселення були проведені у жовтні-листопаді 1939 р., проте планувалися вони ще у вересні. Долі виселених з Помор'я склалися по-різному: деяким вдалося переїхати до своїх родичів, які проживали на теренах генерал-губернаторства, інших змусили працювати на німецьких господарствах, частина працювала на будівництві мостів, фортифікацій.

При виборі осіб до виселення керувалися такими критеріями: політичне минуле, здібності до керівної ролі чи участі в народному підпіллі, належність до польської інтелігенції, наявність власності (особливо, нерухомості), а також ставлення до них місцевих німців. Тому не дивно, що з вересня до кінця листопада 1939 р. акції виселення провадилися майже виключно за заявами німців, що проживали в Польщі до вересня 1939 р. Німецька влада закликала польських громадян покинути місцевість чи повіт самостійно у певний термін, зазвичай за 24 години. Виселені могли взяти з собою лише необхідні речі і трохи продуктів. Таким виселенням охоплено кілька тисяч поляків по всій території новоприєднаних земель [8].

Згодом переселення поляків стали більш масовими й здійснювалися ще жорсткішими методами. За задумом ідеологів «переселенської» політики ІІІ Рейху, на території приєднаних земель мала залишитися частина польського населення, необхідна для роботи в промисловості, землеробстві, торгівлі, комунікації і т.п., але залучена виключно на підрядних роботах і максимально експлуатована. Вулицями міст розклеювалися оповіщення про виселення поляків, в яких вказувалося місце збору, а також перелік тих речей, які слід мати при собі (не більше 25 кг), зокрема, запас їжі на 36 годин. Потім – пішки або ж автомобілем – цілі родини простували до нашвидкуруч утворених таборів переселенців. Згодом, попри сильні морози зими 1939-40 рр., вигнанців вивозили до Генерального Губернаторства, яке мало стати певною резервацією для поляків. У перших транспортах опинилися й родини осіб, розстріляних у публічних стратах восени 1939 р.

У Гдині президент поліції оголосив населенню міста, що «існує можливість добровільного повернення на інші польські землі. Військова адміністрація, зі свого боку, найближчим часом надасть потяги для транспортування в наступних напрямках: а) Ченстахова – Кельце; б) Седльце; в) Люблін… Подорож потягом є безоплатною… Забирати з собою меблі та домашніх тварин заборонено… При залишенні помешкань усі ключі мають залишатися в дверях» [8].

М.Пієла, один з переселенців, згадує: «20 жовтня, о 5-й ранку постукали німецькі жандарми і «Raus!». Перед тим треба було віддати ключі. Віддав ключі від помешкання і від воріт. Нас вивезли […]. До цього вивезення готували нас двічі. Коли прийшли вперше, то був готовий – мав рюкзак, манірку […], все це було з казарм флоту, що знаходилися поряд. Все приготував, навіть альбом з марками… Але тоді повідомили – не виселяємо, бо немає потягу… А тут, о 5-й ранку і «Raus!»… Усіх запакували до товарних вагонів […]. Понад 60 осіб було у вагоні, в т.ч. діти, важко навіть уявити, які були умови. Спали стоячи в тисняві… було надто зимно» [9, s.63].

Виселення стали масовими. З території Великопольщі до Генерального Губернаторства з грудня 1939 р. по 15 березня 1941 р. було вивезено близько 160 тис. осіб. Загалом у Великопольщі в роки Другої світової війни виселеними, переселеними, викинутими з помешкань і будинків було 317 тис. осіб, або ж близько 15% населення регіону [10]. Офіційні німецькі відомості дещо відрізняються від наведених вище: від листопада 1939 р. до жовтня 1944 р. з Краю Варти виселено 629 тис. 595 осіб, з Сілезії (до кінця 1942 р.) – близько 81 тис. осіб, з Помор'я – 159 тис. осіб [3, s.35-37], з Чєхановської реєнції – 25 тис. осіб, з Бялостоцького округу – 28 тис. осіб. Загалом, отримуємо цифру від 890 до 930 тис. поляків. До цієї чисельності варто додати виселених індивідуально, а також виселених євреїв (лише в Краю Варти їх було понад 400 тис.).

Край Варти став найважливішим німецьким поселенським районом. На місце виселених і закатованих від осені 1939 р. почали переселяти т.зв. етнічних німців, передусім, з регіонів Балтії, Волині, Румунії. До середини листопада 1944 р. їх переселено близько 537 тис. по всьому Краю Варти. Результатом такої політики стала зміна структури населення цих земель. У квітні 1944 р. населення Краю перевищувало 4 млн. 400 тис., з них: 3 млн. 330 тис. поляків та 1 млн. 13 тис. німців (так кількість німців зросла з 6 % до 23%), відтоді кожен 4-й мешканець регіону був німцем.

Вже 30 січня 1942 р. намісник Краю Варти А.Грейсер переможно стверджував: «Польське населення не загрожує нам сьогодні нічим, оскільки наш округ остаточно набув свого німецького обличчя. Тепер вони є для нас виключно робочою силою і нічим більшим» [3].

Отже, життя польського суспільства на початку нацистської окупації було надзвичайно складним, а репресії, яких зазнали представники майже всіх соціальних верств, і масові акції виселення та насильницького відправлення на роботи до Третього Рейху та інших окупованих країн вплинули на подальше життя польських громадян і формували умови їх повсякдення. В світовій історії, певно, немає аналогій тому, що чинили поліційні органи Третього Рейху з мирним населенням Польщі. Жертвами переселень стали сотні тисяч осіб. Окупація зруйнувала стабільність розвитку польського суспільства, похитнула його стале середовище. Адже людей фактично було вирвано з їх мікрокультурного середовища й перекинуто в невідоме, чуже.

Ми вбачаємо можливість подальшої розробки цієї проблеми з залученням більш широкої джерельної бази, зокрема джерел «усної історії». Безперечно, перспективним може стати наукове дослідження з порівняння репресивної політики Третього Рейху та Радянського Союзу на польських землях в 1939-1941 рр., де особливу увагу варто приділити переселенським акціям, здійсненим стосовно мирного населення Польщі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Machcewicz A. Mama wzięła ino chleb…// Tygodnik Powszechny: dodatek specjalny. – 21 lutego 2010. – №8. – s.20-21.
2. Gruszecka A. Poligon Greisera // Tygodnik Powszechny: dodatek specjalny. – 21 lutego 2010. – №8. – s.22.
3. Pietrowicz A. „Strengstens verboten" // Biuletyn IPN. – 2009 . - №8-9(103-104); 3. Chrzanowski B. Wypędzenia z Pomorza // Biuletyn IPN. – 2004. - №5(40). – s.34-48;
4. Estreicher jr. K. Straty kultury polskiej pod okupacją nimiecką 1939-1944 wraz z oryginalnymi dokumentami grabieży. – Kraków, 2003. – 548s.;
5. Wardzyńska M. «Intelligenzaktion» na Warmii, Mazurach i Północnym Mazowszu // Biuletyn IPN. – 2003-2004. - №12-1(35-36). – s.38-42;
6. Warzecha B. Niemieckie zbrodnie na powstańcach śląskich w 1939 roku // Biuletyn IPN. – 2003-2004. - №12-1(35-36). - s. 55-60.
7. Sierocińska M. Trzy dni terroru. Pierwsze planowe masowe egzekucje w Wielkopolsce // Biuletyn IPN. – 2003-2004. - №12-1(35-36). – s.43-49;
8. Ogłoszenie Prezydenta Policji Gotenhaven od dnia 15 pazdziernika 1939 r.;

……
9. Piela M. Miałem to, co zdążyłem złapać // Biuletyn IPN. – 2004. - №5(40) – s.63.; 6. Tamkiewicz M. Wysiedlenia z Gdyni w 1939 roku // Biuletyn IPN. – 2003-2004. - №12-1(35-36). – s.33-37.
10. Grabowski W. Polacy na ziemiach II RP włączonych do III Rzeszy // Biuletyn IPN. – 2009. - №8-9(103-104) – s.61-73;

Royik S.V. REPRESSION AS A FACTOR OF FORMATION THE CONDITIONS OF DAILY LIFE OF POLISH SOCIETY AT THE BEGINNING OF THE GERMAN OCCUPATION (1939-1941).

On the basis of the Polish sources a realistic picture of the beginning of the German occupation of western polish territories is reconstructed in the research paper. The activity of the local occupational government, extreme conditions among the population under German occupation has been comprehensively analyzed in the work. Particular attention is given to the statistics of casualties.

Key words: German occupation, repression, forced relocation.

Роик С.В. РЕПРЕССИИ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ УСЛОВИЙ ПОВСЕДНЕВНОЙ ЖИЗНИ ПОЛЬСКОГО ОБЩЕСТВА В НАЧАЛЕ НЕМЕЦКОЙ ОККУПАЦИИ (1939-1941ГГ).

На основании польских документальных источников и историографии отображена картина начального этапа нацистской оккупации Западной Польши. Проанализирована деятельность местных оккупационных властей, а также экстремальные условия жизни населения в начале немецкой оккупации. Особое внимание обращено на статистические данные о жертвах нацистских репрессий.

Ключевые слова: немецкая оккупация, репрессии, принудительное переселение.

УДК 94 (438) «1945/1948»

А.В. Войнаровський, А.А. Савчук

ДІЯЛЬНІСТЬ АНТИКОМУНІСТИЧНИХ СИЛ У ПОВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ (1945-1948 РР.)

Розкрито основні аспекти формування антикомуністичного підпілля, методи і тактику боротьби, ідеологічні засади різних течій руху Опору, еволюцію боротьби від збройних акцій до громадського протесту.

Ключові слова: антикомуністичне підпілля, політичний режим, тоталітаризм, політичні партії, диверсії, військові акції.

Політична боротьба у Центральній Європі по завершенню Другої світової війни є достатньо складним явищем з огляду на протистояння націоналістичних і лівих сил, боротьбу між державами лідерами антигітлерівської коаліції в планах розбудови політичних режимів у регіоні. З достатньо серйозними проблемами було пов'язано відродження польської державності. Це було зумовлено значним послабленням національно-патріотичного підпілля подіями Другої світової – винищення політичної еліти та офіцерського корпусу, ігнорування Великобританією та США позиції польського уряду в еміграції на угоду керівництву СРСР при укладенні союзницьких угод, фізичне знищення значних сил Армії Крайової під час Варшавського повстання 1944 р. за мовчазного споглядання союзників по антинацистській коаліції. На завершальному етапі війни керівництвом НКВС були заарештовані лідери польського націоналістичного підпілля безпідставно звинувачені у співпраці з окупантами та протидії Червоній Армії.

Активні дії Крайової ради народової (КРН) та Польського комітету національного визволення (ПКНВ) по насадженню політичного режиму радянського взірця, продовження цієї політики де-юре коаліційним Тимчасовим урядом національної єдності (ТУНЄ) з червня 1945 р. викликали невдоволення у значної частини польського соціуму та спонукали до розгортання антикомуністичного руху.

Значна частина польських істориків розглядає події 1944 – 1948 рр. як новий етап окупаційного режиму, а саме заміну нацистської окупації комуністичною. А.Пачковський аналізує діяльність силових владних структур прокомуністичного режиму у боротьбі з опозиційними силами. Наголошується на використанні будь-яких засобів у боротьбі з опозицією. Часто по відношенню до діячів Делегатури, АК, Незалежних збройних сил здійснювалися не лише військові акції, арешти, але й велася потужна пропаганда із звинуваченням у пособництві нацистським окупантам та співпраці з ними[1; 2]. З Хемерлінг та М.Надольський на основі документів підпілля, політичних партій, громадських організацій висвітлюють настрої населення, спроби чинити опір комуністичному експерименту[3].

К.Керстен розкриває динаміку політичних процесів, специфіку протистояння та внутрішньопартійної боротьби[4]. Б Фіалковська висвітлює діяльність католицької церкви та карально-репресивні заходи влади проти неї, незважаючи на достатньо поміркований і толерантний характер діяльності кліру, саме костьол розглядався як один з головних суспільних інститутів опору комуністичному експерименту[5]. Діяльність підпільних структур у своїх працях аналізує А.Фрішке, співпраця частини польської інтелектуальної еліти з новим режимом розглядається як спроба пасивного опору з середини самої системи[6]. Карально-репресивні заходи польських комуністів і їх прибічників та злочинну діяльність НКВС на теренах Польщі висвітлено у численних збірниках документів[7; 8].

Опір насадженню тоталітаризму розпочинається з 1944 р., коли радянські війська входять на територію Польщі. Форми цієї боротьби були різними – від збройного дій до акцій непокори. Мета даного дослідження – польський рух опору «радянізації» в 1944-1948 рр., а саме діяльність військових підпільних формувань та громадських об'єднань, перехід від збройної боротьби до ненасильницьких форм опору. В статті здійснено спробу окреслити закономірності та етапи руху Опору в Польщі у 1944-1948 рр., в період насадження в країні тоталітаризму.

З моменту корінного зламу у Другій світовій війні польське підпілля орієнтоване на уряд в еміграції розпочало підготовку до активних бойових дій[9]. З самого початку радянське керівництво прекрасно усвідомлювало складність комуністичної реформації в Польщі. Про це свідчить позиція лідера СРСР. У Польщі, політична трансформація котрої викликала серйозні сумніви у Сталіна, ентузіазм до соціалістичних ідей був фактично відсутній[10, с. 68]. Проте, незважаючи на все це, Москва докладає всіх зусиль щоб досягнути своєї мети.

Представники польського підпілля орієнтовані на відродження державності на демократичних засадах передбачали активний вплив СРСР на майбутню долю Польщі і відповідно готувались до цього. Весь демократичний польський рух опору виходив з концепції «очікування з гвинтівкою біля ноги», тобто більшість сформованих збройних підрозділів підпільної держави (АК, БХ) намагались уникнути активних збройних дій під час німецької окупації зберігаючи людські ресурси до моменту вирішального бою[11, с. 647]. Організатори польського руху Опору, розраховували, що при наближенні Червоної Армії частини АК зуміють мобілізувати населення і вступити в бій з німцями, і постати перед радянськими військами як представники законної влади. Задуманій операції було присвоєно кодову назву – «Бужа»[11, с. 658].

Радянське командування спочатку співпрацювало з частинами АК, а потім роззброювало підрозділи АК, офіцерів інтернували, солдатам пропонували вступати до армії Берлінга. На жовтень 1944 р. було арештовано, а потім інтерновано 25 тисяч солдатів та 300 офіцерів[12, с. 528]. Радянське військове командування аргументувало свою позицію таким чином, в прифронтовій частині не може бути жодних військових формувань не підпорядкованих йому. Отже, спроба представників польської підпільної держави заявити про себе як про легітимну силу зазнала невдачі[13, с. 206]. З іншого боку СРСР де-юре визнає сформований за його ж підтримки люблінський уряд, який декларує як єдину легальну владу представлену польським народом.

Проте, польське підпілля продовжує заявляти про себе як єдину законну владу. Одним з яскравих та трагічних моментів є приклад Варшавського повстання 1944 року. Роль СРСР була очевидною в тому, що повстанці зазнали поразки. Не зменшуючи значення труднощів військового характеру, з котрими зіткнулися радянські війська, що вийшли до Вісли, пріоритет у прийнятті рішень належав не військовим, а Кремлівському керівництву, і міркування були в першу чергу політичні. Поразка Варшавського повстання істотно послабила як Делегатуру, так і Армію Крайову[14, s.84]. Реально протистояти СРСР та ПКНВ за таких умов було неможливо. Проте опір радянському режиму не спадав.

Відповідно, відреагував керівник повстання генерал Бур-Коморовський, усвідомивши загрозу нової окупації. 19 вересня 1944 року, генерал Бур, головний комендант збройних польських сил, видав наказ: «Більшовики під Варшавою. Вони заявляють, що є друзями польського народу. Це підступна брехня… Більшовицький ворог зустрінеться з такою ж безжальною боротьбою, котра похитнула німецького окупанта. Дії на користь Росії вважаються зрадою Вітчизни… Німці втікають, всі до боротьби з «Совітами»[15, s.102]. Така декларація є

свідченням неприйняття поляками комуністичної влади та їх готовності до активної збройної боротьби.

Відповідною була реакція і СРСР - відмова від будь-якого компромісу та силовий варіант вирішення даного питання. Проголошуючи дотримання принципів демократії, активно здійснюється силове втручання у вирішення польського питання. 21 липня 1944 року на противагу лондонському еміграційному уряду в Москві було створено Польський Комітет Національного Визволення. 22 липня ПКНВ проголосив про свою владу на території визволеної Польщі, і що він є єдиним органом який презентує народ. 23 липня Сталін направляє Черчіллю послання, яке повністю присвячене польському питанню: «ПКНВ має намір взятися за створення адміністрації на польській території, і це буде, я сподіваюсь здійснено. В Польщі ми не знайшли будь-яких інших сил, спроможних створити польську адміністрацію. Так звані підпільні організації, керовані польським Урядом в Лондоні, виявились ефемерними, позбавленими впливу. ПКНВ я не можу вважати урядом Польщі, але, можливо, що в подальшому він стане основою для формування уряду з представників демократичних сил»[16, с.354].

Заявляючи про ефемерність польського лондонського підпілля, Сталін видавав бажане за дійсне. Загони АК брали активну участь у звільненні від німців Волині, Литви, Східної Галичини, Західної Білорусі[12,с. 845]. З квітня 1944 р. представництву лондонського еміграційного уряду в країні, Делегатурі, вдалось легалізувати свою діяльність та сформувати органи влади в цілому ряді визволених населених пунктів. Звісно ж, Сталіну ця інформація була відома. Всі спроби лондонського уряду врегулювати взаємини з СРСР та потім і ПКНВ, зводилися нанівець.

ПКНВ, зрозумівши хиткість свого становища та відсутність соціальної бази відразу зробив ставку на силові методи придушення пролондонського підпілля. У виступі від 4 жовтня 1944 р. в ПКНВ шефа безпеки С.Радкевича наголошується на негайному перегляді «ліберальної політики», в умовах наростаючого протистояння між ПКНВ та пролондонським підпіллям. Берут доручав органам безпеки знешкоджувати не лише виконавців ворожих акцій, а ще й профілактично, всіх, хто виступить проти програми ПКНВ є яскравим свідченням цієї політики[17, с.482]. Москва сприяє формуванню карально-репресивного апарату маріонеткового режиму ПКНВ. Придушення підпільного руху в Польщі здійснювалось за активної підтримки НКВС, так і новоствореними міністерством громадської безпеки та корпусом внутрішньої безпеки[6, s.341].

Спочатку, коли ПКНВ ще не мав власної служби безпеки, провідну роль в ліквідації структур пов'язаних з польським еміграційним урядом здійснювали структури НКВС. Це відомство з 1943 р. через підконтрольний йому партизанський рух здійснювало агентурну розвідку і збирало інформацію про стан польського суспільства[8, s.260].

Головним об'єктом уваги радянських органів безпеки була АК та структури цивільної адміністрації, зв'язані з польським еміграційним урядом. З цією метою в липні 1944 року в Любліні була створена спеціальна комісія, що вела розслідування антирадянської діяльності в Польщі. Репресії торкалися багатьох людей, часто непричетних до акцій спрямованих проти нового режиму або радянських військ. Лише приналежність до АК під час німецької окупації була достатньою підставою для звинувачення в антирадянській діяльності та ув'язнення. Всього ж під час воєнних дій, за повідомленням МВС СРСР, зробленому В.Молотову в 1947 р. в порядку «зачистки тилу» на території Польщі було заарештовано 2487 чоловік, та інтерновано 2762 вояки АК[18, с.197].

Одним з найбільш трагічних моментів була ліквідація політичного керівництва польського націоналістичного підпілля відразу ж по визволенню Польщі від німецької окупації. Цей захід було проведено надзвичайно оперативно, будь-яке затягування могло завадити планам Кремля щодо майбутнього політичного облаштування польської держави, або ж створити додаткові проблеми у реалізації задумів. Радянське керівництво провело операцію по арешту керівників АК та інших підпільних структур. З доповідної радника НКВС при міністерстві громадської безпеки Польщі І.А.Сєрова народному комісару внутрішніх справ СРСР Л.П.Берії про заходи з підготовки арешту підпільного керівництва Армії Крайової, під грифом «цілком таємно» доповідалось: «Здійснюючи операцію по арешту підпільного керівництва АК, нами встановлено, що на території Польщі по вказівці лондонського

…….

емігрантського уряду створена підпільна «Рада Єдності Народової», котрій надали права польського парламенту»[12, с. 805].

Основні підпільні політичні партії: ППС, Сторонніцтво Людове, Сторонніцтво Праці, народні демократи і Сторонніцтво Демократичне, також брали активну участь в заходах здійснюваних лондонським еміграційним урядом та входять до РЄН та в Кабінет міністрів. Враховуючи активну діяльність польських підпільних структур проти Тимчасового уряду, радянським керівництвом було прийнято рішення про їх ліквідацію.

Агентурі НКВС вдалося встановити безпосередній зв'язок з віце-прем'єром Янковським під приводом попередження його про припинення диверсій та інших ворожих дій в тилу 1-го Білоруського фронту. Після цього попередження керівник Делегатури бажаючи виправдатись, просив організувати йому зустріч з командуванням фронту. При цьому Янковський заявив, що він може зібрати представників підпільних політичних партій, котрі мають бажання визначити свої позиції в зв'язку ситуацією, що склалася в Польщі, та просять командування фронту сприяти виходу з підпілля, гарантуючи їм безпеку з боку Тимчасового польського уряду[19, s 82].

27 березня відбулась «попередня зустріч» радянського представника з Янковським, Пужак та Окуліцьким, котрі після короткої бесіди під приводом проведення переговорів з командуванням були доставлені в штаб 1-го Білоруського фронту. Всі вони прийшли без охорони і зброї, оголосивши своїм соратникам, що йдуть на переговори до військового командування. Одночасно з цим, попередили основних депутатів РЄН про необхідність з'явитись на «нараду» в м. Прушків де вони будуть присутні. Таким чином, їх зникнення не викликало підозр. 28 березня всі депутати РЄН, а також прибулі з ними, були доставлені до місця «наради». Оперативних працівників НКВС було попереджено про підвищений режим секретності, очевидно відкрите проведення такої операції могло викликати невдоволення, а то й спровокувати військові дії. Проведення цієї акції було приховано від промосковського керівництва Польщі. Беруту і Моравському було заявлено, що переговори з Янковським не вдались і що інші зникли, а тому є версія, що їх хтось попередив про можливе затримання». Керівництво ймовірної легальної комуністичної опозиції було усунуто. Доповідна радника НКВС при міністерстві громадської безпеки Польщі І.Сєрова Л.Берії інформувала про арешт керівників польського підпілля. Цитуємо: «продовжуючи розвивати легенду майбутньої зустрічі з представниками підпільних організацій АК і політичних партій, діючих на теренах Польщі від імені лондонського еміграційного уряду, сьогодні, відповідно до Ваших вказівок, були затримані: - Віце-президент польського еміграційного уряду, він же головний делегат на території Польщі – Янковський; - Президент РЄН Пужак, він же голова підпільної польської партії соціалістів; - Виконуючий обов'язки військового міністра польського еміграційного уряду – бригадний генерал Окуліцький, він же головний комендант АК. На завтра є можливість зібрати повністю всіх членів РЄН. Прошу подальших вказівок». Всі заарештовані були засуджені на показовому судовому процесі в Москві. Таким чином, саме вплив керівництва СРСР був вирішальним у ліквідації можливої легальної еліти польської опозиції[19, s. 162-164].

В 1945 р. структури НКВС в Польщі були додатково посилені. Наприклад, про це йдеться у супроводжувальній записці на ім'я Сталіна від Берії, щодо чисельності військ НКВС в Польщі. В доповідній Селівановського (керівник НКВС в Польщі) акцентується увага на активізації підривних дій АК, що вимагає посилення боротьби з «бандитами». В додаток до вже наявних там семи полків НКВС і окремого мотострілкового батальйону направлено ще два полки військ НКВС[18, с.248].

Нав'язування комуністичної влади обумовлює різке загострення внутрішньополітичної обстановки в «люблінській» Польщі в жовтні 1944 р. Якщо до цього влада проголошувала курс «відкритих дверей» і готовність до конструктивного діалогу, хоча на практиці жорсткі дії не виключались, то відтепер проголошувалася пропагандистська війна і посилювалися репресивні дії до опозиційних сил, в першу чергу членів АК. Буденним явищем того часу був плакат – «Ганьба вбивцям із АК». Саме в цей момент активізується діяльність Делегатури та АК, а з іншого боку ПКНВ нагнітається обстановка загрозливої небезпеки з метою виправдати свої репресивні дії. Два місяці існування Люблінського комітету показали, що абсолютна більшість підпільних політичних і військових структур, зв'язаних з польським урядом, не збирається припиняти свою діяльність незважаючи на розпорядження влади[7, s.217]. Нова влада чітко усвідомлювала хиткість своїх позицій, відсутність широкої соціальної бази в свою підтримку.

…….

Поляки досить стримано реагували на проекти нової влади. Наприклад, досить байдуже ставились до реалізації декрету ПКНВ про аграрну реформу, а значна частина навіть засуджувала її, адже відчуження приватної власності було гріховним за уявленнями польського селянина, в його уяві це був злочин, розбій. Селянина хвилювало питання: чи дійсно в Польщі не буде колгоспів, та більш за все викликали невдоволення обов'язкові поставки сільськогосподарської продукції і податки. Окрім того, частина селян вважала перерозподіл землі неправомірним та висловлювала пасивне несхвалення такої політики. Таким чином, більшість польських селян були негативно налаштовані до нової влади Іншим прикладом протесту – були випадки масового дезертирства із зброєю з лав Війська Польського[20, с.195].

Звісно, політика здійснювана в Польщі прокомуністичними силами викликала певний резонанс в громадськості. В програмі нової влади антикомуністичні сили бачили так звані матеріалістично-єврейські елементи, що визначались як чужі та небезпечні для національної культури, для духовного життя поляків. Особливо велика загроза на думку більшості поставала для релігії та костелів, до закриття та руйнації яких нібито готувались комуністи. Антикомуністи не без успіху намагалися поєднати в суспільній свідомості в єдине ціле патріотизм та католицизм[21]. Не випадково у «війні символів» поряд з орлом та короною головною зброєю діючого в країні антиурядового підпілля залишалися зображення хреста та Богоматері. Підпілля намагалось форсувати конфронтацію навколо символів Вітчизни та Бога. В таких сферах боротьби, як національна свідомість і світогляд, ініціатива й перевага були не на боці ППР чи тимчасового уряду. Шість років окупації і війни які виснажили Польщу та відсутність реальної зовнішньої підтримки утримували більшість від активної збройної боротьби, але з самого початку насадження прорадянської системи свідомо поляки були проти неї.

Силовий тиск СРСР у формуванні нового політичного ладу змусив польські сили Опору змінити своє ставлення до боротьби. Фактично реставрується тактика очікування з «гвинтівкою біля ноги». Лише у даному випадку, головна увага зосереджувалась на ідеологічній зброї. Цікавою в даному аспекті є інформація радника НКВС при міністерстві громадської безпеки Польщі М.Селівановського Л.Берії про діяльність підпільної організації «Народове Сили Збройнє» (НСЗ): «Повсюдно на території Польщі продовжується діяльність підпілля НСЗ – найбільш злісної антирадянської організації. Наявна дані свідчать, що ця «банда» здійснює ряд організаційних заходів з метою активізації підривної діяльності» [22, s.168].

Головний комендант НСЗ генерал «Богутський» в цей час наголошував: «НСЗ є головним організаційним центром опору новим окупантам та їх прибічникам. Наш ворог після розгрому АК і центрів підпільної Польщі, що об'єднувались навколо Делегатури уряду, готується до рішучої боротьби з нами. Важкі хвилини, котрі нас чекають, будуть вимагати надзвичайно швидких рішень, дуже точного зв'язку і безпосереднього розгляду ситуації в кожному окрузі. В зв'язку з цим необхідним є розділ Польщі на три округи» [14, s.241].

Відповідно до наказу було організовано округи: Західний, Південний та Східний, котрі розпочали створення своїх штабів для керівництва підпорядкованими їм округами НСЗ. 24 вересня 1945 р. в м.Катовіце відбулась нарада керівників НСЗ Сілезії. Як повідомила радянська агентура з цієї наради, звучали заяви: «За кордоном, на заході формується антирадянський блок. Проте труднощі економічного та політичного характеру виключають можливість війни з СРСР в теперішній час. Тим не менше, війна неминуча, але її не можна чекати в лісі з гвинтівкою в руках, тому що це нічого не дає. Щоб не бути викресленими з історії необхідно негайно приступити до політичної роботи, закріплюючи свій вплив там, де це можливо. Тому необхідно: швидко ліквідувати лісові загони, припинити будь-яке насилля, напади і вбивства; політичному керівництву підготувати кадри пропагандистів, література буде поступати з головної комендатури, але незалежно від цього кожен округ має здійснювати видавництво власних журналів та листівок; пропаганду вести в залежності від міри проникнення в армію, комітети політичних партій, промислові підприємства і тому подібне; оволодіння командними посадами в Війську Польському, державних установах і комітетах легальних політичних партій має йти по лінії розбудови там політичних осередків НСЗ; військову активність НСЗ звести до мінімуму» [14, s.238].

Вже в 1945 р. в частини антирадянського підпілля відбувається усвідомлення про недоцільність збройної боротьби, яка лише зумовить численні людські втрати, значно важливішим було вижити за тих умов і зберегти духовний потенціал, країна просто вимагала

перепочинку після виснажливої війни. Головна увага наголошувалась на таких методах як пропаганда, агітація, введення у владні структури своїх представників.

Важливу роль у такій трансформації відіграв костел, який категорично відмовлявся від співпраці з новою владою, і в уявленнях багатьох поляків символізував собою владу. Особливістю польського варіанту радянизації було те, що комуністи змушені були рахуватися з таким станом речей, надмірно агресивна діяльність проти релігійних установ відразу викликала хвилю опору. Офіційно церква проголошувала себе поза політикою, але між іншим активізували свою роботу з молоддю, в школах[23, s. 192]. Отже, церква виступала одним з активних учасників руху Опору, формуючи ідеологічну основу антитоталітарного руху.

Опір комуністичній трансформації чинили практично всі соціальні прошарки. Так селяни сприймали поділ поміщицьких земель як перший крок колективізації. В інформаційних звітах у Москву зустрічаємо такі висновки: «реакція має підтримку серед куркулів та частини селянства, також охоплює своїм впливом частину інтелігенції, представників наукової сфери, костьол, значну частину міської молоді. Всі ці прошарки категорично виступають проти ППР, вказуючи, що Польщу перетворюють на радянську республіку» [4, s. 62]. Антикомуністичне підпілля розгортає агітаційну роботу, інший напрямок їх діяльності – терористичні акти, партизанська боротьба. Найбільш активною діяльність підпілля простежувалась на теренах колишнього генерал-губернаторства. На приєднаних західних та північних територіях в силу геополітичних та географічних умов діяльність сил опору була майже непомітною. Вже у 1945 р. було вбито кілька сотень активістів ППР які працювали в селі. В цілому ряді територій організації ППР сильно тероризовані та залякані і практично не діють. З приводу вирішення цієї проблеми виникали суперечки між керівництвом Комінформбюро та польськими комуністами. Яскравою ілюстрацією таких «дискусій» є розмова між керівником Комінформбюро та лідером ППР: «Димитров - потрібно дати реакціонерам міцно по морді. - Гомулка - це спровокує громадянську війну, озброєння партійців часто завершувалися тим, що вони здійснювали самосуд. - Димитров: непогано було б облаштувати концтабори, це б істотно посилило позиції влади» [12, с. 632]. Дана «бесіда» демонструє жорстку спрямованість радянського керівництва на силове вирішення проблеми, використання радянської практики 30-х років.

Окрім того, антикомуністичні сили робили спроби вести боротьбу легальним способом. При формуванні Тимчасового уряду у 1945 р. блок антикомуністичних партій прийняв програму дій. Підпільні організації ППС, людовців і «демократичного об'єднання» готуючись до переговорів з еміграційним урядом з приводу формування коаліційного уряду прийняли рішення: - не визнавати Берута президентом і висунути кандидатури Войцехівського, Вітоса, Желіговського; - допустити «люблінський уряд» в новий уряд лише як представників ППР; - вимагати від західних союзників введення військ для «забезпечення свободи виборів»; - основою для формування нової польської армії має стати АК, об'єднуючи окремі ланки, в тому числі армію Андерса та армію сформовану в СРСР; - вимагати повної амністії; - керівною групою має стати «табір польської демократії», скерований «проти фашистів та тоталітарних прагнень ППР»; - погодитися на запропоновані східні кордони, але підкреслити, що це відбувається під примусом. Було наголошено на необхідності посилення конспірації в умовах радянської присутності в Польщі[14, s. 280].

Новий виток легального опору був пов'язаний з виборчими кампаніями 1946, 1947 рр. Очолила цю форму опору селянська партія «Польське сторонніцтво людове». Переломним моментом в історії опору ПСЛ встановленню комуністичної диктатури стала її поразка на референдумі 1946 року, де вона спробувала відстояти ідею економічного сенату, незрозумілу для більшості виборців. Масові фальсифікації комуністи здійснили і на парламентських виборах 1947 р.[8, s. 294] Це викликало протест не лише в самій Польщі, але й за кордоном. Представники ПСЛ та польська політична еміграція розгорнули кампанію проти несправедливих виборів в 1947 році під назвою «Акції Станіслава» – проводились мітинги протесту перед дипломатичними представництвами Польщі в інших країнах[24, s. 18]. Спроби демократичних сил легальними парламентськими методами боротись з комуністами, які використовували силові заходи та фальсифікації, завершились невдачею.

З іншого боку, сталінське керівництво вбачало загрозу для режиму навіть в позиції частини керівництва ППР. Спроби Гомулки пом'якшити комуністичну модернізацію, згодом стане підставою для звинувачення його в націоналізмі. В аналітичних документах радянських

спецслужб досить часто вказується на націоналістичні тенденції в керівництві ППР. Аналізуючи партійну документацію та публіцистику можна помітити наявність негативу по відношенню до СРСР, що особливо турбувало Москву. Головним аспектом пристосування до націоналізму виявилось питання про відмінності між СРСР і Польщею в промові Гомулки на зборах Варшавського активу ППР. Ці відмінності з точки зору Гомулки полягають: - суспільно-політичні зміни в Польщі здійснено мирним шляхом; - польське суспільство може обминути етап диктатури пролетаріату; - в Польщі державна влада опирається на парламентську демократію. Гомулці було представлено звинувачення, що він недооцінює вирішальну роль СРСР і Червоної Армії, котрі забезпечили сприятливі умови в Польщі для перемоги демократії. Теорія «польського марксизму», за оцінкою Кремля є хибною тому, що суперечить вченню Леніна-Сталіна. Великий страх у керівництва ЦК ВКП (б) викликало пристосування ідеології ППР до ідеології ППС, не меншим упущенням був «хвостизм» в практиці сільського питання – на селі мешкає 69 % населення, а це запорука капіталізму, на селі зберігаються куркульські господарства, сильними є позиції католицької церкви та поміщиків[13, с. 375]. Курс ППР на збереження індивідуального господарства оцінювався як помилковий.

Рух Опору насадженню комуністичної системи в Польщі характеризувався найбільш активною боротьбою проти радянізації з усіх країн Центральної та Південної Європи. Форми протесту були самими різними за своїм характером, в певній мірі це залежало від політичних сил які здійснювали боротьбу, так крайні праві політичні сили, такі як НСЗ, виступали спочатку за активні збройні дії. Але згодом вони виступили з ініціативою збереження людських ресурсів та перехід до агітаційно-пропагандистських методів. Партії що орієнтувались на соціал-демократичну та соціалістичну ідеологію вважали, що допустимим і єдино можливим в умовах військового домінування СРСР є парламентські методи боротьби. Частина польських комуністів, які були по суті провідниками ідей радянізації, намагались чинити опір шляхом максимального пом'якшення модернізації, обґрунтовуючи ідею «польського шляху до соціалізму». Політика польського керівництва, орієнтованого на Кремль в цей час характеризується подвійним стандартом – офіційно визнається право на діяльність опозиції, реально ж всі сили були спрямовані на її ліквідацію. Спроби вести боротьбу легальним шляхом теж зазнали невдачі, всі державні силові структури були під контролем ППР, більшість адміністративних посад контролювались цією ж силою, що дозволило провести масові фальсифікації. Таким чином легальний опір було зведено нанівець.

Безумовно, що в умовах розгортання «холодної війни» радянський фактор впливу на міжнародній арені теж відіграв свою роль.

Отже, незважаючи на різкий антирадянський настрій громадськості, на різні форми і методи боротьби становленню тоталітаризму у 1944 – 1948 рр. в Польщі було проведено модернізацію на комуністичний кшталт. Проте роль руху Опору була чималою. Польський тоталітарний режим в 60-80-і роки відрізнявся відносним лібералізмом. Це проявилось і в економіці, і відносному вільнодумстві в освіті, свободі пересування за кордон. В суспільстві формувались підпільні рухи і течії, активізувалась робота профспілок які пропагували демократичні цінності. І при першому ж послабленні адміністративно-командного тиску держави це вилилось в загальнонаціональну оксамитову революцію. В зв'язку з таким моральним станом готовності до змін полякам вдалось досить швидко і органічно ввійти до європейської спільноти країн та досягнути становлення демократичного ладу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Aparat bezpieczenstwa do dziej w PRL w latach 1944-1956. Opracowanie A. Paczkowski. – Warszawa, 1994 - 1996. - cz.I. – 472 s.
2. Aparat bezpieczenstwa w latach 1944 - 1956. Taktyka, strategia, metody. / Opracowanie A. Paczkowski. – Warszawa, 1993. – 674 s.;
3. Hemmerling Z., Nadolski M. Opozycja antykomunistyczna w Polsce 1944–1956: Wybór dokumentów. – Warszawa, 1990. – 648 s.
4. Kersten K. Narodzeny systemu wladzy. Polska, 1943-1948. – Paryz, 1986. – 162 s.
5. Fijałkowska B. Partia wobec religii i Kościoła w PRL. 1944-1955. – Olsztyn, 1999. – T.1. – 398 s.
6. Polska. Losy panstwa i narodu 1939 – 1989. Opr. A. Friszke. – Warszawa, 2003. – 521 s.
7. Grycak F., Matusiak P. Represje NKWD wobec żołnierzy podziemnego Państwa Polskiego w latach 1944 – 1945. Wybór źródeł. – Siedlce, 1995. – T.1. – 412 s.
8. Grycak F., Matusiak P. Represje NKWD wobec żołnierzy podziemnego Państwa Polskiego w latach 1944 – 1945. Wybór źródeł. – Siedlce, 1995. – T.2. – 392 s.

9. Гранин М. Сталин опять убил свободу Польши. - 07.01.2006. – http: // www.grandcapital.ru/I/life/=181artikle.
10. Волокитина Т., Мурашко Г., Носкова А. Народная демократия: миф или реальность? Общественно-политические процессы в Восточной Европе. 1944 – 1948 гг. – М., 1993. – 284 с.
11. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. – Львів, 2001. – 752 с.
12. Восточная Европа в документах российских архивов 1944 – 1953 гг. / Сост. Н.Баринова и друг. – М., 1998. – Т. 1. – 968 с.
13. Постоловський Р., Пугач Є., Страшнюк С. Встановлення тоталітарних режимів у країнах Центральної і Південно-Східної Європи (1944 – 1953). – Харьків, 2000. – 470 с.
14. Korbonski S. Polskie panstwo podziemne: Przewodnik po podziemiu z lat 1939-1945. – Paryz, 1975. – 322 s.;
15. Werblan A. Stalinizm w Polsce. – Warszawa, 1991. – 504 s.
16. Пачковский А. Польша, «нация - враг». Черная книга коммунизма. – М., 2001. – С. 352-353.;
17. Советский фактор в Восточной Европе. 1944 – 1953 гг. В 2-х тт. Документы / т.1. 1944 – 1948 гг. Отв. редактор Т. Волокитина. – М., 1999. – 687 с.
18. НКВД и польское подполье (По особым папкам И. Сталина)./ Отв. ред. А.Носкова. – М. 1994. – 344 с.
19. Proces szesnastu. Dokumenty NKWD. Oprac. A. Chmielarz i A.Krzysztof Kumert. - Warszawa, 1995. – 316 s.
20. Войнаровський А.В. Процеси маргіналізації польського суспільства в повоєнні роки (1944 – 1947 рр.) та їх вплив на формування політичної системи.// Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: історія. Випуск VII. - Вінниця, 2004. – С. 193 – 197.
21. Марьина В. Тоталитаризм: исторический опыт Восточной Европы. - 21.04.2003. – http: // www. History.machaon.ru/all/number_07/analit.
22. Represje NKWD wobec podziemnego Panstwa Polskiego w latach 1944-1945. t.I., [wyd.] Franciszek Gryciuk i Piotr Matusak. – Siedlce, 1995. – S.244.
23. Fijalkowska B. Partia wobec religii i Kosciola w PRL. 1944-1955. – Olsztyn, 1999. – t.1. – s.398.
24. Archiwum Akt Nowych Biuro Kontroli przy Radzie Państwa w Warszawie. Prac Komisji Rewizijney Skarbu Panstwa, sygnt. 6. – 24 k.

Войнаровский А.В. Савчук А.А. ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АНТИКОММУНИСТИЧЕСКОГО ПОДПОЛЬЯ В ПОСЛЕВОЕННОЙ ПОЛЬШЕ (1945 - 1948 гг.)

Раскрыты основные аспекты формирования антикоммунистического подполья, методы и тактику борьбы, идеологические основы различных течений движения Сопротивления, эволюцию борьбы от вооруженных акций к общественному протесту.

Ключевые слова: антикоммунистическое подполье, политический режим, тоталитаризм, политические партии, диверсии, военные акции.

Voinarovskiy A.V. Savhuk A.A. ACTIVITIES UNDERGROUND ANTI-COMMUNIST POST-WAR POLAND (1945 - 1948 years)

The basic aspects of the anti-communist underground methods and tactics, ideological bases of different currents of the resistance movement, the evolution of the struggle against military action in public protest.

Keywords: anticommunist underground political regime, totalitarianism, political parties, sabotage, military action.

УДК [94:338.244] (477.43/.44) «19»

П.М. Кравченко, О.В. Прокопенко

РАДНАРГОСПИ М. ХРУЩОВА ЯК СКЛАДОВА КОМУНІСТИЧНОГО БУДІВНИЦТВА В СРСР: ПЛАНИ І РЕАЛЬНІСТЬ

Автори досліджують окремі аспекти місця і ролі раднаргоспів у планах комуністичного будівництва часів М.Хрущова. Головна увага звернена на розгляд планів партійного і радянського керівництва СРСР щодо нових управлінських економічних структур та їх реалізації на практиці крізь призму рішень з'їздів КПРС та пленумів ЦК КПРС

Ключові слова: раднаргоспи, комунізм, реформа, промисловість, децентралізація

Плани будівництва комуністичного суспільства в СРСР в другій половині 50-х – першій половині 60-х рр. для партійного керівництва були пріоритетними, і це простежується в усіх

документах КПРС та радянської держави. Не випадково й сьогодні історики звертаються до тих років, намагаючись зрозуміти логіку дій М.Хрущова та його однодумців. Зокрема, можна назвати праці С. В. Кульчицького [1], В. Крупини [2], А. В. Пижикова [3]. Значний інтерес представляє кандидатська дисертація Луциної Т.Ю., захищена у Російській Федерації 2002 р.[4], фрагменти якої розміщені на сайті.

Авторами даної статті робиться спроба визначити місце і роль раднаргоспів у планах комуністичного будівництва в СРСР згідно з планами М.Хрущова та його соратників, що були викладені в партійних документах.

Будівництво соціалізму в СРСР, згідно з радянською схемою, завершилось в основному на початку другої половини 30-х рр., про що стверджувалось у Конституції 1936 р. А на XVIII з'їзді була оприлюднена теза про поступовий перехід до будівництва комунізму: В.Молотов заявив, що країні вступила в «епоху поступового переходу від соціалізму до комунізму». Його думка була підтверджена іншими делегатами [5, с. 3, 76, 650]. Звісно, що перехід мав відбутися в одній окремо взятій країні, що відповідало переконанням Й.Сталіна. Тоді ж було поставлене завдання «догнати й обігнати також в економічному відношенні найбільш розвинуті капіталістичні країни Європи й Сполучені Штати Америки, остаточно вирішити це завдання протягом найближчого часу» [5, с. 65]. З'їзд відбувся, як відомо, на початку 1939 р., через декілька місяців після припинення «Великого терору». Можливо, саме ця подія для вождя була знаковою щодо побудови соціалізму й переходу до будівництва комунізму?

Війна 1941-1945 рр. на деякий час відсунула питання про комуністичне будівництво на другий план. Та невдовзі після перемоги комуністична ідея знову стає на порядок денний.

Цілком очевидно, що Й.Сталін та його оточення, що не сміло йому перечити, вірили у реальність побудови комуністичного суспільства за 20-30 років. Яким вони уявляли комунізм? На це питання конкретної відповіді нема: Ні «класики» марксизму-ленінізму, ні Й.Сталін та його однодумці більш-менш реального опису такого суспільства не залишили. Крім загальновідомих тверджень, що це буде безкласове суспільство рівних людей, які будуть свідомо працювати на благо всіх, що буде діяти принцип: «Від кожного за здібностями, кожному – за потребами», не буде товарно-грошових відносин – їх замінить натуральний обмін між містом і селом, різниця між якими зникне, як і зникне з причини непотрібності держава…

У 1953 р., у результаті боротьби за владу після смерті Й.Сталіна перемогу отримав М.Хрущов, який не відмовився від мрії реалізувати комуністичну ідею. Навпаки, саме з його перебуванням при владі і пов'язані конкретні спроби втілення в життя «наукової теорії» Маркса-Енгельса-Леніна-Сталіна, до яких додався тепер новий очільник комуністичної партії та радянської держави.

Було, на наш погляд, декілька причин, що спонукали нового лідера приступити до реалізації комуністичної ідеї. По-перше – наступність у політиці, починаючи з жовтня 1917 р. По-друге – після розвінчання культу особи Сталіна багато принципів та ідей, свідомо чи ні, були піддані перегляду. І тільки мрія про комунізм продовжувала зберігати притягальну силу для радянських людей. Саме вона мала консолідувати суспільство, в якому від критики культу особи могли перейти до переосмислення твердження про побудову соціалізму і правомірність постановки завдання побудови комунізму. Цього не сталось. З одного боку, правляча еліта не могла піти на це, з іншого – «утопічний потенціал соціалістичної ідеології ще не вичерпав себе» [4]. З іншого боку, високі темпи економічного розвитку (а вони справді мали місце, хоча не в такій мірі, як це показувала офіційна пропаганда) сприяли авторитету партії, яка, як здавалось, була готова до вирішення завдань комуністичного будівництва. Це стало одним із найважливіших факторів формування ідеології розгорнутого будівництва комунізму. Крім того, був ще один важливий момент: у партії не було іншої програми розвитку суспільства, крім як продовжувати й розвивати теоретичні положення і соціальні міфи 30-40-х рр., які міцно володіли умами радянського керівництва і були, по суті, сакральними.

Вже у 1954 р. були прийняті перші рішення, покликані кардинально поліпшити стан економіки в СРСР. У постанові ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 14 жовтня, крім іншого, планувалось у першу чергу відмовитися від надмірної централізації шляхом передачі «у відання республіканських міністерств підприємств та організацій, що знаходяться у підпорядкуванні союзно-республіканських підприємств» [6, с. 513]. Це був, на наш погляд, один з перших кроків до створення територіальних економічних районів – раднаргоспів.

1957 р. став знаковим у справі реалізації ідеї побудови комунізму. Саме тоді за ініціативи М.Хрущова була розпочата найбільш резонансна реформа в галузі економіки – радикальна децентралізація управління промисловістю, що мало кардинально поліпшити ситуацію буквально в усіх сферах її розвитку: різко прискорити економічний розвиток шляхом підвищення продуктивності праці, дякуючи широкому впровадженню найновіших досягнень науки і техніки у виробництво та наближенню керівництва безпосередньо до виробництва, підвищенню активності робітничого класу тощо. Вважалось, що територіальні промислові об‘єднання будуть значно ефективнішими, ніж галузеві міністерства. А це було вкрай необхідно для виконання планів будівництва комунізму…

У лютому 1957 р. пленум ЦК КПРС поставив завдання ліквідувати більшість галузевих міністерств й організувати замість них територіальні ради народного господарства – раднаргоспи. В Україні їх було створено 11. У їхнє відання перейшло 2,8 тис. підприємств, які виробляли абсолютну більшість промислової продукції республіки [1, с. 121]. Таким чином, місцева партійна й радянська еліта дістала можливість контролювати економічний потенціал, що різко підвищило їхній престиж. Так, престиж еліти, а не якість роботи промисловості. Хоча слід зауважити, що децентралізація і спроби більш ефективно використовувати «переваги соціалістичного господарювання» на деякий час підвищили авторитет партії й особисто М.Хрущова, що для нього було вкрай важливо.

Раднаргоспи в якійсь мірі, на першому етапі свого існування, і справді вселяли надію на більшу ефективність роботи. М.Хрущов, виступаючи на позачерговому XXI з‘їзді КПРС, говорив про те, що за короткий термін роботи раднаргоспів «виявилися значні переваги нової форми управління промисловістю, більш конкретним стало управління виробництвом» [і, с. 14]. Звідси – впевненість, що СРСР у недалекому майбутньому залишить далеко позаду по виробництва продукції свого головного економічного суперника США. А це було надзвичайно важливо, тому що, за висновком глави комуністичної партії і і радянської держави, радянський народ вступив у новий етап свого розвитку – «період розгорнутого будівництва комуністичного суспільства» [7, с. 20].

Та швидко виявилось, що побудова управління промисловістю «по горизонталі» не змінювала фундаментальної основи господарського механізму, закладеної в роки перших п‘ятирічок, і від якого компартійне керівництво принципово не могло відмовитись: він залишався неринковим. А територіальні промислові об‘єднання в поза ринкових умовах діяльності почали перетворюватися у замкнуті системи, такі собі «вотчини» місцевої партійної еліти. Тільки конкуренція могла змусити працювати раднаргоспи. Та її не було і не могло бути в СРСР. Таким чином, ніяких внутрішніх стимулів для розвитку чи то міністерств, чи то радгоспів не було.

Крім того, директивне управління економікою теж нікуди не поділось. Та якість його знизилась. Причина була простою: тепер планова економіка стала більш хаотичною. З одного боку, існувати п‘ятирічні (семирічні) плани загальносоюзного значення, з іншого – кожний раднаргосп мав своє планування, яке часто суперечило інтересам інших раднаргоспів, союзних республік та СРСР у цілому.

На XXII з‘їзді КПРС, що відбувся у жовтні 1961 р., піднімалось питання роботи раднаргоспів: з часу створення їх створення пройшло більш як чотири роки. І були зроблені відповідні висновки. Окремі з них – не дуже приємні для М.Хрущова, який у своєму виступі піддав критиці роботу Пермського раднаргоспу за невиконання планів, за випуск неякісної продукції тощо. Та такі проблеми, скоріш за все, були характерними для всіх раднаргоспів СРСР [іі, с. 65]. Однак визнати це лідер партії не міг і не хотів.

М.Хрущов у звітній доповіді повів мову про покращення практики планування: планові органи не завжди пов’язували визначення обсягів виробництва з планами матеріально-технічного постачання, плани будівництва – з грошовими асигнуваннями тощо. «Зараз у нас є всі умови для того, щоб створити на підприємствах необхідні оборотні матеріальні засоби. Раніше це було важко зробити, адже в одному економічному районі хазяювали десятки міністерств, і кожне огороджувалось своїми прикордонними стовпами. Тепер ці стовпи забрали. Економічний район став єдиним господарством, його керівником є раднаргосп, він і повинен у достатній мірі забезпечити свої підприємства і будови матеріалами як для виробничих, так і ремонтних потреб» [8, с. 66].

М.Хрущов, напевно, вірив у те, що говорив, хоча чотирирічний досвід показав інше: керівництво кожного раднаргоспу дуже швидко почало працювати «на себе», а це мало неминуче призвести до розпаду країни на «удільні князівства», що і сталось у кінцевому результаті. Хоча М.Хрущов наголосив на необхідності «підняти відповідальність партійних і господарських органів за виконання постанов і директив партії та уряду, підвищити партійну і державну дисципліну в усіх ланках апарату. У плановому господарстві нетерпиме будь-яке самоуправство, недисциплінованість» [8, с. 66]. Лідер партії і держави суперечив сам собі. Директивна економіка дозволяє проявляти ініціативу в дуже вузьких межах. І місцева самостійність, з одного боку, розривала країну на частини, з іншого – суперечила самій тогочасній соціалістичній системі господарювання, яка мала були жорстко централізованою і регламентованою.

Хрущов піддав критиці ряд раднаргоспів, у тому числі Дніпропетровський, які «на потреби «своїх» економічних районів перевитратили фонди деяких матеріалів та обладнання на шкоду виконанню планів поставок до інших економічних районів» [8, с. 66-67]. Це і був прояв «місництва».

У своєму наступному виступі на з'їзді М.Хрущов знову повернувся до питання суті комуністичного будівництва крізь призму економіки, що безпосередньо відносилось до раднаргоспів: з одного боку, він говорив про необхідність жорсткого планування, з іншого – про «ініціативу знизу» [8, с. 202-206]. Що до останнього, то сам М.Хрущов, за свідченнями сучасників, не любив активних людей, особливо тих, чиї дії та погляди не співпадали чи, ще гірше, суперечили його переконанням.

Єдиним делегатом, який не побоявся відверто сказати про труднощі, породжені раднаргоспами, був перший секретар Московського міського комітету партії Дємічєв П.М. У своєму виступі він, зокрема, сказав, що раднаргоспи існують більш як чотири роки, а «вчені-економісти все ще не дали рекомендацій щодо найбільш доцільних економічних зв'язків між ними». Він, очевидно, мав на увазі розпад країни на окремі ізольовані економічні райони, та не смів відверто про це сказати [8, с. 263].

У заключному слові на з'їзді М.Хрущов ще раз повернувся до питання раднаргоспів. Очевидно, він знав про критичне відношення до економічних районів чималої кількості партійно-державного апарату, і намагався переконати їх, і, напевно, себе у їхній доцільності. Він, зокрема, заявив, що партія одностайно підтримала створення економічних районів та організації у збільшених економічних районах Рад по координації і плануванню роботи раднаргоспів [9, с. 566].

Таким чином, на XXII з'їзді несміливо, та все ж було сказано про проблеми, породжені раднаргоспами.

Не дивно, що порівняно швидко той же М.Хрущов розпочав робити кроки, направлені на відновлення централізованого управління. Ще у 1960 р. були створені центральні раднаргоспи. А наприкінці 1962 р. відбулась ще одна концентрація управління промисловістю: в Україні кількість раднаргоспів скоротилась з 14 до 7-ми. У 1963 р. була створена Вища рада народного господарства СРСР, яка мала керувати всіма органами управління народним господарством. Іронія полягає в тому, що система управління стала більш розгалуженою, ніж була до реформи [1, с. 122].

Таким чином, раднаргоспи, які, за задумом, мали побудувати матеріально-технічну базу комунізму, надій М.Хрущова та його соратників не виправдали. Реформа управління показала, що спроби її поліпшення, не виходячи за межі директивної економіки й неринкових механізмів розвитку, приречені на провал. Звісно, що тодішнє керівництво компартії та радянської держави навіть у думках не могло відмовитись від переваг «планової соціалістичної економіки». А після усунення М.Хрущова від влади команда Л. Брєжнєва повернеться до галузевої структури управління економікою СРСР, не в змозі запропонувати щось більш доцільне й ефективніше.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кульчицький С.В. Спроби реформ (1956-1964) // Український історичний журнал. – 1998. - № 2. – С. 120-129.
2. Крупина В. Хрущовський стиль управління в оцінках сучасників //Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей / Відп. ред. В.М.Даниленко. – К., 2012. – Вип. 17. – 301 с. – С. 157-166.
3. Пыжиков А.В. Хрущевская «оттепель». – М., 2002. – 733 с.

4. Луцина Т.Ю. Миф «развернутого строительства коммунизма» в советском обществе в середине 50-х – середине 60-х гг.». – http—www/dissercat.com-content-mif-razverutogo-stroitelstva-kommunizma-v-sovetskom-obshchestve.
5. XVIII съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). 10-21 марта 1939 года. Стенографический отчет. – М., 1939. – 743 с.
6.О существенных недостатках в структуре министерств и ведомств СССР и мерах по улучшению работы государственного аппарата. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 14 октября 1954 г. – С. 508-515 /(Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях съездов, конференций и пленумов ЦК. 1898-1971. Изд. 8-е, доп. и испр. – М., 1971. – Т. 6. – 1941-1954. – 527 с.
7. Внеочередной XXI съезд Коммунистической партии Советского союза. Стенографический отчет. 27 января – 5 февраля 1959 года. Стенографический отчет. – Т. 1. – 592 с.
8. XXII съезд Коммунистической партии Советского союза. 17-31 октября 1961 года. Стенографический отчет. -Т. I. - 608 с.
9. XXII съезд Коммунистической партии Советского союза. 17-31 октября 1961 года. Стенографический отчет. -Т. II. - 608 с.

Кравченко П.Н., Прокопенко О.В. СОВНАРХОЗЫ Н. ХРУЩЕВА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ КОММУНИСТИЧЕСКОГО СТРОИТЕЛЬСТВА В СССР: ПЛАНЫ И РЕАЛЬНОСТЬ.

Авторы исследуют отдельные аспекты места и роли совнархозов в планах коммунистического строительства времен М.Хрущева. Главное внимание обращено на рассмотрение планов партийного и советского руководства СССР и их реализации на практике, исходя из решений съездов КПСС и пленумов ЦК КПСС

Ключевые слова: совнархозы, коммунизм, реформа, промышленность, децентрализация

Kravchenko P. M., Prokopenko O.V. ECONOMIC COUNCIL KHRUSHCHEV AS A PART COMMUNIST CONSTRUCTION IN THE USSR: PLANS AND REALITY.

The authors research some aspects of the place and role of economic councils in the plans of communist construction by the times of M. Khrushchev. The main attention is paid to the plans of the party and the Soviet leadership of the USSR on the new management of economic structures and their implementation in practice through the prism of decisions which was made by the Congress and the plenary sessions of Central Committee of Communist Party of the Soviet Union.

Keywords: economic councils, Communism, reform, industry, decentralization

УДК [94:338.244] (477.43/.44) «19»

О.В. Прокопенко

РАДНАРГОСПИ ДОБИ М. ХРУЩОВА: СТРУКТУРА, ЗАВДАННЯ, ФУНКЦІЇ

У статті здійснено спробу розкрити суть раднаргоспів – нової територіальної структури управління, що замінила галузеві міністерства. Виділено основні структурні одиниці раднаргоспів. Здійснено аналіз функцій та основних народногосподарських завдань раднаргоспів, зокрема Вінницького.

Ключові слова: Вінницький раднаргосп, функціональний відділ, правове становище раднаргоспу, галузеве управління, техніко – економічна рада.

У 1957 р. новий лідер Комуністичної партії Радянського Союзу М, с. Хрущов виступив з ідеєю реформування управління економікою країни, головною суттю якої була відмова від галузевої міністерської форми управління і створення територіальних економічних районів – раднаргоспів. Що вони собою являли? Якою була їхня структура, функції? Нарешті, якою була мета діяльності новостворених економічних районів?

Дані питання мало висвітлені у вітчизняних дослідженнях. Та і за радянської доби раднаргоспам приділялась украй незначна увага, зважаючи на відношення радянського і партійного керівництва до колоритної фігури М.Хрущова. Між тим його реформаторська діяльність, зокрема, спроба вдосконалити управління економікою шляхом утворення територіальних економічних районів, заслуговує на увагу.

Висвітленню правового становища, структури та функцій раднаргоспів присвячені праці ряду російських науковців.

Так, Н.А. Волков у своїй роботі обґрунтовує переваги нової системи управління промисловістю та будівництвом, розглядає структуру раднаргоспів, вказує на її недоліки та пропонує шляхи їх усунення. [1] Звісно, що стаття, написана у 1960 р., не могла критично розглядати діяльність раднаргоспів.

Монографія І. Л. Федорова також у певній мірі присвячена дослідженню структури раднаргоспів, організації їх роботи, компетенції раднаргоспів в області народного господарства, планування, будівництва, матеріально–технічного забезпечення, фінансування, кредитування тощо. [2]

Окремим правовим аспектам організації раднаргоспів присвячена монографія Г.В. Александренка. Автор розглядає права, обов'язки та особливості роботи галузевих та функціональних відділів раднаргоспів. [3]

Питання діяльності техніко–економічних рад розглянуті у праці Ц. А. Ямпольської. Автор, зокрема, аналізує порядок комплектування та діяльності техніко–економічної ради, її склад, роль та функції її секцій, правову природу актів, які вона видавала. [4]

Варто назвати і колективну монографію Ц.А. Ямпольської, А.В. Лужина, А.С. Приблуди, що висвітлює переважно теоретичні питання стосовно практики формування структури раднаргоспів. [5]

Однак, попри наявність вищезгаданих робіт, деякі теоретичні питання, що стосуються правового становища, завдань та функцій раднаргоспів недостатньо висвітлені. Тому у даній роботі автор ставить за мету більш детально проаналізувати окремі аспекти правового становища, структури, основних завдань і функцій, які покладались на раднаргоспи в цілому та Вінницький (Подільський) зокрема.

Історія створення раднаргоспів тісно пов'язана з політичною історією Радянського Союзу.

М, с. Хрущов, перемігши у політичній боротьбі після смерті Й. Сталіна таких серйозних суперників, як Л. Берія і Г. Малєнков, виступив, як відомо, на XX з'їзді КПРС з критикою культу особи свого попередника. Та цього було мало. Для утвердження свого авторитету і влади М.Хрущову необхідно було запропонувати щось неординарне і, в першу чергу, в економічному аспекті. Саме в економіці СРСР мав серйозні проблеми.

Так виникла ідея створення раднаргоспів, які мали радикально змінити систему управління промисловістю країни: замість галузевих міністерств, які ліквідовувались, утворювалися територіальні ради народного господарства. Така реформа, за задумом, мала кардинально покращити становище у промисловості, зокрема – різко прискорити темпи розвитку. А це мало вирішальне значення в умовах переходу до будівництва комунізму…

Управлінська реформа розпочалась у 1957 році, коли М.Хрущов утвердився при владі, перемігши своїх головних політичних опонентів.

10 травня 1957 року Верховна Рада СРСР прийняла Закон «Про подальше вдосконалення організації управління промисловістю та будівництвом», згідно з яким управління промисловістю і будівництвом передбачалося здійснювати за територіальними принципом. Аналогічний закон був прийнятий Радою Міністрів УРСР вже 31 травня 1957 року, відповідно до нього в Україні було утворено 11 економічно – адміністративних районів, зокрема і Вінницький.

Перше засідання Вінницького раднаргоспу відбулося 12 червня 1957 року. [6, арк.1]

Головою раднаргоспу став член бюро Вінницького обкому Компартії України, колишній заступник Міністра продовольчих товарів Української РСР Василь Васильович Япаскурт. [7, с. 2]

Що ж являв собою Вінницький економічний район? Його територія становила 47,7 тис. км², населення - 3774 тис. чол., число підприємств – 1432, число робітників – 84,4 тис. чол. [8, с. 21] У підпорядкування раднаргоспу перейшли підприємства, будівельні та інші організації Вінницької та Хмельницької областей. Таким чином, Вінниця стала центром потужного економічного району. А це відкривало перед обласним центром великі перспективи щодо розвитку всіх сфер життя – економічного, соціального, культурного тощо.

Згідно з законом від 10 травня 1957 р. та відповідно до «Положення про раду народного господарства економічного адміністративного району», затвердженого постановою Ради Міністрів СРСР 26 вересня 1957 р., раднаргосп являв собою колегіальний орган державного

управління у складі голови, його замісника та членів, яких призначала Рада Міністрів союзної республіки, у нашому випадку – Української РСР. [1, с. 42]

Вінницький раднаргосп, як і інші, підпорядковувався Раді Міністрів УРСР. Тільки вона мала право призупиняти дію і навіть скасовувати постанови та розпорядження раднаргоспу. Таким чином, маючи великі повноваження на місцях, раднаргоспи перебували у вертикальній підпорядкованості урядові УРСР і через останній - Урядові Союзу РСР. У цьому - одна з характерних особливостей правового становища рад народного господарства, що з часом призведе до серйозних суперечностей в економічному і політичному житті СРСР.

Правове становище раднаргоспів було неоднозначним. Передані в їхнє розпорядження промислові та будівельні підприємства, незалежно від свого попереднього підпорядкування, вважалися союзно-республіканськими, тобто підпорядковувались раднаргоспу, який, у свою чергу, перебував у подвійній вертикальній підпорядкованості – Раді Міністрів союзної республіки і через неї Раді Міністрів Союзу РСР. [9, с. 204]

Іншою характерною особливістю правового становища раднаргоспів було те, що вони не підпорядковувались місцевим Радам трудящих та їх виконавчим комітетам, а лише були зобов'язані координувати з виконкомом обласної Ради свою роботу по комплексному розвитку господарства, використанню сировинної та енергетичної бази, здійсненню кооперативних поставок тощо.

Здійснюючи у межах свого економічного адміністративного району керівництво промисловістю та будівництвом союзно-республіканського підпорядкування, Рада народного господарства була, по суті, міжгалузевим господарським органом державного управління з розпорядчими і виконавчими функціями. На відміну від міністерств, вона представляла інтереси не однієї – двох галузей промисловості, а найважливіші господарські інтереси всього економічного адміністративного району.

Великі повноваження і права мав Голова ради народного господарства. За статусом він прирівнювався до міністра Союзу РСР, що було зафіксовано в спеціальній постанові уряду СРСР від 22 травня 1957 р. [3, с. 82]

Структура кожного економічного адміністративного району затверджувалася Радою міністрів кожної союзної республіки. Основними структурними одиницями апарату раднаргоспу були функціональні відділи та галузеві управління. Кожний функціональний відділ відав чітко визначеними питаннями і, в зв'язку з покладеними на нього завданнями, узагальнював діяльність галузевих управлінь. Функціональні відділи раднаргоспу утримувалися за рахунок Державного бюджету.

Основну роботу по керівництву підприємствами і господарськими об'єднаннями здійснювали галузеві управління раднаргоспу. Їхнім завданням було розв'язувати основні питання господарської, технічної та фінансової діяльності економічного району, а також матеріально – технічного постачання. Галузеві управління мали утримуватись за рахунок нарахувань від собівартості продукції підвідомчих їм підприємств. [5, с. 69]

На основі статті 6 Закону «Про подальше вдосконалення організації управління промисловістю і будівництвом» від 10 травня 1957 р. при кожному раднаргоспі створювалася техніко – економічна рада. [10, с. 344]Це був дорадчий орган для визначення технічних та економічних шляхів розвитку промисловості у відповідності до вимог народного господарства, а також для розгляду питань впровадження нової техніки, прогресивних технологій та передових методів організації виробництва на підприємствах економічного району. [4, с. 7]

До головних завдань та функцій техніко–економічної ради відносились, зокрема: розгляд та надання рекомендацій щодо перспективних та річних планів розвитку основних галузей промисловості; питання впровадження нового обладнання й автоматизації виробництва; організація виробництва. Важливими функціями ради був розгляд планів науково-дослідницьких груп, що працювали на підприємствах Вінницького економічного адміністративного району, налагодження й організація наукових, технічних, економічних та виробничих зв'язків з іншими економічними районами УРСР. [12, арк.42зв.]

До складу техніко–економічної ради входили висококваліфіковані спеціалісти та керівні працівники промисловості, діячі науки, новатори виробництва, працівники партійних та профспілкових організацій. По суті, це мав бути регіональний центр управління розвитку промисловості, на який покладалась вся відповідальність за економічний стан раднаргоспу.

…….

Головою техніко–економічної ради, цілком закономірно, автоматично призначався голова раднаргоспу.

У Вінницькому раднаргоспі було створено дев'ять секцій техніко–економічної ради, в яких працювало понад 150 спеціалістів і робітників різних галузей промисловості, 102 інженери, 20 новаторів і передовиків виробництва, 28 керівних партійних, радянських, профспілкових працівників. [12, с. 1]

Для підготовки та всебічного вивчення окремих технічних та економічних питань техніко-економічна рада організовувала постійні секції за галузевою або функціональною ознаками. До складу секцій техніко–економічної ради входили голова секції, його заступник, секретар та члени секції (10 – 30 чол.)

Постійними секціями, організованими у складі техніко–економічної ради Вінницького раднаргоспу були такі: цукрової промисловості, харчової промисловості, машинобудування та енергетики, м'ясо-молочної промисловості, лісової, деревообробної та паперової промисловості, будівництва та промисловості будівельних матеріалів, легкої промисловості, хімічної промисловості, економічна секція. [11, арк.. 43]

У цілому структура Вінницького раднаргоспу була наступною:

Вище керівництво складали голова раднаргоспу та 4 замісники, яким підпорядковувалась техніко–економічна Рада.

Функціональні управління та відділи були такими:

Планово–економічне управління; управління капітального будівництва; технічне управління; фінансове управління; управління праці та зарплати; виробничо – диспетчерський відділ; відділ спеціалізації та кооперування; управління кадрів; управління бухгалтерського звіту та звітності; контрольно – ревізійне управління; юридичне відділення і арбітраж; управління справами.

Крім них, у раднаргоспі були створені галузеві управління: машинобудування, електротехнічної промисловості, промислових будівельних матеріалів, лісової та паперової промисловості, легкої промисловості, м'ясо-молочної промисловості, харчової промисловості, цукрової промисловості, культпобуттоварів, автотранспорту та ремонтних підприємств, матеріально –технічного постачання, відділ промислово – транспортних перевезень і зв'язку та відділ головного механіка і енергетика. [13, арк. 3]

Загалом, на структуру раднаргоспів впливало в основному два фактори: по – перше, рівень розвитку промисловості та будівництва в економічному адміністративному районі і, по – друге, направленість, тобто виробничо – економічний профіль району. [2, с. 15]

Серед основних завдань і функцій раднаргоспів по окремих галузях їх діяльності можна виділити наступні:

Планування. Рада народного господарства керувала роботою по складанню планів на підприємствах і в організаціях. На основі перспективних планів, складених підприємствами, раднаргосп розробляв перспективний план розвитку економічного адміністративного району по основних показниках з розбивкою по роках.

Кооперування виробництва. Раднаргосп мав сприяти встановленню найбільш раціональних виробничих зв'язків між підприємствами (всередині економічного району, між державними промисловими підприємствами раднаргоспу і підприємствами місцевої промисловості, та між підприємствами раднаргоспів різних економічних районів).

Спеціалізація виробництва. За задумом, раднаргосп як нова управлінська структура мав сприяти ліквідації зайвих і дорогих перевезень, впроваджувати автоматизацію виробничих процесів, що мало суттєво поліпшити технологію виробництва.

Будівництво. Раднаргосп встановлював, за погодженням з Держпланом УРСР, правильне спрямування державних капіталовкладень на будівництво, яке здійснювалося на території даного економічного району, сприяв широкому розвитку житлового будівництва.

Матеріально – технічне постачання. Раднаргоспи мали можливість маневрувати матеріальними фондами, надаючи першочергову допомогу тим підприємствам, яким, внаслідок певних обставин, не вистачило матеріалів для виконання своєї виробничої програми, відвертаючи тим самим загрозу простою. Не виключався і перерозподіл сировини, матеріалів, палива, устаткування, машин між підвідомчими підприємствами, організаціями та установами.

За раднаргоспами також закріплювалося право укладати з раднаргоспами інших економічних адміністративних районів угоди про взаємну допомогу будматеріалами та устаткуванням.

Фінансування і кредитування, праця та заробітна плата. Раднаргоспи затверджували фінансові плани підвідомчих їм підприємств і організацій, а також кошториси бюджетних установ, доводячи це до відома Міністерства фінансів УРСР. Важливе значення мало право матеріального заохочення працівників. Раднаргосп мав можливість, у межах встановленого для нього загального фонду заробітної плати, проводити виплату премій працівникам.

Радам народного господарства також надавалось право встановлювати для своїх підприємств чисельність адміністративно – управлінського персоналу, структуру і штати, а також тарифні ставки працівників. [3, с. 124]

Загалом, найважливішою стороною діяльності кожного, зокрема і Вінницького раднаргоспу, мало бути, за задумом, оперативне керівництво розвитком промисловості й будівництва на території відповідного економічного району і, водночас, точне дотримання всіх вимог народногосподарського плану.

Таким чином, нова, територіальна управлінська структура, що замінила галузеві міністерства, була складним, громіздким механізмом, перед яким стояла велика кількість важливих народногосподарських завдань, виконання яких потребувало мобілізації всіх зусиль і ресурсів конкретного економічного району. Проте, як покаже досвід, реалізувати задумане було складно, зважаючи на комплекс проблем, які почали виникати відразу ж після створення раднаргоспів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1.Волков Н. А. Совнархоз как орган государственного управления и вопросы его структуры // Правоведение. - 1960.- №2.- С. 42 – 50.
2. Федоров И. Л. Правовое положение совнархозов. – М.: Госюриздат, 1960.- 128 с.
3. Александренко Г. В. Раднаргоспи економічних адміністративних районів УРСР.- К.: Держполітвидав, 1959. – 158с.
4.Ямпольская Ц. А. Технико – экономический совет при совнархозе. – М.: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1961. - 62 с.
5. Ямпольская Ц. А, Лужин А. А, Приблуда А, с. Правове вопросы организации и деятельности совнархозов. – М.: Изд-во АН СССР, 1961.- 326 с.
6. ДАВіО. – Ф. 5042 Краткая историческая справка о деятельности Винницкого и Подольского совнархозов за период 1957 – 1966 гг.
7. В. В. Япаскурт // Вінницька правда. – 1959.- лютий. – С. 2.
8. І. Кугукало Економічні адміністративні райони Української РСР // Комуніст України . – 1957. – №6.- С. 21-28.
9. Т. И. Щербакова Советский опыт применения модели территориального управления промышленностью 1957 – 1964 гг. // Вестник Нижегородского университета им. Лобачевского.- 2011. - № 4. – С. 206 – 211.
10. Закон «О дальнейшем совершенствовании организации управления промышленностью и строительством» // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам.- Т. 4.- М., 1968.- 783 с.
11. ДАВіО. – Ф. 5042. – Оп. 1. – Спр. 1.
12. Техніко – економічна рада раднаргоспу // Вінницька правда. – 1958.- січень. - С. 1.
13. ДАВіО. - Ф. 5042. – Оп 1.

Прокопенко О.В. СОВНАРХОЗЫ ВРЕМЕНИ Н.ХРУЩЕВА: СТРУКТУРА, ЗАДАНИЯ, ФУНКЦИИ

В статье сделана попытка раскрыть сущность совнархозов – новой территориальной структуры, которая заменила отраслевые министерства.

Выделены основные структурные единицы совнархозов. Сделан анализ функций и основных народнохозяйственных заданий совнархозов, в частности Винницкого.

Ключевые слова: Винницкий совнархоз, функциональное отделение, правове состояние совнархоза,отраслевое управление, технико-экономический совет.

……

Prokopenko O.V. THE SOVIETS OF NATIONAL ECONOMIC IN N. KHRUSCHOVEPOCH: STRUCTURE, ASSIGNMENTS, FUNCTIONS

The article is carried out attempt to expose the substance of the soviets of national economic– a new territorial structure of management, which replaced the line ministries. The basic structure units of the soviets of national economic are selected.

The analysis of functions and basic pertaining to national economic tasks of the soviets of national economic are carried out, in particular Vinnytsia.

Keywods: Vinnytsia soviet of national economic, functional department, legal position of the soviets of national economic, of industry management, technical and economic advice.

УДК 94 (460)

В.Ю. Годлевська

ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ В ІСПАНІЇ В РОКИ КОНСОЛІДАЦІЇ ДЕМОКРАТИЧНОГО РЕЖИМУ (1982-1996)

У статті досліджується формування демократичної виборчої системи в роки правління Іспанської соціалістичної робітничої партії. Автор висвітлює вплив нового виборчого законодавства на утвердження демократичних засад в іспанському суспільстві.

Ключові слова: консолідація демократії, політична система, реформа, модернізація, вибори, виборча система, електорат, парламент.

Інститут вільних конкурентних відкритих виборів – одна з невід'ємних характеристик демократичного суспільства. По-перше, вибори є таким політичним інститутом, який дозволяє окремим громадянам і соціальним групам сформулювати свої вимоги, що відповідають їх реальним або уявним інтересам, а в ході передвиборчої кампанії забезпечити підтримку дій тих політичних лідерів, позиції і погляди яких відповідають їх запитам. По-друге, вибори виступають одним з механізмів вирішення політичних конфліктів. По-третє, вибори являються надійним засобом легітимації політичного режиму, оскільки сприяють залученню, організації населення у виборчі об'єднання, окремі політичні партії та інші суспільно-політичні організації, виступають демократичною основою визнання і підтримки обраних лідерів і владних інститутів.

Особливо значущим і важливим представляється вивчення інституту виборів в молодих демократіях, де народ тільки починає набувати навичок реалізації демократичних свобод і залучатися до політичного процесу. З одного боку, в цих суспільствах вибори розглядаються, як головна форма прояву суверенітету народу, його політичної ролі, як джерела його влади. Загальні вибори передбачають право участі в них кожного громадянина. З іншого боку, через особливості розвитку кожної країни, інститут виборів набуває своїх особливостей, національний колорит. Ступінь розвиненості і зрілості цієї демократичної процедури залежить від рівня соціально-економічного розвитку країни, особливостей партійної системи, а також політичних традицій і звичаїв держави. У багатьох країнах вибори є єдиною формою реальної участі їх громадян в політиці.

Процеси трансформації політичної системи в Іспанії в останній чверті XX століття актуалізували вивчення формування інституту виборів в цій країні як однієї з фундаментальних основ демократії.

Серед досліджень іспанських науковців варто виокремити праці М. Руіса Контрераса, Х.М. Перейри, М. Бараса, Х. Ботелья Корраля, Х. Капо Гіола, П. О. Рубалькаба, П. Сантолая Мачетті, П. де Веги [4; 5; 19; 20; 22; 23; 24].

У монографії М. Руіса Контрераса «Образ політичних партій. Електоральна поведінка в Іспанії на загальних виборах 1993 і 1996 років» розглядається не лише електоральна поведінка іспанців у вказаний період, але і багато інших аспектів виборчого процесу: комунікативна стратегія партій в ході передвиборної боротьби, імідж політичних лідерів, зміна економічного, політичного і соціального контексту виборів, роль засобів масової інформації в передвиборний період, вплив мережі телевізійного мовлення [23].

Ґрунтовним дослідженням вказаної проблематики є монографія М. Барас і Х. Ботелья Корраля «Виборча система» . Автори роботи вказують, що прихід до політичної влади в демократичних суспільствах здійснюється за допомогою вільних і періодичних виборів.

Виборчий закон, таким чином, перетворюється на політичне основне питання, оскільки воно полегшує або ускладнює проникнення до державних установ груп, партій або соціальних груп [4].

У 1998 р. вийшла збірка наукових робіт іспанських дослідників «Дискусії про виборчу систему: двадцять років ефективності виборчої іспанської системи (1977-1997)» під редакцією Х.М. Перейри. Автори публікацій (П. Дель Кастільйо Вера, Х. Р. Монтеро Гіберт, Г. Камара Вільяр) досліджують функціонування виборчої системи Іспанії, можливості та необхідність її реформування, особливості виборчих систем в автономіях (зокрема Каталонії, Андалусії, Галісії), прояв націоналізму у виборчій поведінці іспанців. Більшість дослідників стверджують, що виборча система Іспанії хоч і не ідеальна, але на практиці продемонструвала свою дієвість. Жодна з політичних сил не опротестовувала результати виборів, посилаючись на недосконале законодавство [19, P. 37-76, 205-220].

Автор наукової статті «Виборча система і іспанське керівництво» Х. Капо Гіоль, опублікованої в «Іспанському журналі політичних наук» (1999), аналізує виборчу іспанську систему в контексті проблем, що виникли з появою урядів меншості за парламентської підтримки партій автономної області [5].

П. О. Рубалькаба у своїй статті «Дискусії про виборчу систему: 30 років критики і продуктивності», опублікованої в іспанському виданні «Теми для дискусій» (2008), вказує, що виборчий закон був ухвалений практично одностайно майже тридцять років тому. Але, не дивлячись на те, що виборча іспанська система частково піддавалася критиці через деякі аспекти дисфункціональності, вона продемонструвала позитивний результат в найосновнішому: утримувати високі позиції в керованості і конституційній стабільностіт [22].

Ґрунтовним дослідженням зазначеної проблематики є науковий доробок російського науковця Куракіної О. А. Коло її наукових інтересів зосереджено навколо питання виборчого процесу та електоральних технологій Іспанії. Її дисертаційна робота є першим в російській науці комплексним дослідженням електоральних процесів Іспанії з урахуванням впливу медіаполя, що змінилося, і дії нових інформаційно-комунікаційних технологій. Дисертантом показані канали і форми взаємодії головних учасників виборчих процесів – політичних партій, електорату, ЗМІ. Особливий акцент зроблений на взаємозв'язок партійних і виборчих систем. При розгляді результатів виборів враховувався увесь спектр явищ, що визначають електоральні переваги і поведінку виборців [2].

Найдетальніше розглянуті тенденції розвитку виборчого законодавства, опитування забезпечення виборчих прав громадян, висунення кандидатів, фінансування виборів, порядку проведення виборів в Іспанії в колективній роботі «Сучасні виборчі системи: Іспанія, США, Фінляндія, Японія». Автором розділу про Іспанію є Орлов А.Г. [3, с. 12- 81]

Ця проблема не досліджена у вітчизняній іспаністиці. При вивченні формування виборчої системи в демократичній Іспанії були використані роботи іспанських і російських дослідників, які одностайні в тому, що становлення виборчої системи проходило послідовно з дотриманням легітимних процедур і врахуванням позицій найбільших політичних сил. Запорукою успіху, вказують науковці, було те, що основи виборчої системи були закладені в іспанській конституції.

Після смерті в листопаді 1975 р. Ф.Франко почався складний процес демократизації усього державного і громадського життя Іспанії. Було розпущено Національний рух – провідну політичну партію і опору авторитарного режиму і одночасно легалізовані демократичні політичні партії та профспілки.

Абсолютно очевидно, що перехід Іспанії від авторитарного режиму до принципів представницької демократії був неможливий без введення абсолютно нової виборчої системи, яка б давала можливість не лише сформувати найвищі органи державної влади і управління, але і забезпечити принцип представницького управління з реальними правами політичної опозиції, юридичними і політичними гарантіями неможливості встановлення недемократичного політичного режиму або повернення до недавнього минулого.

Законодавчою базою для подальшого процесу демократизації послужив закон «Про політичну реформу» (1976 р.) і декрет-закон «Про виборчі норми» (1977 р.), які істотно змінили структуру найвищих органів державної влади і уперше встановили загальне виборче право, наоснові якого проводилися перші багатопартійні вибори в іспанські Кортеси [6; 21]. Виборча система, прийнята в 1977 р., повинна була визначити для кожної територіальної одиниці

кількість депутатів для обрання відповідно до числа жителів, що мають право голосу з формулою, яка дозволяла б населенню кожної території мати мінімальну репрезентативність відповідно до відмінностей в розмірах територій. Тут слід зазначити, що Іспанія є країною, для території якої характерний великий демографічний дисбаланс. Тому прийнята виборча система відносно розподілу місць по виборчих округах була заснована на «двох'ярусній» змішаній системі пропорційного представництва і поєднувала вибори на провінційному рівні із загальнонаціональними партійними списками.

Перші демократичні вибори в Кортеси в 1977 р. принесли перемогу демократичним партіям: Союзу демократичного центру (який сформував уряд), Іспанській соціалістичній робочій партії та іншим.

Основним завданням нових Кортесів стала підготовка і прийняття нової Конституції Іспанії, яка 6 грудня 1978 р. булла схвалена абсолютною більшістю громадян, що мали право голосу.

Перший етап демократичного переходу країни здійснювався на основі Королівського декрету-закону «Про виборчі норми» (1977) [21]. Хоча він був затверджений з метою проведення перших демократичних виборів 1977 р., він послужив легітимною основою для виборів в 1979 р. і 1982 р.

Ряд об'єктивних і суб'єктивних причин привели до «політичної смерті» центристської коаліції напередодні виборів 1982 року. З цієї миті почався другий етап електоральної історії сучасної Іспанії – етап Іспанської соціалістичної робітничої партії, яка отримала 48,4 відсотків голосів. Вона здобула більшість у 44 з 52 виборчих округів і перемогла у всіх автономних співтовариствах, крім Галісії та Країни Басків.

Конституція Іспанії і виборча система створили базу для ефективного функціонування багатопартійної політичної системи, а отже, і можливість реалізації представництва в органах державної влади різних політичних груп з протилежними поглядами на внутрішню та зовнішню політику Іспанії.

Багато базових положень виборчого права закріплено в самому тексті Конституції 1978 р., що є гарантією правової стабільності. У ст. 81.1 говориться, що «Органічними законами є закони, що відносяться до реалізації основних прав і громадянських свобод, закони, що затверджують статути автономій і загальний виборчий режим» [1].

Новий Органічний закон «Про загальний виборчий режим» був ухвалений 19 червня 1985 р., в якому містяться загальні положення для усіх видів виборів із загальним голосуванням, в системному плані представлена деталізація усього електорального матеріалу і викладаються спеціальні положення для виборів депутатів і сенаторів Генеральних кортесів, членів муніципальних, регіональних і провінційних рад, а також депутатів Європейського парламенту. Цей закон є основою електорального законодавства Іспанії. Він встановив основні критерії, які регулюють електоральну діяльність в Іспанії [3, С.12-81; 20; 24].

Новизна даного закону – система списку виборців, розпорядок витрат і виборчих субсидій та процедура контролю і судові гарантії дляреалізації права активного і пасивного голосування.

Перший розділ закону «Загальні положення для проведення виборів на основі загального прямого голосування» закріплює загальні вимоги до виборів, регулює питання, пов'язані з реалізацією активного і пасивного виборчого права, а також діяльності органів виборчої адміністрації, зокрема Виборчої комісії. Також фіксує загальну процедуру, яка повинна здійснюватися на усіх видах виборів: висунення кандидатів, виборча кампанія, агітація, підрахунок голосів, оголошення результатів виборів, процедура подачі скарг, класифікація правопорушень, контроль за використанням адміністрацією засобів, виділених для проведення виборів.

Другий розділ закону «Спеціальні розпорядження для виборів депутатів і сенаторів» присвячений виключно порядку виборів в Генеральні кортеси. Проте відносно сенаторів закон застосовується тільки до тих, хто обирається прямим голосуванням, а не до тих, що призначаються як територіальні представники (ст. 69.5 Конституції) [7, Р. 19111-19126].

Третій розділ «Спеціальні розпорядження для муніципальних виборів» регулює порядок обрання членів мерій, регіональних рад і провінційних рад. Останні, як і територіальні сенатори, обираються в результаті непрямої процедури голосування. Останні два розділи визначають вибори капітулів Канарських островів та провінційних депутатів.

Органічний закон від 2 квітня 1987 р. «Про зміну Конституційного закону 5/1985, від 19 червня, про загальне виборче режиму, для регулювання виборів до Європейського парламенту» визначив порядок виборів для обрання представників до Європейського парламенту [8].

Важливий крок в модернізації керівництва діяльністю по перепису виборців був зроблений в результаті реформи Закону про вибори в 1995 р., замість щорічного оновлення списків електорату, що проводився в попередні роки, був введений щомісячний їх перегляд. У зв'язку з реформою закону виконавча влада вимушена була зробити значні інвестиції в необхідну комп'ютеризацію цього процесу, а це означало, що за короткий проміжок часу помилки, пов'язані з реєстрацією виборців, були зведені до мінімуму. Нині перепис виборців проводиться за місяць до призначеної дати виборів, і списки електорату вивішуються для загального огляду на виборчих дільницях через тиждень після оголошення про проведення виборів. Виборці можуть відразу ж виразити свій протест у разі поміченої помилки або відсутності їх прізвищ в реєстраційному списку [9].

Вибори в автономних співтовариствах були відрегульовані статутами автономій, законом «Про загальний виборчий режим» (1985) і відповідними законодавчими актами [10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18].

Так, приміром, законодавство чотирьох історичних областей (Країни Басків, Каталонії, Галісії та Андалусії) закріпило недоторканість парламенту, обираність його членів на чотири роки, представництво народу, пропорційну систему виборів і право на загальне, рівне, вільне, пряме і таємне голосування. Уряд автономій формується партією, що отримала на виборах більшість голосів.

Статут Галісії був прийнятий в квітні 1981 р., перші демократичні вибори до парламенту Галісії відбулися вже в жовтні цього ж року, а виборчий закон автономії був схвалений в жовтні 1985 р. відразу ж услід за законом «Про загальний виборчий режим».

Так, стаття 11 статуту Галісії встановила, що число членів галісійського парламенту складатиме від 60 до 80 депутатів. Виборчим округом була визначена провінція (їх всього чотири: Ла-Корунья, Понтеведра, Луго, Оренсе). Закон від 1985 р. «Про вибори до парламенту Галісії» закріпив остаточне число мандатів – 75, відповідаючи кожній з чотирьох провінцій (початковий мінімум 10 депутатів, 35 інших мандатів розподіляються між провінціями по відношенню до населення). Право активного голосування згідно із статтею 3 статуту автономії було надано виборцям, які є повнолітніми і внесені до списку виборців [10; 11].

Статут Країни Басків був прийнятий в грудні 1979 р., перші вибори відбулися в березні 1980 р. Закон про вибори до баскського парламенту був схвалений в листопаді 1983 р., а в червні 1990 р. був замінений новим виборчим законом, оскільки перший закон автономії суперечив Органічному закону держави «Про загальний виборчий режим» (1985).

Так, баскський парламент був складений сімдесяти п'ятьма парламентарями, а виборчим округом була визначена історична територія (їх всього три: Алава, Гіпускоа і Біскайя). Право активного голосування згідно із статтею 2 виборчого баскського закону було надано повнолітнім виборцям, які внесені до виборчих списків і є носіями політичних прав Країни Басків [14; 15; 16].

Статут автономії Андалусії був прийнятий в грудні 1981 р., вибори до парламенту автономії були проведені в травні 1982 р., а виборчий закон був схвалений в січні 1986 р.. Виборчим округом визначалася провінція, яких вісім (Альмерія, Кадіс, Кордова, Гранада, Уельва, Хаен, Малага, Севілія). Кожній провінції відповідає початковий мінімум восьми депутатів. 45 інших депутатів розподіляються між провінціями по відношенню до населення. У 1994 р. були змінені 45, 46, 47 статті виборчого закону з метою скорочення виборчих витрат на передвиборні кампанії.

Стаття 8 статуту автономії встановила, що право активного голосування належить андалузцям, які наділені політичними правами, а парламент складатиметься від 90 до 110 депутатів. Виборчий закон 1986 р. визначив точне число депутатів парламенту Андалузії – 109 [12; 13].

Єдиною автономією, яка ще не розробила власний виборчий закон, є Каталонія. Для проведення виборів тут застосовується четверте додаткове розпорядження до статуту автономії від 1979 р. і статті 56 і 75 статуту. Згадане додаткове розпорядження встановило, що виборчими округами є чотири провінції: Барселона, Херона, Леріда і Таррагона, а склад палати дорівнює 135 депутатам. Зі свого боку стаття 56 додає, що обирати і бути обраними мають право

громадяни Каталонії, які наділені громадянськими і політичними правами відповідно до виборчого законодавства. Перші вибори до парламенту Каталонії відбулися в березні 1980 р. [17]

Підводячи підсумки розвитку виборчого законодавства Іспанії з 1977 р., коли був ухвалений перший постфранкістський закон про виборчі норми (закон 20 р. від 18 березня 1977 р.), можна відмітити його дуже позитивний вплив на консолідацію Іспанії як правової демократичної держави.

Можна з упевненістю говорити, що у далекому минулому залишилися такі негативні явища, як маргіналізація цілих верств населення, касикізм, маніпуляція думкою виборців, фальсифікації тощо.

Виборча система Іспанії, будучи по суті своїй інструментом, що гарантує егалітарне і демократичне голосування, а також конвертацію голосів в політичне представництво, виявилася дійсно ефективною моделлю, настільки ефективною, що вона залишалася життєздатною і незмінною упродовж багатьох років, після того, як її принципові положення були схвалені на основі консенсусу на першому етапі перехідного періоду. Вона забезпечила більшість відносно стабільних урядів, а також значні зміни в 1982 і в 1996 роках. Перший конституційний закон про вибори, прийнятий в 1985 році, ратифікував основу тієї системи, яка була розроблена в 1977 році, а також розширив положення, що застосовувалися в політичний перехідний період.

Цінність виборчої системи Іспанії полягає в її політичній функціональності (у рамках іспанського суспільства) і легітимності, які вона поступово набувала в ході численних виборчих процесів. Жодна політична сила, якого напряму вона б не була, ніколи не висувала досить серйозного звинувачення у виборчих фальсифікаціях, а деякі порушення, на які надходили скарги, завжди виявлялися дуже незначними. Усі кандидати сприймають попередні результати виборів, що оголошуються Міністерством внутрішніх справ в ніч після голосування, як достовірні. Точно також сприймають їх засоби масової інформації і електорат.

Разом з трансформацією політичної системи Іспанії трансформувалася і виборча система, так само як і інститут виборів в цілому. Істотні зміни зазнала законодавча база виборчого процесу, доповнюючись і розвиваючись з урахуванням загальнодемократичних принципів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Испания. Конституция и законодательные акты. –М. : Прогресс, 1982. – 351 с.;
2. Куракина, Александра Андреевна. Избирательный процесс и электоральные технологии в современной Испании : диссертация ... кандидата политических наук : 23.00.02 / Куракина Александра Андреевна; Москва, 2009. –174 с. ; Куракина А.А. Избирательные стратегии политических партий Испании // Латинская Америка, М., 2009. №1, с. 65-76;
3. Современные избирательные системы. Вып. 3: Испания, США, Финляндия, Япония / А.Г. Орлов, В.И. Лафитский, И.А. Ракитская, Т.О. Кузнецова; Науч. ред. А.В. Иванченко, В.И. Лафитский. – М.: РЦОИТ: Типография «Новости», 2009. – 448 с. ISBN 978-5-88149-352-3;
4. BarasMontserrat, CorralJ. Botella. El sistema electoral . Madrid:Tecnos, 1996.- 203 c. ISBN: 84-309-2916-9;
5. Giol Jordi Capo. Sistema electoral y gobernalidad española //Revista española de ciencia política. –Nº 1. – 1999. – P. 55-80;
6. Ley 1/1977, de enero, para la reforma politica // Transicion politica y consolidacion democratica. Espana (1975 – 1986). – Madrid: Centro de investigaciones sociologicas, 1992. – P.471-473;
7. Ley Orgánica 5/1985, de 19 de junio, del Régimen Electoral General//Boletín Oficial del Estado: 20 de junio de 1985, Núm. 147. – 19110- 19134;
8. Ley Orgánica 1/1987, de 2 de abril, de modificación de la Ley Orgánica 5/1985, de 19 de junio, del Régimen Electoral General, para la regulación de las elecciones al Parlamento Europeo//Boletín Oficial del Estado: viernes 3 de abril de 1987, Núm. 80. –P. 9781-9784;
9. Ley Orgánica 3/1995, de 23 de marzo, de modificación de la Ley Orgánica 5/1985, de 19 de junio, del Régimen Electoral General//Boletín Oficial del Estado, núm. 71 de 24 de marzo de 1995.– P. 9179-9181;
10. Ley Orgánica 1/1981, de 6 de abril, de Estatuto de Autonomía para Galicia//Boletín Oficial del Estado, núm. 101 de 28 de abril de 1981. – P. 8997-9003;
11. Ley de 13 de agosto de 1985 de elecciones al parlamento de Galicia//Boletín Oficial del Estado, núm. 248 de 16 de octubre de 1985. – P. 32642-32647;
12. Ley Orgánica 6/1981, de 30 de diciembre, de Estatuto de Autonomía para Andalucía//Boletín Oficial del Estado, núm. 9 de 11 de enero de 1982. – P. 517- 524;

13. Ley de 2 de enero de 1986, electoral de Andalucia//Boletín Oficial del Estado, núm. 28 de 1 de febrero de 1986. – P. 4542- 4547;
14. Ley Orgánica 3/1979, de 18 de diciembre, de Estatuto de Autonomía para el País Vasco//Boletín Oficial del Estado, núm. 306 de 22 de diciembre de 1979. – P. 29357- 29363;
15. Ley 28/1983, de 25 de noviembre, de Elecciones al Parlamento Vasco//Boletín Oficial del Estado, núm. 92 de 17 de abril de 2012. – P. 30077-30112;
16. Ley 5/1990, de 15 de junio, de Elecciones al Parlamento Vasco//Boletín Oficial del Pais Vasco, núm. 134 de 6 de julio de 1990. – P. 6149-6209;
17. Ley Orgánica 4/1979, de 18 de diciembre, de Estatuto de Autonomía de Cataluña//Boletín Oficial del Estado, núm. 306 de 22 de diciembre de 1979. – P. 29363-29370;
18. Ley 5/1994, de 3 de mayo, por la que se modifica la Ley 1/1986, de 2 de enero, Electoral de Andalucía//Boletín Oficial del Estado, núm. 137 de 9 de junio de 1994. – P. 18160-18161;
19. PereiraJuan Montabes (coord.).El sistema electoral a debate : veinte años de rendimiento del sistema electoral español (1977-1997).Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS) : Parlamento de Andalucía, 1998. – 412 p. ISBN: 84-7476-263-4;
20. SantolayaMachettiPablo. Significado y alcance de la ley orgánica del régimen electoral general // Revista de Estudios Políticos (Nueva Época).Núm. 53. - Septiembre-Octubre 1986.-P. 45-69;
21. Real Decreto-ley 20/1977, de 18 de marzo, sobre Normas Electorales//Boletín Oficial del Estado, núm. 70 de 23 de marzo de 1977. – P. 6584 – 6600;
22. RubalcabaPablo Oñate . El sistema electoral a debate: 30 años de críticas y de rendimientos //Temas para el debate. – 2008. – P. 48-50;
23. Ruiz Gontreras M. La imagen delos partidos politicos. El comportamiento electoral en Esparia durante las elecciones generales de 1993 y 1996. – Madrid : Centro de Investigaciones Sociológicas 2007. – 504 p. ISBN: 9788474764291;
24.VegaP. de. La reforma constitucional y la problemática del poder constituyente. Madrid : Tecnos, 1985. – 312 p. ISBN: 8430912177.

Годлевская В.Ю. ФОРМИРОВАНИЕ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ИЗБИРАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ В ИСПАНИИ В ГОДЫ КОНСОЛИДАЦИИ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО РЕЖИМА (1982-1996)

В статье исследуется формирование демократической избирательной системы в годы правления Испанской социалистической рабочей партии. Автор освещает влияние нового избирательного законодательства на утверждение демократических принципов в испанском обществе.

Ключевые слова: консолидация демократии, политическая система, реформа, модернизация, выборы, избирательная система, электорат, парламент.

Hodlevska V. FORMING OF THE DEMOCRATIC ELECTORAL SYSTEM IN SPAIN IN THE YEARS OF CONSOLIDATION OF THE DEMOCRATIC MODE (1982-1996)

In the article is investigated forming of the democratic electoral system in the years of rule of Spanish socialistic working party. An author lights up influence of new electoral legislation on claim of democratic principles in Spanish society.

Keywords: consolidation of democracy, political system, reform, modernization, elections, electoral system, electorate, parliament.

УДК 94(420)

О.А. Неприцький

ОБРАЗ ПОЛЬЩІ І ПОЛЯКІВ У ГРОМАДСЬКІЙ ДУМЦІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ПІСЛЯ РОЗШИРЕННЯ ЄС 2004 Р.

В статті розглядається образ Польщі і поляків, що склався у Великій Британії після вступу Республіки Польщі до Європейського Союзу і визначаються ключові соціально-економічні і політичні чинники, завдяки яким формувався даний образ. Польща сформувала свій імідж демократичної правової держави з приязними і порядними людьми, але значною бюрократією, недостатньо інтенсивним економічним розвитком і надмірним впливом католицької церкви.

Ключові слова: Польща, Велика Британія, образ, імідж, Європейський Союз, громадська думка.

Розширення Європейського Союзу на країни Центрально-східної Європи змінило як загальний образ ЄС, так і призвело до змін у перцепції мешканцями країн Західної Європи

новоприєднаних держав. Приєднання Польщі до Європейського Союзу дало не лише істотний результат у економічному, політичному та суспільному житті, але такі геополітичні зміни викликали психологічний ефект: відбулася остаточна фіксація Польщі як демократичної, розвиненої країни, що належить до «західної» цивілізації.

Актуальність дослідження полягає у потребі вивчити імідж Польщі і поляків у Сполученому Королівстві як чинника міжнародних відносин у Європі, що відіграє значну роль у перебігу економічного, політичного та соціально-культурного життя.

Джерельну та літературну базу проведення дослідження становлять переважно праці польських вчених, що присвячені іміджу Польщі і поляків загалом у світі та Європі (Коральська-Бобіньська Л. [1], Фальковскі М. [2], Вархаля М. [3]) і в Сполученому Королівстві, зокрема (Фоміна Й., Фреляк Й. [4, 5, 6]).

Безперечно, дослідження на дану тему могло бути повнішим за умови наявності не лише польських, але й британських джерел. Проте, тема сприйняття мешканцями Сполученого Королівства Польщі і поляків не становить значного наукового інтересу для британських дослідників, і тому, можемо знайти небагато праць, що, хоча б опосередковано, торкаються даної тематики. Дещо доповнюють картину матеріали британської публіцистики. Ключовими темами для газетних статей були враження поляків, що приїхали до Великої Британії та британців, що поїхали до Польщі [7, 8].

Аналогічна ситуація і з українською науковою думкою. Тематика творення Польщею власного міжнародного іміджу є цікавою, але масштабні дослідження щодо образу Польщі і поляків у Сполученому Королівстві не проводилися. Публікації на дану тему, переважно показують загальні тенденції у позиціонуванні Республіки Польщі закордоном [9].

Метою даної статті є окреслити образ Польщі і поляків, що склався у Великій Британії після вступу Республіки Польщі до Європейського Союзу та визначити ключові соціально-економічні і політичні чинники, завдяки яким формувався даний образ.

Напередодні вступу Європейського Союзу, наприкінці XX – на початку XXI століть, навіть після того, як західна політична еліта визначилася із цивілізаційною приналежністю Республіки Польщі, на рівні масової свідомості Польщі сприймалася як «варварська» «східна» країна, що приставлявся «цивілізованому Заходу» [10]. Обговорення Ніццького договору та проекту європейської конституції, під час яких польський уряд займав крайню, часто неконструктивну позицію, ще більше підтримали «дикий» образ Польщі у міжнародних відносинах. Безперечно, внаслідок жорсткої переговорної позиції, держава отримала певні політичні та економічні дивіденди, але, при цьому, сформувала імідж важкого і незручного партнера у переговорах, що не вміє (або не хоче) співпрацювати з іншими учасниками процесу та не готова іти накомпроміс.

Зміна польського уряду в листопаді 2007 році внесла корективи в зовнішньополітичну діяльність. Від некерованого і непередбачуваного партнера Польща перейшла до ролі прогнозованого і відповідального учасника європейського будівництва. Уряд став вдало поєднувати державні інтереси своєї країни із метою подальшої європейської інтеграції та пошуком точок дотику із партнерами по Європейському Союзу.

Виправленню міжнародного іміджу Польщі, поруч із змінами у її зовнішній політиці, сприяли економічні успіхи. Польща, на відміну від інших європейських країн, майже не постраждала від фінансово-економічної кризи 2008 року, а в 2009 році, єдина із країн континенту, показала економічне зростання. Під час цієї кризи, до традиційного поділу Європи на Захід і Схід додався новий поділ на Північ і Південь. Причому, у даному випадку, Польща зайняла своє «почесне» місце серед фінансово дисциплінованої Півночі, а не між фіскально безвідповідальними країнами Півдня.

У цей же час достатньо аморфний «Східний вимір» зовнішньої політики ЄС, який відстоювала Польща, вдалося оформити і прийняти у формі програми «Східне партнерство». Це перший випадок в історії Європейського Союзу, коли ініціатива країни Центрально-східної Європи із останньої хвилі розширення ЄС була прийнята як спільна політика.

А на чолі однієї із ключових інституцій ЄС – Європейського Парламенту – став колишній польський прем'єр Єжи Бузек. Його президентство у Європарламенті збіглося у часі з розширенням повноважень даного органу, відповідно до Лісабонського договору, який був ратифікований і втілений у життя в грудні 2009 року. Це, безперечно, додало ваги самому Єжи

Бузеку та опосередковано підсилило міжнародні позиції Батьківщини Президента Європейського Парламенту.

Дослідники визначають ще ряд знакових подій у польсько-німецьких та польсько-російських відносинах (урочистості до шестидесятої річниці початку другої світової війни у Гданську за участю А.Меркель та В.Путіна, вшанування жертв Катинської трагедії, загибель Президента РП під Смоленськом). Всі ці події збільшили вагу Польщі в Європі і підвищили рівень ознайомлення із країною мешканців континенту.

На тлі економічного та політичного зміцнення Польщі спостерігалася ефективна робота щодо промоції країни Міністерством Закордонних Справ та Міністерством Культури і Національної Спадщини. Активно працювала мережа науково-просвітницьких установ, серед яких і Польський інститут та музей імені генерала Сікорського в Лондоні та Інститут Йозефа Пілсудського, що знаходиться у тому ж англійському місті.

Не будемо вдаватися у деталі промоційної кампанії РП закордоном. Наведемо лише один приклад результативності такої політики у випадку співпраці із телекомпанією CNN International. З 2008 року Польща започаткувала цикли програм («Погляд на Польщу», «Нова Польща», «Осінь змін», «Єдина в світі») і показ рекламних роликів, спрямованих на формування привабливого іміджу країни для туризму та інвестицій.

Дослідження, проведені на глядачах CNN у Великобританії, Німеччині і Франції, показують, що кампанія досягла поставленої мети. Респонденти вважають, що Польща має багату культуру (66% випадкових глядачів CNN та 75% анкетованих, які дивилися рекламні ролики про Польщу), винятковий імідж (відповідно 50% і 62%), є однією з країн Європи, що найшвидше розвиваються, (49% і 57%), привабливим місцем для проведення відпустки (48% і 60%), а також пропонує цікаві інвестиційні можливості (42% і 56%). Трансляція реклам також спонукала глядачів до відвідування Польщі. 58% глядачів CNN, які переглянули рекламу, заявили про бажання приїзду до Польщі [9].

Наступним важливим чинником формування іміджу Польщі у Великій Британії стала польська еміграція до Сполученого Королівства. Перша потужна хвиля польської еміграції до Британських островів мала місце ще в XXI столітті. Наступна – після Першої світової війни. Потім було ще три сучасні хвилі еміграції (дві політичні і одна економічна) після Другої світової війни, під час «Солідарності» і після вступу Польщі до ЄС. А емігранти – це ті особи, що найперші безпосередньо контактують із місцевим населенням і впливають на емоційне сприйняття народу і країни загалом.

По завершенню першої декади XXI століття польська дослідницька організація «Інститут Громадських Справ» провела соціологічне опитування, що дало можливість окреслити образ Польщі та поляків в свідомості мешканців Великої Британії. Аналізуючи результати дослідження, автори підсумовують, що за роки перебування у Європейському Союзі імідж Польщі істотно покращився. Британці дивляться на Польщу як на сучасну розвинену країну, яка заходиться на «їх стороні», а поляки стали менш «екзотичними і далекими» [6, с.20].

Приєднання Польщі до Європейського Союзу та відкриття британського ринку праці для поляків спричинило інтенсифікацію польсько-британських контактів на рівні громадськості. 53% братанців заявили, що вони мали хоча б які-небудь контакти із Польщею або поляками, 59% визнали, що мають знайомих поляків, які проживають у Великій Британії, а 45% зазначили, що співпрацюють з поляками [6, с.21-22]. Це потягнуло за собою збільшення виразності образу Польщі в Британії. Завдяки безпосереднім контактам трудових мігрантів, активній медіа-кампанії, цілеспрямованій роботі державних і громадських інституцій та успішній політичній і економічній діяльності влади Польща стала впізнаваною, близькою і відомою країною.

Варто зазначити, що у порівняні із аналогічним дослідженням, проведеним у 2001 році, зросли основні показники, що вказують на інтенсивність міжнаціональних контактів, формування образу демократичної, правової цивілізованої держави, та сприйняття поляків як людей, що швидше подібні до британців, ніж відмінні від них. Кількість осіб, що не могли відповісти на питання стосовно Польщі і поляків, зменшилася, приблизно, вдвічі [6, с.21-30].

Але говорити про тотальну обізнаність мешканців Сполученого Королівства щодо Польщі, як держави, буде явно перебільшенням. Ще одне дослідження, проведене того ж 2010 року для потреб туристичного бізнесу показує, що 72% мешканців Великої Британії зізнаються, що «нічого або майже нічого не знають про Польщу» [11, с.6]. Британцям, наприклад, за тим же

дослідженням «Інституту Громадських Справ», було дуже важко відповісти на питання про приблизну кількість населення Республіки Польща. 38% опитуваних сказали, що їм важко відповісти на дане питання. 23% респондентів правильно вказали на проміжок між 21 і 40 мільйонами населення. Логічно, що більш близькими до правильної відповіді були ті, хто раніше часто контактував із поляками та був добре освічений і мав середній вік. Таких, що занизили кількість населення, було 26%, і тих, хто завищив цифру, було 13% [6, с.23]. З огляду на те, що кількість населення асоціюється із силою країни, то чим більш потужною здається людині країна, тим більшим вона вважає населення даної держави. Із результатів опитування бачимо, що британці все ще більш схильні занизити, ніж завищити показник кількості населення Польщі.

Але, формування іміджу «сильної Польщі» і не ставилося за мету. При вступові країни до ЄС більший акцент робився на відповідності Польщі Копенгагенським критеріям (демократія, верховенство права, ринкова економіка), «європейськості» приналежності до Західної цивілізації. Поставлену мету вдалося досягнути. Результати дослідження показують – 67% британців переконані, що Польща входить до Європейського Союзу. Не дивлячись на те, що ця цифра серйозно відрізняється від ідеальних 100%, але враховуючи, що лише 85% мешканців Великої Британії знають, що їх рідна країна входить до ЄС, то результат абсолютно задовільний. А додавши, що лише 37% вказали, що Словаччина також є членом ЄС, і 28% зарахували до країн Європейського Союзу Україну [6, с.24], можемо стверджувати, що формування образу Польщі як європейської держави пройшло успішно.

Імідж Польщі у мешканців Великої Британії не позбавлений протиріч. Більшість британців не сумніваються, що Польща належить до демократичних держав і в ній поважають права і свободи громадян. Але умови життя погані з огляду набюрократію, корупцію, відсутність швидкого економічного зростання та значний вплив Католицької церкви на громадське і політичне життя.

Пояснення такого подвійного образу Польщі можемо знайти у впливові тих чинників формування міжнародного образу РП, які ми виділили на початку статті. По-перше, уявлення про бюрократію, корупцію та відсутність швидкого економічного зростання формують самі трудові емігранти. Адже, якби у Польщі все було добре, то вони б не їхали шукати кращого життя. А що саме у Польщі погано, британці змальовують зі слів поляків. Бюрократія, корупція, незадоволення економічним становищем – це ті моменти, на які нарікають польські емігранти у побутових розмовах. Оскільки 59% британців мають знайомих поляків, то мешканці островів і проникаються настроями поляків-емігрантів щодо ситуації у них на Батьківщині. І навіть той об'єктивний факт, що Польща найбільш успішно зі всіх країн Європейського Союзу пройшла фінансово-економічну кризу, не зміг повністю виправити економічний образ Польщі в очах британців.

По-друге, уявлення про засилля Костьолу в громадському і політичному житті країни сформувала сама державна влада на початку XX століття, коли в дебатах про Європейську конституцію відстоювала відозву до християнських коренів Європи в преамбулі документу. Перебування у той час Іоанна Павла II (поляка за походженням) на посаді Папи Римського, з одного боку, полегшило переговорний процес Польщі з ЄС напередодні вступу, а з іншого боку, підсилило стереотип про засилля католицької церкви у Республіці Польщі.

Постійні контакти із польськими емігрантами, можливо, стали причиною того, що ставлення британців до поляків значно краще, ніж до Польщі, як до держави. Рівень симпатії до поляків більше, ніж в чотири рази перевищує аналогічний показник симпатій до Польщі [11, с.9-10]. Третина британців вважають, що поляки подібні до них і ще одна четверта населення вважає, що поляки трохи подібні до них, а трохи відрізняються. Так як населення Сполученого Королівства відзначається не найкращим сприйняттям емігрантів і критичним ставлення до інших народів, то на фоні представників інших національностей, поляки можуть хизуватися вкрай позитивним ставленням британців до них.

На початку останньої хвилі трудової еміграції до Великої Британії, поляки бралися за будь-яку роботу і виконували її достатньо якісно. Тому, у британців склалося враження про поляків, переважно, як про некваліфіковану робочу силу, але порядних людей. 96% британців не мають нічого проти, щоб поляк приїхав до Британії в якості туриста, 85% - готові мати поляків серед найближчих друзів, але лише 52% можуть погодитися, щоб поляк став депутатом органів місцевого самоврядування, де проживає респондент [6, с.28].

Таким чином, успіхи Польщі на міжнародній арені та економічні досягнення, інтенсивна промоційна кампанія і формування образу РП через міжнародні засоби масової інформації, безпосередні контакти мешканців Великої Британії із поляками істотно покращили образ країни та її населення в очах мешканців Сполученого Королівства, порівняно із тим, яким він був до розширення ЄС на Схід.

Найбільших успіхів Польща досягла у напрямку формування іміджу демократичної держави з ринковою економікою, де захищаються права і свободи населення. Ці досягнення, переважно, співпадають із Копенгагенськими критеріями, яким повинна була відповідати держава, щоб розпочати переговорний процес про вступ до Європейського Союзу. Можемо зробити висновок, що це і були головні завдання польської влади напочатку XXI століття. А вступ до Європейського Союзу 1 травня 2004 року та результати соціологічних досліджень, проведених у 2010 році, на які ми опиралися під час роботи над даною статтею, підтверджують успішне виконання поставлених завдань.

Значна кількість безпосередніх контактів поляків з британцями створили надійні підвалини приязних двосторонніх стосунків. Поляки стали «близькими» і «зрозумілими», а не «чужими» і «екзотичними». Але специфіка спілкування із трудовими емігрантами наклала відбиток на сприйняття британцями Польщі та її населення. Оскільки трудові емігранти були незадоволені своєю державою, а спілкування із поляками показало британцям позитивні сторони партнерів, то, як наслідок, поляки стали сприйматися мешканцями Сполученого Королівства набагато приязніше, ніж Польща – країна, з якої ці приязні люди змушені були виїхати.

Різкі заяви і непоступливість у міжнародних переговорах початку 2000-х років ще більше переконали британців у наявності цілої низки негативних рис у польської держави.

Внаслідок такої державної політики та збігу об'єктивних історичних обставин, виявилися прогалини у формуванні іміджу Республіки Польщі як потужної європейської держави, що має значні політичні, економічні та логістичні важелі впливу на європейську політику, а населення країни має високу кваліфікацію і може займати посади топ-менеджерів у бізнесі, державному управлінні та місцевому самоврядуванні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Kolarska-BobińskaL. (red.), ObrazPolskiiPolakówwEuropie. – Warszawa: InstytutSprawPublicznych, 2003. – 344 s.
2. Fałkowski M., (red.), Pierwsze kroki w Unii. Polityka Polski w prasie europejskiej, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2004. – 95 s.
3. Warchala M. (red.), Wizerunek Polski w prasie krajów Unii Europejskiej. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 2002. – 77 s.
4. Fomina J., Frelak J., Next Stopski London. Wizerunek polskich imigrantów w prasie brytyjskiej. – Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 2007. – 87 s.
5. Fomina J., Światy równoległe – wizerunek własny Polaków w Wielkiej Brytanii. –Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 2009. – 32 s.
6. Fomina J., Frelak J., Wizerunek Polski i polaków w Welkiej Brytsnii. – Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 2011. – 39 s.
7. Winter K. Poland better than Britain? That's not what the Poles think // Mail Online. – 30 September 2011. – Режимдоступу: http://www.dailymail.co.uk/debate/article-2043421/Poland-better-Britain-Thats-Poles-think.html
8. Boggan S. SPECIAL REPORT: The Brits who left the UK for a life in Poland / Boggan S // Mail Online. – 30 September 2011. – Режимдоступу: http://www.dailymail.co.uk/news/article-2043562/SPECIAL-REPORT-The-Brits-left-UK-life-Poland.html
9. Бублик Л. Імідж – по-польськи «візерунок». Як Польща підносить себе за кордоном [електронний ресурс] / Л. Бублик // Інформаційна агенція УНІАН. 04 серпня 2010. – Режим доступу: http://www.unian.ua/news/389752-imidj-po-polski-vizerunok-yak-polscha-pidnosit-sebe-za-kordonom.html
10. FałkowskiM., PolskajakoWschódjakoZachód. / M. Fałkowski // DIALOG, MagazyniePolsko-Niemieckim. – 2002. – № 60. – Режим доступу: http://www.isp.org.pl/site.php?id. «http://www.isp.org.pl/site.php?id=72&pagep
11. Wizerunek Polski i Polaków. Główne wnioski z badań. // Konferencja «Prace badawcze w turystyce» 11 maja 2010 roku. – bez miejsca. – 34 s.

……

Неприцкий А.А. ИМИДЖ ПОЛЬШИ И ПОЛЯКОВ В ОБЩЕСТВЕННОМ МНЕНИИ ВЕЛИКОБРИТАНИИ ПОСЛЕ РАСШИРЕНИЯ ЕС 2004 ГОДА

Аннотация. В статье рассматривается имидж Польши и поляков, сложившийся в Великобритании после вступления Польши в Европейский Союз и определяются ключевые социально-экономические и политические факторы, благодаря которым сформировался данный образ. Польша смогла создать себе имидж демократического государства с верховенством права и рыночной экономикой, которое населяют приятные и порядочные люди. Но в созданном образе также присутствует устойчивое мнение о значительной бюрократии, недостаточно интенсивном экономическом развитии и чрезмерном влиянии католической церкви в стране.

Ключевые слова. Польша, Великобритания, образ, имидж, Европейский Союз, общественное мнение.

Neprytskyi O. THE IMAGE OF POLAND AND THE POLISH IN THE PUBLIC OPINION OF GREAT BRITAIN AFTER THE EU ENLARGEMENT IN 2004

Summary. In the article studies the image of Poland and the Polish that was established in Great Britain after Poland's becoming the member of the European Union. The key social, economic and political factors due to which the aforementioned image was formed are defined. Poland managed to create the image of a democratic country with the rule of law and market economy, the country with pleasant and honest people. Nevertheless, the image also includes the opinion about considerable bureaucracy, a rather slow economic development and the exaggerated influence of the Catholic Church on the life of the country.

Key words: Poland, Great Britain, image, the European Union, enlargement, public opinion.

УДК 008: [477:438] «2012»

Ю.В. Пачос

КУЛЬТУРНА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ В РАМКАХ ПІДГОТОВКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ «ЄВРО 2012»

В статті розглянуті окремі приклади культурної співпраці України та Польщі в рамках підготовки та проведення чемпіонату Європи з футболу «Євро 2012». Проаналізовано спільні культурні заходи, що сприяли популяризації культурних надбань обох держав напередодні та під час проведення «Євро 2012».

Ключові слова: Україна, Польща, культура, співпраця, «Євро 2012», «Європейські стадіони культури».

На сучасному етапі стратегічного партнерства Україна та Польща, поєднанні багатовіковою історією, спільною культурною спадщиною та тісною співпрацею на міжнародній арені, стрімко поглиблюють двосторонні відносини. Підтвердженням цьому є вдала спільна підготовка та проведення чемпіонату Європи з футболу «Євро 2012» у червні-липні 2012 р. Це велике футбольне свято «Євро 2012» об'єднало Україну та Польщу не тільки спортивними заходами, а й культурними, що мали на меті популяризацію мистецьких надбань обох країн у Європі.

Культурне співробітництво України та Польщі протягом останніх двох десятиріч є темою різноманітних публікацій, статей, розвідок, зокрема: В.Лишко [1], А.Васюка [2], Ж.Тоценко [3] та інших. Їхні праці, містять відомості, що стосуються різних напрямків, форм, основних тенденцій становлення та розвитку українсько-польської співпраці в галузі культури.

В даній статті авторка ставить за мету проаналізувати спільні культурні заходи України та Польщі, які були проведені в рамках чемпіонату Європи з футболу «Євро 2012» у червні-липні 2012 р. на основі найновіших публікацій періодичних видань, визначити вплив «Євро 2012» на відносини обох країн в культурному вимірі.

«Євро 2012» стало для України та Польщі не тільки футбольним святом та можливістю привабити якнайбільше туристів, але й надзвичайно важливою подією, що дала можливість обом країнам, особливо Україні, відкрити себе для Європи, зміцнити свою міжнародну позицію та репутацію.

Важливим є спілкування між людьми в рамках таких заходів, як «Євро 2012», особливо в культурно-мистецькому просторі та в тих сферах, що зовсім не стосуються футболу. Так, література стала справжньою «золотою жилою» для міжкультурної комунікації, якій «Євро» надало незайву нагоду [4]. Німецькі й польські книговидавці влітку 2011 р. запропонували

чотирьом українським та чотирьом польським письменникам написати книжку про міста, що прийматимуть матчі «Євро 2012». Ця проста ідея стала важливим елементом міжкультурного спілкування заради порозуміння. Метою книги було написати не стільки про футбол, а про те, що залишається поза грою, матчами, трансляціями, а саме про міста-господарі чемпіонату, про стадіони, про їх дорослих та юних мешканців, про історію, архітектуру, політику, про буденність цих міст.

Упорядником книги, яка отримала назву «Тотальний футбол», став один із найвідоміших у Європі сучасних українських письменників Сергій Жадан. У Німеччині й Польщі книга побачила світ на початку 2012 р., в Україні була презентована напередодні «Євро 2012» 31 травня 2012 р. Проект було здійснено за підтримки Польського інституту в Києві та видавництва «Грані-Т». Авторами есе про вісім міст-господарів «Євро 2012» стали чотири українські письменники – Євген Положій, Сергій Жадан, Наталка Сняданко, Сашко Ушкалов, та чотири польські – Марек Бєньчик, Павел Гюлле, Наташа Ґерке, Пьотр Сємьон.

Під час власне проведення «Євро 2012» відбулась ще одна спільна літературна акція: вірші дванадцяти українських та дванадцяти польських поетів розмістили у Києві та Харкові на станціях метрополітену, а у Львові та Донецьку – у публічних місцях. Поезія була представлена в межах міжнародного проекту «Євро Вірші – Euro Poems», організованому в українських містах-господарях чемпіонату за ініціативи Польського інституту в Києві [5]. У проекті, спрямованому на те, щоб представити сучасну поезію України та Польщі для нової аудиторії, взяли участь такі українські автори, як Юрій Андрухович, Сергій Жадан, Остап Сливинський, Маріанна Кіановська, Гриць Семенчук та інші. Польську поезію представили Анджей Стасюк, Евґеніюш Ткачишин-Дицький, Даріюш Суска, Адам Відеман та інші.

Відповідно до Протоколу про співробітництво між Міністерством культури і туризму України та Міністром культури і національної спадщини Республіки Польща на 2009–2012 рр. Україна і Польща зобов'язались сприяти реалізації програми «Європейські стадіони культури – Україна – Польща. Культурна ідентичність» до 2012 року у зв'язку з організацією чемпіонату Європи з футболу «Євро 2012» [6].

Перший фестиваль в рамках українсько-польського культурного проекту, що відбувся 12 – 14 серпня 2011 р. в польському Жешуві з метою ознайомлення та популяризації культурної різноманітності України та Польщі, об'єднав найкращих представників обох держав в галузі музики, театру, літератури, танцю тощо. Понад 100 українсько-польських культурних заходів – виставки, концерти, покази фільмів і семінари, дискусії та події, були проведені в міському просторі Жешува [7]. До програми фестивалю були включені не тільки арт-проекти, а й соціальні та освітні проекти: семінари, музичні конкурси, зустрічі з письменниками, театральні дійства, візуальні шоу, заходи для дітей та багато іншого. Протягом фестивальних днів Жешув відвідали офіційні делегації зі Львова, Івано-Франківська, Луцька. У фінальному концерті втілилась головна ідея про спільну творчість та спільну енергію під час «Євро», адже девізом фестивалю було «Радість, свобода та енергія!» [8]

В рік проведення «Євро 2012» в ніч з 2 на 3 червня в Любліні відбувся грандіозний фестиваль «Ніч культури», який став неформальним культурним відкриттям чемпіонату Європи з футболу. «Ніч культури» проходила вже вшосте, але вперше до участі у фестивалі були залучені українські митці. Тому захід проводився під гаслом «Люблін – брама сходу».

Усього під час «Ночі культури» відбулося майже три сотні подій, в тому числі за участю близько 250 митців з України. Близько 70 тисяч глядачів просто неба змогли насолодитися концертами, театральними, танцювальними і цирковими виставами, кінопоказами, літературними зустрічами та іншими цікавими подіями, які відбувалися у центрі Любліна [9].

Програма фестивалю вражала різноманіттям: концерт львівського гурту «Піккардійська терція», етно-роковий українсько-польський проект «Voo Voo» і «Гайдамаки»; фотовиставки польських митців «Уганда очима дітей», «У тіні Євро-2012», стріт-арт й кулінарні покази; діяли етно-фолькова та ді-джейська сцени, майданчики альтернативної і східної музики. Театральні прихильники просто неба могли переглянути «Лісову пісню» львівського театру ім. Леся Курбаса, спектакль «Іфігенія Т…» від осередку театральних практик «Гардзеніце», постановку «Вишневого саду» львівським театром «Воскресіння» у дивовижних костюмах та на ходулях.

Логічним продовженням такого неофіційного відкриття «Євро 2012» у Любліні стало проведення другого фестивалю «Європейські стадіони культури – Україна – Польща. Культурна ідентичність» у Жешуві 29 червня – 1 липня 2012 р. Організатори намагалися на тлі

спортивних змагань увиразнити імідж Польщі та України за допомогою культурних заходів, продемонструвати інноваційність, винятковість і відкритість до співпраці [10]. Найфутбольнішою подією фестивалю в Жешуві став проект польського театру танцю «Football@...», учасники якого через танець намагались передати всю красу футболу. А в спільному проекті «Віткацій» варшавської театральної студії «Коло» та харківського театру «Арабески» польський режисер та українські актори показали три короткі п'єси Станіслава Ігнатія Віткевича, вперше перекладені українською.

Кульмінацією «Європейського стадіону культури» став концерт «Переможці 1960 – 2008». Зі сцени на міському стадіоні Жешува лунали музичні хіти минулих років, що, на думку організаторів, були популярні у різні роки «Євро». Від України переспівували Андрій Кузьменко з гурту «Скрябін», ТНМК та С.К.А.Й. Загалом концерт складався з тринадцяти окремих частин, а тлом концерту були архівні кіноматеріали періодів, коли відбувалися чергові чемпіонати.

Одним з найголовніших підсумків проведення чемпіонату Європи з футболу»Євро 2012» мають стати не тільки фінансові та політичні здобутки Україні та Польщі, але й підвищення цікавості до культури наших держав. Основними завданнями, що об'єднували спільні українсько-польські заходи, було показати духовне багатство двох народів, створити культурний простір, поглибити тісні культурні зв'язки України та Польщі на сучасному етапі. Безперечно, що тема культурного співробітництва потребує подальшого вивчення в різних аспектах. «Євро 2012» стало прекрасним приводом для подальшого культурного зближення українців та поляків, руйнування стереотипів та створення спільного мистецького простору.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Лишко В.В. Українсько-польські зв'язки в галузі культури (1991-1999 рр.): афтореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / В.В.Лишко. – Київ, 2002. – 19 с.
2. Васюк А.В. Стратегія і перспективи українсько-польського співробітництва: вимір взаємодії у сфері культури /А.В.Васюк // Слов'янський вісник: Збірник наукових праць. – 2010. – Випуск 10. – С. 48 – 51.
3. Тоценко Ж.М. Українсько-польські зв'язки: історичний поступ сучасних реалій / Ж.М.Тоценко [Електронний ресурс] // Вісник Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Науковий журнал. – 2011. – № 2. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/Vdakk/2011_2/16.pdf
4. Андрусяк І. Літконтекст українсько-польського Євро / І.Андрусяк [Електронний ресурс] // Форум націй. – 2012. – №5/120 (травень). – Режим доступу: http://www.forumn.kiev.ua/newspaper/archive/120/litkontekst-ukrainskopolskoho-yevro.html
5. Євро Вірші - Euro Poems [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Польського інституту в Києві. – Режим доступу: http://www.polinst.kiev.ua/event607.html
6. Протокол про співробітництво між Міністерством культури і туризму України та Міністром культури і національної спадщини Республіки Польща на 2009–2012 рр. Офіційний вісник України від 01.02.2010 2010 р., № 4, стор. 94, стаття 184, код акту 49224/2010
7. Україна і Польща звели Європейський культурний стадіон [Електронний ресурс] // Сайт Інформаційного центру «Україна 2012». – Режим доступу: http://ukraine2012.gov.ua/poland/134/48806/
8. У польському Ряшеві пройшов Європейський стадіон культури [Електронний ресурс] // Офіційний сайт газети ZIK. Архів новин від 16 серпня 2011 р. – Режим доступу: http://zik.ua/ua/news/2011/08/16/304070
9. Заховайко М. Українсько-польська «Ніч Культури» відбулась у Любліні / М.Заховайко [Електронний ресурс] // Українське інформагентство УКРІНФОРМ. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/ ukraiinsko_polska_nich_kulturi _vidbulas_u_ lyublini_1731863
10. КатриченкоТ. Не тільки футбол: підсумки неофіційного Євро-2012 / Т.Катриченко [Електронний ресурс] // Главред. – 2012. – 5 липня. – Режим доступу: http:// glavred. info/ archive/2012/07/05/121100-5.html

Пачос Ю.В.КУЛЬТУРНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО УКРАИНЫ И ПОЛЬШИ В РАМКАХ ПОДГОТОВКИ И ПРОВЕДЕНИЯ «ЕВРО 2012»

В статье рассмотрены отдельные примеры культурного сотрудничества Украины и Польши в рамках подготовки и проведения чемпионата Европы по футболу «Евро 2012». Рассмотрены общие культурные мероприятия, которые способствовали популяризации культурных достижений обоих государств накануне и во время проведения «Евро 2012».

……

Ключевые слова: Украина, Польша, культура, сотрудничество, «Евро 2012», «Европейские стадионы культуры».

Pachos Y.V.THE CULTURAL COOPERATION OF UKRAINEAND POLANDIN PREPERATION AND HOLDING «EURO 2012»

The paper deals with some examples of the cultural cooperation of Ukraine and Poland in preparation and holding the European football championship «Euro 2012». Common events that helped popularize cultural heritage of both countries before and during the «Euro 2012»are analyzed.

Keywords: Ukraine, Poland, culture, cooperation, «Euro 2012», «European stadiums culture».

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 070(09)(477.82) «ХУІІІ – ХІХ»

І.В. Мілясевич

ЖУРНАЛ «ИЗВЕСТИЯ ВОЛЫНСКОГО ГУБЕРНСКОГО ЗЕМСТВА» (1912-1914) – ЛІТОПИС ЗЕМСЬКОГО ЖИТТЯ ВОЛИНІ

Висвітлюється історія головного журналу волинського земства початку ХХ століття «Известия Волынского губернского земства», аналізується його зміст та функціональні особливості, визначається місце серед інших періодичних видань.

Ключові слова: періодичні видання, Волинь, земство, історія, краєзнавство.

Преса Волинської губернії ХІХ - початку ХХ століття, незважаючи на її велике суспільне значення, різноманітність, типологічні особливості та унікальний краєзнавчий зміст залишається майже не дослідженою у вітчизня-ному книгознавстві, пресознавстві та краєзнавстві. Крім монографії автора [1] на даний час опубліковані лише поодинокі статті і тези, присвячені періодичним виданням Волині цього періоду. Не є винятком і офіційні періодичні видання, до яких відносяться газета «Волынские губернские ведомости» та журнал «Известия Волынского губернского земства». Якщо газета «Волынские губернские ведомости» стала об'єктом низки досліджень (хоча далеко не всі питання та етапи її історії вивчені), то журнал «Известия Волынского губернского земства» повністю залишився поза увагою науковців, за винятком публікацій автора [1, 2], в яких часопис розглядається в комплексі з іншими періодичними виданнями Волині. Їх обсяг та цільове призначення не дали можливості відтворити повну історію цього періодичного видання. Тому актуальною залишається потреба поглибленого вивчення історії цього журналу, специфіки його функціонування, визначення місця і ролі серед інших періодичних видань. Висвітлення цих питань і є метою статті.

Як відомо, у Російській імперії земська форма правління вводилась у 1865–1875 рр., проте лише у трьох губерніях – Волинській, Подільській і Київській, повноцінні земські установи почали функціонувати у квітні 1911 р. [3]. Оприлюдненню їх діяльності мали слугувати офіційні друковані органи. Не було винятком і Волинське губернське земство, яке протягом 1911–1917 рр. видало 14 періодичних видань різних видів, серед яких 1 журнал, 2 газети, 11 бюлетенів. Переважна більшість цих видань була фаховими бюлетенями, т. з. «хроніками», що інформували про основні напрямки роботи відділів і бюро земства, вміщували тексти офіційних документів земського правління та інформували фахівців певного профілю про стан розвитку конкретної галузі (сільського господарства, медицини тощо) в губернії та сприяли їх професійному вдосконаленню. Єдиний журнал «ИзвестияВолынскогогубернского земства» був багатогалузевим (вміщував матеріали з багатьох галузей знань) офіційним (створювався, насамперед, для інформування чиновників державних та земських установ про нові керівні та регламентуючі документи, що стосувалися земства) періодичним виданням Волинської губернії.

Журнал «ИзвестияВолынского губернського земства» видавався у Житомирі з 1 червня 1912 р. [4] до 25 березня 1914 р. Його редакторами були офіційні особи – голова губернської земської управи В. Є. Дверницький (1912 р. № 1 – 19), секретар губернської земської управи Л. І. Яницький (1912 р. № 20 – 1913 р. № 34) та член губернської земської управи А. Г. Нікітін (1913 р. № 35 – 1914 р. № 12).

Часопис був помітним явищем в історії дорадянської преси. Згідно з даними, наведеними у найповнішому бібліографічному покажчику періодичних видань початку ХХ століття [5] у часи Російській імперії на території України тільки чотири губернських земства видавали аналогічні офіційні періодичні видання. Майже весь зміст журналу на початковому етапі його існування був пов'язаний із висвітленням діяльності губернського і повітових земств Волині.

Програма журналу у 1912 році: 1. Закони і розпорядження уряду, що стосуються земства; 2. Статті і замітки із земських питань; 3. Статті з сільського господарства, медицини, ветеринарії, кустарної промисловості, кредиту; 4. Земські відомості по Волинській губернії; 5. Земські відомості по Російській імперії; 6. Листи читачів; 7. Питання і відповіді з земських

…….

економічних і юридичних питань; 8. Бібліографія – відгуки про нові книги, огляди преси; 9. Довідкові відомості. Оголошення.

Журнал інформував читачів про події у земському житті, діяльність відділень земської управи: ветеринарного, лікувально-санітарного, сільськогосподарського, страхового та ін.; висвітлював стан розвитку медицини і сільського господарства, проблеми шкільної та позашкільної освіти, друкував відомості про прибутки і витрати коштів у Волинській губернії тощо.

Особлива увага приділялася сільськогосподарській тематиці. Публікувалися статистичні дані про розвиток окремих галузей сільського господарства у Волинській губернії, практичні статті про раціональні методи господарювання, поради з садівництва, бджільництва, тваринництва, висвітлювався досвід інших країн з розвитку сільського господарства.

Для того, щоб максимально наблизити журнал до читача, редакція з перших його номерів запровадила рубрики «Письма читателей» і «Вопросы и ответы». Всі бажаючі могли звертатись до часопису з пропозиціями покращення земського правління, питаннями господарського життя, управління, торгівлі, освіти.

У кожному номері був також відділ «Бібліографія», в якому друкувались огляди земських газет і журналів Російської імперії (огляди преси були тематичні, наприклад «Діяльність земств по сільському господарству», «Про дитячу смертність» тощо), відгуки про нові книги і журнали, відомості про передплату на періодичні видання.

1913 р. програма журналу дещо змінилась у плані популярності і доступності викладеного матеріалу. У доповідіВолинськомуземськомузібраннюдругоїчерговоїсесії, спеціальноприсвяченійреструктуризації журналу [6]відзначалось: «Ввиду того, что подавляющее количество читателей «Известий» крестьяне, то является желательно изменить программу журнала в смысле общедоступности и популярности … высылать журнал бесплатно всем сельским обществам … расширить сельскохозяйственный отдел» [6, с. 28]. Відповідно до цьогорішенняз № 6 за 1913 р. був введений відділ під назвою «Сельскоехозяйство и кооперация». У ньому розглядались економічні умови розвитку селянських господарств, проблеми сільської кооперації, характеризувалася нова сільськогосподарська техніка, особлива увага приділялася питанням покращення селянських господарств на Волині, подавалися корисні поради з ведення сільського господарства, рекомендувалася література з сільського господарства та кооперації. Крім того, журнал почав безкоштовно розсилатися усім сільським товариствам Волинської губернії.

1913 р. розширився також відділ «Хроніка», який складався з чотирьох основних блоків: події на Волині, у Південно-Західному краї (Україні), у Російській імперії, з – за кордону. 1914 р. з'явився новий цікавий розділ «ПознаниеВолыни», в якому друкувалися статті з історії, етнографії, економіки, природознавства Волині.

Часопис друкувався на якісному білому папері, у 1913 р. мав кольорову обкладинку, а в 1914 р. – кольорову обкладинку з ілюстраціями.

Він розсилався безкоштовно земським установам (управам, школам, лікарням), земським посадовим особам Волинської губернії (агрономам, лікарям), кореспондентам статистичного бюро, вчителям сільських шкіл та іншим особам і установам, які були причетними до діяльності земства. 1912 р. 3500 примірників журналу були розіслані безкоштовно. Тому часопис видавався досить великим тиражем. 1913 р. безкоштовний тираж був збільшений до 4500 примірників, які розподілялися таким чином: земським гласним - 412 прим., міським і земським управам – 61, лікарському персоналу – 280, агрономічному персоналу – 93, страховим агентам – 82, земським службовцям – 80, вчителям сільських шкіл – 660, кооперативним установам – 456, волосним правлінням – 243, кореспондентам статистичного бюро – 2020, іншим – 113 (1914, № 1 / 2). Така величезна кількість безоплатних абонентів була важким тягарем для бюджету часопису, крім того, у 1912 – 1913 рр. редакція не мала права пільгової поштової пересилки журналу. Але не зважаючи на ці та деякі інші проблеми редакція не відмовилася від своєї практики розповсюдження часопису. На йогоасигнуваннявиділялися величезні кошти: у 1913 р. із засобів губернського збору було виділено 6000 руб., із засобів страхового капіталу 6000 руб. [6, с. 28].

Тематика часопису з часом розширюється, а його характер демократизується. У нових відділах журналу починають висвітлюватися події, які не робили честі владним структурам

Російської імперії, листи селян про їх утиски місцевою владою, критикувалася злочинна діяльність окремих посадових осіб тощо.

Таке спрямування журналу не могло не викликати занепокоєння у місцевої влади та монархістів. У березні 1914 р. група дворян звернулася до волинського губернатора із заявою про припинення видання журналу «Известия Волынского губернского земства» «…как ничего общего не имеющего с сельским хозяйством и идущего вразрез с его верноподданническими убеждениями и взглядами» [8, с. 12]. Волинськийгубернатор направив цюскаргу на розглядгубернськоїземськоїуправи. Голова губернськоїземськоїуправи просив навести вагоміаргументи, які б свідчили про шкідливудіяльність журналу, але вони наведені не були. Заявникилишезазначили, що «…в «Известиях Волынского губернского земства» помещаются иногда статьи, несоответствующие земскому органу, есть и технические недочёты, которые могут вызвать нежелательные разговоры и поэтому подобные статьи должны быть исключены…» [8, с. 21].

Сесія земського зібрання ухвалила: «Не прерываяиздания «Известий» как органа, необходимого земству, поручить Управе переработать или составить новую подробную программу этого издания, отвечающую требованиям земской жизни и представить её на утверждение земского собрания; до того же времени, в ныне издающиеся «Известия» помещать только официальные сведения и правительственные распоряжения по земским вопросам, отчёты о деятельности губернских и уездных земств и чисто научные статьи по сельскому хозяйству … не допускать помещения стихов, а равно и критики учреждений и отдельных лиц, вести это издание на официальном русском языке» [8].

Нова програма видання декілька раз перероблялась, а критичні напади на часопис не припинялись. У зв'язку з цими несприятливими умовами останній номер одного з найцікавіших і найбільш поширених періодичних видань Волині початку ХХ століття побачив світ 25 березня 1914 р.

Отже, протягом своєї нетривалої історії журнал «ИзвестияВолынскогогубернского земства» ретельно виконував покладену на нього місію літопису земського життя Волині, утверджував демократичні цінності, сприяв розвитку земського самоврядування. Він є гідним репрезентантом вітчизняних земських періодичних видань, одним з кращих журналів початку ХХ століття і до сьогодні залишається безцінним краєзнавчим джерелом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Мілясевич І. В. ПеріодичнівиданняВолинськоїгубернії XIX – початку ХХ століття : історико-бібліографічнедослідження /Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Наук. – досл. центр. періодики. – Л., 2004. – 376 с.
2. Мілясевич І. В. Роль Волинського земства у формуванні системи місцевих періодичних видань початку ХХ століття / І. В. Мілясевич // Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії: наук.записки РДГУ. – Рівне, 2008. – Вип. 12. – С. 33 – 40.
3. Земська реформа 1864 р. // ЕнциклопедіяісторіїУкраїни. – К., 2005. – Т. 3. – С. 346.
4. Російськийдержавнийісторичнийархів (Санкт-Петербург).- Ф. 776, оп. 17 (1912), спр. 188.–С. 1 – 6 : Про видання журналу «Известия Волынского губернского земства».
5. Библиография периодических изданий России, 1901-1916: в 4 т. / под общ.ред. В.М. Барашенкова, О.Д. Голубевой, Н.Я. Морачевского; сост. Н.Л. Беляева, М.К.Зиновьева, М.М. Никифоров.– Л., 1958 - 1961
6. Об издании «Известий Волынского губернского земства» // Доклады Волынскому губернскому земскому собранию второй очередной сессии по секретарскому отделу.- Житомир: Электротипография Т-ва Н.А.Бродович, 1913.– С. 27 – 29.
7. Доклады губернской земской управы Волынскому губернскому земскому собранию по изданию газеты «Известия Волынского губернского земства».– Житомир, 1913.- 12 с.
8. Журналы Волынского губернского земского собрания IV чрезвычайной сессии. Заседание 14 мая 1914 г.– Житомир: Электро-типография Бродович, 1914.- 41 с.
9. Об издании газеты «Известия Волынского губернского земства» // Журналы Волынского губернского земского собрания III-ей очередной сессии 10 – 15 дек. 1913 г. – Житомир :Типография т-ва Н. А. Бродович, 1914. – С. 34.

……

Милясевич И.В. ЖУРНАЛ «ИЗВЕСТИЯ ВОЛЫНСКОГО ГУБЕРНСКОГО ЗЕМСТВА» (1912 – 1914 ГГ.) – ЛЕТОПИСЬ ЗЕМСКОЙ ЖИЗНИ ВОЛЫНИ

Изложена история главного журнала волынского земства начала XX века «Известия Волынского губернского земства», анализируется его содержание и функциональные особенности, определяется место среди других периодических изданий.

Ключевые слова: периодические издания, Волынь, земство, история, краеведение.

Milyasevych I.. THE MAGAZINE «IZVESTIYA VOLYNSKOGO GUBERNSKOGO ZEMSTVA» (1912 – 1914) – CHRONICLE LIFE OF VOLYN' ZEMSTVO

The article deals with the history of principal magazine of Volyn' Zemstvo at the beginning of the 20-th century «IzvestiyaVolynskogogubernskogozemstva», contents and functional features are analyzed, place among others periodicals are determined.

Key words: periodicals, Volyn, Zemstvo, history, regional history

УДК 930.2:77

Я.В. Красилюк

ФОТОГРАФІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО: ОКРЕМІ ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття знайомить читача з розумінням візуальної експансії, показує місце сфери візуального у сучасній гуманітаристиці, простежує традицію вивчення фотографії, вказує на необхідність використання фотографій та розкриває окремі теоретичні аспекти дослідження фотографії як повноцінного джерела у вивченні історії.

Ключові слова: візуальна експансія, «візуальний поворот», сфера візуального, візуальнеджерело, фотографія, історія.

Питання дослідження фотографії стає досить актуальним у зв'язку з все ширшим і масштабнішим використанням візуальних образів. Візуальна експансія сучасного світу спонукає наукову спільноту до використання фотографії як повноцінного джерела і визнання права фотографії на самостійне існуванняу галузі історичної документалістики.

історично склалася традиція дослідження фотографії на підставі методів, запозичених з інших галузей (антропологія, соціологія), які дещо опускають особливості фотографії як джерела. Досвід вивчення теорії та історії фотографії, який існує на даний момент, засвідчує наявність помітних лакун у систематизації й осмисленні цього виду документів.

Мета статті – окреслити теоретичні проблеми дослідження фотографії як історичного джерела знань про минуле.

До середини XX ст. в дослідженні фотографії як такої переважав мистецтвознавчий підхід, який звужував сферу інтересів вивчення до специфіки художніх практик, методів і жанрів, естетичних якостей окремих творів, біографій їх авторів. Зміни, які відбулись у гуманітарних науках у другій половині XX ст., обумовили перехід у вивченні фотографії від мистецтвознавчої парадигми до парадигми дослідження культури (С.Зонтаг), соціальних практик і соціальних об'єктів (П.Бурдьє), історичного минулого (А. Людтке).

Сам факт відсутності або недостатньої кількості текстової інформації спонукав дослідників до використання фотографічних зображень. Унікальність фотографії полягає у тому, що вона є практично загальнодоступним джерелом. Фотографії зустрічаються нам всюди, починаючи з власної оселі (сімейний фотоальбом, рамки на стіні/столі) і завершуючи офіційними світлинами у пресі.Місцем зберігання фотографій є місцеві архіви, приватні та музейні колекції, букіністика, буклети та альбоми тематичного та хронологічного характеру, сімейні фотоальбоми. Як варіант, де ще можуть бути історичні фотографії, – «блошиний ринок». Недолік цих фотографій полягає в тому, що вони не мають вказівки про власне походження, автора і попереднього власника, людей, котрі зафіксовані на фотографії, що впливає на повноту дослідження (це те ж саме, що людина без паспорта, в якому містяться важливі дані про неї).

Спірним залишається питання, чи можна стовідсотково довіряти фотографії. Фотографії – дуже важливе інформативне джерело, але не відкидаймо той факт, що, як і інші джерела, вони можуть вводити в оману. У відношенні будь-якого іншого джерела, будь то тексти, статистика або картини, читачеві або глядачеві ясно, що вони являють собою «переклад», інтерпретацію дійсності. Очевидним залишається той факт, що між реальністю і текстом знаходиться автор,

якому спочатку потрібно побачити дійсність, потім витлумачити її, а вже потім тільки описати. Це все дуже суб'єктивні процеси, які, природно, перекручують факти.

Лише на перший погляд здається, що фотодокументи можна досить легко аналізувати, а їх дослідження не потребує надто великих зусиль. Але сучасний дослідник, аналізуючи інформацію, отриману в ході вивчення фотографії, в кінцевому результаті може отримати не ті уявлення, котрі вкладали в свої дії її автори. О.Аннанурова підкреслює той факт, що значення фотографій досить динамічне, їх прочитання залежить від сприйняття побаченого глядачем, від середовища, в якому знаходяться фотознімки, організації їх у просторі та інших внутрішніх чинників [1].

Потрібно критично підходити до вивчення фотодокументів, оскільки люди на світлинах досить часто позують для фотографа, намагаючись у такий спосіб представити себе такими, якими вони хочуть, щоб їх бачили, а не такими, якими вони є насправді (незмінна тенденція, притаманна й сьогоденню). Особливо це стосується більш ранніх періодів, коли фотокамера була малодоступним явищем, а фотографія взагалі вважалась високим мистецтвом. Крім того, фотографи, часто вважаючи себе художниками, прагнули сконструювати потрібну композицію, тому значна кількість фотографій, як ми бачимо, набули рис постановки. Тому при аналізі таких фотографій слід розібратись, яка частка постановки в них міститься, тобто визначити відсоток значущої (правдивої) інформативності зображення, щоб знати напевне, наскільки цій фотографії можна довіряти.

Варто брати до уваги, що існує ідеологія візуальних форм, яка визначає норми фотографування та розуміння того, що є норма (що може бути сфотографовано, що обов’язково має бути сфотографовано, а також те, що в жодному разі не підлягає фотографуванню, а заборонене для фіксування фотокамерою), с. Зонтаг припускає, що узурпація реальності стає можливою для фотографії саме завдяки її здатності створювати ілюзію реальності: «Фотографія – не лише зображення (в тій мірі, в якій зображенням є малярська картина), не лише інтерпретація реального; вона сама результат копіювання, безпосереднього відбиття з матриці реального, подібно до посмертної маски чи відбитка ноги» [2].

У такому разі досліднику потрібно докласти досить значних зусиль та витратити необмежену кількість часу, аби якісно та об'єктивно дослідити фотодокумент (скласти, так би мовити, його паспорт, визначити ступінь фактологічної значущості). Зокрема, як пише Ю.М. Лотман, історик має виступати в ролі дешифрувальника тексту, оскільки між подією «як це сталося» та істориком стоїть текст, в котрому події постають у зашифрованому вигляді» [3, с. 238].

При вивченні зображень, потрібно зважати на час, коли його було зроблено. Публікація фотографії може бути не лише демонстрацією готового зображення, а й ідеологічною маніпуляцією, або ж редакторською обробкою, що може вплинути на її сприйняття і сенс. Варто пам'ятати й промонтаж негативу – ретушування частини фотографії або заклеювання (сьогодні це робиться за допомогою комп'ютера).

Головним аспектом є позиція, що кожен знімок переслідує якусь мету і має певний сенс. Наприклад, сімейний альбом є способом конструювання біографії, проте не повної, оскільки в ньому відбиті лише деякі значущі епізоди з нагоди якихось святкових подій або сімейних ритуалів (ми ж не можемо весь час перебувати в об'єктиві фотокамери і фіксувати своє життя до дрібничок). Щоб правильно зрозуміти зміст фотографії, досліднику потрібно зіставити, порівняти фотографію з іншими зображеннями, наприклад, з фотографіями, які показують протилежний факт (фотографія-антипод), а також перевірити відповідність цієї ж фотографії з іншими джерелами – листами, щоденниками, актами, інтерв'ю очевидців тощо. Особливо ефективним є зіставлення з фотографіями, які показують щось протилежне. Наприклад, стандартні фото з сімейного альбому. Навіть у них є антиподи. Напевно, всім знайомі «невдалі» фотографії, які були зняті «до» і «після» передбачуваного (вдалого) моменту.

Зарубіжні історики С. Кракоєр та Р. Барвес [4], вважають, що знімок слід розглядати лише в контексті дискурсу, в котрому він виник. фотографії стають зрозумілими лише, якщо їх пов’язати з тією епохою, тими умовами, коли вони були зроблені. Історики також наголошують, що фотографії як історичне джерело потребують дослідження з обов’язковим застосуванням методів лінгвістики, історичної психології, історичної демографії, культурології, соціології, політології, тощо, оскільки дослідник, таким чином, зможе наблизитись до розуміння історичного минулого.

Актуальним питанням залишається тлумачення фотографічних зображень. Інтерпретуючи фотографічні матеріали, дослідник отримує візуальні дані. Класик документальної фотографії Д. Ланге, характеризуючи мету своєї діяльності, описала суть візуальних соціологічних студій: «Фокусом цікавості фотографії є людина. Вона реєструє її повсякденне життя на роботі, на війні, в розвагах чи її діяльність протягом доби, пори року чи фази життя. Фотографія відображає інститути людини – сім'ю, церкву, уряд, політичні організації, клуби, професійні спілки» [5]. Особа, яка зображена на фотографії, тобто сфотографована, є ніби свідком того суспільства, тієї епохи, в умовах котрих було зроблено фото. Особи, зображені на фотографіях часто виконують, так би мовити, соціальні ролі, наприклад, образ чоловіка-батька, образ жінки-матері, образ дитини. Хоча фотографія може містити й інше значення, наприклад «фотографія, послана дочкою не є лише зображенням її чоловіка, а й також символом її соціального успіху» [6].

Таким чином, конкретика змістуфотографіївідображаєтенденціїрозвиткусуспільства, вимальовуючибачення й розумінняособливостейпобуту, умов виробничогопроцесу, дозвілля, моди, соціального статусу, гендернихособливостей. Фотографіявідображаєзафіксованівізуально й віддаленіодневід одного у часіадміністративні, громадські, спортивні, культурніспоруди, житловібудинки, крамниці, транспорт, особливості ландшафту та архітектуритощо. Фотографіядозволяєздійснюватианалізподібних і відмінних рис, виявлятипослідовність і динамікузмін того чиїншого факту, явища.

Інформаційний потенціал фотографій настільки багатий, що розкриває перед сучасними науковцями широкі горизонти для більш детального їх дослідження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Аннанурова О. Фотография в смысловом пространстве музея: к постановке проблемы. – [Электр.ресурс] : http://museolog.rsuh.ru /pdf/annanurova.pdf
2. Зонтаг С. Взгляд на фотографию // Философия фотографии. – [Электр.ресурс] : http://www.photographer.ru/resources/names/ magazine/articles/42.htm
3. Лотман Ю. М. Семиотика культуры и понятие текста // Лотман Ю.М. Избранные статьи. – Таллинн, 1992. – Т. 1. – 478 с.
4. Зайцева Е.В. Фотографии как исторический источник истории повседневности города Ставрополя середины XIX – начала XX веков // Новая локальная история: методы, источники, столичная и провинциальная историография. Межвуз. науч.-образов. центр / Інтернет-конференции: – [Электр.ресурс]
5. Дягилева Н.С. Анализфотографии как метод качественного социологического исследования // Материалы междунар. заочн. науч.-практ. конф. «Современные тенденции общественных наук: политология, социология, философия». – 2011. – 25 апреля. sibac.info/files /2011_04.../Dyagileva.doc
6. Бурдье П. Фотография как средство и индекс социальной интеграции / Научная электронная библиотека. – [Электр.ресурс] : http://elibrary.ru /item. asp?id=9234933

Красилюк Я.В. ФОТОГРАФИЯ КАК ИСТОЧНИК: ОТДЕЛЬНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Статья знакомит читателя с пониманием визуальной экспансии, показывающая сферы визуального в современной гуманитаристике, прослеживает традицию изучения фотографии, указывает на необходимость использования фотографий и раскрывает отдельные теоретические аспекты исследования фотографии как полноценного источника в изучении истории.

Ключевые слова: визуальная экспансия, «визуальный поворот», сфера визуального, визуальный источник, фотография, история.

Krasylyuk Y.V. PHOTO AS SOURCE: SOME THEORETICAL ASPECTS OF RESEARCH

The article introduces the reader with an understanding of visual expansion shows the location of the visual field in contemporary humanities, follows the tradition of studying the pictures indicate the need for use of photos and reveals some theoretical aspects of the study of photography as a valuable source for the study of history.

Keywords: visual expansion, «visual turn», visual field, visual source, photography, history.

УДК 930.1:027.1

Т.Р. Кароєва (Соломонова)

ДЕЯКІ ПІДХОДИ ДО МЕТОДОЛОГІЇ ІСТОРИКО-РЕГІОНАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИВАТНИХ КНИЖКОВИХ ЗІБРАНЬ

У статті розглядаються можливі підходи до методології історичного дослідження приватних книжкових зібрань на регіональному рівні.

Ключові слова: приватне книжкове зібрання, історичне книгознавство, історична регіоналістика, методологія, методи

Сучасні методологічні проблеми студіювання гуманітаристики торкнулися й історико-книгознавчих та історико-бібліотекознавчих досліджень. Доробок радянських вчених знайшов відображення на сторінках збірника «Книга: исследование и материалы» (з 1959 р.) [1] та збірки «Библиотековедческие исследования: методология и методика» (1978) [2]. Сьогодні українські, російські та інші іноземні колеги регулярно обговорюють цю проблематику на щорічних конференціях «Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса» (Крим, з 1994 р.) [3]. Вітчизняні науковці, усвідомлюючи кризу методологічних підходів у світовій гуманітарній науці, на міжнародній науковій конференції «Роль бібліотек у формуванні єдиного науково-інформаційного простору України» (2006) організували семінар «Методологія сучасних бібліотекознавчих досліджень» [4], де розглядалися питання методології книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства у контексті проведення спеціальних історичних досліджень, фактори впливу на розвиток історичних дисциплін документально-комунікаційного циклу. На допомогу науковцям-початківцям у профільному журналі «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія» впродовж 2004 – 2007 рр. у рубриці «Школа молодого дослідника» друкувалися популярні статті про методологію та методику профільних історичних досліджень. Плідно працюють у цьому напрямку українські вчені Л.А. Дубровіна [5], Т. Ковальська [6], М.С. Слободяник, С.Л. Зворський [7].

Інтерпретація книжкової культури, ставлення до книги є доволі складним методологічним завданням для вченого-історика. Проблема пов'язана з тим, що його інструментарій більш придатний до аналізу кількісних характеристик, матеріального боку життя суспільства, ніж його ментальних, ідеологічних структур. Зміни у методології сучасних гуманітарних досліджень вимагають від антропологічно налаштованого дослідника доброго володіння широким спектром методів і методик. У цьому контексті історикам-книгознавцям, традиційно зорієнтованим на вивчення приватних книжкових зібрань та їхніх власників, дещо простіше. Вже склалася певна практика студіювання книжкових і читацьких інтересів окремих осіб та сімей, що доповнюється сьогодні новими підходами та методами.

Об'єкт нашого дослідження має міждисциплінарний характер, що дозволяє використовувати різні методологічні підходи до його вивчення, зокрема системний, діяльнісний, функціональний, типологічний, культурологічний тощо. Масштаби історико-регіонального студіювання допомагають виявити особливості приватних книжкових колекцій регіону в діахронічних зрізах, у відносно однорідних соціокультурних умовах певного історичного середовища. Регіональний підхід передбачає хронологічний і просторовий зріз досліджуваного об'єкту. У поле зору, таким чином, потрапляє не вся макро- та мікроструктура досліджуваного явища, а його частина. При цьому увага спрямовується на загальну духовну атмосферу епохи та досліджуваного регіону; на установи, з якими було зв'язано або могло бути зв'язано досліджуване явище; на побутові та наукові контакти у межах досліджуваного регіону тощо. Приватне книжкове зібрання як таке можна розглядати як окрему культурну форму зі своїми характерними рисами.

Широкі можливості в таких умовах відкриває культурологічний аналіз приватного книгозбирання. На думку засновника культурології американського вченого Л.Уайта [8], в культурі існують три чітко розмежовані процеси, і внаслідок цього, три методи їх інтерпретації, що взаємно доповнюють один одного: історичний, функціональний та еволюційний. Історичний підхід передбачає дослідження часових процесів (послідовності унікальних процесів), функціональний аналіз – формальних процесів (структурних та функціональних аспектів розвитку культури), а інтерпретацією «формально-часового процесу, що подає явище у

вигляді часової послідовності форм», займається еволюціонізм. Тобто у такому явищі як приватне книжкове збирання історичний підхід допомагає зосередитися на кожному конкретному зібранні, формальний – на загальних ознаках кожного зібрання, а еволюційний – на послідовності та причинах змін форм, видів та змісту приватних зібрань в соціально-історичному та культурному контексті. Нам видається логічним, з огляду на коло наукових інтересів Л.Уайта, узагальнено назвати такий підхід культурологічним. Основною метою його використання буде намагання з'ясувати: 1) передумови і фактори, під впливом яких виникали, формувалися і розвивалися книжкові інтереси і потреби людей; 2) процеси створення, примноження і передачі культурних цінностей через книги та книжкові колекції; 3) книжкове життя регіону; 4) значення бібліофільства у розвитку регіону.

Традиційним для вітчизняної науки є книгознавчий підхід до вивчення приватних книжкових зібрань, адже ще з радянських часів бібліотекою вважають спеціальний заклад (див. Закон України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» (1995)), і приватні книжкові зібрання не є об'єктом вивчення бібліотекознавства. Книгознавчий підхід дозволяє здійснити мультипрофільне моделювання (дослідження приватних колекцій у персонологічному, когнітивному, квантативному, аксіологічному профілі); історико-книгознавчий аналіз; візуальне обстеження бібліотечних та музейних фондів.

Як основний метод дослідження може бути обраним мультипрофільне моделювання, що дозволяє розглянути колекції з різних точок зору і показати їхню специфіку у різноманітних ракурсах. Персонологічний (+просопографічний) профіль передбачає вивчення приватних книжкових колекцій у особистісному розрізі: вивчення біографій власників, мотивації до книгозбирання, переважаючого авторського та тематичного складу збірок, наявність дарчих написів та автографів. Цікаві результати тут може дати просопографічний аналіз. З огляду на його дуалістичність дослідження можливе у двох напрямках: вивчення різних соціальних груп власників зібрань; отримання додаткової інформації для просопографічної характеристики певної постаті. Важливий не тільки загальний історичний контекст, на тлі якого формується книжкове зібрання, а й приватне життя його власника: духовний світ, родинні стосунки, які часто ставали важливими чинниками й передумовами у прийнятті рішень та самореалізації особистості. Застосування просопографічного методу може сприяти систематичності опису особистостей певної епохи, регіону або соціального прошарку, що доповнює висновки про соціальну, адміністративну, господарську історію певного періоду.

Характеристика змісту книжкових зібрань надає можливість моделювання колективної біографії їхніх власників за професійною ознакою, соціальним та етнічним походженням, місцем проживання. Для цього потрібно вивчити організаційно-правовий аспект (умови отримання освіти, прийому на службу і діяльності), професійну діяльність; соціальний (походження, матеріальне становище, сімейний статус, самосвідомість, взаємостосунки з оточенням). Тобто є можливість показати певний аспект історії конкретної соціальної групи через книжкові та читацькі інтереси. Треба зауважити, що останній напрямок досліджень є давнім і звичним для книгознавців. Історичні реконструкції бібліотек відомих інституцій або видатних осіб стали вже звичним явищем (наприклад, київського Михайлівського Золотоверхого монастиря [9], Ярослава Мудрого [10], Вишневецьких-Мнишків, Потоцьких і Мікошевських [11]) .

Когнітивний профіль дозволяє вивчити склад приватних книжкових колекцій за галузями знань, а також виділити динаміку їхньої когнітивної сфери за хронологічними і регіональними параметрами. Такі дані допомагають з'ясувати систему духовних цінностей людини, тієї чи іншої соціальної групи, конструювати пласт уявлень та культурних настанов, характерних для цієї людини або групи у той чи інший історичний період.

Квантативний (кількісний) аналіз дає уяву про фізичні характеристики колекцій, динаміку їхнього розвитку і дозволяє здійснити порівняльно-історичний аналіз розвитку збиральництва та складу приватних книжкових колекцій.

Аксіологічний аналіз сприяє визначенню культурно-історичної цінності колекцій; виявленню думок сучасників про колекції та оцінку колекцій на сучасному етапі. Принцип культурного релятивізму, розроблений культурними антропологами, вимагає від істориків врахування системи ціннісних координат досліджуваних спільнот. Тобто, важливим є погляд на колекціонування з точки зору тодішніх ціннісних уявлень.

Історико-книгознавчий аналіз у контексті такого дослідження – прийом що екземплярного вивчення книг у складі книжкових колекцій у контексті їхнього побутування в різних історичних умовах [12], який здійснюється в результаті візуального огляду бібліотечних та музейних фондів. Наступним його етапом є студіювання історії конкретного книжкового зібрання, що закінчується аналізом книжкового репертуару відповідної епохи. Ця система специфічних методів книгознавчого аналізу охоплює книгознавчо-функціональний метод, який потребує розгляду будь-яких явищ книжкової справи з погляду їхньої функції в системі «книга – читач»; аналітико-тематичний метод (аналіз тематики видань); структурно-типологічний метод (визначення типів і видів видань); типографічний метод (аналіз видань з погляду їхніх типографічних особливостей) тощо. Цей аналіз передбачає вивчення елементів книги: власницькі знаки, написи, маргіналії, палітурки. Власницькі знаки особливо цікаві у практичній роботі з історичними книжковими колекціями завдяки своїй інформативності та документальності, адже в більшості випадків вони є визначним чинником для реконструкції втрачених на сьогодні чи розпорошених по різних бібліотеках книгозбірень. Вони іноді є чи не єдиним джерелом певної біографічної інформації про свого власника, адже життя провінційних представників вільних професій, зазвичай, сьогодні складно прослідкувати за архівними документами.

Здійснюючи історико-книгознавчий аналіз, можна застосовувати деякі прийоми та засоби кодікологічного, археографічного, літературознавчого та мистецтвознавчого методів.

Метод реконструкції дозволяє відтворити коло книжкових інтересів та відтворити склад (характерні особливості) типових бібліотек представників певної соціальної, етнічної або конфесійної групи на основі збережених каталогів та описів, комплексів книг або окремих книг з того чи іншого зібрання, а також мемуарної літератури, щоденників і листів. Через брак необхідних джерел, розпорошеність окремих частин конкретних приватних зібрань, недостатній рівень їхньої вивченості ми вимушені відмовитися від спроб їхньої бібліографічної та фізичної реконструкції, обмежившись лише історичною та генеалогічною. Тому зростає значення генеалогічних методів для з'ясування подальшої або попередньої долі книжкових зібрань [13]. Якщо вивчати їхню генеалогію по висхідній, то це дозволяє виявити реальну історію конкретних зібрань, які ще продовжують існувати або вже зникли. Зворотня хронологічна побудова дозволяє з'ясувати, які зібрання або фонди вливалися у досліджувану бібліотеку. Це дає матеріал про якісний склад фонду, який складно отримати іншим шляхом. Подібний аналіз допомагає встановити коло власників книжкової колекції або коло їхніх книжкових контактів, навіть вивчити історію розстановки та класифікації фонда. Власно генеалогічні методи застосовуються заради вивчення кола потенційних власників приватних зібрань, особливо їхніх родинних зв'язків.

Всупереч встановленим традиціям, на наш погляд, можливий бібліотекознавчий підхід до досліджуваного об'єкта. Він передбачає студіювання історії, виявлення функцій, визначення принципів класифікації та типологізації приватних книжкових зібрань, принципів систематизації, розстановки, комплектування книжкового фонду.

У деяких аспектах дослідження (наприклад, тематико-структурний аналіз фонду конкретного книжкового зібрання) всі три підходи гармонійно поєднуються і дають в результаті обґрунтовані, перевірені висновки. Взаємодія названих підходів іноді настільки тісна, що складно виокремлювати використання відповідних методів. У контексті цих підходів специфічну інтерпретацію отримують також загальноісторичні методи (історико-порівняльний, історико-системний, історико-типологічний, історико-генетичний). Для пізнання конкретних явищ у досліджуваній проблемі можуть також використовуватися методи архівознавчої, бібліографознавчої, бібліотекознавчої, книгознавчої та музеєзнавчої евристики. Вибір методів дослідження зумовлюється внутрішньою його логікою. Методи не діють ізольовано, паралельно, навпаки вони взаємодіють і збагачують один одного. В залежності від поставлених завдань на різних етапах дослідження їхня значимість може змінюватися.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Общая теория и методология книговедения: указ. ст., опубл. в тт. 1-60 сб. «Книга: исслед. и материалы» / Толстяков А.П. // Книга: исслед. и материалы. – М., 1990. – Сб. 61. – С. 208-209.
2. Библиотековедческие исследования: методология и методика / редкол.: А.Н. Ванеев и др. – М. : Книга, 1978. – 248 с.

3. Столяров Ю.Н. Методология библиотековедения, библиографоведения, книговедения: содержание понятия, соотношение с теорией [Электронный ресурс] / Ю.Н. Столяров // Б-ки и информ. ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса : 12-я Междунар. конф. «Крым 2005» : тр. конф. – М., 2005. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).
4. Методологія сучасних бібліотекознавчих досліджень : [за матеріалами міжнар. наук. конф., 11 - 12 жовт. 2006 р., Київ] / О. Воскобойнікова-Гузєва, Л. Петрова // Бібл. вісн. – 2006. – № 6. – С. 22-27.
5. Дубровіна Л.А. Методологічні засади історичних досліджень в бібліотекознавстві та документознавстві: базові принципи і поняття / Л.А. Дубровіна // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2005. – № 1. – С. 22-29.
6. Новальська Т. Теоретична база бібліотекознавства в історичному аспекті / Т. Новальська // Наук. праці Нац. б-ки України ім. В.І. Вернадського. – Вип. 14. – С. 291-301.
7. Слободяник М.С. Історичні дослідження в сучасному українському бібліотекознавстві: тенденції і перспективи / М.С. Слободяник, С.Л. Зворський // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2004. – № 3. – С. 13–19.
8. Уайт Л. Три типа интерпретации культур / Л. Уайт // Антология исследований культуры. – СПб., 1997. – Т. 1 : Интерпретации культуры. – С.561.
9. Ульяновський В. Старожитня бібліотека Михайлівського Золотоверхового монастиря: спроба реконструкції кириличної збірки / В. Ульяновський, О. Кошіль. – К., 2008. – 192 с.
10. Солонская Н. Г. Реконструкция фонда библиотеки Ярослава Мудрого / Н.Г. Солонская // Вестн. Библ. Ассамблеи Евразии. – 2004. – № 2. – С. 44–48.
11. Римарович І.О. Родові книгозбірні Правобережної України XVIII ст. у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: історія та бібліографічна реконструкція : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.08 / І.О. Римарович ; НБУВ ім. В.Вернадського НАН України. – К., 2001. – 17 с.
12. Мыльников А.С. О книговедческом методе в источниковедении: к постановке вопроса / А.С. Мыльников // Книга : исслед. и материалы. – М., 1972. – Сб. 25. – С. 13.
13. Афанасьев М.Д. Библиотека – это живой организм, и ничто в нем не исчезает бесследно / М.Д. Афанасьев // Библиотековедение. – 1999. – № 3. – С. 98-107.

Кароева (Соломонова) Т.Р. НЕКОТОРЫЕ ПОДХОДЫ К МЕТОДОЛОГИИ ИСТОРИКО-РЕГИОНАЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ЧАСТНЫХ КНИЖНЫХ СОБРАНИЙ

В статье рассматриваются возможные подходы к методологии исторического исследования частных книжных собраний на региональном уровне.

Ключевые слова: частное книжное собрание, историческое книговедение, историческая регионалистика, методология, методы

Karojeva (Solomonova) Tetyana R. SOME APPROACHES OF THE METHODOLOGY OF HISTORICAL RESEARCH PRIVATE BOOK COLLECTIONS AT THE REGOINAL LEVEL.

This article analyses the possible approaches of the methodology of historical research private book collections at the regional level.

Keywords: private book collections, historical Bibliology, historical regional studies, methodology, methods

УДК 930.1 : 94(477)

М.В. Стопчак

ДІЯЛЬНІСТЬ ДИРЕКТОРІЇ УНР ПО СТВОРЕННЮКОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

На широкому історіографічному і фактичному матеріалі досліджено провідні тенденції в нагромадженні знань стосовно основних напрямів діяльності Директорії УНРпо створенню конституційно-правових засад української державності в сучасній вітчизняній історіографії.Виявлено, систематизовано і охарактеризовано основні групи історіографічних джерел із зазначеної проблеми. Виділено коло проблем, що потребують подальшого вивчення та наукової інтерпретації.

Ключові слова: історіографія історії України, історіографічний процес, історіографічні джерела, Директорія УНР, конституційне будівництво, нормативно-правові акти.

Одним із ключових питань, яке намагалися вирішити в ході українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. республіканські та гетьманські уряди, була проблема державного будівництва. Українська Центральна Рада, гетьман Павло Скоропадський і

Директорія по-різному бачили майбутнє України, хоча прагнення до побудови незалежної держави продемонструвалакожна з цих суспільно-політичних сил.

У праці В.Капелюшного «Здобута і втрачена незалежність» констатується, що доба Директорії «вмістила в собі цікавий, хоча й неоднозначний досвід українського державотворення, який залишається ще маловивченим» [1, с. 173]. Однак, В.Капелюшний звертає увагу переважно на загальне історичне тло, на якому відбувався процес реалізації державотворчих заходів Директорії, і практично відходить від аналізу досліджень, присвячених формуванню правових засад існування УНР за цієї доби. Фактично досі не здійснено спроби охарактеризувати існуючі наукові дослідження, в яких висвітлюється проблема національного державного будівництва в листопаді 1918–1921 рр.

Варто зазначити, що історики незалежної Україниприділили значну увагу дослідженню проблем державотворчої діяльності Директорії.Уже на початку 90-х рр. XX ст. було надруковано дві збірки конституційних документів [2; 3], що стали важливим джерельним підґрунтям для вивчення конституційних процесів доби Директорії. Протягом першого десятиліття існування незалежної України в полі зору вітчизняних дослідників перебували різні аспекти діяльності Директорії зі створення конституційно-правових засад української державності.

Як початковий етап законодавчого оформлення державної влади доби Директорії розглядають дослідники В. Гусєв [4], Ж. Дзейко [5], О. і М. Копиленки [6], ін. автори підсумки роботи Трудового Конгресу України. Відзначаючи значне протистояння серед учасників Конгресу зі стратегічних питань державотворення, вітчизняні фахівці одночаснонаголошують, що й після Трудового Конгресу Директорія та її уряди виявляли постійні хитання у виборі форми влади. «Маятник політичних уподобань, – зазначає, зокрема, О. Реєнт, – коливався в амплітуді – парламентарна демократія європейського зразка – принцип організації трудових рад – радянський лад за більшовицьким прототипом» [7, с. 173].

Формуванню владних інститутів УНР доби Директорії присвячені публікації В. Яблонського «Особливості виборів до Трудового Конгресу як легітимного органу Директорії УНР» і «Проблема конституційної легітимації української влади в добу Директорії УНР». У них, зокрема, з'ясовуються історико-правові підстави існування Директорії та легітимність створених нею органів влади [8; 9].

Уширшому плані з точки зору перспектив розбудови української державності аналізують підсумки роботи Трудового Конгресу О. і М.Копиленки. Вони вважають, що Конгрес продемонстрував наявність значних суперечностей у політичній еліті УНР, свідченням чого був «недосконалий», за виразом дослідників, «Закон про форму влади на Україні», затверджений Трудовим Конгресом. Цей закон «відбивав дуалізм позиції Директорії та українських політичних партій у визначенні стратегічних орієнтирів державотворення» [10, с. 128].

Відсутність чітких державотворчих орієнтирів у лідерів у поєднанні з постійними хитаннями у виборі зовнішніх союзників зумовлювало, на думку авторів, «дивовижний правовий нігілізм Уряду й таке ж поблажливе ставлення до нього Директорії. В той момент це влаштовувало обидві сторони» [10, с. 131].

Заслуговують на увагу праці українських вчених, у яких здійснено порівняльний аналіз державотворчих процесів в Україні за доби Української Центральної Ради, Гетьманату й Директорії. Серед них варто виділити праці О. і М. Копиленків [10], Д. Яневського [11], Ю. Павленка і Ю. Храмова [12], Зокрема, Ю.Павленко і Ю.Храмов у монографії «Українська державність у 1917–1919 рр.», аналізуючи державотворчу діяльність Директорії в січні 1919 р., розглядають різні варіанти державної системи, що пропонувалися основними учасниками політичного процесу УНР. Вони наголошують, що Директорія на практиці «демонструвала непрацездатність вищих урядовців», які були не в змозі прийняти конкретне рішення щодо державного устрою та збирались «перекласти всю відповідальність за власну безпорадність на новообраний Трудовийконгрес» [12, с. 210]. Розглядаючи систему державного управління в цей період, вчені доходять висновку, що «Директорія не зуміла організувати більш-менш стрункy систему адміністративного управління територією, яка номінально опинилася під її контролем» [12, с. 206].

У монографії О. і М. Копиленків «Держава і право України 1917–1920» зроблено порівняльний аналіз державно-правової бази УНР доби Української Центральної Ради і доби Директорії. Не можна не погодитися з висновком авторів про правове дилетантство, що

виявилося вже в перших кроках нової влади. Адже, на думку вчених, «навіть факт відновлення УНР не був офіційно проголошений Директорією, а вгадувався з її повної назви – «Директорія Української Народної Республіки». Крім того, вважають дослідники, на відміну від Центральної Ради, Директорія «не визначилася щодо свого місця серед гілок влади» [10, с. 114]. «Всі зусилля Директорії на ниві державного будівництва, – пишуть автори, – мали хаотичний характер, розвиваючись «без стерна і вітрил» на основі прецеденту...» [10, с. 115]. Характеризуючи окреслену Директорією систему вищих державних інституцій – «верховна влада» у вигляді Директорії, а через деякий час і Трудовий Конгрес як тимчасова «верховна влада», дослідники вважають, її надто громіздкою. Водночас Директорія, на їх думку, знехтувала самою ідеєю скликання Установчих зборів [10, с. 120–121].

Конституційно-правові засади української державності за часів Директорії знайшли своє подальше висвітлення в працях Р.Васковського [13], В.Яблонського [14], Д.Яневського [11]. Зокрема, В.Яблонський докладно аналізує формування та трансформацію Директорії як вищого органу державної влади УНР у 1918–1920 рр., розглядає основні положення проектів Конституції УНР, спроби розмежувати виконавчу та законодавчу гілки влади. Щодо останньої проблеми, то дослідник, аналізуючи Тимчасовий Статут Ради Народних Міністрів, доходить висновку, що цей документ не містив норм, які б регламентували розмежування діяльності Кабінету і Директорії. Механізм їх взаємодії згадувався «лише побіжно». Більше того, повноваження, які отримувала Директорія, свідчили, на думку дослідника, що вона «повністю контролювала діяльність Ради Народних Міністрів» [14, с. 59, 60].

В.Яболонський також докладно аналізує конституційний процес в УНР, який відновився в січні 1920 р. з утворенням у Кам'янці-Подільському Всеукраїнської Національної Ради. Як зазначає автор, «впевнившись у неможливості усунення від влади С.Петлюри, ВНР вприту взялася за законодавче обмеження його повноважень шляхом прийняття Конституції» [14, с. 69].В.Яблонський не виключає, що саме активність Всеукраїнської Національної ради спонукала уряд у своїй декларації від 2 червня 1920 р. проголосити необхідність скликання передпарламенту, а згодом і постійного законодавчого органу. Невдовзі було створено конституційну комісію, що розробила закон «Про тимчасове Верховне Управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці», який мав діяти до часу прийняття Конституції УНР. Учений наголошує, що цей законодавчий акт разом із законом «Про Державню Народну Раду», розробленим ВНР, стали «важливим кроком у розвитку конституційного процесу і мали зіграти роль «малої конституції» УНР [14, с. 73].

Широкий спектр питань, пов'язаних з формуванням конституційно-правових засад української державності в добу Директорії, розглянув у своїй монографії «Політичні системи України 1917–1920 років: спроби творення і причини поразки» Д.Яневський. Автор, здійснивши аналізпраць інших вітчизняних фахівців з цієї проблеми – М. Держалюка, О. і М.Копиленків, О.Мироненка, А.Слюсаренка і М. Томенка, деяких інших авторів, висловив власне бачення та оцінки висвітлюваних ними проблем. Автор вважає, що низка законодавчих актів Директорії, зокрема закон від 15 листопада 1919 р., листопадові закони 1920 р. є «незаконні», оскільки прийняті з прямим порушенням Конституції УНР від 28 січня 1919 р. На думку Д.Яневського, деякі сучасні дослідники свідомо замовчують проблему легітимності цих законів, що викривлює загальну картину державотворчого процесу за часів Директорії [11, с. 48, 383].

Більшість українських дослідників державотворчих процесів в Україні доби Директорії не оминають своєю увагою Державні наради, що скликалися за участю членів Директорії, Кабінету Міністрів й провідних діячів провладних партій, з метою скорегувати військово-політичний курс, а подекуди й прийняти державні акти, які мали забезпечити реалізацію цього курсу. З правової точки зору найголовніші документи, прийняті на Державних нарадах, аналізують у монографії «Держава і право України 1917–1920» О. і М. Копиленки. Коментуючи законодавчу діяльність за доби Директорії, автори зауважують, що в цей період, у т.ч. й після Державних нарад, часто відбувалось «часткове скасування одних і відновлення чинності інших законів залежно від своїх політичних інтересів» [10, с. 156]. У цілому, роблять висновок автори, все законодавство Директорії – це «законодавство перехідного періоду, коли закони приймаються лише за необхідності «швидкого реагування» на конкретні обставини» [10, с. 157].

Важливим аспектом державотворення в Україні за доби Директорії було формування місцевих органів влади. Активно досліджували цей процес Б.Дзерович [15], О. і М.Копиленки [16; 17], А.Копилов [18], В.Нагорний [19], Р.Роспопов [20],В.Лозовий [21; 22; 24], В.Рум'янцев [25; 26; 27], ін. автори.

Серед зазначених праць варто звернути увагу на науковий доробок В.Лозового, в якому знайшли висвітлення головні напрями державотворчої діяльності в Україні в т.зв. «Кам'янецьку добу» Директорії. У своїх публікаціях автор звертає увагу на труднощі, що виникли у вищих інституцій УНР у процесі налагодження діяльності адміністративного апарату на місцях. Нормальному функціонуванню місцевих органів влади заважали не лише значна нестача кваліфікованих адміністративних кадрів і відсутність коштів, а й «неунормовані відносини та відсутність взаємодії між цивільною та військовою владами. Двовладдя на місцях, протидія військових цивільним органам влади призвели до паралічу останньої» [28, с. 12], – робить висновок автор. Деталізуючи цю позицію, інший дослідник – Д.Яневський, вважає, що значні труднощі у функціонуванні місцевої влади в УНР є наслідком «фатального недоліку основного закону УНР» (Тимчасової Конституції УНР 1919 р. – М.С.), який «не встановив процедури створення та регламенту діяльності місцевих органів влади» [11, с. 306]. Зокрема, продовжує дослідник, «були неясними, залишали місце для різних тлумачень» рішення Трудового Конгресу щодо «порядку обрання місцевих «трудових» рад, сфери їх повноважень та відповідальності, розмежування нормотворчих та виконавчих функцій, порядку взаємодії та вирішення конфліктних ситуацій із урядовими емісарами…». Спроби Директорії та Ради Народних Міністрів усунути ці недоліки шляхом прийняття іншого правового акта –»Закону про місцеві Конгреси і ради трудового народу» були, на думку Д.Яневського, невдалими, оскільки його положення суперечили нормам тимчасової конституції 28 січня 1919 р. [11, с. 307].

Підводячи підсумок вивченню проблеми функціонування місцевих інституцій за доби Директорії, О. і М.Копиленки наголошують, що статус і повноваження місцевої влади й самоврядування до кінця існування Директорії УНР так і не було закріплено на рівні закону. Автори, щоправда, нагадують, що керівництво УНР планувало прийняти закон «Про систему управління на місцях». Але цим намірам не судилося здійснитись [10, с. 152].

Окремим аспектом дослідження правових підстав діяльності Директорії УНР є аналіз її листопадових законодавчих актів 1919 р., в результаті яких вона перетворилася з колегіального органу на «диктатуру одного» – Головного отамана С.Петлюри. Сучасні вітчизняні дослідники, на відміну від зарубіжних, більш виважено підходять до висвітлення цієї проблеми. Хоч єдності серед них також не спостерігається, однак різких оцінок більшість з них уникає. Листопадові дні 1919 р., зазначає зокрема Д.Яневський, «стали останніми не тільки в історії Директорії УНР як колективного органу управління державою, а й політичного режиму, який вона уособлювала взагалі» [11, с. 358]. Згідно постанови Директорії від 15 листопада 1919 р., підкреслює дослідник, «вся повнота влади формально і остаточно зосередилася в руках Головного Отамана», він став «одноосібним лідером УНР» [11, с. 359]. При цьому слід зауважити, що не всі вітчизняні фахівці погоджуються зі звинуваченнями на адресу С.Петлюри в цілеспрямованому курсі на узурпацію влади. Характерною в цьому плані є праця С.Литвина «Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана». Автор вважає, що звинувачення С.Петлюри в диктаторстві є малодоказовими і непереконливими, оскільки його дії «вирвані з контексту часу» [535, с. 254]. Однак, відчувається, що автору важко заперечувати ті факти, які не вкладаються в його концепцію повного заперечення авторитаризму в С.Петлюри, с. Литвин і сам змушений це визнавати, пишучи, зокрема, що на «тодішньому владному Олімпі таки відбулася еволюція від парламентаризму (Центральна Рада) до президентської (Голова Директорії і Головний Отаман) форми правління, з виразними рисами авторитаризму» [29, с. 270]. Але цей процес С.Литвин пояснює складною тогочасною внутрішньо-та зовнішньополітичною обстановкою, яка не давала можливості С.Петлюрі непорушно дотримуватись принципів колективного керівництва, які випливали з рішень Трудового Конгресу. «Час вимагав твердішої руки. І Петлюра демонстрував її» [29, с. 250, 254], – зазначає С.Литвин. З цим важко не погодитись, але висновок автора про те, що, демонструючи цю «тверду руку», с. Петлюра не переступав законів УНР, є не зовсім логічним. Аналіз листопадових законів 1919 і 1920 рр. у контексті рішень Трудового Конгресу свідчить, що, виходячи з революційної доцільності, переступав і не раз. Фактично це визнає й сам

дослідник, підкреслюючи, що «прийняття Петлюрою рішень, які тепер ставляться під сумнів, в ідеалі, можливо, повинні би виглядати саме таким чином, як це пропонують опоненти» [29, с. 254].

Об'єктивно, на наш погляд, висвітлюють «листопадову» законотворчість Директорії УНР В.Яблонський [14], с. Грабовський [30],О. і М. Копиленки [10]. Вони не намагаються доводити абсолютну відповідність листопадових законів УНР 1919–1920 рр. рішенням Трудового Конгресу. Навпаки, відверто визнають, що їх прийняття було пов'язане з недієздатністю існування в умовах тодішнього політичного життя такого державного політичного органу, як Директорія УНР. В.Яблонський підкреслює, що Директорія УНР в умовах відсутності представницького законодавчого органу функціонувала як диктатура, а її голова виконував функції диктатора: «його повноваження зростали із зменшенням кількісного складу Директорії». При цьому, на переконання автора, с. Петлюра особисто не прагнув диктаторських повноважень, оскільки конституційними документами листопада 1920 р. передбачалось скликання в УНР «повноцінного парламенту» [14, с. 53].

Виважену оцінку «листопадовій законотворчості» Директорії та її урядів дали О. і М. Копиленки. Вони вважають, що рішення Директорії від 15 листопада 1919 р., яке покладало «верховне керування справами Республіки» на С.Петлюру, ще не дає підстав говорити про «цілковите закріплення» «керівної» ролі» Головного отамана. На їх думку, формально відбувся певний перерозподіл повноважень серед членів Директорії, оскільки за С.Петлюрою були закріплені всі внутрішньополітичні функції, а дипломатичні передано А.Макаренку та Ф.Швецю, які виїхали за кордон для реалізації зовнішньополітичного курсу УНР. Лише після 21 травня 1920 р., зазначають вчені, «коли Петлюра, який тоді уособлював Директорію, скасував повноваження А.Макаренка й Ф.Швеця, можна стверджувати, що він стає одноосібним керівником Української держави» [10, с. 148, 149].

Оцінюючи політичну спрямованість законів від 12 листопада 1920 р., О. і М. Копиленки вважають, що зміст цих законів засвідчив орієнтацію проводу УНР на модель президентсько-парламентської республіки [10, с. 150].

З практично-політичної точки розу розглядають зазначені закониВ.Солдатенко [31] та О. Мироненко [32]. В.Солдатенко, посилаючись на праці спеціалістів з історії держави та права, вважає, що державотворчі зусилля й законодавча діяльність лідерів УНР не заслуговують на високу оцінку [31, с. 858]. Листопадові закони 1920 р. він характеризує як «останні витвори теоретично-правової думки», що майже не мали жодного значення для розвитку суспільних процесів безпосередньо в Україні, «скоріше регламентуючи діяльність урядових структур в еміграції» [31, с. 691]. Позицію В.Солдатенка поділяє О.Мироненко. У своїй праці «Витоки українського революційного конституціоналізму 1917–1920 рр.» він характеризує закон від 12 листопада 1920 р.» Про тимчасове Верховне Управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці» як такий, що базувався на «квазіконституціоналізмі», тобто при його формуванні були запозичені ідеї з різних європейських конституцій авторитарної спрямованості, що не вусьому кореспондувались між собою. «Авторитарний за своїм характером цей закон, – наголошує автор, – не міг дати ані суттєвого прирощення знань, ані збагатити практику демократичного державотворення» [32, с. 165–166].

Ряд аспектів конституційного будівництва доби Директорії знайшли відображення у дисертаційних дослідженнях С.Благовісного [33], О.Грибенко [34], В. Єрмолаєва [34], Н.Єфремової [35], А.Присяжнюка [36], В.Стецюк [38], Д.Яневського [39]. Останній автор прийшов до висновку, що процедури створення та проголошення українських державних утворень в роки Української революції супроводжував «правовий хаос» [39, с. 10]. Значний інтерес викликає дисертація А.Присяжнюка. Висвітлюючи конкретні кроки Директорії, Ради Народних Міністрів по розбудові «другої» УНР, як парламентської республіки, зокрема законотворчу діяльність двох конституційних комісій у 1920 р., автор відзначає більш високу якість підготовлених проектів конституцій УНР. Водночас, він підкреслює, що вимоги урядової комісії надати чинності постійній Конституції УНР тільки демократичним шляхом, в умовах, що склалися в УНР на осінь 1920 р., були нереальними. Вони свідчили, «що на жовтень 1920 р. конституційний процес в республіці був уже відірваний від реалій життя» [36, с. 16].

Отже, за роки незалежності українські історики домоглися помітних успіхів у дослідженні діяльності Директорії зі створення конституційно-правових засад української державності. Їхні праці дозволили зробити картину цієї діяльності більш конкретною, показати

складний і суперечливий шлях пошуку різними політичними силами УНР найбільш прийнятної форми державного устрою країни. Водночас, вищенаведений аналіз літератури дає підстави стверджувати, що висвітлення цілої низки питань, що стосуються процесу державотворення в Україні, вітчизняними фахівцями лише розпочато. Звідси наявність суперечливих оцінок, неоднозначних висновків, які утруднюють розуміння сутності процесів, що відбувались у добу Директорії УНР у царині формування й конституювання державницьких інституцій.

Вітчизняні фахівці вже звертали увагу майбутніх істориків на ті аспекти досліджуваної теми, що потребують подальшого наукового осмислення. Зокрема, Д. Яневський наголошує на важливості додаткового дослідження питання про датування та кількість Державних нарад, що розглядали проблеми створення конституційно-правових засад української державності, більш ретельного вивчення прийнятих ними рішень [40, с. 355]. В.Солдатенко вважає за необхідне продовжити всебічне вивчення політичного курсу Директорії, слушно зазначаючи, що прогрес тут «практично лише позначився» [40, с. 294]. Потребують подальшого обговорення й ряд інших аспектів, пов'язаних із формуванням політико-правових засад української державності за часів Директорії, особливо тих, що до сьогодні не мають однозначного тлумачення серед вітчизняних фахівців. Це, зокрема, стосуєтьсяпроблеми робітничої та селянської правосвідомісті у добу Директорії, впливу на її формування більшовицьких ідей, що безумовно не могло не позначитися на процесі творення й ефективності функціонування державних інституцій, у т.ч. і місцевого рівня.Важливими є питання про легітимність влади як самої Директорії, так і створених нею органів влади, конституційність її постанов і законів у листопаді 1919 та 1920 рр., а також про вплив об'єктивних і суб'єктивних чинників, що завадили Директорії УНР виробити чітку процедуру творення й прийняття законодавчих норм, систематизувати й кодифікувати їх, тобто, довести законодавчий процес до логічного завершення.

Подальша творча робота вітчизняних істориків над цими та іншими недостатньо вивченими проблемами безумовно дозволить поглибити нашу уяву про державотворчу діяльність Директорії УНР, відкинути ті твердження і висновки, що суперечать історичним реаліям.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Капелюшний В. Здобута і втрачена незалежність: історіогр. нарис укр. державності доби національ.-визвол. змагань (1917–1921 рр.) /В. Капелюшний. – К. : Олан, 2003. – 608 с.
2. Конституційні акти України. 1917–1920 : невідомі конституціїУкраїни / відп. ред. Ю.Д. Прилюк. – К.: Філософ. і соціолог. думка, 1992. – 272 с.
3. Слюсаренко А.Г. Історія української Конституції / А.Г. Слюсаренко, М.В. Томенко. – К. : Знання України, 1993. – 191 с.
4. Гусєв В.І. Конгрес трудового народу України: на шляху до національного законотворення (січ. 1919 р.) / В.І. Гусєв // Регіональна політика України : концептуальні засади, історія, перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 10–11 листоп. 1994 р. / Ін-т нац. відносин і політології НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Мін-во України у справах національностей, міграції та культів. – К., 1995. – С. 142–144.
5. Дзейко Ж.О. Інституційно-правові умови формування вищих органів державної влади Української Народної Республіки періоду Директорії (1918 р.) / Ж.О. Дзейко. – К., 1995. – 14с. – (Деп. в ДНТБ України, № 2209–Ук.).
6. Копиленко О. Конгрес трудового народу України:до 80-річчяукр. парламентаризму / О. Копиленко, М. Копиленко //Вісн.Акад.правов. наук України. – Х., 1997. – № 4. – С. 61–71.
7. Реєнт О.П. У робітнях історичної науки. / О.П. Реєнт. – К. : Просвіта, 1999. – 352 с.
8. Яблонський В. Особливості виборів до Трудового Конгресу як легітимного органу Директорії УНР : (за матеріалами Полтав. губернії) / В. Яблонський // Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності й культури : тези Всеукр. наук. конф. (Переяслав-Хмельницький, 21–25 верес. 1992 р.). – Переяслав–Хмельницький, 1992. – С. 110–112.
9. Яблонський В. Проблема конституційної легітимації української влади в добу Директорії УНР / В. Яблонський // Українська державність : історія і сучасність : матеріали наук. конф. (січ. 1993) / Ін-т систем. дослідж. освіти України – К., 1993. – С. 229–231.
10. Копиленко О.Л. Держава і право України. 1917–1920 : навч. посіб. / О.Л. Копиленко, М.Л. Копиленко. –К : Либідь, 1997. – 208 с.
11. Яневський Д. Політичні системи України 1917–1920 років : спроби творення і причини поразки / Д. Яневський. – К. : Дух і літера, 2003. –767 с.

12. Павленко Ю. Українськадержавність у 1917–1919 рр. : (іст.-генетич.аналіз) / Ю. Павленко, Ю. Храмов. – К.:Манускрипт, 1995. – 261с.
13. Васковський Р. Урядова криза в УНР у лютому–квітні 1919 р. / Р. Васковський // Історія України : маловідомі імена, події, факти : зб. ст. / НАН України. Ін-т історії України. – К., 1999. – Вип. 5. – С. 95–99.
14. Яблонський В. Від влади п'ятьох до диктатури одного : іст.-політ. аналіз Директорії УНР / В. Яблонський. – К. : Альтерпрес, 2001. – 160 с.
15. Дзерович Б. Закон про форму влади на Україні з дня 28 січня 1919 року / Б. Дзерович // Правнич. вісн. – Нью-Йорк : Друк. Р. Крупка і М. Пирського, 1955. – С. 39–45.
16. Копиленко О. «Трудовий принцип» в історіїмісцевогосамоврядування УНР / О. Копиленко, М. Копиленко // Місцевесамоврядування. – К., 1998. –№ 1/2. – С. 117–121.
17. Копиленко О. ЗаконодавствоДиректорії: спадкоємністьтрадицій та проблем? / О. Копиленко, М. Копиленко // Наука і сусп-во. – К., 1998. –№ 9/10. – С. 26–29.
18. Копилов А.А. Українські державні інституції в Кам'янці-Подільському восени 1919 – влітку 1920 року : (за кн. І.І. Огієнка «Рятування України» / А.А. Копилов // Матеріали IX-ої Поділ. іст.-краєзн. конф. – Кам'янець–Поділ., 1995. – С. 278–281.
19. Нагорний В.І. Генеза українського націонал-комунізму (1917–1920 рр.) / В.Г. Нагорний // Україна: минуле, сьогодення, майбутнє : зб. наук. пр. – К., 1999. – С. 169–182.
20. Роспопов Р.Г. Развитие вопросов украинской государственности в конституционных проектах Директории Украинской Народной Республики / Р.Г. Роспопов // Придніпровський наук.вісн. – Д., 1997. – № 9. – С. 19–20. 21. Лозовий В. Внутрішня та зовнішня політика Директорії Української Народної Республіки : (Кам'янецька доба) / В. Лозовий. – Кам'янець-Поділ. : Аксіома, 2005. – 224 с.
22. Лозовий В.С. Вищі органи державної влади УНР Кам'янецької доби Директорії (червень–листопад 1919р.) / В.С. Лозовий // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження : наук. зб. – Хмельницький, 1995. – С. 141–143.
23. Лозовий В.С. Місцеві органи влади УНР в Кам'янецьку добу Директорії (червень–листопад 1919 р.) / В.С. Лозовий // Матеріали IX-ої Поділ. іст.-краєзн. конф. – Кам'янець-Поділ., 1995. – С. 283–285.
24. Лозовий В.С. «Трудовий принцип» чи демократія : вибір політ. засад державотворення в добу Директорії УНР / В.С. Лозовий // Консерватизм і державотворення в Центрально-Східній Європі. – Луцьк ; Люблін, 1997. – С. 47–50.
25. Румянцев В.О. Высшие государственные структуры Украинской Народной Республики периода Директории / В.О.Румянцев // Проблемы законности:респ.междувед.науч. сб. – Х., 1996. – Вып.31. – С. 17–27.
26. Рум'янцев В.О. До питання про форму УкраїнськоїдержавидобиДиректорії/ В.О.Рум'янцев // Вісн. Акад. правов. наук України. – Х., 1996. – № 7. – С. 151–156.
27. Рум'янцев В.О. Українська державність 1917–1922 рр. : форми і пробл. розбудови / В.О. Рум'янцев. – Х. : Основа, 1996. – 164 с.
28. Лозовий В.С. Кам'янецька доба Директорії Української Народної Республіки (червень–листопад 1919 року): автореф. дис. … канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В.С. Лозовий. – К., 1998. – 19 с.
29. Литвин С. Суд історії : Симон Петлюра і петлюріана / С. Литвин. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – 640 с.
30. Грабовський С. Історія українського державотворення : проблеми і шляхи вирішення / С. Грабовський, Л. Шкляр // Пам'ять століть. – К., 1997. – № 6. – С. 116–124.
31. Солдатенко В.Ф. Українська революція : іст. нарис / В.Ф. Солдатенко – К. : Либідь, 1999. – 976 с.
32. Мироненко М. Українськанаціональнареволюція / М. Мироненко. – Мюнхен ;Лондон ; Торонто : На Варті, 1951. – 32 с.
33. Благовісний С.Г. Організаційно-правові засади діяльності урядів «першої» та «другої» УНР : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12. 00.01 «Теорія та історія держави і права» / С.Г. Благовісний . – Х., 2005. – 21 с.
34. Грибенко О.М. Державотворчі процеси в Наддніпрянській Україні1917–1920 рр. : історичний аспект : автореф. дис. … канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О.М. Грибенко. – Луганськ, 2007. – 20 с.
35. Єрмолаєв В.М. Вищі представницькі органи влади в Україні (історико-правове дослідження) : автореф. дис. … докт. юрид. наук : спец. 12. 00.01 «Теорія та історія держави і права» / В.М. Єрмолаєв. – Х., 2006. – 40 с.
36. Єфремова Н.В. Розвиток конституційного законодавства в Україні(1917–1920) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12. 00.01 «Теорія та історія держави і права» / Н.В. Єфремова. – О., 2002. – 20 с.

37. Присяжнюк А.Й. Конституційне будівництво в Українській Народній Республіці доби Директорії (листопад 1918–початок 1921 рр.) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права» / А.Й. Присяжнюк. – Х., 2002. – 19 с.
38. Стецюк Н.В. Конституціоналізм в українській політичній та правовій думці (середина XIX ст.–кінець 80-х років XX ст.) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12. 00.01 «Теорія та історія держави і права» /Н.В. Стецюк. – К., 2003. – 20 с.
39. Яневський Д.Б. Політичні системи України 1917–1920 рр. : спроби творення і причини поразки : автореф. дис. … докт. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Д.Б. Яневський. – Чернівці, 2008. – 40 с.
40. Солдатенко В. Новітні видання і дослідження з історії Української революції (1917–1920 рр.) / В. Солдатенко // Актуальні проблеми вітчизняної історії XX ст. : в 2 т. – К., 2004. – Т. 1. – С. 237–305.

Стопчак Н.В. ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ДИРЕКТОРИИ УНР ПО СОЗДАНИЮ КОНСТИТУЦИОННО-ПРОВОВЫХ ОСНОВ УКРАИНСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ.

В статье на многообразном историографическом и археографическом материале исследованы ведущие тенденции и основные этапы накопления знаний, касающиеся основных направлений деятельности Директории УНР по созданию конституционно-правовых основ украинской государственности в современной отечественной историографии. Выявлено, систематизировано и дано характеристику основным группам историографических источников по данной проблеме. С учетом историографического опыта предложена схема дальнейшего углубленного и комплексного исследования рассматриваемой проблемы.

Ключевые слова: историография истории Украины, историографический процесс, историографические источники, Директория УНР, конституционное строительство, нормативно-правовые акты.

Stopchak M.V. ACTIVITIES OF THE DIRECTORY OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC AS TO ESTABLISHING CONSTITUTIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF UKRAINIAN STATEHOOD AS REFLECTED IN MODERN DOMESTIC HISTORIOGRAPHY

Based on extensive historiography data and facts investigated are major trends in accumulation of knowledge about of activities of the Directory of the UPR as to establishing constitutional and legal principles of Ukrainian statehood in modern home historiography. Major groups of historiographic sources on the above problem are revealed, systematised and characterised. Defined is a range of issues, which call for further investigation and scientific interpretation.

Key Words: historiography of Ukraine's history, historiographic process, historiographic sources, the Directory of the UPR, constitution formation, regulations.

УДК 94(477)

І.В. Мазур, Н.В. Андрійшин

ІСТОРІОГРАФІЧНА ТРАДИЦІЯ ТА ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГУБЕРНСЬКИХ МІСТ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1920-Х РР.

В даній статті розглянуто науковий доробок вчених, практиків, громадських діячів в контексті дослідження становлення влади рад у губернських містах України першої половини 20-х рр. XX ст. А також, пов'язаних з цим процесів – адміністративних, самоврядних, господарських, демографічних, національних, соціальних, культурних тощо.

Ключові слова: губернське місто, міська рада, урбанізація, трансформаційні процеси

Публікації стосовно проблем життєдіяльності губернських міст умовно поділено на два основні періоди, виокремлення яких зумовлене суспільно-політичними процесами, що відбувалися в Україні і мали вплив на розвиток наукової й пізнавальної сфери життя суспільства. Перший – радянська історіографія, включає в себе декілька етапів: 1) 1920-ті – перша половина 30-х рр.; 2) середина 30-х – перша половина 50-х рр.; 3) середина 50-х – середина 1980-х рр.; 4) друга пол. 1980-х – початок 1990-х рр. Другий період – сучасна історіографія, поділяється на сучасну вітчизняну та зарубіжну історіографію.

Мета статті – проаналізувати урбаністичні та історико-краєзнавчі трансформації наукової думки стосовно різноманітних аспектів життя губернських міст 1920-х років.

Перші роботи з вищеозначеної теми представлені статтями, виступами, брошурами та невеликими посібниками з відсутніми посиланнями на джерела партійних лідерів, державних діячів та почасти науковців А. Буценка [1], М. Скрипника [2], П. Постишева [3], А. Хоменка [4], А. Гіршфельдома [5], Н. Черлюнчакевича [6]. У представлених публікаціях сформовано теоретико-методологічні засади національної політики в УСРР та конкретизуються обставини запровадження етнополітики стосовно окремих етнічних меншостей.

Відновлення та посилення урбаністичних процесів на території УСРР відповідало офіційно пріоритетним напрямкам владної політики. На базі переосмислення історичного процесу в антропологічному і просторовому вимірах відбувається відтворення «живого» образу міста як складної динамічної цілісності. У такому векторі проводять свої дослідження Н. і Т. Анциферови [7]. Важливим внеском у дослідженні урбаністичної проблематики став науковий доробок українського історика І. Вологодцева [8]. Уперше в українській історіографії ним було виділено два етапи розвитку міст України: І – 50-60-ті рр. XIX ст. та ІІ - 60-ті рр. XIX ст. – 20-ті рр. XX ст. Саме він звернув увагу громадськості та урядовців на певні недоліки, що існували в комунальній сфері. Дослідження ситуації та перспектив розвитку цього напрямку розвитку міст продовжилось і на управлінському рівні [9].

З метою виправдати адміністративні реформи керівниками організацій та учасниками даного процесу розглядались проблеми губернської реорганізації [10]. Офіційно затверджені результати принципів територіальних реорганізацій опубліковувались у спеціальних виданнях Центральної адміністративно-територіальної комісії [11].

Становлення і формування нової системи рад розглядалось авторами-практиками - Г. Португаловим [12], М. Владимирським [13]. Їх праці містять інформацію стосовно ролі, значення та заходів відповідних органів у містах губернського значення.

Скрупульозністю підбору й аналізу статистично-облікових даних суспільно-політичних процесів вирізняються праці С. Мінаєва [14], В. Ігнатьєва [15], С. Власенко [16].

Усі ці видання містять важливий фактологічний матеріал, дають уявлення про ідеологічну атмосферу. Подають аналіз вад радянської системи, звертають увагу поруч із позитивними й на негативні аспекти розвитку міст, які пізніше не знайшли відображення в наукових працях. Визначальним для них є висновок, що всі ці проблеми «тимчасові», існують лише на певному етапі, пояснюються молодістю держави.

Для другого періоду 1930-ті – середина 50-х рр., притаманне різке зменшення кількості видань, їх описовість, вузька джерельна база, суб'єктивність в оцінюванні. Це стосується визначення ролі міських рад у губернських центрах, як представницьких органів місцевого самоврядування, їхній вплив на соціальні перетворення та етнодемографічний розвиток адміністративних осередків й відбудову різноманітних сфер життя міста. Такий схематизм у висвітленні пояснюється зменшенням впливу міських рад на життя суспільства, утвердження командно-адміністративної системи в Україні. Загальним для праць указаного періоду є майже повна відсутність посилань на архівні та інші джерела. По суті, це – літературна обробка звітів організацій. Проте проблема урбанізації країни залишалась відкритою [17].

За часів часткової десталінізації суспільства (середина 50-х – середина 80-х роках) об'єктом систематичного наукового дослідження стало розвиток законодавства, діяльність і структура, форми і методи роботи у містах по відновленню й розвитку промисловості та приватного підприємництва тощо [18]. Проблеми управління промисловістю знайшли відображення в узагальнених працях з історії УРСР [19].

Потрібно виділити фундаментальне дослідження А. Венедиктова [20], який з історико-правової точки зору вивчає організацію управління промисловістю, включаючи історію робітничого контролю й націоналізації.

Даному періоду притаманний соціально-економічний вимір у підходах до виявлення природи міст, що посвідчують праці Ю. Пітюренко [21]. Активно досліджувалася історія робітничого класу України – А. Епштейн, В. Лобурець , О. Реєнт . У їх публікаціях розкривається внесок робітників у докорінні соціально-економічні перетворення в республіці, зокрема участі в управлінні індустріальним комплексом.

Окремий сегмент історіографічного доробку пов'язаний із фундаментальною працею «Історія міст і сіл», здійсненої великим колективом фахівців й аматорів під керівництвом академіка НАН України П. Тронька. Незважаючи на ряд недоліків, на сьогодні немає іншого

комплексного дослідження краєзнавчого характеру, яке б за обсягом охопленого матеріалу могло перевершити дану краєзнавчу серію [22].

Слід зауважити, що в цей історичний період виходить ряд праць авторських колективів та монографій з історії окремих міст України, що вивчають і період 1920-х років. Зокрема багатотомники з історії Києва, історичні нариси Харкова, Одеси, Вінниці тощо [23].

Значну масу досліджень з історії губернських міст у 1920-1926 рр. та в цілому розвитку урбаністичних тенденцій всередині країни у цей період становлять статті в журналах і наукових збірниках [24]. Їх автори розглядають як конкретні проблеми міст досліджуваного періоду в процесі пристосування до нових віх державної політики, так і роботи щодо раціоналізації державного апарату.

Чи не найповніше серед інших авторів В. Наулко [25] показав динаміку чисельності населення корінного українського етносу та етнічних меншин УРСР впродовж двох часових періодів: 1897–1926 рр. (в кордонах УРСР на 17 вересня 1939 року) та 1926-1959 рр.

У 60-80-х роках захищено кандидатські дисертації В. Гречко, В. Духопельниковим, А. Лепьошкіним, П. Стояном [26]. Загалом, цей історіографічний період нараховує найбільшу кількість публікацій з досліджуваної нами проблеми, розширюючи її документальну базу. Проте заполітизований підхід у викладенні міської історії та відповідна підбірка документальних матеріалів не дає повною мірою розкрити урбанізаційні та соціально-демографічні процеси губернського міського простору.

Наступну групу літератури складають дослідження вітчизняних істориків з кінця 80-х рр. XX – початку XXI ст., написані під впливом кардинальних змін у суспільно-політичному житті країни, а після серпня 1991 року – у зв'язку з крахом тоталітарної системи та розпадом СРСР. Після проголошення Україною незалежності значний вклад у дослідження питання встановлення компартією всебічного громадського контролю належить В. Даниленку, Г. Касьянову, С. Кульчицькому [27]. У ці роки був введений в обіг термін «адміністративно-командна система», що міцно увійшов у науковий вжиток як синонім «тоталітарна система», «бюрократично-державна», «командна» [28].

Методологічний інструментарій дослідження історії міст закладено у роботах Я. Верменич, в яких наголошується на важливості повернення пізнавальної цінності історичного знання шляхом розвитку історичної локалістики [29]. Ряд монографій засвідчують зростання інтересу до макроісторії не лише в кордонах одного міста, але й окремих районів [30]. Створено численну наукову літературу, присвячену історії міст Києва [31], Харкова [32], Дніпропетровська [33], Одеси [34], Вінниці [35], Житомира [36], Чернігова [37] тощо.

Проблемам урбанізації та розвитку територій присвячені праці визначних українських вчених – В. Кравченко, М. Пітцика, І. Салія [38]. Нашу увагу привернули також дослідження В. Підгаєцького [39], Д. Гриня [40], які в основу вивчення розвитку міст поклали матеріали переписів 1923 і 1926 рр.

Важливою подією для істориків, що вивчають діяльність рад, став вихід у світ у 1990 р. монографії О. Гонтаря [41], який докладно аналізує розвиток законодавства про міські ради, хід і підсумки звітно-виборчих кампаній, питання взаємовідносин партійних органів і міських органів влади.

Доба державної незалежності України позначена активною роботою над розробкою історії міської повсякденності. Теоретичні підстави, закладені у загальних роботах О. Удода, О. Коляструк та І. Яковенко. Проблема соціальних аномалій доби непу привернула увагу таких українських дослідників як В. Іваненко та І. Іщенко [42].

Потужний пласт інформації містить література, присвячена широкому спектру питань етнічних меншин. Зокрема, від історії заселення етнічних меншин в Україні, динаміки їхньої чисельності до сучасного розселення, проблем соціально-економічного та культурного розвитку [43]. Найбільш ґрунтовними є роботи В. Крисаченко [44], Т. Єременко [45], Л. Якубової [46].

Останні роки виявилися плідними для дослідників у плані написання дисертаційних робіт, в яких розроблялися правові та історичні аспекти урбанізаційних процесів початку XX ст. Це безпосередньо стосується праць Г. Басари, Н. Гогохії, О. Комарніцького, С. Єсюніна, І.Непотенко та інших [47].

У зазначений період з'явилася велика кількість публікацій, присвячених історії становлення комунального господарства в українських містах, проте значною мірою це стосується транспортних інфраструктур [48]. Все ж, спеціального дослідження, присвяченого вивченню життєдіяльності губернських міст, ефективності самоврядної діяльності міських рад таких значущих адміністративних осередків 20-х р. XX ст., зокрема в галузі становлення та розвитку системи комунального господарства і його забезпечення, немає.

У 90-х роках посилюється інтерес до суспільних відносин у міжвоєнний період з боку зарубіжних істориків. Вивчення питань суспільних відносин є невід'ємними складовими праць з історії 1920-х років таких авторів, як Є. Карр, Б. Кравченка [49].

Важливі теоретичні положення й практичні результати містять праці французьких істориків Ф. Броделя – у вивченні проблем капіталістичного міста у світовому масштабі та з методологічних підходів – П. Мерлен [50]. Цікаві для нас відомості з історії електротранспорту в УРСР знаходимо в спеціалізованому атласі [51]. Сучасні російські вчені А. Сванідзе, Е. Сайко, А. Ахієзер розглядають місто насамперед як соціокультурне явище історичного процесу.

Констатуючи певні здобутки в галузі дослідження окремих аспектів розвитку українських губернських міст 20-х років XX ст., слід зазначити, що цілісні роботи, які охоплювали б комплекс проблем, пов'язаних з урбанізаційними процесами в них, відсутні. Саме тому узагальнений розгляд суспільно-політичних та адміністративних процесів у губернських містах, на тлі процесів побудови держави рад, є безумовно актуальним для сьогодення, й потребує у перспективі окремих розвідок та монографічних досліджень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Буценко А.И. К вопросу о районировании Украины. / А.И. Буценко – Х., 1927.; Його ж. Радянське будівництво серед нацменшостей УСРР. / А.И. Буценко – Х., 1928.
2. Скрипник М.О. Народна освіта за 10 років // Скрипник М.О. Вибрані твори. / М.О. Скрипник – К., 1991.
3. Постишев П. Національне питання в реконструктивний період / П.Постишев – К., 1930. – 46 с.
4. Хоменко А. Населення України 1897-1927 рр. / А. Хоменко – Х., 1927; Його ж. Національний склад людности УСРР. / А. Хоменко – Х., 1931.
5. Гіршфельд А. Міграційні процеси на Україні (в світлі перепису 1926р.) / А. Гіршфельд – Х.,1930.
6. Национальный состав Советской Украины. Объяснительная записка к этнографической карте Украинской социалистической советской республики./ Сост. Н.А.Черлюнчакевич — Х., 1925.
7. Анциферов Н., Анциферов Т. Город как выразитель сменяющихся культур. Картины и характеристики. / Н.Анциферов, Т. Анциферов - Ленинград, 1926; Анциферов Н.П. Пути изучения города как социального организма. / Н.П. Анциферов, – М., 1926.
8. Вологодцев И.К. Особенности развития городов Украины / И.К. Вологодцев // Господарство України. –Х., 1930; Вологодцев І.П., Каплунов І.С. Комунальне господарство в містах України. / І.П. Вологодцев, І.С. Каплунов – Х., 1930.
9. Комунальне господарство УСРР. – Х., 1931.
10. Колесников А. Районирование и улучшение государственного аппарата. / А. Колесников –М.-Л., 1927; Нируговв И. Проблемы районирования. / И. Нируговв– М., 1927; Киселёв А. Районирование и низовая сеть Советов. / А. Киселёв – М., 1929.
11. Административно–территориальное деление Украины (По данным Центральной Административно-территориальной комиссии). – Харків, 1923; Адміністраційно-територіальний поділ УСРР при 3-х ступеневій системі врядування (За даними на 1 жовтня 1925 р.) –Харків, 1925.
12. Португалов Г.М. Секции Советов. / Г.М. Португалов – М.,1922.
13. Владимирский М.Ф. Советы, исполкомы и съезды Советов: Материалы к изучению строения и деятельности органов местного управления. / М.Ф. Владимирский - М., 1920-1921.
14. Мінаєв С.В. Ради на Україні. Підсумки перевиборів Рад 1928-1929 рр. / С.В. Мінаєв. – Х., 1928.
15. Ігнатьєв В.І. Міськради. / В.І. Ігнатьєв– Б.м.–Б.р.; Игнатьев В. Горсоветы. – М.-Л., 1926.
16. Власенко С.Н. Горсоветы на Украине (их работа и ближайшие задачи). / С.Н. Власенко - Харьков, 1927.
17. Проектирование социалистических городов. Сб. трудов Гипрограда. – Харьков, 1935. – №3.
18. Гудзенко П.П. Соціалістична націоналізація промисловості в Українській РСР (1917 – 1920 рр.). / П.П. Гудзенко – К., 1965; Экономическая политика Советского государства в переходной период от капитализма к социализму. – М., 1986.

19. Історія Української РСР: У 8 томах, 10 кн. Т. 6: Українська РСР у період побудови і зміцнення соціалістичного суспільства (1921-1941) / А.Г. Шевельов (гол. ред.). – К., 1977.
20. Венедиктов А.В. Организация государственной промышленности в СССР. – в 2 тт. – Л., 1957-1961.
21. Питюренко Е.И. Территориальные системы городских поселений Украинской ССР. (Методология и методика исследования, анализ современного состояния, закономерности и перспективы развития). / Е.И. Питюренко. – К., 1977.
22. Історія міст і сіл УРСР. – К., 1967-1972.
23. История Киева: В 2-х т. / Под ред. О.К.Касименко. – К., 1963.; История Киева: В 3-х т. 4-х кн./ Под ред. Ю.Ю. Кондуфор и др. – К., 1982.; Старовойтенко І.П. Соціалістичний Київ / Іван Павлович Старовойтенко— К., 1958; Окладной Г.М. Социалистический Харьков. — Х., 1951; Одесса. Очерк истории города-героя / Під ред, с. М. Ковбасюка – Одеса, 1957; Вінниця: Історичний нарис. – Вінниця,1964.
24. Гонтар А.В. К вопросу о количестве городов и городских советов на Украине в 20-е годы / А.В. Гонтарь // Вопросы истории СССР. – Х., 1985.- №30.- С. 89-94. ; Покшишевский В.В. Населённые пункты – местные центры и проблемы их соподчинения// Вопросы географии.–1962. – Сб. 56. – С. 30-53; Урбанизация и расселение: Сб. ст. / Под ред Ю.Л. Пивоварова.–М., 1975.
25. Наулко В.И. Национальный состав населения Украинской ССР по матеріалам перепесей населения./ В.И. Наулко - М., 1964.; Наулко В.І. Етнічний склад населення Української РСР. Статистико-картографічне дослідження / В.І. Наулко - К., 1965.
26. Гречко В.В. Оживление местных Советов УССР и совершенствование работы их аппарата в 1925-1927 гг.: автореф. дисс. канд. юр. наук./ В.В. Гречко – Х., 1960; Духопельников В.М. Деятельность Советов Харьковщины в восстановительный период.// Автореф. дисс. канд. ист. наук. / В.М. Духопельников– Х, 1979; Лепешкин А.И. Местные органы власти Советского государства (1921-1936 гг.)/ А.И. Лепешкин – М., 1959; Стоян П.К. Советское строительство в УССР 1921-1925 рр.: автореф.дисс. канд. ист. наук. / П.К. Стоян – К., 1965.
27. Даниленко В.М. Сталінізм на Україні: 20-30-і роки / В.М. Даниленко, Г.В. Касьянов, С.В. Кульчицький. – К., 1991; Кульчицький С.В. УСРР в добу нової економічної політики (1921-1928 рр.): Спроба побудови концептуальних засад реальної історії / С.В. Кульчицький. — К., 1995.
28. Попова Г.Х. Рецензія на роман А.Бека «Нове призначення». // Наука и жизнь. – М., 1987. - №4.
29. Верменич Я.В. Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення./ Я.В. Верменич - К., 2011.
30. 30 років Бабушкінському району міста Дніпропетровська: Метод. посіб. з історії Бабушкінського району. — Дніпропетровськ, 2003; Базарянинов В.К. Дзержинка: годы и судьбы: Очерки истории Днепровского металлургического комбината им.Ф.Э.Дзержинского./ В.К. Базарянинов — Дніпропетровськ, 1999.
31. Безгин А.Д., Корецкий С.П. Киев: колонизация левобережья. 1870-2006. / А.Д. Безгин, С.П. Корецкий — 2.изд. — К., 2006; Роль столиці у процесах державотворення: історичний та сучасний аспекти: Матеріали наук.-практ. конф., 28 лютого 1996 р., Київ / НАН України; Інститут історії та ін. / Ю.П. Лебединський (відп.ред.), Б.І. Мечинський (упоряд.) — К., 1996.
32. Михайлик О.Ф. Харкову — 300 років. Короткий історико-економічний нарис. / О.Ф. Михайлик — Х., 1956; До історії міста Харкова: будівництво, промисловість, наука / Центральний держ. науково-технічний архів України / О.В. Балишева (ред.), О.В. Балишева (упоряд.), А.О. Алекєєнко (упоряд.). — Х., 2004.
33. Днепропетровск: архит.-ист. очерк / Н.П. Андрущенко, С.Е. Зубарева, В.А. Ленченко. – К., 1985; Днепропетровску 200 лет 1776-1976. Сборник документов и материалов. – К., 1976; Дніпропетровськ на рубежі тисячоліть. /[В.Лазебник, Л. Пашук, В. Платонов, В. Клименко та ін.]. – Дніпропетровськ, 2001.; Дніпропетровськ: віхи історії / [А.Г.Болебрук, І.Ф. Ковальова, І.С. Стороженко та ін.] – Дніпропетровськ, 2001; Дніпропетровськ: минуле і сучасне. – Дніпропетровськ, 2001.
34. Болдирєв О.В. Одесі – 600: історичний нарис / О.В. Болдирєв – Одеса, 1994.
35. Вінниця: Історичний нарис. / Гол. редактор проф. Подолинний А.М.– Вінниця: Книга-Вега, 2007.; Зінько О.В. Вінниця в період НЕПу (1921-1928) // Вінницька газета. – 2004. – №79-94
36. Василюк Г.Д. Житомир. Матеріали до історії міста: Навч. посіб. до вивч. історії нашого міста в рамках історії України / Георгій Дмитрович Василюк / Житомирський інженерно-технологічний ін-т. — Житомир, 2001; Житомиру – 1120 (884-2004). – Житомир, 2004.
37. Леп'явко С. Чернігів. Історія міста – Науково-популярне видання. / С. Леп'явко. – К., 2012.
38. Кравченко В.В. Місцеве самоврядування в історії України: історія, проблеми, позиції / В.В. Кравченко // Місцеве самоврядування в Україні. Видання Фонду сприяння становленню і розвитку місцевого та регіонального самоврядування. – К., 1994.; Салій І.М. Урбанізація в Україні: соціальний та управлінський аспекти./ І.М. Салій– К., 2005.

39. Подгаецкий В.В. Города Украраины в годи непа (вариант клиометрического подхода к анализ социальных структур). / В.В. Подгаецкий. – Днепропетровск, 1994.
40. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Б. Кравченко – К., 1997.
41. Гонтарь А.В. Городские Советы Украины: история становления и развития. / А.В. Гонтарь – Киев-Одесса, 1990.
42. Іваненко В.В. Іщенко І.В. Україна непівська: аналіз соціальних аномалій південного регіону. / В.В. Іваненко, І.В. Іщенко. – Дніпропетровськ, 2006.
43. Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник. - К., 2004; Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Зб. документів і матеріалів / М.І.Панчук, І.Л. Гошуляк, С.С. Діброва та ін. – К., 1994.; Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект / [В. Войналович, О. Галенко, М. Геник. Т. Горбань та ін.]; керівник М. Панчук. – К., 2000.
44. Крисаченко В.С. Динаміка населення: популяційна, етнічна та глобальні виміри./В.С. Крисаченко– К., 2005.
45. Єременко Т.І. Польська національна меншина в Україні в 20-30 рр. ХХ століття. / Т.І. Єременко. – К., 1994
46. Якубова Л.Д. Етнічні меншості УСРР у першій половині 20-х років ХХ ст. / НАН України; Інститут історії України / С.В. Кульчицький (відп.ред.). — К., 2002.
47. Басара Г.Б. Українське провінційне місто як політичне та соціокультурне явище у добу національно-демократичної революції (березень 1917-квітень 1918 рр.): Дис... канд. іст. наук: 09.00.12 / Г.Б. Басара — К., 2003.; Гогохія Н.Т. Українське радянське місто 1929 - 1938 рр.: історико-соціальний аналіз: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. / Н.Т. Гогохія — Луганськ, 2003; Комарніцький О.Б. Містечка правобережної України в добу української революції 1917-1920 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. / О.Б. Комарніцький — Чернівці, 2005; Єсюнін С.М. Міста Подільської губернії у другій половині XIX – на початку ХХ ст..: соціальна інфраструктура, адміністративний та економічний аспекти.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. / С.М. Єсюнін – Кам'янець-Подільський, 2011; Непотенко І.В. Чернігів у 1920-х рр.: структури повсякденності: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. / Непотенко І.В. – Чернігів, 2011.
48. Борисенко М. Міський транспорт у контексті життя городян України 20-30 років ХХ ст. // Пам'ять століть /М. Борисенко. – 2008. - №3; Николаевский трамвай // Википедия: Режим доступу: http://ru.wikipedia. org. wiki / Николаевский_трамвай (последнее изменение: 23:12, 23 марта 2010); Кац Г. История Одесского трамвая/ Г. Кац. // «Одесский Листок». – Февраль 2007. – №146. – Режим доступу: http://www.odessapage. com/ new/ru/node/807 (10.03.2009).
49. Карр Э. Русская революция от Ленина до Сталина. 1917-1929. / Э. Карр – М., 1990; Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Б. Кравченко – К., 1997.
50. Мерлен П. Город: Количественные методы изучения/ Пер. с франц. – М., 1977.
51. Tramway Atlas of the former USSR.– Berlin-London, 1996.

Мазур И.В. ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ ТРАДИЦИИ И ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ГУБЕРНСКИХ ГОРОДОВ УКРАИНЫ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ 1920-Х ГГ.

В данной публикации рассмотрены научные труды ученых, практиков, общественных деятелей в контексте исследования становления власти советов в губернческих городах Украины первой половины 20-х гг. ХХ в. А также, связанных с этим процессов - административных, самоуправляющихся, хозяйственных, демографических, национальных, социальных, культурных и др.

Ключевые слова: губернский город, городской совет, урбанизация, трансформационные процессы.

Mazur I.V. HISTORIOGRAPHY TRADITION AND RESEARCH PROBLEMS PROVINCE CITY OF UKRAINE OF THE FIRST HALF 1920-

In this article scientific labours of scientists, practical workers, publicmen are considered in the context of research of becoming of power of advices in the province cities of Ukraine of the first half 20th And also, processes related to it - administrative, self-governing, economic, demographic, national, social, cultural and other. Keywords: province city, city advice, urbanization, transformation processes.

УДК [(478):(477)]: [(1)+323.11]»1924/1940»

С.В. Білоус

ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ МОЛДАВСЬКОЇ АВТОНОМНОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ У СКЛАДІ УРСР 1924-1940 РР.

В статті аналізуються опубліковані джерела, що характеризують основні етапи та передумови утворення, а також особливості соціально-економічного, політичного та етнокультурного розвитку МАРСР у складі УРСР 1924-1940 рр.

Ключові слова: МАРСР, УРСР, історичні джерела, збірники документів,періодичні видання.

У 2014 році виповнюється 90 років з того часу коли на лівобережжі Дністра було створено Молдавську Автономну Радянську Соціалістичну Республіку, що існувала у складі УРСР до 1940 року. Однак і сьогодні багато проблем історії Автономної Республіки залишаються мало дослідженими як в Україні так і у Молдові. Однією із проблем, що стоїть на шляху дослідників історії Республіки є обмеженість джерельної бази. Це обумовлюється рядом обставин: засекреченістю документів партійних органів та органів державної безпеки, втратою значної кількості архівних документів, розпорошеністю джерел в російських та молдовських архівах. В такій ситуації на перший план виходить опрацювання та широке використання опублікованих у різний час самих різноманітних джерел з історії Молдавської Автономної Республіки.

Метою статті є характеристика опублікованих джерел в яких висвітлювалися основні етапи утворення, а також особливості соціально-економічного, політичного та етнокультурного розвитку МАРСР.

Публікацію джерел з історії Автономної Республіки започаткували у 20-30-х роках ХХст. твори партійних та радянських керівників МАРСР та УРСР – Г.Петровський, І.Криворуков, М.Черлюнчакевич та ін. [1] В них широко використовуються документи партійних та радянських органів в яких обгрунтовується необхідність утворення Республіки.

У 1926 році в Москві було видано стенографічний звіт матеріалів першого з'їзду Товариства бессарабців [2].У його матеріалах міститься значний фактичний матеріал про соціально-економічне, політичне становище МАРСР на початку свого існування. Визначено головне завдання Автономної Республіки, яке полягало у тому щоб приєднати Бессарабію до СРСР та утворити Молдавську Радянську Соціалістичну Республіку.

До опублікованих джерел такого ж виду належать»Матеріали першого Всемолдавського з'їзду комітетів незаможних селян МАРСР, що відбувся 24-27 січня 1927 року у Балті [3].

Особливу групу опублікованих джерел складають матеріали офіційної статистики. Із них особливо цінними є матеріали перепису населення 1926 року [4], який із довоєнних переписів є найбільш точним. Зокрема, у XIII томі виданих його матеріалів знаходимо відомості про чисельність та національний склад населення МАРСР. За наслідками перепису загальна чисельність населення Автономної Республіки склала 572,5 тис.мешканців, із них українців – 277,5 тис.(48,5%), молдован – 174,4 тис.(30,1%), росіян – 48,9 тис.(8,5%), євреїв – 48,6 тис.(8,4%), представників інших національностей – 24,9 тис.(4,5%). Матеріали перепису переконливо засвідчують про те, що на час утворення МАРСР молдовани не складали більшості її населення.

На увагу дослідника вказаної проблеми заслуговує інформативно насичений збірник»Вся Україна та АМСРР на 1930 рік. Довідникова та адресна книга» [5].Окремим розділом у книзі подана інформація про Молдавську Автономну Республіку. Із нього дізнаємося, що чисельність населення Республіки у 1929 році складала 593,2 тис., із них 85% проживали у сільській місцевості. Переважаючою сільськогосподарською культурою була кукурудза нею було зайнято 31% посівних площ, друге місце займали посіви жита – 18% площ. У промисловості Республіки переважала харчова та переробна галузі.

Різноманітну інформацію, що стосується різних аспектів розвитку Автономної Республіки містять «Бюлетені Молдавського Статистичного управління». Нами детально опрацьовано таке видання, що побачило світ у 1930 році [6]. У ньому подану інформацію про розвиток різних галузей сільського господарства, промисловості, торгівлі та транспорту у 1929 році. Заслуговують на увагу відомості щодо ліквідації не писемності, освітньої діяльності,

охорони здоров'я та розвитку мережі культурно-просвітницьких закладів різних національних груп МАРСР. У книзі наведено точну статистику селянських господарств. Так у 1929 році в Автономній Республіці нараховувалося 117 тис. індивідуальних та 397 колективних господарств.

До 10 річниці утворення МАРСР було видано не велику кількість статистичних збірників, що мали переконливо показати значні успіхи Автономної Республіки у всіх сферах життя. Із такого роду пропагандистської літератури відзначимозбірник «10 лет АМССР. Альбом/Сост.Турчин,Добромильский [7]. В ньому міститься ілюстративний та довідниковий матеріал про передовиків виробництва, представників творчої інтелігенції, діячів культури Республіки.

Після ліквідації Автономної Республіки у 1940 році та приєднання частини її території до МРСР інтерес до вивчення її історії значно послабився, а тому аж до 1964 року не було опубліковано жодної вагомої публікації з історії МАРСР як в Україні так і у Молдові. У жовтні 1964 року відзначалося 40-річчя Автономної Республіки. До ювілею було видано кілька збірників документів та статистичних збірників. Особливий інтерес викликає зібрання документів»Начало большогопути. Сборникдокументов и материалов к 40-летию образования МАССР и созданияКоммунистическойпартии Молдавии [8]. Книга містить понад 60 ідеологічно витриманих документи, переважно постанови та рішення вищих органів більшовицької партії, що стосувалися утворення Автономної Республіки.У збірнику вперше було опубліковано матеріали Першої Всемолдавської обласної партійної конференції, що відбулася у Балті 18-21 грудня 1924 року.

Інформаційно насиченим є збірник документів «Социалистическое переустройство сельского хазяйства МАССР(1920-1937.)» [9]. У ньому наведено значний фактичний матеріал про здійснення політики колективізації в Автономній Республіці, допомогу УРСР та інших союзних республік, містяться справжні та надумані успіхи у розвитку сільського господарства МАРСР.

Із статистичних видань виданих до ювілею Республіки відмітимо збірник «Советская Молдавия за 40 лет.Статистический сборник» [10]. Видання містить велику кількість порівняльно-статистичних даних про всі галузі господарства, соціальної сфери, зокрема розвиток освіти, медицини та ін. Досліднику слід особливо критично ставитися до наведеної статистичної інформації, спів ставляючи її з іншими групами джерел.

Певні прогалини у джерельній базі історії МАРСР можна відтворити завдяки використанню збірника документів «Сьезды Советов Союза СССР.Сьезды Автономных Советских Социалистических Республик», що вийшов друком у 3-х томах 1970 року [11].У документальному виданні опубліковано матеріали всіх 12 з'їздів Рад Молдавської Автономної Республіки, які крім ідеологічного навантаження несуть у собі величезну кількість фактичного матеріалу з історії Автономної Республіки.

На увагу дослідника історії МАРСР заслуговує велике за обсягом видання «Культура Молдавии за годы Советской власти.Сборник документов в 4-х томах» [12]. Том перший видання носить назву»Развитие культуры в Молдавской АССР». Опубліковані у ньому документи показують розвиток народної освіти, літератури та мистецтва, охорони здоров'я, формування кадрів національної молдовської інтелігенції. Переконливо показано допомогу УРСР у формуванні кадрів вищої школи в Автономній Республіці.

Інформаційно насиченим є збірник «Советское строительство в левобережных районах Молдавии (1921-1924)» [13], щоприсв'ячений дослідженню передумов утворення Автономної Республіки.

З розпадом Радянського Союзу архівні документи стали доступнішими. Одним із перших у Тирасполі було опубліковано збірник «Бессарабский вопрос и образование Приднестровской Молдавской Республики. Сборник официальных документов» [14], в якому виявилося дуже мало матеріалів, які стосуються історії МАРСР.

Важливу групу джерел складають матеріали періодичних видань. Газетна та журнальна публіцистика є важливим джерелом дослідження суспільно-політичних процесів, що відбувалися в СРСР та УРСР щодо аналізу національної політики більшовицької партії, створення та функціонування молдавського національно-територіального утворення. Центральна та місцева преса того часу містить значний статистичний та фактичний матеріал, що засвідчує процес утворення та розвитку МАРСР. Матеріали періодики подають цікаву

…….
інформацію про соціально-економічний розвиток, діяльність органів влади та управління, розвиток освіти, культури та науки. Саме тому видання «Плугарул Рош»(Червоний орач),»Вісті Одеського губкому КП(б)У, губвиконкому та губпрофради»,»Червоний степ»,»Вісті ВУЦВК», «Колгоспне село» та інші є важливим джерелом дослідження вказаної проблеми.

Особливе місце у періодичних виданнях займає журнал «КраснаяБессарабия», що був офіційним органом Товариства бессарабців 1926-1938 років. У перших номерах журналу центральне місце займало висвітлення «Бессарабського питання» в радянсько-румунських відносинах. Важливе місце у публікаціях журналу зайняли статті з історії створення Молдавської Автономної Республіки. Так у № 4 за 1927 рік журнал опублікував документи ініціативної групи на чолі із Г.Котовським, в яких обґрунтовувалася необхідність утворення Республіки на лівобережжі Дністра [15].»КраснаяБессарабия» на своїх сторінках публікувала матеріали партійних з'їздів та конференцій, що відбувалися в Автономній Республіці. Журнал публікував матеріали в яких показувалися успіхи в економічному, політичному та культурному розвитку МАРСР. Однак, зважаючи на тенденційний та пропагандистський характер тогочасної періодики до її використання у якості історичних джерел слід підходити особливо осмислено та критично.

Підсумовуючи викладений у публікації матеріал варто зауважити про те, що у джерельній базі історії МАРСР опубліковані джерела займають вагоме місце. Вони містять значну кількість статистичної інформації, а також документального та фактичного матеріалу. Однак досліднику слід підходити до їх використання критично, співставляючи їх дані із іншими групами історичних джерел.

У перспективі подальших досліджень актуальним видається характеристика джерел архівного фонду України, Російської Федерації та Молдови, що стосується історії Молдавської Автономної Республіки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Петровський Г.І. Радянська Молдавія в боротьбі за соціалізм(Промова на ІІІ сесії ЦВК АМСРР 15.03.1932 р.) – Харків,1932; Криворуков І.На рубежі загарбаної землі. Дні боротьби за радянську Бессарабію. - Харків,1933;Черлюнчакевич Н. Национальный состав Советской Украины.- Харьков,1925;
2. Первый сьезд Общества бессарабцев.Отчет по стенограмме.- М.,1926;
3.Матеріали першого Всемолдавського з'їзду комітету незаможних селян МАРСР 24-27.01 1927 р.- Одеса,1927;
4. Всесоюзний перепис людності СРСР 1926 р.-Т.XIII.- М.,1929;
5. Вся Україна та АМСРР на 1930 р.Довідникова та адресна книга.- Одеса, 1930;
6. Бюлетень Молдавського Статистичного управління.- Тирасполь, 1930. - №1;
7. 10 лет АМССР. Альбом/Сост.Турчин,Добромильский.- Одесса, 1934;
8. Начало більшого пути. Сборник документов и материалов к 40-летию образования МАССР и создания Коммунистической партии Молдавии. - Кишинев,1964;
9. Социалистическое переустройство сельского хазяйства МАССР (1920-1937.) Сборник документов.- Кишинев,1964;
10. Советская Молдавия за 40 лет.Статистический сборник.- Кишинев,1964;
11. Сьезды Советов Союза СССР. Сьезды Автономных Советских Социалистических Республик.Сборник документов.1917-1936.В 3-х томах.- М.,1970;
12. Культура Молдавии за годы Советской власти.Сборник документов в 4-х томах.-Т.1.-Ч.1. Развитие культуры в МАССР.- Кишинев,1975;
13. Визер Б.К.Советское строительство в левобережных районах Молдавии(1921-1924).-Кишинев,1977;
14. Бессарабский вопрос и образование Приднестровской Молдавской республики: сборник официальных документов. -Тирасполь,1993;
15. Токарь В.История создания социалистической государственности молдавского народа //Крассная Бессарабия. – 1927. - № 4.- С.55-56.

Белоус С.В. ОПУБЛИКОВАННЫЕ ИСТОЧНИКИ ПО ИСТОРИИ МОЛДАВСКОЙ АВТОНОМНОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В СОСТАВЕ УССР 1924-1940 ГГ.

В статье анализируются опубликованные источники что освещают основне этапы и предпосылки образования, а также особенности социально-экоиоического, политического и етнокультурного развития МАССР в составе УССР 1924-1940 гг.

Ключевые слова: МАССР, УССР, исторические источники, сборники документов, периодические издания

Belous S.V. PUBLISHED SOURCESON THE HISTORY OF MOLDAVIAN AUTONOMOUS SOVIET SOCIALIST REPUBLIC WITH IN THE USSR 1924-1940 YEARS.

The paperanal yzespublishedsourcesdescribingthemainstagesandconditionso feducation, and especially the socio-economic, political an dethnocultural development Moldavian Autonomic SSR in the USSR 1924-1940 years.

Keywords: Moldavian Autonomic SSR, USSR, historical sources, collection sofdocuments, periodicals.

УДК 930.2:94(477):305-055.2“20”

О.Д. Розовик

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО УЧАСТЬ ЖІНОК В ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УСРР У 1920-Х РР.

Проаналізовані наукові праці сучасних українських істориків щодо участі жінок в суспільному житті УСРР названого періоду.

Ключові слова: громадські організації, гендерна політика, культурна робота.

Якісно новий підхід щодо вивчення суспільного життя в УСРРу 1920-х років розпочався після проголошення незалежності України у 1991 р. Це відкрило науковцям можливості використовувати новітні методи досліджень, застосовувати міждисциплінарні підходи до вивчення соціальної історії.

Умови життя українських жінок, залучення їх до роботи у державних органах влади, громадських організаціях УСРР та наслідки цих процесів, проаналізувала у своїх працях Марта Богачевська-Хом'як. У них дослідниця звертає увагу на те, що задекларована рівноправність жінок в УСРР у 1920-х роках теоретично була спрямована на активізацію їх участі в суспільному житті та у тих соціально-економічних перетвореннях, які проходили в процесі розгортання непу в СРСР та республіці зокрема. Однак, на думку М. Богачевської-Хом'як, жіночі організації (переважно жінвідділи при комітетах в партійних організаціях КП(б)У) УСРР фактично не мали автономного права участі та впливу на громадське життя. Тому ініціатива їх створення не належала жінкам, а партійним організаціям. Відтак, жінвідділи працювали не самостійно, а під керівництвом партійних організацій [4, 5, 6, 7].

Огляд становища української інтелігенції та її різних громадських об'єднань у період формування тоталітарної системи, містить публікація Ю. Нєженцева. Автор констатує, що громадські організації стали підконтрольними партії й це призвело до втрати самостійного творчого мислення у інтелігенції та відсутності конструктивної критики влади [25].

У монографії С. Кульчицького показано, що всі організації в УСРР у 1920-х рр. повністю контролювалися радянською владою, в тому числі й жіночі. Однак, вчений не досліджує діяльність жінок у різних організаціях та їх вплив на суспільне життя республіки [21].

У 1994 р. в Одесі відбулася конференція «Жіночий рух в Україні: історія і сучасність». Зокрема, у виступі К. Двірної в загальних рисах було дано характеристику історіографії жіночого руху 1920 – 1980-х років [11]. У своїх тезах А.Кравцов показав, що декларовані принципи рівності жінок фактично не виконувалися [17]. Моральному становищу у радянській сім'ї 1920-х років присвячені тези В. Чумак [41]. Участь жінок Донбасу у повстансько-протестному русі щодо соціально-економічної політики радянської влади, незадовільної організації з боку керівництва підприємств виробничого процесу на заводах і фабриках, їх побутового становища, висвітлено у виступах О. Міхеєвої, В. Барвенко, Е. Барвенко [24, 3]. Про радянське законодавство та окремі форми роботи жінвідділів, згадано у тезах К. Чадаєвої [40]. Л. Козловська присвятила свій виступ становищу вчителів у 1920-х роках [15]. Участі жінок цукрової промисловості у профспілках, різних комісіях розкрито у тезах С. Петренка [28]. Питання участі жінок національних меншин у суспільному житті висвітлено у роботі С. Гусєвої [10].

Створення громадсько-політичних об'єднань молоді УСРР першої половини 1920-х років відображено у дисертації О. Хорошева.Автор зазначає, що всі молодіжні гуртки мали різні погляди на перспективу розвитку республіки. У праці він здійснив узагальнений аналіз організаційних структур молодіжних спілок і тенденцій їх розвитку. Подав свою версію щодо причин розпуску молодіжних некомсомольських організацій. Але дослідник не розглянув, якою була участь дівчат у цих організаціях [39].

В. Головенько виділив два етапи існування молодіжних організацій УСРР у 1920-х роках. Перший етап – 1920 –1925 рр. У цей час діяли різні молодіжні утворення: політичні, національні, релігійні, спортивні. На другому етапі – з 1925 р. до середини 1980-х років – держава підтримувала лише піонерсько-комсомольські організації, у той час як на інші діяла фактична заборона. Автор висвітлив склад та мету діяльності молодіжних гуртків, але не показав, яку участь брали в них дівчата [9].

Роботу політичних і неполітичних молодіжних організацій у період 1920 – 1927 рр. дослідив В. Прилуцький. Основною причиною розпуску не більшовицьких об'єднань молоді автор називає репресії та встановлення повної монополії комсомолу в молодіжному русі [29, 30, 31].

Л. Стефаненко у колективній монографії «Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні» розглянула окремі питання залучення жінок до роботи у важкій промисловості, зупинилася на аналізі причин появи жіночого безробіття, торкнулася проблеми діяльності жінвідділів у сфері ліквідації неписьменності [36].

Л. Новохатько висвітлив особливості соціально-економічного і культурного розвитку УСРР у контексті національної політики радянської влади. Але у цій роботі не показав участі жінок-представниць від національних меншин у суспільно-політичному житті республіки та у тих соціально-економічних перетвореннях, які проходили у цей час в УСРР [26].

Окремі аспекти формування суспільної думки щодо участі жінок у вирішенні різних соціально-економічних проблем в республіці та формування нового образу жінки у 1920-х роках, висвітлено у статті О. Шевченко [42].

Питання гендерної політики радянської влади з точки зору фемінізму розглянула у своїй монографії Т. Журженко. Авторка аналізує модель соціального виробництва, яка існувала в СРСР, у тому числі у 1920-х роках, й називає її «мобілізаційною». Її зміст полягав в тому, щоб максимально залучити жінок до виробництва та поліпшити їх сімейно-побутові умови життя [13].

Проблему підготовки фахівців різних кваліфікаційних рівнів в ХХ ст. у загальних рисах розкрила О. Аніщенко [1].

Визначальні факторивпливу громадських організацій на соціальну структуруукраїнського села висвітлено М. Журбою. Зокрема, автор дослідив громадські об'єднання нацменшин, українські сільські та громадські організації в структурі міжсоюзних та міжнародних об'єднань. Але автор не розглянув діяльність жінок у цих організаціях [12].

Тему безпритульності в УСРР у 1920-ті – першій половині 1930-х років розкрито в дисертації А. Зінченко. Авторка проаналізувала причину появи безпритульності, показала діяльність державних установ та громадських організацій, спрямовану на ліквідацію цього явища. Однак не дослідила роль жінок у цьому процесі [14].

Становище жінок та їх роль в індустріалізації УСРР проаналізовано у дисертації та статтях О. Кривулі. Вона висвітлила форми та методи залучення жінок до промислового виробництва, роботі в партійному апараті, проаналізувала матеріально-побутові умови життя жінок, показала культурно-освітній рівень робітниць, розкрила окремі аспекти їх суспільно-політичної діяльності у 1929 – 1938 роках [18, 19, 20].

О. Сапицька розглянула умови праці селянок, стан їх соціальної захищеності, рівень медичного та побутового обслуговування у 1928 – 1933 рр. У дослідженні проаналізовано діяльність селянок на керівних посадах, у громадських та виробничих об'єднаннях в умовах розгортання суцільної колективізації [32, 33].

У статті О. Лабур висвітлюється трудова політика радянської влади в УСРР протягом 1920 – 1930-х років. Дослідниця зазначає, що владі не вдалося змінити уклад у домашній сфері життя. Однак при цьому зазначає, що були й позитивні тенденції у зміні соціально-побутових умов життя жінок, а саме – освоєння ними нових професій та, в певній мірі, покращення умов їх праці [23].

Участь жінок у радах Донбасу 1920-х років висвітлено у роботі Л.Кушнір.У ній показано особливості функціонування жіночих рад Донбасу, розкрито процес створення жіночих організацій, проаналізовано структуру та форми їх роботи серед жінок регіону [22].

Не залишилися поза увагою дослідників й питання історіографії жіночого руху в Україні. У монографії Т.Орлової на основі аналізу масиву публікацій науковців України і діаспори у XX – початку XXI ст., показані особливості ролі жінок в соціально-економічному, громадсько-політичному та духовному житті України від стародавності до сучасності. У матеріалах до міжнародно-практичної конференції «Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє», Т.Орлова аналізує процес залучення жінок до наукової роботи, але при цьому зазначає, що ця проблема у науці недостатньо досліджена [27].

Л.Буряк висвітлила становлення історично-фемінологічних студій як органічної складової вітчизняного історіографічного процесу другої половини XIX – першої третини XX ст.. Аналізує дослідження, присвячені жінкам, з'ясовує їх соціальну роль, правовий і сімейний статус, місце в історичних подіях тощо. Прослідковує фемінологічні моделі, представлені в історичних, історико-правових, етнографічних, соціологічно-етнологічних, культурологічних працях [8].

На початку 2000-х років з'являються кілька дисертаційних досліджень, присвячених громадському та політичному життю в УСРР у 1920-х роках.

Робота Т. Арзуманової висвітлює організацію та діяльність партійних і громадських організацій, рад, масових товариств («Геть неписьменність», МОДР, «Друзі дітей» тощо) Харківської і Воронезької губерній. Показує участь у роботі цих організацій представників від різних соціальних груп, ставлення населення до соціально-економічної політики влади і методи роботи партійних організацій серед населення. Але у цій роботі не висвітлюється питання участі жінок у названих та інших організаціях [2].

Громадські та політичні організації УСРР, як інструмент реалізації соціальної політики радянської влади, досліджені Ю.Степанчуком. Автор робить висновок, що громадські організації фактично були складовою державного механізму та зміцнювали владне становище радянської влади [35].

У дисертації С.Свистовича розглянуто доктринальні засади функціонування громадських об'єднань УСРР, розкрито внутрішню структуру, показано їх місце у політичній системі радянської держави [34].

Загальний стан медицини в УСРР у 1920-х роках, санітарні умови побуту населення, кадрове забезпечення системи охорони здоров'я республіки, а також політику влади щодо охорони материнства і дитинства, боротьбу з соціальними та професійними хворобами, висвітлено у дослідженні І.Ткаченко. Проте авторка не розглянула внесок жінок у розбудову системи охорони здоров'я республіки [37].

Проблемі повсякденного життя української інтелігенції у 1920-ті роки присвячена монографія О.Коляструк. В ній авторка аналізує ідеологічну основу політики більшовиків щодо інтелігенції, показує її реакцію на соціальну політику влади та реалії повсякденного життя [16].

У праці «Українки в історії. XX – XXI століття» подано життєписи жінок – громадських, політичних, культурних діячок, у тому числі таких відомих українок як В.Матушевська, М.Литвиненко-Вольгельмут, І.Косач-Борисова [38].

Таким чином, історіографічний аналіз праць свідчить про те, що зміни політичного курсу держави безпосередньо впливали на формування й історичних підходів та поглядів науковців, в тому числі при вивченні діяльності громадських і політичних організацій та окремих соціальних груп у 1920-х роках. Незважаючи на те, що окремі аспекти обраної для вивчення теми знайшли своє відображення в історичній літературі, спеціальної комплексноїпраці з історії діяльності жінок в громадських об'єднаннях та культурному житті УСРР в 1920-х рр. ще не існує й дана тема потребує подальшої розробки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Аніщенко О.В. Професійна освіта і самореалізація жінок в Україні: історія та сучасність / О.В.Аніщенко. – Ніжин: ТОВ «Наука-Сервіс», 2003. – 251 с.
2. Арзуманова Т.В. Громадсько-політичне життя в УСРР та РСФРР в першій половині 20-х рр. XX століття (на матеріалах Харківської та Воронезької губерній: порівняльний аналіз):автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / Т.В. Арзуманова. – Харків, 2005. – 20 с.

3. Барвенко В. Женщины в Донбассе (20-е годы) / Барвенко В., Барвенко Е. // Жіночий рух в Україні: історія і сучасність. Міжнародна науково-методична конференція. Одеса, 27 – 29 жовтня 1994 р. Матеріали конференції. – К.: Інститут системних досліджень України. – 1994. – С. 122 – 126.
4. Богачевська М. Історія і українські жінки / Марта Богачевська // Наше життя. Ourlife. 1980. – P.XXXVII. – Ч.2. – С. 8 – 9.
5. Богачевська-Хом'як М. Жінки в Радянській Україні / Марта Богачевська-Хом'як // Україна. Наука і культура. – 1991. – Вип. 25. – С.67 – 75.
6. Богачевська М. Дума України – жіночого роду / Марта Богачевська. – К.: «Воскресіння», 1993. – 99 с.
7. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України 1884 – 1939 / Марта Богачевська-Хомяк. – К.: «Либідь», 1995. – 460 с.
8. Буряк Л.І. Жінка в українському історичному наративі: автори, ідеї, образи (друга половина XIX – перша третина XX ст.): Монографія / Л.І. Буряк. – К.: Національна академія управління, 2010. – 368 с.
9. Головенько В. А. Український молодіжний рух у XX ст. (Історико-політологічний аналіз основних періодів) / В.А. Головенько. – К.: А.Л.Д. – 1997. – 160 с.
10. Гусєва С.О. Участь у політичній та громадській діяльності жінок національних меншостей Півдня України у 20 – 30-ті роки / С.О.Гусєва // Жіночий рух в Україні: історія і сучасність. Міжнародна науково-методична конференція. Одеса, 27 – 29 жовтня 1994 р.Матеріали конференції. – К.: Інститут системних досліджень України. – 1994. – С. 177.
11. Двірна К.П. Жіноцтво в Україні: основні проблеми історіографії та методології / К.П.Двірна //Жіночий рух в Україні: історія і сучасність. Міжнародна науково-методична конференція. Одеса, 27 – 29 жовтня 1994 р.Матеріали конференції. – К.: Інститут системних досліджень України. – 1994. – С.17 – 18.
12. Журба М.А. Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20 – 30-х рр. XX ст.) / М.А. Журба. – К.: Науковий світ, 2002. – 456 с.
13. Журженко Т.Ю. Социальное воспроизводство и гендерная политика в Украине / Т.Ю. Журженко. – Х.: Фолио, 2001. – С.85 – 94.
14. Зінченко А.Г. Дитяча безпритульність в радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х років XX століття: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / А.Г. Зінченко. – Одеса, 2002. – 15 с.
15. Козловська Л.В. Жінки-вчительки України 20-х років: соціальний аспект / Л.В.Козловська // Жіночий рух в Україні: історія і сучасність. Міжнародна науково-методична конференція. Одеса, 27 – 29 жовтня 1994 р. Матеріали конференції. – К.: Інститут системних досліджень України. – 1994. – С.90 – 92.
16. Коляструк О. Інтелігенція УСРР у 1920-ті роки: повсякденне життя / О.А. Колятрук. – Х.: Раритети України, 2010. – 386 с.
17. Кравцов А.І. До питання про об'єктивне висвітлення місці і ролі жінки в радянському суспільстві / А.І. Кравцов //Жіночий рух в Україні: історія і сучасність. Міжнародна науково-методична конференція. Одеса, 27 – 29 жовтня 1994 р.Матеріали конференції. – К.: Інститут системних досліджень України. – 1994. – С.19 – 20.
18. Кривуля О.О. Жінки та індустріалізація в Україні (1929 – 1938 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.О.Кривуля. – Луганськ, 2004. – 19 с.
19. Кривуля О.О. Залучення жінок України до Компартії у 1920 – 1930-ті роки – вирішальний крок у зміні їх соціальної ролі / О.О. Кривуля // Історичні записки: Збірник наукових праць. Східноєвропейський національний університет ім. В.Даля. – 2007. – С. 81 – 86.
20. Кривуля О. Конституційні засади надання рівноправ'я жінкам Радянської України протягом 1917 – 1939 рр. / Ольга Кривуля // Історія української науки на межі тисячоліть. Збірник наукових праць. – 2007. – Вип. 31. – С.118 – 123.
21. Кульчицький С.В. УСРР в добу нової економічної політики (1921–1928 рр.). / С.В. Кульчицький. – К., 1995. – 203 с.
22. Кушнір Л.В. Діяльність жіночих рад Донбасу (1920 – 1933 рр.): автореф. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» /Л.В.Кушнір. – Донецьк, 2009. – 21 с.
23. Лабур О.В. Трудова політика в Радянській Україні (20 – 30-ті роки XX ст.): гендерний аспект / О.В. Лабур // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2008. – Вип. 2. – С. 143 – 150.
24. Міхеєва О.К. Участь жінок Донбасу у повстанському русі в першій половині 1920-х років / О.К.Міхеєва // Жіночий рух в Україні: історія і сучасність. Міжнародна науково-методична конференція. Одеса, 27 – 29 жовтня 1994 р.Матеріали конференції. – К.: Інститут системних досліджень України. – 1994. – С. 122 – 124.
25. Нєженцев Ю. Громадські організації інтелігенції 20 – 30-х років, трагедія долі / Ю.Нєженцев // Рідна школа. – 1991. – № 11. – С. 36 – 40.

26. Новохатько Л.М. Соціально-економічні і культурні процеси в Україні у контексті національної політики радянської держави (20-ті-середина 30-х рр.. ХХ ст..): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Л.М.Новохатько. – К., 1999. – 17 с.
27. Орлова Т.В. Жінка в історії України (вітчизняна історіографія ХХ – початку ХХІ ст..): Монографія / Т.В. Орлова. – К.: Логос, 2009. – 584 с.
28. Петренко С.М. Із історії жіночого руху на підприємствах цукрової промисловості України (1921 – 1925 рр.) / С.М.Петренко // Жіночий рух в Україні: історія і сучасність. Міжнародна науково-методична конференція. Одеса, 27 – 29 жовтня 1994 р.Матеріали конференції. – К.: Інститут системних досліджень України. – 1994. – С. 92 – 94.
29. Прилуцький В.І. Молодіжні організації в УСРР в умовах становлення тоталітарного режиму (1920 – 1927 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Історія України» / В.І. Прилуцький. – Київ, 1994. – 18 с.
30. Прилуцький В.І. Молодь України в умовах формування тоталітарного ладу (1920 – 1939 рр.) / Віктор Іванович Прилуцький. – К.: Інститут історії НАН України. – 2001. – 249 с.
31. Прилуцький В.І. Молодь у суспільно-політичному житті села в УСРР (1928 – 1933) / В.І Прилуцький // Український історичний журнал. – 2002. – №4.
32. Сапицька О. М. Сільські жінки України в умовах підготовки та проведення колективізації (1928 – середина 1933 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.М.Сапицька. – Луганськ, 2007. – 19 с.
33. Сапицька О.М. Жінки на керівних та відповідальних посадах в сільському господарстві України (1929 – 1932 рр.) / О.М. Сапицька // Історичні записки. Зб. наук. праць. – 2005. – Вип.8. – С.150 – 158.
34. Свистович С.М. Громадські об'єднання України в політиці більшовицького режиму (20-30-х рр. ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / С.М. Свистович. – Донецьк, 2007. – 37 с.
35. Степанчук Ю, с. Діяльність громадських і політичних об'єднань УСРР у контексті соціальної політики більшовицького режиму в 1920-х – на початку 30-х рр. ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Ю.С. Степанчук. – Черкаси, 2006. – 20 с.
36. Стефаненко Л. Жіноцтво України у довоєнний період / Людмила Стефаненко // Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні. – Одеса: Одеський науковий центр жіночих досліджень. – 1999. – С. 130 – 136.
37. Ткаченко І.В. Охорона здоров'я в Україні в роки нової економічної політики: соціально-історичний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / І.В.Ткаченко. – Черкаси, 2009. – 25 с.
38. Українки в історії. ХХ – ХХІ століття / [В.Борисенко, П.Кононенко, Є.Сверстюк та ін.]. – К.: «Либідь», 2012. – 288 с.
39. Хорошев О. М. Суспільно-політичні об'єднання молоді в Україні (лютий 1917 р. – перша половина 20-х років ХХ століття): автореф. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец.07.00.01 «Історія України» / О.М. Хорошев.– Харків, 1996. – 17 с.
40. Чадаєва К.Ю. Роль і місце жінки в українському суспільстві 20-30-х рр. ХХ ст. / К.Ю. Чадаєва //Жіночий рух в Україні: історія і сучасність. Міжнародна науково-методична конференція. Одеса, 27 – 29 жовтня 1994 р.Матеріали конференції. – К.: Інститут системних досліджень України. – 1994. – С.88 – 90.
41. Чумак В.М. Проблема сім'ї і жінки у дискусії про партійну етику 20-х років / В.М.Чумак // Жіночий рух в Україні: історія і сучасність. Міжнародна науково-методична конференція. Одеса, 27 – 29 жовтня 1994 р.Матеріали конференції. – К.: Інститут системних досліджень України. – 1994. – С.53 – 55.
42. Шевченко О.І. Ідеологічне одержавлення побуту жінки: зміна соціальних ролей жіноцтва в радянському суспільстві 20-х рр. ХХ ст. / О.І. Шевченко //Вісник Дніпропетровського університету. Історія та археологія. – 2001. – Вип. 9. – С. 121 – 125.

Розовык О.Д. СОВРЕМЕННАЯ УКРАИНСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ ОБ УЧАСТИИ ЖЕНЩИН В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ УССР В 1920-Х ГОДАХ.

Анализируются научные работы современных украинских историков об участии женщин в общественной жизни УССР названого периода.

Ключевые слова: общественные организации, гендерная политика, культурная работа.

Rozovyk O.D. THE MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY ABOUT WOMEN IN PUBLIC AND POLITICAL LIFE OF THE UKRAINIAN SSR IN THE 1920S.

It is analyzed the scientific works of modern Ukrainian historians about women's participation in public life of USSR in the period under review.

Key words: public organizations, gender politics, cultural work.

УДК 94(477)

В.А.Тучинський

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНСЬКОГО ТА МОЛДОВСЬКОГО НАРОДІВ З НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО СЬОГОДЕННЯ:ІСТОРІОГРАФІЧНА ДОВІДКА

У статті проаналізовано наукові праці, присвячені висвітленню багатовікових економічних, політичних, військових, релігійних та культурних зв'язків українського та молдовського народів. Акцентовано увагу на тематиці,напрямках та школах наукових досліджень.

Ключові слова: Україна, Молдова, історіографія, історичні зв'язки, взаємовідносини, взаємозбагачення

Протягом багатьох віків український та молдовський народи перебували у тісних економічних, політичних та культурних зв'язках, які відігравали важливу роль в історії обох сусідніх народів. Науковий інтерес вибраної теми підсилюється спільністю історичної долі обох народів, які протягом тривалого часу вели боротьбу за власну суверенну державність. Важливим чинником, що сприяв поглибленню історичних зв'язків українського та молдовського народів була християнська православна віра, яка сприяла не лише добросусідським відносинам, але і активізувала процеси взаємного переселення народів.

Характеристика української та молдовської історіографії історичних взаємин українського та молдовського народів і є завданням представленої статті.

Варто відзначити, що в Україні та Молдові ще не підготовлено узагальнюючих праць з історії взаємин обох народів. Окремі аспекти дослідження вказаної проблеми знаходимо у колективній монографії українських і молдовських істориків «Исторические корни связей и дружбыукраинского и молдавскогонародов» [1].Спробу історіографічної довідки взаємин обох народів зроблено у дослідженні В.Боєчка,О.Ганжі та В.Захарчука [2], однак воно обмежується лише 1917-1940 роками.

Започаткував вивчення історії україно-молдовських взаємин засновник історичної науки Молдови Д.Кантемир(1673-1723 рр.) [3]. Він був політиком, що орієнтувався на Росію і у своїй діяльності та наукових працях закликав до зближення молдован з росіянами та українцями.

Активно пропагував ідеї дружби Молдови з Росією та Україною Олександр Хиждеу, який тривалий час жив на території України,у 1833-1835 роках він працював викладачем Вінницької гімназії. Помітний слід у вивченні україно-молдовських зв'язків залишив його син Богдан Хиждеу(1836-1907 рр.), окремі історичні праці якого є досить актуальними і сьогодні [4]. Зокрема, Б.Хиждеу дослідив історію походів українських козаків в Молдову значно глибше ніж його попередники.

Після приєднання Бессарабії до Росії у 1812 році помітно зріс інтерес до історії краю з боку російських та українських істориків. В їх роботах можна виділити кілька головних напрямків. Перший представляє роботи з історії російсько-турецьких війн, в яких значна увага приділена участі молдован у них. Із такого виду праць відзначимо дослідження А.Кочубинського [5].Другий напрям складають праці з історії церкви. Із них дізнаємося про релігійні зв'язки представників обох народів. Яскравим прикладом таких зв'язків може слугувати життя та діяльність сина молдовського господаря Яреми Могили – Петра Могили, Київського митрополита та засновника Києво-могилянської академії. Окремі книги з історії церкви відображають різні сторони життя обох народів, а тому є цінними для вивчення україно-молдовських історичних зв'язків [6].

Після захоплення влади в Росії більшовицькою партією дослідження взаємин «братніх народів СРСР» стало одним із пріоритетних напрямів розвитку історичної науки. Особливої актуальності це питання набуло у контексті намагання більшовицького керівництва СРСР повернути до свого складу окуповану Румунією Бессарабію. Однак, в Українській РСР та Молдавській АРСР, що входила до її складу в 1924-1940 роках відчувалася гостра потреба у наукових кадрах, зокрема в історичних, а тому цією проблемою дотично займалися лише окремі дослідники. З метою координації наукових досліджень у цьому напрямку, в 1928 році було створено Українсько-молдавську комісію при АН УРСР. Із матеріалів цієї комісії, що зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки ім. В.І.Вернадського дізнаємося, що дослідженнями історичного минулого обох народів займалися у той час М.Карачківський,

Ф.Петрунь та С.Шевченко. Проте найбільший внесок у справу дослідження взаємин українського та молдовського народів зробив відомий український історик С.Шамрай, керівником наукових пошуків якого був М.Грушевський. В науковому нарисі С.Шамрая [7] подано спробу історичної ретроспективи україно-молдовських взаємин з найдавніших часів та переселення молдован на землі Півдня України. Однак через політичні репресії його дослідження вказаної проблеми невдовзі припинилися.

У міжвоєнний період в Бессарабії історію російсько-молдовських та україно-молдовських відносин досліджував професор Кишинівського університету П.Константинеску-Яш [8].

Значним внеском в розробку наукової проблеми стали праці видані до 300-річчя Визвольної війни під проводом Б.Хмельницького та україно-російської угоди 1654 року. У них з позиції марксистської методології проводилася ідея про те, що в роки війни зв'язки України та Молдови активізувалися та зміцнилися. До таких праць належать цікаві та актуальні і сьогодні дослідження О.Єрмоленка та П.Михайлини [9].

Інтерес до вивчення україно-молдовських взаємин посилився в 60-х роках XX століття. Початок нового етапу наукових розвідок було покладено виданням багатотомного збірника документів з історії взаємин народів СРСР та Румунії [10]. Саме в цей час почалося вивчення економічних, торгівельних та військових зв'язків попередників молдован – волохів та давніх слов'ян з кінця V до XIV століття, коли активно відбувався процес формування української та молдовської народності. Дослідження українських та молдовських вчених переконливо довели, що населення яке проживало на території теперішньої України та Молдови входило до складу Київської Русі, а тому підтримувало між собою тісні зв'язки. Культура населення дністровсько-прутського межиріччя була складовою частиною культури давньої Русі. Із найвагоміших робіт цього періоду варто відзначити дослідження М.Мохова, В.Королюка та ін. [11]

В радянській історичній літературі досить глибоко і всебічно досліджені україно-молдовські взаємини другої половини XVIII- початку XIXстоліття. Зокрема, у монографії І.Семенової [12] показано спільну боротьбу росіян, українців та молдован в період трьох російсько-турецьких воєн кінця XVIIIстоліття.

Предметом спеціального дослідження стали питання молдовсько-львівської торгівлі в період середньовіччя та нового часу. Саме цьому аспекту україно-молдовських взаємин присв'ятила своє дослідження К.Подградська [13]. В її роботі, що написана із залученням значної кількості джерел доведено, що торгівля між Молдовою та Львовом у XVI–XVII століттях мала важливе значення та відіграла важливу роль в процесі зміцнення і розвитку зв'язків між Україною та Молдовою.

У цей період вийшли друком роботи предметом яких стали окремі аспекти культурних зв'язків українського та молдовського народів. Так у роботах українських та молдовських авторів досліджувалося питання про значення вивчення життя та творчості видатного українського філософа Г.Сковороди молдовським вченим та письменником О.Хиждеу [14].Дослідники підкреслюють, що засновник вивчення молдовського фольклору О.Хиждеу своєю діяльністю по збору, публікації та пропаганді усної народної творчості зробив значний внесок в історію дружби українського та молдовського народів. В окремих дослідженнях розглядаються питання впливу української мови на молдовську, а також про вплив молдовської на українську, перш за все на території Буковини [15].

Значне місце в історичних дослідженнях радянських істориків займали питання спільної боротьби українських та молдовських селян проти соціального гноблення в Іполовині XIXстоліття. Спільні виступи українських селян під керівництвом У.Кармелюка та молдовських гайдуків на чолі з Урсулом є цікавими та мало дослідженими сторінками історії взаємин обох народів [16].

Багато уваги українські та молдовські вчені приділили літературним зв'язкам обох сусідніх народів. Тема україно-молдовських зв'язків знайшла своє відображення у творчості багатьох українських письменників. Історики та літературознавці зазначають, що у творах Т.Шевченка, М.Коцюбинського, І.Франка, Ю.Федьковича, І. Котляревського глибоко та реалістично показано важливі історичні події в житті обох народів [17].

Широкими та різноманітними були зв'язки українського та молдовського народів у галузі мистецтва, зокрема театрального. Вивченню таких зв'язів було присв'ячено Міжнародну науково - практичну конференцію, що відбулася у квітні 1987 року в Кишиневі. У матеріалах конференції [18] показано важливу роль, яку відіграв відомий театральний діяч та драматург

…….

М.Кропивницький у розвитку національної театральної культури українського та молдовського народів. Його п'єси, а також твори І.Карпенка-Карого,М.Старицького, Л.Українки зробили значний внесок в розвиток україно-молдовських театральних зв'язків.

Після розпаду СРСР та утворення незалежних держав України та Молдови виникли сприятливі умови для об'єктивного та всебічного вивчення історичних зв'язків обох народів.

Першими таку спробу здійснили Симоненко Р.Г., Боєчко В.Д. та Бузало В.І. [19]. У їх публікації зроблено вдалу спробу в нових геополітичних реаліях показати весь спектр україно-молдовських відносин. На увагу дослідника вказаної проблеми заслуговує змістовна публікація Т.Кияка [20].Автор подає широку історичну ретроспективу україно-молдовських взаємин з найдавніших часів до сьогодення, значну увагу у роботі приділено періоду XX століття, досліджено взаємовпливи та взаємозбагачення обох народів.

Окремі проблеми україно-молдовських взаємин досліджують історики самопроголошеної Придністровської Молдавської Республіки, що виникла на лівобережжі Дністра у 1990 році. Із значної кількості їх робіт відзначимо багатотомне видання з історії Республіки [21], в якому багато уваги приділено спільним сторінкам історії України, Молдови та Росії.

Історії україно-молдовських взаємин було присв'ячено кілька Міжнародних наукових конференцій. У виданих збірниках їх матеріалів [22] розглядаються самі різноманітні проблеми взаємовідносин обох народів. Активну участь в роботі наукових конференцій беруть дослідники Румунії та Росії, які викладають своє бачення історичного минулого взаємин українського і молдовського народів.

Отже, огляд історіографії показав, що окремі проблеми україно-молдовських взаємин у минулому були предметом досліджень як в Україні так і Молдові. Проте багато епізодів різноманітних відносин обох народів і сьогодні залишаються не дослідженими. Така робота вимагає також координації спільних зусиль істориків, етнологів та мистецтвознавців обох сусідніх держав. Результатом спільних наукових пошуків має стати підготовка та видання узагальнюючих праць з історії багатовікових взаємин українського та молдовського народів.

Характеристика румунської та російської історіографії із визначеної автором проблеми може стати предметом наступних публікацій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Исторические корни связей и дружбы украинского и молдавскогонародов.И.А.Анцупов и др.- К.,1980;
2. Боєчко В.Д.,Ганжа О.І.,Захарчук В.І. Формування державних кордонів України(1917-1940 рр.) – К.,1991;
3. Ермуратский В.Д. В.Д.Кантемир – мыслитель и государственный деятель. – Кишинев,1976;
4. Хаждеу Б.П. Иоан-воеводаЛютый. – Кишинев,1959;
5. КочубинскийА.Сношения России при Петре I с южными славянами и румынами. – М.,1872;
6. Голубинский Е. Краткийочеркисторииправославной церкви, болгар- ской, сербской и румынской. – М.,1871;
7. Шамрай С.В. Молдавська колонізація до степової України.- Інститут рукопису Національної бібліотеки ім.В.І.Вернадського. – Ф.10. – Од.зб.28537;
8. Антонюк Д.И. Некоторые вопросы истории русско-молдавских исторических связей в работах П.Константинеску-Яш(1918-1940гг.) – Известия АН МССР. – 1960.- №6. – С.43-51;
9. Ермоленко А.Ф. Украинско-молдавские отношения в годы освободительной войны украинского народа(1648-1654).В кн.: Воссоединение Украины с Россией 1954.Сборник статей.- М.,1954; Михайлина П.В.Визвольна боротьба трудового населення міст України(1569-1654). – К.,1975;
10. Исторические связи народов СССР и Румынии в XV- начале XVIIIв.Сборникдокументов.В 3-х т. - М.,1965-1970;
11. Мохов Н.А.Молдавияэпохи феодализма. – Кишинев,1964; Королюк В.Д. Волохи и славяне русской летописи. – Кишинев,1971; Славяно-волошские связи. Сборник статей. – Кишинев,1978;
12. Семенова И.В.Россия и освободительная борьба молдавского народа против оттоманского ига в конце XVIII в. – Кишинев,1976;
13. Подградская Е.М. Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI – XVIIвеках. – Кишинев,1968;
14. Вартичан И.К. А.Хаждеу и Г.Сковорода. – Кишинев, 1958;
15. Сергиевский М.В.Молдавско-славянские этюды.- М.,1959;
16. Мунтян М.П. Историясовместнойборьбы молдавских и украинских крестьян против феодально-крепостнического гнета в I половине XIX века. – Кишинев,1968;
17. Хоменко В.Молдавия в украинскойлитературе. – К.,1964;Вертичан І., Додул А. Шевченко в молдавській літературі. – К., 1962;

18. Молдавско-русско-украинские театральные святи // Материалы научно-практической конференции.10-11 апреля 1987 г. – Кишинев, 1987;
19. Симоненко Р.Г., Боєчко В.Д., Бузало В.І. З історії зв'язків і співробітництва українського та молдавського народів // Український історичний журнал. – 1990. - №10. – С.21-32;
20. Кияк Т. Молдово-румуно-українські взаємини // Україна дипломатична.Вип.2. – К.,2002. – С.519-557;
21. История Приднестровской Молдавской Республики. В 2-х т.- Тирасполь,1996;
22. Українсько-молдовські взаємини:минуле та сьогодення // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 21-23 березня 2003 року. – Одеса, 2003; Україна-Румунія-Молдова: історичні, політичні та культурні взаємини в контексті європейських інтеграційних процесів// Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції 22-23 вересня 2010 року. – Чернівці, 2010.

Тучинский В.А. ИСТОРИЧЕСКИЕ СВЯЗИ УКРАИНСКОГО И МОЛДАВСКОГО НАРОДОВ С ДРЕВНЕЙШИХ ВРЕМЕН ДО СЕГОДНЯ: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКАЯ СПРАВКА

В статье проанализированы научные труды, посвященные освещению многовековых экономических, политических, военных, религиозных и культурныхсвязей украинского и молдавського народов. Акцентировано внимание на тематике, направлениях и школах научных исследований.

Ключевые слова: Украина, Молдова, историография, историческиесвязи, взаимоотношения, взаимообогащение

Tuchinsky V.A. HISTORY OF UKRAINIAN AND MOLDOVANPEOPLE FROM ANCIENT TIMES UNTIL TODAY: HISTORIOGRAPHIC INQUIRY

The paperanalyzes the scientific workson the lightingof centuries-old economic, political, military, religious, and cultural relationsof the Ukrainian and Moldovan people. Special attentionis paidto the subject, trendsand school sofresearch.

Keywords: Ukraine, Moldova, historiography, historicalties, relationships, mutual

УДК 930: [94:2] (477.44) „195/196»

В.І. Науменко

РЕЛІГІЯ ТА ЦЕРКВА НА ВІННИЧЧИНІ У 1950–1960-Х РР.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена аналізу наукових праць переважно радянських та сучасних вітчизняних дослідників з історії діяльності релігійних організацій Вінниччини у період „хрущовської відлиги». Проаналізовано релігійну ситуацію в регіоні, релігійне життя населення і стосунки церков та вірюючих з місцевими органами державної влади.

Ключові слова: історіографія, релігійне життя, монастир, храм, обрядовість, антирелігійність, атеїзм.

Функціонування релігії та влади в суспільстві, їхні взаємовідносини та протистояння у 1950–1960-х рр. є актуальною історичної темою.

Ситуація в радянській країні змінюється з приходом до влади М. Хрущова. Логічно було б очікувати, що діяч, який розпочав політику лібералізації у багатьох сферах життя в Радянському Союзі, після багатьох років насадження „войовничого атеїзму» в країні, проводитеме більш лояльні дії стосовно церкви, дозволивши їй користуватися правами, які були визначенні статею 124 (проголошення права свободи совісті) сталінської Конституції. Насправді ж, якщо хрущовський період відомий в радянській історіографії як „відлига», то цей же період у житті церкви позначають терміном „сувора відлига» [1, с. 12].

Період 1950–1960-х рр. мав антирелігійний характер, що супроводжувався атеїзацією та пропагандою безвір'я серед простого українського населення. Антирелігійна політика на Вінниччині була не менш нав'язливою. Становище храмів, монастирів та молитовних будинків було важким. Велику кількість з них було знищено чи закрито, їхні приміщення забирались силоміць і перетворювались на спортивні зали чи зерносховища.

В статті аналіюються дослідження з історії релігії та церкви як радянських, так і сучасних вітчизняних авторів.

Значну групу праць складають дослідження радянського періоду. У них більше уваги приділяється політичній стороні, з позиції офіційної ідеології, трактуючи постанови ЦК КПРС та КПУ, що регламентують діяльність релігійних організацій. Праці радянських науковців мають відбиток тогочасного офіційного негативного ставлення до релігії, а церква визнавалася реакційним антинародним інститутом, породженим безпросвітним становищем народних мас. Серед цих авторів вирізняється дослідник Баран В. У своїй праці «Влада і церква: з історії взаємин 1945-1965 роках», мова йде про внутрішне налаштування М. Хрущова на «процес відмирання релігії», оскільки основним своїм завданням він вважав побудову комунізму – нового суспільства, яке б мало бути суспільством безрелігійним [2, с. 113]. Історик В. Єленський у праці «Сувора «відлига»: Замітки про антицерковну кампанію кінця 1950-х – початку 1960-х рр.» Висвітлює політику КПРС і Радянської держави щодо релігії, церкви і віруючих [3, с. 35]. Говорить про те, що боротьба з релігією була міцно вмонтована в концепцію «загострення класової боротьби в міру побудови соціалізму». Наводить приклади того, що служителів культу різних віросповідань було піддано репресіям. В. Єленський звертає увагу на те, що можна закрити монастир і виселити звідтіль черниць; можна відібрати у віруючих храм і переобладнати його під склад чи сховище; можна наглухо забити двері молитовного будинку, заборонивши користуватись культовим приміщенням з причини його аварійного стану, але ніколи не вирвати релігію з людської душі [3, с. 35]. Ці автори – В. Баран і В. Єленський аналізують постанови та рішення ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР. Вони зазначають, що постанови «Про помилки у проведенні науково-атеїстичної пропаганди» від 10 листопада 1954 р. та постанова 1960-го р. «Про заходи з ліквідації порушень духовенством радянського законодавства про культи» були спрямовані на те, щоб релігія стала недоступною широким масам населення.

Головними методами, які застосовували при закритті монастирів і церков, були економічний тиск, підсилений ідеологічними заявами та адміністративно – директивним втручанням. Так постанова Ради Міністрів СРСР 1958 р. вимагала зменшення середної площі земелі, якою володів монастир, з 357 до 60 га. Постанова „Про переоцінку будівель монастирів та інших молитовних будинків» підвищувала рівень оподаткування монастирських приміщень і була лише однією з цілого ряду подібних рішень. Про це говорять в своїх працях В. Бовкун „Головне – кадри пропагандистів» та В. А. Куроєдов «Религия и церковь в советском обществе». [4], [5].

Незважаючи на антирелігійні заходи радянської владив Україні залишалась велика кількість віруючих, а населення продовжувало здійснювати релігійні обряди. Наприклад, 1957 р. у Вінницькій парафії було здійснено 314 хрещень, 45 шлюбів, 57 поховань, 3600 сповідей [6, с. 11].

В кінці 1950-х р. починається новий наступ на релігію з боку влади. Однак населення продовжували вірити і ходити до діючих церков, збиратися нелегально на богослужіння у закритих церквах, відзначати релігійні свята. Церква і надалі залишилась по суті, єдиною інституцією, яка контролювала найважливіші події у житті кожної людини: народження, шлюб та смерть. У працях радянських авторів Ч. Симоновіча і Л. Волохатого [7]. Подається інформація про протистояння та непідкорення подільського селянина політичним нововпровадженням.

У працях дослідників початку 90-х рр. ХХ ст., які присвячені загальним питанням політики періоду «відлиги», існують ті, що досліджували проблему впровадження та наслідків антирелігійної кампанії в Україні та Вінниччині, повсякденного життя віруючого населення. Це автори В. Войналович, О. Бажан, В. Баран. В. Войналович і О. Бажан досліджували політичну сторону антирелігійної кампанії, а В. Баран більше уваги приділяв повсякденності селянства та боротьби священнослужителів з державною атеїстичною політикою. В. Войналович у праці «Чорні дні „чорного» духовенства: Ліквідація православних монастирів в Україні в ході антирелігійної кампанії другої половини 1950-х – першої половини 1960-х років» висвітлює проблему переслідування церковного духівництва, віри та церкви, що ніяк не поступались „сталінському» періодові [8, с. 209]. Розповідає про знищення церковно-релігійних інституцій, занепад монастирського життя, ліквідацію храмів, про посилення науково-атеїстичної пропаганди серед населення.

Антирелігійна кампанія в Україні досягла масштабів, небачених для інших православних регіонів СРСР. Лише протягом 1958–1964 рр. тут були зняті з реєстрації 3 933

православні релігійні громади. На території Вінницької області за цей час було закрито більше половини всіх храмів. Про це в своїх працях «Розділяючи на „чистих» і „нечистих». Заходи владних структур України по обмеженню впливу окремих релігійних конфесій і течій та реакція на них з боку кліру і віруючих в 60–80 роках» говорить О. Бажан [9, с. 218].

Не обійшов увагою досліджувальну проблему й В. Баран. Він критично ставиться до державної політики радянської влади. Наводить статистичні данні храмових будівель в Україні. Аналізує постанови ЦК КПРС щодо питання атеїстичної пропаганди та стану церковного життя. Характеризує важке повсякденне життя українських селян, адже їх релігійна віра, як основний компонент традиційної культури постійно піддавалася тиску з боку державних структур [10, с. 345] .

Заслуговують на увагу дослідження істориків початку XXI ст. Серед них П. Бондарчук, В. Пащенко, М. Шкаровский. Значний внесок у вивчення данної проблеми зробив дослідник П. Бондарчук. Його монографія «Релігійість населення України у 40–80-х роках XX ст.: Соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін.» стосується релігійності населення України. Аналізує особливості та тенденції зміни церковної та релігійної ситуації. Намагаючись системно висвітлити питання і показати соціокультурні впливи, автор розглядає політику радянської влади, внутрішньоконфесійне життя релігійних об'єднань, соціодемографічні характеристики віруючих тощо. Основна увага приділена розгляду релігійної свідомості та релігійної поведінки віруючих. Аналізується синтез релігійного віровчення в їхній свідомості, існування язичницьких світоглядних елементів у віруваннях та традиціях українського народу, особливості вияву релігійних почуттів та настроїв, переживання релігійного досвіду. Висвітлюється проблема участі віруючих у богослужіннях та відзначення свят; виконання обрядів життєвого циклу; ставлення до молитов, постів, паломництв, читання релігійної літератури [12, с. 140].

В. Пащенко дає аналіз розвитку та становлення православної церкви в умовах становлення державного та політичного порядку у 1940-х – 1990 рр. У монографії «Православна церква в тоталітарній державі. Україна 1940-х – початок 1990-х років» на основі маловідомих архівних документів зроблено спробу проаналізувати розвиток політики КПРС і Радянської держави щодо православної церкви в Україні. [13, с. 129].

Вітчизняна історіографія доводить, що релігійність усувалась із суспільства насильницькими методами, натомість насаджувалась нова атеїстична мораль. При цьому радянська влада надавала перевагу прямій політичній конфронтації. М. Шкаровский у праці «Русская Православная церковь при Сталине и Хрущеве (государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 годах)» стверджує, що стосовно віруючих людей в радянському суспільстві створювалась атмосфера глумлення. Говорить, що політичні сили шукали будь-які причини, щоб закрити храм, мотивуючи відсутністю священнослужителя, або недостатньої кількості віруючих. [14, с. 220]. Релігійна віра і відправлення культу мало велике значення для українського селянина. Для віруючих селян закриття церков було справжньою трагедією, адже окремі з будівель були справжніми пам'ятками історії та культури.

Дослідниця В. Лисак аналізує елементи релігійних уявлень в житті українських селян, що відбувалися в повсякденності населення у період впровадження атеїзації суспільства. У праці «Традиційні цінності у повсякденному житті українського селянства у 1950–1960-х рр.» говориться про ставлення представників влади до церковних регалій. Так, прихожани Покровської церкви с. Сестринівка Вінницької області скаржились, що 2 серпня 1951 р. о 4 ранку приїхала машина з району, зламала замки на дверях церкви, зняли хрест і без відома релігійної общини розмістили у храмі клуб, де ввечері вже демонстрували кіно. Автор стверджує, що найбільша кількість храмів була вилучена у Вінницькій, Тернопільській, Полтавській, Одеській та Хмельницькій областях [15, с. 18].

Заслуговують на увагу досідження вінницьких авторів – Т. Семененко, І. Романюка, М. Смірнова, І. Данілової, А. Лисого, О. Логінова, які використали у своїх працях значний масив документів Державного архіву Вінницької області.

Про активну підтримку релігійних громад сільським населенням свідчить матеріальна підтримка храмів. Так, у 1959 р. на Хмельниччині, як стверджує Т. Семененко було відремонтовано 49 церковних будинків. Тому у повсякденному житті селян залишалися значимими релігійні обряди і свята, такі як хрещення, поховання, молитви священників на дому віруючих, вінчання, соборування, Різдво, Пасха, Хрещення, Вербна неділя та інші. [16, с. 35].

Окремі питання становища церкви на Поділлі знайшли своє відображення у працях І. Романюка – «Історико-правові відносини радянської держави і християнської церкви у 1917 – на початку 60-х років XX ст.», «Свято-Троїцький Браїлівський жіночий монастирь», «Ставлення держави до православної церкви на селі в 1950-ті – першій половині 60-х рр. (на матеріалах Вінницької області)». Автор говорить про трансформацію церковно-релігійного життя в умовах „відлиги», показує, як в атеїстичній країні існувала непереборна релігійність сільського населення Вінниччини [17, с. 88]. Наводить приклади того, як віруючі сіл Медівка, Хмелівка, Ново-Животів, Бугаївка і Животівка Оратівського району Вінницької області скаржилися, що церкви руйнуються, а віруючим не дають можливості помолитися у храмі [18, с. 145].

Питання антирелійної пропаганди органів радянської влади на Вінниччині у повоєнний період розглядає у своїх працях І. Данілова. Автор досліджує діяльність протестанських церков: доводить, що у післявонний період політика влади щодо деяких релігійних конфесій була напрвленна на їх знищення, заборону протистантам здійснювати релігійні обряди. Однак автор зазначає, що попри політику атеїзації у повоєнний період релігійна активність населенння не зменшується. В деяких роботах використано широкий масив архівних документів та матеріалів, матеріалів періодичних видань, таких як – „Радянська Україна», „Правда України», „Сталінське плем'я» [19].

У своїх дослідженнях І. Данілова змальовує форми та методи атеїстичної боротьби, показує як на Вінниччині створювались атеїстичні організації. До їх складу записували членів комсомольських огранізацій, працівників сільських рад, культосвітніх закладів, агрономів, вчителів, лікарів та інших активістів. Члени антирелігійних товариств поширювали агітаційні листи, антирелігійну літературу, проводили бесіди з жителями м. Вінниці, організовували читання газет, виголошували доповіді [19, с. 33].

Цікавий матеріал вводить в обіг А. Лисий. Він акцентує свою увагу на ставленні опозиційних сил до простого українського селянина, та поступову зміну його повсякденного життя в умовах стеження влади за церковно-релігійним життям. У праці «Нариси історії Подільської (Вінницької – Брацлавської) єпархії 1795-1995» підготовлена на матеріалах Державного архіву Вінницької області. Автор розповідає про переселення черниць з Немирівського монастиря до Браїлівського, як про явище втручання у внутрішні спави релігійних організацій, змальовує чим воно супроводжувалось і як на це відреагувало населення. У роботі йдеться про діяльність священослужителів вінницьких церков та монастирів та долю священників, до яких застосовувалися методи тиску владних структур. У роботі подається структурна характеристика духівництва, що поділялось на категорії та вносилося до картотечного обліку. Трактуючи компартійні документи, дослідник звертає увагу на звіт уповноваженного Труфанова І. В. до обкому партії в грудні 1955 року. Наводить статистичні данні хрещень, вінчань та погребінь на Вінниччині протягом 1962-1963 років [20, с. 45].

Певний вклад у вивчення данного питання зробив О. Логінов. Автор говорить про вилучення та закриття приміщень храмів на Вінниччині у першій половині 1960-х років та мітинги селян, які протистояли цій незаконній діяльності місцевих органів влади, показує суть політики держави стосовно релігії, яка часто переходила у антирелігійний терор проти народу [21, с. 49].

Отже, у 1950 – 1960-х рр. в країні сталися докорінні зміни в політиці у сфері релігії. Політична влада країни докладала багото зусилль для припинення релігійності населення, посилюючи антирелігійну та атеїстичну пропаганду. Сучасна вітчизняна історіографія свідчить, що релігійні конфісії і духовенство стали об'єктом жорстокого тиску з боку держави і місцевих органів влади. На прикладі релігійних організацій Вінниччини показано складне становище віруючих, адже тут протягом періоду „хрущовської відлиги» було закрито, або вилученно більше проловини церковних приміщенн, що викликало супротив вінничан, які незважаючи на таку політику продовжували відзначати релігійні свята та дотримуватись релігійних обрядів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Шліхта Н. „Українська модель» державно-церковних взаємин: боротьба партії та викорінення релігії. – Київ, 2010. – 225 с.

2. Баран В. Влада і церква: з історії взаємин 1945-1965 роках : [В т. ч. в обл.] // Сучасність. – 1985. – №5. – С. 113-128
3. Єленський В. Є. Сувора «відлига»: Замітки про антицерковну кампанію кінця 1950-х початку 1960-х рр. // Людина і світ. – 1990. – №7. – с. 35
4. Бовкун В. Головне – кадри прапагандистів. [Про атеїстичне виховання в Вінницькій області]. – Людина і світ. – 1972. – №1. – С. 31-33
5. Куроедов В. А. Религия и церковь в советском обществе. — 2-е изд., доп. — М.: Политиздат, 1984. – 256 с.
6. Сымонович Ч. А. Советская деревня в 50-80-е годы: Взаимосвязь экономического и политического развития. // Вопросы истории. – 1988. – №2. – С. 11-25
7. Під маскою святості: Нариси про реакційну діяльність церковників і сектантів написані на основі фактів, які мали місце у Вінницькій і Хмельницькій областях. // Волохатий Л. Г., упорядник. – газ. Вид., 1961. – 68 с.
8. Войналович В. Чорні дні „чорного» духовенства: Ліквідація православних монастирів в Україні в ході антирелігійної кампанії другої половини 50-х першої половини 60-х років // З архівів. – 1995. – №1-2. – 340 с.
9. Бажан О. Розділяючи на „чистих» і „нечистих» : Заходи владних структур України по обмеженню впливу окремих релігійних конфесій і течій та реакція на них з боку кліру і віруючих в 60-80 роках // З архівів. – 1995. – № 1-2. – с. 218-234
10. Баран В. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. – Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 1996. — 448 с.
11. Петренко О. Джерела з історії традиційних християнських церков у дорадянських фондах державного архіву Вінницько\ області // Подільська старовинна: Наук. Зб.: До 85-річчя з часу заснування Він. обл. краєзн. музею : Він. обл. краєзн. музей. – Вінниця, 2003. – 145 с.
12. Бондарчук П.М. Релігійість населення України у 40-80-х роках ХХ ст.: Соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін. – Київ, 2009. – 220 с.
13. Пащенко В. Православна церква в тоталітарній державі: Україна 1940– початку 1990-х років. – Полтава, 2005. – 256 с.
14. Шкаровский М. Русская Православная церковь при Сталине и Хрущеве (государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 годах). — М.: Крутицкое Патриаршее Подворье; Общество любителей церковной истории, 2000. — 400 с.
15. Лисак В. Традиційні цінності у повсякденному житті українського селянства у 1950–1960-х рр. // Актуальні проблеми. – Київ. – 2009. – Вип. 12. – С. 18-23
16. Семененко Т. М. До питання історії Немирівського жіночого монастиря (50-ті роки ХХ ст.). – Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського – Вінниця, 2010. – 250 с.
17. Романюк І. М. Історико-правові відносини радянської держави і християнської церкви у 1917- на початку 60-х років ХХ ст. \\ Православ'я –наука-суспільство: питання взаємодії. – матеріали П'ятої Міжнародної наукової конференції (24-25 травня 2007). – Київ, 2008. – 120 с.
18. Смірнов М. А., Романюк І. М. Свято-Троїцькийй Браїлівський жіночий монастирь.- Історичний Нарис. - Вінниця, 2009. – 180 с.
19. Данілова І. Ю. Релігійна ситуація на Вінниччині в післявоєнний період (1945-1955 рр.). – Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського – Вінниця, 2011. – 250 с.
20. Лисий А. К. Нариси історії Подільської (Вінницької – Брацлавської) єпархії 1795-1995. – Вінниця, 1995. – 120 с.
21. Логінов О. Гоніння на православну церкву на Вінниччині за часів Хрущова (1954-1964 роки) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського – Вінниця, 2010. – 250 с.

Науменко В.И. РАЗВИТИЕ РЕЛИГИИ И ЦЕРКВИ НА ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНИ 1950-Х ПЕРВОЙ ПОЛОВИНИ 1960-Х ГОДОВ:ИСТОРИОГРАФИЧНИЙ АСПЕКТ

В данной статье представлен анализ монографий и материалов научно-краеведческих конфиренций, соответствующие данной теме. Автор пытался раскрыть суть нелегких отношений между религией и церковью и государственной политикой в второй половине 1950-х первой половине 1960-х годов. Показать свое видение исследователей, занимающихся изучением проблематики.

Ключевые слова: историография, религиозная жизнь, монастырь, храм, обрядность, антирелигиозность, атеизм.Ключові слова: історіографія, релігійне життя, монастир, храм, обрядовість, антирелігійність, атеїзм.

Naumenko V.I. DEVEIOPMENT OF RELIGION AND THE CHURCT AT VINNYTSIA REGION OF THE SECOND HALF OF 1950 THE FIRST HALF OF THE 1960s: ISTORIOGRAFICHNY ASPECT

This article presents an analysis of the books and materials science and local history konfirentsy corresponding topic. The author tries to reveal the essence of the Xia-uneasy relationship between religion and the church and the state policy in the second half of 1950 the first half of 1960. Show your vision researchers involved in the study pro-blematiki.

Keywords: historiography, religious life, monastery, temple ritual, antyrelihiynist, atheism.

УДК 94(477):94(438)

Н.М. Чорна

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМИН В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті проаналізовано періодизацію сучасних відносин України та Польщі в українській історіографії, з'ясовано критерії, за якими у взаєминах двох держав дослідники виокремлювали окремі етапи, обґрунтовано необхідність подальшого наукового осмислення означеної проблеми

Ключові слова: періодизація, етапи, Україна, Польща, відносини, історіографія

Початок якісно нових відносин між Україною та Польщею традиційно пов'язують з геополітичними трансформаціями, яких зазнала Європа на межі 80-х − 90-х рр. XX ст. Політика «перебудови», ставши свого роду каталізатором політичних змін у країнах, що перебували у сфері впливу кремлівського керівництва, створила передумови для налагодження взаємин між Україною та Польщею. Вперше за багато років політичні еліти двох країн отримали можливість здійснювати самостійну зовнішню політику та без залучення союзного центру контактувати на паритетних засадах.

У праці В. Колесника зауважено, що «вихідним пунктом у налагодженні польсько-української взаємодії на нових демократичних принципах слід вважати другу половину 1989 р.», коли у Польщі було створено перший некомуністичний уряд на чолі з Т. Мазовецьким [1, с. 5]. Україна юридичні підстави для здійснення самостійної зовнішньої політики отримала завдяки проголошенню 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет.

Проблема визначення основних етапів українсько-польських взаємин з різною мірою актуальності поставала перед кожним дослідником, який займався вивченням відносин двох держав. Серед українських науковців означений аспект проблеми досліджували І. Афанасьєв [2], В. Васюк [3], Т. Герасимчук [4], В. Глібов [5], Д. Горун [5−6], І. Гуцуляк [7], А. Киридон [8−9], Т. Кондратюк [10], Л. Кондратюк [10], Н. Медведчук [11], Ю. Присяжнюк [12], Я. Турчин [13]. Як засвідчив аналіз їх праць, критерієм для виокремлення у взаєминах двох держав окремих етапів здебільшого були стандартизовані чинники політичного характеру (динаміка офіційних візитів та зустрічей повноважних представників двох держав, кількість підписаних угод, рівень зацікавленості держав одна в одній тощо). Попри це, запропоновані періодизації не є однотипними і різняться між собою як за кількістю виокремлених етапів, так і за їх хронологічними рамками. Актуальність проблеми періодизації українсько-польських відносин за умови відсутності уніфікованого підходу до її трактування зумовила вибір об'єкту наукового пізнання даної публікації.

Мета даного дослідження − проаналізувати здобутки вітчизняної історичної науки у вивченні проблеми періодизації сучасних українсько-польських відносин та визначити реальний рівень її наукового осмислення.

В українській історичній науці одними з перших сучасні українсько-польські взаємини ґрунтовно проаналізували В. Глібов та Д. Горун. У спільній їх публікації [5] об'єктом дослідження стали відносини Києва та Варшави у 1990−1995 рр. Проаналізувавши окремі аспекти політичної та економічної взаємодії, дослідники виокремили у ній три етапи: підготовчий (1990 р. − 1 грудня 1991 р.), «романтичний» (1 грудня 1991 р. − початок січня 1993 р.), «прагматичний» (січень 1993 р. − кінець 1995 р.) [5, с. 17−18].

Відносини двох держав впродовж підготовчого етапу здійснювалися за умови часткового суверенітету України і були позначені взаємними пошуками спільних орієнтирів. Протягом

цього часу було проголошено Декларацію про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.) з наступним її схваленням Сеймом РП (27 липня 1990 р.), підписано Декларацію про принципи і основні напрями розвитку українсько-польських відносин (13 жовтня 1990 р.) та Протокол про консультації між МЗС України та МЗС РП (17 вересня 1991 р.).

«Романтичний» етап в українсько-польських відносинах характеризувався взаємним пошуком політичних партнерів серед великих держав за умови одночасного дистанціювання від Росії. «Ключовими» подіями цього етапу стали визнання незалежності України Польщею (2 грудня 1991 р.), встановлення повноцінних дипломатичних стосунків (4 січня 1992 р.), а також підписання Договору про добросусідство, дружні взаємини та співробітництво (18 травня 1992 р.). Попри активну дипломатичну діяльність, відносинам двох держав «не вистачало конкретної роботи по зміцненню українсько-польських контактів», − переконані дослідники [5, с. 18].

«Прагматичний» етап, згідно з Д. Горуном та В. Глібовим, був позначений деякою стагнацією у відносинах України та Польщі. Обидві країни почали підходити до питання співробітництва з очевидною долею прагматизму. Серйозним здобутком стало створення Консультаційного Комітету Президентів України та РП (24−26 травня 1993 р.). Найважливішими подіями цього періоду, на думку авторів, були візит президента РП Л. Валенси до України та участь українського глави держави Л. Кучми в урочистостях, присвячених 50-річчю визволення концтабору в Освенцімі, що відбулися 26−27 січня 1995 р. Значний вплив на взаємну активність сторін справило їх приєднання до програми НАТО «Партнерство заради миру», а також участь у спільних навчаннях 12−16 вересня 1994 р. «CooperativeBridge 94».

До обґрунтування етапів українсько-польської взаємодії Д. Горун повернувся ще раз. Через два роки по опублікуванні статті, істориком була захищена кандидатська дисертація, у якій він подав вже дещо іншу періодизацію. Як і в попередньому випадку, у взаєминах двох держав було виділено три періоди, проте їх хронологічні рамки стали іншими. Так, першим етапом тепер було охоплено 1989 р. − 1 грудня 1991 р. − впродовж цього часу спостерігалося «виявлення певної еволюції ідеї співпраці з Польщею в Україні, і з Україною у Польщі», формувалися передумови для налагодження взаємин. Протягом 1 грудня 1991 р. − січня 1993 р. офіційні Київ та Варшава закладали підвалини двостороннього співробітництва. З січня 1993 р. по 1997 р. сторони наповнювали реальним змістом домовленості, яких вдалося досягти раніше [6, с. 4].

У 1998 р. в журналі «Нова політика» Д. Васильєв та Л. Чекаленко опублікували наукову розвідку [14], у якій продемонстрували своє бачення основних етапів українсько-польської взаємодії у 90-х рр. XX ст. Так, у відносинах між двома державами дослідники виділили такі етапи: 1) від проголошення незалежності України та встановлення дипломатичних взаємин з Польщею наприкінці 1991 р. до середини 1993 р.; 2) від 1993 р. до 1995 рр.; 3) з 1996 р. Аналогічний підхід до цього питання знайшов висвітлення у праці Ю. Присяжнюк [12, с. 35].

Основним змістом першого етапу було визначено активізацію двосторонніх взаємин та спільні пошуки оптимальних форм співробітництва як на рівні міждержавної взаємодії, так і на рівні окремих громадян. Другий етап, на думку авторів, позначився на стосунках України та Польщі певною стагнацією. На третьому етапі спостерігалося пожвавлення відносин з наступним їх виходом на рівень стратегічного партнерства [14, с. 17].

Глибокий аналіз модерних українсько-польських взаємин було здійснено Т. Герасимчук. Дослідивши різні аспекти взаємодії двох держав у 90-х рр. XX ст., авторка виділила у них три етапи: від проголошення незалежності Україною і встановлення дипломатичних відносин з Польщею наприкінці 1991 р. до середини 1993 р. − віднайдення оптимальних форм розвитку двосторонніх відносин; з середини 1993 р. до 1996 р. − стагнація у стосунках України та Польщі; з 1996 р. − пожвавлення в українсько-польських відносинах з наступним виходом на рівень стратегічного партнерства у 1997 р. [4, с. 169].

Н. Медведчук, зосередившись на вивченні гуманітарної складової українсько-польських відносин, виокремила у них п’ять етапів. Три перші з них, охоплюючи період 1989 р. − кінця 1995 р., повторюють етапи, обґрунтовані Д. Горуном та В. Глібовим. Два інші − стратегічне партнерство (1996 р. − березень 1999 р.) та пріоритетне партнерство (березень 1999 р. − травень 2004 р.) − авторка виділила, проаналізувавши взаємини між державами впродовж другої половини 90-х рр. XX ст. − початку XXI ст. [11, с. 13].

Праці українських науковців, у яких знайшла відображення проблема періодизації сучасних міждержавних відносин України й Польщі, були проаналізовані І. Афанасьєвим [2]. Піддавши гострій критиці наявні напрацювання, дослідник, разом з тим, не показав свого бачення етапів становлення взаємин між двома державами.

В опублікованій у 2009 р. статті В. Васюка новітня доба у взаєминах Києва та Варшави репрезентована п'ятьма етапами: 1990−1992 рр. − підготовчий, позначений першими кроками на шляху зближення двох держав; 1992−1994 рр. − налагодження обопільного партнерства, «відкриття» України для широкого загалу польської політичної еліти, підписання перших міждержавних угод, реальна оцінка перспектив співробітництва; 1995−1998 рр. − вихід двосторонніх відносин на рівень стратегічного партнерства, нагромадження договірно-правової бази; 1999−2004 рр. − остаточне перетворення Польщі в одного з найбільш важливих партнерів України, закріплення за нею ролі захисника євроатлантичних та європейських прагнень України; з травня 2004 р. − розвиток відносин двох держав у контексті реалій вступу Польщі до ЄС (1 травня 2004 р.) та Шенгенської зони (21 грудня 2007 р.) [3, с. 69].

Три періоди у становленні та розвитку відносин незалежної України з Польщею виділяють дніпропетровські дослідники Т. Кондратюк та Л. Кондратюк [10, с. 156]. Згідно з ними, впродовж першого періоду (1992−1993 рр.) відбувалося «відкриття» польською елітою України та вивчення державами потенціалу співробітництва, притаманного кожній із них; другий етап (1993−1999 рр.) позначився на українсько-польських зв'язках розвитком договірно-правової бази та формуванням стратегічного партнерства; для третього етапу (від 1999 р.) характерним було остаточне закріплення за офіційною Варшавою ролі одного з найбільш важливих партнерів України, «провідника» та «адвоката» її прагнення інтеграції у європейські та євроатлантичні структури.

Споглядаючи за подіями нещодавнього минулого, автори дійшли висновку про наявність підстав для виділення ще одного періоду в історії двосторонніх відносин. З 2010 р. вони почали відлік четвертого етапу взаємин Києва та Варшави, ключовою ознакою якого став динамізм [10, с. 156]. «Він пройшов через створення низки міждержавних інституцій, регулярні засідання комітетів, комісій і форумів, на котрих обговорювалися проблеми економіки, безпеки, культури. Значно активізувалася співпраця держав-сусідів у політичній площині» [10, с. 156].

Близькою до розглянутої є періодизація львівської дослідниці Я. Турчин. У процесі становлення відносин незалежної України з Польщею авторка виділяє три періоди: 1992−1993 рр., 1993−1999 рр., від 1999 р. по сьогодні [13, с. 120].

Детальним аналізом українсько-польської взаємодії упродовж 1989−2012 рр. характеризуються наукові розвідки А. Киридон. Ґрунтовне дослідження політичного та економічного аспектів відносин Києва та Варшави дозволило авторці визначити такі їх періоди:

І період ((1989) 1990−1992 рр.) − налагодження взаємин та перші кроки на шляху до зближення: від прийняття «Декларації про засади та основні напрями розвитку українсько-польських відносин» (13 жовтня 1990 р.) до встановлення дипломатичних відносин 4 січня 1992 р. У відносинах між двома державами було закладено передумови для подальшого конструктивного діалогу з наступним виходом на рівень стратегічного партнерства;

ІІ період (1992−1995 рр.) − активізація двостороннього співробітництва, що супроводжувалася підписанням перших двосторонніх договорів та «відкриттям» країнами одна одної. Відносини набули європейського контексту: Польща активно представляла українські інтереси у Європі, розглядалися перспективи приєднання України до формату «Вишеградської трійки» та «Веймарського трикутника»;

ІІІ період (1995−1999 рр.) − виведення двосторонніх відносин на рівень стратегічного партнерства, нагромадження відповідної договірно-правової бази. Попри очевидну активізацію українсько-польського співробітництва, негативний вплив на нього справило «оздоровлення» у взаєминах України й Польщі з Росією;

ІV період (1999−2004 рр.) − інтеграція Польщі до НАТО та ЄС, остаточне закріплення за Варшавою ролі «провідника» інтересів України на міжнародній арені, підтримка її курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію. У 2003 р. Польща виступила з ініціативою розробки «східного виміру» політики ЄС, один із векторів якого мав стосуватися концепції особливих відносин з Україною. «Провал» цього проекту, а також зближення України та Росії спричинили

дистанціювання офіційної Варшави від вирішення українського питання та переорієнтацію на розв'язання внутрішньодержавних проблем;

V період (початок 2004 р. − початок 2010 р.) − спеціалізація Польщі на реалізації «Східного партнерства ЄС», посилення її ролі як адвоката й лобіста курсу України на інтеграцію у ЄС та НАТО. Обидві держави демонстрували розширення політичних, торговельно-економічних та соціокультурних зв'язків;

VI період (від 2010 р. − по сьогодні) − «нова ера» в українсько-польських відносинах, зумовлена початком президентства В. Януковича та Б. Коморовського [8, с. 3−7; 9, с. 47−50].

Директор Інституту європейської інтеграції Львівського національного університету імені Івана Франка Б. Гудь запропонував відлік кожного етапу у відносинах України та Польщі розпочинати зі вступу на посаду їх президентів. Таким чином, в українсько-польських відносинах було визначено три етапи: «романтичний» (за часів Л. Кравчука та Л. Валенси), «прагматичний» (за президентів Л. Кучми та А. Квасневського) та «історичний» (за каденції В. Ющенка та Л. Качинського). З приходом до влади В. Януковича та Б. Коморовського у відносинах двох держав розпочався новий етап, спрогнозувати зміст якого науковець не наважується. «Це було б ворожінням на кавовій гущі. Перший період не може повторитися, бо зовсім інші обставини. До третього періоду теж повороту немає, позаяк і Броніслав Коморовський, і Віктор Янукович є прагматиками і реалістами, які дивляться на сучасні обставини і їх менше всього цікавить те, що було в історії, не дивлячись навіть на відкриття цих меморіалів – це вже просто відпрацьовані ритуальні речі. Натомість чи буде другий період, який не дивлячись на те, що бажання двох сторін часом були різними, був найпродуктивнішим в історії наших стосунків? Знову ж таки важко сказати, що це буде так» [15].

Чотири етапи в українсько-польських відносинах виділив І. Гуцуляк [7]. У період 1991−1994 рр. відбулося встановлення контактів та «знайомство» з Україною широкого загалу політичної еліти Польщі, з'ясовано можливості кожної зі сторін, підписано перші двосторонні угоди. Протягом 1994−1999 рр. країни зосереджувалися на виведенні двосторонніх відносин на рівень стратегічного партнерства та формуванні договірно-правової бази, відповідної новому формату взаємин. Позитивну динаміку, яка характеризувала українсько-польські зв'язки цього часу, значною мірою зумовлював «унікальний рівень довіри та взаємодії між Президентами обох країн» [7, с. 38]. Період 1999−2004 рр. був позначений вступом Польщі до НАТО та початком переговорів про вступ до Євросоюзу. За Варшавою остаточно закріпилася роль одного з найбільш важливих партнерів України на міжнародній арені, активного захисника її європейських та євроатлантичних інтеграційних прагнень. Вступ Польщі до ЄС та Помаранчева революція в Україні у 2004 р. зумовили початок четвертого періоду у взаєминах двох держав. Потужними імпульсами до активізації українсько-польської співпраці стали проведення Року Польщі в Україні (2004−2005 рр.) та Року України в Польщі (2005−2006 рр.), а також перемога спільної заявки двох країн на проведення футбольного чемпіонату Євро−2012.

Таким чином, аналіз наукового доробку вітчизняних дослідників продемонстрував наявність значної кількості праць, у яких знайшла своє висвітлення проблема періодизації сучасних українсько-польських взаємин. Попри те, що за критерій для виокремлення в еволюції відносин двох держав окремих етапів вчені одностайно обирали чинники політичного характеру, обґрунтовані ними періодизації не є тотожними. Загалом, у відносинах України та Польщі впродовж 1990-х рр. традиційно виділяють три етапи, змістом яких відповідно були «активізація», «стагнація» та «пожвавлення з наступним виходом на рівень стратегічного партнерства». Вступ Польщі до НАТО, а згодом і до ЄС спричинили початок відліку нових етапів у її відносинах з Україною. З плином часу зв'язки Києва та Варшави наповнюються новим змістом, що дозволяє констатувати появу нових етапів у взаєминах між ними. Як наслідок, проблема і надалі зберігатиме свою актуальність, а тому потребуватиме створення нових ґрунтовних праць.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Колесник В.П. Український вектор східної політики Республіки Польща у 90-х роках ХХ століття / В.П. Колесник // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Науковий журнал. Серія : Міжнародні відносини. − 2010. − №26. − С. 4−8.
2. Афанасьєв І.Ю. Польсько-українські відносини 1991−2000 рр.: політична та економічна взаємодія : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / І.Ю. Афанасьєв. − К., 2004. − 20 с.

…….
3. Васюк В. Базові засади становлення й еволюція сучасних українсько-польських відносин / В. Васюк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. − Випуск 15. − Рівне, 2009. − С. 69−72.
4. Герасимчук Т. Україна – Польща: стратегічне партнерство/ Таміла Герасимчук // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / за заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. – Вип. 5. – Тернопіль ТДПУ, 2002. – С. 168–174.
5. Глібов В. Українсько-польські взаємини в пострадянський період. Деякі аспекти політичного й економічного співробітництва / Віктор Глібов, Дмитро Горун // Політика і час. – 1997. – №5–6. – С. 15–21.
6. Горун Д.О. Українсько-польські відносини (1991–1997 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / Д.О. Горун. – Одеса, 1999. – 17 с.
7. Гуцуляк І. Курс на подвійне лідерство, або еволюція політичного виміру польсько-українського стратегічного партнерства / І. Гуцуляк // Політика і час. − 2007. − №7. − С. 37−40.
8. Киридон А. Україна−Польща: сучасний стан і перспективи узгодження зовнішньополітичних орієнтирів / Алла Киридон // Історія України. − 2012. − №13−14 (749−750). − С. 3−9.
9. Киридон А.М. Україна–Польща: узгодження зовнішньополітичних орієнтирів / А.М. Киридон // Слов'янський вісник. Збірник наукових праць. – 2011. – Випуск 11. – С. 47–53.
10. Кондратюк Т.М. Українсько-польський діалог у світлі євроінтеграційної перспективи України / Т.М. Кондратюк, Л.Ф. Кондратюк // Проблеми політичної історії України. Збірник наукових праць. − 2011. − Вип. 6. − С. 155−162.
11. Медведчук Н.А. Українсько-польське співробітництво в гуманітарній сфері: кінець 80-х − 90-ті роки XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / Н.А. Медведчук. − Львів, 2004. − 20 с.
12. Присяжнюк Ю. Особливості розвитку польсько-українського співробітництва за сучасних геополітичних умов / Ю. Присяжнюк // Історія в школі. − 2002. − №5−6. − С. 35−40.
13. Турчин Я. «М'яка сила» України в Польщі: особливості та механізми реалізації / Ярина Турчин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : Зб. наук. пр. − Львів, 2012. − Вип. 24. – С. 119−125.
14. Васильєв Д. Українсько-польські відносини наприкінці XX ст. / Д. Васильєв, Л. Чекаленко // Нова політика. − 1998. − №4. − С. 13−17.
15. Українсько-польські відносини: потреба перезавантаження чи продовження? − [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/content/article/2169860.html

Черная Н.Н. ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ УКРАИНСКО-ПОЛЬСКИХ ОТНОШЕНИЙ В УКРАИНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

В статье проанализированы периодизацию современных отношений Украины и Польши в украинской историографии, выяснены критерии, по которым во взаимоотношениях двух государств исследователи выделяли отдельные этапы, обоснована необходимость дальнейшего научного осмысления этой проблемы

Ключевые слова: периодизация, этапы, Украина, Польша, отношения, историография

Chorna N.. STAGES OF FORMATION OF MODERN UKRAINIAN-POLISH RELATIONS IN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

The article analyzes periods of contemporary relations between Ukraine and Poland in the Ukrainian historiography, clarified the criteria by which the relationship of two of the researchers singled out individual stages, the necessity of further scientific understanding of the abovementioned problem

Keywords: periodization, phases, Ukraine, Poland, relations, historiography

УДК 94(420)

О.П. Іваницька

ПОДІЇ 11 ВЕРЕСНЯ 2001 Р. ТА ЗАХОДИ ЗІ ЗМІЦНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ США У КОНТЕКСТІ МЕМУАРІВ ДЖОРДЖА ВОКЕРА БУША-МОЛОДШОГО «КЛЮЧОВІ РІШЕННЯ»

В статті досліджуються заходи зміцнення національної безпеки США після подій 11 вересня 2001 р. за мемуарами Джорджа Вокера Буша-Молодшого

Ключові слова: тероризм, Аль-Каїда, національна безпека.

Вітчизняна американістика поповнилась цінним джерелом – мемуарами 43-го президента США Дж.В.Буша «Ключові рішення», видане київським видавництвом «Брайт Стар Паблішинг» у 2012 році. Насамперед хочеться відзначити високу кваліфікацію та фаховість перекладача з англійської мови, редакторів та коректорів цього видання, оскільки завдяки їм розповідь американського президента написана гарною, вишуканою, водночас живою українською мовою, читається напрочуд легко й навіть захоплено.

Сам Дж.Буш-молодший у вступі до «Ключових рішень» зазначає, що ідея написати власні спогади виникла у нього в останній рік його президентства. За аналогією із мемуарами У.С.Гранта, якими 43-й президент США і багато американців захоплюються і нині, він, структуруючи свої мемуари, застосував у їхньому викладі проблемно-тематичний підхід, уникаючи хронологічної послідовності подій його президентства. Дж.Буш пише: «…Я розповів історію свого перебування в Білому домі, зосереджуючись на найважливішій частині роботи: ухваленні рішень» [1, с. 7]. Розповідь господаря Білого дому вражає свою відвертістю, повагою та вдячністю своїм рідним та близьким, співробітникам Білого дому, політикам, громадським діячам, всім, з ким перетинався шлях 43-го президента США. Важко віднайти інші спогади, в яких у позитивному ключі згадувалось би стільки прізвищ.

Американський президент прагнув написанням цієї книги досягти, як він сам наголошує, двох цілей. По-перше, намалювати картину того, що означає бути президентом вісім років поспіль, хоча остаточні оцінки його президентства, на його думку, робити ще рано. По-друге, наочно показати читачам, як ухвалюються рішення у складних умовах, які можливості зважував президент і яким принципам тоді слідував [1, с. 7-8].

Розділ, присвячений подіям 11 вересня 2001 року, Дж.Буш назвав «Днем вогню». Цей день для 43-ого президента США розпочався звично, із вранішньої пробіжки на полі для гольфу, сніданку, перегляду газет. Близько 8-ої розпочався щоденний президентський брифінг, на якому обговорювались строго засекречені дані розвідки та поглиблений аналіз геополітики і який був, за словами Дж.Буша, найцікавішою частиною його президентського дня. Після цього, відповідно до порядку денного, президент виїхав до початкової школи у Флориді, відвідини якої мали привернути увагу суспільства до реформування освіти. Під час короткого проходу від кортежу до класної кімнати помічник президента сказав йому, що якийсь літак урізався у Всесвітній торговий центр. Президент пише, як він сприйняв цю звістку: «Це прозвучало дивно. Я уявив собі маленький гвинтовий літачок, що загубився й потрапив у жахливу халепу». Тут же по безпечній лінії зв'язку зателефонувала Кондоліза Райс, радниця президента з питань національної безпеки, і повідомила, що у вежу врізався пасажирський авіалайнер. Майже одночасно із цим президент дізнався, що інший літак протаранив другу вежу. Характерно описує Дж.Буш свої почуття, отримавши цю жахливу звістку: «Першою моєю реакцією була лють. Хтось насмілився напасти на Америку. Вони за все заплатять. Тоді я подивився на обличчя дітей, які сиділи переді мною. Я подумав про контраст між жорстокістю нападників і невинністю цих дітлахів. Скоро мільйони таких, як вони, розраховуватимуть на мене, сподіваючись, що я їх захищу. І я твердо вирішив не підвести їх [1, с. 146-147].

У цей трагічний «чорний вівторок» американська преса неодноразово дорікала 43-му президенту за те, що він, отримавши звістку про терористичний акт, залишився сидіти з дітьми у класі. Президент дає таку відповідь: «Я бачив, як журналісти, що сиділи в кінці класної кімнати, дізнавалися новини зі своїх мобільних телефонів і пейджерів. Тут подіяв інстинкт. Я знав, що моя реакція буде записана й показана всьому світові. Нація буде шокована; президент не має на це права. Якби я поспішно вилетів із класу, це б налякало дітей і посіяло паніку по всій країні. Урок читання продовжувався, але думками я полетів далеко звідси…У мене

з'явився план: коли завершиться урок, я спокійно вийду з класної кімнати, зберу факти й звернуся до народу» [1, с. 147].

Тут же, у школі, Дж.Буш, написавши від руки свою заяву, звернувся до американців: «…Це складний момент для Америки…Два літаки врізалися у Всесвітній торговий центр під час очевидної терористичної атаки на нашу країну…Тероризм супроти нашої нації зазнає невдачі». По дорозі в аеропорт президент дізнався, що третій літак урізався – цього разу у Пентагон. Він розповідає: « Мої думки прояснилися: перший літак міг зазнати аварії. Другий був однозначно нападом. Третій був оголошенням війни. В мене закипіла кров. Ми мусимо дізнатися, хто це зробив, і розібратися з ними» [1, с. 148].

Президент детально описує свої думки після першого, наспіх організованого, звернення до нації. Зокрема, він наголошує, що нападом на вежі торгового центру США «зазнали найбільш руйнівної раптової атаки з часів Перл-Харбору. Ворог напав на нашу країну вперше з часів війни 1812 року (йдеться про англо-американську війну 1812-1815 років, під час якої англійська війська захопили і спалили Вашингтон) [1, с. 149].

Наполягання Дж.Буша негайно летіти до Білого дому наштовхнулось на жорстку протидію спецслужб, яка переконувала президента про вірогідність терористичного нападу на його вашингтонську резиденцію. До того ж Федеральне управління США вважало, що викрадено було шість літаків, і це означало, що три із них можуть бути у повітрі. Президентський літак було піднято у повітря на висоту 14 тисяч метрів, що значно вище за звичайну крейсерську висоту. З літака Дж.Буш з'язався з віце-президентом Діком Чейні, якого разом з іншими очільниками Білого дому було передислоковано до підземного Президентського центру з надзвичайних операцій (РЕОС). Так, президент ухвалював рішення у повітрі, а віце-президент мав їх реалізовувати на землі. Як військовий головнокомандувач Дж.Буш прийняв на літаку перше рішення про відрядження бойового повітряного патруля – групу винищувачів, призначенням якої було перехоплення над Вашингтоном і Нью-Йорком тих літаків, що не відповідатимуть на запити. Перебуваючи на літаку, президент не приховує свого розчарування комунікаційними можливостями свого літака: на борту не діяло супутникове телебачення і чітке телевізійне зображення повністю залежало від місцевих телеканалів тих територій, над якими пролітав літак. Картинки на екрані щоразу зникали через атмосферні перешкоди. Щоправда, президент був у курсі подій, телефонуючи у РЕОС. Але спроба встановити відкриту лінію з Президентським центром з надзвичайних операцій не мала успіху. Дж.Буш зазначає, що у наступні роки після подій 11 вересня були проведена велика робота з модернізації комунікаційних систем у РЕОС, Залі оперативних нарад і президентському літаку. Тут же, на літаку, президент отримував інформацію, яка часто-густо була суперечливою, а інколи зовсім неправдивою. Надходили повідомлення про бомбу у Державному департаменті, пожежу на Еспланаді (відрізок музейно-паркової зони в центрі м.Вашингтона між Капітолієм і меморіалом Лінкольна), викрадений корейський авіалайнер, що рухається до Сполучених Штатів, і телефонний дзвінок із погрозою Air Force One (назва президентського літака). Дозвонювач використав кодову назву літака – «Ангел», - про яку знали небагато людей. Найдивнішим повідомленням була інформація про те, що якийсь високошвидкісний об'єкт летить у бік сімейного бушівського ранчо в Кроуфорді. Згодом з'ясувалося, що ця інформація була неправдивою. Все ж одне повідомлення виявилось правдивим. Четвертий літак нападників упав у Пенсільванії. Але не було даних, чи його підстрелили чи він зазнав аварії. Президент пише, як йому стало млосно від думки, що наказ про збиття нерозпізнаних літаків призвів до загибелі ні в чому невинних американців. Уневдовзі президент довідався про героїзм на борту літака рейсу 93. Почувши про попередні атаки у телефонних розмовах зі своїми рідними на землі, його пасажири вирішили штурмом узяти кабіну. З уривків останніх фраз, записаних «чорною скринькою» приреченого літака, можна булло розібрати слова чоловіка на ім.'я Тод Бімер – він підбадьорив пасажирів до дії вигуком «Рушаймо». Комісія, яка займалася подіями 11 вересня, згодом дійшла висновку, що повстання пасажирів на борту рейсу 93 врятувало від зруйнування Капітолій або Білий дім[1, с. 149-152].

Друге президентське рішення стосувалося того, де посадити літак, і його для дозаправлення паливом було посаджено на базі ВПС «Барксдейл» у штаті Луїзіана. Тут президент вдруге виступив із заявою до американців. Дослідники життєпису 43-го президента США, зокрема, Ф.І.Грінстайн, професор політології й директор програми з вивчення політичного лідерства Прінстонського університету, пише, що ці два звернення американського

президента, які він механічно зачитував, засвідчують його розгубленість. Проте у наступні тижні він перетвориться в яскраву політичну постать [2, с. 154].

Через недосконаліть комунікаційних технологій президентського літака Дж.Буш упродовж ранку не зміг зв'язатися із дружиною, доньками та батьками. Лише, коли літак почав знижуватись над базою ВПС «Барксдейл», він зателефонував Лорі, яка заспокоїла чоловіка-президента, оскільки вона і доньки перебували у безпечному місці. Президент описує своє приземлення на базі: « Посадка на базі «Барксдейл», була схожою на кадри з якого фільму. Наше приземлення відбувалося під ескортом винищувачів F-16… Обабіч посадочної доріжки були виставлені бомбардувальники. Сцена була вражаючою – виставка могутності наших військово-повітряних сил. Я розумів, що то лише питання часу, коли я використаю цю потужність супроти тих, хто віддав наказ про напад на нас». З бази глава Білого дому зателефонував засекреченою лінією міністру оборони Дону Рамсфельду, які у ті хвилини допомагав рятувальникам розбирати завали Пентагону. У цій розмові Дж.Буш заявив, що терористичний напад є оголошенням США війни і схвалив рішення міністра про підвищення бойової готовності військ до третього рівня – вперше з часів арабсько-ізраїльської війни 1973 року [1, с. 152-153].

Заливши баки паливом, президентський лайнер взяв курс за наполяганням агентів Секретної служби до штаб-квартири Стратегічного командування Збройних сил США, яке розташувалося на базі ВПС Оффут, у штаті Небраска. На цій базі Дж.Буш провів національну нараду з питань безпеки в режимі відео конференції, яку розпочав словами: «Ми перебуваємо у стані війни з терором. З цього дня і надалі це є новим пріоритетом нашої адміністрації». Тут же він дізнався із слів директора ЦРУ Джорджа Тенета про організатора нападів. Це була Аль-Каїда [1, с. 154].

У цьому зв'язку необхідно зазначити, що висновок про Аль-Каїду і її керівника Усаму бен Ладена як організаторів подій 11 вересня, підтвердила і Комісія конгресу, яка оприлюднила свій офіційний звіт. Щоправда, зарубіжна пресова інформація піддає сумніву цей вердикт. Він видається для її представників не беззаперечним. Окрім вище зазначеної офіційної версії, пропонується і низка інших: 1) це здійснила якась японська організація, яка осіла в арабському світі, оскільки один із американських літаків захопили люди з червоними (а не зеленими) пов'язками; 2) замовниками теракту були держструктури США; 3) організатором нападів на торгові вежі та Пентагон був так званий «всесвітній уряд» (всесвітній уряд» як термін означає гіпотетичне виникнення всесвітнього центру влади, який використовується науковцями, що переймаються проблематикою глобалізації як історичним процесом) [3]. Чимало питань викликає атака на Пентагон, адже камери не фіксують літака, який врізався в його стіну; чому ФБР не попередило підготовку теракту та чому його керівник залишився на своїй посаді?

Щоправда, президент Дж.Буш не обходить питання відповідальності ЦРУ. Він пише про те, що «11 вересня стало очевидним, що наша розвідувальна спільнота прогавила дещо велике…Але не вважав доречним показувати на когось пальцем чи шукати винних посеред кризи. Найбільше мене наразі непокоїло те, що у Сполучених Штатах могли перебувати інші таємні агенти Аль-Каїди». Так само 43-й президент США розповідє, що першу інформацію про цю терористичну мережу отримав, будучи кандидатм у президенти, і що ЦРУ переймалось Аль-Каїдою й до подій 11 вересня, проте розвіддані вказували на можливі напади закордоном. На початку серпня 2001 року на щоденному президентському брифінгу Управління вкотре сповістило про тривалі наміри бен Ладена завдати удару Америці, але не могло підтвердити інформацію щодо будь-яких конкретних планів. «Ми не змогли знайти доказів деяким із найбільш сенсаційних донесень про загрози, наприклад що…бен Ладен хоче захопити літак США», - було сказано на тому брифінгу [1, с. 155].

Під вечір 11 вересня президент наполіг на польоті до Вашингтона, де планував звернутися до американського народу з Овального кабінету і тим самим запобіги паніці в країні. Підлітаючи до Вашингтона, президент дивився крізь ілюмінатор на принишкле, заблоковане місто. Він згадує: «Удалечині видно був дим, що здіймався над Пентагоном. Тлів символ нашої військової могутності. Мене вразило те, наскільки досвідченим і безжальним мав бути пілот Аль-Каїди, щоби врізатися в цю низько розташовану будівлю». У цю хвилину президент повернувся до керівника своєї адміністрації Енді Карда і сказав йому: « Ти бачиш першу війну двадцять першого століття»[1, с. 157].

З Овального кабінету Дж.Буш знову звернувся до американців, заявивши, що атаки були «воєнними акціями», і «передбачається історична боротьба між добром і злом», в якій «добро отримає перемогу», до того ж Сполучені Штати «не будуть проводити різниці між терористами і тими, хто їх переховує» [1, с. 158, 161].

12 вересня на засіданні Ради національної безпеки голова ЦРУ Дж.Тенет підтвердив, що саме бен Ладен був ініціатором нападу. Розвідка перехоплювала привітання членами Аль-Каїди одне одного в Східному А фганістані. Президент пише: «Я чітко дав зрозуміти, що це буде війна іншого типу. Ми зіткнулися з ворогом, що не мав столиці, яку він би називав своїм домом, і армій, які можна було би відшукати на полі бою. Щоби завдати їм поразки, необхідно було залучити всі ресурси нашої національної моці: від збору розвідданих, заморожування банківських рахунків терористів і до розгортання військ» [1, с. 161].

Про безпрецедентні заходи у царині національної безпеки, які були реалізовані у США після подій 11 вересня, президент розповідає у розділі під назвою «Бойова готовність»[Детальніше про це див.:4; 5; 6; 7; 8; 9]. Він не обійшов мовчанкою ще одну небезпеку тих днів, пов'язану з виявленням у бібліотеці Білого дому слідів ботулінічного токсину та розсилкою конвертів з білим порошком – антрактом (сибірською виразкою). Щоправда, перша тривога виявилася хибною, а від іншої – померло п'ятеро осіб. В одному із листів, які містили антракт, було написано: «11.09.2001. Ви не зможете зупинити нас. У нас є цей антракс. Тепер ви помрете. Вам страшно? Смерть Америці.Смерть Ізраїлю.Аллах великий». Але, зазначає президент, в той час такі погрози були реальними й серйозними. Між 11 вересня 2001 й серединою 2003 року ЦРУ повідомляло його, в середньому, про 400 конкретних загроз щомісяця. ЦРУ відслідковувало понад двадцять окремих передбачуваних планів нападів серйозних масштабів, починаючи від імовірних операцій із хімічною та біологічною зброєю в Європі до потенційних нападів на нашу країну за сприяння «сплячих осередків…Наприкінці вересня директор ФБР Боб Мюллер доклав чималу деталь до загальної картини, повідомивши, що на території Сполучених Штатів перебував 331 потенційний агент Аль-Каїди. 43-й президент США визнає, що підхід правоохоронних органів до боротьби з тероризмом зазнав невдачі. Готові врізатися на пасажирських літаках у будівлі самогубці – не звичайні злочинці. Їх неможливо налякати загрозою кримінального переслідування. Вони оголосили війну Америці. Щоби захистити країну, ми мусили розпочати війну проти терористів [1, с. 173-174, 177-178].

Дж.Буш вважає, що уведення бойової готовності в Америці було одним із найважливіших рішень його президентства. При цьому він керувався статею 2 Конституції США та воєнною резолюцією Конгресу, прийнятою 14 вересня 98 голосами «за» й жодного проти у Сенаті та 420 голосами «за» й 1 «проти» у Палаті представників.У своїй резолюції Конгрес заявив: «Президент має право використовувати всі необхідні та відповідні сили проти тих націй, організацій або осіб, які він визначає як такі, що планували, уповноважували, звершували чи допомагали при здійсненні терористичних атак, що відбулися 11 вересня 2001 року, або ж переховували такі організації чи особи…»[1, с. 175].

Серед інших першочергових безпекових заходів президент перераховує такі: розташування сил Національної гвардії в аеропортах, збільшення кількості повітряних маршалів на літаках, удосконалення дверей до кабін пілотів, ускладнення процедури видачі віз і перевізки пасажирів, підвищення безпеки у морських портах, на мостах, атомних електростанціях та інших уразливих об'єктах інфраструктури, запровадження у Білому домі і низці федеральних структур нової посади – відповідального за дії в інтересах національної безпеки. Проте, зазначає президент, клаптиковий підхід виявився неефективним і навів приклад, коли Служба імміграції та натуралізції заявила у березні 2002 року, що Флоридська льотна школа сприяла наданню віз Мохаммеду Атта й Марвану аль Шеггі, саме тим пілотам, які врізалися літаками у вежі-близнюки 11 вересня 2001 року[1, с. 175-176].

Президент визнає, що безпекові питання були розпорошені між різними урядовими структурами, і це не сприяло ефективній співпраці. Постало питання реорганізації уряду і створення нового міністерства. Влітку 2002 року було ухвалено закон про створення Міністерства національної безпеки.

Водночас, як вказує Дж.Буш, необхідні були кращі юридичні, фінансові й інтелектуальні засоби боротьби з тероризмом. Найперше необхідно подолати те, що називали «стіною». Зміст її полягав у тому, що працівники правоохоронних та розвідувальних служб не

мали права обмінюватися ключовою інформацією. Ця практика була скасована досить контраверсійним законом під назвою «Патріотичний акт», який набув чинності 26 жовтня 2001 року (хоча урядовий законопроект називався «Антитерористичний акт 2001»). Програмою відстежування терористів було усунено і таку колізію, коли Агенство національної безпеки мало засоби прослуховування телефонних дзвінків, але могло це робити тільки за постановою суду. Проте ця програма регулярно переглядалась й перезатверджувалась з тим, щоб під її дію не попали невинні люди [1, с. 181-185].

Через випадок, коли британський пасажир проніс 22 грудня 2001 року вибухівку у своєму взутті на борт літака «Американських авіаліній» з 197 пасажирами було запроваджено ретельний обшук пасажирів аж до роззування на пунктах пропуску. « Я зрозумів, що моя політика втілюється цілком, - пише президент, - коли вісімдесятирічну маму Лори змусили роззутися перед її різдвяним польотом із Мідленда у Вашингтон [1, с. 186].

43-й президент США не ухиляється від відповідальності за відданий наказ про застосування спеціальних методів допиту щодо захоплених бойовиків Аль-Каїди, а саме, використання методу імітації втоплення (тип тортур, при якому людину кладуть на спину, зв'язують, нахиляють голову й поливають водою область рота та дихальних шляхів; людина відчуває симптоми задухи, і їй здається, що вона тоне) [1, с. 186-191].

Запроваджувались також інші новації: ФБР створило нове відділення національної безпеки, яке зосереджувалось на запобіганні терористичним актам; Міністерство оборони створило нове Північне командування збройних сил, єдиним обов'язком якого став захист території США; Міністерство фінансів започаткувало нову жорстку політику руйнації фінансування терористів; створено новий Національний контртерористичний центр і призначено директора національної розвідки, що стало найбільшою реформою в сфері розвідувальних спецслужб із часів створення президентом Труменом ЦРУ [1, с. 197].

Нарешті, розпочалась підготовка антитерористичної операції проти Талібану в Афганістані, який дозволив Аль-Каїді створювати на своїй території бази, а згодом і війни проти саддамівського Іраку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Джордж В. Буш. Ключові рішення / Пер. з англ. Н.Гербіш – К.: Брайт Стар Паблішинг, 2012. – 512 с.;
2. Гринстайн Ф.И. Джордж Буш: человек и лидер // Личность. Культура. Общество. – 2008. – №3-4 – с.146-164; Магда Євген. На межі відвертості: Джордж Буш-молодший у світлі власних мемуарів //Зовнішні справи. – 2013. - №1. – с.42-43;
3. Хелд Дэвид, Гольдблатт Дэвид, Макгрю Энтони, Перратон Джонатан. Глобальные трансформации. Политика, экономика и культура. М.: Праксис, 2004. – 576 с.;
4.Бочаров И.Ф. Ядерная политика администрации Дж.У.Буша //США-Канада: экономика, политика, культура. – 2003. -№10. – с.17-30;
5.Золотухин В.П. Международный терроризм и новая концепция внутренней безопасносты США //Новая и новейшая история. – 2004. - №3. – с.137-148;
6.Вишневский М.Л. О доктрине «американского лидерства» //США-Канада: экономика, политика, культура. – 2005. - №9. – с.68-82;
7. Рогов С.М. Вторая администрация Джорджа Буша-младшего //США-Канада: экономика, политика, культура. – 2006. - №2. – с.3-30; №3, - с.3-32;
8. Трибрат В.В. Содержание и смысл «доктрины Буша» //США-Канада: экономика, политика, культура. – 2008. - №1. – с.65-79;
9.Приходько О.В. Американская ПРО: повторение истории или новая перспектива //США-Канада: экономика, политика, культура. – 2008. - №2. – с.3 -22.

Иваницкая А.П. СОБЫТИЯ 11 СЕНТЯБРЯ 2001 Г. И МЕРЫ ПО УКРЕПЛЕНИЮ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ США В КОНТЕКСТЕ мемуарах ДЖОРДЖА Уокера БУША-МЛАДШЕГО «КЛЮЧЕВЫЕ РЕШЕНИЯ»

В статье исследуются меры укрепления национальной безопасности США после событий 11 сентября 2001 по мемуарам Джорджа Уокера Буша-младшего.

Ключевые слова: терроризм, Аль-Каида, национальная безопасность.

Ivanitskay O.P. EVENTS OF SEPTEMBER, 11 2001 Г. AND MEASURES ON STRENGTHENING OF NATIONAL SAFETY THE USA IN CONTEXT MEMOIRS OF GEORGE УОКЕРА OF BUSH-JUNIOR "KEY DECISIONS"

In the article the measures of strengthening of national safety the USA are investigated after the events of September, 11 2001 on the memoirs of George Уокера Bush-junior.

Keywords: terrorism, Al-Qaeda, national safety.

УДК 94(477) «1989 - 2001»: 314.04

Т.А. Мельничук

ЗМІНИ У СОЦІАЛЬНОМУ СКЛАДІ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ (1989 – 2001 РР.) : ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛ

Стаття присвячена аналізу нормативних актів, статистичних джерел, матеріалів поточних архівів різноманітних установ та організацій з дослідження змін у соціальному складі сільського населення України у 1989 – 2001 рр.

Ключові слова: джерела, нормативні акти, архівні матеріали, збірники документів, енциклопедичні видання.

Вивчення теми змін у соціальному складі сільського населення України у міжпереписний період (1989 – 20001 рр.) базувалося на методиках суміжних наук, що забезпечує можливість реалізації принципу полідисциплінарності в історії. Цей принцип сприяв залученню до дослідження різнопланових за змістом, характером походження, ступенем достовірності документальних джерел. Із загальної кількості документальних джерел автором відібрано основні, що дали змогу комплексно дослідити обрану тему.

Вважаємо за доцільне згідно з принципом функціональної спрямованості джерельну базу дослідження диференціювати на декілька груп.

До першої групи віднесемо нормативні акти держави – Декларацію про Державний суверенітет України, проголошену у липні 1990 р., Акт проголошення незалежності України (серпень 1994 р.), а також Конституцію України 1996 р., Закони України та підзаконні акти, в яких містяться положення щодо демографічної політики в сучасній Україні, а також основні законодавчі акти з питань соціального розвитку села. Друга група джерел охоплює зведені дані про демографічну ситуацію в країні, у тому числі й у сільській місцевості. До третьої групи джерел належать матеріали поточних архівів різноманітних установ та організацій. Четверту групу становлять опубліковані збірники документів. П’яту групу репрезентують матеріали довідкових енциклопедичних видань.

Найчисельнішою є група нормативно-правових актів із питань соціального захисту селян, захисту материнства та дитинства, охорони здоров’я, покращення інфраструктури села, питань захисту здоров’я, розвитку освіти.

За дослідженням автора, різні питання розвитку агропромислового комплексу та шляхів його покращення розкриті у 32 Законах України, 34 Указах Президента України та 34 постановах Кабінету міністрів України. За визначений період різні міністерства: охорони здоров’я, освіти та науки, праці та соціальної політики, Державний комітет з питань сім’ї та молоді видали до 5 тисяч нормативно-методичних актів, присвячених різним аспектам демографічної політики. Потрібно зазначити, що кількість нормативних актів, присвячених селу, протягом досліджуваного періоду постійно збільшувалася. Якщо у 1990 р. їх було лише два: Закон України “ Про пріоритетність соціального розвитку села і агропромислового комплексу в народному господарстві ” та Постанова Верховної Ради “ Про політичне, соціально-економічне та екологічне становище України [1], то у 2000 р. їх кількість становила 14. Дані нормативні акти врегульовували питання поліпшення умов господарювання недержавних сільськогосподарських підприємств [2], забезпечення сільської місцевості клубними закладами [3] та бібліотеками [4], проведення земельної реформи, тощо.

Проведення нашого дослідження неможливе без залучення до наукового обігу першоджерел, які раніше недостатньо використовувалися істориками. Насамперед до таких джерел можна віднести матеріали статистики. В свою чергу, серед основних статистичних джерел, що найбільш повно та цілісно характеризували б демографічну ситуацію на селі досліджуваного нами періоду, варто виділити підсумки демографічних переписів населення

1989 р., 2001 р., інформаційні можливості яких дають змогу набагато ширше оцінити соціально-демографічну картину, що склалася в українському селі. Матеріали переписів залучалися в різні часи до висвітлення питань демографічного, етнографічного, економічного, політичного характеру. Матеріали такого історичного джерела, як результати переписів населення, є вкрай необхідними та цінними у нашому дослідженні і дозволяють повністю заповнити прогалини у вивченні соціальної історії селянства. Опубліковані підсумки переписів потрібно обов'язково піддавати джерелознавчому аналізу.

Детальніше розглянемо другу групу статистичних джерел – це оприлюднені зведені статистичні матеріали, що дозволяють з'ясувати різні аспекти економічних трансформацій селянських господарств та всебічно характеризують соціальний склад населення. Статистичні дані, подані в дисертації, є офіційними, вміщеними у статистичних збірниках, які щорічно видає Державний комітет статистики. Статистичні щорічники присвячені різним за змістом і об'єктом дослідження питанням. У них детально схарактеризовано домогосподарства України [5], економічну активність населення [6], зайнятість населення України [7], міграційні процеси в Україні у 2000 р. [8], у 1999 р. [9], соціальну та професійно-галузеву структуру населення України [10], кількість сільських населених пунктів та забезпеченість їх об'єктами інфраструктури [11], рівень освіти населення тощо. Особливий інтерес для нас становлять таблиці про природний рух населення (смертність, народжуваність), механічний рух населення (різні види міграції), склад населення за віком та статтю, зайнятість населення (кількість працездатних, безробітних та їх класифікація за статтю, віком, місцем проживання), про зміни у соціально-професійному складі та інші. Аналіз даних таблиць дав змогу простежити зміни у різних соціальних групах селянства.

Третя група джерел є не менш чисельною. Це матеріали Центральних архівів України, обласних архівів, та матеріали поточних архівів.

Основна група офіційних статистичних матеріалів зберігається в поточному архіві Державного комітету статистики України, Управління демографічної статистики. На жаль, єдиної статистики з початку 90-х рр. не велося, тому в дослідженні даної проблеми автор використовує декілька видів таблиць, що різнопланово характеризують демографічну ситуацію в українському суспільстві загалом та дають найточнішу інформацію про різні соціальні групи селян зокрема. Автор опрацювала більше 60 таблиць. Частину статистичних матеріалів використано вперше.

Більшість із них було складено за матеріалами перепису 1989 р.: Общие итоги миграции населения за 1989 год. Сельское население. – Индекс таблицы. А 1130002. – Таблица МА 1.; Возрастная структура мигрантов за 1989 год. (в процентах) Украинская ССР. Сельская местность. – Индекс таблицы А 1130002. – Таблица МА 2.; Возрастно-половая структура мигрантов за 1989 год. (в процентах) Сельская местность. – Индекс таблицы А 1130002 – Таблица МБ 2.; Распределение мигрантов по полу (в процентах) за 1989 год. Сельская местность. – Индекс таблицы Е2130002. – Таблица МЕ 2.; Распределение мигрантов в трудоспособном возрасте (в процентах) за 1989 год. Украинская ССР. Распределение мигрантов в трудоспособном возрасте. (в процентах) за 1989 год. Украинская ССР. Сельская местность. – Индекс таблицы G 2130002. – Таблица МГ 2.; Распределение мигрантов в трудоспособном возрасте по полу за 1989 год. V. – Индекс таблицы V2130002. – Таблица МВ 2.; Распределение мигрантов по возрастным группам за 1989 год. Сельское население Украинской ССР. Сельское население. Индекс таблицы I 2130002. – Таблица МИ 2.; Расчет миграционного прироста «по пребыванию» за 1989 г. Индекс таблицы К 1130001. – Таблица МК 2.; Итоги миграции населения по потокам за 1989 год. Сельская местность. Украинская ССР Индекс таблицы В 1000002. – Таблица МБ 1.; Итоги миграции населения по потокам за 1989 год. Украинская ССР Индекс таблицы V 1130002. – Таблица МВ 1.; Миграция населения за 1989 год. Сельская местность. Индекс таблицы Р 6401300. – Таблица МО 1. – 8 листов.; Распределение мигрантов по полу и национальности. Украинская ССР за 1989 год. Индекс таблицы М 3000001. – Таблица МО 3.; Распределение мигрантов по полу и возрасту 1989 год. Украинская ССР. Индекс таблицы М 2000002. – Таблица МО 3.; Распределение мигрантов по территории прибытия, выбытия и национальности за 1989 год. Украинская ССР. Индекс таблицы А 3000002. – Таблица МА 3.; Распределение мигрантов в возрасте 16 лет и старше по образованию и полу за 1989 год. Украинская ССР. Индекс таблицы А 3000002. – Таблица МО 4.; Численность наличного и постоянного населения. Таблица 4С.; Численность наличного и

……

постоянного населения по каждому сельскому населенному пункту. Таблица 2 С.; Группировка городов и поселков городского типа по численности населения. – Таблица 3 С.; Распределение населения по полу и возрасту. – Таблица 7 С.; Распределение населения по состоянию в браке, полу и возрасту. – Таблица 8 С.; Распределение населения по национальности и родному языку. – Таблица 9С.4; Распределение всего и занятого населения по возрасту и уровню образования. – Таблица 11 С.; Распределение населения по источнику средств существования и возрасту. – Таблица 16 С.

Опрацьовано ряд вихідних таблиць за програмою розробки матеріалів Всеукраїнського перепису населення 2001 р. Серед них: Розподіл померлих від нещасних випадків, вбивств, самогубств та інших зовнішніх дій у побуті за причинами смерті. – Таблиця 2001 р. Форма С – 9. – 2с.; Розподіл померлих за статтю та роком народження з урахуванням померлих невідомого року народження. – Таблиця 2001 р. Форма С – 1 Р.; Розподіл померлих за статтю та віком. – Таблиця 2001 р. Форма С – 6. – 4 с.; Розподіл померлих за статтю та роком народження. – Таблиця 2001 р. Форма С – 1.; Розподіл населення за порядком народження та віком матері. – Таблиця 2001 р. Форма Н – 6.; Розподіл народжених за віком та шлюбним станом матері. – Таблиця 2001 р. Форма Н – 1. – 3 с.; Розподіл народжених за віком та шлюбним станом матері. Число народжених у батьків, які перебувають у зареєстрованому шлюбі. – Таблиця 2001 р. Форма Н – 1.; Розподіл народжених за віком матері та батька. – Таблиця 2001 р. Форма Н – 2 (сільська місцевість); Розподіл народжених за національністю та віком матері. – Таблиця 2001 р. Форма Н – 3.; Розподіл померлих дітей у віці 0 – 6 днів та мертвонароджених за статтю, причинами смерті населення. – Таблиця 2001 р. Форма С – 7.; Розподіл померлих дітей у віці 0 – 6 днів, та мертвонароджених за статтю, причинами смерті та мертвонароджень. – Таблиця 2001 р. Форма С – 7. – 6 с.; Розподіл померлих за статтю, віковими групами та причинами смерті з урахуванням померлих невідомого віку. – Таблиця 2001 р. Форма С – 8. – 27 с.; Розподіл померлих за статтю, віковими групами та причинами смерті з урахуванням померлих невідомого віку. – Таблиця 2001 р. Форма С – 8.

Багато інформації поточна статистика дає з питань різних видів міграції в Україні. Розподіл мігрантів за статтю та віком. – Таблиця 2001 р. Форма М – 4. – 2001 р. – 3с.; Потоки міграції населення. – Таблиця 2001 р. Форма М – 1. (Усі потоки населення січень – грудень 2001 р.) Розподіл мігрантів за статтю та роком народження. – Таблиця 2001 р. Форма М – 3. (усі потоки); Розподіл мігрантів за статтю та віком. Міські поселення та сільська місцевість. Близьке зарубіжжя. –Таблиця 2001 р. Форма М – 4 Б.; Розподіл мігрантів за статтю та віком. Близьке зарубіжжя. Сільська місцевість. – Таблиця 2001 р. Форма М – 4 Б.; Розподіл мігрантів за статтю та віком. Далеке зарубіжжя. – Таблиця 2001 р. Форма М – 4 Д. Сільська місцевість.; Розподіл мігрантів за статтю та віком. Далеке та близьке зарубіжжя. – Таблиця 2001 р. Форма М – 4ДБ.; Розподіл мігрантів за статтю та віком. Міжрегіональна міграція. – Таблиця 2001 р. Форма М – 4 М.; Розподіл мігрантів у віці 16 років і старше. За статтю та рівнем освіти. Всі потоки. – Таблиця 2001 р. Форма М – 5.; Розподіл мігрантів у віці 16 років і старші. За статтю та рівнем освіти. Близьке зарубіжжя. – Таблиця 2001 р. Форма М – 5 Б.; Розподіл мігрантів у віці 16 років і старші. За статтю та рівнем освіти. Далеке зарубіжжя. – Таблиця 2001 р. Форма М – 5 ДБ.; Розподіл мігрантів у віці 16 р. За статтю та шлюбним станом. Усі потоки. – Таблиця 2001 р. Форма М – 6.; Розподіл мігрантів у віці 16 р. За статтю та шлюбним станом. Близьке зарубіжжя. – Таблиця 2001 р. Форма М – 6 Р.; Розподіл мігрантів у віці 16 р. за статтю і шлюбним станом. Далеке зарубіжжя. – Таблиця 2001 р. Форма М – 6 ДБ.; Розподіл мігрантів за національністю та країнами в'їзду (виїзду). Прибулі. – Таблиця 2001 р. Форма М – 8.; Розподіл мігрантів за національністю та країнами в'їзду (виїзду). Вибулі. – Таблиця 2001 р. Форма М – 8.; Розподіл мігрантів за статтю і національністю. Всі потоки. – Таблиця 2001 р. Форма М – 7.; Розподіл мігрантів за статтю і національністю (1999 р.) Усі потоки. – Таблиця 2001 р. Форма М – 7Б.; Розподіл мігрантів за країнами та громадянством. – Таблиця 2001 р. Форма М – 9 Б. – 5с.; Розподіл мігрантів за країнами та громадянством. Далеке зарубіжжя. – Таблиця 2001 р. Форма М – 9 Б. – 18 с.; Розподіл мігрантів за потоками. Міські поселення та сільська місцевість. Обидві статті. – Таблиця 2001 р. Форма МА – 1. Напрямки міграції населення. Близьке зарубіжжя. – Форма М – 2Б.; Напрямки міграції населення. Україна. (Січень – грудень 2001 року). Далеке зарубіжжя. – Таблиця 2001 р. Форма М – 2 Д.; Розподіл мігрантів за статтю та віком. Внутрішньорегіональна міграція. – Таблиця 2001 р. Форма М – 4 Р. – 3с.; Розподіл мігрантів за статтю та віком. Таблиця 2001 р. Форма М – 4 Р. – 3 с.; Государственный комитет

статистики Украины. Распределение мигрантов по полу и национальности (1994 р.) – Форма М. – 7 Б.; Державний комітет статистики України. Розподіл мігрантів за статтю та національністю (1999 р.) – Форма М – 7 Б.

Інформація про склад, структуру сільського населення України розміщена за результатами перепису 1989 р. у Таблиці 2. [12], а за результатами перепису населення 2001 р. у Таблиці 1.2 [13]. Зрозуміти методику обрахунків та узагальнення переписів населення можна детальніше, ознайомившись з інструкцією, яка видана для внутрішнього користування працівникам Відділу демографії Центрального статистичного Управління [14].

Результати переписів населення та поточної демографічної статистики мають велике значення не тільки для вивчення змін у складі населення, а й для планування майбутнього розвитку аграрного сектора. Вони склали основу дослідження обраної теми.

У Центральному державному архіві вищих органів влади й управління України (ЦДАВОУ) на постійному зберіганні знаходяться документи Верховної Ради України, Адміністрації президента України Л. М. Кравчука, які безпосередньо охоплюють досліджуваний період до 1994 р. У фонді 1 – Р (Верховної Ради) опису 22 виявлено багато цікавих матеріалів засідань постійних комісій, у тому числі засідання Комісії з питань відродження та соціального розвитку села, Комісії з питань Чорнобильської катастрофи; документів про розробку законопроектів, що стосуються сільської поселенської мережі.

Різноманітні матеріали із досліджуваних нами проблем містяться у фонді 5233 (Адміністрації президента України Л. М. Кравчука), зокрема документи про хід земельної реформи в Україні, про розвиток фермерського господарства та інші.

Незначна кількість важливих для нас джерел зосереджена у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). Фонд 1 присвячено документам компартії України. Тому автор у своєму дослідженні використовувала документи опису 32, що охоплює період 1986 – 1991 р. Це документи загального відділу: довідки, записки, запити, інформації ЦК Компартії України, Ради Міністрів УРСР, що стосуються капіталовкладень у агропромисловий комплекс (справа 2627), питань, пов'язаних із Чорнобильською катастрофою (справи 2671, 2815, 2816) та інші.

Автор опрацювала ряд матеріалів обласних архівів. Зокрема, матеріали Державного архіву Хмельницької області (ДАХО). У фондах 1285, 1282 міститься ряд документів обласного управління статистики: зведені річні документи про природній рух населення, зведені річні документи по статистиці населення області вмілому, списки сільських населених пунктів, анкети вибіркового обстеження причин міграції населення області, первинні звіти про соціально-економічну характеристику сільських населених пунктів у різні часи, демографічні та аналітичні записи по демографічній статистиці за певні роки, річні зведені звіти по області про чисельність колгоспів по професіям станом на 1989 р.

Також, автором опрацьовано ряд матеріалів Державного архіву Вінницької області. Зокрема, фонди Р – 4983, 2744, 2355. У фонді № Р – 4983 зберігаються документи облвиконкому з питань переселення осіб із забрудненої зони в результаті аварії на ЧАЕС (справи 992, 995, 1005), інформації Міністерству праці України з питань формування трудових відносин в умовах діяльності селянських фермерських господарств і самостійних сільськогосподарських колективів, колгоспів (справа 997), інформації з національних питань та іммміграційних процесів у Вінницькій області (справа 1012), інформації облдержадміністрації з питань демографічної ситуації у сільській місцевості області (справ 1015), різні статистичні звіти про чисельність окремих категорій працівників, державних службовців та підготовку кадрів. (справа 1042). У фонді 2744 (обласного статистичного управління) містяться різноманітні зведені статистичні звіти про чисельність пенсіонерів – колгоспників (справи 1127, 1142, 1143), чисельність працюючих за основним місцем роботи (справа 1138), зведені річні звіти про чисельність, склад та рух працівників, що займають керівні посади та спеціалістів у сільській місцевості області (справа 1154). У фонді 2355 (обласного управління статистики) містяться таблиці із 1989 р. до 1992 р., в яких відображено природний рух населення області (справи 490 – 494), міграції населення області (справа 170), звіти про роботу дошкільних закладів області (справа 496), одноразові статистичні звіти про чисельність і склад фахівців, які мають вищу і середню освіту (справа 537), зведені річні звіти колгоспів, радгоспів області по основних показниках виробництва (справа 677), статистичні звіти про чисельність працівників по розмірах заробітної плати (справа 986). А також звіти про природний рух

населення справи 1020, 1021), річні звіти міграції населення області (справа 1022), списки сільських населених пунктів області (справа 1024).

Незначна частка матеріалів знаходиться в Державному архіві Київської області. У Фонді Р – 880 зберігаються матеріали в основному які стосуються розвитку сільськогосподарського сектора, зокрема землеробства (справа 1241), матеріали, щодо вдосконалення управління в агропромисловому комплексі Київщини (справа 1109), матеріали про зміцнення матеріально-технічної бази підсобних підприємств колгоспах та радгоспах області (справа 1065), та інші.

Ці та інші архівні джерела дали змогу автору повніше уявити соціально-економічну ситуацію в українському селі у досліджуваний період та визначити причини, що сприяли динаміці селян у визначених соціальних групах. Окрему групу джерел становлять збірники документів із даної теми.

Отже, опрацьована нами джерельна база є достатньою для дослідження змін у соціальному складі сільського населення України у міжпереписний період (1989 – 2001 рр.), чисельною та різноманітною за змістом. Критичний підхід до її аналізу дав змогу авторові ґрунтовніше зрозуміти суть проблеми, оцінити демографічну ситуацію в українському селі у досліджуваний період, зробити власні, аргументовані висновки та виробити рекомендації щодо її поліпшення.

Окремо в подальшому можливо охарактеризувати збірники документів та матеріалів, енциклопедичні видання присвячені даній тематиці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Про політичне, соціально-економічне та екологічне становище України. Постанова Верховної Ради України від 19 червня 1990 р. // Відомості Верховної Ради. – 1990. – № 25 – С. 533.
2. Про деякі заходи щодо поліпшення умов господарювання недержавних сільськогосподарських підприємств. Указ Президента України від 9 березня 2000 р., № 398 // Урядовий кур'єр. – 2000. – 28 березня. – С. 10.
3. Про державну підтримку клубних закладів. Указ Президента України від 21 березня 2000 р. № 485 // Урядовий кур'єр. – 2000. – 31 березня. – С. 7.
4. Про невідкладні заходи щодо розвитку бібліотек України. Указ Президента України від 22 березня 2000 р. № 490 // Урядовий кур'єр. – 2000. – 31 березня – С. 7.
5. Втрати і ресурси домогосподарств України у І кварталі 2002 року (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) / Державний комітет статистики України – К., 2002. – 12 с.
6. Економічна активність населення України у 1995 році. Статистичний збірник. // Відповідальний за випуск Н. В. Григорович. – К., – 1996. – 163 с.
7. Зайнятість населення України. Населення, зайняте економічною діяльністю за статусом зайнятості. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. О. Г. Осауленко (ред.) / Державний комітет статистики України – К., 2004. – 373 с.
8. Міграції населення України в 2000 році./ Державний комітет статистики України. – К., 2001. – 425 с.
9. Міграційні процеси в Україні у 1999 році./ Державний комітет статистики України. – К., 2000. – 416 с.
10. Статистичний збірник: Соціальна і професійно-галузева структура населення України. За даними перепису населення 1989 р. / Міністерство статистики України. – К., 1992. – 253 с.
11. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України – К.: Державний комітет статистики України. – 2001. – 342 с.
12. Поточний архів Держкомстату України. Управління демографічної статистики Таблиця 2. Кількість наявного та постійного населення по кожному сільському населеному пункту 1989 р.
13. Поточний архів Держкомстату України. Управління демографічної статистики. Таблиця 1. 2. Кількість наявного та постійного населення по кожному сільському населеному пункту 2001 р.
14. Інструкція щодо проведення Всеукраїнського перепису населення 2001 року з заповнення переписної документації. – Київ, 2001. – 27 с.
15. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо стану регулювання трудових відносин в системі АПК. – К.: Міністерство аграрної політики України. – Лютий 2005 р. – 14 с.
16. Аналітичні матеріали щодо стану регулювання соціально-трудових відносин, погашення заборгованості із виплат заробітної плати в аграрному секторі. – К.: Міністерство аграрної політики України. – Жовтень 2001 р. – 14 с.

……

Мельничук Т.А. ИЗМЕНЕНИЯ СОЦИАЛЬНОГО СОСТАВА СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ (1989 – 2001 ГГ.): ХАРАКТЕРИСТИКА ИСТОЧНИКОВ

Статья анализирует нормативные акты, статистические источники, материалы текущих архивов разнообразных ведомств и организаций, опубликованных сборников документов по изучению изменений в социальном составе сельского населения Украины в 1989-2001гг.

Ключевые слова: источники, нормативные акты, архивные материалы, сборники документов, энциклопедические издания.

Melnychuk T. A.THECHANGES IN THE SOCIAL STRUCTURE OF RURAL POPULATION OF UKRAINE (1989 -2001): SOURCES' DESCRIPTION

The article covers the analyses of standard acts, statistical sources, line record materials of different institutions and organizations, published collected research documents of changes in the social structure of rural population of Ukraine in 1989-2001 years.

Key words: sources, standard acts, record materials, collected documents, encyclopedic publications.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 94 (477) «15-20»

П.С. Григорчук

ОСТАПОВЕЦЬ Т.М., ОСТАПОВЕЦЬ О.С. КРІЗЬ ЕПОХУ…ІСТОРІЯ С. КУПЧИНЦІ ІЛЛІНЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ. – К.:ДНІПРО, 2012. – 256 С.

В книзі, на основі архівних матеріалів, свідчень очевидців й учасників подій, відтворена історія одного із найдавніших сіл – Купчинці Іллінецького району Вінницької області.

Ключові слова: Купчинці, Вінниччина, селяни, повсякденне життя, радянська влада, незалежність.

Актуалізуючи дане дослідження, слід відзначити, що краєзнавча робота – це важлива й невід'ємна частина діяльності наукових, освітніх, культурологічних установ. Вона сприяє найповнішій науковій реконструкції на мікрорівні історії регіону як невід'ємної складової загальноукраїнського історичного процесу. Крім того, краєзнавчі дослідження містять великий ресурс збереження і зміцнення історичної пам'яті українства. Свого часу слушно зазначав визначний український поет М. Рильський: «Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього, хто не шанує видатних людей свого народу, той сам не годен пошани». Отже, сьогодні залишається нагальним удосконалювати методологію краєзнавчого пошуку, знаходити наукові інструменти його виявлення, систематизація різного походження матеріалів краєзнавчого характеру.

В цьому сенсі заслуговує на значну увагу історичний нарис «Крізь епоху… Історія села Купчинці Іллінецького району Вінницької області», підготовлений вчителькою історії і права Купчинецької школи Остаповець Тетяною Миколаївною та її сином Остаповцем Олександром Сергійовичем – студентом інституту історії, етнології і права Вінницького педагогічного університету ім. М. Коцюбинського.

Рецензоване видання складається з вступних статей уродженців села уповноваженого Президента України з питань контролю за діяльністю Служби безпеки України, генерал-майора Олексія Обаля і заступника голови Національної спілки краєзнавців України, заслуженого працівника культури України Григорія Клепака, додатків, іменного покажчика та 11 розділів, що охоплюють історію села Купчинець від найдавніших часів до сьогодення.

Насамперед відзначимо, що автори подають історію даного села у контексті просторовочасового оточення різних історичних епох. Тетяна та Олександр Остаповці у своєму нарисі вміло поєднують і відтворюють архівну точність подій з публіцистичними та ліричними відступами. В книзі багато фактичного матеріалу, архівних джерел, рідкісних любительських та професійних світлин. Автори показують шлях, яким пройшло село і його населення, неупереджено фіксуючи власні погляди на буденне життя та історичні події.

Позитивною рисою даного видання є його об'єктивність, відсутність одностороннього підходу до оцінок тих чи інших подій і явищ, що знайшли своє відбиття в історичному минулому села і мають продовження в наш час. Це помітно і в описі подій радянської доби, і в характеристиці етнонаціональних відносин між українцями, поляками та євреями, які населяли село, і в з'ясуванні причин і наслідків голодоморів, політичних репресій, розрух, яких не уникли мешканці села.

Серед головних здобутків книги - розповіді про простих людей села, спроба поновити історичну пам'ять, віддати належне своїм попередникам, незалежно від того, хто будував світле нездійсненне майбутнє – комунізм, а хто – гідне життя, бойову і трудову славу Купчинець. В їх долях відбито героїзм і трагізм нашої такої складної і неоднозначної історії.

Виграшним моментом дослідження є використання великої кількості світлин та ксерокопій історичних документів, а також розміщення списків померлих від голодоморів, відправлених на роботу до Німеччини в роки останньої війни та загиблих під час німецької окупації.

Заслуговує на увагу складений авторами іменний покажчик, який включає більше 600 прізвищ сельчан-творців болючої, пекучої, відвертої і радісної, печальної і тріумфальної правди про село.

Водночас зазначимо, що як і багато інших краєзнавчих досліджень, рецензована праця не позбавлена окремих недоліків. На наше переконання, одній-двом особам взагалі важко дослідити всю історію населеного пункту, майже неможливо простежити протягом десятиліть, а тим більше століть, родовід усіх односельчан, а ще важче – скрупульозно і безпристрасно зібрати дані про усі часи та епохи Купчинець. Ще багато чого в книзі не сказано, багато чого не озвучено, адже в кожній родині залишились численні документальні свідчення історії села, які можуть стати надбанням вже наступної когорти дослідників. Майбутнім історикам села слід більшою мірою «відточити» методологічну основу дослідження, звернути увагу на використання сучасних методів наукового пошуку. Особливо це стосується оцінок подій останнього сторіччя.

Взагалі ж рецензована книга є помітною подією у краєзнавчій літературі і сприятиме більш глибокому та об'єктивному висвітленню історії Подільського краю. Книга буде цікавою для науковців та широкого кола читачів.

Григорчук П.С. ОСТАПОВЕЦ Т.Н., ОСТАПОВЕЦ А.С. СКВОЗЬ ЭПОХУ…ИСТОРИЯ СЕЛА КУПЧИНЦЫ ИЛЛИНЕЦКОГО РАЙОНА ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ. – К.: ДНІПРО, 2012. – 256 с.

В книге, на базе архивных материалов, свидетельств очевидцев и участнтков событий, исследуется история одного из древнейших украинских сел. – Купчинцы Иллинецкого района Винницкой области.

Ключевые слова: Купчинцы, Винниччина, крестьяне, повседневная жизнь, советская власть, независимость.

Grigorchuk P.S., OSTAPOVETS T.N., OSTAPOVETS A.S.. THROUGH EPOCH... HISTORY OF THE VILLAGE OF KUPCNYNTSI, ILLINTSI DISTRICT, VINNYTSIA REGION. – K.: DNIPRO, 2012. -256 p.

In this book, on the basis of archival materials, evidences of eye-witnesses and participants of the events, the history of one of the oldest ukrainian villages Kupchyntsi, Illintsi district, Vinnytsia region is investigated.

Key words: Kupchyntsi, Vinnychyna, peasants, everyday life, soviet power, independence.

І.М.Романюк, О.В.Зінько

ЗАГОРОДНІЙ І.М. ВТРАЧЕНІ ПОКОЛІННЯ. – ВІННИЦЯ: КОНСОЛЬ, 2012. – 848 С.

У статті прорецензована книга І.М.Загороднього про трагічні сторінки життя українського народу впродовж XX століття.

Ключові слова: український народ, репресії, більшовицький терор, спецслужби, незалежність.

Рецензована книга – це спроба переосмислення пройденого українським народом шляху впродовж минулого століття кадровим працівником органів державної безпеки Радянського Союзу і незалежної України, який мав доступ до архівних документів, що зберігались під грифом «таємно» та «цілком таємно». Автор за допомогою законів, нормативних актів, відомчих постанов, наказів, розпоряджень й інструкцій мав за мету розкрити механізми окремих трагічних подій у житті нашого народу, висловив власну думку з приводу відомих та невідомих антиукраїнських подій. Для того, щоб читачі могли самі оцінити події документи публікуються повністю, без інтерпретацій в розділі «Архівні документи». Особливу цінність мають фотодокументи.

XX століття для автора – це його життя. Тому переважно через власний досвід автор розкриває найбільш болісні, трагічні сторінки історії українського народу. На основі набутих знань викладає передумови й причини більшовицької революції, роздумує над можливими

альтернативними шляхами історичного розвитку Росії і України, про долю національних меншин, становище українців у західних районах України, специфіку формування чекістських органів в розділах «Україна на порозі червоного «Армагедону», «Замовлена революція».

Однією з причин жорстокості режиму, встановленого більшовиками, голодоморів, терору, репресій щодо свого народу Загородній І.М. вважає невисокій рівень освіти кадрового складу радянських спецслужб, серед якого перед Другою світовою війною лише 8% співробітників НКВД республіки мали вищу освіту, 29% - неповну середню, а всі інші лише початкову. Автор наводить факти про боротьбу з «ворогами» і неблагонадійними, на думку влади, в розділі «Державний тероризм». В результаті державного перевороту у жовтні 1917 року, на карті світу з'явилась нова модель держави – держави диктатури пролетаріату, політичний курс якої поєднував правові дії з державним терором, завдавши невиліковних ран українському народу, спричинивши незліченну кількість людських жертв і страждань.

В розділі «Червона інквізиція проти Церви» на значному фактичному матеріалі автор висвітлює роль спецслужб, «Союзу войовничих безбожників» в боротьбі Радянської влади з церквою та релігією. Загородній І.М. зазначає, що Церква завжди була головним захисником, духовно-організуючим центром українського народу, оберегом національної самобутності українців, зміцнювала морально-етичні норми української спільноти, завжди мала величезний вплив. У результаті більшовицького войовничого безбожництва в радянській Україні протягом 1917-1940 рр. було закрито 8 тисяч церков (приблизно 75-80% усіх храмів). Тисячі людей потрапляли до в'язниць за свої релігійні переконання. Значну кількість віруючих засуджували за політичними статтями. Боротьба з Церквою велась до самого розвалу СРСР.

Причини голоду, роль репресивних структур в його організації, трагічні наслідки автор аналізує в розділі «Голодомори як засіб боротьби з контрреволюцією». Він розкриває діяльність чекістських організацій щодо приборкання селян, комітетів бідноти і комітетів незаможних селян, партійних комітетів в організації хлібозаготівель. Автор робить висновок, що влада випробувала голод як ефективний засіб придушення антибільшовицького повстанського руху, яким було охоплено українське село. Україна пережила в XX ст. три голодомори 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 рр. і недорахувалася 13 мільйонів осіб. У кожного голодомору були свої причини, але всі вони були свідомо сплановані як залякувальний захід у радянських суспільно-політичних реформах і стали ланкою в низці інших репресивних акцій. Результати такої політики демонструють фотодокументи, які представлені у виданні.

Про крах ідеї світової пролетарської революції, яка в кінцевому випадку призвела до розпаду СРСР як штучного, неприродного витвору автор книги висвітлює в розділі «Ідея фікс». Загородній І.М. привертає увагу читачів на те, що й Друга світова війна була розв'язана двома диктаторами Сталіним та Гітлером саме через бажання панувати світом. В розділі подаються беззаперечні, на основі архівних матеріалів, докази чергової політичної авантюри XX ст., яка обійшлася Україні у 20 мільйонів людських життів, що становило 40% від загальних втрат СРСР. Не змінилися політичні пріоритети в період «холодної війни». Стає важливим експорт комуністичних ідей у країни Європи, Азії, Латинської Америки. Політика залякування, войовничості продовжувалася й під лозунгом «мирного співіснування». Хвиля «світової революції» захопила й Афганістан. З 620 тисяч вояків афганської війни третина українці. А з 15 тисяч, які загинули, 5 тисяч українці, більша частина яких вихованці українського села. Генетичний фонд патріотів і лицарів, носіїв кращих національних рис і чеснот, на думку автора, зберігало та відтворювало саме українське село. Воно народжувало та виховувало фізично сильних та духовно багатих та щедрих, порядних єством та внутрішнім світом, достойних дітей, які чесно виконували свій обов'язок. Зрештою, ідея «світової революції» виснажила саму державу настільки, що її існування стало неможливим.

Після розвалу Радянського Союзу Україна, яка 350 років йшла до незалежності, отримала її мирним шляхом. Автор книги аналізує, чому від проголошення незалежності до наповнення її реальним змістом пролягає велика відстань в розділі «Посттоталітарна Україна. Загрози незалежності». Загородній І.М. прагне дати об'єктивну оцінку подіям і фактам, подає власні враження, авторську версію перспектив розвитку України як незалежної держави.

Ментальність українського народу є надзвичайно складною. Українці роками були з татарами, турками, литовцями, поляками, московітами, що буде даватися взнаки на генетичному рівні не одному прийдешньому поколінні, особливо коли йдеться про формування національної свідомості. Українці мали багатовікову школу єзуїтства, а також звичайної

заздрості. Українців недолюблювали, а часом ненавиділи. На думку автора, українській еліті, для реалізації ідеї єдності, необхідно бути взірцем порядності, чесності й справедливості, щоб не повторилися трагедії, через які пройшло українське суспільство. Загородній Іван Максимович зазначає, що книга «Втрачені покоління» є даниною пам'яті предкам, мільйонам синів і дочок українського народу, що загинули в лихолітті буремного ХХ століття.

Таким чином, зазначена книга є цікавою, пошуково-дослідною роботою, яка написана на базі аналітичних інформативних матеріалів, що накопичувались у СБУ, а також документів органів влади, до яких автор мав доступ. Документальний супровід становить особливу цінність книги, бо частина з них взята безпосередньо з архівів. Це робить її привабливою як для широкого загалу, так і для дослідників радянського минулого.

Романюк И.М., Зинько Е.В. ЗАГОРОДНИЙ И.М. ПОТЕРЯННЫЕ ПОКОЛЕНИЯ. – ВИННИЦА, ТОВ «КОНСОЛЬ», 2012. – 848 с.

В статье прорецензирована книга И.М. Загороднего о трагических страницах в жизни украинского народа на протяжении ХХ века.

Ключевые слова: украинский народ, репрессии, большевицкий терор, спецслужбы, независимость.

Romaniuk I, Zynko E,, Zagorodny I. THE LOST GENERATION. - VINNITSA, LLC "CONSOLE", 2012. - 848 p.

The article reviewed the book of I.M. Zagorodnego about the tragic life of the Ukrainian people during the twentieth century.

Keywords: the Ukrainian people, the repressions, the Bolshevistic terror, special services, independence.

УДК 94(477) «17/19»

О.А. Мельничук

ВЕНГЕРСЬКА В.О. УКРАЇНСЬКІ ПРОЕКТИ ТА ПРОЦЕСИ НАЦІОТВОРЕННЯ В ІМПЕРІЯХ РОМАНОВИХ ТА ГАБСБУРГІВ (КІНЕЦЬ XVIII–ПОЧАТОК XX СТ.). – ЖИТОМИР: ВИДАВНИЦТВО ПП ЄВЕНОК О.О., 2013. – 456 С.: ІЛ.

У статті прорецензованзовано монографію В.О. Венгерської, присвячену аналізу українських проектів та процесів націотворення в імперіях Романових та Габсбургів з кінця XVIII до початку XX століття.

Ключові слова: етноцентричність, нація, націотворення, імперії.

Монографія присвячена одній із найбільш дискусійних проблем – націотворенню в умовах імперій. Подібне поєднання дослідження націй крізь імперську призму, ще не набуло значної популярності серед українських дослідників. Не викликає сумніву амбітність завдань, вирішити які в своїй монографії прагнула Венгерська В.О. Автор запропонувала спробу перегляду традиційної парадигми національного наративу, що презентує процес формування нації як перманентний та кумулятивний. У монографії автор різними шляхами намагається переглянути етноцентричну парадигму наявного домінуючого національного наративу і презентує багатовимірний, збалансований вигляд національних конструкцій в Україні, де націотворчий процес розглядається як процес або порядок культурних та політичних взаємодій різних національних проектів, як українського, так і інших.

Стартові умови для «створення українців» на початку 1990 – х рр. були доволі не простими – не лише через соціально-економічну кризу, яка не могла не позначитись на процесі формування громадянської нації, а також через низку культурних, ідеологічних, соціально-психологічних, політичних факторів, які виникли в результаті складної та суперечливої історії. Все це в комплексі не могло не позначитись на специфіці формування українського національного канону, однією із головних рис якого виступає етноцентричність. В переважній більшості сучасних розвідок, як правило, головним об'єктом досліджень є «своя» нація. Інші, якщо не ігноруються цілком, представлені мінімально, як історичне тло, або ж в якості «чужого», цілком ворожого. Не менш характерною рисою національного канону залишається лінійність та абсолютизація неперервності власної нації. В рецензованій роботі здійснена

спроба відійти від традиційного національного канону. Застосування поняття "національн(і)ий проект(и)" дозволяє наголосити на модерній природі нації, що відповідає конструктивістській концепції нації Б. Андерсона: писемні верстви (бюрократи й інтелектуали) конструювали в дискурсах і практиках проекти націй, які проявлялися у формуванні теорій, просвітницьких заходах, загальнокультурних акціях та врешті, у політичній сфері.

Зміст монографії переконує, що дослідження виконано на основі широкого кола архівних джерел, опублікованих документів, мемуаристики та епістолярію учасників подій, публіцистичних творів і матеріалів періодики. Інформаційна наповненість використаних джерел зробила можливим вирішення поставлених автором завдань дослідження.

Монографія складається з передмови, 4-х розділів, висновку і списку використаних джерел та літератури. Ілюстрації, використані в роботі, вдало доповнюють її зміст. Всі розділи рівноцінні за розміром та інформативністю, завершуються вмотивованими та логічними висновками. Робота чітко та логічно структурована.

Джерельна база монографії відображає нестандартний підхід до проблем, які в ній розглядаються: в першу чергу, це стосується використання матеріалів Литовського архіву у Вільнюсі та матеріалів Вільнюських бібліотек. Так звана імперська компонента дослідження дозволила авторці залучити ці матеріали, оскільки однією із головних засад монографії виступає ідея взаємовпливів на процес розвитку національних проектів. Вільнюс, який протягом XIX ст. залишався найбільшим західним в імперії центром розвитку польського, білоруського, єврейського руху, пов'язаний також із видатними українськими діячами, зокрема, Т. Шевченком та Я.Головацьким. А порівняння особливостей реалізації імперської політики у Західному та Південно-Західному краях імперії дозволили відстежити особливості реалізації імперської політики на її так званих західних околицях.

У другому розділі монографії детально розглянуті та проаналізовані особливості початкового періоду націотворення, специфіка протікання ідентифікаційних процесів у дворянському середовищі (як колишньої української старшини так і сполонізованої та польської шляхти). Заслуговує на увагу матеріал, присвячений ментальному картографуванню, в якому проаналізовані джерела, до яких вітчизняні дослідники практично не зверталися. Особливості ментального мапування, доведення «руськості» територій методом картографування поки що недостатньо представлені у вітчизняній літературі. Автор монографії зробила свій внесок для заповнення існуючої прогалини. В роботі проаналізовані дослідження офіцерів-картографів, російських чиновників, причетних до проведення географічних та етнографічних розвідок. Частина з цих робіт, зокрема, дослідження О. Риттіха досі не потрапляли в коло дослідницьких зацікавлень вітчизняних істориків. До цієї ж групи варто віднести набори грального карт із унікальними текстами та географічними картами, які дозволили відтворити існуючі в імперії підходи до маркування територій та їх мешканців.

Логічним у другому розділі виглядає і підпункт, присвячений «селянському морю». Загальна характеристика ідентифікаційних процесів, які протікали у селянському середовищі двох імперій протягом всього століття, цілком адекватно відображає початковий період того, що Ю. Вебер окреслив як шлях «із селян у націю». Вступ селян до модерної національної спільноти вимагав певних зусиль щодо їх ідентифікації в умовах відсутності власної держави, збереження становості суспільств в імперіях, в соціальній ієрархії яких селяни посідали нижчий щабель. Автор не залишила поза увагою і особливості формування російського історичного наративу, який став стимулом для появи паралельних та навіть альтернативних зразків та підходів. Венгерська В. О. проаналізувала зміст діяльності істориків – від аматорів до професіоналів у процесі націоналізації історії (ій).

В наступному розділі автор детально розглядає роль традиційних маркерів, що визначають те чи інше національне «обличчя». Автор ставить і вирішує, по суті, одну задачу – довести, що національні проекти, які розвивались в досліджуваних період, мали схожі алгоритми у своєму формуванні та розвитку, розвивалися за подібними сценаріями та відображали цілком загальні тенденції доби, яка вимагала нового змістовного наповнення. В роботі доводиться, що розширення соціальної бази української нації було пов'язане, у першу чергу, з формуванням нової української інтелігенції. Вона поповнювалася за рахунок представників заможного селянства і середнього прошарку міста, що посилювало зв'язок української інтелігенції з селянством і тими верствами населення, які тісно були пов'язані з селом, «оселянювало» її. Наявність міської, «оселяненої» інтелігенції стало першочерговою

умовою успішної мобілізації селян під національні гасла.

Початок формування національного міфу досліджено крізь призму канонізації Т. Шевченка. На його прикладі демонструється, як одна й та сама людина могла цілком спокійно бути «вписаною» в різні за змістом та наповненням українські проекти. Оскільки, як вже зазначалось, націоналізм був міським феноменом, логічним виглядає підрозділ, присвячений феномену імперських столиць та міст в сенсі їх впливів на формування національних проектів. Заслуговує на схвалення і використання автором різних рівнів дослідження – від макро- до мікроісторії, та локальної історії. Локальні мовні, професійні та інші ідентифікаційні феномени аналізуються в одному із підрозділів. Підрозділ, присвячений мовним проблемам, формуванню стандартизованих мов, наповнений цікавими нестандартними прикладами, які дозволяють відтворити всю складність окресленого процесу. Автор зосередила увагу і на парадоксальних проявах опосередкованої участі у розвитку національних проектів представників російської православної церкви. Аналіз змісту діяльності церковно-археологічних організацій, залучення їх учасників до широких краєзнавчих студій, дозволив зробити відповідні висновки.

У четвертому розділі зосереджена увага на особливостях формування модерних проектів у період між російською революцією 1905 р. та Першою світовою війною. Саме в цьому розділі грунтовно проаналізовано різні за ідеологічним змістом (від консервативних до соціалістичних) українські, російські, польські та єврейські проекти. Консервативні варіанти розглянуті на прикладі галицького русофільства. Не залишились поза увагою дослідниці і монархічні організації, активність яких у випадку Правобережної України призводила іноді до прямо протилежних результатів окреслених завдань їх заснування та діяльності. Посилює роботу і концентрація уваги на відмінностях у розвитку російського ліберального та самодержавно-консервативного, а також «офіційного націоналізму». На нашу думку, в заключному підрозділі логічною є концентрація уваги на найбільш типових та красномовних моментах початкового періоду Великої війни, які відображали результати діяльності «конструкторів» різних національних проектів.

Висновки дослідження сформульовано конкретно і переконливо. Схильність дослідниці дотримуватися сучасних «нормативів» до історичних праць засвідчив і дбайливо складений іменний покажчик. Схвально оцінюючи в цілому змістове наповнення та використані методологічні підходи, а також інноваційну структуру, вважаємо за потрібне висловити зауваження. На наш погляд, автор зробила спробу охопити доволі значний історичний проміжок, що не дозволило в рівній мірі заглибитись в конкретику окремих аспектів націотворення та відстежити їх наслідки. Однак, висловлене зауваження засвідчує наявність перспектив для подальших досліджень у сфері націоналогії. Насамкінець, слід відзначити, що автор здійснила ґрунтовне та серйозне дослідження, яке виконане на високому науковому рівні.

Мельничук О.А. ВЕНГЕРСКАЯ В.А. УКРАИНСКИЕ ПРОЕКТЫ И ПРОЦЕССЫ НАЦИОСОЗИДАНИЯ В ИМПЕРИЯХ РОМАНОВЫХ И ГАБСБУРГОВ (КОНЕЦ XVIII-НАЧАЛО XX СТ.). - ЖИТОМИР: ИЗДАТЕЛЬСТВО ЧП ЕВЕНОК О.А. 2013. - 456 С.: ИЛ.

В статье прорецензировано монографию В.А. Венгерской, посвященную анализу украинских проектов и процессов нациосозидания в империях Романовых и Габсбургов с конца XVIII до начала XX века.

Ключевые слова: этноцентричность, нация, нациосозидание, империи.

Melnychuk O.A. VENGERSKA V.A. UKRAINIAN PROJECTS AND PROCESSES NATSIOSOZIDANIYA IN THE ROMANOV AND HABSBURG EMPIRES FROM THE END OF XVIII TO THE BEGINNING OF THE XX CENTURY.). - ZHITOMIR: PUBLISHING PE EVENOK OA , 2013. - 456 S., IL.

The article reviewed by the monograph, V.A. Vengerska, Ukrainian devoted to the analysis of projects and processes natsiosozidaniya in the Romanov and Habsburg empires from the end of XVIII to the beginning of the XX century.

Key words: ethnocentric, nation natsiosozidanie, empire.

Ю.А.Зінько, І.М. Романюк

БАКАЛЕЦЬ О. А. СКАРБИ МОНЕТ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ ГЕТЬМАНЩИНИ (1648 – 1781 РР.) – К.: СТИЛОС, 2012.

У статті прорецензовано монографію, в якій розглядаються монетні скарби доби Гетьманщини як історичне джерело. Дана наукова праця є важливою подією в українській нумізматиці за роки незалежності.

Ключові слова: історичне джерело, скарби, монети, нумізматика, Гетьманщина.

У вітчизняній історіографії не існувало спеціальних праць, які б виключно розглядали монетні скарби як історичне джерело. Багато монетних комплексів та письмових нумізматичних джерел ще й сьогодні залишаються поза увагою дослідників. Монети та скарбові комплекси більшості музеїв України майже зовсім не досліджені детально, оскільки бракує кваліфікованих фахівців з нумізматики та необхідної літератури для ідентифікації знахідок.

У праці Бакальця О.А. розглядаються монетні скарби доби Гетьманщини як джерело для реконструкції грошового обігу, фінансової політики та економічного розвитку країни другої половини XVII –XVIII ст. Автором аналізуються здобутки вітчизняної та закордонної історіографії у галузі української нумізматики, починаючи від її становлення у другій половині XIX ст. до сьогодення. Визначаються особливості та специфіка наукових підходів та методик найбільш яскравих науковців, що зверталися до проблем вітчизняної нумізматики, простежується поступове зростання наукового рівня їхніх праць, розширення джерельної бази розвідок, посилення критичного ставлення до джерел. Переконливо демонструються можливості монетних скарбів як історичного джерела, визначається рівень його інформативності та достовірності.

На основі відомостей, отриманих у результаті розгляду 494 скарбових комплексів, у рецензованому виданні визначається питома вага західноєвропейських та російських монет на українському грошовому ринку, робляться висновки про загальний економічний розвиток господарства Української козацької держави, фінансову політику гетьманів, орієнтацію зовнішньої торгівлі.

Сотні досліджених в монографії монетних скарбів свідчать про збільшення припливу до грошового обігу Гетьманщини у 50-х рр. XVII ст. великої кількості низькопробних дрібних польських, прибалтійських, бранденбурзьких, прусських та сілезьких монет, що було наслідком економічної кризи в Речі Посполитій та багатьох інших країнах Європи.

Автор проаналізував намагання українських гетьманів карбувати власну монету за часів Б. Хмельницького та П. Дорошенка. Ці спроби не привели до бажаних результатів і не увінчалися успіхом, про що свідчить відсутність монет у матеріалах скарбів.

Скарбовий матеріал (357 комплексів) другої половини XVII ст. доби Гетьманщини засвідчує панівну роль на грошовому ринку української держави традиційної західноєвропейської золотої, срібної та мідної (переважно польської) монети та активну участь української економіки в загальноєвропейському економічному процесі.

Географічні межі дослідження охоплюють територію колишньої Гетьманщини, тобто сучасну територію Київської, Чернігівської, Черкаської, Полтавської, Вінницької, Житомирської, частини Сумської та Хмельницької областей України за чинним АТП України.

Монографія виконана на методологічних засадах, пов`язаних із загальнонауковими принципами об’єктивності, історизму, системності, спадкоємності писемних та скарбових джерел, діалектичного розуміння історичного процесу, всебічного аналізу скарбових матеріалів. В праці використано здобутки та методики аналізу складу монетних скарбів польських, російських, білоруських та вітчизняних нумізматів.

В процесі дослідження автором узагальнено наукові знання про історію грошового обігу Гетьманщини, визначено основні проблеми та перспективи з обсягу дослідження, розглянуто у комплексі писемні та скарбові джерела, що характеризують грошове господарство Української козацької держави, здійснено аналіз скарбового матеріалу як історичного джерела, визначено ступінь їхньої інформативності та дослідженості, доведено його значення для реконструкції історії грошового обігу та розвитку економіки визначеного хронологічного часу,

продемонстровано та обґрунтовано основні методики для всебічного вивчення скарбових комплексів та отримання необхідної інформації для подальших наукових студій.

Автор залучив до наукового обігу 60 нововиявлених монетних скарбів та 6 приватних колекцій, які дозволяють підтвердити деякі припущення та твердження попередників, а інколи і спростувати усталені уявлення.

Монографія складається із переліку умовних скорочень, передмови, трьох розділів, післямови, переліку використаних джерел та літератури (294 позиції) та 6 функціональних додатків: словника нумізматичних термінів, опису 494 скарбів монет другої половини XVII – XVIII ст., діаграм, карт монетних знахідок, 35 таблиць та 13 кольорових ілюстрацій.

Автором монографії опрацьовано 15 фондів – Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, державного архіву Київської області, наукового архіву Інституту археології НАН України, Національного музею історії України, Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, Глухівського національного педагогічного університету імені О. Довженка, Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького, Чернігівського обласного історичного музею ім. М. Тарновського, Вінницького, Черкаського, Полтавського обласних краєзнавчих музеїв, Глухівського, Ніжинського краєзнавчих музеїв, Історико-культурних заповідників «Кам'янець-Подільський», «Меджибіж» та «Чигирин».

Монографія адресована викладачам спеціальних історичних дисциплін, студентам історичних та економічних факультетів вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, науковим співробітникам історичних і краєзнавчих музеїв, історико-культурних заповідників, колекціонерам, усім, хто цікавиться нумізматикою.

Зинько Ю.А., Романюк И.М.. БАКАЛЕЦ А. А. СОКРОВИЩА МОНЕТ КАК ИСТОЧНИК ИЗУЧЕНИЯ ДЕНЕЖНОГО ОБОРОТА ГЕТЬМАНЩИНЫ (1648 – 1781 ГГ.) – К.: СТИЛОС, 2012.

В статье прорецензировано монографию, в которой рассматриваются монетные сукровища периода Гетьманщины как исторический источник. Даная научная работа является важным событием в украинской нумизматике.

Ключевые слова: исторический источник, сокровища, монеты, нумизматика, Гетьманщина.

Zinko J., Romaniuk I. BAKALETS A.A .TREASURES OF COINS AS A SOURCE OF MONEY TRAFFIC STUDY HETMAN (1648 - 1781 GG.) - K.: STYLOS, 2012.

The article reviewed the monograph, which addresses the coin treasures of Hetmanate days as a historical source. This scientific work is an important event in the Ukrainian numismatics since independence's years.

Keywords: historical source, treasures, coins, numismatics, Hetmanate.

Відомості про авторів

БАБЕНКО Василь Якович – м. Уфа, кандидат історичних наук, доцент, директор Уфимської філії Московського державного гуманітарного університету імені Михайла Шолохова.

БАЙЛЕМА Тетяна Миколаївна – м. Вінниця, кандидат історичний наук, старший викладач кафедри психології, соціології та права Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ.

БУРЯК Лариса Іванівна - м. Київ, Український інститут національної пам'яті, завідувач відділу, доктор історичних наук.

БІЛАН Сергій Олексійович – м. Київ, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії і політології Національного університету біоресурсів і природокористування України.

БІЛОУС Сергій Васильович – м. Вінниця, аспірант кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

ВАЛЬЧУК Олена Іванівна – м. Вінниця, аспірант кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

ВОЙНАРОВСЬКИЙ Анатолій Володимирович - м. Вінниця, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

ВОРОЛІС Ольга Миколаївна – м. Вінниця, викладач Вінницького будівельного коледжу.

ГАНДЗЮК Віталій Олександрович – м. Вінниця, кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

ГІНДА Володимир Володимирович – м. Київ, кандидат історичних наук, аналітик ТК «5 канал».

ГОДЛЕВСЬКА Валентина Юріївна – м. Вінниця, кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології, соціології, педагогіки та психології Вінницького національного технічного університету.

ГОРИН Марина Павлівна – м. Кам'янець-Подільський, аспірантка Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, керівник архівного підрозділу Управління СБУ у Хмельницькій області.

ГРЕБЕНЬОВА Валентина Олександрівна – м. Вінниця, кандидат історичних наук, асистент кафедри філософії, соціально-політичних дисциплін та етнології Інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського.

ГРИГОРЧУК Петро Семенович – м. Вінниця, кандидат історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

ЄРМАКОВА Вікторія Ярославівна – м.Вінниця, аспірант кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

ЖМУД Наталя Вікторівна – м. Вінниця, кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, соціально-політичних дисциплін та етнології Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

ЗІНЬКО Ірина Юріївна – м. Вінниця, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

ЗІНЬКО Олена Василівна – м. Вінниця, кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології, мистецтвознавства та дизайну Вінницького національного технічного університету.

ЗІНЬКО Юрій Анатолійович – м. Вінниця, кандидат історичних наук, доцент, директор інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

ІВАНИЦЬКА Ольга Павлівна – м. Вінниця, доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

КАРОЄВА (СОЛОМОНОВА) Тетяна Робертівна – кандидат історичних наук, доцент, докторант Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

КАЛИТКО Сергій Леонідович – м. Вінниця, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

КОНОНЕКО Валерій Васильович - м. Вінниця, кандидат історичних наук, доцент, декан-директор інституту філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

КОТИК Юрій Васильович – м. Вінниця, старший викладач кафедри менеджменту ЗЕД Вінницького національного аграрного університету.

КРАВЧЕНКО Павло Миколайович – м. Вінниця, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

КРАВЧУК Олександр Миколайович – м. Вінниця, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

КРАСИЛЮК Ярослава Віталіївна – м. Вінниця, здобувач кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

КРАСНІЦЬКА Ганна Миколаївна – м. Вінниця кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та економічної теорії Вінницького торгівельно-економічного інституту КНТЕУ.

КРИВОРУЧКО Олександр Іванович – м. Вінниця, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України, проректор Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

КУЗНЕЦЬ Тетяна Володимирівна – м. Умань, кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

КУЗЬМІНЕЦЬ Наталія Петрівна – м. Вінниця, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

ЛАПШИН Сергій Андрійович – м. Вінниця, кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, соціально-політичних дисциплін та етнології Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

ЛЕГУН Юрій Вікторович – м. Вінниця, доктор історичних наук, професор, директор Державного архіву Вінницької області.

МАЗУР Інна Віталіївна – м. Вінниця, кандидат історичних наук, асистент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

МАЗУРКЕВИЧ Ольга Павлівна – м. Вінниця, здобувач, викладач Київського національного університету культури і мистецтв Вінницька філія.

МАРКОВА Світлана Василівна – м. Хмельницький, кандидат історичних наук, доцент, докторант Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

МАХОВСЬКА Світлана Вікторівна – м. Київ, мистецтвознавець І категорії відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського НАН України.

МОРОКО Владислав Валерійович – м. Запоріжжя, кандидат історичних наук, доцент кафедри соціальної роботи Запорізького національного технічного університету.

МЕЛЬНИКОВ Дмитро Олександрович – м. Вінниця, кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства, політології і права Вінницького національного технічного університету.

МЕЛЬНИЧУК Олег Анатолійович – м. Вінниця, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

МЕЛЬНИЧУК Тетяна Анатоліївна – м. Вінниця, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

МІЛЯСЕВИЧ Ірина Володимирівна – м. Рівно, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри бібліографознавства Рівненського державного інституту культури.

НАУМЕНКО Вікторія Ігорівна – м. Вінниця, аспірант кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

НЕПРИЦЬКИЙ Олександр Анатолійович – м. Вінниця, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

НІКОЛАЄВ Ігор Євгенович – м. Миколаїв, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Науково-дослідного інституту історії та права Миколаївського національного університету імені Василя Сухомлинського.

НІКОЛІНА Інна Іванівна – м. Вінниця, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

ОЛІЙНИК Микола Петрович – м. Хмельницький, кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

ПАЧОС Юлія Віталіївна – м. Вінниця, аспірантка кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

ПИЛИПАК Максим Анатолійович – м. Уфа, завідуючий сектором організації наукових досліджень Уфимської Філії Московського державного гуманітарного університету імені Михайла Шолохова,

ПЛАХОТНЮК Світлана Степанівна – м. Вінниця, кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства політології і права Вінницького національного технічного університету.

ПРИЛИПКО Руслан Дмитрович – м. Вінниця, викладач технологічно-промислового коледжу Вінницького національного аграрного університету.

ПРОКОПЕНКО Оксана Вікторівна – м. Вінниця, аспірант кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

РОЇК Сергій Володимирович - аспірант кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

РЕКРУТ Валерій Пилипович – м. Вінниця, кандидат історичних наук, викладач Вінницького кооперативного інституту.

РОЗОВИК Олеся Дмитрівна – м. Київ, магістр, аспірант кафедри новітньої історії України історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

РОМАНЮК Іван Миронович – м. Вінниця, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

СВЯЩЕНКО Зінаїда Василівна – м. Умань, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та правознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

СЕМЕНЧУК Оксана Олександрівна – м. Умань, викладач кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

СЛОБОДИСЬКА Оксана Арнольдівна – м. Вінниця, кандидат історичних наук, доцент кафедри психології, соціології та права Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ.

СТАДНИК Олена Олексіївна – м. Вінниця, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

СТЕПАНЧУК Юрій Степанович – м. Вінниця, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

СТОПЧАК Микола Володимирович – м. Вінниця, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри філософії та економічної теорії Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

ТАЦІЄНКО Наталія Леонідівна – м. Умань, викладач кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

ТРЕМБІЦЬКИЙ Андрій Анатолійович – м. Хмельницький, член Хмельницького міського відділення центру дослідження історії Поділля.

ТРЕМБІЦЬКИЙ Анатолій Михайлович – м. Хмельницький, кандидат історичних наук, доцент Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом.

ТУЧИНСЬКИЙ Віталій Анатолійович – м. Вінниця, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

ЧЕРЕПАНОВ Андрій Ігорович – м. Переяслав-Хмельницький, викладач кафедри загальної історії, правознавства та методик навчання ДВНЗ Переяслав–Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди.

ЧЕРНІЄНКО Денис Аркадійович – м. Уфа, кандидат історичних наук, доцент, докторант Удмуртського державного університету (м. Іжевськ), керівник Науково-методичного центру з вивчення слов'янських мов та культур Уфимської філії Московського державного гуманітарного університету імені Михайла Шолохова.

ЧОРНА Наталія Миколаївна – м. Вінниця, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри філософії та економічної теорії Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

ХУТОРЯНСЬКИЙ Михайло Володимирович – м. Київ, здобувач кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

……

Для нотаток

Наукове видання

УДК 9
ББК 63.3(0)
Н-34

Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 21. Серія: Історія: Збірник наукових праць. / За заг. ред. проф. П.С. Григорчука. – Вінниця, 2013. –304 с.

Затверджено Вищою Атестаційною Комісією України як наукове фахове видання з історичних наук (Постанова президії ВАК України від 10 березня 2010 року №1-05/2).

Відповідальний редактор Григорчук П.С.
Відповідальний секретар Зінько Ю.А.

Технічний редактор Мазур І.В.

Зважаючи на свободу наукової творчості, редколегія бере до публікації й статті тих авторів, думки яких не в усьому поділяє. Відповідальність за достовірність матеріалів, фактів і висновків несуть автори публікацій. Редакційна колегія має право редагувати та скорочувати текст.

Підписано до друку 25.04.2013 р. Формат 60х84/18.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 12,1

Віддруковано на ДП «Державна картографічна фабрика»
м. Вінниця, вул. 600-річчя, 19.
Зам. 163, наклад 300 прим.